AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yavuz Selim ALTINOK

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE DİPLOMATİK FAALİYETLER

Tarih Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2026

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yavuz Selim ALTINOK

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE DİPLOMATİK FAALİYETLER

Danışman

Doç. Dr. Zeynep GÜNGÖR

Tarih Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2026

T.C.

Akdeniz Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Yavuz Selim Altınok'un bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Tezli Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. İlyas GÖKHAN	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Doç. Dr. Zeynep GÜNGÖR	(İmza)
Üye	: Prof. Dr. Ekrem KALAN	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Derya COŞKUN	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Hatice DURGUN	(İmza)

Tez Başlığı: Büyük Selçuklu Devleti'nde Diplomatik Faaliyetler

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 08/01/2026

Mezuniyet Tarihi : 05/02/2026

(İmza)

Prof. Dr. Seda BAYRAKTAR
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum "Büyük Selçuklu Devleti'nde Diplomatik Faaliyetler" adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Yavuz Selim ALTINOK

Müdür

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

17/12/2025

TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Yavuz Selim ALTINOK
Öğrenci Numarası	202152007003
Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Ortaçağ Tarihi Doktora Programı
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Zeynep GÜNGÖR
Doktora Tez Başlığı	Büyük Selçuklu Devleti'nde Diplomatik Faaliyetler
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2848198018
Rapor Tarihi	17/12/2025
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %9 Alıntılar dahil: %13

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 331 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır.
Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:
(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise:
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım.
( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise:
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

Danışman Öğretim Üyesi
Unvanı, Adı-Soyadı
Doç. Dr. Zeynep GÜNGÖR
İmza

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **v**
ÖZET ..... **vii**
SUMMARY ..... **viii**
TEŞEKKÜR ..... **ix**
ÖNSÖZ ..... **xi**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞ VE MERKEZİ DEVLETE GEÇİŞ SÜRECİNDE DİPLOMATİK FAALİYETLER

1.1. Kuruluş Sürecinde Diplomatik İlişkiler 38
1.1.1. Selçukluların Horasan'a Geçişi ve Diplomatik Faaliyetler 44
1.2. Tuğrul Bey Dönemi Diplomatik İlişkiler (1040-1063) 54
1.2.1. Abbâsî Halifeliği 56
1.2.2. Büveyhoğulları 70
1.2.3. Fâtımî Devleti 73
1.2.4. Bizans İmparatorluğu 81
1.2.5. Tâbiî Devletler ve Hanedanlar 91

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ YÜKSELİŞ DÖNEMİNDE DİPLOMATİK FAALİYETLER

2.1. Alp Arslan Dönemi Diplomatik İlişkiler (1063-1072) 96
2.1.1. Abbâsî Halifeliği 96
2.1.2. Fâtımî Devleti 101
2.1.3. Bizans İmparatorluğu 103
2.1.3.1. Malazgirt Savaşı Öncesi Diplomatik İlişkiler 105
2.1.3.2. İmparator Romanos Diogenes'le Yapılan Antlaşma 110
2.1.4. Karahanlılar ve Gazneliler 115
2.1.5. Tâbiî Devletler ve Hanedanlar 116
2.1.5.1. Gürcü ve Ermeni Prenslikleri 117
2.1.5.2. Şebânkâreler 119
2.1.5.3. Mervânîler 122
2.1.5.4. Mirdâsîler 123
2.2. Melikşah Dönemi Diplomatik İlişkiler (1072-1092) 126
2.2.1. Abbâsî Halifeliği 127

2.2.1.1. Sultan Melikşah'ın Bağdat'ı Birinci Ziyareti 130
2.2.1.2. Sultan Melikşah'ın Bağdat'ı İkinci Ziyareti 132
2.2.2. Fâtımî Devleti 134
2.2.3. Bizans İmparatorluğu 139
2.2.4. Gazneliler 143
2.2.5. Tâbiî Devletler ve Hanedanlıklar 145
2.2.5.1. Türkiye Selçuklu Devleti 145
2.2.5.2. Karahanlılar 148
2.2.5.3. Gürcü ve Ermeni Prenslikleri 151
2.2.5.4. Mervânîler 154

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TAHT MÜCADELELERİ DÖNEMİNDE DİPLOMATİK FAALİYETLER

3.1. Berkyaruk Dönemi Diplomatik İlişkiler (1092-1104) 159
3.1.1. Abbâsî Halifeliği 160
3.1.2. Fâtımî Devleti 164
3.1.3. Bizans İmparatorluğu ve Haçlılar 168
3.1.4. Tâbiî Devletler ve Hanedanlıklar 174
3.1.4.1. Türkiye Selçuklu Devleti 174
3.1.4.2. Karahanlılar 176
3.2. Muhammed Tapar Dönemi Diplomatik İlişkiler (1105-1118) 178
3.2.1. Abbâsî Halifeliği 179
3.2.2. Bâtınîler 181
3.2.3. Bizans İmparatorluğu ve Haçlılar 185
3.2.4. Tâbiî Devletler ve Hanedanlıklar 190
3.2.4.1. Türkiye Selçuklu Devleti 190
3.2.4.2. Karahanlılar 195
3.2.4.3 Gazneliler 196
3.2.4.4. Gürcü Prensliği 199
3.2.4.5. Bâvendîler 201

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İKİNCİ YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞ DÖNEMİNDE DİPLOMATİK FAALİYETLER

4.1. Sencer Dönemi Diplomatik İlişkiler (1119-1157) 206
4.1.1. Abbâsî Halifeliği 206

4.1.2. Bâtınîler 216
4.1.3. Bizans İmparatorluğu 219
4.1.4. Tâbiî Devletler ve Hanedanlıklar 222
4.1.4.1. Karahanlılar 222
4.1.4.2. Gazneliler 225
4.1.4.3. Gurlular 228
4.1.4.4. Hârizmşahlar 233
4.1.5. Karahıtaylar 247
SONUÇ 255
KAYNAKÇA 261
EKLER 291
EK 1- Büyük Selçuklu Soy Kütüğü 291
EK 2- 1040 Yılı İtibariyle Büyük Selçuklu Devleti'ni Gösteren Harita 291
EK 3- Büyük Selçuklu Devleti Haritası 292
EK 4- Abbâsîler'in Ulaştığı En Geniş Sınırları Gösteren Harita 292
EK 5- XII. Yüzyılın İkinci Yarısında Abbâsîler'in Sınırlarını Gösteren Harita 293
EK 6- X-XI. Yüzyıllar Büveyhoğulları Devleti Sınırlarını Gösteren Harita 293
EK 7- XI-XII. Yüzyıllar Fâtımî Devleti Sınırlarını Gösteren Harita 294
EK 8- XI-XII. Yüzyıllar Bizans İmparatorluğu Sınırlarını Gösteren Harita 294
EK 9- Karahanlıların Muhtemel Sınırlarını Gösteren Harita 295
EK 10- XI. Yüzyılda Gaznelilerin Muhtemel Sınırlarını Gösteren Harita 295
EK 11- XII. Yüzyılda Gürcü Prensliğinin Sınırlarını Gösteren Harita 296
EK 12- XI-XV. Yüzyıllarda Ermenistan ve Gürcistan Sınırlarını Gösteren Harita 296
EK 13- Kuruluş Devrinde Türkiye Selçuklu Devleti Sınırlarını Gösteren Harita 297
EK 14- Haçlı Seferleri (1096-1204) Güzergâhını Gösteren Harita 297
EK 15- Gurluların Yaşadığı Bölgeyi Gösteren Harita 298
EK 16- Hârizmşahların Yaşadığı Bölgeyi Gösteren Harita 298
EK 17- Hârizmşahlar, Karahanlılar ve Karahıtayların Egemenlik Sahalarını Gösteren Harita 299
EK 18- Tuğrul Bey'in (1055-1056) Bizans İmparatorluğu'na Gönderdiği Mektubun Orijinal Metni 299
EK 19- Müslüman Esirlerin Sencer'e Yazmış Oldukları Feryad-Nâme ve Sultan'ın Bizans İmparatorluğu'na Yazdırmış Olduğu Mektubun Farsça Metni 301
EK 20- Büyük Selçuk Devleti'nin Diplomatik Zihin Haritası 308
EK 21- Dönemlere Göre Diplomatik Odaklar ve Sultanlara Göre Diplomatik Odak Değişimi 309

EK 22- Devletlere Göre Diplomatik İlişki Yoğunluğu, Diplomatik Temaslarının Coğrafi ve Siyasi Dağılımı ile Zaman İçinde Diplomatik Hareketlilik Trendi 309

EK 23- Büyük Selçuklu Diplomasisinde Görevlendirilen Elçilerin Mesleki Kökenleri.310

ÖZGEÇMİŞ 311

KISALTMALAR LİSTESİ

Açk.	Açıklamalar
AŞ	Anonim Şirketi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
bk.	Bakınız
C	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DGBİT	Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
Dğr.	Değerlendirme
Dpn.	Dipnot.
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Düz.	Düzeltme
Edb.	Edebiyat
Edt.	Editör/Yayına Hazırlayan
Fak.	Fakülte
H./h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Hş.	Hicrî Şemsî
İA	İslâm Ansiklopedisi
İng.	İngilizce
İSAR	İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
krş.	Karşılaştırma
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MSGSÜ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
NEÜ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Nşr.	Neşreden
Ö.	Ölüm tarihi
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Th.	Tarihsiz
Thk.	Tahkik eden
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Trc.	Tercüme
Trk.	Türkçe
Trs.	Translate
Tsh.	Tashih
TTK	Türk Tarih Kurumu
TVYY	Tarih Vakfı Yurt Yayınları
vb.	Ve Benzeri
vd.	Ve Diğerleri
Yay.	Yayıncılık

ÖZET

X. yüzyılın sonlarından itibaren tarih sahnesinde görülmeye başlayan Selçuklularda ilk diplomatik ilişkiler daha devlet kurulmadan başlamıştır. H.431/1040 yılında gerçekleşen Dandanakan Savaşı'ndan sonra ise devlet resmî olarak kurulmuş ve büyük bir cihan devleti hüviyetine kavuşmuştur. Büyük Selçuklu Devleti diplomasisinde; bazen dost bazen de düşmanca bir siyaset takip edilerek tahta çıkış, tebrik, savaş, muhasara, yardım istemek, evlilik, tâbiîlik ve ticari faaliyetler gibi sebeplerle diğer devletlerle diplomatik görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı Tuğrul Bey, kuruluş aşamasında yer edinmek, hâkimiyeti pekiştirmek ve siyasi birliği sağlamak için komşu devletlerle mücadele etmiş ve bunun sonucunda müzakereler yapmıştır. Bundan sonraki süreçte devlet yükseliş dönemine girerek birinci yükseliş devrini yaşamış ve içinde bulunulan şartlara göre ağırlıklı olarak devletin batısına hâkim olmaya çalışmış, bu amaç doğrultusunda diplomasi faaliyetlerini geliştirmiştir. Son sultan Sencer ile devlet hem ikinci yükseliş devrini yaşamış hem de yıkılış sürecine girmiştir. Bu dönemde devletin merkezi ve politikaları doğuya kaymış, doğal olarak diplomasi de bu duruma göre şekillenmiştir. Devletler arasındaki diplomatik ilişkileri elçiler gerçekleştirmiş, bu elçilere uygulanan muamele devletin gücü ve temas halinde olunan devletle olan menfaatlere göre iyi ya da kötü yönde değişiklik göstermiştir. H.536/1141 yılında cereyan eden Katvân Savaşı'nda Karahıtaylar karşısında alınan yenilgi sonrasında Büyük Selçuklu Devleti yıkılış sürecine girmiş, bu süreçte diplomatik faaliyetlerin amacı ise devletin kurtuluşu olmuştur. Ancak, Sultan Sencer'in h.552/1157 yılında ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti yıkılmış ve diplomatik ilişkileri de sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Diplomatik İlişkiler, Diplomasi, Büyük Selçuklu Devleti, Elçilik.

SUMMARY
DIPLOMATIC ACTIVITIES IN THE GREAT SELJUK STATE

The diplomatic relations of the Seljuks began even before the formal establishment of their state, emerging on the historical stage from the late 10th century onward. Following the Battle of Dandanakan in h.431/1040, the state was officially established and attained the status of a great world power. In the diplomacy of the Great Seljuk State, relations with other states were conducted—sometimes in a friendly, sometimes in a hostile manner—for reasons such as accessions to the throne, congratulations, declarations of war, sieges, requests for assistance, marriage alliances, acknowledgment of vassalage, and commercial activities. The first sultan of the Great Seljuk State, Tughril Beg, fought against neighbouring states during the founding period in order to secure a territorial base, consolidate his authority, and achieve political unity; these struggles were invariably accompanied by negotiations. In the subsequent period, the state entered its first phase of ascendancy and, in accordance with prevailing circumstances, concentrated primarily on gaining dominance in the west; to this end, it systematically developed its diplomatic activities. Under the last sultan, Sanjar, the empire experienced both its second phase of ascendancy and the beginning of its decline. During this era, the center of gravity of state policy shifted eastward, and diplomatic practice was correspondingly reshaped. Diplomatic relations between states were carried out by envoys, and the treatment accorded to these envoys varied—favourable or unfavourable—according to the power of the Seljuk state at the time and the interests involved with the state concerned. After the defeat suffered against the Qarakhitai at the Battle of Qatwān in h.536/1141, the Great Seljuk State entered its terminal decline; from this point onward, the objective of diplomatic activity became the survival of the state itself. Nevertheless, with the death of Sultan Sanjar in h.552/1157, the Great Seljuk State collapsed and its diplomatic relations came to an end.

Keywords: Diplomatic Relations, Diplomacy, Great Seljuk State, Envoys/Embassy.

TEŞEKKÜR

"Büyük Selçuklu Devleti'nde Diplomatik İlişkiler" başlıklı bu tezin hazırlık ve yazım süreci, uzun soluklu bir mesainin ve derin bir akademik disiplinin ürünüdür. Bu meşakkatli yolculukta, çalışmanın başından sonuna kadar engin bilgi birikimi ve tecrübesiyle yolumu aydınlatan, karşılaştığım her akademik düğümde çözüm odaklı yaklaşımıyla bana rehberlik eden, sadece bir hoca olarak değil, gösterdiği nezaket ve sabırla daima örnek aldığım kıymetli danışmanım Doç. Dr. Zeynep GÜNGÖR'e en derin şükranlarımı ve saygılarımı sunarım.

Tezin şekillenme sürecinde Tez İzleme Komitesi üyesi olarak, çalışmanın sadece bürokratik aşamalarında değil, içeriğinin olgunlaşmasında da büyük emeği geçen; isabetli eleştirileri, metodolojik yönlendirmeleri ve titiz takibiyle tezin akademik derinliğini artıran, her başımız sıkıştığında kapısını çalmaktan çekinmediğimiz kıymetli hocam Doç. Dr. Derya COŞKUN'a özel bir teşekkürü borç bilirim. Yine TİK toplantılarındaki değerli katkıları, yapıcı önerileri ve süreç boyunca desteğini benden esirgemeyen Doç. Dr. Hatice DURGUN hocama teşekkürlerimi sunarım.

Bugün içinde bulunduğum akademik camiaya adım atmama vesile olan, yüksek lisans eğitimimden itibaren bana güvenerek cesaret veren, mesleki formasyonumun temellerini atan kıymetli hocam Prof. Dr. Ekrem KALAN'a vefası ve desteği için müteşekkirim. Ayrıca tezimin yazım aşamasında metnin dil ve imla kuralları açısından incelenmesinde titizlikle yardımcı olan, Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni Alim EREK ile Farsça ve Arapça kaynakların çevirilerindeki değerli katkılarından ötürü Dr. Ahmet BİNGÖL'e teşekkür ederim.

Hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen, bugünlere gelmemde en büyük pay sahibi olan, dualarıyla her daim güç bulduğum kıymetli annem Asiye ve babam İlhami ALTINOK ile varlıklarıyla bana her zaman destek olan sevgili kardeşlerim Fatih ALTINOK ve Nurçin AKYIDIZ'a sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca, bu süreçte gösterdikleri nazik ilgi, anlayış ve manevi desteklerinden ötürü eşimin kıymetli ailesine de teşekkürü bir borç bilirim. Bu uzun ve yorucu süreçte, kıymetli hayat arkadaşım ve sevgili eşim Elif'e en derin şükranlarımı sunuyorum. Yazım süreci boyunca gösterdiği sonsuz sabır, fedakârlık ve sarsılmaz inancı olmasaydı, bu çalışma eksik kalırdı. O, her düştüğümde beni kaldıran en büyük dayanağımdır. Son olarak, varlığıyla hayatıma neşe katan, en büyük motivasyon kaynağım olan canım oğlum Bayezid'e sevgilerimi sunuyorum.

Akademik bir çalışmanın ötesinde, bu tez benim için tarihimize duyduğum derin hürmetin bir nişanesidir. "Büyük Selçuklu Devleti'nde Diplomatik İlişkiler" konusunu çalışmak, sadece geçmişi aralamak değil, aynı zamanda devlet geleneğimizin köklerine

inmekti. Bu vesileyle; Horasan'dan Anadolu'ya uzanan o kutlu yürüyüşü başlatan, devlet aklını ve diplomatik dehasını adaletin terazisiyle birleştirerek üzerinde yaşadığımız bu coğrafyayı bizlere ebedi vatan kılan başta Sultan Tuğrul Bey olmak üzere, Selçuklu Devleti'nin tüm muzaffer sultanlarını rahmet, minnet ve dua ile yâd ediyorum. Onların kurduğu medeniyet tasavvuru ve devlet olma bilinci, dün olduğu gibi bugün de Büyük Türk Milleti'nin yolunu aydınlatmaya devam etmektedir.

Oğlum Bayezid'e…

Yavuz Selim ALTINOK

Antalya, 2026

ÖNSÖZ

Diplomasi, bir devletin uluslararası ilişkilerini şiddete başvurmadan anlaşmalar ve diyaloglar yoluyla çözümlemesi için başvurduğu argümanlardan birisidir. Tarihi süreç içerisinde kuruluşunu tamamlayan bütün devletler; uluslararası ilişkilerini düzenlemek, çıkarlarını korumak ve varlığını devam ettirmek için diplomasiye başvurmuştur. Büyük Selçuklu Devleti de h.431/1040 Dandanakan Zaferi'nin ardından kuruluş sürecini tamamlayarak özellikle hem Horasan'daki Gazneli ve Karahanlı Devletleri hem de ülkenin batısındaki Bizans İmparatorluğu ve Abbâsî Halifeliği ile devletin menfaatleri gereği hâkimiyet mücadelesi, savaş, muhasara, tahta çıkış, tâbiîlik, evlilik gibi nedenlerle diplomatik ilişkiler kurmuştur.

Büyük Selçuklu Devleti'nin yukarıda zikrettiğimiz siyasi teşekküller ile giriştiği mücadelelerden başarı ile çıkarak Horasan, Irak ve Anadolu'da büyük bir Türk hâkimiyeti tesis etmesine olanak sağlayan en önemli etkenlerden birisi de Büyük Selçuklu diplomasisidir. Geçmişi çok eskiye dayanan ve ortak bir tarihe sahip olan Türklerin kurmuş oldukları devletlerde devam ettirdikleri diplomasi faaliyetleri, Büyük Selçuklu Devleti'nde İslâm Devletleri ve Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkiler neticesinde elde edilen bilgi ve tecrübeler sayesinde gelişerek dönemin en önemli diplomatik gücü olmayı başarmıştır.

Araştırmamızın konusunu oluşturan Büyük Selçuklu diplomasisinin işleyişinde ve şekillenmesindeki en önemli etken fetihlerdir. Ancak bu çalışma, Büyük Selçuklu Devleti'nin varlığını devam ettirdiği dönemdeki fetihleri ve siyasi tarihini inceleyen bir araştırma değildir. Bu nedenle araştırma sırasında devleti idare eden sultanların hükümdarlık sırasına dikkat edilmiş, ancak gerçekleşen savaşların tarihlerine göre kronolojik sıralaması yapılmamıştır. Yalnızca savaşlar sırasında meydana gelen, diplomatik ilişkileri ilgilendiren hususlar ele alınarak elde edilen bulgulardan hareketle devrin diplomasi anlayışı çözümlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca araştırmamızda Büyük Selçuklu Devleti'nde Selçuklu sultanları ve sultanların temsilcileri olan elçiler vasıtasıyla gerçekleştirilen diplomatik girişimler, sebepleri ile aktarılmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda yöntem olarak Büyük Selçuklu Devleti'nin diğer devletlerle ilişkileri değerlendirilirken en doğru bilginin verilmesi amacıyla, mümkün olduğunca ana kaynaklara ulaşılmaya çalışılmış; bunun mümkün olmadığı durumlarda ise ikincil kaynaklara müracaat edilmiştir. Elde edilen bulgular karşılaştırmalı analize tabi tutularak incelenmiş ve çalışmada kullanılmıştır.

"Büyük Selçuklu Devleti'nde Diplomatik İlişkiler" konulu çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde öncelikle araştırmada yararlandığımız İslâmî

kaynaklar ile Bizans, Ermeni, Gürcü ve Süryani kaynakları hakkında bilgi verilerek bu kaynakların Büyük Selçuklu Devleti açısından önemleri üzerinde duruldu. Ardından diplomasinin tanımı, önemi ve elçilik kurumunun tanımları yapılarak diplomasinin Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna kadar olan tarihsel gelişimi ele alındı.

Birinci bölümde, Selçukluların X. yüzyılın sonlarında Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılarak Cend şehrine göç etmeleri ve devletin resmî olarak kuruluşuna kadar olan süreçteki diplomatik ilişkileri ele alındı. Ardından devletin resmî olarak kurulduğu h.431/1040 Dandanakan Zaferi'nden sonra tahta çıkan Tuğrul Bey'in, hükümdarlığının sonuna kadar olan dönemde, diğer devletlerle olan diplomasi faaliyetleri değerlendirildi. Çalışmanın ilk bölümünde öncelikle yeni kurulan her Müslüman devletin meşruiyet kazanabilmesi için İslâm halifesinin vereceği hükümdarlık alametlerine ihtiyaç duyması sebebiyle Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsîler arasındaki ilişkiler, sonrasında Büveyhoğulları, Fâtımî Devleti, Bizans İmparatorluğu ve tâbiî devletler ile olan diplomatik faaliyetler aktarılmaya çalışıldı.

Birinci yükseliş dönemindeki diplomatik ilişkilerin ele alındığı ikinci bölümde, Büyük Selçuklu Devleti'nin büyük bir güç olmasını sağlayarak cihan devleti hüviyetine ulaştıran, Sultan Alp Arslan ve Sultan Melikşah'ın saltanatları döneminde diğer devletlerle geçekleştirilen müzakereler ve evlilikler yoluyla kurulan ittifaklar ele alınmaya çalışıldı. Bu bölümde ayrıca Malazgirt Zaferi sonrası Anadolu'da kurulmuş birinci ve ikinci dereceden tâbiî devletlerle ilk temaslar ile bir kısım Şiînin temelini attığı, başlangıçta imamlar ve dâîler aracılığı ile gizlilik içerisinde yürütülen Bâtınî hareketinin Hasan Sabbâh'ın başa geçmesiyle teşkilatlanması ve Haşhaşîlerin Büyük Selçuklu Devleti ile ilk temasları değerlendirildi.

Üçüncü bölümde, genelde taht mücadeleleri ile geçen Sultan Berkyaruk devrinden başlayarak Sultan Muhammed Tapar'ın saltanatının sonuna kadar devam eden süreçteki diplomasi faaliyetleri ve Büyük Selçuklu Devleti'nin fetret devri olarak bilinen bu döneminde hanedan üyelerinin kendi aralarındaki münasebetleri aktarılmaya çalışıldı. Devletin iç işlerinde büyük sorunlar yaşadığı bu süreçte neredeyse bütün İslâm âlemini etkileyen Haçlı Seferleri'nin başlaması nedeni ile Müslüman ahalinin Selçuklular'dan yardım talepleri üzerine bölgedeki İslâm Devletleri ve Abbâsî Halifeliği ile temas halinde bulunulmasına değinildi.

Çalışmanın son bölümünü oluşturan ikinci yükseliş ve çöküş bahsinde ise Büyük Selçuklu Devleti'nin fetret döneminden sonra ikinci kez cihan devleti olmasını sağlayan Sultan Sencer döneminde diğer devletler ile gerçekleştirilen müzakereler hakkında bilgi verildi. Bu bölümde ayrıca h.536/1141 Katvân yenilgisinden sonra çöküş sürecinin başlamasıyla devletin bu süreçte uyguladığı diplomasi faaliyetleri değerlendirmeye tabi tutuldu.

Çalışmada Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan (h.431/1040) çöküşüne kadar (h.552/1157) geçen sürede geçekleştirdiği diplomasi faaliyetleri ele alınmış, bu zaman dilimi içerisinde devletin diplomatik yapısının geçirdiği değişim ve dönüşümlere vurgu yapılmıştır. Bunun için ele alınan her diplomatik faaliyetin, Büyük Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı XI. yüzyılın ilk yarısından, Sultan Alp Arslan'ın hükümdar olduğu h.455/1063'e kadar devam eden kuruluş dönemindeki durumu; Büyük Selçuklu Devleti'nin bir cihan devleti olmaya başladığı Malazgirt Zaferi'nden (h.463/1071), Sultan Melikşah'ın (h.485/1092) ölümüne kadar geçen süredeki birinci yükseliş dönemindeki durumu; Sultan Berkyaruk (h.485/1092) ile başlayıp Sultan Muhammed Tapar (h.511/1118) döneminin sonuna kadar süren taht mücadeleleri dönemindeki durumu ve Sultan Sencer (h.513/1119) ile başlayıp yine aynı sultanın (h.552/1157) ölümüyle sona eren ikinci yükseliş ve çöküş dönemindeki durumu ayrı ayrı ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmada kullandığımız dönemin ana kaynaklarının genelde siyasi tarih üzerinde yoğunlaşması ve ele aldığımız konu ile ilgili sınırlı bilgiler vermeleri, ulaştığımız her kaynağın detaylıca incelenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Büyük Selçuklu Devleti diplomasisinin temelini oluşturan kavramlar hem kendisinden önce kurulan hem de çağdaşı olan devletlerin uygulamalarıyla genel bir değerlendirilmeden kaçınılarak karşılaştırılmıştır. Bu sayede Büyük Selçuklu Devleti ile diğer devletlerin diplomasi faaliyetlerinin benzerlikleri ya da farklılıkları ele alınarak diplomasi kavramının Büyük Selçuklu Devleti'ne özgü özellikleri tespit edilmiştir.

GİRİŞ

"Suyun suya benzemesinden daha çok geçmiş geleceğe ve hale benzer"[1]

Büyük Selçuklu Devleti, XI. ve XII. yüzyıllarda İslâm dünyasının en güçlü siyasi ve askerî yapılarından biri olarak, Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Bu dönemde devlet, yalnızca askerî fetihlerle değil, aynı zamanda diplomasi aracılığıyla da bölgesel ve uluslararası ilişkilerini şekillendirmiştir. Diplomasi, Selçuklu Devleti'nin başta Abbâsî, Bizans, Fâtımî, Gazneli, Karahanlı, Gürcü ve diğer komşu devletlerle ilişkilerinde stratejik bir araç olarak kullanılmış, barış antlaşmalarından ittifaklara, evlilik bağlarından elçilik heyetlerine kadar geniş bir yelpazede kendini göstermiştir. Selçuklu diplomasisinin devletlerin güç dengesi, kültürel etkileşim ve siyasi istikrar üzerindeki etkisi, Orta Çağ İslâm dünyasının tarihsel dinamiklerini anlamak için kritik bir öneme sahiptir. Özellikle h.463/1071'deki Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde, Selçuklu-Bizans ilişkilerinde diplomasinin oynadığı rol, yalnızca siyasi değil, aynı zamanda sosyo-kültürel dönüşümleri de etkilemiştir. Ayrıca, Selçuklu diplomasisi, İslâm dünyasındaki mezhepsel çekişmelerde (Sünni-Şiî çatışması) ve Haçlı Seferleri sırasında stratejik bir denge unsuru olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda, Büyük Selçuklu Devleti'nde diplomatik faaliyetlerin incelenmesi, yalnızca Selçuklu tarihine değil, aynı zamanda Orta Çağ dünyasının siyasi, kültürel ve sosyal yapısına dair kapsamlı bir anlayış sunar. Bu tez, Selçuklu diplomasisinin dinamiklerini ve etkilerini ortaya koyarak, bu alanda yapılmış sınırlı çalışmaları genişletmeyi ve mevcut literatüre yeni bir bakış açısı getirmeyi hedeflemektedir. Konunun önemi, Selçuklu Devleti'nin diplomasi yoluyla nasıl bir bölgesel güç haline geldiğini ve bu stratejilerin tarihsel süreçlere etkisini anlamakla doğrudan ilişkilidir.

I. Çalışmanın Konusu ve Kapsamının Sınırlandırılması

Bu tez, Büyük Selçuklu Devleti'nin XI. ve XII. yüzyıllarda uyguladığı diplomasi politikalarını ve bu politikaların bölgesel güç dengelerine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel konusu, Büyük Selçuklu Devleti'nin başta Abbâsî, Bizans, Fâtımî, Gazneli, Karahanlı, Gürcü, Haçlılar olmak üzere komşusu olan diğer devletlerle olan diplomatik ilişkileridir. Bu bağlamda, elçilik heyetleri, barış antlaşmaları, evlilik ittifakları ve diplomatik yazışmalar gibi unsurlar detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Çalışma, Büyük Selçuklu Devleti'nin XI. yüzyılın ilk çeyreği ile yıkıldığı tarih olan h.552/1157 arasında sınırlandırılmıştır. Nitekim

[1] İbn Haldûn, 2005: 166.

bu dönemler, Selçuklu diplomasisinin en etkili olduğu ve Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinin hızlandığı yılları temsil eder. H.463/1071 tarihindeki Malazgirt Savaşı ve 1096 tarihinde başlayan Birinci Haçlı Seferi gibi önemli olaylar, diplomasinin askerî ve siyasi stratejilerle nasıl iç içe geçtiğini analiz etmek için odak noktası olarak seçilmiştir. Çalışma, yalnızca Büyük Selçuklu Devleti'ni merkeze almaktadır. Selçuklu ailesinin diğer fertlerinin kurmuş olduğu başta Türkiye Selçuklu Devleti olmak üzere diğer Selçuklu Devletleri'nin diplomasisi çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca, ekonomik ve ticari diplomasi gibi konulara girilmemiş, siyasi ve askerî diplomasi üzerinde yoğunlaşılmıştır. Coğrafi olarak, çalışma, Selçuklu Devleti'nin hâkim olduğu Horasan, İran, Irak, Suriye ve Anadolu bölgelerindeki diplomatik faaliyetlere odaklanmaktadır.

II. Araştırmada Takip Edilen Yöntem ve Kaynaklar

Bu tez çalışmasında, Büyük Selçuklu Devleti'nin diplomasi faaliyetlerini incelemek için çok yönlü bir metodoloji benimsenmiştir. Araştırma, öncelikle tarihsel-kaynak temelli bir yaklaşımla yürütülmüş; başta İslâm kaynakları olmak üzere Bizans, Ermeni, Süryani ve Gürcü gibi birincil kaynaklar detaylı bir şekilde tetkik edilmiştir. İbnü'l Esîr, İbnü'l-Cevzî, Sıbt İbnü'l Cevzî, er-Râvendî, Bundarî, Ioannes Skylitzes, Anna Komnena, Mikhael Attaleiates, Urfalı Mateos, Abû'l Farac gibi müelliflerin eserleri, dönemin diplomatik ilişkilerini anlamak için temel dayanak noktaları oluşturmuştur. Bu kaynaklar hem Selçuklu hem de karşı tarafın bakış açısını yansıttığı için çok boyutlu bir değerlendirme imkânı sunar. Araştırmada, bu kaynakların taraflı veya abartılı anlatımlarını dengelemek maksadıyla karşılaştırmalı bir yöntem kullanılmış, farklı kaynaklardaki bilgiler çapraz doğrulamaya tabi tutulmuştur. Ayrıca diplomatik yazışmalar, antlaşma metinleri ve elçilik heyetlerinin faaliyetleri gibi arşiv belgeleri mümkün olduğunca incelenmiştir. Çalışmada, tarihsel olayların kronolojik sıralaması ve tematik analizi bir arada kullanılmış; diplomatik olaylar siyasi, askerî ve kültürel bağlamlarıyla değerlendirilmiştir.

Selçuklu diplomasisinin stratejik hedeflerini anlamak için, nitel analiz yöntemiyle elçilik heyetlerinin rolleri, antlaşma koşulları ve evlilik ittifakları gibi unsurlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Öte yandan, ikincil kaynak olarak Selçuklu diplomasisi üzerine yapılmış çalışmalar incelenerek literatürdeki boşluklar tespit edilmiş ve bu tez, bu boşlukları doldurmayı amaçlamıştır. Araştırma sürecinde, Türkçe, İngilizce ve Fransızca kaynakların çevirileri de kullanılmış; bu sayede çok dilli bir perspektif benimsenmiştir. Bu yöntem, Selçuklu diplomasisinin karmaşık yapısını ve etkilerini bütüncül bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Orta çağ tarihini ele alan kaynakların hemen hepsi araştırmaya konu olan dönemden ve Büyük Selçuklu Devleti'nden bahsederken, bu dönemin ve Selçukluların diplomasi anlayışı ile alakalı oldukça kısıtlı ve dağınık bilgiler vermektedirler. Çalışmada kaynaklarda yer alan bu kısıtlı ve dağınık bilgileri bir araya getirerek hem dönemin hem de Selçukluların diplomasi anlayışını belirlemeyi amaçladık. Çalışmanın hazırlanmasında yararlanılan kaynakların hepsinden geniş bir şekilde bilgi verebilmek mümkün değildir. Bu nedenle biz burada en çok müracaat edilen kaynaklarla ilgili kısmi bilgiler vermekle yetineceğiz.

A. Arapça ve Farsça Kaynaklar

Târih-i Beyhakî: H.385/995 veya h.386/996 yılında Beyhak[2] bölgesinin Hârisâbâd köyünde doğan Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, Gazneliler'in Dîvân-ı Risâlet'inde kâtiplik yapmıştır ve hayatının sonlarına doğru eserlerini yazmaya başlamıştır. H.470/1077 yılında ise ölmüştür.[3] Eser, hilkatten başlayarak h.409/1059 yılına kadar olan hadiselerin aktarıldığı 30 cüzden oluşmaktadır. Fakat bugün sadece h.421-430/1030-1040 tarihleri arasındaki hadiselerin nakledildiği kısım mevcuttur. Müellifin Gazneli sarayında vazifeli olması eserini Gaznelilerin bakış açısı ile ele almasına neden olmuştur. Özellikle Selçukluların kuruluş dönemiyle ilgili olarak faydalandığımız en önemli eser olan *Târih-i Beyhaki'*de, Selçukluların Horasan'a[4] gelmelerinden sonra yaşanan hadiseler, diplomasi açısından önem arz eden gönderilen mektuplar, mektuplara verilen cevaplar neredeyse günbegün aktarılmaktadır. Farsça olarak kaleme alınan eser, diğer kaynaklarda yer almayan birçok bilgiyi içerdiğinden çalışmamızın en önemli kaynaklardan birisi olmuştur. Eserin farklı neşirleri bulunmakla birlikte biz Tahran neşrinden ve Türkçe tercümesinden istifade ettik.[5]

Zeyli Tarih-i Dımaşk: H.465-475/1073-1082 yılları arasında Dımaşk'ta dünyaya gelen Ebu Ya'lâ Hamza b. Esed b. Ali ed-Dımaşkî, Dımaşk Atabeyliği'nde önemli görevlerde bulunmuş ve İbnü'l-Kalânisî lakabıyla tanınmıştır.[6] Müellif eserini, Dımaşk valiliği sonrasında kaleme almıştır. H.458/1066 yılından başlayıp h.555/1160 yılına kadar cereyan eden hadiseleri nakletmekte olan eser, Abbâsîler, Selçuklular, İsmailîler, Zengîler ve müellifin bizzat tanıklık

---

[2] Beyhak; İran'ın kuzeydoğusunda, Horasan bölgesinin Nîşâbûr eyaletinde bulunan bir alandır. Sebzevâr'ın eski adı olarak da bilinen bu bölge, geçmişte Sebzevâr'a yakın bir konumda yer almış ve daha sonra birleştirilerek bu ismi almıştır. bk. Yâkût el-Hamevî, 1979, I: 537.

[3] el-Beyhakî hakkında bilgi için bk. Yazıcı, 1992: 63-64.

[4] Horasan, Farsça "hur" (güneş) ve "asan" (doğan) kelimelerinden türeyerek "güneşin doğduğu yer" anlamına gelen bir bölgedir. İran'ın doğusunda yer alan bu geniş coğrafya, Amu Derya (Ceyhun) Nehri'nin güneyi ile Hindikuş Dağları'nın kuzeyi arasında kalan toprakları kapsarken, siyasi açıdan Mâverâünnehir ve Sicistan'ı da sınırları içine almıştır. Bölgenin önde gelen şehirleri arasında Nişâbûr, Merv, Herat ve Belh bulunurken, aynı zamanda Tûs, Nesâ, Ebiverd, Serahs, Badgis, Tohâristan, Cürcan ve Gürcistan gibi yerleşim merkezlerini de kapsamaktadır. bk. Nizâmülmülk, 1999: 164.; İbn Hurdâzbih, 2008: 32-41.

[5] Tahran neşri; el-Beyhakî, 2007. Türkçe neşri, el-Beyhakî, 2022.

[6] İbnü'l-Kalânisî hakkında bilgi için bk. Özaydın, 2000: 99-100.

ettiği I. ve II. Haçlı Seferleri hakkında mühim bilgiler vermektedir. Çalışmamızda Selçukluların Haçlılarla olan siyasi ve diplomatik ilişkileri konusunda yararlandığımız eserin Beyrut ve Dımaşk neşirlerinden istifade edilmiştir.[7]

Azîmî Tarihi: H.483/1090 yılında Haleb'de dünyaya gelen Ebû Abdullah Muhammed el-Azîmî, bu şehirde saray tarihçisi sıfatıyla idame ettirmiştir. Vefat tarihi kesinlik kazanmamakla birlikte, müellifin 1160 yılından sonra hayata veda ettiği kabul edilmektedir.[8] Azîmî Tarihi adıyla maruf olan bu vakayiname, hadiselerin kronolojik bir tasnifle ve muhtasar bir üslupla aktarıldığı genel bir İslâm tarihi niteliğindedir. Eser muhteviyatı itibarıyla; Emevîler, Abbâsîler ve Fâtımîler gibi büyük İslâm devletlerinin yanı sıra Kuzey Afrika tarihi, Anadolu'daki Müslüman-Haçlı mücadeleleri, Büyük Selçuklu Devleti, Gazneliler, Karahanlılar ile Musul ve Suriye'de hüküm süren diğer siyasi teşekküller hakkında kıymetli malumatı ihtiva etmektedir. Bu çalışmada, eserin bilhassa Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi tarihine ve diplomatik münasebetlerine ışık tutan bölümlerinden istifade edilmiştir. Bu bağlamda, Ali Sevim tarafından neşredilerek Türkçeye kazandırılan ve (h.430-538/1038-1144) yıllarını kapsayan muhtasar metin esas alınmıştır.[9]

Selçuknâme: Aslen Nîşâburlu bir aileye mensup olan Zahîrüddîn Nîşâbûrî, *Râḥatü'ṣ-ṣudûr* müellifi Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî ile akrabalık bağına sahiptir. XII. yüzyılın başlarında dünyaya gelen müellifin, hayatını Irak Selçuklu Devleti hâkimiyet sahasında geçirdiği anlaşılmaktadır. Nîşâburî, Irak Selçuklu sultanlarından Sultan Mesud (1134-1152) ve Arslanşah b. Tuğrul'un (1161-1177) hocalığını üstlenerek saray çevresinde bulunmuştur.[10] Eser, Selçuklu Devleti'nin kuruluş evresinden başlayarak Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul b. Arslan dönemine kadar cereyan eden hadiseleri kapsamaktadır. Müteakip dönemde kaleme alınan pek çok kaynağın (başta er-Râvendî ve Reşîdüddin olmak üzere) temel referans noktası olması, eserin kaynak değerini ve önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, bilhassa siyasi tarihe dair sunduğu verilerden istifade edilen eserin Berlin neşri ve Türkçe tercümesi esas alınmıştır.[11]

Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye: H.590/1194 yılında vefat ettiği bilinen Sadreddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Nâsır el-Hüseynî'nin biyografisine dair malumat oldukça mahduttur. Söz konusu eserin iki farklı yerinde el-Hüseynî isminin zikredilmesine binaen, müellifin o olduğu hususunda genel bir kabul oluşmuştur. Metin içerisinde Abbâsî Halifesi Nâsır Lidînîllah'a

[7] Beyrut neşri, İbnü'l-Kalânisî, 1908. Dımaşk neşri; İbnü'l-Kalânisî, 1983.
[8] Azîmî hakkında bilgi için bk. Sevim, 1991: 330-331.; Şeşen, 1998: 113-114.
[9] Azîmî, 2006.
[10] Nîşâbûrî hakkında bilgi için bk. Özgüdenli, 2013: 112-113.
[11] Berlin neşri; Nîşâbûrî, 2004. Türkçe neşri; Nîşâbûrî, 2018.

(1180-1225) yapılan atıflar, eserin bu dönemde kaleme alındığına dair güçlü bir karine teşkil etmektedir.[12] Eserin kaynak değerini artıran en önemli hususlardan biri; Sultan Melikşah'ın vefatına kadar cereyan eden hadiselerin, İmadeddîn Kâtib el-Isfahânî'nin *Nusretü'l-fetre ve usretü'l-katre* adlı eserine dayandırılarak nakledilmiş olmasıdır. Selçuklu hanedanının atası Dukak'tan başlayarak Büyük Selçuklu sultanlarının tamamını ve dönemin siyasi gelişmelerini kronolojik bir bütünlük içinde ele alan eser, devrin genel bir değerlendirmesiyle son bulmaktadır. Dönemin diplomatik teamülleri ve devletler arası münasebetlerine dair sunduğu veriler nedeniyle çalışmamızın temel kaynakları arasında yer alan eserin Türkçe tercümesinden istifade edilmiştir.[13]

El-Muntazam fî tarihi'l-mülûk ve'l-ümem: Bağdat'ta doğan Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî h.597/1201 yılında öldüğü kabul edilmektedir.[14] Arapça olarak kaleme alınan eser genel bir tarih özelliği taşımakta olup hilkatten 1177 yılına kadar geçen hadiseleri kronolojik bir sıra ile ele almaktadır. Müellif, siyasi olaylardan kısaca bahsettikten sonra, o yıl ölen meşhur şahıslar hakkında da bilgiler vermektedir. Çalışmamızın genelinde yararlandığımız eser, özellikle Büyük Selçukluların kuruluşundan itibaren Abbâsî Hilafeti ile olan siyasi ve diplomatik ilişkileri hakkında detaylı bilgiler sunduğundan bir hayli önem taşımaktadır. Eserin farklı neşirleri bulunmakla birlikte[15] biz Haydarabad, Beyrut ve Ali Sevim tarafından Türkçeye çevrilen muhtasar neşrinden faydalandık.

Rahatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr: Kâşân'a bağlı Râvend kasabasında dünyaya gelen Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî'nin biyografisine dair kaynaklarda sınırlı malumat mevcuttur. Bununla birlikte müellifin, h.577/1181 yılından itibaren Irak Selçuklu saray teşkilatında görev aldığı bilinmektedir. Eserin telif sürecine 1202 yılında başlanmış ve çalışma yaklaşık iki yılda tamamlanmıştır. Irak Selçuklu Devleti'nin sukut etmesi ve hamisi Sultan II. Tuğrul'un vefatı üzerine Konya'ya intikal eden müellif, eserini Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ithaf ve takdim etmek suretiyle onun himayesine mazhar olmuştur. Farsça telif edilen söz konusu eser, Selçuklu Devleti'nin teşekkülünden h.590/1194 yılına kadar vuku bulan gelişmeleri ihtiva etmektedir. Kendisinden önce telif edilen ve bugün bir kısmı kayıp olan Selçuklu tarihlerinden istifade etmesi, esere müstesna bir kaynak değeri kazandırmaktadır.[16] Diğer vakayinamelerden farklı olarak, bilhassa Oğuz İsyanı ve sonrasındaki kaos dönemini tafsilatlı bir şekilde tasvir etmesi eserin en özgün yanıdır. Siyasi

[12] el-Hüseynî hakkında bilgi için bk. Şeşen, 1998: 143.
[13] el-Hüseynî, 1943.
[14] İbnü'l-Cevzî hakkında detaylı bilgi için bk. Yavuz ve Avcı, 1999: 543-549.
[15] Haydarabad neşri; İbnü'l-Cevzî, 1357-1359. Beyrut neşri; İbnü'l-Cevzî, 1992. Türkçe neşri; İbnü'l-Cevzî, 2014.
[16] er-Râvendî hakkında bilgi için bk. Şeşen, 1998: 126-127.; Özaydın, 2007: 471-472.

olayların akışı içerisinde devletler arası münasebetlere ve diplomatik temaslara dair sunduğu veriler, tezimizin kapsamı açısından büyük önem arz etmektedir. Eserin metodolojik zaafları arasında ise kronolojik hatalar barındırması ve edebi üslup kaygısıyla şiirlere ve hikayelere fazlaca yer vermesi gösterilmektedir. Bu çalışmada, eserin Muhammed İkbâl tarafından yapılan neşri ve Ahmet Ateş'e ait Türkçe tercümesi esas alınmıştır.[17]

El-Kâmil fi't-Târîh: H.555/1160 yılında Cezîret İbn Ömer'de dünyaya gelen Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, Orta Çağ'ın en önemli tarihçilerindendir. Ailesiyle birlikte Musul'a göç eden müellif burada hizmetine girdiği Musul Atabeyliği tarafından kendisine verilen elçilik vazifesi sayesinde başta Bağdat, Dımaşk ve Kudüs olmak üzere pek çok yere gitmiştir. Müellifin şaheseri olan el-Kâmil fi't-Tarih, yaratılıştan h.628/1231 yılına kadar vuku bulan hadiseleri kronolojik bir tasnifle aktarmaktadır. İbnü'l-Esîr'in bu eseri, günümüze ulaşmayan kaynaklardan istifade etmesi ve diğer ana kaynaklarda rastlanmayan siyasi verileri ihtiva etmesi bakımından tarihi bir kıymete haizdir. Büyük Selçuklu Devleti'nin teşekkülünden yıkılışına kadar olan süreçte siyasi, diplomatik, sosyal, kültürel ve iktisadi alanda sunduğu malumat nedeniyle, araştırmamızın en temel başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Bu bağlamda çalışmamızdaki değerlendirmeler, büyük ölçüde el-Kâmil fi't-Tarih'in naklettiği bilgilere istinat ettirilmiştir. Eserin Arapça neşri mevcut olup, tamamı Abdülkerim Özaydın ve Ahmet Ağırakça tarafından Türkçeye çevrilmiştir.[18]

Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra: H.586/1190 yılında İsfahan'da[19] dünyaya gelen Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed el-Bundarî el-İsfahânî, 1217 tarihinde Suriye bölgesine intikal ederek Dımaşk'a yerleşmiştir. Bir süre Eyyûbî devlet teşkilatında kâtip olarak bürokratik görevler ifa eden müellif, h.643/1245 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.[20] Bundârî'nin h.623/1223 yılında telifine başladığı bu eser, İmâdeddîn Kâtip el-Isfahânî'nin *Nusretü'l-fetre ve usratü'l-katre* adlı hacimli ve sanatlı eserinin bir muhtasarı mahiyetindedir. Eser, Selçuklu Devleti'nin kuruluş evresinden başlayarak h.571/1175-1176 yılına kadar cereyan eden hadiseleri kapsamaktadır. Müellifin olayları tasnif ederken sultanlar için açtığı başlıkların yanı sıra, devlet yönetiminin ve diplomasinin yürütücü gücü olan vezirler için de müstakil bölümler ayırması, eserin sistematik önemini artırmaktadır. Bilhassa Sultan Sencer devrine dair sunduğu verilerin, dönemin diğer kaynaklarından farklılaşan özgün detaylar içermesi, çalışmamız açısından eseri vazgeçilmez kılmaktadır. Tezin hazırlık sürecinde, eserin

[17] Tahran neşri; er-Râvendi, 1346.; Türkçe neşri; er-Râvendî, 2020.
[18] İbnü'l-Esir, 1991, IX, X, XI.
[19] İsfahan; İran'ın güneydoğusunda, 32°45' kuzey enlemi ve 51°40' doğu boylamında konumlanmış olup, Zayende-rûd Nehri'nin kaynağına yakın bir bölgede yer alan bir şehirdir. Deniz seviyesinden yaklaşık 1584 metre yükseklikte bulunan İsfahan, doğudaki çöl havzasının merkezinde yer almaktadır. bk. Ebû'l-Fidâ, 2017: 334-335.
[20] Bundarî hakkında bilgi için bk. Özaydın, 1992a: 489-490.

Kıvameddin Burslan tarafından *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* adıyla yapılan Türkçe tercümesi esas alınmıştır.[21]

Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb: H.588/1192 yılında Haleb'de dünyaya gelen Kemâleddîn Ebû'l-Kasım Ömer bin Ahmed bin Hibetillâh İbnü'l-Adîm, tarihçiliğinin yanı sıra Eyyûbî devlet teşkilatında üstlendiği önemli bürokratik görevlerle tanınan bir devlet adamıdır. Bilhassa Türkiye Selçuklu Devleti ile Eyyûbîler arasındaki müzakerelerde bizzat elçilik vazifesini ifa etmesi, onun diplomatik protokole ve devletler arası ilişkilere dair vukufiyetini artırmıştır.[22] Söz konusu eser, *Bugyetü't-Taleb Min Târîh-i Haleb*[23] isimli eserin kronolojik bir hülâsası mahiyetindedir. Bununla birlikte Zübdetü'l-Haleb, ana metinde yer almayan bazı tarihi detayları ve müellifin şahsi gözlemlerini ihtiva etmesi bakımından özgün bir nitelik arz eder. Eserin kaynak değerini artıran en temel husus ise günümüze intikal etmemiş kaynaklardan yapılan nakilleri barındırmasıdır. Bu çalışmada, eserin Sühâyl Zekkâr tarafından hazırlanan Beyrut neşri ve Türkçe tercümesi esas alınmıştır.[24]

Tabakât-ı Nâsırî yâ Tarih-i İrân ve'l-İslâm: H.589/1193 yılında Firuzkuh'ta doğan Kadı Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî, babasının vazifesi nedeniyle gençlik yıllarını Gurlu Devleti'nin sarayında geçiren müellif, aynı zamanda müderrislik ve kadılık vazifelerini de ifa etmiş ve Farsça kaleme aldığı eserinin bir kısmını, günümüze ulaşmayan birçok kaynaktan faydalanarak yazmıştır. Eser genel bir tarih niteliği taşımaktadır.[25] Selçukluların kuruluşundan yıkılışına kadarki dönemle ilgili Selçuklu siyasi tarihi hakkında malumat verdiği müstakil bir bölüm de içeren kitaptan, bilhassa devletin teşekkül sürecinde Gazneliler ile girişilen mücadeleler ve taraflar arasında gerçekleşen diplomatik ilişkiler konusunda vermiş olduğu bilgiler için faydalandık. Çalışmamızda eserin Tahran neşrinden, E. Göksu'nun *Tabakât-ı Nâsırî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârizmşâhlar* ve M. Uyar'ın *Tabakât-ı Nâsırî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar* isimli muhtasar şekilde yapılan Türkçe çevirilerinden istifade edilmiştir.[26]

Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhî'l-A'yân: Ünlü tarihçi İbnü'l-Cevzî'nin torunu Şemseddîn Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Kızoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. h.654/1257) tarafından telif edilen eser, hilkatten müellifin vefatına kadar uzanan süreçteki hadiseleri kapsayan umumi bir tarih

[21] Bundarî, 2023.
[22] İbnü'l Adîm hakkında bilgi için bk. Sevim, 1999: 478-479.
[23] İbnü'l-Adîm, 1982.
[24] Beyrut neşri; İbnü'l-Adîm, 1417. Türkçe neşri; İbnü'l-Adîm,2014.
[25] Ansari, 1993: 98-99.; Şeşen, 1998: 162-163.
[26] Tahran neşri; el-Cûzcânî, 1343. E. Göksu'nun Türkçe neşri; el-Cûzcânî, 2020. M. Uyar'ın Türkçe neşri, el-Cûzcânî, 2022.

niteliğindedir.[27] Eserin erken dönemlere ait kısımları klasik kaynakların bir hülasası mahiyetinde olsa da; Büyük Selçuklu Devleti'nin bilhassa Suriye ve Irak havzasındaki faaliyetlerine dair sunduğu tafsilatlı verilerle öne çıkmaktadır. Eserin kaynak değerini artıran en stratejik husus; 1055-1079 yılları arasındaki olayları naklederken, günümüze intikal etmemiş olan Garsunni'me'nin *Uyûnu't-Tevârîh* adlı eserini kaynak olarak kullanmasıdır. Kayıp bir kaynağın verilerini muhafaza etmesi bakımından eser, dönemin siyasi ve diplomatik tarihinin aydınlatılmasında müstesna bir yere sahiptir. Özellikle 1056-1086 yılları arasındaki Selçuklu tarihine odaklanan bu çalışmada, eserin Ali Sevim tarafından muhtasar şekilde yapılan Türkçe tercümesinin yanı sıra Haydarabad ve Beyrut neşirlerine de mukayeseli olarak müracaat edilmiştir.[28]

Târîh-i Cihângüşâ; H.623/1226 yılında Âzâdvâr'da doğan ve İran'ın köklü bir ailesine mensup olan Ebü'l-Muzaffer Alâüddîn Atâ' Melik b. Bahâiddîn Muhammed el-Cüveynî h.623/1226 yılında Âzâdvâr kasabasında doğmuştur. Moğollar'ın önde gelen devlet adamlarından birisi olan ve Moğol sarayındaki çeşitli hizmetlerinin ardından idareciliğe kadar yükselen[29] müellif, eserini Farsça kaleme almıştır. Büyük Selçuklu Devleti, Hârizmşahlar ve Moğolllar için önemli kaynaklardan olan Cihângüşâ 3 ciltten oluşmaktadır. Eserin 1. cildi Cengiz Han'dan Güyük Han'a kadar hüküm süren Moğol hanlarından, 2. cildi Hârizmşahlardan, 3. cildi ise Mengü ve Hülagu Han'lar ile İsmâîlilerden bahsetmektedir. Çalışmamız genelinde ve özellikle Selçuklu Devleti'nin Bâtınîler ile olan ilişkileri ve Sultan Sencer'in Hârizmşah Atsız üzerine yaptığı seferler ve bu süreçte gerçekleşen diplomatik faaliyetler kısmında yararlandığımız eserin M. Öztürk tarafından yapılan Türkçe tercümesinden istifade edilmiştir.[30]

Câmiu't-Tevârîh: H.646/1248 yılında Hemedan'da dünyaya gelen Reşîdüddin Fazlullâh bin Ebû'l-Hayr İmadüddin el-Hemedânî; hekim kimliğinin yanı sıra İlhanlı Devleti'nde vezirlik makamına kadar yükselmiş, dönemin nüfuzlu bir devlet adamı ve müverrihidir. Siyasi kariyeri, Sultan Olcaytu Han'ı zehirlediği yönündeki iddialar neticesinde, h.718/1318 yılında oğlu ile birlikte idam edilmesiyle trajik bir şekilde son bulmuştur.[31] Müellifin başyapıtı kabul edilen Câmiu't-Tevârîh, kapsamı ve metodolojisi itibarıyla ilk *"evrensel tarih"* denemesi olarak nitelendirilmektedir. Dört ana bölümden müteşekkil olan eser; bilhassa Türk ve Moğol tarihine dair sunduğu detaylı verilerle, muasırı olan diğer

[27] Sevim, 2009: 87-88.
[28] Haydarabad neşri; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 1952. Türkçe neşri; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011. Beyrut neşri; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013.
[29] Bilgin, 1993: 140-141.
[30] Cüveynî, 2022.
[31] Şeşen, 1998: 234 vd.; Özgüdenli, 2008: 19-21.

kaynaklardan ayrılmaktadır. Dönemin diğer müelliflerinin temas etmediği veya yüzeysel geçtiği hususlarda özgün malumatı ihtiva etmesi, eserin kaynak değerini ve önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Selçuklular ile ilgili ayrı bir kısmı olan eser, Farsça, Arapça ve Moğolca olarak kaleme alınmıştır. Çalışmamızın geneli ve özellikle Sultan Sencer'in Irak'ta takip ettiği strateji, Mâverâünnehir Seferi, Katvân Savaşı ve Hârizmşah Atsız ile olan mücadelesi sırasında takip ettiği diplomasi faaliyetleri hakkında önemli bilgiler verdiği için esere sıklıkla başvurulmuştur. Eserin, A. Ateş tarafından neşredilen Farsça nüshasının Selçuklularla ilgili kısmından ve E. Göksu ile H. H. Güneş tarafından yayınlanan muhtasar Türkçe tercümesinden istifade edilmiştir.[32]

El-Muhtasar fî Ahbâri'l-beşer: H.672/1273 yılında Dımaşk'ta doğan El-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali El-Eyyûbî Ebû'l-Fidâ'nın (ö. h.732/1331) bu eseri, umumi tarih kaynağıdır. Ebû'l-Fidâ, Eyyûbîlerin Hama meliklerinden olup o dönemdeki siyasi ve askerî hadiselere tanıklık etmiştir. Kalavun devrinde Haçlılarla savaşlara katılmış ve gözlemlerini eserinde anlatmıştır.[33] Eserden çalışmamızda genel olarak siyasi konularda vermiş olduğu bilgilerinden faydalanılmıştır.[34]

Tarih-i Güzîde: H.680/1281 yılında Kazvîn'de dünyaya gelen Hamdullah el-Müstevfî (ö. h.750/1350), devrin önde gelen ulemasından tahsil görmüştür. Akabinde, İlhanlı veziri ve tarihçisi Reşîdüddîn Fazlullâh'ın dikkatini çekerek himayesine girmiş ve *"dîvân-ı vezâret nâibliği"* görevine tayin edilmiştir. Arapça ve Farsçaya olan vukufiyetiyle tanınan bir edip olan Müstevfî'nin tarih yazıcılığına yönelmesinde, hamisi Reşîdüddîn'in teşviklerinin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.[35] Müellifin Târîh-i Güzîde adlı eseri, yapısal olarak Câmiu't-Tevârîh'in bir muhtasarı hüviyetinde olsa da özgün tasnifiyle dikkat çeker. Eser; peygamberler tarihi, İslâm öncesi İran, Hz. Muhammed ve Halifeler dönemi, İslâm havzasındaki İran ve Turan hanedanları, biyografik veriler (âlimler/şairler) ve Kazvîn tarihi olmak üzere altı ana bölümden müteşekkildir.[36] Selçuklu tarihine ayrılan kısım ise; Büyük Selçuklu Devleti (kuruluşundan Irak Selçuklularının sukutuna kadar), Kirman Selçukluları ve Türkiye Selçukluları olmak üzere üç ayrı fasılda ele alınmıştır. Tezin hazırlık aşamasında, bilhassa siyasi hadiselerin kronolojisi ve

[32] A. Ateş tarafından neşredilen Farsça nüshasının Selçuklularla ilgili kısmı için bk. Fazlullâh, 1999. E. Göksu ve H. H. Güneş tarafından hazırlan Türkçe tercüme için bk. Fazlullâh, 2010.
[33] Ebû'l-Fidâ ile ilgili bilgi için bk. Özaydın, 1994: 320-321.
[34] Ebû'l-Fidâ, 1286.
[35] Özaydın, 1997: 454-455.; Şeşen, 1998: 240 vd.
[36] Göksu, 2011: 290-291.

devlet yapısı hususunda müracaat edilen eserin, Erkan Göksu'nun muhtasar şekilde yapılan çevirisi ve Mürsel Öztürk tarafından hazırlanan Türkçe tercümesi esas alınmıştır.[37]

Müsâmeretü`l-Ahbâr: Aksaraylı bir aileden gelen Kerîmüddîn Mahmud Aksarayî'nin bu eseri Türkiye Selçuklu Devleti'nin başlıca kaynaklarından biridir. Müellif eserini h.723/1323 yılında telif ederek İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş'a ithaf etmiştir. Eser dört ana bölümden oluşmaktadır.[38] Birinci bölümde; Rûmî, Hicrî, Yezdicerd ve Celâlî takvim sistemleri mukayeseli bir surette ele alınmıştır. İkinci bölüm; Hz. Muhammed dönemi, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler tarihine tahsis edilmiştir. Tezimizi doğrudan ilgilendiren üçüncü bölümde ise; Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar olan süreç ve akabinde II. Gıyâseddin Keyhusrev dönemine kadar uzanan Türkiye Selçukluları tarihi incelenmiştir. Eserin dördüncü ve son bölümü, XIII. yüzyılın ikinci yarısından XIV. yüzyılın ortalarına kadar cereyan eden hadiseleri ihtiva etmektedir.[39] Bu çalışmada, eserin genel siyasi tarih ve devletler arası münasebetler bağlamında sunduğu verilerden istifade edilmiştir.

Mecma'ü'l-ensâb: 1298 yılında Fars bölgesinin Şebânkâre şehrinde doğan Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Şebânkâreî, İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd (1317-1335)'in veziri Gıyâseddîn Muhammed zamanında saray şairidir. Eser, genel bir tarih özelliği taşımakla birlikte Farsça kaleme alınmıştır.[40] Kitap, Saffârîler tarihiyle başlayıp İlhanlılar tarihinin anlatılmasıyla sona ermektedir. Bununla birlikte Selçukluların başlangıcından Sultan Sencer'in ölümüne kadar geçen dönemde yaşanan hadiseler hakkında da bilgiler içermektedir. Genellikle Oğuz istilası sırasında gelişen siyasi ve diplomatik olaylar hakkında vermiş olduğu bilgilerinden yararlandığımız eserin neşri yapılmış olup, çalışmamızda Tahran neşrinden ve Türkçe tercümesinden istifade ettik.[41]

El-Bidâye ve'n-nihâye: H.700/1300 tarihinde Basra'da dünyaya gelen Ebû'l-Fidâ İmadüddîn ismail b. Ömer İbn Kesîr, ilim tahsilini Dımaşk'ta tamamlayarak devrin önde gelen ulemasından icazet almıştır. Hocası Zehebî'nin vefatını müteakip, onun yerine müderrislik makamına tayin edilmiştir. İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-nihâye adlı 14 ciltlik eseri; hilkatten başlayarak h.767/1365-1366 yılına kadar cereyan eden hadiseleri kronolojik bir silsile içinde ele alan "umumi tarih" türünün en yetkin örneklerindendir.[42] Ağırlıklı olarak Bağdat merkezli bir perspektifle kaleme alınan eserin (bilhassa Türkçe tercümesindeki 12. cilt), Selçuklu tarihine

[37] E. Göksu tercümesi için bk. Kazvinî, 2015. M. Öztürk tercümesi için bk. Kazvinî, 2018.
[38] Aksarayî, 2023.
[39] Eser ve müellif ile ilgili detaylı bilgi için bk. Aka, 1989: 293.
[40] Şebânkâreî hakkında bilgi için bk. Kurtuluş, 2010: 390-391.
[41] Tahran neşri; Şebânkâreî, 1363. Türkçe neşri; Şebânkâreî, 2021.
[42] İbn Kesîr hakkında bilgi için bk. Şeşen, 1998: 196-197.; Özaydın, 1999: 132-134.

dair muhtasar kayıtları ve parça parça bilgileri ihtiva ettiği görülmektedir. Eserin metodolojik kurgusu gereği; her yılın siyasi hadiseleri aktarıldıktan sonra, o yıl vefat eden önemli şahsiyetlerin biyografilerine yer verilmiştir. Bu kısımlar, dönemin diplomatik aktörlerinin tanınması açısından kıymetlidir. Siyasi tarih kronolojisinin yanı sıra diplomatik faaliyetlere ve teşrifat usullerine dair sunduğu verilerle tezimize katkı sağlayan eserin, tam metin neşri ve Türkçe tercümesi esas alınarak istifade edilmiştir.[43]

Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mübteda've'l-Haber: H.732/1332 yılında Tunus'ta doğan Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, ilmi şahsiyetinin yanı sıra siyaset ve devlet adamlığıyla da tanınmıştır. Müellifin eserinin birinci kısmı yani meşhur *Mukaddime*'si diğer İslâm kaynakları gibi umumi bir tarih niteliği taşımaktadır. Çalışmamızda genel olarak siyasi konularda vermiş olduğu bilgileri diğer kaynaklarda verilen bilgiler ile karşılaştırarak yararlandığımız eserin Berlin neşrinden istifade edilmiştir.[44]

Ravzatü's-Safâ Fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mulûk ve'l-Hulefâ: Seyyid bir aileye mensup olan Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând b. Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâliddîn Mahmûd Herevî (ö. h.903/1498), h.837/1433-1434 yılında muhtemelen Belh[45] şehrinde dünyaya gelmiştir. Müellif; İbnü'l-Esîr, Cüveynî ve Reşîdüddin Fazlullâh gibi kendisinden önceki otoritelerin eserlerinden geniş ölçüde istifade ederek yedi ciltten müteşekkil bu hacimli çalışmayı vücuda getirmiştir.[46] Evrensel tarih formatında kurgulanan eserin ilk altı cildi bizzat Mîrhând tarafından kaleme alınmıştır. Bu ciltlerde; hilkatten başlanarak İslâm öncesi İran tarihi, Hz. Muhammed ve Hulefâ-yi Râşidîn devri, Emevî ve Abbâsî Hilafeti, Büyük Selçuklular, Hârizmşahlar, Moğollar ve Timur dönemine kadar uzanan geniş bir tarihsel süreç işlenmiştir. Eserin h.929/1523 tarihli yedinci cildi ise, müellifin torunu Hândmir tarafından tamamlanmış olup; Hüseyin Baykara, Bedîüzzaman Mirza ve Şeybânî Han devirlerini ihtiva etmektedir. Tezin kapsamına giren Selçuklu tarihi, eserin dördüncü cildinde yer almaktadır. Döneme dair sunduğu bilgiler derleme niteliğinde ve muhtasar olmakla birlikte, genel siyasi çerçevenin çizilmesinde başvurulan kaynaklardan biridir. Çalışmamızda, eserin Tahran neşrinin yanı sıra;

[43] İbn Kesîr, 1994.
[44] İbn Haldûn, 1967.
[45] Belh; Amu Derya'nın güneyinde, Dehas Nehri üzerinde ve Kuhibaba Dağı'nın eteklerinde kurulmuş bir şehirdir. Adı, Eski Farsça'da "Bahtriş", Avesta'da "Bahdi" (veya Bahdri) ve Grekçe'de "Baktra" olarak geçen Baktres'ten (muhtemelen Dehas Nehri'nin eski adı) türemiştir. bk. Ebû'l-Fidâ, 2017: 359-360. Orta Çağ'ın önemli seyyahlarından İbn Battûta (ö. h.770/1368-1369) Belh'i muhteşem kalıntıları ayakta duran harap bir şehir olarak tasvir etmektedir. bk. İbn Battûta, 2019: 365.
[46] Mîrhând hakkında bilgi için bk. Aka, 2005: 156-157.

dördüncü cildin Selçuklulara ayrılan birinci faslının E. Göksu tarafından yapılan muhtasar Türkçe tercümesi esas alınmıştır.[47]

Habibü's-Sîyer fî Ahbârî Efrâdi'l-Beşer: H.879/1474 ya da h.880/1475 yılında doğan Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâniddîn Muhammed b. Hâce Celâleddîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseyn-i Hândmîr tarafından kaleme alınmıştır.[48] Eser, diğer genel vekayinâmeler gibi hilkatten başlayıp Şah İsmail'in öldüğü h.930/1524 yılına kadar geçen sürede meydana gelen hadiseleri aktarmakta ve Selçuklu tarihi ile ilgili de kısa bilgiler vermektedir. Çalışmamızda genel bilgi kaynağı olarak başvurduğumuz eserin Tahran neşrinden istifade edilmiştir.[49]

***Selçuknâme*:** Ahmed b. Mahmûd, Bursalıdır ve ilk eğitimini de bu şehirdeki müderrislerden almıştır. Ardından İstanbul'a gelen müellif burada da değişik medreselerde eğitimine devam etmiş, kendisi de dersler vermiştir. H.977/1569-1570 yılında ise ölmüştür.[50] Müellif tarafından Arapça olarak kaleme alınan Selçuknâme, daha sonraları Osmanlı Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Eser, hazırlanırken başta *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye*'den olmak üzere pek çok eserden de yararlanılmıştır. Selçukluların kuruluşundan itibaren gelişen hadiseleri h.664/1242-1243 tarihine kadar aktaran müellifin siyasi tarih alanında vermiş olduğu bilgiler kendisinden önceki kaynakları destekler mahiyettedir. Ancak Sultan Sencer dönemi başta olmak üzere bazı konularda kendinden önceki kaynaklardan daha ayrıntılı bilgiler de nakletmektedir. Bu nedenle eserin Türkçe tercümesinden[51] faydalanarak Ahmed b. Mahmud'un verdiği bu bilgileri de kullanıp, Selçukluların diplomaside uyguladığı stratejileri çalışmamızda değerlendirdik.

Camiu'd Düvel: Asıl adı Ahmed b. Lütfullah olan ve h.1041/1631 yılında Selanik'te dünyaya gelen müellif; Mevlevîliği ve Osmanlı sarayındaki *"müneccimbaşılık"* vazifesi sebebiyle *"Müneccimbaşı"* lakabıyla maruf olmuştur. Söz konusu eser, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın emri ve himayesi üzerine kaleme alınmıştır.[52] Arapça telif edilen *Câmiu'd-Düvel*; hilkatten başlayarak h.1081/1670 yılına kadar cereyan eden hadiseleri kapsayan umumi tarih niteliğinde bir eserdir. Selçuklu tarihine dair geniş malumatı ihtiva etmesi bakımından önem arz eden eser, bilhassa Selçukluların tarih sahnesine çıkış sürecindeki siyasi yapılanmayı ve ilk diplomatik temasları detaylandırması açısından tezimiz için

[47] Tahran neşri; Mîrhând, 1339. Türkçe neşir; Mîrhând, 2018.
[48] Hândmîr hakkında bilgi için bk. Aka, 1997: 550-552.
[49] Hândmîr, 1380.
[50] Ahmed b. Mahmûd 'un hayatı için bk. Merçil, 1969: 219-232.
[51] Ahmed b. Mahmûd, 2011.
[52] Müneccimbaşı hakkında bilgi için bk. Ağırakça, 2006: 4-6.

değerlidir. Bu çalışmada, eserin A. Öngül tarafından gerçekleştirilen Arapça metin neşri ve Türkçe tercümesinden istifade edilmiştir.[53]

B. Bizans, Ermeni, Gürcü ve Süryani Kaynaklar

Bizans, Ermeni, Gürcü ve Süryani kaynakları, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren başta kendilerinin de bağlı oldukları milletler ve komşu devletlerle ilişkileri, Selçuklu Türklerinin Kafkasya ile Anadolu'ya girişi ve Anadolu'nun Türkleşmesi hakkında mühim bilgiler sunmaktadır. Bu kaynaklarda, müellifler genellikle kendi milletleriyle ilgili hadiselere odaklanarak, taraflar arasındaki gelişmeleri aktarırken bazı durumlarda abartılı ifadeler kullanmaktadırlar. Bizans kaynakları, Bizans ve Türk tarihi açısından büyük değer taşımakta ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren Bizans imparatorlarıyla olan ilişkiler hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bizans tarihçilerinin yazdığı eserler, Bizans İmparatorluğu'nu yüceltmek maksadıyla hazırlandığından sıklıkla abartılı ifadeler barındırmaktadır. Ermeni ve Süryani kaynakları ise Türklerin Anadolu'ya ilk gelişleri, Büyük Selçuklu Devleti'nin doğu ve güneydoğuda uyguladığı politikaları ve Ermenilerle olan ilişkilerini aktarmada önemli bir rol oynamaktadır. Benzer şekilde, Gürcü kaynakları da Türklerin Kafkasya'ya ve Anadolu'ya yerleşmesi, Anadolu'nun doğusunda hâkimiyet kurma çabaları ve Gürcülerle diplomatik ilişkiler hakkında önemli bilgiler sağlar. Biz burada en çok müracaat edilen kaynaklardan bazıları ile ilgili bilgiler vereceğiz.

Synopsis Historiarum: Eserin müellifi olan Ioannes Skylitzes'in hayatına dair bilgiler mevcut olmamakla birlikte XI. yüzyılın önemli tarihçilerinden olduğu kabul edilmektedir. 1060 yılı civarında vefat ettiği tahmin edilen Skylitzes'in kroniği,[54] 811-1057 yılları arasındaki hadiseleri ele almaktadır. Eserinde, İmparator I. Romanos Lakapenos'un (920-944) iktidarının sonuna kadar olan dönemi için Teophanes Continuatos'dan yararlanan Skylitzes, sonraki bölümlerde günümüze ulaşamayan kaynaklara dayandığı için çalışması büyük değer taşımaktadır. Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey'in gerçekleştirdiği Doğu Anadolu seferine ilişkin sunduğu bilgilerden faydalandığımız Skylitzes'in eserinin tam metni henüz yayımlanmamıştır. Ancak, Bonn Corpus'unda Skylitzes'in eserini kopyalayan Georgios Cedrenus'un[55] çalışması yayımlanmıştır.

---

[53] Müneccimbaşı, I, 2000. Müneccimbaşı, II, 2001.
[54] Skylitzes, 1839.
[55] Xylander, 1506 yılında Cedrenus'un eserini Latince çevirisiyle birlikte ilk kez yayımlamıştır. Daha sonra, 1647 yılında Goar ve Fabrot, bu eseri Ioannes Skylitzes'in kroniğiyle birleştirerek tekrar basmıştır.

Mikhael Attaleiates'in Historiası: Bizanslı hukukçu ve tarihçi Mikhaêl Attaleiatês'in yazdığı *Historia*[56] adlı eser, 1025-1081 yılları arasındaki olayları ele alması ve Türklerin Anadolu'ya akınlarını aktarması nedeniyle, Türk tarihi için günümüze ulaşan en değerli Bizans kaynaklarından biridir. Sivil ve askerî mahkemelerde avukatlık yaptıktan sonra İmparator IV. Romanos Diogenes'in seferlerinde askerî hâkim olarak görev alan Attaleiatês, Bizans sarayında saygın bir konuma sahipti. 1034-1079 yılları arasında yaşanan olayları bizzat tanık olarak canlı bir şekilde betimlemesi, eserini oldukça önemli kılar. Attaleiatês'in bu eseri, daha sonra Nikephoros Bryennios, Anna Komnena ve Ioannes Zonaras gibi birçok tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda IV. Romanos Diogenes'in Anadolu seferleri, Malazgirt Savaşı ve sonrasındaki Selçuklu-Bizans diplomatik ilişkileri konusunda yararlandığımız eserin Atina neşrinden ve Türkçe tercümesinden istifade ettik.[57]

Aleksiad: Çalışmamızda kullandığımız bir diğer XI. yüzyıl Bizans kaynağı, Prenses Anna Komnena'nın, babası İmparator I. Aleksios Komnenos'un hayatını kaleme aldığı *Aleksiad* adlı eserdir. I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) hükümdarlığı döneminde Selçuklu-Bizans ilişkilerine dair en önemli bilgileri sunan bu eser, Anna'nın 1069-1118 yılları arasında yaşanan olayları betimlediği değerli bir kaynaktır. I. Aleksios Komnenos'un hükümdarlığı süresince Selçuklularla ilişkileri, 1096'daki I. Haçlı Seferi sırasında Haçlıların Bizans ve Türklerle etkileşimleri ve diplomatik ilişkileri hakkında sıkça başvurduğumuz eser, Sultan Melikşah'ın Anadolu'daki faaliyetleri hakkında da ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Anna Komnena'nın Türklere karşı önyargılı ve taraflı anlatımı, kronolojik düzendeki karışıklıklar ve hadiselerin tarihlerinin net olarak belirtilmemesi gibi eksikliklere rağmen, Aleksiad diğer kaynaklarda yer almayan olayları detaylı bir şekilde aktarması nedeniyle büyük önem taşmaktadır. Çalışmamızda, eserin B. Umar tarafından gerçekleştirilen Türkçe çevirisinden istifade edilmiştir.[58]

Mikhail Psellos'un Khronographia'sı: Bizans edebiyatının önde gelen isimlerinden *Mikhail Psellos'un Khronographia* adlı eseri, 976-1078 yılları arasında yaşanan olayları ele almaktadır. IX. Konstantinos Monomakhos döneminde Bizans sarayının en saygın figürlerinden biri olan Psellos, IV. Romanos Diogenes döneminde bu nüfuzunu bir miktar yitirmiş olsa da saraydaki etkisini sürdürmüştür. Eseri, özellikle IV. Romanos Diogenes

[56] Mikhaêl Attaleiatês'in Historia adlı eserinin Paris ve Madrid'de bulunan iki yazması, 1853 yılında Brunet de Presle ve Immanuel Bekker tarafından Latince çevirisiyle birlikte Bonn serisinde yayımlanmıştır (Michaelis Attaliotae, Historia, yay., Brunet de Presle-Immanuel Bekker, C.S.H.B., Bonn 1853). Bunun yanı sıra, eserin 1056 yılına kadar olan bölümü, 1958 yılında H. Gregoire tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir.
[57] Atina neşri; Attaleiatês, 1997. Türkçe neşri; Attaleiatês, 2008.
[58] Komnena, 1996.

döneminde Selçuklu-Bizans çatışmaları, Malazgirt Savaşı öncesinde ve sonrasındaki gelişmeler hakkında sunduğu bilgilerle büyük değer taşımaktadır. Bununla birlikte, Psellos'un kendisini ve yakınlarını haklı gösterme eğilimi, sevmediği kişilere, özellikle IV. Romanos Diogenes'e karşı sert ifadeler kullanması, eserin tarafsızlığına dair soru işaretleri yaratmaktadır. Çalışmamızda, Psellos'un bu eserinin I. Demirkent tarafından yapılan Türkçe tercümesinden faydalandık.[59]

Ioannes Zônaras'ın Kroniği: XII. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı bilinen, ancak doğum tarihi net olmayan tarihçi ve ilahiyatçı *Ioannês Zônaras'ın Kroniği*, çalışmamızda başvurduğumuz bir diğer önemli Bizans kaynağıdır. Dünyanın yaratılışından 1118 yılına kadar olan hadiseleri anlatan bu eser, önceki Bizans kaynaklarından faydalanmaktadır. Zonaras'ın eserini hazırlarken başta Attaleiatês'ten, 976 sonrası olaylar için ise Psellos ile Skylitzes'ten, ayrıca günümüze ulaşmamış bir kaynaktan yararlanmış olması ve tarafsız anlatımı, eserin önemini daha da artırmaktadır. Çalışmamızda IV. Romanos Diogenes'in Anadolu seferleri, Malazgirt Savaşı ve sonrası hakkında bilgiler için eserin I. Grêgoriadês[60] tarafından hazırlanan neşrinden ve Türkçe tercümesinden istifade edilmiştir.[61]

Nikephoros Bryennios Historiası: 1062 yılında doğan Nikephoros Bryennios, Bizans İmparatorluğu'nda görev yapan bir aileden gelmiş ve 1070-1079 yılları arasındaki olayları aktaran bir eser kaleme almıştır. Bu eser, Bryennios'un eşi Anna Komnena'nın annesinin talebi üzerine, Skylitzes gibi Bizans tarihçilerini örnek alarak yazılmaya başlanmış ancak tamamlanamamıştır. Bryennios'un çalışması, Anna Komnena, Zonaras ve Attaleiatês'in eserleri gibi büyük bir değere sahiptir. Bu eserlerin tamamı, sadece Bizans tarihine değil, aynı zamanda 1071 sonrası Anadolu'nun Türkleşmesi ve Bizans ile ilişkiler açısından da önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışmamızda Malazgirt Savaşı ve sonrasındaki taraflar arsındaki diplomatik ilişkiler konusunda yararlandığımız eserin Türkçe *Tarihin Özü* isimli tercümesinden istifade edilmiştir.[62]

Türk Fütuhatı Tarihi: XIII. yüzyıl Ermeni yazarı Vardan Vardabet'in Cihan Tarihi olarak anılan eseri, dünyanın yaratılışından itibaren 6 bin yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Anadolu'nun doğusundaki olaylara dair bilgiler sunan bu çalışma, öncelikle Ermeni tarihine odaklanırken, Selçuklu akınlarına da kısa bir şekilde değinmektedir. Selçuklular hakkında verilen bilgiler kısıtlı olup kronolojik sıralamada bazı tutarsızlıklar ve

[59] Psellos, 2020.
[60] Zonaras, 1999.
[61] Zonaras,2008.
[62] Bryennios, 2008.

eksiklikler barındırsa da değerlidir. Çalışmamızda eserden Türk-Bizans-Haçlı mücadeleleri, Selçukluların kuruluş döneminden itibaren diğer devletlerle ilişkileri, gerçekleştirdikleri fetihler ve bu süreçte ortaya çıkan gelişmeler ile değişimler hakkında yararlanılmıştır. Eserin Anadolu ile ilgili kısımları, Hrand D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilmiştir.[63]

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor Zeyli: Urfalı Mateos tarafından kaleme alınan eser, 952-1136 yılları arasında cereyan eden tarihi hadiseleri kronolojik bir silsile dâhilinde ihtiva etmektedir. Ermeni tarih yazıcılığının önemli örneklerinden olan bu çalışma; müellifin vefatından sonra Papaz Grigor tarafından telif edilen ve 1137-1163 yılları arasındaki gelişmeleri kapsayan *"zeyl"* kısmı ile bütünlük kazanmıştır. Eser, Selçuklu diplomasisini ve bölgedeki siyasi dönüşümleri Hristiyan tebaanın perspektifinden yansıtması bakımından tamamlayıcı bir kaynak niteliğindedir. Ermeniler hakkında ayrıntılı bilgiler sunmakta olan eser ayrıca Çağrı Bey'in Anadolu'ya ilk akınından 1136 yılına kadar Selçukluların ve onların diplomatik ilişkilerinin ele alındığı önemli bir kaynaktır. Müellifin, anlatılan olayların çoğuna bizzat tanıklık etmiş olması, eserin değerini daha da artırmaktadır. Urfalı Mateos, başlangıçta Türklere karşı olumsuz bir tavır sergilese de sonraki dönemlerde Türkleri övmüş, onların adalet ve merhametinden söz etmiştir. Çalışmamızda sıklıkla kullandığımız kaynaklardan biri olan Urfalı Mateos'un Vekayinamesi'nin, Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçeye tercüme edilen baskısından faydalanılmıştır.[64]

Başkumandan Simbad Vekayinâmesi: Ermeni Kumandan Simbat'ın yazdığı eserin 1162 yılına kadarki bölümü, *Urfalı Mateos'un Vekayinâmesi'*nin bir tekrarı niteliğindedir. 1016'daki ilk Selçuklu seferlerinden başlayarak Türklerin Anadolu'ya yayılımı ve yaşanan olaylar kronolojik bir şekilde aktarılmaktadır. 1152-1272/1274 yılları arasındaki bilgiler, müellifin bizzat şahit olduğu olaylara dayanmaktadır. Simbat'ın yaşadığı döneme ilişkin aktardığı bilgiler Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkiler ve Sultan Melikşah'ın ölümüyle ortaya çıkan taht mücadeleleri sırasındaki diplomatik faaliyetler hakkında önemli veriler sunmaktadır. Çalışmamızda eserin Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan Türkçe tercümesinden istifade edilmiştir.[65]

Süryani Patrik Mihail Vekâyinâmesi: 1166 yılında Antakya Süryani Kilisesi Patrikliği makamına yükselen Mihail tarafından kaleme alınan eser, hilkatten 1195 yılına kadar cereyan eden hadiseleri ihtiva etmektedir. Müellif, temelde Süryani Kilisesi tarihini merkeze almakla

---

[63] Vardan, 1937.
[64] Urfalı Mateos, 2019.
[65] Simbat, 1946. Kumandan Simbat'ın eseri, Selçukluların Anadolu'ya gelişini bir askerîn bakış açısıyla değerlendirir ve diğer Ermeni kaynaklarının aksine dini ifadelere yer vermez. bk. Aktaş, 2015: 15.

birlikte, eseri evrensel bir tarih perspektifiyle kurgulamıştır. Vekayiname; bilhassa Anadolu'nun Türkler tarafından fethi ve iskânı, I. ve II. Haçlı Seferleri ile bölgedeki siyasi dönüşümler hakkında kritik veriler sunmaktadır. Müellifin, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ile tesis ettiği şahsi dostluk ve yakınlık, eserin diplomatik tarih açısından değerini artırmaktadır. Bu samimi münasebetin bir tezahürü olarak müellifin, Türk siyasi teşekküllerine ve icraatlarına karşı müspet bir üslup benimsediği görülmektedir. Tezin hazırlık sürecinde, eserin Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan Türkçe tercümesinden istifade edilmiştir.[66]

Abû'l Farac Tarihi: 1225-1226/1286 yılları arasında yaşamış olan Gregory Abû'l-Farac'ın genel tarihi, faydalandığımız Süryani kaynaklarından biridir. Türkçeye *Abû'l-Farac Tarihi* olarak iki cilt halinde çevrilen bu eser, kendi dönemi için temel kaynaklardan biri olmasının yanı sıra Türk tarihi açısından da önemli bir yere sahiptir. Eser üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Hz. Adem'den 1285 yılına kadar yaşanan hadiseler anlatılmaktadır. İkinci ve üçüncü bölümler ise din ve kilise ile ilgili bilgiler içermektedir. Abû'l-Farac, 1286 yılına kadar olan hadiseleri bizzat yazmış; kardeşi Bar Sauma ve diğer bazı müellifler ise esere 1297 yılına kadar uzanan bir ek yazmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürede gerçekleşen siyasi ve diplomatik alanda vermiş olduğu bilgiler sebebiyle çalışmamızda en çok faydalandığımız kaynaklardan biri olmuştur.[67]

Anonim Gürcü Vekayinamesi: Büyük Selçuklu Devleti ile Gürcüler arasındaki ilişkiler hakkında değerli bilgiler sunan eser, Selçuklu sultanları ile Gürcü prensleri arasındaki görüşmeleri aktarması açısından büyük önem taşımaktadır. M. F. Brosset tarafından *Histoire de la Georgie* adıyla iki cilt halinde çevrilen bu eser, daha sonra Türkçeye de tercüme edilmiştir. Ancak eserin Fransızcası XIX. yüzyılın başlarına kadar gelen hadiseleri aktarmaktayken, Türkçe çevirisi 1212 yılına kadarki olayları içermektedir. TTK Orta Çağ kolunun kararıyla tercüme için Hrand D. Andreasyan görevlendirilmiştir. Andreasyan'ın Türkçeye çevirdiği eser E. Merçil tarafından yayına hazırlanmıştır. Çalışmamızda, Gürcü prensleriyle yaşanan mücadeleler ve müzakereler konusunda sıkça bu kaynaktan yararlanılmıştır.[68]

C. Münşeât Mecmûaları, Siyasetnâmeler, Edebî ve Coğrafi Eserler

"İnşâ" kökünden türeyen ve lügat manası itibarıyla *"düz yazı, nesir"* anlamına gelen münşeât; Türk ve Fars devlet geleneğinde *"mektûbât"* kavramıyla müteradif olarak da kullanılmıştır. Istılah (terim) manasıyla münşeât; devlet teşkilatının merkezinde yer alan Dîvân,

[66] Mihail, 1944.
[67] Abû'l-Farac, 1999, I.; Abû'l-Farac, 1987, II.
[68] Brosset, 2003.

kalem ve ketebe gibi resmî dairelerde görev ifa eden bürokratların (münşî, tuğraî, tevkīî veya nişancı) kaleme aldıkları resmî vesikaların ve diplomatik yazışmaların bir araya getirildiği eserlerin genel adıdır.[69] Bu mecmualar, devletler arası diplomatik metinlerin (name-i hümayunlar, ahîdnameler) yanı sıra; dönemin şair ve ediplerinin sanatkârane bir üslupla telif ettikleri her türlü edebi nesir örneklerini de ihtiva eden kapsamlı derlemelerdir. Orta Çağ devletlerine ait orijinal vesikaların büyük bir kısmı savaş, yangın ve doğal felaketler gibi nedenlerden dolayı yok olmuştur. Ancak Büyük Selçuklu Devleti dönemine ilişkin bazı münşeât mecmûaları günümüze kadar ulaşmıştır.

Atebetü'l-ketebe: Taberistan[70] bölgesinde hüküm süren Ziyârîler hanedanından, Şemsülmeâlî Kâbûs b. Veşmgîr'in soyuna dayanan köklü bir aileye mensup Müntecebeddin Bedî' el-Cüveynî tarafından telif edilmiştir. Müellif, inşâ sanatının inceliklerini öğrenmek ve bürokratik tecrübe kazanmak maksadıyla h.516/1122 yılında Merv'e[71] intikal etmiştir. Kariyerine Dîvân-ı İstîfâ'da başlayan Cüveynî, akabinde devlet yazışmalarının merkezi olan Dîvân-ı İnşâ'ya intisap etmiş ve Sultan Sencer devrinde Dîvân-ı Risâlet'te üst düzey görevler ifa etmiştir. Bir münşeât mecmuası niteliğini haiz olan eser, Farsça kaleme alınmış 38 adet resmî vesikayı ihtiva etmektedir. Eserin muhtevası tasnif edildiğinde; ilk bölümde devlet ricaline ve memurlara yapılan atamaları içeren "menşur" ve "fermanlar" yer alırken, ikinci kısımda daha ziyade hususi nitelikli mektuplara (mukâtebât) yer verildiği görülmektedir.[72] Söz konusu belgelerde, idarecilere yönelik emirlerin yanı sıra devlet yönetimine dair nasihatlerin de bulunması, esere aynı zamanda bir siyasetnâme hüviyeti kazandırmaktadır. Büyük Selçuklu bürokrasisinin işleyişine dair sunduğu münhasır bilgilerle diğer vekayinamelerden ayrılan eser; bilhassa Hârizmşahlar ile yürütülen diplomatik münasebetlerin ve Oğuz İsyanı sürecinin aydınlatılmasında tezimiz için kritik bir kaynak teşkil etmiştir. Bu çalışmada, eserin Tahran neşri esas alınarak istifade edilmiştir.[73]

Arâisü'l-havâtır ve nefâisü'n-nevâdir: Doğum tarihini kesin olarak bilinmeyen ancak 481-487/1088-1094 yılları arasında Belh'te doğduğu kabul edilen Muhammed b. Muhammed b. Abdülcelil Reşîdüddin Vatvât h.573-574/1178 ya da h.577-578/1182 yılında Hârizm'de ölmüştür. Müellif isminden çok lakabı olan *"Vatvât"* ya da *"Reşîdüddin Vatvât"* diye

[69] Uzun, 2006: 18.; Piyadeoğlu, 2008: XXXIX.
[70] Taberistan; Araplar tarafından Elbruz Dağları'nın kuzeyinde yer alan İran'ın Mâzenderan eyaletine verilen addır. Bölgenin yoğun ormanlarla kaplı olması ve halkının temel geçim kaynaklarından birinin odunculuk olması nedeniyle "Balta (Tabar) Ülkesi" olarak tanımlanmıştır. bk. Ebû'l-Fidâ, 2017: 339-340.
[71] Merv; günümüzde Türkmenistan sınırları içinde bulunan bir şehir olup, Horasan'ın başkenti ve en görkemli, tanınmış yerleşim merkezlerinden biridir. Dördüncü iklim kuşağında yer almaktadır. bk. Kazvinî, 1943: 156.; Ebû'l-Fidâ, 2017: 357.
[72] Eser ve müellif hakkında detaylı bilgi için bk. Köymen, 1951: 537-648.; Yazıcı, 2006: 25.
[73] Müntecebüddîn Bedî', 1329.

anılmaktadır.[74] Reşîdüddin Vatvât'ın Hârizmşahların devletleşme süreçlerine tanıklık etmesi, Hârizmşah Atsız döneminde Dîvân-ı İnşâ reisliğine kadar yükselmesi ve ölene kadar da Hârizmşahlar'ın hizmetinde bulunması eserinin önemini daha çok artırmaktadır.[75]

Arâisü'l-havâtır ve nefâisü'n-nevâdir[76] isimli münşeât mecmuası Arapça ve Farsça mektupları ihtiva etmektedir. Eserin mevcut nüshaları mukayese edildiğinde, içerdiği belge adedi bakımından farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Mecmuanın tarihsel kıymetini artıran en temel husus; Hârizmşah Atsız tarafından Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e gönderilen diplomatik mektupların burada kayıtlı olmasıdır. Bu vesikalar, devrin resmî yazışma usullerini (inşâ sanatını) ve Selçuklu-Hârizmşah ilişkilerindeki diplomatik dili tahlil etmemize imkân tanımaktadır. Tezin hazırlık aşamasında; *Ebkârü'l-Efkâr* ve *Arâ'isü'l-Havâtır* gibi derlemelerde yer alan Farsça mektupların, Kâsim-i Tûysîrkânî tarafından tasnif edilerek neşredildiği *Nâmehâ-yi Reşîdüddin Vatvât* adlı çalışması esas alınmıştır. Mukaddime, üç ana fasıl ve hatime olmak üzere toplam beş bölümden müteşekkil olan bu neşir, dönemin diplomatik retoriğini anlamak adına birincil elden veriler sunmaktadır.[77]

Siyâsetnâme (Siyerü'l-mülûk): H.408/1018 yılında Tûs[78] şehrine bağlı Râdkân köyünde doğan ve asıl adı, Ebû Alî Kıvâmüddîn Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî olan Nizâmülmülk (ö. h.485/1092), Büyük Selçuklu Devleti'nde vezirlik vazifesinde bulunmuş önemli bir devlet adamıdır.[79] Sultan Melikşah'ın isteği üzerine sade bir üslupla kaleme alınan eser 51 fasıldan oluşmaktadır ve devlet idaresinde karşılaşılabilecek sorunlar karşısında hükümdarın yapması gerekenleri daha önce yaşanan hadiseleri misal göstererek öğütlemektedir. Nizâmülmülk eserinde elçi ve elçilik kurumuna da yer vermiştir. Çalışmamızda Selçuklu Devleti'nin diplomasisinin anlaşılmasında yararlandığımız eserin Türkçe tercümesinden istifade edilmiştir.[80]

Dîvân-u Lugât-it- Türk: Kaşgarlı Mahmûd, Karahanlı ailesinden gelmiş olup sınırlı bilgilere dayanarak önceleri Kaşgar'da doğduğu düşünülse de son araştırmalar h.398-399/1008 civarında Barsgan'da dünyaya geldiğini öne sürmektedir. Büyükbabası Muhammed Buğra Han'ın 1056-1057 yıllarında Doğu Karahanlılar'ın hükümdarı olarak Kaşgar'da yönetimde

---

[74] Cüveynî, Reşîdüddîn'e çok çirkin olduğundan dolayı yarasa anlamına gelen Vatvât lakabının verildiğini nakletmektedir. bk. Cüveynî, 2022: 11.
[75] Reşîdüddin Vatvât hakkında bilgi için bk. Ateş, 1959: 1.
[76] Reşîdüddîn Vatvât, *Arâisü'l-havâtır ve nefâisü'n-nevâdir.* Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih (nr. 4015).
[77] Reşîdüddîn Vatvât, 1938.
[78] Tûs; Nîşâbûr'a bağlı Horasan'ın büyük ve önemli bir şehri olup, dördüncü iklim kuşağında bulunmaktadır. Nîşâbûr ile arasında yaklaşık on fersahlık bir mesafe yer almaktadır. bk. Ebü'l Fidâ, 2017: 352.; İbn Battûta, 2019: 372.
[79] Nizâmülmülk ve eseri Siyâsetnâme hakkında bilgi için bk. Kafesoğlu, 1955: 231-256.; Şeşen, 1998: 82.
[80] Nizâmülmülk, 1999.

bulunduğu bilinir. Babası Hüseyin Çağrı Tigin ise Barsgan'da emirlik yapmış ve burada öldürülmüştür. Babasının vefatından sonra Barsgan'ı terk ederek Kaşgar'a geçen Kaşgarlı Mahmûd, 1057'de buradan ayrılarak Türk boylarının yaşadığı bölgeleri gezmeye başlamıştır. Daha sonra 1072'de Bağdat'a ulaşan Mahmûd, burada eserini yazmıştır.[81] Bu eser, Türk dili ve tarihi açısından olağanüstü bir değere sahiptir. Çalışmamızda, özellikle *Elçi* ve *Yabgu* kelimelerinin anlamları konusunda başvurduğumuz eserin, Besim Atalay tarafından yapılan çevirisinden faydalandık.[82] Bazı kelimelerin anlamları için istifade ettiğimiz bir başka kaynak da Yusuf Has Hacib'in, *Kutadgu Bilig*[83] isimli eseridir.

Mu'cemü'l-büldân: Eserin müellifi Ebû Abdillah Yâkût b. Abdillah el-Hamevî er-Rumi el-Bağdadi'dir (ö. h.626/1229) ve Anadolu coğrafyasında doğmuştur. Esir olarak Bağdat'a götürülen Yâkût, burada Hamalı bir tüccarın yanında ticari faaliyetlere başlamıştır. Ancak efendisiyle yaşadığı anlaşmazlıkların ardından kitap kopyalama (istinsah) yoluyla geçimini sürdürmüş, daha sonra çeşitli bölgelere seyahat ederek önemli kütüphanelerde araştırmalar yapmıştır. Hârizm ve Mâverâünnehir bölgelerinde bulunduğu sırada Moğol ordularının batıya ilerlemesi nedeniyle tüm mal varlığını geride bırakarak Irak'a dönmek zorunda kalmıştır. En önemli eseri olan Mu'cemü'l-büldân, h.621/1224 yılında Musul'da tamamlanmış olup alfabetik düzende düzenlenmiş bir coğrafya ansiklopedisidir.[84] Bu eser, özellikle Horasan şehirlerinin coğrafi konumları hakkında bilgi sunmanın yanı sıra, Merv'deki Selçuklu mimari eserleri gibi konuları da ele almaktadır. Önemli bir kaynak olarak kabul edilen bu eserden çalışmamızda Büyük Selçuklu Devleti'nin faaliyette bulunduğu şehirlerin coğrafyalarını belirlemek için yararlanılan eserin Beyrut neşrinden istifade edilmiştir.[85]

Ebû'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l Buldan): Eserin müellifi Ebû'l-Fidâ' Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali El- Eyyûbi'dir (ö. h.732/1331)[86] ve Şam'da doğmuştur. Çeşitli savaşlara katılmış ve Moğollarla mücadelede aktif rol almıştır. Önceki müelliflerin eserlerinden esinlenerek kaleme aldığı Takvîmü'l-Buldân adlı eseri, kendi gözlemlerini de içermektedir. Ebû'l-Fidâ'nın vefatından kısa bir süre sonra Zehebî tarafından derlenerek özetlenen bu eser, Sind, Çin, Horasan ve Hârizm bölgelerine dair sunduğu bilgilerle, diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında dikkat çekici farklılıklar barındırmaktadır. İslâm tarihi kaynakları arasında

[81] Eser ve müellif ile ilgili bilgi için bk. Batur, 2008: 7-10.
[82] Kâşgarlı Mahmud, 1985.
[83] Yusuf Has Hacib, 2008.
[84] Eser ve müellifi hakkında bilgi için bk. Şeşen, 1998: 135-136.
[85] Beyrut neşri, Yâkût el-Hamevî, 1979.
[86] Eser ve müellif ile ilgili bilgi için bk. Özaydın, 1994: 320-321.

öne çıkan bu eser, akademik açıdan büyük önem taşımaktadır. Çalışmamızda, eserin Türkçeye çevrilmiş metninden yararlanılmıştır.[87]

D. Araştırma Eserler

Ülkemizde doğrudan Büyük Selçuklu Devleti'nin diplomasisini ele alan bağımsız bir çalışma yapılmamış olsa da Büyük Selçuklu Devleti üzerine çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu alanda öncülüğü Fuad Köprülü yapmış, ardından M. Halil Yinanç, M. Altay Köymen, Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu, Faruk Sümer, Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Ali Öngül ve Abdülkerim Özaydın tarafından çalışmalar sürdürülmüştür. Günümüzde de başta O. Gazi Özgüdenli, Cihan Piyadeoğlu, Erkan Göksu, Yusuf Ayönü, Sefer Solmaz gibi tarihçilerin öncülüğünde Selçuklu tarihi üzerine araştırmalar devam etmektedir.

XI. yüzyılın ilk yarısında bağımsız bir Selçuklu Devleti'nin kurulmasının ardından dönemin diğer devletleriyle diplomatik ilişkiler gerçekleştirilmiştir. Selçuklu tarihini konu alan eserlerde yeri geldiğinde bu ilişkilere de temas edilmiştir. Söz konusu eserlerin başında hiç şüphesiz M. A. Köymen'in *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri C I,*[88] *Tuğrul Bey ve Zamanı,*[89] *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alp Arslan ve Zamanı. C III,*[90] *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri. C II,*[91] *Selçuklu Devri Türk Tarihi*[92] isimli eserlerinde yazar, devletin kuruluşundan yıkılışına kadar olan tarihini ayrıntılı şekilde ele almaktadır. Olayların kronolojik sıraya göre anlatıldığı eserlerde siyasi olayların yanında Selçuklu Devleti'nin komşu devletlerle olan diplomatik münasebetlerine de temas edilmektedir. Yazarın bu eserlerinin dışında Selçuklular ile ilgili yazmış olduğu makalelere de[93] çalışmanın farklı aşamalarında başvurduk. Selçuklu tarihi için bir diğer önemli isim olan O. Turan'ın *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*,[94] ve *Selçuklular Zamanında Türkiye*[95] isimli eserleri çalışmamızda sıklıkla başvurduğumuz kitaplardan oldu. Büyük Selçuklu Devleti'nin diplomatik faaliyetleri için başvurduğumuz bir başka yazar İ. Kafesoğu'dur. Yazarın, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar,*[96] *Büyük Selçuklu İmparatoru*

[87] Ebû'l-Fidâ, 2017.
[88] Köymen, 2021b.
[89] Köymen, 1976.
[90] Köymen, 2021a.
[91] Köymen, 2017.
[92] Köymen, 2019.
[93] M. A. Köymen'in Selçuklular ile ilgili yazmış olduğu makaleler için bk. Köymen, 1943.; Köymen, 1947.; Köymen, 1951.; Köymen, 1953.; Köymen, 1980.; Köymen, 1993.
[94] Turan, 2008.
[95] Turan, 2018.
[96] Kafesoğlu, 2019.

Sultan Melikşah,[97] *Hârizmşahlar Devleti Tarihi (485- 618/1092- 1221),*[98] isimli kitapları Selçukluların hem siyasi hem de diplomatik bakış açısını yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. A. Sevim ve E. Merçil'in birlikte hazırladıkları ve tarihi süreç içerisinde var olan tüm Selçuklu Devletleri'ni ele aldıkları *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür),*[99] isimli eserden, özellikle Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiî olan devletlerle diplomatik temasları incelerken faydalandık. Bunların yanında F. Sümer'in *Oğuzlar,*[100] A. Öngül'ün *Selçuklular Tarihi I,*[101] A. Özaydın'ın *Sultan Berkyaruk devri Selçuklu tarihi, 485-498/1092-1104*[102] ve *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*[103] çalışmaları istifade ettiğimiz eserlerden bazılarıdır.

Büyük Selçuklu Devleti'ni müstakil olarak ele alan O. G. Özgüdenli'nin kaleme aldığı *Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157). C I,*[104] isimli kitapta Selçukluların dış politikası ve diplomasisi ile ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın genelinde sıklıkla başvurduğumuz eserlerden biri olmuştur. Yine Büyük Selçuklular ile ilgili müstakil bir eser kaleme alan C. Piyadeoğlu'nun *Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı,*[105] isimli kitap da pek çok kez yararlandığımız eserlerdendir. Bahsi geçen genel Selçuklu tarihlerinin yanında Selçuklular ile Bizans arasındaki ilişkileri ele alan Y. Ayönü'nün, *Selçuklular ve Bizans,*[106] isimli eseri taraflar arasındaki diplomatik ilişkiler ile ilgili bilgi elde ettiğimiz önemli çalışmalardan biridir. E. Göksu'nun bir hükümdar dönemini tüm yönleri ile incelediği *Sultan Berkyaruk*[107] ve S. Solmaz'ın *Sultan Sencer,*[108] isimli kitapları da istifade ettiğimiz eserlerdendir. Bunların dışında başta Işın Demirkent'in *Haçlı Seferleri*[109] adlı eseri olmak üzere S. Koca, E. Ayan, E. Uyumaz, R. Şeşen, Y. Bedirhan, M. Kesik, B. Ögel, A. Taşağıl gibi birçok araştırmacının eserlerinden de araştırmamız çerçevesinde istifade edildi.

Selçuklu Devri Türk tarihi, ülkemizdeki kadar olmasa da yurt dışındaki yabancı araştırmacıların da çalışmalarına konu olmuştur. C. Cahen'in *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*

[97] Kafesoğlu, 1973.
[98] Kafesoğlu, 1984.
[99] Sevim ve Merçil, 2023.
[100] Sümer, 2024.
[101] Öngül, 2016.
[102] Özaydın, 2001.
[103] Özaydın, 1990.
[104] Özgüdenli, 2021.
[105] Piyadeoğlu, 2021.
[106] Ayönü, 2021.
[107] Göksu, 2021.
[108] Solmaz, 2021.
[109] Demirkent, 1994.

(XI. Yüzyılın İkinci Yarısı),[110] *Osmanlılardan Önce Anadolu*[111] isimli eserleri siyasi tarihin yanında dönemin diplomasisi hakkında fikir elde ettiğimiz çalışmalardandır. V. V. Barthold'un özellikle *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan,*[112] isimli çalışması Selçukluların egemen olduğu doğu hudutlarındaki devletler ile olan münasebetleri ele alması bakımından çalışmamızda sıklıkla başvurduğumuz eserlerdendir. S. G. Agacanov'un *Oğuzlar*[113] ve *Selçuklular*[114] isimli çalışmaları istifade ettiğimiz kaynaklardandır. Yine C E. Bosworth'un *İslâm Devletleri Tarihi*[115] ve *The New Islamic Dynasties,*[116] isimli eserleri çalışmamızda yararlandığımız kitaplardandır. Bunların yanında Bizans İmparatorluğunu ve Haçlı Seferlerini konu alan başta G. Ostrogorsky'nin *Bizans Devleti Tarihi,*[117] S. Runciman'ın *Haçlı Seferleri Tarihi. I-III,*[118] isimli çalışmaları Selçuklu Devleti'nin hem Bizans İmparatorluğu ile hem de Haçlılar ile girişmiş olduğu mücadeleyi ve diplomasi faaliyetlerini anlamamız konusunda faydalandığımız eserlerdendir. Ayrıca çalışma boyunca yukarıda tanıtımı yapılan kaynak ve araştırma eserlerinin yanı sıra faydalanılan diğer kaynak ve araştırma eserleri kaynakçada verilmektedir.

IV. Diplomasinin Tanımı, Önemi ve Elçilik

Diplomasinin kökenini Grekçe bir kelime olan diploma oluşturur. Bu kelime ikiye katlanmış kâğıt anlamına gelmektedir.[119] Latince anlamı *Tavsiyenâme* olan diploma, eski Yunan ve Roma toplumlarında yabancılarla ilişkileri düzenleyen belgeler, askerlik görevini yerine getirmiş kişilere tanınan imtiyazları gösteren belgeyi ifade etmek için kullanılırdı. Diploma kelimesi Almancada ise kuvvet, imtiyaz, salahiyet belgesi ve onayı gibi manalara gelmektedir.[120]

Aynı kökten gelen *diplomatika* ise devletler açısından önem atfeden belge ve kayıtların içeriğini, kullanıldıkları yerleri, yazılış biçimlerini ve belgeler üzerinde yapılan değişiklikleri inceleyerek orijinal belgeleri sahtelerinden ayıran bilim dalının ismidir. Diplomatika kelimesi; Arapça Enkabü"l Kitâbe, Farsça ilm-i inşâ, İngilizce Diplomatics, Almanca Diplomatics, Fransızca Diplomatique, İspanyolca Diplomáticos, İtalyanca Diplomatico, Rusça дипломатика kelimeleri ile ifade dilmiştir.[121] Şehadet-nâme, imtiyaz ve berat gibi devletin resmî belgeleri

[110] Cahen, 1988.
[111] Cahen, 2012.
[112] Barthold, 1990.
[113] Agacanov, 2004.
[114] Agacanov, 2006.
[115] Bosworth, 1980.
[116] Bosworth, 1996.
[117] Ostrogorsky, 2023.
[118] Runciman, 2008.
[119] Tevfik, 1986: 17.; Kütükoğlu, 1994: 360.
[120] Gök, 2010: 734.; Aktaş, 2015: 22.
[121] Kütükoğlu, 1994: 15-17.

için kullanılan diploma kelimesine dayanan diplomasi kavramı, XVIII. yüzyılın başlarına kadar inceleme bilimi olarak kabul edilirken, bu tarihten itibaren uluslararası arenada devletlerin birbiriyle olan ilişkilerinin devamının sağlanması olarak kullanılmıştır.[122]

Diplomasi, hem devletler arası ilişkilerin barışçıl yöntemlerle ve araçlarla yürütülen ilişki sanatı olarak tanımlanır hem de uluslararası ilişkilerin yürütülmesine denir.[123] TDK'da[124] diplomasinin sözcük anlamı olarak; "*Uluslararası ilişkileri düzenleyen anlaşmalar bütünü; yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı; bu işte çalışan kimsenin görevi, mesleği; bu görevlilerin oluşturduğu topluluk*" ifadeleri kullanılmaktadır. Diplomasi tarih öncesi devirlerden itibaren insanların topluluklar halinde yaşamaya başlaması ve örgütlenmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır.[125]

Diplomasinin uluslararası arenada ilişkilerin yürütülmesi amacıyla kullanılmaya başlanması bu kavram için farklı anlamların ve tanımlamaların yapılmasına sebebiyet vermiştir. Diplomasi tarihi yazarlarından H. Nicolson, diplomasi için kısaca *görüşme sanatı* tabirini kullanmıştır.[126] Siyaset bilimci D. N. Farnsworth, diplomasiyi devletlerin kendi çıkarlarını, sorunlarını dile getirdikleri uluslararası bir iletişim sistemi olarak kabul etmiştir.[127] Sir E. Satow ise diplomasi için, bağımsız devletlerin kendi arasındaki resmî ilişkilerin devam ettirilmesinde uygulanan zekâ ve inceliktir tanımlamasını yapmıştır.[128] Bu tanımlamalarda olasılıkla diplomasiyi meslek edinmiş kişiler için kullanılan *diplomat* kavramının tesiri etki etmiştir. Çünkü hem İngilizcede hem de Fransızcada diplomat kavramı zor durumların üstesinden beceriyle gelen kişiler manasına gelmektedir.[129]

Diplomasinin bu yönünden hareket eden H. Wolten diplomatik girişimler için başka bir ülkeye gönderilen elçileri, kendi ülkelerinin yalanlarını dışarıda savunan yalancılar olarak nitelendirmiş, A. Bierce ise diplomasiyi devletlerin yalan uydurma sanatı olarak tarif etmiştir.[130] J. T. Rourke, bu tür yaklaşımlar olmasına rağmen diplomasi için bir sır, aldatmaca ya da entrika aracı olmadığını, temel meselesinin devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen araçlardan birisi olduğunu belirtmektedir.[131] Uluslararası politika uzmanlarından T. Arı, diplomasi için uluslararası politika ve dış politikadan farklı olarak, bunların içeriğinden ziyade

---

[122] Balcı, 2002: 4-5.; Ferguson, 2015: 97-102.
[123] Tuncer, 1984: 50.; Kapar, 2017: 23.
[124] TDK, *Büyük Türkçe Sözlük,* "Diplomasi", https://sozluk.gov.tr/ 17.05.2024, 14:53.
[125] Erdem, 2008: 7. Diplomasi müzakereye dayanan bir yöntemdir ve bu nedenle en temel ögesinin dil olduğu kabul edilebilir. Bu nedenle insanoğlunun dil kabiliyetinin gelişmesi bu alan için çok önemlidir. Dilin medeniyetin gelişmesi ve ilerlemesindeki rolünü daha iyi anlayabilmek izin ayrıca bk. Childe, 1998: 14-17.
[126] Nicolson, 2001: 2.
[127] Farnsworth, 1988: 171.
[128] Tuncer, 2006: 15.
[129] Şentürk, 1995: 4.; Balcı, 2002: 6.
[130] Rourke, 1989: 280.
[131] Rourke, 1989: 280.

bunların yürütülme şekli olduğunu söylemektedir.[132] Ş. Kara ise diplomasiyi uluslararası güvenliğin ve barışın tesis edilmesinde başvurulan ve diplomatlar tarafından gerçekleştirilen devletler arası bir politika aracı olarak tanımlamaktadır.[133] Bu tanımlamalardan hareketle diplomasi ve dış politikayı birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak görebiliriz. Başka bir ifade ile bir devletin dış politikada uygulayacağı siyaset, diplomasinin maksadını ve görevini belirlerken, diplomasi ise, bir devletin dış politikadaki hedeflerini gerçekleştirilebilmesi için ortaya konulan bazı yöntem ve araçları kullanma yöntemidir.[134]

Diplomasi ile dış politika kavramlarının sıklıkla karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Burada unutulmaması gereken husus diplomasinin bir vasıta olduğu ve bir devletin dış politikadaki amaçlarının diplomasiyle gerçekleştirildiğidir. Bu kavramlar taşıdıkları anlam bakımından birbirlerinden farklı olsalar da halk nazarında her ikisinin de kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış oldukları söylenemez. Ancak bu iki kavramın karıştırılması meselesi, çağdaş dünyada demokratik ülkelerdeki eğitim-öğretim seviyesinin ilerlemesi ve insanların hem kendi ülkelerinin hem de diğer ülkelerin dış politikalarını takip etmeye başlamalarıyla giderek azalmıştır.

Diplomasi müessesi tarihsel süreçteki vazgeçilmez konumunu, günümüz dünyasında da artan bir stratejik ehemmiyetle muhafaza etmektedir. Dünya devletlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinde birinci derecede rol oynayan diplomasi, uluslararası arenada en etkili araçlardan biridir.[135] Başka bir ifade ile günümüzde diplomasi, devletler arası ilişkilerde bir ayrıcalık konumundan çıkarak zorunluluk halini almıştır.[136] Devletler günümüzde de uyguladıkları siyasetleri değiştirmek, tarafsızlıklarını muhafaza etmek, yeni anlaşmalar yapmak ve daha pek çok konuyu çözümlemek üzere için diplomasiyi kullanmaktadırlar.[137]

Günümüzde savaş ve silah teknolojisinin çok hızlı bir şekilde ilerlemesi olası savaşlarda devletlerin, kazansalar da kaybetseler de büyük zararlar göreceklerini bilmeleri diplomasinin önemini daha da artırmaktadır. Bu durum devletler arasında sıcak çatışmalardan ziyade soğuk savaş dönemlerinin yaşanmasına neden olmaktadır.[138] Günümüz devlet idarecileri de güçlü olma şartının savaş kazanmak değil, aksine barışta üstlendikleri rollerden geçtiği ilkesini benimsediklerinden, uluslararası her platformda bahsi geçen sebeplerden ötürü silahsızlanma

---

[132] Arı, 1997: 297.
[133] Kara, 1989: 330. Yukarıdaki açıklamalardan hareketle diplomasi'nin tanımının sınırlı olmadığı, farklı bakış açılarıyla bu kavram ile ilgili çeşitli tarifler yapılabileceği görülmektedir. Diplomasi ile ilgili farklı tarif ve tanımlamalar için bk. Bilge, 1966: 279.; Gönlübol, 1993: 112-116.
[134] Holsti, 1988: 17.; Tuncer, 1995: 11.
[135] Balcı, 2002: 7.
[136] Olsan and Sonderman, 1966: 259.; Silva, 1972: 3.; Tuncer, 1995: 11.
[137] Holsti, 1988: 170.
[138] Caşın, 1995: 150 vd.

ve barıştan başka alternatifin olmadığını söyleyerek, diplomasinin aktif olarak işletilmesi gerekliliğini vurgulamaktadırlar.[139]

Günümüzde güçlü devlet olmanın parametrelerinden birisi olan barışta üstlenilecek aktif rolü, o devletin askerî, iktisadi ve teknolojik kalkınmışlığın yanı sıra siyasi, stratejik ve diplomasi alanlarındaki rolü de belirlemektedir.[140] Hâlihazırda dış politikalarını askerî gücünden hareketle saldırgan bir tutuma dayandıran devletler, uluslararası arenada yalnızlaşmak durumunda kalmaktadırlar. Bu devletlere güven duygusu da azalmaktadır. Bu nedenle devletler biraz da zorunluluktan dolayı savaş yerine diplomasiyi kullanmayı tercih ederek kendi menfaatlerini koruma yoluna gitmektedirler. Buradan hareketle devletler diplomasiyi bir uzlaşma sanatı olarak görmekte ve ilişkilerini bu yöntemle devam ettirmektedirler.[141]

Diplomatik ilişkilerin vazgeçilmez unsurlarından biri de elçilik kurumudur. Çünkü bir devletin diğer devletlerce tanındığının ispatı elçilik müessesesidir. Devletler, siyasi teşekküllerini oluşturup kuruluşlarını tamamladıktan sonra diğer devletlerle olan diplomatik ilişkilerini elçiler aracılığıyla gerçekleştirmektedirler.[142] Elçi kelime anlamı olarak bir işi sonuçlandırmak veya uzlaşı sağlamak için bir kimseye gönderilen kişi;[143] kavramsal anlamda ise bir devletin, başka bir devlete kendisini geçici ya da sürekli olarak temsil etmek için özel olarak gönderdiği diplomata verilen isimdir.[144]

Elçi (İlçi) kelimesi[145], eski Türkçe'de halk, devlet ve idare manalarına gelen il ve el isim kökünden türetilen[146], –çi, -çi meslek bildirme eklerinden meydana getirilen halkın ve devletin temsilcisi anlamlarına gelen bir kelimedir. Bu anlamlarının yanında eski devirlerden beri haber götüren kişi manasında da kullanılmaktadır.[147] Türk tarihinin en önemli yazılı kaynaklarından biri olan Orhun Abideleri'nde, elçi kelimesinin karşılığı olarak *"Yalabaç"*[148] kullanılırken Kâşgarlı Mahmud'un Dîvân-ü Lügât-it-Türk isimli eserinde *"Yalafar"*[149], Yûsuf Has Hacib'in

---

[139] Holsti, 1988: 160.
[140] Donelan, 1696: 605.
[141] Rogers, 1955: 316 vd.; Silva, 1972: 5.
[142] Kafesoğlu, 1997: 278.; Uyumaz, 2011: 11.
[143] TDK, (2005): 621.
[144] Yıldırım, 2014: 27.
[145] Mansuroğlu, 1978: 231.; İpşirli, 1995: 3.; Şemseddin Sami, 2007: 247.
[146] Ayverdi, 2005: 836. el kelimesi, eski Türklerde hem Kağan'a hem de kabile şeklinde toplanmış halkı oluşturan Bodun'a dayandırılmaktadır. (el yema el bolti, bodun yema bodun bolti-imparatorluk yeniden bir imparatorluk oldu, halk yeniden bir halk oldu). bk. Gibaud, 2007: 89.
[147] Mansuroğlu, 1978: 231.
[148] *"...Yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim…elçisi, iyi sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim…"* bk. Ergin, 2007: 50-51. Hangi kökten geldiği tam olarak tespit edilemese de Eski Türk toplumlarında dış işlerinden sorumlu memura elçi ve yalabaç denilmiştir. bk. Gömeç, 2014: 100.
[149] Yalafar; Eski Türkçe ve bilhassa Uygur metinlerinde tesadüf edilen bu tabir, Hakan tarafından özel olarak görevlendirilen elçiyi tanımlamaktadır. Türk devlet töresinde elçinin can güvenliği ve dokunulmazlığı (masuniyeti) ilkesi; Yas at köymes, yalafar ölmez (Yaş ot yanmaz, elçi öldürülmez) atasözüyle veciz bir biçimde

Kutadgu Bilig'inde ise *"Yalavaç"*[150] olarak yazılmıştır. Elçi kelimesinin Arapça karşılığı olan "*resul"*[151] Farsçaya da aynı şekilde değişmeden geçmiştir.[152]

Ortaya çıktığı ilk dönemlerde elçilere birçok imtiyazlar tanınmıştır. Devletler için başka bir devlete elçi göndermek hâkimiyet sembolü olarak görülmüştür. Devlet adına elçi gönderme ve gelen elçiyi kabul etme hakkının hükümdara ait olması, hükümdarlık alametleri arasında sayılmaktadır.[153] Elçiler, kendilerini görevlendiren devletin ve hükümdarın temsilcileri olarak görülmüş, elçinin sözü onu görevlendiren hükümdarın sözü olarak kabul edilmiştir.

İlk ortaya çıktıkları dönemden itibaren devletler arası diplomatik ilişkilerde arabuluculuk görevini üstlenen elçilerin, yaptıkları işin ehemmiyeti gereği, belirli vasıflara sahip olmaları gerekiyordu. Bu vasıflardan en önemlileri; siyasi ve askerî yeteneği olması, dürüstlüğüne inanılması, ilim ve adap sahibi olması, sır saklayabilmesi, birden fazla dil bilmesi, ikna kabiliyeti olması, hitabet yeteneğine sahip olması ve bunların yanında mevki sahibi olmasıydı.[154] Müslüman devletlerde ayrıca elçinin Müslüman olmasına da dikkat edilir, çok

---

hükme bağlanmıştır. Bu diplomatik teamüle göre; elçinin tebliğ ettiği mesajın muhtevası ne kadar ağır ya da acı olursa olsun, elçi yalnızca bir vasıta olduğu için şahsına yönelik cezai bir müeyyide uygulanamaz. Nitekim elçi, kendisini gönderen siyasi otoritenin iradesini temsil etmektedir ve taşıdığı söz, Türk devlet felsefesindeki *"Kut"* inancının bir yansıması olarak kutsal kabul edilmektedir. bk. Kâşgarlı Mahmud, 1985, III: 47, 48, 438. Yalavaç elçi, peygamber manasında verilmiş olup Tengri yalavaç ıdhtı-Tanrı Peygamber gönderdi. Kâşgarlı Mahmud, 1985, II: 288. Eski Türk devlet geleneğinde elçilik makamı temsil ettiği otoritenin kaynağına göre kavramsal bir tefrike tabi tutulmuştur. Bu tasnife göre; Tanrısal iradeyi tebliğ eden ilahi elçiler (peygamberler) Yalavaç, siyasi otoriteyi (Hakanı) temsil eden diplomatik elçiler ise Yalafar olarak adlandırılmıştır. Öte yandan Oğuz lehçesinde, devletler arası diplomasiden ziyade *"sosyal diplomasi"* alanına giren bir kavram olarak *Sawçı* tabiri karşımıza çıkmaktadır. Hısımlık ve dünürlük gibi akrabalık bağlarının tesisinde arabuluculuk rolü üstlenen ve taraflar arasındaki bu iletişimi yazılı veya sözlü mesajlarla sağlayan kişiler bu unvanla tanımlanmaktadır. bk. Kâşgarlı Mahmud, 1985, III: 441.

[150] "Uḳusluġ kerek keḋ yalaẏaç örüg/ biliglig kerek sözke bilse yörüg", "Elçi çok akıllı, temkinli ve sözünü ifade edebilmesi için de bilgili olmalı". Yusuf Has Hacib, 2008: 492-493.

[151] Kanar, 2009: 958.

[152] Kanar, 2000: 585.; İslâmiyet öncesi Türk toplumlarında elçi'nin karşılığı olarak Yalavaç kelimesi kullanılmıştır. Türklerin İslâm'ı tercih etmelerinden sonra ise elçi kelimesi bu kez resûl olarak isimlendirilmiştir. Selçuklu Devleti'ni anlatan birçok kaynaklarda da elçi'nin karşılığı yine resûl kelimesidir. Örneğin, Reşîdüddîn Fazlullâh, Câmi'u't tevârîh isimli eserinde "*Evlad-ı Selçuk resûl-i ferestad"* olarak geçmektedir. bk. Fazlullâh, 1999: 9. Râvendî de elçi kelimesini resûl olarak kullanmıştır. "*Sultan Mahmud çerb zeban bedişan ferestad*" "*Hibetullah b. Muhammed el-Memunî ra ba resûl piş Tuğrul Beg ferestad*". bk. er-Râvendî, 1346: 88, 105. Dönemin en önemli kaynaklarından olan Mîrhând ise resûl kelimesinin yanında ilçi'yi de kullanmıştır. bk. Mîrhând, 1339: 244.

[153] Can, 2017: 12. Meşhur şair ve sözcük bilimci Hasan b. Abdi'l-Mu'min el-Hoyî tarafından yazılmış olan *Gunyetü'l-Kâtib ve Munyetu't-Talib* adlı eserde elçinin tanımı *"huzur elçisi, meliklerin ve kralların sırdaşı"* olarak zikredilmektedir. bk. el-Hoyî, 1963: 6.

[154] Mâverdî, 1983: 266-267.; İpşirli, 1995: 4.; Kafesoğlu, 1997: 278.; Aktaş, 2015: 24.; Yenidoğan, 2023: 75. Bahsi geçen Elçi'nin özelliklerine en güzel örneklerden biri; Malazgirt Savaşı öncesi Sultan Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru'na elçi olarak gönderdiği İbn Mühelbân'dır. Bizans İmparatoru ile yaptığı görüşmede, İmparatorun; "*İsfahan mı güzeldir, yoksa Hemedan mı?"* sorusuna İbn Mühelbân; "*İsfahan*" diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine imparator *"Hemedan'ın soğuk olduğunu haber aldık, biz İsfahan'da kışlayacağız, hayvanlarımız da Hemedan'da"* demiştir. Bu alaylı sözler karşısında İbn Mühelbân cevaben; "*Hayvanlarınız Hemedan'da kışlayabilir, fakat sîzlerin nerede kışlayabileceğinizi bilmem*" şeklinde çok manalı bir cevap vermekten çekinmemiştir. Bu görüşmeden hareketle elçinin hem temsil ettiği devletin gücünü hem de kendisine olan güvenini ispat ettiğini söyleyebiliriz. bk. el-Hüseynî, 1943: 34.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 169-170.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 104.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 100.; Mîrhând, 2018: 94.; Bundarî, 2023: 38.; Köymen, 2021a: 29.; Sevim, 2021: 56-57.; Piyadeoğlu, 2021: 179.

gerekli olmadıkça gayrimüslimler elçi olarak tayin edilmezdi.[155] Selçuklu Devleti'nin büyük devlet adamı Nizâmülmülk, bir elçide olması gereken özellikleri,

> "Padişahlara hizmet etmiş, söz söylemede cesur ve çok seyahat etmiş olmalı. Her ilimden anlamalı ayrıca Kur'an'ı ezbere bilmeli (hafız olmalı). Bir de uzun boylu iyi görünüşlü olmanın yanı sıra ileri görüşlü olmalı. Ayrıca ihtiyar ve âlim kişi elçi olarak görevlendirilirse daha da iyi olur. Hatta bu vazifeye tayin olan kişi padişahın nedimlerinden biri olursa güvenilirliği artar. Elçilik için cesur, mert, eli silah tutan kısaca savaşçı biri tayin edilirse padişahın bütün adamlarının böyle olduğu izlenimi karşı tarafa verilmiş olur. Eğer Seyyid ve Şerif olan bir kişi elçi olarak tayin edilirse şeceresi dolayısıyla daha da fazla saygı görür ve kötülüğe maruz kalmaz. Şaraba, kumara, kadına düşkün, geveze ve tanınmamış bir kişi ise kesinlikle elçi olarak görevlendirilmemelidir.
>
> Bir padişah için elçi seçimi çok önemlidir çünkü elçiler bazen iki taraf arasındaki gerginliği ve düşmanlığı giderebildiği gibi bazen de tam tersi gerginliği ve kini arttırabilirler. Fakat elçi geliş gidişlerinde daima dikkatli olunmalıdır. Çünkü padişahlar bazen kendilerini barışçı ve yumuşak göstermek için birçok zarif hediyelerle birlikte elçi gönderirler fakat ardında da ordu hazırlatarak saldırıya geçebilirlerdi"[156] şeklinde ifade etmiştir.

Elçinin çeşitli görevleri olmakla beraber en önemli görevi gönderildiği devlet karşısında kendi devletini temsil etmektir. Bunun yanı sıra gittiği ülkede görevlendirildiği konularda görüşmelerde bulunmak, mevcut gelişmeleri gözlemleyerek rapor etmek ve devletinin menfaatlerini göz önünde bulundurup hakkını muhafaza etmek gibi görevleri de bulunmaktadır. Ancak elçiler faaliyetlerinde tamamen özgür olmayıp, bulundukları ülkenin iç işlerine müdahil olmamak ve huzuru bozan davranışlardan kaçınmak gibi kısıtlamalara tabiydiler.[157]

Orta Çağ devletler arası ilişkilerinde elçilerin görev tanımı, sadece resmî protokolün icrasıyla sınırlı kalmamıştır. Elçiler; cülus tebrikleri, sıhriyet yoluyla ittifak tesisi, taziye bildirimleri, harp ilanı, sulh akdi veya ticarî müzakereler gibi zahiri diplomatik misyonları ifa ederken eş zamanlı olarak devletler arası istihbarat ağının en işlevsel unsuru olarak da faaliyet göstermişlerdir. Bu örtülü misyon kapsamında elçiler; gönderildikleri ülkenin coğrafi yapısı, yol güzergâhları ve lojistik imkânları başta olmak üzere; siyasi istikrarı, askerî kapasitesi ve iktisadi potansiyeli hakkında stratejik malumat toplayan birer gözlemci hüviyetine sahip olmuşlardır. Dolayısıyla elçilik müessesesi, diplomatik temsilin ötesinde, rakip veya müttefik devletlerin ahvalini tarassut etme ve kontrol mekanizması olarak da kullanılmıştır. Bu yolla elde edilen malumatlar çerçevesinde ilişkilerin durumuna göre gerekli tedbirler alınarak hareket edilirdi. Ayrıca elçilere yapılan her türlü muamele, temsil ettiği devlete ve hükümdarına yapıldığı kabul edildiğinden, elçilere geçtikleri her yerde saygı gösterilir ve hoşnut tutulurlardı. Dostluk ya da düşmanlık nedenleri ile gerçekleştirilen elçilik görüşmelerinde, görüşmenin

---

[155] Balcı, 2002: 50.; Hamîdullah, 2003, II: 1015-1019.
[156] Nizâmülmülk, 1999: 70.
[157] Cin ve Akgündüz, 1990: 46-47.; Gültepe, 2009: 39.

neticesi ne olursa olsun devletler arasındaki ilişkilerin muhafazası için elçilere dokunulmaz ve zarar verilmezdi.[158]

V. Diplomasinin Tarihsel Gelişimi

Diplomasinin temellerinin modern anlamda XV. yüzyılda İtalya kent devletlerinde atıldığı kabul edilse de gerçekte diplomatik ilişkilerin eski çağlardan beri var olduğu bilinmektedir.[159] Tarihsel olarak insanların topluluk halinde avcı-toplayıcı olarak yaşamaya başladığı dönemde komşular arasındaki avlanma sınırlarının belirlenmesi için diplomasi kullanılmıştır.[160] Kökenleri tarih öncesi dönemlere kadar gitse de diplomasinin günümüzdeki manasına yakın bir şekilde ortaya çıkması yerleşik hayata geçilmesi ve devlet olgusunun oluşmasıyla gerçekleşmiştir. Nitekim Mezopotamya ve Yakın Doğu'da MÖ XV. yüzyıl dolaylarında bir devletler arası sistemin oluştuğu, bu devletler arasında işleyen bir diplomatik ilişkinin olduğu, bu ilişkinin karşılıklı gidip gelen elçiler sayesinde gerçekleştirildiği görülmektedir.[161] Yazılı ilk diplomatik belge örneklerinden biri de MÖ 1278 yılında Hititler ile Mısırlılar arasında gerçekleşen Kadeş Savaşı sonrası imzalanan Kadeş Anlaşması'dır. Anlaşma hem yazılı ilk diplomasi belgelerinden birisi olması hem de anlaşmaların bağlayıcılığı, devletler arası barış ve güvenlik konularını kapsayan düzenlemeler içerdiğinden uluslararası hukuk bakımından da oldukça mühimdir.[162]

Devletler arasında ilişkilerin artmasıyla ortaya yeni bir sistem çıkmıştır. Diplomasinin gelişimi açısından gerekli olan bu yeni sistem, bir olguya ve devletlerin egemen eşitliğine dayanmaktaydı. Bu dönemde devletler birbirlerini tamamen kontrol altına alacak güce sahip olmadıklarından, birlikte hareket ederek varlıklarını sürdürmeye çalışıyorlardı. Bu nedenle, MÖ X. yüzyılda Yakındoğu coğrafyasında kurulan Asur, Babil ve Pers devletleri gibi ilk

---

[158] Nizâmülmülk, 1999: 68.; Numelin, 1950: 127, 137-139.; İpşirli, 1995: 4.; Kafesoğlu, 1997: 278.; Aktaş, 2015: 24-25.; Köymen, 2021a: 139-140.

[159] İskit, 2015: 74.; Sivrioğlu ve Yılmaz, 2017: 181.

[160] Bjola & Kornprobst, 2013: 11.

[161] Mieroop, 2006: 164-171.; Erdem, 2008: 7-8. Mısır coğrafyasında, Nil Nehri havzasında yer alan Tel el-Amarna bölgesinde 1887 yılında gerçekleştirilen keşifler ve akabinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda; dönemin büyük güçleri arasındaki diplomatik muhaberatı ve akdedilen antlaşmaları ihtiva eden paha biçilmez bir arşiv gün yüzüne çıkarılmıştır. Mısır Krallığı ile Hitit, Babil, Asur gibi Mezopotamya ve Anadolu uygarlıkları arasındaki yoğun diplomatik temasların yaşandığı bu tarihsel kesit, literatürde *Amarna Çağı* olarak isimlendirilmektedir. Diplomatik tarih yazıcılığı açısından en kadim ve sistematik belgeler kabul edilen ve MÖ XIV. yüzyıla tarihlenen bu *Amarna Mektupları*, dönemin uluslararası ilişkiler yapısını somut verilerle ortaya koymuştur. Yapılan tetkikler, *Amarna Diplomasisi* olarak isimlendirilen bu sistemin işleyiş merkezinde; devletler arası iletişimi sağlayan elçilerin ve onların teati ettiği, dönemin diplomasi dili olan Akadca ile yazılmış çivi yazılı kil tabletlerin yer aldığını göstermektedir. bk. Cohen, R. & Westbrook, R. (Eds.). (2000). *Amarna Diplomacy: The Beginnings Of İnternational Relations*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore. Ayrıca Antik dönem Yakındoğu bölgesindeki diplamatik faaliyetleri arkeolojik bulgulardan hareketle ele alan çalışmalarda mevcuttur. bk. Moran, W. L. (1992). *The Amarna Letters*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.

[162] Tuncer, 1984: 51.; Bryce, 2006: 1-9.; Eren, 2021: 35. Kadeş Savaşı ve akabinde imzalanan Kadeş Anlaşması ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk. Sürenhagen, 2006: 59.; Collins, 2007: 53

imparatorlukların ortaya çıkışına kadar geçen süreçte, diplomasi devletler arası ilişkilerde kullanılan en önemli araçtır. Büyük imparatorlukların ortaya çıkışı doğal olarak diplomasinin ve barışçı metotların yerini güç kullanımının almasına sebep olmuştur.[163]

İlk uygulanan diplomasi yukarıda da belirttiğimiz üzere "*ad hoc diplomasi*" olarak isimlendirilmiştir. "*Ad hoc diplomasi*" tek taraflı olup süreklilik arz etmeyen diplomasi türüdür. Bu diplomasi türünde bir devlet tarafından görevlendirilen elçiler, belli bir görevi ifa etmek için başka bir devlete gönderilir ve o görevi gerçekleştirdikten sonra ülkesine geri dönerdi.[164] Ad hoc diplomaside, devletler arasında diplomatik ilişkiler kısa süreli, dar kapsamlı ve tek taraflı olarak gerçekleşirdi. Bir devletten diğerine, belli sorunların görüşülmesi, törenlere katılımın ya da savaş açıldığının bildirilmesi, barış şartlarının müzakeresi veya belli haberlerin ulaştırılması amacıyla elçiler gönderilirdi.[165]

Devletlerin Ad hoc diplomasi anlayışı, kurumsal bir yapıya sahip olmayıp süreklilik arz etmemektedir. Bu sebeple bir devlet başka bir devlete diplomatik temas için elçi gönderse de ilişkiye geçilen ülkenin merkezinde diplomasiyle alakalı herhangi bir teşkilatlanma ya da temsilcilik makamı oluşturması mecburi değildir. Bu diplomasi uygulaması XV. yüzyıla kadar devam etmiş bu dönemden itibaren devletler sürekli diplomasi anlayışını tercih etmişlerdir.

A. Büyük Selçuklu Devleti Kuruluş Sürecine Kadar Türklerde Diplomasi

Türkler, tarihsel süreç içerisinde geniş bir coğrafi sahada irili ufaklı çok sayıda siyasi teşekkül oluşturmayı başarmış ender toplumlardan biridir. Bu siyasi organizasyonlardan bazıları, dünya tarihinin seyrini tayin edecek derecede cihanşümul etkilere sahip olmuştur. Kurulan bu devletler, hüküm sürdükleri coğrafi muhit ve benimsedikleri inanç sistemleri değişkenlik gösterse de idari yapıları ve teşkilat mantığı itibarıyla dikkate değer bir tekâmül arz etmektedir. Bu yapısal süreklilik ve kurumsal hafıza, Türk tarihinde köklü ve müteselsil bir devlet geleneği bilincinin mevcudiyetini kanıtlaması bakımından öneme haizdir. Nitekim Türklerde devlet geleneğini meydana getiren olgulardan biri de diplomasidir. Türklerin diplomasi tarihini Hun kabilelerine kadar geri götürebiliyorken, kurumsallaşması Asya Hun Devleti ile gerçekleşmiştir. Meydana gelen bu yapı Asya Hun Devleti sonrasında siyasi teşekküllerini tamamlayan Türk devletlerinin diplomasisinin temeli olmuştur. Bu kurumsallaşmada İslâmiyet'in kabulü ile dönüşümler yaşanmıştır. Bu nedenle çalışmanın

---

[163] Lafont, 2001: 41-42.; Erdem, 2008: 8. Devletlerin, imparatorluk halini almasının en önemli sebeplerinden biri olarak *Demir Çağı*'na geçiş ve savaşlarda süvarilerin daha etkili hale getirilmesi gösterilmektedir. bk. McNeill, 1994: 65-70.
[164] Tuncer, 1995: 14.; Doygun, 2021: 5.
[165] Meray, 1975, II: 12.; Alkan, 2012: 5.

konusunu oluşturan Büyük Selçuklu Devleti'nde diplomatik faaliyetleri daha iyi anlayabilmek için öncelikle İslâmiyet öncesi Türk Devletleri'ndeki diplomasi tarihi, ardından İslâmiyet sonrası Türk Devletleri'ndeki diplomasi tarihi ayrı ayrı ele alınacaktır.

A.A. İslâmiyet Öncesi Türk Devletlerinde Diplomasi

Tarih boyunca siyasi teşekküllerini tamamlayan tüm kavimler ilk andan itibaren diğer siyasi teşekküllerle diplomatik ilişkiler kurmaya başlamışlardır. Türkistan'da[166] kurulan ilk Türk devletlerinden Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar, Türgişler birbirleriyle ve komşu devletler Çin, Bizans, Sâsânîler ile ilişki içerisinde olmuşlar siyasi, ticarî ve evlilik gibi nedenlerle elçiler göndererek diplomatik görüşmeler gerçekleştirmişlerdir.[167] Ana yurtlarından göç eden Türk devletlerinden olan Peçenekler, Avarlar, Hazarlar, Bulgarlar da yine hem birbirileriyle hem de Bizans, Sâsânî ve Abbâsîler ile temas halinde olmuşlar karşılıklı olarak elçiler göndermişlerdir. Bu devletler arasındaki diplomatik temaslarda, görüşmeleri yürütecek kişilerin yüksek statü ve rütbeye sahip olmasına özen gösterilmiştir. İslâmiyet öncesi Türk devletlerinde elçiler vasıtasıyla gerçekleştirilen müzakerelerde, ihtiyaç duyulduğu takdirde tercümanlar[168] da görevlendirilmiştir.[169]

İlk olarak Çin'in ilk sülalesi Shang (MÖ 1450-1050) zamanında Çin kültürü içinde Türklerin izlerine rastlamaktayız. Ancak Türkler ile Çinliler arasındaki ilk ilişkilerle ilgili bilgiler MÖ 318 tarihlidir. Bu tarihlerde Çin'de siyasi bir birlik olmadığından 14 derebeylik

---

[166] Türkistan; coğrafi, tarihi ve etnografik boyutlarıyla devasa bir sahayı tanımlarken, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar tarihsel kaynaklarda ve literatürde geçerliliğini korumuş genel bir isimlendirmedir. Söz konusu coğrafya; güneyde İran'ın Horasan havzası ve Afganistan'ın kuzeyinden başlayarak, Pamir ve Hindukuş-Kunlun dağ silsilesinin kuzey hattından Çin'deki Tun-huang'a ve Mançurya'nın batı sınırlarına kadar uzanmaktadır. Kuzeyde Moğolistan ve Güney Sibirya topraklarının tamamını içine alan bu geniş saha; batıda ise Ural Dağları ve İdil (Volga) Nehri'nin Hazar Denizi ile buluştuğu noktaya kadar erişmektedir. bk. Togan, 1981: 2.; Taşağıl, 2012: 556.

[167] Kafesoğlu, 1997: 278-279.

[168] El-Hoyî, tercüman'ı *"kralların seçkin adamı, gözdesi, kralların sultanların dili"* olarak tanımlamaktadır. bk. el-Hoyî, 1963: 6.

[169] Ahmetbeyoğlu, 2001: 156-157.; Yılmaz, 2010: 2.; Tokan, 2011: 23-24, 29-31, 42.; Vardan, 2012: 7-9, 60. Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda dış işlerinden sorumlu olarak Bitigçi, Tilmaç ve Tamgacı denilen görevliler bulunurdu. Bitigçi: Yazıcı, kâtip ve devlet haberleşme sorumlusu manalarına gelmektedir ve yazışmalarla ilgilenen devlet memuriyetini ifade etmektedir. bk. Donuk, 1988: 68. Göktürklerde bitigçi ünvanının, devletin üst düzey idari işlerini yürüten ve günümüz terminolojisiyle genel sekreterlik benzeri bir yüksek makamı mı yoksa sadece yazışmaları kaleme alan bir kâtip memurunu mu ifade ettiği hususu, mevcut kaynakların yetersizliği ve yorum farklılıkları sebebiyle hâlâ tartışmalı ve kesinlik kazanmış değildir. A. Taşağıl'a göre bitigçi; devlet merkezinde yer alan haberleşmeden sorumlu katiplerdir. bk. Taşağıl, 2002: 36. Ancak, diğer devletlerle siyasi ilişkileri yürüten bir dairenin ya da birimin sorumlusu veya dış işlerini yürüten kâtip olduğu gibi düşünceleri destekleyecek yeterli bilgi mevcut değildir. bk. Gültepe 2002: 895-896. Bu nedenle bitigcinin yazışmaları hazırlayan ve resmî haberleşmeyi düzenleyen bir unvan olması daha muhtemeldir. Tilmaç: Hunlardan beri var olan bir memuriyettir. Talmac ve tolmac şeklinde de isimlendirilen tilmaçlık (tercümanlık) vazifesinin Göktürklerdeki karşılığı ve nasıl organize edildiği kesinlik kazanmamıştır. bk. Donuk, 1988: 47.; Şahin, 2018: 132. Tamgacı: Orhun yazıtlarında kâtip, mühürdar anlamına gelen resmî bir unvandır. bk. Donuk 1988: 84.; Taşağıl 2002: 36. Göktürklerde ise devlet idaresinde dış işlerini takip eden kişilere verilen bir unvan olup olmadığı konusunda yeterli bilgi mevcut değildir. Bunun yanında bitigçi, kağanın kişisel damgasını taşıma yetkisine sahip olup onun irade, istek ve buyruklarını resmî belge haline getiren yüksek rütbeli bir devlet görevlisini de ifade etmektedir. bk. Gültepe 2002: 896.

birbiriyle mücadele etmekteydi. Bu derebeyliklerden Ch'in'in giderek güç kazanması sonrası içlerinden dört derebeylik, Hun Türkleri ile bir ittifak anlaşması yapmıştır.[170]

Hunların Han sülalesi devrinde devlet kurmalarından sonra devletler arasında ilişkiler daha da arttı. Hun ve Han tarihi bakımından en önemli isimlerden biri Hun Şanyü'sü Mete'dir. O, MÖ 209 yılında babasını alt ederek Şan-yü olduğu sırada, Çin'de de Han Hanedanlığı MÖ 206 yılında İmparator Kao-tsu idaresinde iktidara geldi. Bu iki devletin birbiri ile münasebetleri geçmişten gelen mücadelenin bir devamıydı. Hunlar kendi yaşam alanlarından olan Ordos bölgesi sebebiyle Han ile doğrudan bağlantı sağlıyordu. Bu bölge için iki tarafın mücadeleleri daha çok askerî nitelik göstermekteydi ve Han Hanedanlığı, Hunları yok etmek istiyordu. Bu amaçla yapılan faaliyetler karşılıklı elçilerin ve casusların da rol aldığı bir süreci meydana getirdi.[171]

Göçebe hayat tarzına sahip olan Hunlar, kendilerinde olmayan gıda ve kumaş gibi ihtiyaç maddelerini Çin'e düzenledikleri yağmalarla elde ediyorlardı. Mete zamanında, Hunların gerçekleştirdiği ilk büyük saldırı MÖ 201-200 Pai-teng'deki (bugünkü Shan-si'de) kuşatmadır. Bu kuşatma neticesinde mağlup olan Çinlilerle, Hunlar arasında bir dostluk (kardeşlik) anlaşması imzalandı.[172] Bu çerçevede uzun yıllar boyunca Hunlar ile Çinliler arasında yoğun bir diplomatik ilişki trafiği yaşandı; karşılıklı olarak pek çok elçi iki devlet arasında gidip geldi. Bu dönemde Çin ile yapılan elçi teatileri dikkate alındığında bu yoğunluk gözlenebilmektedir.

Hunlar ile Çinliler arasındaki diplomatik ilişkilere bir örnek de MÖ 110 yılında Hun Hakanı Wu-wei'ye (MÖ 114-105) Çin İmparatoru Wu tarafından gönderilen elçinin kabulü sırasında yaşananlardır. Çin elçisi, hakanın huzuruna çıktığında getirdiği tehdit mesajını iletmiş ve Hun Hakanını tâbiîyete davet etmiştir. Hakan, bu olaya şahitlik eden devlet adamlarını öldürtmüş, elçiye dokunmayarak gitmesine izin vermiştir.[173] Hakanın saygısız tavırlar

---

[170] Kafesoğlu, 1997: 59.; Bedirhan, 2004: 57.
[171] Onay, 2021: 223-224.
[172] Onat ve Orsoy, vd. 2004: 10-11.; Groot ve Asena, 2011: 97-98.; Gömeç, 2012: 82. MÖ 198'de, Mete ve Kao-tsu arasında imzalanan Ho-ch'in Anlaşması, Doğu Asya'da müstakil ve denk sayılan iki büyük devlet arasında imzalana ilk uluslararası sözleşmedir. bk. Eberhard, 2007: 89.; Gömeç, 2012: 82. Antlaşmanın hükümleri şu maddelerden oluşmaktadır: 1. Bir Çin prensesi, Hun hükümdarı ile evlenecektir. 2. Çin, Hunlara her yıl belirlenmiş miktarlarda ipek, pirinç, şarap ve diğer gıda maddeleri haraç olarak verecektir. 3. Han Çin'i ile Hun Devleti birbirine eşit ve kardeş devletler olarak tanınacaktır. 4. Çin Seddi, iki devlet arasındaki sınır olarak kabul edilecek ve karşılıklı olarak aşılmayacaktır. bk. İzgi, 1978: 91-92.; Onat, 1987: 614, dpn. 8. Bu antlaşma barış ve diplomasi konusunda elçilerin etkinliklerini gösterdiği gibi, sonuçları açısından Hun ve Han devletlerinin resmen birbirilerini tanıdıklarının da ispatı niteliğindedir.
[173] Ögel, 1981, II: 74.

sergileyen elçiyi cezalandırmamasının sebebi olarak elçilerin dokunulmazlığı ilkesi gösterilebilir.

Göktürkler döneminde diplomasi faaliyetleri ile ilgili olarak pek çok örnek bulunmaktadır. Hunlardan farklı olarak bu devlet döneminde dönemin en büyük siyasi teşekküllerinden olan Sâsânîler ve Bizans İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler tesis edilmiştir. Göktürkler ile Sâsânîler arasındaki diplomatik ilişkiler Akhun Devleti'ne karşı yapılan ittifak ile başlamış bu iş birliği sayesinde Akhun Devleti 557-558'de yıkılmıştır.[174] Bu olayın ardından ticaret yollarının hâkimi olan iki devlet arasında temaslar yoğunlaşmıştır.

Dönemin önemli diplomasi faaliyetlerinden olan devletler arasındaki evlilik hadisesi İstemi Yabgu'nun kızını 555-556'da Sâsânî Kisrası Anuşirvan'la evlendirmesiyle gerçekleşmiştir. Önceleri ittifak şeklinde ilerlediği anlaşılan Göktürk-Sâsânî ilişkileri, Sâsânîlerin ticaret yollarının tümüne hâkim olma isteği sebebiyle müttefiklikten rekabete ve düşmanlığa dönüşmüştür.[175] Bu düşmanlık doğal olarak Göktürklerin dış politikada Bizans İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler kurmasına neden olmuştur. Çünkü ticaret yollarının Sâsânîler tarafından sınırlandırılması Bizans'ın da aleyhine bir durum teşkil etmiştir.

Göktürk-Bizans münasebetleri, tarihsel süreçte yoğun bir diplomatik trafiğe sahne olmuştur. Bu temasların en somut örneği; Bizans İmparatoru II. Iustinos (565-578) döneminde yaşanmıştır. İmparator, İstemi Yabgu tarafından daha evvel kendisine gönderilen Türk heyetine mukabelede bulunmak maksadıyla, 567 yılında Zemerkos başkanlığındaki kalabalık bir elçilik heyetini Göktürk ülkesine göndermiştir. Bizans elçilik heyeti, meşakkatli bir yolculuğun ardından 569 yılında, İstemi Yabgu'nun otağını kurduğu ve kaynaklarda Ak-Dağ olarak zikredilen mevkiye ulaşmıştır. Bizans elçisi Zemerkos, Yabgu tarafından ihtişamlı bir törenle karşılanmış ve diplomatik görüşmeler, hiyerarşik bir düzen içinde üç ayrı otağda gerçekleştirilmiştir. Bu üst düzey temaslar neticesinde; iki devlet arasında askerî ve ticarî iş birliğini öngören tarihi bir ittifak antlaşması akdedilmiştir.[176] Bizans elçileri geldiğinde Türklerin önde gelenlerinden biri sevinç gözyaşları dökmüştür. Kendisine bunun nedeni

[174] Gömeç, 2012: 353-378.; Chavannes, 2013: 283-289.; Taşağıl, 2014: 17-18.
[175] Togan, 1981: 72.; Gumilev, 2011: 57-67.; Taşağıl, 2014: 38-40.
[176] Ögel, 2000, VII: 51.; Sinor, 2000: 406-407.; Erdemir, 2003: 14-17.; Yılmaz, 2010: 3. Bizans elçisi bu görüşmeleri detaylı şekilde aktarmıştır. Elçi ilk görüşmesini; İstemi Yabgu'nun altından yapılmış atlarla çekilen iki tekerlekli bir tahtta oturduğunu, otağın her yerinin alacalı kumaşlarla süslendiğini ve kendilerine üzümden yapılmış şarap ikram edildiğini söyleyerek nakleder. İkinci görüşmenin farklı bir günde, farklı bir otağda olduğunu ve burada altın heykellerin bulunduğunu, Kağan'ın altından bir yatak üzerine uzandığını, bütün kapların altından yapıldığını söyler. Üçüncü görüşme ise; Altın Otağ'da gerçekleşmiştir. Otağın girişinde küçük arabaların üzerinde gümüşten yapılmış eşyalar ve hayvan heykelleri olduğunu, içerde dört adet tavus kuşu heykeli üzerinde altından yapılmış bir yatağın durduğunu belirtir. bk. Ögel, 2000, VII: 51-52.

sorulduğunda; "*Atalarımızdan işittik ki, Garp İmparatorluğu elçiler gönderdiği vakit bu bizim için artık yeryüzünü istila zamanının geldiğine delalet eder*"[177] cevabını vermiştir.

Uygurlarda da diplomatik ilişkilere çok önem verilirdi. Genel olarak Çin ile olan diplomasi faaliyetleri karşılıklı gelip giden elçiler aracılığıyla gerçekleştirilirdi. Örneğin, 781 yılında Çin İmparatoru, Uygurlara elçiler göndermiştir. Gelen elçiler Tun Baga Tarkan'ın nazırları tarafından karşılandıktan sonra saraya götürülmüşlerdir. Tudun'un öldürülmesinden[178] dolayı üzüntülü olduklarını söyleyen elçiler yine de azarlanmıştır. Elçiler, olayın İmparatorun bilgisi dışında olduğunu söyleseler de kötü muameleye maruz kalmaktan kurtulamamışlardır. Çin elçilik heyeti elli gün boyunca tutulduktan sonra serbest bırakılmıştır. Çin İmparatoru elçilere yapılan kötü muamelelere rağmen satın aldıkları atların borcuna karşılık olarak Uygurlara 100 bin top kumaş ve 100 bin liang ağırlığında altın ve gümüşün ödenmesini emretmiştir.[179]

Uygurlar ile Çinliler arasında evlilik yoluyla diplomatik ilişkilerin gerçekleştiği bilinmektedir. 758 yılında Uygur Kağanı Moyen Çor Çin imparatorunun kızı ile evlenmiştir. İmparatora oranla daha güçlü olduğu anlaşılan Uygur kağanı kendisine gelen Çin elçisini sedirinde oturur vaziyette karşılamıştır. Hakan, elçiye 500 at, beyaz kilimler, samur kürkler, hediye etmiştir ki bu dönemin diplomasisinde çok fazla görülen bir uygulamadır. Ayrıca Çin İmparatoruna teşekkür için elçiler gönderilmiştir.[180] Bir evlilik hadisesi de 820 yılında yaşanmıştır. Uygur Kağanı Tun Baga Tarkan, Çinli bir prenses ile evlilik isteğini imparatora bildirmesi için Alp Tarkan başkanlığında bir elçilik heyetini Çin'e göndermiştir. İmparator bu isteği kabul etmek zorunda kalmıştır.[181]

Çeşitli örneklerle aktardığımız üzere İslâmiyet öncesi Türk devletlerinde devletler arası siyasi ilişkilerin gelişmesinde diplomasi faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. Siyasi ittifaklar gerçekleştirmek, anlaşmalar yapmak, siyasi amaçlı evlilikler gerçekleştirmek gibi nedenler diplomasinin işletildiği önemli olaylardır. Diplomasi her Türk devleti için önemli sayılmış ve diğer devletlerle ilişkileri organize etmek için elçiler görevlendirilmiştir.

A.B. İslâmiyet Sonrası Türk Devletlerinde Diplomasi

[177] Mihail, 1944: 3.; Turan, 2008: 99.
[178] Uygurlar, Tun Baga Tarkan'ın amcası olan Tudun'un Çinliler tarafından öldürülmesinden sonra lidersiz kalmış ve Çinliler tarafından dağıtılmışlardır. Kağan, bu nedenden dolayı ülkesine gelen Çin elçilerine iyi muamelede bulunmamıştır. bk. İzgi, 1987: 21.
[179] Çandarlıoğlu, 2004: 22-23.
[180] Çandarlıoğlu, 2004: 15.
[181] İzgi, 1987: 21.; Çandarlıoğlu, 2004: 29.

İslâmiyet'in ortaya çıktığı ve yayıldığı yer olan Arabistan'da, Mekke Kureyşlileri İslâmiyet öncesinde mektuplar ve elçiler vasıtasıyla girişimlerde bulunularak İran, Bizans, Sâsânî, Habeşli, Yahudi ve Himyerî kabileleriyle diplomatik ilişkiler gerçekleştirirdi.[182] Bu durum Hz. Peygamber, Hulefâ-yı Râşidîn, Emevî ve Abbâsîler devrinde de İslâmiyet'in yayılması amacıyla başta Bizans İmparatorluğu olmak üzere komşu devletler ile devam ettirildi. İslâmiyet öncesinde diplomatik ilişkiler, genel olarak ticarî imtiyazlar sağlamak amacıyla gerçekleştirilirken, İslâmiyet sonrasında Mekke ve Medine'de ticaretin yanında İslâmiyet'in yayılması da amaç edinildi.[183] Hz. Muhammed ile birlikte Medine döneminde başlatılan diplomatik ilişkilerde, bu görevi gerçekleştirmek için elçiler görevlendirilirdi. Bu elçilerde aranan şartlar her zaman aynı olup buna özellikle dikkat edilirdi. Diğer devletlerle diplomatik görüşmeyi gerçekleştiren kişiler, Müslüman ve Gayrimüslim olabilir, elçi seçimi dönemin şartlarına göre değişiklik gösterebilirdi.[184]

Hz. Muhammed tarafından gerçekleştirilen diplomatik görüşmeler, genellikle Resûlullah'ın mührüyle mühürlenip yazılı belge aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Gönderilen mektupların içeriğinin daha iyi anlaşılması ve taraflar arasındaki güvensizlik sebebiyle diplomatik görüşmenin gerçekleştirildiği devletin dili öğrenilmekteydi. Gönderilen mektupların yazıldığı malzemeler, devletlere göre değişiklikler gösterirdi. Hristiyan devletlere gönderilen mektuplar parşömene, Müslüman devletlere gönderilen mektuplar ise deri parçalar üzerine yazılmaktaydı. Görüşme, elçilerin kabulü ve hediyelerin sunulmasıyla başlayıp yapılan anlaşmanın her iki tarafın yetkililerince imzalanmasıyla sonlanmaktaydı.[185]

İslâm dinî ve medeniyeti Hz. Muhammed döneminde kısa sürede Arap yarımadasında yayıldıktan sonra Hz. Ömer devrinde İran coğrafyasının fethedilmesiyle birlikte, Müslüman Araplar ile Türkler komşu iki devlet oldular. Emevîler döneminde ortaya çıkan *Mevali uygulaması*[186] Türk ve Müslüman ilişkilerinde çatışma ve savaş durumunu ortaya çıkardı.

---

[182] İbnü'l-Ferrâ, 1972: 58.; İpşirli, 1995: 3-5.; Balcı, 2002: 24-26.; Hamîdullah 2003, I: 217.; Aktaş, 2015: 25.
[183] İbnu Habib, th: 263.; İpşirli, 1995: 3-5.; Balcı, 2002: 26.; Hamîdullah 2003, I: 217.; Eren, 2021: 40.
[184] Hamîdullah, 2003, II: 1015-1019.
[185] Balcı, 2002: 31.; Hamîdullah 2003, II: 1020-1029.
[186] Mevali kavramı; sözlükte "*koruyucu, yardımcı, sahip, dost; âzat eden efendi, âzat edilen köle*" manalarına gelen mevlâ kelimesinin çoğuludur ve Kur'an-ı Kerim'de *"dostlar"* (el-Ahzab 33/5), *"akraba"* (Meryem19/5), *"mirasçılar"* (en-Nisâ 4/33) anlamında üç ayette zikredilir. bk. Yiğit, 2004: 424. Çeşitli manaları olan mevlâ kelimesi gerek Cahiliye devrinde gerekse İslâmiyet devrinde daha ziyade çoğul sîgasıyla mevali diye ıstılâhî bir anlam kazanmış ve kullanım alanına göre çeşitlilik göstermiştir. bk. Öztürk, 2012: 16. Mevali, terim anlamında ilk İslâmî fetihlerin akabinde kendi rızalarıyla Müslüman olan, çoğunluğunu doğu bölgelerinde ağırlıklı olarak İranlılar ve Türkler'in, Kuzey Afrika ve Endülüs'te Berberiler'in, Mısır'da Kıbtiler'in meydana getirdiği gayri Arap Müslümanları ifade etmek için kullanılmıştır. bk. Yiğit, 2004: 424.; Aktürk, 2019: 335. Bu kavram, Emevîlerle birlikte Mevali kavramı siyasi bir mana kazanarak, Araplar dışında kalan bütün Müslüman için kullanılmaya başlamıştır. bk. Hatalmış, 2013: 153.

Ancak Abbâsîler devrinde bu uygulamadan vazgeçilmesi İslâm dinînin Türkler arasında cazip hale gelmesini ve Türklerin hızlıca Müslüman olmasını sağladı.

Türkler, İslâmiyet'i kabul ettikleri ilk yıllarda Türkistan, Horasan ve Mevarâünnehir'de Sâmânî,[187] Karahanlı ve Gazneli devletlerini kurdular. Türklerin İslâm dinîni kabul etmesiyle birlikte Türk devlet teşkilatında, divan sisteminde, bürokrasisinde ve diplomatika geleneğinde bazı önemli değişiklikler ve yeni gelişmeler görülmeye başlandı. Türkler hem kendi medeniyetleri hem de Arap, İslâm ve Fars medeniyetleriyle sentezleyerek yeni bir devlet teşkilatı, divan yapısı ve diplomatika geleneğini oluşturdular. Sâmânî, Karahanlı ve Gazneli devletleri ile başlayan bu süreç daha sonra Selçuklular, Hârizmşahlılar, Eyyûbîler, İlhanlılar, Memlûkler, Osmanlılar, Safevîler devirlerinde zirveye çıktı. İlk Müslüman Türk Devletleri olan Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular özellikle Sâmânîler ve Abbâsîlerin devlet teşkilatından, divan sisteminden, bürokrasi yapısından ve diplomatika geleneğinden çok etkilenmişlerdir.[188]

Büyük Selçuklu Devleti'ne gelene kadar Türk-İslâm devletleri içinde diplomasi müessesesine dair en erken bilgi sahibi olunan devlet Karahanlılar'dır. Adı geçen devlette diplomasi faaliyetlerini yürüten elçilerin karşılanması ve görüşme süresi içerisinde

[187] Sâmânîler hanedanının etnik kökeni hususunda tarihçiler arasında tam bir mutabakat bulunmamakta olup, konu etrafında temelde iki farklı nazariye tebarüz etmiştir. Birinci görüş, hanedanın İran menşeli olduğunu savunur. Bu görüşün başlıca dayanağı, Sâmânî soy kütüklerinin Sâsânî komutan Behrâm Çûbîn'e ve hatta efsanevî İran hükümdarı Keyûmers'e kadar uzatılmasıdır. Bu görüşe itiraz eden ikinci grup ise Sâmânîler'in Türk kökenli olduğunu ileri sürmektedir. Bu araştırmacılar şu delilleri dayanak göstermektedirler: 1- Şecere kayıtlarında Guzek bk. İbn Hurdâzbih, 1889, 1967: 39. ve Tamgaç bk. Kâşgarlı Mahmud, 1985, I: 454. gibi tipik Türk isimlerinin yer alması. 2- Behrâm Çûbîn'in, Kisrâ'ya karşı başarısız isyanından sonra Göktürk hakanına sığınması ve onun kızıyla evlenmesi. 3- Hanedanın neşet ettiği Semerkand, Belh ve Eşnas gibi merkezlerin Akhunlar devrinden itibaren Türk hâkimiyet sahası olması. 4- Ailenin atası Sâmân'ın kullandığı "*hudât"* ünvanının, Farsça *"sahip"* manasına gelmekle birlikte, Eski Uygur Türkçesinde *"ünvan ve rütbe"* karşılığında kullanılması. bk. Caferoğlu, 1968: 83.; Usta, 2007: 59-76. İran kökeni tezini destekleyen bir diğer argüman, Sâmânîler döneminde Fars dili ve edebiyatının zirveye ulaşmış olmasıdır. Ne var ki, bu kültürel yükselişi yalnızca etnik kökenle açıklamak yanıltıcıdır; nitekim Sâmânî sarayı hem Farsça hem de Arapça yazan edip ve şairleri himaye etmiş, resmî yazışmalarda ve divan kayıtlarında ise tercihen Arapçayı kullanmıştır. Öte yandan İlhanlı müverrihi Reşîdüddin Fazlullâh'ın, Sâmânîleri doğrudan Oğuz (Türkmen) boyuna dayandıran kaydı; müellifin olaylardan asırlar sonra yaşaması ve bu iddiasını kanıtlayacak bir kaynak göstermemesi nedeniyle tarih otoriteleri nezdinde ihtiyatla karşılanmıştır. Yukarıda verilen bilgilerin dışında bazı kaynaklarda "*Sâmânî Türkleri*" tabirinin geçtiği de bk. Makdisî, 1877: 358.; İbn Miskeveyh, II, 1920-21: 140-141. dikkate alınarak Sâmânîler'in Türk olma olasılığının çok daha yüksek olduğu söylenebilir. bk. Usta, 2009: 64.

[188] Köprülü, 1981: 29-38.; Aydın, 2002: 167-180.; Kitapçı, 2015: 210-221.; Ateş, 2017: 40-41. Büyük Selçuklu Devleti'nde devlet işlerinin yürütüldüğü çeşitli divanlar vardı. Bunlardan diplomatik ilişkilerinin görüşüldüğü divan, Abbâsîlerdeki Divan-ı Resâil ve Divan-ı İnşâ olarak bilinen, bu dönemde Divan-ı Tuğra'ya dönüşen divandır. Bu divanda diplomatik belgeler ele alınır ve devletin resmî yazışmaları yapılırdı. Kâtipler tarafından kaleme alınan diplomatik belge ve yazışmaları tetkik eden kişi olan tuğraî, belge üzerinde gerekli düzeltmeleri ve değişiklikleri yaparak diplomatik faaliyetlerin yürütülmesini sağlardı. bk. Akyılmaz, 2000: 14.

ilgilenilmesinden saray teşkilâtındaki üst makamlardan biri olan Ulug Hacib sorumluydu.[189] Gazneliler'de aynı görevi saray teşkilatındaki memurlardan resûldar yerine getirmekteydi.[190]

Türkler, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra eski diplomasi geleneklerine yeni dinlerinin prensiplerini de eklemleyerek geliştirmişlerdir. İslâm tarihinde ilk olarak Hz. Muhammed döneminde başlayıp Emevî ve Abbâsî devirlerinde büyüyerek zenginleşen diplomasi modeli, ilk Müslüman Türk devletleri tarafından da olduğu gibi tatbik edilmiştir.[191] Bu durumdan hareketle Türklerin İslâmiyet'i kabulüyle birlikte diplomasi faaliyetlerinde bir Türk ve İslâm sentezi ortaya çıkardıkları, Büyük Selçuklu Devleti'nin de diplomatik girişimleri ve görüşmeleri bu sentezden hareketle devam ettirdiği söylenebilir.

[189] Genç, 2002: 203-204.; Uyumaz, 2011: 12.; Aktaş, 2015: 26.

[190] Palabıyık, 1996: 195. Gaznelilerdeki bu müessese hakkında bk. Merçil, 1981: 703-709. Sultanı ziyaret için gelen valilere sultanın armağanlarını götürmek ve herhangi bir nedenle sultanın kimseyle görüştürülmesine izin vermediği habercilere nezaret etmek resûldârın görevlerinden bazılarıdır. bk. Nuhoğlu, 2002: 547.

[191] İpşirli, 1995: 6.; Can, 2017: 38. Çalışmamızın bu bölümünde, *"İslâmiyet Sonrası Türk Devletlerinde Diplomasi"* başlığı ele alınırken; konunun odağının dağılmaması ve metodolojik bütünlüğün korunması adına bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Bu bağlamda, Mısır ve Suriye coğrafyasında hüküm sürmüş olan Tolunoğulları, İhşîdîler, İfrîkıye, Cezayir ve Sicilya'da hüküm süren Ağlebîler ile Azerbaycan'daki Sâcoğulları gibi erken dönem Türk-İslâm teşekkülleri kapsam dışında tutulmuştur. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'nin bürokratik yapısı, devlet geleneği ve diplomatik teamülleri, coğrafi uzaklık ve kronolojik kopukluk nedeniyle mezkûr devletlerden ziyade; doğrudan halef-selef ilişkisi içerisinde olduğu ve aynı kültür havzasını paylaştığı Sâmânîler, Karahanlılar ve Gazneliler mirası üzerinden şekillenmiştir. Dolayısıyla incelememiz, Selçuklu diplomasisi üzerinde doğrudan tesiri ve kurumsal devamlılığı bulunan bu üç devlet ile sınırlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞ VE MERKEZİ DEVLETE GEÇİŞ SÜRECİNDE DİPLOMATİK İLİŞKİLER

1.1. Kuruluş Sürecinde Diplomatik İlişkiler

Tarihi süreç içerisinde dünya siyasetine yön veren devletlerin çoğu, bulundukları coğrafyanın siyasi, askerî, sosyoekonomik ve kültürel şartlarını göz önünde bulundurarak belirli politikalar takip etmişlerdir. Bu politikaların çoğu, daha devletlerin kuruluş aşamasında tespit edilerek, sonraki dönemlerde başa geçen idareciler tarafından da devam ettirilmiştir. Diplomasi de devletler arası siyasetinin en önemli parametrelerinden biridir. Nitekim tarihin seyrini değiştiren devletlerden olan Büyük Selçuklu Devleti'ndeki diplomasi kurumu ve faaliyetleri daha devlet kuruluş aşamasındayken belirlenmeye başlamıştır.

Büyük Selçuklu Devleti, h.431/1040 yılında Gaznelilere karşı kazanılan Dandanakan Savaşı'nın ardından Çağrı ve Tuğrul Bey kardeşlerin liderliğinde kuruldu.[192] Devlete adını veren Selçuk Bey, Oğuzların Kınık[193] boyuna mensuptu ve Oğuz Yabgu Devleti'nde[194] sübaşılığı[195] vazifesinde bulunuyordu. Selçuk Bey, X. yüzyılın ikinci yarısında Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılarak[196] kendisine tâbiî olan boyu ile birlikte güneye doğru göç etti, Seyhun Nehri yakınında yer alan Cend[197] şehrine geldi ve burada beyliğini kurdu.[198] Kuruluş aşamasında beylik teşkilatı, bürokrasisi, divan sistemi ve diplomasisi Oğuz Yabgu Devleti'ne

---

[192] M. A. Köymen'e göre Selçuklu Devleti, h.429/1038 Serahs zaferiyle Tuğrul Bey hükümdarlığında resmen kurulmuştur. Tuğrul Bey'in tek hükümdar olması meselesi zaferin ardından toplanan kurultayda alınan karar gereğincedir. Bk. Köymen, 2021b: 267-268.

[193] Selçuk'un Kınık boyuna mensup olduğu hakkında bk. Fazlullâh, 2010: 70.; Kazvinî, 2018: 342.; Cahen, 2017: 315.; Sümer, 2024: 113. Ekler kısmında Büyük Selçuklu Devleti'nin soy ağacı bulunmaktadır. (bk.: Ek 1) (Öngül, 2016).

[194] X. yüzyılda Seyhun Nehri (Sır-derya) ile Hazar Denizi'nin doğusu ve Aral Gölü arasında kalan coğrafyada varlığını sürdüren Oğuz Yabguları, Üç-ok ve Boz-ok adlarıyla iki kol şeklinde teşkilatlanmış 24 boydan meydana gelen bir devletti ve Yabgu isimli bir hükümdar tarafından idare edilmekteydi. bk. Merçil, 2005: 1-2.

[195] Sübaşı, ordunun lideri konumunda yer alır ve başkumandandır. Bk. Mîrhând, 2018: 14.

[196] Selçuk Bey'in Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılışı ile ilgili dönemin ana kaynaklarında iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki: Oğuz Hakan'ının eşinin Selçuk Bey'in devlet içerisindeki yükselişinden rahatsız olduğunu ve kendisini sevmediğini; bu nedenle Hakan'ı, Selçuk Bey aleyhinde kışkırtarak öldürülmesi gerekliliğine ikna ettiğini, bu durumu öğrenen Selçuk Bey'in ise göç etmeye karar verdiğini söylerler. bk. el-Hüseynî,1943: 1-2.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 361-362.; Mîrhând, 2018: 15-16. İkinci görüş ise; Çok kalabalık bir aile olan Selçukluların Oğuz ülkesindeki otlak yetersizliğinden dolayı göç ettikleridir. bk. Fazlullâh, 2010: 71.; Kazvinî, 2018: 342.; er-Râvendî, 2020: 85.

[197] Cend, Oğuz Yabgusu'nun ikamet ettiği Yenikent'e yakın bir mesafede, Seyhun (Sirderya) Nehri'nin kıyısında bulunan bir şehir olarak tanımlanabilir. bk. Ebü'l Fidâ, 2017: 374.

[198] el-Hüseynî, 1943: 2.; İbnü'l-Verdî, 1970, I: 522.; Utbi, 1975: 338-343.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 361-362.; Abû'l Farac, 1999, I: 291.; Müneccimbaşı, 2000, I: 3.; Mîrhând, 2018: 15-16.; el-Yezdî, 2020: 35.; Agacanov, 2004: 259-260.; Peacock, 2016: 44.; Solmaz, 2019: 358.; Köymen, 2021b: 16-17.; Özgüdenli, 2021: 45.; Piyadeoğlu, 2021: 17.

göre şekillendi.[199] Bu dönemde İslâmiyet öncesi Türk devlet teşkilatı, ve diplomasi geleneği, Selçukluların oluşturmuş oldukları divan yapısına da hâkimdi.[200] Selçukluların ismine Kengeş veya Toy dedikleri küçük bir beylik divanları bulunmaktaydı.[201] Bu beylik divanından çıkan kararlar ve merkeze ya da çevre devletlere gönderilen bütün diplomatik belgeler Türkçe kaleme alınıyordu.[202]

Selçuk Bey, çevresindeki siyasi, sosyoekonomik, kültürel şartlar ve Sâmânîler'in etkisiyle İslâm dinîne girmeye karar verdi. Onun Müslüman olmasının en önemli sebeplerinden biri yaşamak istediği bölgede dışlanmış bir topluluk olarak kalmak istememesiydi.[203] Kanaatimize göre Selçuk Bey'in İslâmiyeti tercih etmesinin nedeni bölgede gücü simgeleyen öncelikli faktörlerden birinin İslâm dinî olmasıydı.

Selçuklular bir beylik kurduktan sonra doğal olarak bölgenin siyasi arenasına dahil oldular. O sırada bölgenin iki önemli devleti olan Karahanlılar ve Sâmânîler arasındaki mücadele Selçukluların işine yaradı. Buharâ'yı[204] ele geçiren Karahanlılar'a karşı müşkül durumda kalan Sâmânîler, Selçuklular ile bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre Selçuklular, Sâmânîler tarafından resmen tanındı. Bunun karşılığında Selçuklu Beyliği'nden askerî destek alan Sâmânîler, Karahanlılar'ı mağlup etti. Ayrıca Sâmânîler, Buharâ ile Semerkand[205] arasında yer alan Nûr kasabasını Selçukluların yerleşimine açtı. Taraflar arasında akdedilen mutabakatın en stratejik hükmüne göre ise; Selçuklular, Sâmânî Devleti'nin hudut güvenliğini temin edecekler ve bu madde gereğince; sınır ötesinden gelebilecek diğer göçebe Türk zümrelerinin tecavüz ve ihlallerini engelleyeceklerdi.[206] Bu diplomatik başarı sayesinde Selçuklular, bir yandan kendilerine yeni yerleşim bölgeleri buldular, diğer yandan Mâverâünnehir'e geçme şansını yakaladılar.

Bu dönemde Mâverâünnehir'e hâkim olmak isteyen Karahanlılar ile Sâmânîler arasındaki mücadele devam etti. Aynı dönemde Selçuk Bey de yaşlılığından ötürü beyliğin idaresini oğlu Arslan'a[207] bıraktı. Arslan'ın idareyi üstlenmesinin nedeni, kardeşi Mikail'in

---

[199] Utbi, 1975: 344-349.
[200] el-Beyhakî, 2007: 925-938.
[201] el-Beyhakî, 2007: 942-950.
[202] Niyazi, 2015: 76-85.
[203] Abû'l Farac, 1999, I: 293.; Mîrhând, 2018: 17.; Turan, 2008: 67.; Öngül, 2016: 3.; Barthold, 2017: 114-115.; Köymen, 2019: 29.; Kafesoğu, 2019: 15-16.
[204] Buharâ, Mâverâünnehir'de yer alan tarihi bir şehir olup, Zerefşan Nehri'nin aşağı havzasındaki geniş bir vahada konumlanmıştır ve günümüzde Özbekistan sınırları içinde bulunmaktadır. bk. Ebü'l Fidâ, 2017: 376.
[205] Semerkand, Buhara ile birlikte Mâverâünnehir'in önde gelen şehirlerinden biri olup, Batı Türkistan'da, Zerefşan (Soğd) Nehri'nin güney kıyılarında yer alan ve aynı ismi taşıyan eyaletin idari merkezidir. bk. Ebü'l Fidâ, 2017: 373.
[206] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 82, 362.; Nîşâbûrî, 2004: 5.; Mîrhând, 2018: 18-19.; Divitçioğlu, 2000: 73-74.; Piyadeoğlu, 2012: 33.; Özgüdenli, 2012: 32-33.; Peacock, 2016: 46.; Köymen, 2019: 32.; Kafesoğlu, 2019: 17.
[207] Kaynaklara göre Selçuk Bey'in Mikâil, Arslan Yabgu, Yusuf Yınal ve Musa İnanç Yabgu isimli dört oğlu vardır. bk. el-Hüseynî, 1943: 2.; Mîrhând, 2018: 20.; er- Râvendî, 2020: 85.; Yazıcızâde Ali, Kazvini, el-Yezdî ve

daha babası hayatta iken Cend dışında kâfirlere karşı girişmiş olduğu bir gazada şehit olmasıdır.[208] Arslan yönetiminde bölgesel güç olarak iyice güçlenen Selçuklular, diplomasi faaliyetlerini de bu güç oranında arttırdılar, Karahanlılara karşı Sâmânîlere h.394/1004 yılında yeniden yardım ettiler. Bu yardım sayesinde Sâmânîler belirli başarılar elde ettilerse de Karahanlılar karşısında tutunamadılar ve yıkıldılar.[209] Sâmânî Devleti'nin yıkılmasının ardından Selçuklular Mâverâünnehir'e çekildiler ve belirli bir süre diğer devletlerle olan siyasi ilişkilerden uzak kaldılar.

Selçuk Bey'in 100 yaşını aşmış şekilde 1007[210] yılında ölümü sonrasında cenazesi Cend'e defnedildi, ailenin başına eski Oğuz geleneklerine uygun olarak büyük kardeş Arslan geçti. Arslan, ailenin başına geçince *"Yabgu"*[211] ünvanını kullanmaya başladı. Kardeşleri Musa İnanç ve Yusuf Yınal, Selçuklu idaresinde Arslan Yabgu'ya yardımcı olarak yanında yer aldılar. Mikail'in oğulları Çağrı ve Tuğrul da *"Bey"* ünvanıyla beyliğin idaresinde söz sahibi

---

Şebânkâreî Yusuf ismi yerine Yunus ismini kullanmıştır. bk. Yazıcızâde Ali, 2017: 30.; Kazvinî, 2018: 342.; el-Yezdî, 2020: 34.; Şebânkâreî, 2021: 72. İbnü'l-Esîr, Müneccimbaşı ve Ahmed b. Mahmud ise Yusuf Yınal'ı zikretmeyerek üç oğlu olduğunu söylemiştir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 362.; Müneccimbaşı, 2000, I: 4.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 23.; Bunun yanında bazı kaynaklar Selçuk'un Yunus isimli bir oğlu daha olduğunu belirterek erkek çocuk sayısının beş olduğunu söylemişlerdir. bk. Fazlullâh, 2010: 71.; Anonim Selçuknâme, 2014: 18.

[208] Selçuk Bey'in yaşlılığında ilk olarak ailenin yönetimi en büyük oğlu Mikail'e geçmiştir. Fakat Mikail'in, 995 yılı civarında Cend dışında gayrimüslimlerle yapılan bir gazada şehit olmasıyla ailenin idaresi kardeşlerden en büyüğü olan Arslan'a geçmiştir. bk. Mîrhând, 2018: 20.; Kafesoğlu, 1958: 118.; Köymen, 2021b: 32. Mikail'in ölümüyle ilgili farklı bir görüş ortaya koyan İbnü'l-Esîr, Mikail'in ölümünün babası Selçuk Bey'in ölümünden sonra gerçekleştiğini belirtmektedir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 362.

[209] Turan, 2008: 74-75.; Usta, 2009: 66.; Özgüdenli, 2012: 33.; Merçil, 2013: 53.; Demirci ve Saçar, 2019: 282.; Köymen, 2021: 43.

[210] Selçuk Bey'in ölümüyle ilgili kaynaklar üç ayrı tarih vermektedir. Bunlardan ilki 1007 yılıdır. M. A. Köymen, Selçuk'un ölüm tarihini Çağrı ve Tuğrul Beylerin doğum tarihlerini (987-990) temel alarak bir sonuca varmıştır. Köymen'e göre, Selçuk öldüğünde Çağrı ve Tuğrul Beylerin 10-13 yaşlarında olduğu düşünüldüğünde ölüm tarihi olarak 1007 yılına ulaşılacaktır. bk. Köymen, 2021b: 33-34.; Piyadeoğlu, 2020: 23.; Merçil, 2013: 53. Selçuk Bey'in ölümü ile ilgili verilen bir diğer tarih 1009 yılıdır. İ. Kafesoğlu, C Alptekin, N. Yazıcı, O. G. Özgüdenli gibi tarihçiler bu tarihi el-Hüseynî, 1943: 2.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 362. gibi kaynaklara dayandırarak kabul etmektedirler. bk. Kafesoğlu, 1958: 118.; Özaydın, 1991: 403.; Alptekin, 1992: 97.; Yazıcı, 2002: 208.; Kafesoğlu, 2019: 17.; Özgüdenli, 2021: 53. Selçuk Bey için verilen bir diğer ölüm tarihi ise 1009-1010 yılıdır. bk. Cahen, 1949: 43-45.

[211] Türk devlet teşkilatında köklü bir geçmişe sahip olan *"Yabgu"* ünvanının etimolojik menşei hususunda literatürde muhtelif nazariyeler mevcuttur. P. Pelliot, H. W. Bailey ve R. N. Frye gibi müsteşrikler kelimenin Eski İran dilleri kökenli olduğunu savunurken; G. J. Ramstedt, V. Thomsen ve N. N. Poppe gibi Türkologlar, kelimenin Türkçe *"yapmak"* fiil kökünden türetildiğini (-gu ekiyle: tayangu, başlagu örneklerinde olduğu gibi) ileri sürmektedir. bk. Salman ve Özgüdenli, 2013: 170. Tarihsel süreçte MÖ II. yüzyıldan itibaren Asya Hun İmparatorluğu bünyesinde kullanıldığı ve Çin vekayinamelerinde *"hiep-ho"* transkripsiyonuyla kaydedildiği bilinen bu unvan bk. De Groot, 1921: 116-117. Göktürk idari mekanizmasında kurumsallaşmıştır. Zira devletin batı kanadının idaresini üstlenen İstemi Yabgu (552-576) ve yönettiği kitleler, kaynaklarda *"Yabgu'nun Türkleri"* olarak tavsif edilmiştir. bk. Chavennes, 1942: 95. Siyasi geleneğin bir devamı olarak Uygur Devleti kurucusu Kutluğ Bilge Kül Kağan ve Karluk hükümdarları da bu unvanı taşımışlardır. İslâm tarihçisi Taberî, 737 yılı hadiselerini naklederken Karluk hükümdarından Arapça fonetiğe uygun olarak *"Cabgûye el-Harluhî"* şeklinde bahsetmektedir. bk. Taberî, th, VII: 125. Karahanlılar devrinde hiyerarşik bir statü değişimine uğrayarak hakandan iki derece aşağıda bir mevkiyi ifade eden ünvan bk. Kâşgarlı Mahmud, 1985, III: 32; X. yüzyıl Oğuz boylarında yeniden en yüksek siyasi otoriteyi temsilen kullanılmıştır. bk. İbn Fadlân, 2019: 16. Bu geleneğin bir tezahürü olarak, Selçuklu Devleti'nin kuruluş evresinde Selçuk Bey'in oğulları Arslan ve Musa, Yabgu (*Yavku, Beygu*) ünvanını kullanmışlardır. Ancak Büyük Selçuklu Devleti'nin İslâm dünyasının siyasi liderliğini üstlenmesiyle birlikte; *"Sultan"* ve *"Melik"* gibi İslâmî literatüre ait ünvanlar benimsenmiş, kadim Türk ünvanları tedricen terk edilmiştir. bk. Salman ve Özgüdenli, 2013: 171.

oldular.[212] Burada üzerinde durulması gereken husus: Yabgu ünvanını aile içerisinde yalnızca Arslan'ın kullanması ve ailenin reisi olmasıdır. Bu da Yabgu ünvanının Selçuklular için ne kadar mühim olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, Selçuk Bey'in diğer oğulları ve torunları da kendilerine bağlı Türkmenleri eski Türk geleneklerine göre merkeze bağlı olarak idare edebiliyorlardı.

Çağrı ve Tuğrul Beyler dedelerinin ölümünün ardından Cend'den ayrılarak Arslan Yabgu'nun hâkimiyet sahası içerisinde bulunan Mâverâünnehir'de yer alan Nur Kasabası yakınlarına yerleşmişlerdir. Çağrı ve Tuğrul Beyler'in, amcaları Arslan Yabgu'nun yanına gelmek yerine ona yakın bir bölgeye yerleşmeleri iki taraf arasında sorun olduğunu düşündürmektedir.[213] Hâlihazırda Çağrı ve Tuğrul Beyler doğrudan amcaları Arslan Yabgu'nun emri altına girmemişler, Mâverâünnehir'de kendilerine bağlı Türkmenlerle bağımsız olarak mücadelelerini sürdürmüşlerdir.[214] Bağımsız olarak mücadele zaman içerisinde derinleşerek kutuplaşmaya dönüşmüştür. Karahanlı hükümdarı Ali Tigin ile Selçuklular arasında vuku bulan bu siyasi gerilim ve akabindeki askerî tazyik; Tuğrul ve Çağrı Beyleri yeni bir stratejik yönelime sevk etmiştir. Mevcut tehdit karşısında güvenli bir hayat sahası temin etme zarureti, iki kardeşi farklı rotalara yönlendirmiştir. Bu konjonktürde; Tuğrul Bey taktiksel bir hamleyle çöl bölgesine ricat ederek kuvvetlerini muhafaza altına alırken; Çağrı Bey, Selçuklu tarihinin dönüm noktalarından biri kabul edilen ve 1016-1021 yılları arasına tarihlenen Doğu Anadolu seferine çıkmıştır.[215]

Bu sırada Arslan Yabgu liderliğinde Mâverâünnehir'de güç ve nüfuzunu artırarak yeniden bölge siyasetinde etkin rol oynamaya başlayan Selçuklular, müttefik oldukları Karahanlı Ali Tigin'i destekleyerek onun Buharâ'ya hâkim olmasını sağlamışlardır.[216] Ali Tigin'in 1024 yılında *"Büyük Kaan"* sıfatıyla tahta geçen Yusuf Kadir Han'ın yüksek hâkimiyetini tanımaması ve Ali Tigin ile Arslan Yabgu ittifakının tehlikeli bir hâl alması üzerine Yusuf Kadir Han, Gazneli Mahmud'tan yardım talep etmiştir. H.416/1025 yılında Mâverâünnehir'de yaşanan hadiseleri görüşmek üzere Semerkand yakınlarında bir araya gelen ikili arasında anlaşma sağlanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre Ali Tigin'in Mâverâünnehir'deki hâkimiyetine son verilmesine ve Arslan Yabgu'nun idaresindeki Türkmenlerin de Horasan'a

[212] Kafesoğlu, 1958: 118.; Koca, 1997: 50.; Özgüdenli, 2002: 252.; Sümer, 2009: 365.
[213] Agacanov, 2004: 276.; Solmaz, 2014: 549.; Sevim ve Merçil, 2023: 23. Taraflar arasında bir sorun olduğu düşünülse de Arslan Yabgu, Gazneli Mahmud tarafından 1025 yılında esir edilene kadar Selçuklu ailesinin reisidir ve bu duruma Çağrı ile Tuğrul Beyler hiçbir zaman itiraz etmemişlerdir. bk. Köymen, 2021b: 62-63.
[214] Özgüdenli, 2012: 34.; Solmaz, 2014: 549.
[215] Vardan, 1937: 172-173.; Mîrhând, 2018: 25-26.; Urfalı Mateos, 2019: 48-49.; Kafesoğlu, 1953: 259-274.; Köymen, 1976: 3.; Turan, 2018: 45.; Yinanç, 2020: 31-32.; Sevim, 2020: 33-35.; Piyadeoğlu, 2020: 24-29.; Coşkun, 2020: 8.
[216] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 362-363.; Köymen, 2019: 34.; Köymen, 2021b: 69.; Demirci ve Saçar, 2019: 282.

nakledilmelerine karar verilmiştir. Gazneli Mahmud hemen anlaşma şartlarını uygulamaya karar vermiş ve ilk olarak Ali Tigin'in kontrolünde yer alan Buharâ'yı ele geçirmiştir. Bunun sonucunda Ali Tigin Buharâ'dan kaçmış, Arslan Yabgu ise çöle çekilmiştir. Gazneli Mahmud, daha sonra diplomatik yolları kullanarak Arslan Yabgu'ya mektup[217] gönderip anlaşmak istediğini belirtip yanına davet etmiştir. Yanına oğlu Kutalmış'ı da alarak davete icap eden Arslan Yabgu, Gazneli Mahmud tarafından kendisine daha sonra rakip olacağı endişesiyle tutuklatılıp Hindistan'daki Kâlincâr Kalesi'nde hapsedilmiştir. Arslan Yabgu 7 yıllık esaretin ardından h.432/1032 yılında, tutuklu bulunduğu kalede ölmüştür.[218]

Gazneli Mahmud daha sonra anlaşmanın ikinci merhalesini devreye sokarak Horasan valisi Arslan Cazib'in tüm itirazlarına rağmen Arslan Yabgu'ya bağlı *Yabgulular*[219] olarak bilinen Türkmenleri Horasan'a yerleştirdi.[220] Bölgeye gelen Yabgulu Türkmenler, Kızıl, Mansur, Yağmur, Göktaş, Anasıoğlu ve Boğa gibi beylerin yönetiminde oturdukları Bâverd, Nesâ[221] ve Ferâve'de yağma yapıyorlardı. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, Horasan valisi Arslan Cazib'i onların üzerine sevk etti. Zor durumda kalan Yabguluların bir kısmı Dihistân[222] ve Balhan Dağları'na giderken, diğer kısmı da Azerbaycan'a doğru gitmek zorunda kaldı.[223]

Karahanlı ve Gazneli hükümdarlarının Semerkand yakınlarında gerçekleşen buluşması ve varılan anlaşma hakkında kaynaklarda geniş bilgi bulunmaktadır. Yukarıda da anlatıldığı üzere dönemin iki önemli devletinin diplomasisi hakkında çok kıymetli bilgiler veren bu

---

[217] Gazneli Mahmud'un Selçuklulara gönderdiği mektubu şu şekildedir. *"Biz Hindistan'a gazaya gittiğimizde İslâm ülkelerinden cesur kişiler bu gazalara katılmaktadır. Sizlerin böyle bir ilahi saadete ulaşmak için bizden hiçbir istek de bulunmamanız bu beldelere gitmemeniz şaşılacak bir durumdur. Aramızdaki mesafe kısalmış olduğu için dostluğunuzu ve sizin tarafınızdan gelebilecek bir yardım istiyoruz. Eğer kardeşlerinizden hepsi gelemezse içinizden birini seçip huzurumuza gelsin. Onunla anlaşma ve yardımlaşma yapalım, yapılması gereken ne ise anlatılsın ve padişahlara layık hil'ât ve övgülerle geri dönsün."* bk. Mîrhând, 1339, IV: 242.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 363.; Fazlullâh, 2010: 73-74.; er- Râvendî, 2020: 87.; Aksarayî, 2023: 7.

[218] Fazlullâh, 2010: 74-76.; Yazıcızâde Ali, 2017: 30-32.; Mîrhând, 2018: 32-33.; Nîşâbûrî, 2018: 76-78; er-Râvendî, 2020: 86-89.; el-Cûzcânî, 2020: 60-64.; el-Yezdî, 2020: 35-44.; Şebânkâreî, 2021: 39.; Gerdîzî, 2022: 64-65.; Özaydın, 1991: 403.; Özgüdenli, 2012: 35.; Solmaz, 2014: 551.; Peacock, 2016: 75.; Kafesoğlu, 2019: 17.; Köymen, 2019: 34-35.; Piyadeoğlu, 2021: 25-28. Arslan Yabgu'nun ölümünün ardından Selçuklu yönetiminde Musa İnanç (Yabgu unvanının sahibi olarak) ile Çağrı ve Tuğrul Beyler söz sahibi olmuş ve bu vesileyle beylik içerisinde üçlü yönetim sistemi uygulanmaya başlamıştır. Her ne kadar Musa İnanç, Yabgu unvanını kullansa da Selçukluların fiili olarak idaresi Çağrı ve Tuğrul Beylerin eline geçmiştir. bk. Köymen, 1976: 4.; Solmaz, 2014: 552.

[219] Selçuklu ailesi Selçuk Bey'in büyük oğlu Mikail'in ahfadı olan Çağrı ve Tuğrul Beylerin liderliğindeki ana gövde, literatürde ve tarihi kayıtlarda *Selçuklular* olarak tanımlanmaktadır. Buna mukabil; Selçuk Bey'in diğer oğlu Arslan Yabgu'nun soyundan gelen ve hanedan içerisinde farklı bir siyasi otoriteyi temsil eden zümre ise *Yabgulular* isimlendirmesiyle ayırt edilmektedir. bk. Solmaz, 2014: 546.

[220] el-Hüseynî, 1943: 2.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 24-25.; Gerdîzî, 2022: 66.; Kafesoğlu, 1958: 118-119.; Köymen, 1976: 4.; Sevim ve Merçil, 2023: 26. İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiye göre Arslan Cazib, Sultan Mahmud'a Selçukluların Ceyhun'a atılarak boğulmalarını ya da baş parmaklarının kesilerek ok atamaz hale getirilmelerini teklif etmiştir. Ancak Sultan Mahmud bu önerilere çok kızmış ve Arslan Cazib'i azarlamıştır. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 363.

[221] Nesâ, Nişâbûr'a bağlı, dördüncü iklim kuşağında yer alan geniş bir şehirdir. Bol su kaynakları ve verimli bahçeleriyle tanınan bu şehir, dağlar arasında kurulmuştur. bk. Ebû'l-Fidâ, 2017: 351-352.

[222] Dihistân; Bâdgis'e bağlı kasabalardan biridir. bk. Kazvinî, 1943: 153.; Yâkut el-Hamevî, 1979, II: 49

[223] Gerdîzî, 2022: 68-69.; Safa, 1338: 10.; Agacanov, 2004: 287-288.; Sevim ve Merçil, 2023: 26-27.

görüşmenin ve yapılan anlaşmanın asıl konusunu Selçuklu Beyliği oluşturmuştur ki bu durum Selçukluların başka devletlerce siyasi bir teşekkül olarak kabul edildiğini ve taraflar arasında devletin kuruluşu öncesinde de diplomatik ilişkilerin oluşmasında bir neden olduğunu ispatlamaktadır.

Bu dönemde Çağrı ve Tuğrul Beylerin başında bulunduğu topluluğa karşı harekete geçen Gazneli Mahmud uzun zamandır yurt sıkıntısı çeken kardeşlere diplomatik yolları kullanarak bir elçi gönderip temas kurdu ve yeni yurtlar verme teklifinde bulundu. Ancak Selçuklular bu öneriyi kabul etmedi.[224] Bu kez Gazneli Mahmud'un Buharâ'yı terk etmesinden sonra bölgeye yeniden hâkim olan Ali Tigin, Selçuklulara ittifak teklifinde bulundu, ancak Çağrı ve Tuğrul Beyler bu teklifi da kabul etmedi.[225] Selçukluların bu teklifi kabul etmeme nedeni zamanında Ali Tigin'in kendilerine karşı düşmanca tavır sergilemesiydi. Bu sebeple iki taraf arasında 1029-1030 yıllarında bazı savaşlar meydana geldi. Bu savaşlar sonucunda Selçuklular Hârizm'e gitmek zorunda kaldılar.[226] Bu sırada bölgedeki siyasi denklemi değiştiren en önemli gelişme; Gazneli Mahmud'un vefatı ve yerine oğlu Sultan Mesud'un tahta çıkması oldu.[227] Bu yeni konjonktürde Hârizm bölgesine intikal eden Selçuklular, stratejik bir hamleyle Karahanlı hükümdarı Ali Tigin ile yeniden ittifak tesis etti. Gazneli Mesûd, Ali Tigin'in bölgedeki varlığını ve artan nüfuzunu kendi iktidarı için bir tehdit unsuru olarak telakki etti ve bu tehlikeyi bertaraf etmek maksadıyla Hârizm Valisi Altuntaş'ı askerî bir harekâtla görevlendirdi.[228] H.424/1032 yılında taraflar arasında vuku bulan muharebede Altuntaş'ın aldığı yaralar neticesinde vefat etmesi üzerine, Hârizm valiliği makamına oğlu Harun tayin edildi. Söz konusu muharebede Selçuklu kuvvetlerinin fiilen Ali Tigin saflarında yer alması, taraflar arasında akdedilen diplomatik ittifakın askerî alandaki somut bir tezahürüdür.[229]

Hârizm valisi olan Harun, bir süre sonra hem Ali Tigin ile hem de Selçuklular ile bir ittifak kurarak Gazneliler'e karşı isyan etti. Aynı dönemde Selçuklular eski düşmanları Cend

---

[224] Gazneli Mahmud'un elçisi, Selçuklulara hem yerleşebilecekleri yeni yurtlar teklif etti hem de amcaları Arslan Yabgu'nun esir edilme sebebini sarhoşken yapmış olduğu bazı davranışlar olduğunu açıklayarak kısa süre zarfında serbest bırakılacağını söyledi. Ancak verilen söze rağmen Arslan Yabgu serbest bırakılmadı. Bu sebeple Çağrı ve Tuğrul Beyler, Gazneli Mahmud'tan gelen teklifi kabul etmediler. bk. Piyadeoğlu, 2021: 29.

[225] Öngül, 2016: 9.; Köymen, 2021b: 122.; Sevim ve Merçil: 2023: 27. Ali Tigin, elçiler ve mektuplar göndererek *"Sizin Mahmûd bin Sebüktegîn'e karşı muhâlefetiniz sebebiyle onun bu diyarda ikâmet etmesi veya memleketi birine vermesi mümkün değildir. Şimdi siz Semerkand tarafına gidin. Şayet memleket benim idaremde olursa, sizinle benim aramda iş birliği olacaktır. Sizin yaşlılarınız baba yerinde, gençler kardeş derecesinde ve çocuklarınız da bu diyarda yaşayacaktır."* Bk. Mîrhând, 2018: 34. ifadelerini kullanıp Selçuklulara ittifak teklif etti. Ancak Çağrı ve Tuğrul Beyler, zamanında kendilerine düşmanlık yaptığı için Ali Tigin'in bu ittifakını da kabul etmediler.

[226] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 363.; Gerdîzî, 2022: 73.; Barthold, 1990: 317-318.; Turan, 2008: 93.

[227] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 307.

[228] Merçil, 1989a: 58.

[229] Turan, 2008: 93.; Köymen, 2021b: 143.; Piyadeoğlu, 2021: 31.

emîri Şah Melik'in[230] ani baskınına uğradı ve büyük zaiyat verdi. Bu gelişme sonrasında Selçuklular, hem Hârizm'in kendileri için tehlikeli olduğuna kanaat getirdiler hem de Harun'a da güvenmeyerek bölgeyi terk etmeye karar verdiler. Müttefiklerini kaybetmek istemeyen Harun, Ceyhun'u geçerek Ribât-ı Namek'e[231] kadar gelerek Selçukluları geri dönmeye ikna etse de bir süre sonra Ali Tigin'in ölmesiyle Selçuklular olası müttefiklerinden birini kaybetmiş oldu. Bu hadisenin hemen akabinde Gazneli vezirinin tertip ettiği bir suikastla kendi köleleri tarafından Harun da öldürüldü.[232] Yaşananların ardından Selçuklular iki müttefikini de kaybetti ve hareket alanları kısıtlandı. Hârizm Bölgesi'nde çıkan karışıklıklar ve Ali Tigin'in ölümünün ardından yerine geçen oğulları ile Selçukluların ilişkilerinin kötü olması gibi nedenler ailenin Horasan'a geçmesine sebep oldu. Bölgenin hâkimi olan Gaznelilerden izin almadan Horasan'a göç eden Selçuklular, kısa sürede yanlarına bölgedeki Türkmenlerin de gelmesiyle 10.000 atlıya ulaştı.[233]

1.1.1. Selçukluların Horasan'a Geçişi ve Diplomatik Faaliyetler

Selçuklular; Musa Yabgu, Çağrı ve Tuğrul Beyler ile Yınallılar[234] idaresinde Ceyhun Nehri'ni geçerek Gazneli hâkimiyeti altında bulunan Horasan Bölgesi'ne geldi. Merv ve Nesâ'ya doğru ilerledikçe sayıları da çoğalmaya başladı. Bu durumun nedeni Çağrı ve Tuğrul Beylerin ünlerinin artmasıydı.[235] Selçukluların Horasan'a göçleri Türk tarihi açısından mühim neticeleri olan bir olaydır. Aşağıdaki bölümde de anlatacağımız üzere Selçuklular eğer Horasan'da başarılı olamasaydı, yalnızca yağmacı bir topluluk olarak görülecekti. Özellikle

---

[230] Kaynaklarda Oğuzların Baranlı (Koyunlu) boyundan olduğu aktarılan Şah Melik'in, son Oğuz Yabgusu'nun oğlu olması muhtemeldir. Selçukluların çok eski düşmanlarından olan Şah Melik, Hârizm'e gelip burada yurt sahibi olan Selçukluları yakından takip etmiştir. bk. Sevim ve Merçil, 2023: 28.

[231] Ribât terimi, Arapçadaki *RBT* kökünden türemiştir. Bu kök, etimolojik açıdan bağ kurma, iyileştirme, nizam, düzen, yöneltme, irtibat, düzenleme, sıralama, kontrol etme, sağlam yürekli olma, stratejik öneme sahip bir mevkide nöbet tutma ve vazifeye sarılma gibi manaları içermektedir. Söz konusu terimin çoğulu ise *rubut* şeklinde ifade edilmektedir. bk. Şemseddin Sami, 1317: 658. Ribâtlar, genellikle İslâm coğrafyasının sınır bölgelerinde askerî maksatlarla inşâ edilmiş müstahkem yapılar olarak tanımlanmaktadır. İslâm ülkelerinden gelen gönüllü askerler ve gaziler, cihad gerçekleştirmek gayesiyle bu sınır karakollarında ikamet etmekteydi.
Bu ribâtlar, bir savunma sistemi oluşturarak hudut hatlarında sürekli varlık göstermekteydi. Yapısal olarak, barınma ve lojistik ihtiyaçları karşılamak üzere; yatakhane birimleri, erzak ambarları, mescitler, hamamlar ve hayvan ahırları gibi donanımlara sahiptiler. Söz konusu stratejik önemlerinden dolayı, ribâtlar sağlam surlarla çevrilir ve surlar üzerinde gözetleme kuleleriyle teçhiz edilirdi. bk. Turan, 1946: 489. Nizâmülmülk Siyâsetnâme isimli eserinde ribâtlar hakkında; *"Padişah ordusuyla hareket ettiği zaman konak yerlerinde halka zahmet verilmemesi için, bu gibi yerler padişahın hâsları haline getirilmeli ve bu gibi yerlerde yapılan ribât (kervansaray)lar etrafı ordunun konaklama yeri olmalıdır"* ifadelerini kullanmaktadır. bk. Nizâmülmülk, 1999: 71. Ribât-ı Namek; Şah Melik'in baskınından sonra Selçukluların perişan bir halde Ceyhun'un öbür yakasına geçerek sığındıkları yerdir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 364.

[232] el-Cûzcânî, 2020: 65.; el-Beyhakî, 2022: 400, 432.; Merçil, 1989a: 60-61.

[233] el-Beyhakî, 2022: 436.; Agacanov, 2004: 299.; Turan, 2008: 94.; Kavas, 2021: 27.; Sümer, 2024: 128.

[234] Selçukluların Horasan'a göçleri sırasında beraberindeki kuvvetleriyle katılan Yınallılardan ilk kez burada bahsedilmektedir. Yınallılar'ın başında Çağrı ve Tuğrul Beylerin ana bir kardeşleri olan İbrahim Yınal bulunmaktadır. Yınallar ve İbrahim Yınal ile ilgili olarak detaylı bilgi için bk. Piyadeoğlu, 2013: 117-143.; Köymen, 2021: 199'daki dpn.

[235] Mîrhând, 2018: 39.; el-Cûzcânî, 2020: 65-67.; el-Beyhakî, 2022: 436.; Köymen, 1976: 6.; Öngül, 2016: 10.; Kafesoğlu, 2019: 24.

Çağrı Bey'in cesareti, Tuğrul Bey'in devlet adamlığı, yöneticiliği ve siyasi aklı sayesinde bu göç hadisesi en büyük Türk-İslâm devletlerinden biri olan Büyük Selçuklu Devleti'nin temellerini attı.[236]

Selçuklular, Nesâ'ya geldiklerinde Gazneliler'in Horasan Sâhib-i Dîvân-ı Sûrî'ye diplomatik yolları kullanarak üzerinde başta Musa Yabgu olmak üzere Çağrı ve Tuğrul Beylerin isimleri yazılı bir mektup göndermişler, Horasan'a gelmelerinin nedenleri ile isteklerini anlatarak Sûrî'den kendilerine Gazneli Sultanı Mesûd nezdinde ara bulucu olmasını talep etmişler ve onun emrine girmek istediklerini belirtmişlerdir.[237] Selçukluların Horasan Sâhib-i Dîvân-ı Sûrî'ye gönderdikleri mektup kuruluş öncesi diplomatik ilişkiler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Târîh-i Beyhakî de geçen mektup şu şekildedir:

> "Müminlerin emirinin Mevalisi Yabgu, Tuğrul ve Davud'dan yüce reis ve şeyh, beyimiz, efendimiz Ebûl-Fazl Sûrî b. El-Mu'tez'in huzuruna. Biz kullar için eskisi gibi Mâverâünnehr ve Buharâ'da kalmak mümkün olmadı. Çünkü Ali Tigin yaşadığı sürece aramızda çok dostluk vardı. O öldü gitti, memleketin işleri iki tecrübesiz oğlunun eline kaldı ve Ali Tigin'in sipahsâlârı olan Tünîş, bu çocukları, padişahlığı ve orduyu avucunun içine almıştır. Bizim bunun hâl ve tavrı yüzünden orada olamayacağımız anlaşıldı. Hârûn'un öldürülmesi Hârizm'de büyük bir tesir yaptı; bu cihetle orada kalmak mümkün değildir. Biz şimdi büyük Sultan, dünyanın sahibi, velinimet Emir'in himayesine sığınıyoruz. Siz halimizi Hâce Abdussamed'e yazınız, o bize şefaat etsin; o bizimle dosttur. Her kış bahara kadar Hârizmşah Altuntaş- Tanrı rahmet eylesin- bizim kavim ve kabilemize yardım eder, hayvanlarımıza kendi vilayetinde yer verirdi. Eğer Hâce-i Bozarg yardım eder ve yüce rey de muvafık görürse, bizden bir kişi dergâhta bulunsun ve diğerleri Emir'in ferman buyuracağı bir hizmetle meşgul olsun. Biz de Emir'imizin sayesinde rahat edelim. Çölün başında yer alan Nesâ ve Ferâve vilayetleri bize verilsin, biz de ev ve barkımızı oraya nakledelim, rahat edelim ve Belhan Kũh, Değından, Hârizm hududu ve Ceyhun'un diğer taraflarından bir fesatçının bir tarafa geçmesine meydan vermeyelim, Irak ve Hârizm Türkmenlerini sürüp çıkartalım. Eğer bu tekliflerimiz kabul edilmezse vaziyetin kesp edeceği halden Tanrı'ya sığınırız. Bizim yeryüzünde yaşayacak yerimiz yok ve kalmadı. Yüce meclisin haşmet ve heybeti büyüktür, onun için doğrudan doğruya oraya müracaat etmeye cesaret edemedik, bu işin hallini Hâce'ye yazdık, ona bıraktık."[238]

Selçukluların mektubunu okuyan Sûrî, telaşlanarak durumun ehemmiyetini bildiren bir mektubu sultana gönderdi. Mektuptan haberdar edilen Sultan Mesûd, daha önce babası Sultan Mahmud'un Arslan Yabgu liderliğindeki Türkmenlerin Horasan'a geçişlerine izin vermesinden sonra yaşanılan sıkıntıları da düşünerek Selçukluların isteklerini kabul etmedi. Sultan yaklaşan tehlikeye karşı vezir, sivil ve askerî erkânın da katıldığı bir toplantı düzenleyerek hızlı bir

[236] Kafesoğlu, 2019: 24.; Köymen, 2021: 162.
[237] Köymen, 2019: 45.
[238] el-Beyhakî, 2022: 436-437.

şekilde Selçuklular üzerine gidilmesini istedi, devlet erkânı da bu görüşü onayladı. Alınan karar sonrası Sultan Mesûd, Nîşâbur'a giderek hazırlıklara başladı.[239]

İki taraf arasında gerçekleşen savaşı ele almadan önce, burada Selçukluların Gaznelilere yazdıkları mektubu tahlil edip, çıkan sonuçları değerlendirerek kuruluş öncesi Selçuklu diplomasisi hakkında bazı önemli bilgilere ulaşabiliriz. İlk olarak Selçukluların yazdıkları mektupta üç ismin de yer alması beyliğin bu tarihte üçlü yönetim şeklinde idare edildiğini göstermektedir. Musa Yabgu'nun isminin mektupta başta yer alması şeklen de olsa idari açıdan Çağrı ve Tuğrul Beylerden üstün olduğunu düşündürebilir. Selçuklular, mektubun başlangıcında Horasan Sâhib-i Dîvân-ı Sûrî'ye Horasan'a niçin geldiklerini izah etmekte ve kendisini tanıdıklarından Sultan Mesûd'tan kendileri için arabulucu olmalarını istemektedirler. Selçukluların bu isteklerinin nedeni, Horasan'a izinsiz gelmelerinin Sultan Mesûd tarafından suç olarak görüleceğini bilmeleridir. İşte bu nedenle savaş durumu oluşmadan diplomatik yollarla konuyu çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır. Ayrıca bölgeye gelmeden önceki zorlukları tekrar yaşamak istemeyen Selçuklular, mektupta Sultan'a tebaa olmak istediklerini söyleyerek huzur içinde yaşamak istediklerini belirtmişler ve herhangi bir olumsuz hadisenin kendilerinden kaynaklanmayacağının ispatı olarak içlerinden birini Gazneli sarayında rehin bırakmayı teklif etmişlerdir. Bu sayede Sultanın her emrinin yerine getirileceğinin de taahhüttü verilmiştir. Bu öneri dönemin devletleri arasında sıklıkla görülen önemli diplomatik uygulamalarından biridir. Yapacakları hizmetlere karşılık Nesâ ve Ferâve gibi yerleri istemişler, istekleri yerine getirildiği taktirde Gazneli topraklarına dışarıdan gelecek saldırılara mâni olacaklarını belirtmişlerdir. İsteklerinin yerine getirilmemesi durumunda sonuçlarının kötü olacağını söyleyerek üstü örtülü şekilde diplomatik yollarla savaşa hazır olduklarını belli etmişlerdir. Burada üzerinde durulması gerek husus; Selçukluların Gazneli Devleti'nin içinde bulunduğu durumu ve yaşadıkları zorlukları çok iyi bilmeleri ve kendi askerî güçlerine güvenmeleridir. Son olarak söylenmesi gereken şey mektubu neden doğrudan Sultan'a değil de bir aracıya yazmalarının sebebidir ki; bu da iki şekilde açıklanabilir. Bunlardan ilki, Sultanın gururunu okşayarak gönlünü kazanmaktır. İkincisi ise daha devlet teşekkülünü tamamlamayan Selçukluların diplomatik kurallar gereği başka bir devletin hükümdarına doğrudan mektup yazamayacak olmalarıdır. Gelen mektup karşısında Gazneli devlet erkânının telaşlanması ve Sultan başkanlığında derhal toplantı yaparak önlemler alınması, devlet kurulmadan önce de Selçukluların kendisinden çekinilen bir siyasi güç olduğunu göstermektedir.

[239] Mîrhând, 2018: 41.; el-Beyhakî, 2022: 437-439.; Turan, 2008: 95.; Kafesoğlu, 2019: 24-25. Sultan Mesûd ile Gazneli devlet adamları arasında gerçekleşen toplantıda ileri sürülen görüşler ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk. Köymen, 2021b: 201-203.

Gazneliler yapılan hazırlıklar sonrasında Hâcib Beydoğdu kumandasında 17.000 kişilik bir ordu ile harekete geçti. Bu durum üzerine Selçuklular savaşmaktan başka bir çarenin olmadığını anlayarak karşı hazırlığa girişti. İki ordu h.19 Şaban 426/29 Haziran 1035'te Nesâ yakınlarında karşılaştı. Savaş neticesinde Selçuklular büyük bir zafer elde etti.[240] Bu zafer sayesinde Selçuklular hem maddi hem de manevi yönden kazançlar sağladı. Maddi kazanç bol miktarda ganimetin ele geçirilmesi, manevi kazanç ise bu zafer ile Selçukluların Horasan Bölgesi'nde bir devlet kurabileceklerini anlamalarıydı.[241]

Gazneli devlet adamları uğradıkları bu ağır yenilgi üzerine Selçuklulara elçi göndermeye karar verdiler.[242] Selçuklular, mektuplaşmaların ardından Gaznelilere iyi bir hatip olan Buharâlı ihtiyar bir bilgini elçi olarak gönderdiler. Gönderdikleri mektupta;

> "Biz, Surî'yi arada vasıta yapmak, ondan yardım beklemek hususunda hata ettik. Surî, hiddetli, asabî bir adamdır; işin akıbetini düşünemedi, nihayet Emir'i üzerimize asker sevk edecek bir hale getirdi. Yoksa Emir'in mansur ordusuna karşı kılıç çekmek bizim haddimiz miydi? Fakat Emir'in askerleri koyun sürüsüne düşmüş kurt gibi içerimize daldılar. Biz aman istiyorduk; onlar bizim evlerimize barklarımıza hücum ettiler. Artık bizim için nefsimizi müdafaadan başka ne yapmak mümkün idi? Ne de olsa can tatlıdır. Şimdi biz size evvel söylediğimiz sözümüzdeyiz. Eğer Hâce muvafık görürse devlet ile bizim aramıza girsin. Hâce, Hârizmşah Altunşah zamanında Hârizm'de bulunmuş idi, Hârizm'in ekmeğini tuzunu yedi. Onun hakkını gözetsin, bize yardım etsin, özürlerimizi kabul etmesi için Emir'in bize karşı gönlünü hoş yapsın, bizim kalbimize sükûnet verecek bir tarzda bu mektubumuzun cevabını göndersin, ta ki mesele uzamasın, bir an evvel bitsin. Eğer Hâce bunula beraber kendi tarafından bizim sözümüzü dinlemek ister de bir de mutemet gönderirse daha iyi olur. Biz muti kullarız, devletin iyiliğinden başka arzumuz yoktur."[243] ifadelerini kullanarak isteklerini ilettiler.

Selçuklular, Gazneliler'in gücünü bildiklerinden diplomatik yolları kullanarak savaş sebeplerini izah edip, Sultan Mesûd'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu aşamada kendileri için anlaşma yapmak daha uygun görülmüştür.

Selçuklu elçisiyle görüşen Gazne veziri durumu hükümdara aktarmış, Gazneli idareciler Sultan Mesûd'un pek hoşuna gitmese de Selçuklularla anlaşma kararına varmışlardır. Daha sonra Selçukluların söylediklerinde samimi olup olmadıklarını anlamak üzere meşhur âlim

---

[240] el-Hüseynî, 1943: 3-4.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 364-365.; Fazlullâh, 2010: 84-85.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 28-29.; Mîrhând, 2018: 42-43.; Nîşâbûrî, 2018: 80.; el-Cûzcânî, 2020: 68.; er- Râvendî, 2020: 93-94.; el-Yezdî, 2020: 46-47.; el-Beyhakî, 2022: 448-450.; Gerdîzî, 2022: 75.; Köymen, 2019: 46.; Piyadeoğlu, 2021: 39.

[241] Kafesoğlu, 2019: 25.; Köymen, 2021: 219.

[242] İbnü'l-Esîr, Sultan Mesûd'un, gönderdiği elçi aracılığıyla Selçukluları tehdit ettiğini söyler. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 365. Bu tehdit üzerine Tuğrul Bey de namaz kıldıran imama "*Ey Allahım! Mülkün asıl sahibi sensin. Mülkü istediğine verir istediğinden alırsın. Dilediğini zelil eder dilediğini aziz kılarsın. İyilik yalnız senin elindedir. Sen her şeye hakkıyla kadirsin."* (Âl-i İmrân Sûresi, 26.) Ayetlerinin olduğu bir mektup yazdırarak Sultan Mesûd'a göndermiştir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 365. Gelen cevap üzerine Sultan Mesûd, bu kez güzel sözlerle dolu bir mektup yazdırmıştır. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 365.; Müneccimbaşı, 2000, I: 9.

[243] el-Beyhakî, 2022: 455.; Mevdudî, 1971: 115-116.; Köymen, 2021b: 223-224.

Kadı Ebû Nasr-i Hubbînî'yi[244] elçi tayin etmişlerdir. Eğer elçi uygun bulursa Selçuklulardan elçiler göndermesini isteyecek ve bu şekilde taraflar arasında anlaşma sağlanacaktır.[245]

Selçuklu liderlerinin yanına gelen Gazne elçisi Kadı Ebû Nasr Sînî Hubbînî, aldıkları kararları iletti. Selçuklu liderleri Gaznelilere kendi cevaplarını ulaştırması için daha önce gönderdikleri Buharâlı ihtiyar bilginin yanında kendilerini temsilen üç elçi[246] daha gönderdi.

Selçuklu elçileriyle Gazneli idareciler arasında gerçekleşen müzakerelerden sonra yapılan anlaşma gereğince Sultan Mesûd, Musa Yabgu'ya Ferâve'yi, Tuğrul Bey'e Nesâ'yı ve Çağrı Bey'e Dihistân'ı verdi. Ayrıca Selçukluların her bir liderine ayrı ayrı hil'ât, menşûr ve sancak yollayarak Horasan'a özgü olan Dihkân[247] ünvanını tevdi etti. Selçuklular ise anlaşma şartları gereğince Sultan Mesûd'a itaat etmeyi ve içlerinden birini her zaman onun yanına rehin olarak bırakmayı kabul ettiler.[248] Bu anlaşma ile Selçuklular hem Gazneliler tarafından siyasi bir güç olarak kabul edildi hem de daha önce talep ettikleri yerleri, Nesâ Savaşını kazandıktan sonra diplomatik yolları kullanarak elde ettiler.[249]

Selçukluların kazandıkları zafer ve Gazneliler ile yaptıkları anlaşma sayesinde diğer devletler nezdindeki itibarları da artmıştır. Bahse konu olayları müteakip, Selçukluların Hârizmşah İsmail Handan ile diplomatik bağlarını güçlendirmesi, mezkûr duruma misal olarak zikredilebilir. Hârizm'den gelen raporlar hem Türkmenlerden Hârizm'e hem de Hârizm'den Türkmenlere sürekli olarak elçilerin gidip geldiğini bildirmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere

---

[244] Beyhakî, eserinde Kadı Ebû Nasr-i Hubbînî'nin; dâhi, fazilet ve kemâl sahibi bir şahsiyet olmasına karşın, son derece hilekâr ve şeytani tabiatlı biri olduğunu belirtir. Müellif ayrıca, Kadı'nın babasının Sultan Mahmud'un çocukluğunda hocalığını üstlendiğini ve hükümdara Kur'an-ı Kerim'i talim ettiğini nakleder. Bk. el-Beyhakî, 2022: 456.

[245] el-Hüseynî, 1943: 4.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 29.; el-Beyhakî, 2022: 455-456.

[246] Selçuklu liderlerinin her birinin kendi adına Gazneliler'e birer elçi göndermesinden hareketle beylik içerisinde hâlihazırda üçlü yönetim sisteminin devam ettiğini söyleyebiliriz. bk. Köymen, 2021b: 227.

[247] Aslı Farsça olan Dihgân sözcüğü Dih (köy) ve gân (nisbet) eklerinden türemiştir. Arapçaya Dihkân olarak geçen kelime, Sâsânîler ve Orta çağ İslâm devletlerinde köy reisi, şehir ve yöre beyi olarak da kullanılmıştır. bk. Şükûn, 1984: 961. Sümer, 1994: 289-290.

[248] en-Nuveyrî, 1985: 274.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 365.; el-Beyhakî, 2022: 457.; Mevdudî, 1971:116-117.; Merçil, 1989a: 64.

[249] Bazı kaynaklarda Selçukluların Sultan Mesûd'un mektubu ve hediyelerini getiren elçiye iyi davranmadıkları, hil'âtleri reddederek, aşağıladıkları ve Sultan Mesûd'a cevaben mektup yazdıkları anlatılmaktadır. Bahsi geçen mektup Selçuknâme'de şu şekilde geçmektedir: *"Bundan önce atan Sultan Mahmud'dan, atalarımız nice zulüm ve ihanet çektiler. O bizleri Mâverâünnehr'den vatandan ayırıp binbir cefa ve yokluk ile sürüp Horasan'a geçirdi. Sen de bize bu ülkede rahat komayıp daima ihanet üzerine oldun ve her türlü zulmü kıldın. Nice defa üzerimize yağmacı ve asker gönderip bizi yağma ve nice türlü ziyan ettirdin. Biz saygı ve sabredip nefsimizi zorladık, sana yalvardık ve merhamet ve şefkat diledi olmadı. Herkez, lütuf ve ihsan edin diye yalvardık, sen naz ettin. Evvelki kadar zulüm ve cefaya başladın. Şimdi tamam mağlup ve aciz olduktan sonra bize baş eğip sevgi gösterip hürmet edersiniz. Şimdi bilesin ki, bundan sonra bizden sana sadakat ve senin ile dost olmak ihtimali yoktur. Senin ile aramızda keder ve düşmanlık kararlaştırılmıştır. Askerîmizden her birisi üzerinize tartılmış kılıç ve atılmış oktur, senden hiçbir şekilde dönüşümüz yoktur. Azmimiz, bütün memleketlerini elinden almak ve tahtına geçip, yerine sultan olmaktır. Er isen vaktinde hazır olasın, ettiğin zulümlerin cezasın bulasın, kaçmayıp karşı durasın, erlik nasıl olurmuş göresin."* bk. Ahmed b. Mahmud, 2011: 30. Bu mektupla ilgili İbnü'l-Esîr'de bilgi bulunmaktadır. Selçuklular elçiyle gönderilen hil'âtleri hafife aldılar ve elçiye *"Eğer sultanın bizi ele geçirdiğinde sağ bırakacağını bilseydik ona itaat ederdik. Daha önce yaptıklarımızdan dolayı Sultan bizi sağ bırakmayacaktır. Bu nedenle ona güvenmeyeceğiz ve itaat etmeyeceğiz."* dediler. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 365.

Selçuklular, Gaznelilerden zorlu müzakereler sonucunda elde ettiği kazanımlardan hareketle başka devletlerle diplomatik ilişkiye girişmektedirler. Bahsi geçen elçilerin faaliyetlerinin sonucunun ne olduğu kaynaklarda geçmese de Sultan Mesûd'un bu durumu haber alınca çok üzüldüğünden[250] hareketle Selçuklular ile Hârizmşahlar arasında ittifak kurulduğu kabul edilebilir.[251] Bu sayede Selçukluların eski ittifak sistemlerini canlandırarak, siyasi yalnızlıktan kurtuldukları söylenebileceği gibi hem askerî hem de diplomatik zaferin ilk büyük sonucunun da alındığı kabul edilebilir.

Selçuklu-Gazneli münasebetlerinde tesis edilen sükûnet ortamı ve akdedilen sulh anlaşması, kalıcı bir istikrar zeminine oturamadı ve kısa sürede akamete uğradı. Bu diplomatik sürecin tıkanmasında ve çatışma ortamına rücu edilmesinde iki temel saik belirleyici oldu. Bunlardan ilki Selçuklulara bağlı olduğu düşünülen Türkmenlerin bir süre sonra Horasan'da yağma ve talan yaparak bölgede asayiş ve düzeni bozmaları ikincisi ise yapılan anlaşma gereği Selçukluların içlerinden birini Sultan Mesûd'a rehin olarak göndermemeleridir. Bu nedenlerden ötürü iki taraf arasında yapılan anlaşma bozuldu. Gerçekleşen olaylar sonrası Sultan Mesûd, Horasan'daki meselenin hallolması ve Selçukluların bölgeden atılması için Hâcib Sübaşı komutasında 10.000 süvari ve 5.000 piyadeden oluşan bir orduyu bölgeye gönderdi.[252]

İki taraf arasında bu olaylar yaşanırken h.18 Muharrem 428/11 Kasım 1036'da Selçuklular yeniden diplomatik yollara başvurarak Sultan Mesûd'a iki elçiden oluşan heyet ile bir mektup gönderdiler. Bu elçilerden biri Buharâlı Dânişmend diğeri ise Selçukluların akrabalarından bir Türkmendi. Selçuklu elçileri iyi karşılandı ve sonrasında sultanın huzuruna kabul edildiler. Ertesi gün ise şatafatlı bir kabul töreni düzenlenerek ağırlanan elçiler yapılan törenin ardından sultana iletmek üzere mektubu vezire verdiler. Selçuklular bu mektupta özetle; Horasan'daki olaylarda kendi dâhillerinin olmadığını, yağma ve talanın başıboş Türkmenler tarafından gerçekleştiğini belirterek, kendilerine Sultan tarafından tahsis edilen yerlerin yetersiz kaldığını söyleyip Serahs,[253] Bâverd ve Merv'in de verilmesini istediler. Bu yerlerin uhdelerine tahsis edilmesi halinde sultanın vereceği bütün görevleri ifa edeceklerini ve Horasan'ı yağmalayan Türkmenleri durduracaklarına dair söz vererek, Horasan'a büyük bir orduyla

[250] el-Beyhakî, 2022: 465-466.
[251] Köymen, 2021b:230-231.
[252] İbnü'l-Esir, 1991, IX: 364-365.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 29.; el-Beyhakî, 2022: 454-457.; el-Cûzcânî, 2020: 68-69.; Sümer, 1972: 79.; Öngül, 2016: 11.; Demirci ve Saçar, 2019: 283.
[253] Serahs; Horasan bölgesinde dördüncü iklim kuşağında yer alan ve Nişâbûr ile Merv arasında bir düzlükte kurulmuş olan önemli bir şehirdir. bk. Kazvinî, 1943: 158.; Ebû'l-Fidâ, 2017: 354. Şehirden, belirli dönemlerde akan bir nehir geçmesine rağmen, başka su kaynağı bulunmaması nedeniyle tarım faaliyetleri yağmura bağımlıydı. İçecek su ihtiyacı ise kuyulardan karşılanmıştır. Şehrin havası ılıman olup, verimli topraklarının büyük bir kısmı meralardan oluşmaktaydı. bk. Yâkut el-Hamevî, 1979, III: 208.

gönderilen Hâcib Sübaşı'nın Nîşâbur ve Herat'ta[254] kalmasını talep ettiler. Bu talep gerçekleşmez, ordu üzerlerine gelirse kendilerini müdafaa etmek zorunda kalacaklarını ve sultana karşı duyulan saygının yok olacağını bildirdiler.[255]

Selçukluların talepleri ve tehditkâr söylemlerinden rahatsız olan Sultan Mesûd, sert tedbirler alınmasını istedi. Ancak vezir Ahmed b. Abdüssamed, sultanı sakinleştirerek Selçuklular ile yapılacak yeni bir savaşın Gazneliler açısından sorun oluşturacağını belirtti. Bunun üzerine Sultan Mesûd, Selçukluların taleplerine olumlu yaklaşarak, elçilere hil'âtler vermiş ve Selçuklulara tatlı sert ifadelerin yer aldığı cevabi nitelikte bir mektup gönderdi.[256]

Selçuklu elçileri vasıtasıyla muhatabına tevdi edilen bu diplomatik mektubun muhtevası tahlil edildiğinde metnin kurgusunda ve üslubunda özenle seçilmiş olan, dönemin siyasi retoriğini yansıtan bazı kritik hususlar dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, daha önce Gaznelilere, üç Selçuklu liderini temsilen üç ayrı elçi gönderilmişken, bu mektup için iki elçinin gönderildiğidir. Elçilerin hangi liderleri temsil ettiği bilinmese de M. A. Köymen; üç yerine iki elçinin gönderilmesini Selçukluların iç yapısında Çağrı ve Tuğrul Beylerin lehine, Musa Yabgu'nun ise aleyhine olduğunu, Selçuklulardaki hâkimiyetin iki kardeşte toplanmaya başladığını ve az da olsa merkezileşme çabalarının olduğunu belirtmiştir.[257] Gaznelilere iki elçi tarafından mektup ulaştırılsa da Sultan Mesûd'dan üç şehir talep edilmesi bu dönemde de üçlü yönetimin devam ettiğini gösterebilir. Ayrıca Gazneliler tarafından, gelen Selçuklu elçilerinin iyi karşılanması ve törenler düzenlenmesi siyasi olarak güçlenildiğini de ispatlamaktadır.

Selçuklular ile Gazneliler arasında elçiler vasıtasıyla gerçekleşen kısa süreli barışa rağmen iki taraf arasındaki mücadeleler devam etti. Bu süreçte siyasi ve askerî inisiyatifi ele alan Selçuklu idareci kadrosu, henüz devletleşme aşamasında Horasan coğrafyasında stratejik bir idari taksimat gerçekleştirdi. Yapılan bu paylaşım neticesinde idari ve siyasi merkez hüviyetindeki Nîşâbûr, Tuğrul Bey'in; stratejik ve askerî üs niteliğindeki Merv, Çağrı Bey'in; Serahs bölgesi ise Musa Yabgu'nun uhdesine ve hâkimiyet sahasına bırakıldı. Bu paylaşımın ardından Çağrı Bey ani bir saldırıyla Merv'e hâkim olmayı başardı. Bu olay sonucunda h.3 Receb 428/22 Nisan 1037 yılında Merv'de Çağrı Bey adına hutbe okundu. Bu sayede

---

[254] Günümüzde Afganistan'ın kuzeybatı vilayetleri arasında konumlanan Herat; klasik İslâm coğrafyacıları tarafından yapılan tasnifte dördüncü iklim kuşağında zikredilen kadim bir şehirdir. bk. Kazvinî, 1943: 152; Ebû'l-Fidâ, 2017: 355. Şehir, tarih boyunca Horasan havzasının en stratejik, ticarî ve kültürel merkezlerinden biri olarak temayüz etmiştir. Şehrin etimolojik kökeni incelendiğinde; Eski Farsça yazıtlarda *"Haravia",* Antik Grek metinlerinde ise *"Aria"* veya *"Areia"* transkripsiyonuyla kaydedildiği görülmektedir. Yâkut el-Hamevî, şehrin büyüklüğünü şu şekilde ifade etmiştir: *"Horasan'da bulunduğum süre boyunca, ondan daha büyük, daha güzel, daha ihtişamlı ve daha kalabalık bir şehir görmedim."* bk. Yâkut el-Hamevî, 1979, V: 396-397.

[255] Fazlullâh, 2010: 86.; el-Beyhakî, 2022: 470.; Merçil, 1989a: 66.; Turan, 2008: 96-97.; Piyadeoğlu, 2020: 52.

[256] el-Beyhakî, 2022: 471.; Köymen, 2021b: 236.

[257] Köymen, 2021b: 235.

Horasan'ın hâkimiyeti Gaznelilerden Selçuklulara geçmiş oldu.[258] Bu gelişmeler üzerine Sultan Mesûd, Hâcib Sübaşı komutasındaki Gazne ordusunu Selçukluların üzerine gönderdi. Nihayetinde iki taraf arasında h.429/1038 yılının mayıs ayının sonları haziran ayının başlarında[259] Serahs civarında yer alan Talhâb'da yapılan savaşı Selçuklular kazandı.[260]

Selçukluların kazandıkları bu zafer sonrasında Horasan'da kendilerine karşı sorun oluşturacak bir Gazneli gücü artık kalmadı. Bu zafer sayesinde Selçuklular çok sayıda ganimet ile esir ele geçirdiler[261] ve devlet kurma hazırlıklarına giriştiler. Zira zaferin hemen akabinde devletin kuruluşunu resmîleştirmek ve idari yapıyı tanzim etmek maksadıyla toplanan büyük kurultayda, Selçuklu hanedan mensupları ve devlet ileri gelenleri, Tuğrul Bey'i *"Sultan"* olarak tanıdılar ve kendisine biat ettiler. Bu siyasi meşruiyetin sağlanmasının ardından kadim Türk devlet töresinin ve hâkimiyet telakkisinin bir gereği olan *"Ülüş Sistemi"* esas alınarak, fethedilen ve fethedilmesi öngörülen ülke toprakları hanedan üyeleri arasında taksim edildi. Tuğrul Bey alınan kararlar sonrasında ana bir kardeşi olan İbrahim Yınal'ı[262] Nîşâbur'u teslim alması için gönderdi. İbrahim Yınal beraberindeki iki yüz kişi ile Nîşâbur yakınlarına geldi ve öncelikle diplomatik yolları kullanarak şehre bir elçi yolladı. Kendisinin Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu'nun öncüsü olarak geldiğini, şehrin Selçuklu hâkimiyetine girdiği kabul edilir ve Sultan Mesûd adına okunan hutbe Tuğrul Bey adına okunursa herhangi bir sorunun olmayacağını, aksi halde büyük bir ordunun savaş için arkasından gelmekte olduğunu bildirerek şehir halkını uyardı. Nitekim, İbrahim Yınal kısa bir süre sonra Nişâbûr'u[263] savaşmadan teslim aldı ve burada Tuğrul Bey adına *"Sultânü'l-Muazzam"* ünvanıyla hutbe okuttu. Bu hadiseden yaklaşık on gün sonra Tuğrul Bey, Nîşâbur'a gelerek Sultan Mesûd'un tahtına oturdu ve Horasan'ın en önemli şehri olan Nîşâbur, Selçukluların merkezi haline geldi.[264]

---

[258] el-Hüseynî, 1943: 6.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 34.; Nîşâbûrî, 2018: 19.; Bosworth, 1968: 20.; Köymen, 1976: 10-11.

[259] Serahs Savaşının tarihi ile ilgili kaynaklarda farklılıklar bulunmaktadır. Savaş, el-Hüseynî'ye göre 30 Kasım 1036'da İbnü'l-Esîr' e göre Mayıs-Haziran 1037'de, Beyhakî'ye göre Haziran 1038'de, el-Cûzcânî'ye göre 1037-1038 tarihinde gerçekleşmiştir. bk. el-Hüseynî, 1943: 6.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 367.; el-Beyhakî, 2022: 508.; el-Cûzcânî, 2020: 69.

[260] el-Hüseynî, 1943: 5-6.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 367.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 37.; Yazıcızâde Ali, 2017: 35.; Mîrhând, 2018: 55-56.; Kazvinî, 2018: 343.; el-Cûzcânî, 2020: 69-70.; er-Râvendî, 2020: 95.; el-Beyhakî, 2022: 507-509.; Turan, 2008: 97-98.; Yazar, 2016: 135.; Köymen, 2021b: 248-249.; Özgüdenli, 2021: 73-74.; Can, 2021: 419.

[261] Mîrhând, 2018: 56-57; Turan, 2008: 98.

[262] İbnü'l-Esîr, Nîşâbur'u teslim alan kişinin İbrahim Yınal'dan ziyade Çağrı Bey olduğunu aktarmaktadır. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 350.

[263] Nişâbûr; Horasan bölgesinin en önde gelen şehirlerinden biri olup, Orta çağ İran'ının en büyük yerleşim merkezlerinden biridir. Şehrin adı, "Nev-Şahpuhr" (Yeni Şahpur) ile ilişkilendirilmekte ve Artaşir'in oğlu I. Şahpur tarafından kurulduğu ifade edilmektedir. bk. Ebû'l-Fidâ, 2017: 351.

[264] İbn Funduk, 1938: 730-731.; el-Hüseynî, 1943: 6-7.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 367.; Azîmî, 2006: 3.; Mîrhând, 2018: 57.; Kazvinî, 2018: 343.; Nîşâbûrî, 2018: 81.; el-Cûzcânî, 2020: 70-71.; er-Râvendî, 2020: 95.; el-Yezdî, 2020: 48.; el-Beyhakî, 2022: 516-519.; Köymen, 1976: 11-12.; Merçil, 1989a: 67.; Divitçioğlu, 2000: 91.; Agacanov, 2004: 302.; Ayan, 2012: 20-21.; Öngül, 2016: 12.; Kafesoğlu, 2019: 25.; Köymen, 2019: 50-51.; Özgüdenli, 2021: 77.

Diğer yandan Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh da Nîşâbur, Rey, Hamedan ve el-Cibâl havalisindeki Türkmen gruplarının neden olduğu asayiş sorunlarını ve sosyoekonomik tahribatı bertaraf etmek maksadıyla diplomatik bir teşebbüste bulundu. Halife, Oğuz reislerine ayrı ayrı elçiler göndererek; yağma hareketlerine son vermelerini ve bölgede sükûneti tesis ederek imar faaliyetlerine yönelmelerini talep etti. Nişâbûr'da bulunduğu esnada, Hilafet makamını temsilen gelen elçi Ebû Bekr et-Tûsî'yi kabul eden Tuğrul Bey, bu diplomatik temasın siyasi ehemmiyetini ve meşruiyet potansiyelini idrak etmekte gecikmedi. Tuğrul Bey, teşrifat kaidelerine azami riayet göstererek elçiye on üç parça hil'ât giydirdi ve onu yüksek bir taltifle onurlandırdı. Söz konusu diplomatik gelişme, Tuğrul Bey'in siyasi kariyeri açısından hayati bir ehemmiyet taşımaktadır. Nitekim Sünni İslâm dünyasının manevi otoritesi olan Abbâsî Halifesi tarafından resmen muhatap alınması ve kendisine elçi gönderilmesi Tuğrul Bey'in hükümdarlığının Bağdat nezdinde fiilen tanındığı ve siyasi meşruiyet kazandığı manasına gelmektedir. [265] Bu karşılıklı jestler, her iki tarafın da stratejik bir yakınlaşma ve siyasi ilişki tesis etme iradesini açıkça ortaya koymaktadır. Bu anlamda ilk diplomatik temasın Abbâsî halifesinden gelmesi ayrıca önemlidir.

Gazneliler'in Nesâ ve Serahs savaşlarını kaybetmesi Horasan'daki üstünlüklerinin ciddi şekilde zarar görmesine neden oldu. Bu sebeple Sultan Mesûd mevcut durumu düzeltmek için h.5 Muharrem 430/7 Ekim 1038'de Selçuklulara karşı 50.000 kişilik bir ordu[266] ve 300 savaş fili ile birlikte harekete geçti. Hazırlanan ordu tüm Türkistan'ın en büyük ve teçhizatlı ordusu olarak kabul ediliyordu. Sultan Mesûd, h.9 Receb 430/6 Nisan 1039'da Çağrı Bey komutasındaki Türkmenler ile Ulyaâbâd'ta savaştı ve galip geldi. Bu başarı Sultan Mesûd'un maneviyatını artırarak, Belh'ten ayrılıp Serahs üzerine yürümesini sağladı. Bu durum üzerine Selçuklu liderleri Serahs'ta toplanarak fikir alışverişinde bulundular. Tuğrul Bey ve Musa Yabgu; Rey, Cibâl ve Cürcân bölgesine çekilmeyi teklif ederken, Çağrı Bey buna karşı çıkarak Horasan'dan ayrılmamak gerektiğini Gazneliler ile savaşmanın doğru olacağını savundu. Toplantı sonucunda Çağrı Bey'in fikri kabul edildi ve Selçuklular savaş hazırlıklarına başladı. H.2 Şevval 430/27 Haziran 1039'da Serahs Çölü'nde yapılan savaşı yine Gazneliler kazandı. Bu savaşın ardından Selçuklular çöllere çekilerek buradan Gazneli ordusuna saldırmaya

[265] el-Cûzcânî, 1343: 248-249.; el-Hüseynî, 1943: 7.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 350.; İbn Kesîr, 1994, XII: 130.; Abû'l Farac, 1999, I: 296.; Bundarî, 2023: 4.; Safa, 1336: 10.; Lockhart, 1960: 82.; Köymen, 1976: 35.; Kapanşahin, 2012: 194.

[266] O. Turan, Gazneli ordusunun 70.000 süvari ve 30.000 piyadeden oluştuğunu söylemektedir. bk. Turan, 2008: 103.

başladı. Bu olaylar üzerine Gazneli vezirinin Sultan Mesûd'u ikna etmesiyle Selçuklulara elçi vasıtasıyla barış teklif edildi[267] ve bu sayede iki taraf arasında bir anlaşma imzalandı.[268]

Gaznelilerin isteği üzerine taraflar arasında gerçekleşen anlaşma diplomatik açıdan değerlendirildiğinde; barış teklifinin ilk kez Gaznelilerden geldiği görülmektedir. Bu da Selçukluların askerî başarıları sayesinde siyasi olarak da güçlendiğinin göstergesidir. Ayrıca bu barış isteği, Gazneli-Selçuklu ilişkilerinde güç dengesinin Selçuklular lehine döndüğünü göstermektedir. Diğer yandan Selçuklular, gelen teklifi kabul etmişler ve elçi aracılığıyla Sultan Mesûd'a büyük bir sultan olduğunu ifade ederek iltifatlarda bulunmuşlardır. Buradan hareketle siyasi teşekküllerini tam olarak oluşturamayan Selçukluların, Gazneli ordusunu birkaç kez mağlup etmiş olsalar bile bu devletin gücünden çekindikleri ve bu nedenle diplomatik teamüllere uygun hareket ettikleri söylenebilir.

İki taraf arasında yapılan barış anlaşmasının ardından Sultan Mesûd, Herat'a çekilerek yeni savaş için hazırlıklara başladı. Selçuklular da anlaşma şartlarına uymayarak Gazneli topraklarına saldırdı. Bu duruma son vermek için Sultan Mesûd hazırlıklarını tamamladıktan sonra Selçuklular üzerine bir sefere çıktı. Selçuklular ilk önce bir meydan savaşı yapmak yerine Gazneli ordusunu yıpratacak saldırılar yaptılar ve çöllere çekildiler. Bu mücadeleden bir sonuç elde edemeyen Sultan Mesûd, h.1 Ramazan 431/16 Mayıs 1040'ta Merv'e hareket etti. Bu durumu haber alan Selçuklular, ilk önce korkuya kapılsalar da Çağrı Bey'in isteği ve ısrarı ile savaş yapmaya karar verdiler. İki ordu arasında h.6 Ramazan 431/21 Mayıs 1040'ta[269] ilk öncü savaşı cereyan etti. Nihai savaş ise, Merv yakınlarında yer alan Dandanakan[270] Hisarı önlerinde, h.8 Ramazan 431/23 Mayıs 1040'ta gerçekleşti ve Selçuklular büyük bir zafer kazandı. Sultan

---

[267] Gazne veziri, tarafından Selçuklulara gönderilen elçi, hâkim Ebû Nasr Mutavvî'yi idi. Elçinin görevi özetle; Selçuklulara, alınan kararlardan Sultan Mesûd'un haberinin olmadığını, söylemekti. Elçilik heyetinin başkanı Mutavvî, bu ziyaretin Vezir ile yaptığı mahrem bir istişare sonucunda gerçekleştiğini ve Sultan'ın resmî emrinden ziyade, tamamen şahsi bir teşebbüs olduğunu vurguladıktan sonra iki Müslüman topluluk arasında hukn-ı dimâ (kanın dökülmemesi) hassasiyetini gözetmek ve olası bir kardeş kavgasını sulh yoluyla önlemek olduğunu söyledi. Selçuklular, gelen elçiyi karşılayarak kendisine hediyeler verdiler. Elçiyi dinleyen Selçuklu liderleri de kendi aralarında müzakere ederek teklifi kabul edip aldıkları kararları elçiye bildirdiler. Vezirin şefaatini ve azametini kabul ettiklerini, Sultan Mesûd'un büyük bir hükümdar olduğunu ve sultanın gönlünü alacaklarını söylediler. Buna karşılık kendilerine bir vilayet, bir otlak ve bir çöl vermesini istediler. Bu istekler kabul edilirse itaat üzere yaşayacaklarını, bu sayede Horasan halkının yağma ve talandan kurtulacağını belirttiler. Bu cevabı alan Gazne elçisi, Selçuklu elçisiyle geri döndü. Detaylı bilgi için bk. el-Beyhakî, 2022: 549-550.

[268] el-Hüseynî, 1943: 7-8.; el-Cûzcânî, 2020: 71-73.; el-Beyhakî, 2022: 522-554.; Merçil, 1989a: 69-72.; Öngül, 2016: 12-13.; Köymen, 2021b: 278-311.; Özgüdenli, 2021: 80-82.; Sümer, 2024: 137-138.

[269] Dandanakan Savaşı'nın tarihi kaynaklarda farklılık göstermektedir. Savaş, el-Hüseynî'ye göre 22 Mayıs 1040'ta, Mîrhând'a göre Mayıs-Haziran 1040'ta, İbnü'l-Esir'e göre 1040-1041'de, Fazlullâh'a göre 1037-1038'de, Ahmed b. Mahmud'a göre 23 Mayıs 1040'ta, Kazvinî'ye göre 1041-1042'de, el-Cûzcânî'ye göre 24 Mayıs 1040'ta, Bundârî'ye göre 1038-1039'da Beyhakî'ye göre 21 Mayıs 1040'ta başlamış 23 Mayıs 1040'ta asıl savaş gerçekleşmiştir. Gerdîzî'ye göre ise savaşın tarihi 23 Mayıs 1040'tır. bk. el-Hüseynî, 1943: 9.; Mîrhând, 2018: 63.; İbnü'l-Esir, 1991, IX: 369-370.; Fazlullâh, 2010: 91.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 42.; Kazvinî, 2018: 343.; el-Cûzcânî, 2020: 74.; Bundârî, 2023: 5.; el-Beyhakî, 2022: 583, 594. Gerdîzî, 2022: 79.

[270] Dandanakan; Merv ile Serahs arasında yer alan bir şehirdir. bk. Yâkût el-Hamevî, 1979, II: 477.

Mesûd ve çok sayıda Gazneli kumandanı savaş alanından zorlukla kaçabildi.[271] Bu büyük zaferin ardından Horasan'a tam anlamıyla yerleşen Selçuklular, tarihteki en önemli Türk-İslâm devletlerinden olan Büyük Selçuklu Devleti'ni resmen kurdular.

1.2. Tuğrul Bey Dönemi Diplomatik İlişkiler (1040-1063)

Selçuklu liderleri Dandanakan Zaferi'nin ardından savaşın gerçekleştiği yere gelerek burada çadır kurdular ve içerisine bir taht koyarak Tuğrul Bey'i yeniden tahta çıkardılar.[272] Tuğrul Bey ilk iş olarak savaşın olduğu yerde Sultan Mesûd'a ait olan kâğıtları ve yazı edvâtını toplatarak Türkistan hanlarına, Ali Tigin oğullarına, Böri Tegin'e, Aynüd-devle'ye fetihnâmeler yazdırdı.[273] Selçukluların fetih sonrası kendilerinde mevcut olmayan, savaş meydanında Sultan Mesûd'adan kalan kâğıtları ve yazı edvâtını kullanmaları; oluşturdukları siyasi teşekkülün devlet olmasını sağlayacak unsurlardan çoğunun hâlâ tam olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Mezkûr fetihnâmeler, hem Selçuklu Devleti'nin hem de Tuğrul Bey'in ilk resmî yazışmalarıdır ve diplomatik temas girişimleridir.

Selçuklu liderleri daha sonra Merv'de büyük kurultaylarını topladılar. Bu kurultaya başta Tuğrul Bey, Çağrı Bey, Musa Yabgu olmak üzere bütün hanedan mensupları katıldı. Kurultayın hâkimi konumunda olan Tuğrul Bey, burada Selçuklu Devleti'nin teşekkülü bakımından önemli bir nutuk irat etti. Bu konuşma er-Râvendî'nin eserinde şu şekilde geçmektedir:

> "Tuğrul Bey kardeşine bir ok verdi ve dedi: "Kır!" O, Onun arzu ettiği gibi, oku parçaladı. Tuğrul Bey iki oku bir araya getirdi, aynı şeyi yaptı. (Bunun üzerine) üç tane verdi, güçlükle kırdı. Oklar dört olunca kırmak imkânsız oldu. Tuğrul Bey dedi ki: "Biz de tıpkı bu oklara benzeriz. Ayrı ayrı olduğumuz müddetçe, biraz kuvvetli olan herkes bizi kırmağa, yenmeğe kasdeder; fakat bir arada olursak, kimse bizi yenemez. Eğer aramızda anlaşmazlık çıkarsa, dünya ele geçirilemez, düşmanlarımız galip olur ve hükümdarlık elden gider."[274]

Döneme ait diğer kaynakların naklettiği rivayetler de söz konusu hitabın muhtevasıyla paralellik arz etmekte ve bu anlatıyı özetler mahiyette veriler sunmaktadır.[275] Tuğrul Bey'in bu

---

[271] Mîrhând, 2018: 61-65.; Kazvinî, 2018: 343.; el-Cûzcânî, 2020: 73-74.; er-Râvendî, 2020: 98-99.; el-Beyhakî, 2022: 570-591.; Gerdîzî, 2022: 78-79.; Merçil, 1989a: 73-76.; Turan, 2008:104-105.; Kafesoğlu, 2016:26.; Öngül, 2016: 14.; Köymen, 2019: 54-56.; Özgüdenli, 2021:84-86.

[272] İbnü'l-Esir, tahta çıkan kişinin Tuğrul değil Çağrı Bey olduğunu aktarmaktadır. bk. İbnü'l-Esir, 1991, IX: 370. Dandanakan Savaşı'na katılmış olan Beyhakî ise tahta çıkanın Tuğrul Bey olduğu söylemektedir. Selçuklu liderleri arasındaki iktidar yapısı düşünüldüğünde Beyhakî'nin söylediğinin doğru olduğu kabul edilebilir. bk. el-Beyhakî, 2022: 594.

[273] Özgüdenli, 2002: 253.; Ayan, 2012: 24.; Kafesoğlu, 2016: 27.; Öngül, 2016: 15.; Köymen, 2021b: 344.

[274] er-Râvendî, 2020: 101.

[275] Fazlullâh, 2010: 92.; Yazıcızâde Ali, 2017: 47. Kaynaklarda geçen bu konuşmada üzerinde durulması gereken bir husus vardır. O da Tuğrul Bey'in bu sözleri hiç söylememiş olabileceğidir. Nitekim Orta Çağ İslâm tarih yazıcılığında hükümdarlara idealize edilmiş nutuklar söyletmek ya da olayları meşrulaştırmak adına bu tür kurgusal anlatımlara başvurmak, sıkça rastlanan bir retorik gelenektir.

hitabında hanedan mensupları arasında dayanışmayı ve vahdeti tesis etmeyi gaye edindiği açıkça müşahede edilmektedir. Dahası, sarf ettiği sözler; devlet yönetiminde müşterek hareket etme iradesinin ve idari yetkinin paylaşılacağının bir beyanı olarak yorumlanmaktadır. Bu diplomatik ve siyasi mesajların akabinde, ülke toprakları hanedan üyeleri arasında taksim edildi.[276]

Süreç içerisinde yaşanan hadiseler genel bir perspektiften tahlil edildiğinde; Dandanakan Zaferi'ni müteakip tertip edilen Merv Kurultayı, Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi omurgasının ve dış politika hedeflerinin şekillendirildiği kurucu bir meclis hüviyetindedir. Devletleşme sürecinin en temel rüknü olan teşkilatlanma ve kurumsallaşma safhasında Sâmânî, Gazneli ve Abbâsî bürokratik gelenekleri model alındı ve böylece kadim devlet tecrübesi tevarüs edilerek idari yapının temelleri bu toplantıda atıldı. Bu kurumsallaşma iradesinin ve sivil bürokrasiye geçişin ilk somut tezahürü olarak Ebû'l-Kasım Buzcanî, Sultan Tuğrul Bey tarafından Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk veziri olarak tayin edildi.[277] Bu atama, Selçukluların göçebe yönetim anlayışından yerleşik devlet düzenine geçişinin en net göstergesidir. Öte yandan Tuğrul Bey, hükümdarlık alametlerinden biri olarak üzerinde *el-Emîrü'l Ecell* ibaresi yer alan ilk parayı Nişâbûr'da bastırdı. Ayrıca Selçuklular, Gaznelileri kendilerine örnek alarak ordularını yeniden düzenlendi. Selçuklu liderleri, ordularını *gulâm sistemi*'ne[278] göre yetiştirilen Türklerden teşkil etmeye başladı.[279]

Daha önce de temas edildiği gibi, Merv Kurultay'ında bir araya gelen Selçuklu beyleri, öncelikle kurdukları devletin meşruiyeti için Sünni halifeliğinin temsilcisi olan Abbasî Devleti ile diplomatik temaslar kurdular. Daha sonra fethettikleri ve fethetmeyi planladıkları bölgeleri kendi aralarında paylaşarak, harekete geçtiler. Selçukluların bu amaç için mücadele etmek zorunda oldukları rakipleri ise Gazneli, Karahanlı, Büveyhoğulları, Fâtımî Devleti ve Bizans

---

[276] Hanedan üyeleri arasında yapılan taksimata göre; Tuğrul Bey sultan sıfatı ile Nişâbûr merkez olmak üzere Irak tarafına gidecek, yanında İbrahim Yınal, Arslan'ın oğlu Kutalmış ve Çağrı Bey'in oğlu Yâkutî bulunacaktır. Musa'ya Yabgu unvanı ile muhtariyet şeklinde Herat merkez olmak üzere Bust, Sîstan, İsfizar ve Bûşenc verilmiştir. Melik unvanı ile Çağrı Bey'e de Merv merkez olmak üzere Belh, Serahs, Horasan'ın Ceyhun ile Gazneli toprakları arasında kalan doğu bölgeleri verilmiştir. bk. el-Hüseynî, 1943: 12.; Kafesoğlu, 1958: 119.; Köymen, 1976: 16.; Piyadeoğlu, 2008: 23.

[277] Kuşçu, 2010: 642.; Köymen, 2019: 58.

[278] Gulâm (غلام) kelime anlamı olarak *"ergenlik çağına gelmemiş erkek çocuk; hizmetçi, köle"* demektir. Daha çok askerî bir ıstılah olarak önem kazanan gulâm mefhumu, gulâm sistemi ve bu sistemin sair Türk-İslâm devletlerinde uygulanması hakkında bazı araştırmalar yapılmıştır. bk. Ayalon, 1953: 203-228.; Levanoni, 1994: 373-392.; Bu araştırmalara göre *"esir veya köle olarak hizmete alınan kişilerin, yetenekleri ve aldıkları eğitim sonucunda başta ordu olmak üzere çeşitli devlet görevlerinde istihdam edilmesi sonucu oluşan mekanizma"* ya gulâm sistemi denmektedir. Bu sistem, İslâm medeniyetine has bir kurumdur ve ilk olarak Hz. Ömer devrinde ortaya çıkmıştır. Daha sonra Emevîler, ardından Abbâsîler döneminde tekâmül etmiş ve ardından Afrika'dan Asya'ya, Endülüs'ten Hindistan'a kadar olan bölgelerde kurulan bütün İslâm devletlerinde idari ve askerî yapının temel unsuru haline gelmiştir. Detaylı bilgi için ayrıca bk. Vryonis, 2001: 93-114.; Göksu, 2007: 65-84.

[279] Koca, 1997: 79-80.; Ağırnaslı, 2013: 15.

İmparatorluğu idi.[280] Bu rakiplerden Gazneliler ile kendi içlerinde bölünmenin eşiğinde olan Karahanlılar, Selçuklular için ciddi sorun teşkil etmiyorlardı.[281] Büveyhoğulları Devleti ise, bu dönemde iktidar mücadeleleri sebebiyle zor günler geçirmekteydi. Ancak Sünni İslâm aleminin merkezi olan Bağdat'ın hâkimiyeti hâlâ onların elindeydi. Bu nedenle Selçukluların mücadele etmeleri gereken bir rakip de onlardı. Diğer yandan Selçukluların en çok dikkat etmesi gereken iki devlet Fâtımîler ve Bizans İmparatorluğu idi. Fâtımî Devleti, Şiî halifeliğinin temsilcisiydi ve bu devletin ana gayesi, hâkimiyet sahasını Sünni İslâm dünyası aleyhine genişletmekti. Bu amaçla stratejik açıdan önemli konuma sahip olan Mısır, Filistin ve Suriye'nin büyük bir bölümünü ele geçirmişlerdi.[282] Bizans İmparatorluğu ise XI. yüzyılın başında her ne kadar zor bir süreçten geçse de yine de bölgede çekinilen bir güç olmaya devam etmekteydi. Ayrıca Selçukluların varlığını sürdürdüğü dönemde Orta ve Yakın Doğu coğrafyasında bu büyük devletlerin yanı sıra genelde onlara tâbiî olan birtakım mahallî yönetimlerde vardı. Bunlar; Tebriz'de Revvâdîler, Cürcan[283] ve Taberistan'da Ziyâroğulları, İsfahan'da Kâküyeoğulları, Erran ve Kafkaslarda Aphazlar, daha güneyde Gürcüler, Ermeniyye'de Şeddâdoğulları, Musul'da Ukayloğulları, Haleb'de[284] Mirdâsoğulları, Diyarbakır'da Mervânoğlulları ve Hille'de Mezyedoğlulları'dır.[285] Bahsi geçen bu yerel yönetimler Selçuklular için çok güçlü rakipler değildi. İşte Büyük Selçuklu Devleti kuruluşundan itibaren rekabet ettiği bu devletlerle olan ilişkilerinde her zaman diplomasiyi aktif olarak kullanmayı bilmiştir.[286]

1.2.1. Abbâsî Halifeliği

Selçuklular ile Abbâsî Halifeliği[287] arasındaki diplomatik ilişkiler devletin kuruluşundan itibaren çok hareketli ve mühim bir seyir izlemiştir. İki siyasi otorite arasında

---

[280] Ekler kısmında 1040 yılı itibariyle Büyük Selçuklu Devleti'ni gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 2) (Sevim ve Merçil, 2023).
[281] Koca, 2007: 4.
[282] Canard, 1965: 834.; Eymen, 1995: 230-231.; Genç, 2002: 640.; Kara, 2007: 40-41.; Ağırnaslı, 2013: 17-18.
[283] Cürcan; Hazar Denizi'nin güneydoğusunda yer alan tarihi bir şehir ve aynı zamanda bu şehrin idari merkezi olduğu eyalettir. Hazar Denizi'nin güneydoğu sınırından başlayarak Mâzenderan bölgesinin doğu kesimini oluşturan Cürcan (Yunanca: Hyrcania), Orta çağ İslâm coğrafyacıları tarafından kimi zaman Taberistan, kimi zaman da Horasan sınırları içinde anılmıştır. bk. Ebû'l-Fidâ, 2017: 344.
[284] Haleb; El-Cezîre ile Şam'a yakın bir konumda bulunan bir yerleşim merkezidir. Detaylı bilgi için bk. Yakût el-Hamevi, 1979, II: 282-290
[285] Koca, 2007: 4.
[286] Ekler kısmında Büyük Selçuklu Devleti'ni gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 3) (Köymen, 2021a).
[287] Hz. Muhammed'in amcası olan Abbas bin Abdülmuttalib'in neslinden gelen Abbâsîler, Emevî hanedanlığına karşı sürdürdükleri uzun mücadelelerden sonra 750 tarihinde Emevîler'e son vererek Abbâsî Halifeliğini kurdular. Ebu Cafer Mansur döneminde hilafet merkezi Şam yerine Bağdat'a nakledildi. Mansur devrinde halifeliği uğraştıran iç sorunların büyük bir kısmı halledildi ve ülke huzura kavuştu. Harun Reşit döneminde Asya'da Arap hâkimiyeti yüksek bir düzeye ulaştı. Ancak Harun Reşit'in son zamanları da dâhil olmak üzere daha sonraki halifeler döneminde halifeliğin siyasal birliğinde dağılmalar başladı. Abbâsî Halifeliği'nin hâkimiyet sahası Irak dışında adeta tamamen ortadan kalktı. Bu dönemde bir de Kuzey Afrika'da kurulan Şiî Fâtımî Halifeliği Sünni Abbâsî Halifeliğini ciddi şekilde tehdit etmeye başladı. Nitekim İran ve Irak'ta kurup gelişen Şiî Büveyhoğulları Devleti Halife Müstekfî devrinde Bağdat'ı işgal edip yönetimi ele geçirdi. Ancak 1040 yılından sonra kurulan Selçukluların İslâm dünyasının maddi kuvvet ve kudretini ele geçirmesi sonucu Abbâsî Halifeliği önce Büveyhoğulları daha sonra Fâtımî Halifeliğinin baskı ve tehdidinden kurtularak 1258 tarihinde Moğollar'ın

tesis edilen bu temaslar, ekseriyetle karşılıklı elçi heyetlerinin teatisi üzerinden şekillenirken, diplomatik mekanizmanın işleyişinde mukâtebât[288] da hayati bir yer işgal etmektedir. Selçuklu sultanları ile Abbâsî halifeleri arasındaki ilişkilerin temelinde; Selçuklular için diğer İslâm hükümdarlarında olduğu gibi siyasi hâkimiyetlerini ve konumlarını güçlendirmek ihtiyacına, Abbâsî Hilafeti[289] için ise özellikle Büveyhoğulları sebebiyle kaybettikleri dinî ve siyasi gücü kendisine tâbiî olan devletler aracılığıyla geri kazanma isteğine dayanmaktadır. Bu sebepler iki devletin elçiler vasıtasıyla yoğun biçimde diplomatik ilişkiler geliştirmesini sağlamıştır.

Abbâsî Halifeliği ile Selçuklular arasında ilk diplomatik temas yukarıda da zikredildiği üzere 429/1038 yılındaki Serahs Savaşı'nın hemen ardından başlasa da[290] gerçek anlamda Selçuklu-Abbâsî ilişkileri, Dandanakan Zaferi'nden sonra toplanan kurultayda kurulan devletin meşruiyetini sağlamak ve halifenin onayını almak maksadıyla Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh'a, dönemin önde gelen âlimlerinden biri olan Ebû İshak el-Fukkaî vasıtasıyla mektup göndermeye karar verilmesiyle gerçekleşti. Bu mektupta Selçuklular:

> "Biz Selçuk oğulları daima Abbâsî Devleti'ne itaatkâr ve taraftar, farzlara ve sünnetlere riayetkâr bir zümreyiz. Çok vakit gaza ve cihat yolunda çalıştık, bizim İsrail adlı önderimiz ve serverimiz olan amcamız vardı, Gazneli Mahmud onu bir cürmü ve cinayeti olmaksızın yakaladı, Hindistan'a Kâlincâr Kalesi'ne gönderdi ve orada ölünceye kadar yedi yıl zincire vurdu. Akrabalarımızdan birçoğunu da kalelerde hapsetti. Mahmud ölünce yerine oğlu Mesud tahta oturdu, saltanat işlerine bakmıyor, oyun ve eğlence ile meşgul oluyordu. Nihayet Horasan'ın ileri gelenleri kendilerine yardım ve himaye etmemiz için bizden yardım istediler. Mesud'un orduları ve kumandaları bize karşı birkaç defa yürüdüler. Onunla bizim aramızda pek çok savaş oldu, pek çok zaman biz muzaffer oluk. Son defa olarak Mesud bizzat büyük bir ordu ile üzerimize yürüdü. Allah'ın yardımı ve Hz. Peygamber' in teveccühü ile galip geldik. Yenilen, sancağı yere düşen Mesud, ikbal ve devleti bize terk ederek kaçtı. Bu ilahi lütfa şükür ve zafere hamd etmek üzere halk arasında adalet ve insafı yaydık. Ve adaletsizlik yolundan çekildik. Bu işin İslâm Dinî ve kanunu gereğince Halife'nin fermanıyla olmasını istiyoruz…"[291]

ifadelerini kullanarak hem Abbâsî Halifesi'ne bağlılıklarını arz ettiler hem de devletlerinin tanınmasını istediler.

Bağdat'ı işgaline kadar varlığını sürdürdü. Detaylı Bilgi için bk. Yıldız, 1988: 31-48.; Ekler kısmında Abbâsîler'in ulaştığı en geniş sınırları gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 4) (Yıldız, 1988).
Sevim ve Merçil, 2023: 5-6.

[288] Resmî yazışmalar/mektuplar

[289] Ekler kısmında XII. yüzyılın ikinci yarısında Abbâsîler'in sınırlarını gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 5) (Bosworth, 1968).

[290] Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh, Ebû Bekir et-Tûsî ile Nişâbûr'da bulunan Tuğrul Bey'e gönderdiği mektupta, halka adil davranmasını isteyerek, memleketin imarı ile uğraşmasını isteyerek bazı uyarlarda bulunmuştu. bk. Bundârî, 2023: 4.

[291] Fazlullâh, 2010: 93.; er-Râvendî, 2020: 101-102.; Bundârî, 2023: 5.; Mevdudî, 1971: 160-161.; Ocak, 2002: 330. M. A. Köymen, Halifeye gönderilen mektupla ilgili diplomatik bakımından bazı eksiklikler bulunduğunu belirterek, mektubun kaynaklarda geçen halinin tam metin olamayacağını söylemektedir. Ancak o bunun yanında Selçukluların halifeye bu mahiyette bir mektup gönderdiklerinden hiç şüphe etmemek gerektiğini de aktarmaktadır. bk. Köymen, 2021b: 361.

Mektubun içeriğini diplomatik açıdan tahlil ettiğimizde bazı sonuçlara ulaşabiliriz. Mektup, Selçuklu hanedanı ve Devleti'nin kuruluştan itibaren Abbâsî Halifeliği'ne tâbiî olduğunu, bu nedenle İslâm dininin esaslarına özellikle de Ehl-i Sünnet İslâm anlayışına bağlılığını anlatarak başlamaktadır. Bu husus, Selçuklu Devleti'nin bundan sonra uygulayacağı siyasi, askerî ve dinî politikalarının genel çerçevesinin belirlenmesi açısından oldukça mühimdir. Ayrıca Selçukluların buradaki asıl amaçları, Sünni İslâm dünyasının otoritesi kabul edilen Halife'nin olurunu alarak kurdukları devletin meşruluğunu ispat etmektir. Ayrıca mektupta, Selçukluların, neden devlet kurdukları ve bu uğurda giriştikleri mücadelelerin sebepleri anlatılmaktadır. Bu sebeplerden ilki olarak Gazneli Mahmud'un devlet kurulmadan önce Selçuklu ailesinin reisi olan Arslan Yabgu'yu esir etmesi ve ölümüne neden olması, ikinci olarak ise, Mahmud'un yerine Gazneli tahtına geçen oğlu Mesûd'un zalimliklerinden bıkan halkın Selçuklulardan yardım istemesi gösterilmektedir. Sebeplerden ilki olan Arslan Yabgu'nun esir edilmesi hadisesi değerlendirildiğinde, Selçukluların bu olayı kendi içlerinde mesele etmeseler de yaptıklarını mazur göstermek için diplomaside lehlerine kullandıkları görülmektedir. Selçuklular, mektubun sonunda ise, yeni kurdukları devletin adalet üzerine tesis edildiğini söyleyerek halifenin desteğine ihtiyaç duyduklarını belirtmektedirler. Bu sayede kurdukları devletin meşru bir hâl alacağına inanmaktadırlar.

Görülüyor ki Selçuklular devletin kuruluşuna kadar gerçekleşen olayları kendi taraflarından ele almakta ve haklılıklarının ispatına çalışmaktadırlar. Onlar için halifenin devletlerini tanıması ve onaylaması en önemli mesele olarak görülmektedir. Genel olarak bahsi geçen mektuptan elde edilen sonuçlar bunlar olmakla birlikte Sünni İslâm âleminin otoritesi olan Abbâsî Halifeliği'ne elçi olarak devrin önemli âlimlerden biri olan Ebû İshak el-Fukkaî'nin gönderilmesi, Selçukluların muhatap oldukları devletin yapısına göre diplomatik ilişkileri geliştirdiklerini göstermektedir.

Selçuklular ile Abbâsîler arasındaki diplomatik ilişkiler bu olay sonrası artarak devam etti. Bu kez Horasan Emîri olan İbrahim Yınal, h.434/1042-1043 yıllarında, Tuğrul Bey adına halife ile bir elçi vasıtasıyla temasa geçti. Yınal, mektubunda Halife'ye Tuğrul Bey'in hac yollarının güvenliğini sağlamak ve bedevîlerin saldırılarından korumak için Bağdat'a bir ordu göndermek istediğini, gönderilen bu ordunun Halife tarafından hürmet ve hediyelerle karşılanmasını tavsiye ederek, Selçukluların yeryüzünde adalet ve barışı egemen kılacaklarını söyledi.[292] Aynı dönemde Selçukluların batı istikametine doğru yayılmasına paralel olarak Selçuklu-Hilafet ilişkileri iki tarafın menfaatleri doğrultusunda hız kazandı. Tuğrul Bey, Batı

[292] Abû'l Farac, 1999, I: 298.

İran'a gelip Rey şehrine yerleştikten sonra h.435/1043 yılında Halife'ye Ebû Talip Muhammed b. Eyyûb'u elçi olarak gönderdi.[293] Tuğrul Bey Halife'ye elçi aracılığıyla;

> "Ben hâkimiyetim altındaki bütün topraklarda Abbasî halifesi adına hutbe okutarak ismini yüceltim. Benden önceki Gazneli Sultan Mahmud ve Mesud'un zulmünden insanları kurtardım. Ben herhangi bir suretle seleflerimin madunu değilim. Onlar da halifenin birtakım ülkeleri idare eden köleleri idiler. Ben ise hür insanların evladıyım ve hürlerin hükümdar ailesine mensubum. Bundan başka seleflerimin derecesinde saygı görmekle beraber bana yapılacak hizmetlerin ve beni ayırt eden meziyetlerin onlardan üstün olacağını sanıyorum"[294] şeklindeki mesajı içeren mektubunu iletti.

Bu mektup diplomatik açıdan değerlendirildiğinde; Tuğrul Bey'in kendisini halifenin sözcüsü gibi gördüğünü ve en önemli amacının halifenin şanını yüceltmek olduğunu belirterek halifeden takdir beklediğini söyleyebiliriz. Ayrıca seleflerinin köle, kendi soyunun ise hür olduğunu bu nedenle onlardan daha üstün olduklarını vurgulayarak yaptığı hizmetler karşılığında halifeden şanına yakışır ünvanlar da istemektedir.

Bu dönemde Şiî Büveyhîler'in baskısı altında olan ve bu tehdit için destek arayan Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh, Selçuklu Devleti ile ilişkilerin bir an evvel başlamasını istemekteydi. Selçukluların gönderdiği mektubu memnuniyetle karşılayan halife, derhal aynı şekilde cevabi bir mektup yazıp h.436/1043-1044 yıllarında İslâm dininin büyük mezheplerinden olan Şafiî mezhebinin büyüklerinden Ebû'l- Hasan el-Mâverdî'yi Selçuklu sultanına elçi tayin ederek onunla Tuğrul Bey'e hil'ât, menşûr ve hediyeler gönderdi.[295] Selçuklu-Abbâsî diplomatik münasebetlerinin seyrinde, bu hadise stratejik bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Dönemin en nüfuzlu İslâm hukukçusu ve siyaset teorisyeni olan el-Mâverdî'nin, bizzat Halife tarafından bu hassas sefaret göreviyle tavzif edilmesi, Hilafet makamının Tuğrul Bey'e atfettiği siyasi ağırlığı ve ehemmiyeti kanıtlamaktadır. Bu üst düzey diplomatik temas neticesinde; Büyük Selçuklu Devleti, dönemin hâkimiyet telakkisi uyarınca İslâm dünyasının manevi otoritesi konumundaki Abbâsî Hilafeti tarafından hukuken ve resmen tanınmış olmaktadır. Abbâsîler ise Şiî Fâtımî ve Büveyhîlere karşı çok önemli bir müttefik kazandı.[296] Ayrıca bu görüşmeler sonrasında muhtemelen Mâverdî'nin Tuğrul Bey hakkında olumlu görüş bildirmesiyle beraber Halife'nin Tuğrul Bey'e olan güveninin arttığı ve Selçukluların kendisine bağlılığıyla ilgili şüphesinin kalmadığı söylenebilir.[297]

Abû'l Farac h.436/1044 yılında Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh'ın Tuğrul Bey'e gönderdiği bir mektuptan bahsetmektedir. Halife, bu mektubunda Tuğrul Bey'den dört önemli

---

[293] Köymen, 1976: 35.; Ocak, 2002: 332.; Özgüdenli, 2021: 103.
[294] Abû'l Farac, I, 1999: 299.; Genç, 2002: 644.; Adalıoğlu, 2002: 660.
[295] Zehebî, 1985, I: 225.; İbnü'l-Esir, 1991, IX: 398.; Köymen, 1976: 36.
[296] Kapanşahin, 2012: 195.; Köymen, 2019: 174.
[297] Köymen, 1976: 36.; Köse, 2008: 78.

istekte bulunmuştur. Bu isteklerden ilki Tuğrul Bey'in fethettiği ülkelerle yetinip, diğer Arap memleketlerine dokunmamasıdır. İkincisi Selçukluların tâbiîiyetine yöneliktir. Halife, Tuğrul Bey'den kendisine sadık kalmasını ve verilen sözleri tutmasını istemiştir. Üçüncüsü daima doğrulukla hareket edilmesi ve müminlerin başına kâfirlerin getirilmemesidir. Dördüncüsü ise Tuğrul Bey tarafından alınan memleketlerin vergilerinin Halife'ye gönderilmesidir ki ancak bunlar yapıldığı takdirde kendisini hükümdar olarak tanıyıp, ünvanlar vereceğini belirtmiştir.[298]

Tuğrul Bey elçinin sunduğu şartları dinledikten sonra birinci maddeye şu cevabı vermiştir: *"Benim askerlerim pek çoktur ve bu memleketler onlara kâfi gelmemektedir*." Elçi de bu cevap üzerine şu sözleri söyledi: "*bunun sebebi sizin bu memleketleri tahrip etmenizdir. Bütün dünyayı alsanız ve bu şekilde tahrip etseniz size ve milletinize yetmez."*

Tuğrul Bey ikinci maddeye şu cevabı vermiştir: *"İstediğiniz bu yeminlere belki kâtiplerin aklı erer, fakat benim aklım ermez. Benim hiçbir hata etmemek üzere kendimi zapt-u rapt altına almama imkân mı vardır?"* Elçi de şu karşılığı vermiştir: *"Siz bütün kalbinizle bize bağlı olduğunuzu gösterir ve ancak doğru olanı yaparsanız, hatadan korunmuş olursunuz."*

Tuğrul Bey üçüncü madde hakkında şu cevabı vermiştir: *"Ben dürüst hareket için dikkat ediyorum. Şayet yanımdaki aç kimselerden bazıları kötülük ediyorlarsa buna karşı ne yapabilirim?"*

Dördüncü maddeye karşı da şu sözleri söylemiştir: *"İstediğiniz verginin miktarını bana bildirin. Elimden gelirse geri kalmam."*[299]

Kaynaktan aynen naklettiğimiz bu ifadelere göre Halifenin Tuğrul Bey'den isteklerini ve buna karşılık onun verdiği cevapları diplomatik açıdan ele aldığımızda; mektubun içeriğinin çok sert olduğunu, Halife'nin, Tuğrul Bey'den kayıtsız şartsız teslimiyetçi bir tavır beklediğini görmekteyiz. Halife'nin bu görüşmede, karşısında siyasi ve askerî bakımdan güçlü bir Selçuklu Sultanı olduğunu göz ardı ettiğini söyleyebiliriz. Bu üslup Tuğrul Bey'in hoşuna gitmemiş olacak ki o da cevabını aynı sertlikte vermiştir. Ancak yine de Sultan, siyasi dehasını kullanarak Abbâsî Halifesi'nin istekleri karşısında saygıdan da ödün vermeyerek doğrudan istekleri reddetmemiş, isyankâr ve Halife'yi tanımaz bir tavır sergilememiştir.

Tuğrul Bey'in kudretinin artması ve Selçuk Devleti'nin fetihlerle birlikte genişleyip büyümesiyle beraber, Bağdat'a hâkim olan Şiî Büveyhîler'in faaliyetleri ve huzursuzlukları da aynı ölçüde artıyor ve Sünni-Şiî mücadelesi gittikçe şiddetleniyordu.[300] Bu duruma çözüm arayan Abbâsî Halifesi de öncelikle *"Reisü'r-Rüesa"* lakabıyla İbn Müslime'yi h.437/1045

[298] Abû'l Farac, 1999, I: 302.
[299] Abû'l Farac, 1999, I: 302.
[300] Adalıoğlu, 2002: 660.; Turan, 2008: 131.

yılında Abbâsî vezirliğine atadı.[301] İbn Müslime'nin vezir olması, Selçuklu Devleti için olumlu bir hadiseydi zira İbn Müslime ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebindendi ve Abbâsîler karşısında giderek güçlenen Büveyhîler ile Fâtımîler'in, Selçuklular yardımıyla alt edilebileceğini inanıyordu.[302] Selçuklu-Abbâsî ilişkileri İbn Müslime ile beraber yeni bir döneme girdi.[303] İbn Müslime, Arslan el-Besasîrî'nin çıkardığı karışıklıkları çözmesi için Hibetullah b. Muhammed isimli elçiyi, Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmek için gönderdi.[304]

Elçi, görevini ifa ve Tuğrul Bey'i ikna edebilmek için onun nezdinde uzun müddet kalmıştır. Anlaşıldığına göre, Sultan'a daveti kabul ettiği takdirde, kendisine üç yüz bin dinar verileceği vezir tarafından bu sırada vaat edilmiştir. Bu temasın akabinde halife, Tuğrul Bey'e onun ısrarla istediği ünvanları vermiş ve kurduğu devleti tasdik etmiştir (1046-1047). Ancak Tuğrul Bey bu münasebetle yapılan davete yine de hemen icabet etmemiştir. Bu duruma göre 1046-1047, 1050, 1052, 1054, 1055'te olmak üzere beş defa muhtelif olaylarla Halife ile Tuğrul Bey arasında elçilerin gidip gelmeleri icap etmiştir.[305]

Söz konusu ilk davetin arka planı ve tarafların beklentileri tahlil edildiğinde; Abbâsî Halifesi'nin temel stratejisinin, Hilafet makamını eski ihtişamlı günlerine kavuşturmak ve otoritesini yeniden tesis etmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Halife, Şiî Büveyhoğulları ve Fâtımî tehdidine karşı, Ehl-i Sünnet akidesinin sadık bir savunucusu olan Selçuklu askerî gücünü stratejik bir siyasi sığınak ve koruyucu kalkan olarak konumlandırmayı hedeflediği söylenebilir. Nitekim Halife'nin tüm ısrarları bu yöndedir ve siyasi rakiplerine karşı daha cüretkâr hamleler yapabilmiştir. Bu özgüvenin en somut tezahürü ise, Mısır Fâtımî halifelerinin Hz. Fâtıma soyundan gelmediğini iddia eden ve onların meşruiyetini kökten sarsmayı hedefleyen tarihi *"Bağdat Manifestosunu"* (Mahzar) neşretmesi olmuştur. Anlaşılacağı üzere Abbâsîler, Selçuklu Devleti'nden aldığı destekle politikalar üretmiştir. Tuğrul Bey de bu durumdan oldukça memnun olmuş ve hem Fâtımî hem de Bizans İmparatorluğu'na karşı Abbâsî Halife'sini desteklemiştir. Ayrıca Halife'den ünvanlar talep eden Tuğrul Bey bu amacına nail olmuş ve Halife el-Kâim Bi-Emrillâh h.443/1051 yılında tekrar elçisini göndererek Tuğrul Bey'e; *"meşru hükümdar ve müslümanların sığınağı ve "Rüknüddin Sultan*

[301] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 404.; Bundârî, 2023: 6.
[302] Sevim, 2000: 161-162. Ebu Halabiya, 2023: 49. Dönemin önemli kaynaklarından olan Azîmî, 1055-1056 olaylarını zikrederken Tuğrul Bey'in ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebine tâbiî olduğunu kaydeder. bk. Azîmî, 2006: 15; Oysaki Selçuklular İslâmiyet'i kabul ettikleri andan itibaren Sünni İslâm inancını kabul etmişlerdi. Azîmî'nin bu durumu tekrardan vurgulamasının nedeni olarak; Tuğrul Bey'in Sünni mezhebe mensubiyetini ve Şiîlere karşı olduğunu özellikle belirtmek istemesinden kaynaklandığı düşünülebilir.
[303] Genç, 2002: 646.
[304] er-Râvendî, 2020: 103.; Bundârî, 2023: 7.; Köymen, 1976: 37.; Glassen, 1981: 36.; Turan, 2008: 132.; Özgüdenli, 2021: 104.
[305] İbnü'l-Adîm, 1417: 2.; er-Râvendî, 2020: 104.; Bundârî, 2023: 7.; Ayan, 2021: 50.

Tuğrul Bey"[306] ünvanlarını vermiştir. Tuğrul Bey'de Halife'ye 1052 yılında bir elçi heyeti göndererek ona 10.000, vezir İbn Müslime'ye 2.000 ve Halife'nin ailesine de 5.000 dinar ile çeşitli hediyeler takdim etmiştir. Görülüyor ki Halife bu ittifaktan ekonomik kazanç sağlarken, Tuğrul Bey de siyasi kazanç elde etmiştir.[307]

Selçuklular ile Abbâsîler arasındaki siyasi ilişkilerin giderek artması Büveyhîleri ve Fâtımîleri oldukça rahatsız etti. Zira Selçuklular yaptıkları fetihlerle Fâtımîler aleyhinde topraklarını genişletiyor ve İslâm aleminde itibar kazanıyordu. Fâtımîler ise bu durumun önüne geçmek için bazı tedbirler aldı. Bu tedbirlerden biri Bağdat'ta bulunan Türk kökenli komutan Besasîrî idi. Besasîrî hem Halife'ye hem de Abbâsî veziri İbn Müslime'ye de çok şiddetli bir şekilde muhalif idi. Fâtımîlerin de kışkırtması ve desteklemesi ile Besasîrî, Halife'ye isyan etti.[308]

Karşılıklı elçilerin gidip geldiği bu sırada dönemin kaynakları 1054 yılının olaylarını anlatırken, Tuğrul Bey'in sanki kendisine Halife tarafından hiç bir davet yapılmamış da kendiliğinden karar vermiş gibi el-Kâim Bi-Emrillâh'a elçi aracılığıyla gönderdiği bir mektuptan bahsetmektedir.[309] Tuğrul Bey'in Bağdat'a geliş maksadını anlatan mektup özetle: Mekke'ye hac yapmak ve orada peygambere hizmet etmek, dua ve ibadette bulunmak, hacıların bulunduğu bütün yolların kontrolünü ve güvenliğini sağlamak, eşkıyalık ve zorbalık yapanlarla harp etmek, Suriye ve Mısır'da Fâtımîler'e karşı savaşmak şeklindedir.[310]

Halife el-Kâim Bi-Emrillâh, gelen mektubu memnuniyetle karşıladı ve Tuğrul Bey'e cevaben yazdığı mektupla Selçuklu sultanının gayretini, hamiyetini övdükten sonra Bağdat'a gelme hususunda gecikmemesini rica etti.[311] Bu durum üzerine Tuğrul Bey, Halife'nin bu isteğini kabul ederek h.447/1055 yazında fillerle desteklenen büyük bir ordu ile Bağdat'a hareket etti.[312]

Halife, Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişine çok önem vermiştir. Sultanın şehre yaklaşması üzerine oldukça görkemli bir hazırlık başladı, sikkelerin üzerine Tuğrul Bey'in ismi nakşedildi.[313] Minberlerde hutbeler Tuğrul Bey adına, o daha Bağdat'a girmeden okutuldu.[314]

---

[306] Abû'l Farac, 1999, I: 305.; İbnü'l-Cevzî 2014: 19.
[307] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 440. İbn Kesîr, halifeye 10 bin değil 20 bin dinar gönderildiğini aktarmaktadır. bk. İbn Kesîr, 1994, XII: 161.
[308] İbnü'l-Adîm, 1982: 1-2.; Sümer, 1986: 106.; Koca, 1997: 101-102.
[309] Abû'l Farac, 1999, I: 306.
[310] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 462.; Abû'l Farac, 1999, I: 306.; İbnü'l-Cevzî 2014: 19.; Köymen, 1976: 37.; Sümer, 1986: 104.
[311] Köymen, 1976: 38.; Sümer, 2024: 147.
[312] İbnü'l-Adîm, 1982: 2.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 462.; Emin, 1965: 61.
[313] Fazlullâh, 2010: 98.
[314] İbn Haldûn, 1967, IV: 1053.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 463.; Abû'l Farac, 1999, I: 306.; Fazlullâh, 2010: 98.; İbnü'l-Cevzî 2014: 19. Tuğrul Bey'in isminin hutbelerde okunması Sultanın İslâm Dünyası'na yaptığı hizmetlerin ödülüydü. Bundan sonra İslâm Dünyası'nın büyük bir bölümünde Tuğrul Bey'in ismi ve otoritesi hâkim hale geldi.

Sultan, Nehrevan tarafına yaklaşınca halifenin veziri, Bağdat ileri gelenleri ve Deylemi Hükümeti'nin emirleri kendisini karşıladı.[315] Tuğrul Bey, h.25 Ramazan 447/18 Aralık 1055 günü Bağdat'a girdi ve Babu'ş-Şemmâsiyye'de konakladı.[316] Bu sayede İslâm tarihinde ilk defa bir Türk hükümdar, Sünni-İslâm dünyasının merkezi Bağdat'a girmiş oldu.[317] Tuğrul Bey'in Bağdat'ta bulunuşunun ikinci gününde şehirde Selçuklu askerleri ile halk arasında bazı olumsuz hadiseler yaşandı. Bu durum üzerine Tuğrul Bey, olaydan sorumlu tuttuğu Büveyhî Hükümdarı Melikü'r-Rahim ve onun adamlarının huzura gelmeleri için aman verdi, arkasından hepsinin tutuklanmalarını emretti. H.30 Ramazan 447/21 Aralık 1055 günü hepsi hapse atıldı.[318] Böylece Melikü'r-Rahim'in tutuklanması ile Büveyhîler'in, bir asrı geçen Abbâsî Hilafeti üzerindeki tahakkümleri ve Bağdat'taki hâkimiyetleri sona erdi.[319]

Bağdat'ta kontrolü sağlayan Tuğrul Bey, Büveyhoğulları'nın idari merkezi olan Dâru'l-Memleke'yi ikametgâh ittihaz ettikten sonra[320] mutlak hâkimiyetin ve hükümranlığın en bariz alameti olarak kendi namına para bastırdı.[321] Bölgede Selçuklu bürokrasisini ve idari mekanizmasını tesis etmek üzere valiler ve tahsildarlar tayin etti. Sultan, Hilafet makamıyla ilişkileri güçlendirmek ve hamiliğini göstermek amacıyla, Büveyhîler döneminde Halife'ye ayrılan yıllık tahsisatı tezyid ederek, buna elli bin dinar ve beş yüz kür buğday daha ilave etti.[322] Siyasi ve idari yapılanmanın akabinde geniş çaplı imar ve iskân faaliyetlerine girişen Tuğrul Bey, Bağdat'ın doğu yakasında, Dicle Nehri kenarında kendi iktidarını simgeleyen müstakil bir saltanat şehri inşa ettirdi. Bu kentsel dönüşüm projesi kapsamında köhne ve metruk yapılar tasfiye edilerek, yerlerine saraylar, camiler, çarşılar ve meskenlerden müteşekkil yeni bir yaşam merkezi vücuda getirildi.[323] Bütün bu yapılanlar Tuğrul Bey'in Bağdat'a Besasîrî tehlikesi karşısında halifeye yardım etmek nedeniyle geçici bir süre için gelmediğini, Irak-ı Arab'da Selçuklu hâkimiyetini kurmak istediğini gösteriyordu.

Zira bu dönemde Emeviler'in Endülüs'te, Fâtımîler'in Mısır'da halifeliklerini ilan etmeleri, Abbâsîler'in İslâm Dünyası'nın tek otoritesi olma özelliklerini fiilen kaybetmesine neden olmuştu. bk. Sarıbıyık: 1996: 4.

[315] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 463.; Mevdudî, 1971: 192. Bazı kaynaklarda Tuğrul Bey'i yalnızca halifenin vezirinin karşıladığı kaydedilmektedir. bk. Fazlullâh, 2010: 99.; er-Râvendî, 2020: 104.

[316] Ebü'l Fidâ, 1286, II: 182.; İbn Haldûn, 1967, IV: 1053.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 463.; Köymen, 1976: 39.; Kapanşahin, 2012: 196. Bosworth *"İslâm Devletleri Tarihi"* isimli eserinde, Tuğrul Bey'in Bağdat'ı işgal ettiğini belirtmektedir. bk. Bosworth, 1980: 122. Bosworth'un iddiası doğru değildir. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi Sultan, Bağdat'a Halife'nin dördüncü davetinden sonra gelmiştir.

[317] Köymen, 2019: 181.

[318] İbn Haldûn, 1967, IV: 1054.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 464-465.; Mîrhând, 2018: 80.; Bundarî, 2023: 8.; Brockelmann, 1992: 142.

[319] İbn Haldûn, 1967, IV: 1054.; Zehebî, 1985, I: 229.; Zettersten, 1979: 843-845.

[320] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 465.; İbnü'l-Cevzî 2014: 21.; Turan, 2008: 133.

[321] Abû'l Farac, 1999, I: 308.

[322] Kafesoğlu, 1997: 360.; Turan, 2008: 133.

[323] Bundarî, 2023: 8.

Selçukluların 1045'ten başlayarak 1055'te Bağdat'a girişine kadar geçen süredeki Selçuklu-Abbâsî ilişkileri diplomatik açıdan değerlendirildiğinde iki taraf arasındaki temasların yine elçiler aracılığıyla mektuplaşmalar şeklinde olduğu ve genel olarak hem samimi hem de tâbiî-metbûluk sınırları içerisinde gerçekleştiği söylenebilir. Bu durumun nedeni olarak Selçukluların batı yönünde yaptığı fetihler sayesinde gerek Büveyhîler'e gerekse Fâtımîler'e karşı baskı altında olan Abbâsî Hilâfeti'nin ve Ehl-i Sünnet mezhebinin bu sıkıntıdan kurtulması gösterilebilir. Ayrıca Abbâsî Hilâfeti'ne bağlılığını her fırsatta göstermeye çalışan Selçukluların batı yönünde yayılmaları, hatta Irak'a ve Suriye bölgesine gelmeleri Abbâsî Hilâfeti'nin geleceği ve bağımsızlığı açısından yararlı olduğu kabul edilebilir. Ancak Tuğrul Bey'in ısrarlı davetler üzerine gerçekleştirdiği Bağdat seferi o güne kadar iki taraf arasında gerçekleştirilen diplomatik ilişkilerin şeklinin ve seyrinin değişmesine sebep olmuştur. Bunun ilk nedeni; Tuğrul Bey'in Melikü'r-Rahim'i yakalatması ve Bağdat'ta Selçuklu askerlerinin dahil olduğu yağmalama faaliyetleridir ki halife bu olaylar nedeniyle Tuğrul Bey'i protesto etmiş ve Bağdat'ı terk edeceğini söylemiştir. Bu olay iki taraf arasında kısa süreli de olsa diplomatik krize neden olmuş, Tuğrul Bey'in Melikü'r-Rahim'in bazı adamlarını serbest bırakmasıyla bu kriz aşılmıştır. İkinci neden; Bağdat seferiyle ilk kez Tuğrul Bey ile Halife el-Kâim Bi-Emrillâh arasındaki diplomatik temas en üst seviyede gerçekleşmiştir. Üçüncü neden ise; Tuğrul Bey'e halife tarafından verilen ünvanlarla artık onun fiilen de tanınmasıdır ki, bu yaşananlar sonrası İslâm âleminin siyasi hamiliğini Selçuklular üstlenmiş, halife ise şu aşamada sadece dinî yetkileri elinde tutan bir otorite haline almıştır. Yaşananların ardından Selçukluların sadece siyaseten değil diplomatik açıdan da büyük kazanımlar elde ettiği ve Abbâsî Hilâfeti'ne karşı üstünlük kurduğu söylenebilir.

Büyük Selçuklu Devleti hükümdarları ve hanedan üyeleri devletin çıkarlarını göz önünde bulundurarak statü bakımından kendisine denk olan başta Abbâsî Halifeliği olmak üzere, Gazneli, Karahanlı ve Hârizmşah Devletleri gibi hanedanlarla kız alıp vererek hem akrabalık bağı kurmuşlar hem de dönemin önemli diplomatik faaliyetlerinden biri olan siyasi evlilikleri gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca Selçuklular, hüküm sürdükleri dönem içerisinde adı geçen devletler haricinde Büveyhîler, Kâkûyîler, Ukaylîler, Mezyedîler, Ahvaz ve Basra Emîrliği, Bâvendîler, Nîmruz Melikliği ve Kıpçaklar gibi yerel hanedan mensupları ile de evlilikler yapmışlardır. Selçuklu hanedan üyeleri genellikle aynı dine mensup oldukları hanedan üyelerinden kız alıp kız vermişlerdir.[324]

Selçukluların yapmış oldukları siyasi evlikler önceki bütün Türk devletlerinde de görülen bir uygulama olup, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerinde gelişmesinde oldukça

[324] Kaçın, 2017: 194.

etkili olmuştur. Bu evliliklerde Abbâsîler ayrı bir yer teşkil eder. Halifelerin dinî bir otorite olması ve peygamber soyundan gelmeleri onları ayrıcalıklı kılmıştır. Selçuklu hükümdarlarından hemen hepsi bahsedilen nedenlerden ötürü onlarla akrabalık bağları kurmaya çalışmıştır. Bu evlilik diplomasisinin en bariz ve ilk somut tezahürlerinden biri Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'un, Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh ile gerçekleştirdiği izdivaçtır.[325] Söz konusu evlilik akdi için Halife tarafından Mart-Nisan 1056 tarihinde üst düzey bir merasim tertip edilmiştir. Bu mecliste, Selçuklu Veziri Amîdülmülk Kündürî, İbn Şevk, Hezâresb b. Bengir b. İyâd el-Kürdî ve Türk askerî ümerası hazır bulunmuştur. Ayrıca ulema ve bürokrasi kanadını temsilen dönemin baş kadısı el-Mâverdî, Nakibü'n-Nukaba Ebu Ali b. Temmam, Alevilerin nakibi Adnan b. Eş-Şerif er-Râdi gibi devletin ve dinin ileri gelenleri yer almış ve nikâh merasimi bu seçkin heyetin huzurunda icra edilmiştir.[326]

Selçuklu-Abbâsî birlikteliğinden ve yaşananlardan rahatsızlık duyan Mısır Fâtımîleri, Arslan Besâsîrî ile anlaşma yaparak büyük bir ordu hazırladılar.[327] Bu hadiseler üzerine Tuğrul Bey, ordusuyla birlikte h.10 Zilkade 448/19 Ocak 1057 yılında Bağdat'tan hareket etti ve başta Musul olmak üzere Kuzey Irak bölgesini Şiîlerden temizleyerek, Arslan Besâsîrî tehlikesini uzaklaştırdı.[328] Düşmana karşı önemli bir başarı elde eden Tuğrul Bey, Bağdat'a döndüğünde halife tarafından muhteşem bir törenle karşılandı. Daha önce Bağdat'ta on üç ay kalan ancak halife ile hiç yüz yüze görüşemeyen Tuğrul Bey, bu kez halifelik sarayında ağırlandı.[329] Devlet ileri gelenleri ve âlimlerin katıldığı merasimde halife, Tuğrul Bey'in başına taç taktı, hil'âtler giydirdi, murassa altın kılıç kuşattı ve sancaklar verdi. Tuğrul Bey'i *"Melikü'l-Maşrık ve'l-Mağrib"* ilan ederek; kendisine *"Rüknü'd-Din"* ve *"Kasîmu Emîru'l-Mü'minîn"* ünvanlarını verdi. Ayrıca halife, *"Allah'ın kendisine verdiği yerlerin tamamını Sultanın idaresine tevdi ettiğini ve kulların hukukunun korunmasını yine ona bıraktığını"*[330] açıkladı. Böylece, halife dünyevi yetkilerini kendi rızası ile Selçuklu hükümdarına devrederek, İslâm âleminin sadece dinî reisi ve imamı olarak kalıyordu.[331]

---

[325] İbnü't-Tıktaka, 1966: 118-120.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 468.; İbn Kesîr, 1994, XII: 168.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 15-16.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 27.; Hatice Arslan Hatun'un, Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh ile değil onun oğlu Zahiretü'd-din ile evlenmesi planlanmıştı. Ancak Zahiretü'd-din'in vefat etmesi nedeniyle, hem iki devlet arasında akrabalık bağının kurulması hem de gergin bir hal alan münasebetlerin düzeltilmesi için Halife, Hatice Arslan Hatun ile kendisi evlenmiştir. bk. Özaydın, 2011: 211.; Kitapçı, 2014: 251.

[326] el-Hüseynî, 1943: 12-13.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 468.; İbn Kesîr, 1994, XII: 168.; Azîmî, 2006: 17.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 15.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 21.; Bundarî, 2023: 8.

[327] İbn Kesîr, 1994, XII: 168.; Turan, 2008: 134.

[328] İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, VIII: 173.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 475.; Abû'l Farac, 1999, I: 309.

[329] Ebû'l-Fidâ, 1286, II: 184.; Abû'l Farac, 1999, I: 311.; Bundarî, 2023: 10-11.

[330] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 480-481.; Abû'l Farac, 1999, I, 311-312.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 41-44.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 30-34.; Bundarî, 2023: 11-12.; Mevdudî, 1971.; 200-201.

[331] Köymen, 1976: 40-41.

Bu toplantı diplomatik açıdan tahlil edildiğinde; Selçukluların büyük bir başarı elde ettikleri görülecektir. Zira bu toplantı sonrası halifelik yanında saltanat ayrı bir hukuki ve siyasi kurum olarak kabul edilmiş ve Tuğrul Bey'in ilk Bağdat seferinde gerçekleştirmek istediği halife ile sultanın görev, yetki saha ve sınırları resmî olarak değişmiştir. Tuğrul Bey, bütün yetkileri elinde toplayan, İslâm âleminin tek lideri olurken, halife ise; saygı duyulan dinî lider olarak kalmıştır. Halifelik, bu olaydan sonra Sünni-İslâm dünyasında ayrılıkların oluşmaması için sembolik bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür.

Bir süre sonra Tuğrul Bey, Besâsîrî'nin Musul'u ele geçirmesi[332] üzerine hemen harekete geçti ve Musul'u yeniden geri aldı. Ancak bu sırada İbrahim Yınal'ın Hamedan bölgesindeki isyanı,[333] onun uzunca bir süre Bağdat'tan ayrılmasına neden oldu.[334] Bu fırsatı iyi değerlendiren Besâsîrî, Bağdat'a girerek burada Mısır Fâtımî halifesi adına hutbe okuttu.[335] Yaşanan hadiselerden sonra halife, Bağdat'ı terk etti ve bir yıl sürgün hayatı yaşamak zorunda kaldı. Ayrıca Besâsîrî, Bağdat ve çevresinin kontrolünü sağlayarak şehrin idaresi için kendi adamlarından yeni atamalar yaptı.[336]

Tuğrul Bey ise İbrahim Yınal isyanını bastırdıktan sonra bölgede kontrolü sağladı,[337] ardından halifenin makamına iadesini ve tekrardan adına hutbe okunmasını Besâsîrî'den istedi. Bu istekleri reddedilince Irak'a hareket etti. Sultanın gelmekte olduğunu haber alan Besâsîrî, Bağdat'ı terk etti.[338] Yeniden Bağdat'a giren Tuğrul Bey, uzun süredir Bağdat dışında olan halifeyi, muhteşem bir merasimle karşıladı ve onun bindiği atın yularından tutarak bizzat kendisi sarayına götürdü (h.6 Zilhicce 451/13 Ocak 1060).[339] Tuğrul Bey, Bağdat'ta halifeyi makamına iade etmesinin ardından Besâsîrî'nin peşine düştü ve Vasıt[340] yakınlarında h.15 Zilhicce 451/22 Ocak 1060'da yapılan savaşta Besâsîrî'yi yenerek, onun kesik başını Bağdat'a

---

[332] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 484.; İbn Kesîr, 1994, XII: 182.; Abû'l Farac, 1999, I: 313.
[333] İbrahim Yınal'ı Tuğrul Bey'e karşı isyana Besâsirî teşvik etmiş ve bunda da başarılı olmuştur. bk. İbnü'l Kalânisî, 1983: 145.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 34.
[334] Bundarî, 2023: 12.
[335] İbnü'l-Adîm, 1982: 5.; Zehebî, 1985, I: 230-231.; Abû'l Farac, 1999, I: 313.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 52.; Özdemir, 2008: 325.; Akbaş, 2021: 151.
[336] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 485-488; İbn Kesîr, 1994, XII: 182-185.; Abû'l Farac, 1999, I: 313-314.
[337] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 489.; Bundarî, 2023: 13-14.
[338] el-Hüseynî, 1943: 15.; İbn Haldûn, 1967, IV: 598.; İbn Kesîr, 1994, XII, 188-191.
[339] İbn Zâfîr, th: 67.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 489-491.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 76.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 59.; Bundarî, 2023: 16.
[340] Vasıt; Kûfe ve Basra gibi Arap ordularının kamp alanlarından köken alan ve Şattü'l-Arap'a yakın bir konumda, Dicle Nehri'nin her iki yakasını kapsayan bir şehir olarak ortaya çıkmıştır. Hicri 83 veya 84 yılında Haccac tarafından kurulan bu şehirde, Haccac kendi camisini, sarayını ve Kubbetü'l-Hadra (Yeşil Kubbe) olarak bilinen yapıyı inşa ettirmiştir. Vasıt, çevresindeki kamışlık arazi nedeniyle Vâsıtü'l-Kasb adıyla anılmıştır. bk. el-Belazûri, 2013: 329.

yolladı.[341] Bu sayede hem Besâsîrî tehlikesi son buldu hem de Sünni İslâm âleminin merkezi olan Bağdat, Şiî-Fâtımî tehlikesinden kurtarıldı.[342]

Abbâsîler ile Selçuklular arasında Besâsîrî'nin bertaraf edilmesinin hemen ardından bazı diplomatik temaslar gerçekleşti. Şöyle ki, Âne'deki Hadîse Kalesi'nden Bağdat'a dönen el-Kâim Bi-Emrillâh, veziri İbn Müslime'nin katledildiğini öğrenince onun yerine vezaret makamına derhal bir atama yapmayıp, temkinli davranarak kâtibi Ebû Turâb b. Eserî'yi vekâleten bu göreve tayin etti. Böylece vezirlik makamı bir yıl kadar boş kaldıktan sonra halife, İbn Dârest'i vezirliğe tayin etmek istedi. Ancak Tuğrul Bey, onun *"kifayetsiz ve dirayetsiz"* biri olduğunu düşündüğünden Selçuklu veziri Amîdülmülk Kündürî, sultan adına halifeye bir mektup yollayarak bu duruma itiraz etti.[343] Selçukluların bu atamayla ilgili itirazları üzerine el-Kâim Bi-Emrillâh hem Tuğrul Bey'e hem de veziri Kündürî'ye ayrı ayrı mektup gönderdi ve verdiği karardan dönmeyeceğini gerekçeleriyle anlattı. Tuğrul Bey'e gönderilen mektupta, mevcut şartlar sebebiyle Bağdat'ta vezirlik görevini ifa edecek bir kişinin olmadığını, bundan dolayı vezirlik makamının bir yıldan fazladır boş kaldığını söyleyerek, İbn Dârest'in *"güvenilir"*, *"akîdesi halis", "mezhebi doğru", "yolu/usulü övülmeye değer"* ve *"kudretli"* bir kişi olduğunu ve bu niteliklerinden ötürü kendisinin vezir olarak atandığını zikretti.[344]

Halife el-Kâim Bi-Emrillâh, *"İlâ Mansûr b. Muhammed"* başlığıyla vezir Kündürî'ye hitaben yazdığı mektupta onun devlet işleri için samimi bir şekilde çaba harcadığını belirterek, Tuğrul Bey'e gönderilen mektupta bu vazife için kendisinin adının geçtiğini, hatta Tuğrul Bey'i bu konuda teşvik ettiğini zikretmektedir. Fakat bu makamda çalışacak en uygun kişinin belirlenmesinde ve İbn Dârest'in bu iş için istekli olması konusunda Kündürî ile istişare edildiğinde, vezirin, İbn Dârest'in sahip olduğu nitelikleri sıralayıp onu övdüğünü ve kendisinde bıraktığı olumlu izlenimlerden bahsettiğini anlatmaktadır. Ardından İbn Dârest'in Vasıt'tan hareket ederek Bağdat'a doğru yola çıktığını ve bu aşamadan sonra onun vezirliğe atanmasının geciktirilmesinin söz konusu olamayacağını söylemektedir.[345]

Tuğrul Bey'in Halife ile arasındaki diplomatik ilişkiler, en genel şekliyle yukarıda anlatıldığı gibi hülasa edilebilir. Ancak iki taraf arasındaki diplomatik ilişkilerin tamamlanması için kurulan akrabalık münasebetini de ele almak gerekmektedir. Malum olduğu üzere

---

[341] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 491-492.; İbn Kesîr, 1994, XII: 191-192.
[342] Ahmed b. Mahmûd, 2011: 58-59.; Hitti 1980, III, 747.; Merçil, 1992a: 498.
[343] Dönemin kaynaklarının verdiği bilgilerden hareketle bu atamaya yapılan itirazın aslında Amîdülmülk'ün halifenin vezirliğine tayin edilmek istemesinden kaynaklandığı öylenebilir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 14.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 90-91.; Bundarî, 2023: 21-22.
[344] İbnü'l-Mûsalâyâ, 2003: 382-384.
[345] İbnü'l-Mûsalâyâ, 2003: 385-387. Yukarıda ele alınan mektuplardan hareketle Halife el-Kâim Bi-Emrillâh'ın İslâm aleminin kuvvet ve kudretini temsil eden Sultan Tuğrul Bey'in devlet görevlilerinin atamalarına müdahil olmasına diplomatik teamülleri de göz ardı etmeden karşı çıkmakta ve kendi kararlarını uygulamaktadır.

Selçuklular, Abbâsî Halifeliği'ni önce Büveyhî hâkimiyetinden, ardından Besâsîrî'nin elinden kurtararak siyasi olarak daha da güçlendiler. Daha evvel Çağrı Bey'in kızı vasıtasıyla Abbâsî hanedanı ile sıhriyet bağı tesis eden Tuğrul Bey, bu stratejik ortaklığı daha da ileri bir safhaya taşımayı hedeflemiştir. Sultan'ın, Halife'nin kızı Seyyide Hatun ile izdivaç yapma hususundaki ısrarlı diplomatik teşebbüslerinin temelinde mevcut siyasi ittifakı tahkim etme arzusunun ötesinde, çok daha derin bir meşruiyet gayesi yatmaktadır. Bu gaye; Selçuklu hanedanını, Hz. Peygamber'in soyu ile birleştirerek, İslâm dünyasındaki manevi otoritesini ve asaletini perçinlemektir.[346] 1060 yılında vefat eden eşi Altuncan Hatun'un ölmeden önce Tuğrul Bey'e, halifenin kızıyla evlenmesini vasiyet etmesi üzerine bu vasiyeti yerine getirebilmek için 1061 yılında Abbâsîler'e Rey kadısı Ebû Said'i elçi olarak gönderdi ve halifenin kızını kendisi için istetti.[347] Söz konusu durum halife tarafından hoş karşılanmadı. Zira Abbâsîler'de yabancıya kız vermek âdet olmadığından, Rey kadısına: *"Böyle bir âdet, hiçbir halife ile Rüknüddevle Aduddevle Tuğrul Bey ve diğer hiçbir devlet adamı arasında vaki olmamıştır. Bu durum bizim âdetlerimize uygun düşmediği gibi, bizim görevlendirdiğimiz, yani hükümdarlığını onayladığımız kimseye de uygun olmaz."* denildi. Bu cevap üzerine Rey kadısı, eğer bu teklif kabul edilmezse sonuçlarının ağır olacağı tehdidinde bulundu. Bunun üzerine halife, "*Böyle bir töre hiçbir kimse ile halife arasında görülüp, uygulanmamıştır. Fakat Allah'ın Adüddevle lakabıyla ödüllendirdiği Rükneddin'in böyle bir şeyi bize önermesi caiz değildir"*[348] dedi. Ancak halife bu işe sıcak bakmadı ve sultanı bu isteğinden vazgeçirmek için çok ağır şartlar ileri sürdü.[349] Halife büyük olasılıkla bu ağır şartları öne sürerken Selçuklu tarafının bu istekleri kabul etmeyip bu ısrardan vaz geçeceklerini düşünüyordu.

Tuğrul Bey, uzun süredir ısrarla takip ettiği evlilik talebinin Hilafet makamı tarafından kabul görmesini müteakip, nikâh merasiminin icrası ve gerekli diplomatik protokolün ikmali maksadıyla üst düzey bir heyet teşkil etti. Sultan, yeğeni ve aynı zamanda Halife'nin zevcesi olan Hatice Arslan Hatun, saray görevlisi Hâdimü'l-hâs Ferruh ve Selçuklu Veziri Amîdülmülk Kündürî'yi bu süreci yönetmek üzere Bağdat'a tavzif etti. Sultan, bu izdivaca atfettiği siyasi ve manevi önemin bir nişanesi olarak elçilik heyetiyle birlikte Bağdat'a, dönemin iktisadi gücünü ve Selçuklu sanatının zarafetini yansıtan muazzam bir çeyiz ve hediye kafilesi sevk etti. Kaynaklarda detaylı dökümü verilen bu hazine niteliğindeki envanter şu kalemlerden meydana

---

[346] Kitapçı, 1994: 14.; Kapanşahin, 2012: 198.
[347] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 89.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 69.; Köymen, 1976: 43.; Akbaş, 2021: 153.
[348] İbnü'l-Cevzî, 2014: 69.
[349] Halife'nin öne sürdüğü şartlar şu şekildedir: 1- Vasıt'ın ve Sultanın ölen karısından kalan bütün yerlerdeki mülkün kendisine verilmesi, 2- Mihir olarak 300 bin dinar ödenmesi, 3- Sultanın kalıcı olarak Bağdat'ta ikamet etmesi. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 36.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 69-70.; Bundarî, 2023: 18.; Ocak, 2002: 351.; Köymen, 2019: 196.

gelmektedir: Çeyiz olarak 100.000 altın dinar, 2.250 parça mücevherat, 640 adet kırmızı yakut, 100 giysi, 1 ila 3 miskal ağırlığında 120 adet inci, pembe Bedehşan lalinden mamul süs eşyaları, 28 parça zümrüt, 58 parça firuze, işlenmiş taçlar, bilezikler, küpeler, yakut işlemeli halhallar, 8-12 parça saf cam, 14 parça muhtelif ziynet eşyası, altın kaseler, ibrikler, ibrişim halılar, yer yaygıları, yorgan ve çarşaf takımları, ile her biri özel merasim kıyafetli ve altın gerdanlıklarla süslenmiş, at üzerinde 35 cariye, 20 hizmetkâr, 80 baş seçkin at ve katır ve bu kıymetli kafileye refakat etmek, güvenliği temin etmek üzere 100 kişilik özel bir askerî müfreze ve lojistik destek için çok sayıda çadır/otağ birliği de heyete dâhil edildi.[350]

Selçuklu elçilik heyeti Bağdat'a geldiğinde halife tarafından bu heyet için bir kabul merasimi düzenlendi Amîdülmülk Kündürî, iki taraf arasında gerçekleşen toplantıda halifeye şunları söyledi: *"Efendimizi, Müminlerin Emiri'ni, gerçek ve sadık bir hizmetkârı olan Rükneddin'i onurlandırmış olduğu konu ile ilgili konuşmaya davet ediyorum. Böylece, burada toplanmış olanlar efendimizin bu konu ile ilgili cömert düşüncesini öğrenmiş olurlar."* Halife ise bu sözlere şu şekilde karşılık verdi: *"Bu, bizim meselemizdir. Abbâsî Hanedanı kılavuzluk edenlerin en hayırlılarıdır. Kim bize karşı çıkarsa kaybeder ve hüsrana uğrar. Yazılmış olan mektuplar, yeterli bilgiyi içermektedir ve bu konu burada kapanmıştır."*[351] Halifenin söyledikleri onun gerçek fikrinin hâlâ bu evlilik hadisesini istemediğini göstermektedir. Bunun üzerine Amîdülmülk Kündürî öfkelenerek toplantı meclisini terk etti.

Tuğrul Bey, Halife'nin kızını vermek istemediğini haber alınca Kadı'l Kudât ve Şeyh Mansur b. Yusuf'a bir mektup göndererek, onlara şöyle serzenişte bulundu: *"Uğrunda kardeşimi öldürdüğüm halifenin bana mükâfatı bu mudur? Hâlbuki ben bütün malımı ona yardım etmek için feda ettim. En yakınlarımı ona olan sevgim sebebiyle öldürdüm."*[352] Onlar da cevabi mektuplarında Sultan'dan özür dilediler. Tuğrul Bey, Halife'nin tavrından sonra Bağdat, Vasıt ve Basra'daki adamlarına haber göndererek, Halife'nin ve adamlarının iktalarına el konulmasını emrettiği gibi, kendisine bağlı valilere de mektuplar yazarak, Halife'ye karşı yükümlü oldukları saygılı tavrı gösterip göstermeme konusunda özgür olduklarını bildirdi.[353]

Yaşananların ardından zor durumda kalan halife mecburen bu evliliğe izin verdi. Nikah akdi h.454/1062 yılının ağustos ayında gerçekleştirildi. Düğün töreni ise Tuğrul Bey'in Kutalmış isyanı ile uğraşmasından dolayı ancak 4,5 ay sonra Ocak 1063'te gerçekleştirildi.[354] Düğünün ardından Tuğrul Bey, eşi Seyyide Hatun'u da yanına alarak Rey'e hareket etti. Sultan

[350] İbn Kesîr, 1994, XII: 196.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 71.
[351] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 37.; Bundarî, 2023: 19.; Makdisi, 2009: 152.
[352] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 37.
[353] İbnü'l-Cevzî, 2014: 73-74.; Bundarî, 2023: 20.; İnce, 2019: 275.
[354] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 38.; İbn Kesîr, 1994, XII: 199.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 80-81.; Turan, 2008: 141.; Özgüdenli, 2021: 106-107.

şehre varmadan Tacarşat köyünde konakladığı sırada h.455/1063 yılında burun kanamasından öldü.[355] Netice itibariyle bu evlilik, Tuğrul Bey'in düşündüğü şekilde sonuçlanmadı.

İki taraf arasında gerçekleşen bu evlilik hadisesinin neredeyse tamamını kaynaklarda geçtiği şekilde ele almamızın nedeni, bu olayın Selçuklu-Abbâsî diplomatik ilişkilerinin geldiği noktayı tespiti açısından önemli olmasıdır. Çünkü bu evlilik, Abbâsî Halifeleri'nin daha önce hiç kimseye göstermedikleri teamülü Selçuklulara göstermesi bakımından mühimdir. Halife, bu evliliğe başından itibaren olumsuz yaklaşarak bunu bir darbe olarak görmüştür. Ancak bütün itirazlarına rağmen evlilik Tuğrul Bey'in istediği şekilde neticelenmiştir. Ayrıca kız istemeden başlayarak yaşanan gelişmeler, iki taraf arasında elçiler ve mektuplarla gerçekleşen diplomasi sürecinin Tuğrul Bey'in üstün zekâsı sayesinde, tamamen Selçuklular lehine gerçekleştiğini göstermektedir. Tabii ki burada bir soruna dönüşen evlilik hadisesini çözüme ulaştırmak için görevlendirilen tecrübeli Selçuklu ve Abbâsî devlet adamlarının, halifeye karşı uyguladıkları diplomasinin de önemli bir rolü vardır. Halife'nin evliliği kabulünden sonra Tuğrul Bey, elde ettiği zaferin heyecanı ve daha fazla halife ve halk nezdinde var olan itibarını zedelemek istemediğinden diplomatik teamülleri de gözeterek yukarıda bahsetmiş olduğumuz halifeye uyguladığı ambargoyu kaldırmış ve yolladığı güzel sözler içeren mektubu ile halifenin gönlünü almayı başarmıştır. Sonuç olarak Tuğrul Bey, hangi durumda olursa olsun Abbâsî Halifesine güç unsurunun kendisinde olduğunu bu olayla göstermiş ve büyük bir diplomatik zafer elde etmiştir.

1.2.2. Büveyhoğulları

Selçuklular ile Büveyhoğulları[356] arasındaki diplomatik ilişkiler devletin kuruluş döneminde anlaşmazlıklar ve çatışmalar üzerine bir seyir izlemiştir. İki devlet arasındaki temaslar genellikle Abbâsî Halifesinin aracılığıyla gelişirken bu ilişkilerde evlilik hadiseleri de önemli yer tutmaktadır. Tuğrul Bey ile Büveyhoğulları arasındaki ilişkilerin temelinde; Selçuklular için Abbâsî Hilafeti ve Ehl-i Sünnet mezhebinin, Şiî olan bu devletin baskısından kurtarılması ihtiyacına, Büveyhoğullar'ı için ise yeni kurulan ve hızla büyüyen Selçuklulara

[355] İbn Hallikân, 1977, V: 67.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 41.; İbn Kesîr, 1994, XII: 201.; er-Râvendî, 2020: 110.

[356] Büveyhîler 932-1062 yılları arasında hüküm süren, merkezi İran ve Irak olan Deylem asıllı bir hanedandır. Devletin kurucusu orta halli bir aileye mensup olun Ebû Şuca Büveyh b. Fennâ ile onun çocukları Rüknüddevle Ebû Ali el-Hasan, İmâdüddevle Ebû'l-Ali ve Müîzüddevle Ebü'l Ahmed'dir. bk. Ebü'l Fidâ, 1286, I: 408.; Aynî, 1998: 165. Putperest olan Deylemliler daha sonraları bölgede bulunan Şiî imam Utruş'un yoğun çabalarıyla Müslüman olarak Şiîliği benimsemişlerdir. bk. İsfahânî, 1961: 181.; İbn Hazm, 2004: 98. Müslümanlığı tercih ettikten sonra başta Abbâsî Hilafeti olmak üzere birçok Müslüman devletin ordusunda yer alarak bu devletlerle ilişki içerisinde olmuşlardır. Abbâsîler'in zayıflamasıyla birlikte özellikle Irak bölgesinde 945-1055 yılları arasında iktidarı ele geçirerek yeni bir güç olmuşlardır. Detaylı bilgi için bk. İbn Hallikân, 1900, I: 174.; Yusuf el-Iş, 1982: 169.; İbnü'l-Esîr, 1991, VIII: 220-223.; el-Kalkaşendî, 2019: 149.; Cahemn, 1986: 1350-1357.; Merçil, 1992a: 496. Soylarını Sâsâni Hükümdarı Behram-ı Gur'a dayandığı rivayet edilse de Zettersten, bunu kabul etmeyerek Büveyhîlerin soylarının Behram-ı Gur'un veziri olan Mihr Narsî'ye dayandığını belirtmiştir. bk. Zettersten, 1961: II/843. Ekler kısmında X-XI. yüzyıllar Büveyhoğulları Devleti sınırlarını gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 6) (Azimli, 2018).

karşı mevcut konumlarını koruma isteğine dayanmaktadır. Bu sebepler iki devletin yoğun biçimde diplomatik ilişkiler geliştirmesine neden olmuştur.

Selçuklular ile Büveyhoğulları arasında ilk ilişkiler Tuğrul Bey'in idaresindeki Selçuklu hanedan üyelerinin, emirlerindeki kuvvetler ile özellikle kuzeybatı İran, Irak-ı Acem ve Anadolu'da yeni yerler fethetmek için harekete geçtiklerinde başlamıştır.[357] İki taraf arsındaki ilk diplomatik temas ise Büveyhî Emîri Celâlüddevle'nin Ağustos-Eylül 1042'de Abbâsî Halifesinin görevlileri tarafından toplanan ve halifeye teslim edilen cizye[358] vergilerine el koyarak kendi hazinesine alması sonrasında yaşanmıştır. Halife el-Kâim Bi-Emrillâh bu mezkûr olay karşısında öfkelenmiş olsa da doğrudan harekete geçememiş, diplomatik yolları kullanarak el-Mâverdî aracılığıyla mektup yollamış ve yapılan uygulamadan vazgeçilmesini istemiştir. Emîrin geri adım atmayarak bu isteği reddetmesi üzerine halife, bu kez yanında Haşimîler ve ileri gelen zevat olduğu halde Bağdat'tan ayrılmaya karar vermiştir. Ancak bu kararını da uygulayamayan halife vergilerin emîrde kalmasını kabul etmek durumunda kalmıştır.[359] Bu durum üzerine Tuğrul Bey h.435/1043-1044 yılında Celâlüddevle'ye bir elçi ile mektup göndererek Irak'a gelmek niyetinde olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Tuğrul Bey Celâlüddevle'den halife el-Kâim Bi-Emrillâh ve Bağdat halkına adaletli davranmasını istemiştir. Bu talep üzerine tehlikenin büyüklüğünün farkına varan Celâlüddevle, halifeye karşı daha ılımlı bir siyaset takip etmeye başlamıştır.[360]

Bu ilk diplomatik temas tahlil edildiğinde Selçukluların yeni kurulan bir devlet olmasına rağmen hem bağlı bulundukları Ehl-i Sünnet mezhebin temsilcisi olan Abbâsî Hilafeti'nin koruyuculuğunu üstlendikleri hem de güçlü bir siyasi konuma eriştikleri söylenebilir. Ayrıca Tuğrul Bey, Celâlüddevle'ye gönderdiği mektupta taleplerinin gerçekleştirilmesini kesin bir dille ifade ederek olumsuz bir cevap karşısında yaşanacaklar için uyarıda bulunarak olayın diplomatik açıdan çözülmesi telkininde bulunmuştur. Celâlüddevle ise bu istekler sonrasında geri adım atarak oluşacak el-Kâim Bi-Emrillâh-Tuğrul Bey ittifakının önüne geçmeye çalışmıştır.

Selçuklular h.434/1042-1043 yılında İbrahim Yınal komutasında başta Rey, Hemedân ve İsfahan bölgesi olmak üzere Cibâl bölgesinde bulunan pek çok yeri hâkimiyet altına alınca,

---

[357] Köymen, 1976: 33.; Özgüdenli, 2021: 101.

[358] Cizye; İslâm devletlerinde gayrimüslim tebaanın, can güvenliklerinin, mallarının, dini özgürlüklerinin ve askerlik hizmetinden muafiyetlerinin sağlanması karşılığında ödedikleri bir vergi taahhüdü olarak tanımlanabilir. bk. Aycan, 1997: 184. Hz. Muhammed döneminde (630'dan itibaren) İslâm hukuku ve maliye teşkilatında teknik bir terim (ıstılah) olarak kullanılan cizye, temel olarak iki farklı malî yükümlülüğü ifade etmektedir. İlk ve yaygın anlamıyla İslâm devletinin hâkimiyeti altında yaşayan ve ehl-i zimme statüsündeki gayrimüslim tebaadan olan herkesin vermesi gerekli olan baş vergisi/kelle vergisi ya da bir köye veya şehre yüklenen vergilerdir. bk. el-Belazûri, 1901: 34, 59, 64, 71-72, 78-79.

[359] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 390.; İbn Kesîr, 1994, XII: 141-142.; el-Kalkaşendî, 2019: 174.; Özaydın, 2011: 210.

[360] İbn Kesîr, 1994, XII: 142.; Azîmî, 2006: 6-7.; Taneri, 1993: 259.; Ocak, 2002: 331.; Genç, 2002: 644.

devletin sınırları Büveyhî Devleti'nin sınırlarına kadar ulaştı. Bu sırada Irak Büveyhîleri Emîri h.6 Şaban 435/9 Mart 1044 tarihinde Bağdat'ta vefat etti[361] ve yerine Fars Büveyhîleri emîri olan Ebû Kâlîcâr geçti. Selçuklu kuvvetlerinin, başarıları karşısında endişeye kapılan Büveyhoğulları, Halife el-Kâim Bi-Emrillâh'a sığındılar. Halife de bu duruma müdahale ederek yukarıda da zikredildiği üzere Mâverdî'yi elçi olarak Tuğrul Bey'e gönderdi ve Selçuklular ile Büveyhoğulları arasında aracılık yapıp ilişkilerini tanzim ederek, sulh yoluyla anlaşmalarını temin etmesi için görevlendirdi.[362]

Ebû Kâlîcâr ise savunma tedbirleri alarak bir yandan Şîrâz şehrinin etrafına surlar yaptırırken diğer taraftan gelecek tehlikenin büyüklüğünü fark ederek Tuğrul Bey'e sulh teklif etti. Teklifi kabul eden Tuğrul Bey ile Ebû Kâlîcâr arasında anlaşma yapıldı.[363] Kaynaklarda anlaşma şu şekilde geçmektedir: *"Melik Ebu Kâlicâr bu sene Tuğrul Bey'e haber göndererek, barış teklif etti. Tuğrul Bey de kabul etti, anlaştılar. Bunun üzerine Tuğrul Bey kardeşi İbrahim Yınal'a mektup yazıp, ele geçirdiği yerlerin haricine çıkmamasını emretti. Bu arada Tuğrul Bey'in Ebu Kâlicâr'ın kızıyla, Ebu Kâlicâr'ın oğlu Ebu Mansur'un da Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in kızıyla evlenmesi kararlaştırıldı. Nikâhlar Eylül ayında kıyıldı."*[364]

Selçuklular, komşu devletler ile yaptıkları anlaşmalar sırasında aralarındaki ilişkiyi daha da ileriye taşımak amacıyla, anlaşma yaptıkları taraftan kız isteme veya onlara kız verme uygulamasına sıkça başvurmuşlar, bu vesile ile hem diplomatik ilişkileri hem de barış sürecini sağlam temeller üzerine inşa etmeye çalışmışlardır. Ancak bu evlilik diğerlerinden farklı olarak Tuğrul Bey'in izlediği Büveyhî politikasında bir değişikliğe neden olmamıştır. Bu evlilik bağı Büveyhîler ve Selçuklular arasındaki ilişkileri durağanlaştırsa da Çağrı Bey'in oğlu Kavurd'un, Büveyhîlerin kontrolünde olan Kirmân'a saldırması ve Kirmân nâibi Behrâm b. Leşkeristân'ın Kavurd'un tarafına geçmesi, iki taraf arasındaki barışın yerini savaşa bıraktığını göstermektedir. Zira Ebû Kâlîcâr h.4 Cemazeyilevvel 440/15 Ekim 1048'de Kirmân'a yönelerek naibi cezalandırmak istemiş ancak amacına ulaşamadan yolda Hannâb Kalesi'nde ölmüştür.[365]

Bir müddet sonra Selçuklu akıncıları Fars topraklarına girip Şiraz'a kadar ulaştı.[366] Selçuklular, Fars hâkimiyeti için yaptıkları akınların yanı sıra Ebû Kâlîcâr'ın ölümü sonrası Büveyhîlerin aralarında baş gösteren ihtilaflardan da yararlandılar. Emîr Melikü'r-Rahim

[361] Mîrhând, 1339, IV: 625.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 393-394.
[362] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 398.; Mevdudî, 1971: 171-172.; Akyol, 2012: 240.
[363] Köymen, 1976: 33.; Merçil, 1991: 2.; Özgüdenli, 2021: 101.
[364] Mîrhând, 1339, IV: 624.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 408.; İbn Kesîr, 1994, XII: 150.; Köymen, 1976: 33.; Güner, 1994: 172.
[365] İbn Haldûn, 1967, IV: 651.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 408.; Azîmî, 2006: 10; Batır, 2021: 105. Krş. için ayrıca bk. Güner, 1994: 172.; Kaçın, 2017: 153-154.
[366] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 443.

Hüsrev Firûz'a karşı mücadele eden Ebû Mansur Fulâd Sütun h.446/1054'te Şiraz'a hâkim olunca hutbeyi Tuğrul Bey adına okuttu.[367] Ancak Nisan 1055'te Melikü'r-Rahim Şiraz üzerine yürüyerek Fulâd Sütun'un Şiraz'ı terk ederek Firuzabad'a gitmesine neden oldu. Bu sayede Şiraz'a hâkim olan Melikü'r-Rahim hutbeden Tuğrul Bey'in adını kaldırdı.[368]

Selçuklular ile Büveyhoğulları arasındaki anlaşmazlıklar ve bunun sonucunda çıkan çatışmalar Tuğrul Bey'in birinci Bağdat seferine kadar devam etti. Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesine karşı çıkan Büveyhî hükümdarı Melikü'r-Rahim, Besâsîrî ile birlikte şehre doğru hareket etti. Büveyhoğulları ordusu mensuplarının ve Bağdat halkının şiddetli itirazlarına, hatta mücadelelerine rağmen Abbâsî Halifesi, Melikü'r-Rahim ile askerlerinin Tuğrul Bey'e itaat etmelerini sağladı. Bu hadiseden sonra Bağdat camilerinde önce Tuğrul Bey'in sonra Melikü'r-Rahim'in adı hutbelerde okunmaya başladı. Selçuklulara yalnızca yirmi gün tâbiî kalan Melikü'r-Rahîm, halifenin itirazlarına ve tehditlerine rağmen Tuğrul Bey tarafından Besâsîrî ile Bağdat halkının Selçuklulara karşı isyanından sorumlu tutularak hapsedildi ve bu devlete son verildi.[369]

Tuğrul Bey ile Büveyhîler arasındaki ilişkiler, genel olarak değerlendirildiğinde güç unsurunun; siyasi, askerî ve diplomatik açıdan kuruluşundan itibaren Selçuklu Devleti'nin elinde olduğu söylenebilir. Tuğrul Bey saltanatının ilk yıllarından itibaren Büveyhîlere karşı Abbâsî Hilafetinin her zaman yanında olmuş, elçiler aracılığıyla diplomatik yollardan bu devleti kontrol altına almayı başarmıştır. İlerleyen süreçte iki taraf arasındaki ilişkilerde Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh aktif rol üstlenmiş, kendi çıkarlarını da düşünerek taraflar arasında barışın tesis edilmesini sağlamıştır. Ancak bu barış uzun süreli olmamış, iki devlet arasında çatışmalar baş göstermiş, bu mücadelelerden galip ayrılan Tuğrul Bey, Ebû Kâlîcâr'ın oğlu Ebû Mansur'a kendi hâkimiyetini kabul ettirerek askerî başarısını diplomatik zaferle taçlandırmıştır.

1.2.3. Fâtımî Devleti

Selçuklular ile Fâtımîler[370] arasındaki ilişkiler, Selçukluların 1040-1055 yılları arasındaki on beş yıllık sürede güçlenerek özellikle batı yönünde kendi siyasi ve askerî

---

[367] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 451.; Köymen, 2019: 150.
[368] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 459.; Turan, 2008: 132.; Erkoç, 2020: 607.
[369] Ebü'l Fidâ, 1286, II, 182.; İbn Haldûn, 1967, IV: 1053-1054.; Zehebî, 1985, I: 229.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 463-465.; Mîrhând, 2018: 80.; Bundarî, 2023: 8.; Köymen, 1976: 39.; Kapanşahin, 2012: 196.
[370] Kendilerini köken olarak Hz. Peygamberin kızı Fâtıma'ya dayandıran Fâtımîler, 910 yılında İsmâîli dâîlerinden Şiî ismiyle tanınan Ebu Abdullah Hüseyin b. Ahmet ve Ebu Muhammed Ubeydullah Mehdi'nin büyük gayretleriyle Kuzey Afrika'da kurulmuştur. 969 yılına gelindiğinde Mısır'a hâkim olan Fâtımîler'in dayandığı siyasi fikrin esası İsmailliye mezhebidir. Devletin sınırları Halife Muizz Lidinîllah ile oğlu Aziz Billah döneminde Kızıldeniz'den Atlas okyanusuna kadar uzanan bölge ve bütün Kuzey Afrika'yı içine almaktaydı. Devlet en güçlü dönemini Halife Muntasır'ın saltanatında yaşadı. Bizans İmparatorluğu ile mücadeleleri devam ederken Suriye ve Filistin bölgesini fetheden Selçukluların faaliyetlerinden sonra Bizans ile iyi ilişki kurdular. XI yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Haçlı Seferleri sonrasında Güney Anadolu, Suriye ve Filistin'de kurulan üç haçlı devletinin

hedeflerine uygun olarak genişlemesiyle birlikte Şiî Büveyhoğulları'nı tehdit etmeleri sonucunda, bu tehlikeyle tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Büveyhîler'in destek için Mısır merkezli Şiî Fâtımî Devleti ile ilişki kurmaları sonrası başlamıştır. Aynı dönemde karşılıklı menfaate dayalı stratejik iş birliği politikası sonucu ortaya çıkan Selçuklu-Abbâsî yakınlaşması Şiî mezhebine tâbiî olan Fâtımîler ile Büveyhîler aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Nitekim daha önce yukarıdaki bölümde de aktarıldığı üzere Selçuklular, Büveyhî topraklarının büyük bir kısmını ele geçirmiş ve Irak'a kadar gelerek Fâtımî hâkimiyetini tehdit eder hale gelmiştir. Tuğrul Bey'in h.447/1055 yılında gerçekleştirdiği birinci Bağdat seferi sonrasında Şiî Büveyhoğulları'na son vermesi akabinde bu gücü durdurmak ve kendilerini hedef alan tehlikeyi ortadan kaldırmak isteyen Fâtımîler ile Selçukluların karşı karşıya gelmesi doğal olarak iki devletin birbirlerine karşı diplomatik ilişkiler geliştirmesine de neden olmuştur.

Tuğrul Bey'in batı siyaseti, biri Mısır Fâtımî Devleti'ne, diğeri Bizans İmparatorluğu'na karşı olmak üzere iki cepheden oluşmaktadır. Kurulduğu tarihten itibaren ağırlıklı olarak batı yönünde fetihler yapan Selçukluların ve Tuğrul Bey'in batı politikasının önemli hedeflerinden biri Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'ın ele geçirilmesiydi. Bu durum Selçuklu Devleti'nin yeni yerler fethederek İslâm dünyasında meşruiyet kazanma amacından kaynaklanmaktaydı. Meşruiyet konusu ise doğrudan doğruya Fâtımîlerin önce Kuzey Afrika'da, sonra Mısır'da İslâm dünyasına yönelik yapmış oldukları Şiî propaganda ve faaliyetleri ile bağlantılıydı. Abbâsîler'in aksine, Fâtımîler'in mezheplerini misyonerlik faaliyetleri ile tüm İslâm alemine yayma düşüncelerinden hiçbir zaman vazgeçmemeleri Selçukluların bu devlete karşı uygulayacağı politikaların temelini oluşturdu.[371] Tuğrul Bey, Sünni İslâm dünyasının içinde bulunduğu tehdit ve tehlikeyi bertaraf edecek sorumluluğun üstlenilmesini hem zaruri hem de prestijli bir görev addederek yukarıda da belirttiğimiz üzere h.447/1055 yılında birinci Bağdat seferini gerçekleştirdi.

Tuğrul Bey'in birinci Bağdat seferini, çalışmanın parçalarından biri olan Abbâsî Halifeliği ile diplomatik ilişkiler kısmında, bu seferin başlangıcının nedeni olan Arslan Besâsîrî isyanının teferruatına girmeden ele aldık. Zira bu isyanın genel olarak Selçuklu-Fâtımî ilişkileri içerisinde değerlendirilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Çünkü Besâsîrî isyanı ve

faaliyetlerinden sonra Fâtımîler toprak kayıplarına uğradılar. Fâtımî vezirleri bu süreçte haçlılara karşı onlara büyük darbeler vuran Nurettin Mahmud ile ilişkilerini geliştirdiler. Ancak bir süre sonra Fâtımî Halifelerin otoritelerini kaybetmelerinden sonra vezirler devlet idaresinde hâkim olmaya başladılar. Nihayet Fâtımîler Salâhaddîn Eyyübi tarafından 1171 yılında ortadan kaldırıldılar. bk. Eymen, 1995: 228-237.; Çelik, 2005: 434-438.; Sevim ve Merçil, 2023: 6. Ekler kısmında XI-XII. yüzyıllar Fâtımî Devleti sınırlarını gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 7) (Atila, 1996).

[371] Genç, 1995: 171-172.; Daftary, 2005: 336.; Kuşçu, 2010: 653-654.

devamında yaşanan gelişmelerin Selçuklu-Fâtımî münasebetleri ile mücadelesinin en önemli safhasını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Selçukluların Bağdat'a gelmesine az bir zaman kala Bağdat'ta halifeyi rahatsız eden ve sıkıntıya sokan siyasi gelişmeler yaşanmaktaydı. Büveyhîler'in komutanları arasında yer alan Türk asıllı Arslan Besâsîrî[372] ismindeki komutan, Halife el-Kâim Bi-Emrillâh tarafından Türklere reis olarak atandıktan sonra Irak'taki mevkisi de doğal olarak arttı. Hatta halife ona danışmadan hiçbir karar almamaya başladı.[373] Bağdat'taki askerî ve siyasi dengeler içerisinde Besâsîrî'nin artan nüfuzundan ve muktedir konumundan endişe duyan Abbâsî Veziri İbn Mesleme (Reîsü'r-Rüesâ), rakibini tasfiye etmek ve Halife ile arasını açmak maksadıyla türlü hilelere başvurdu. Vezir bu stratejisi doğrultusunda Bağdat'ta bulunan Türkler'e, maaşlarının azlığına neden olan kişinin Besâsîrî olduğunu söyleyerek onları Besâsîrî'ye karşı kışkırttı. Durumu haber alan Besâsîrî'nin, vezire olan kini arttı.[374] Bununla birlikte tam da bu sıralarda Bağdat'ta hem Abbâsîleri, Selçukluları, Fâtımîleri, Büveyhîleri hem de bütün İslâm dünyasını etkileyebilecek bir isyan Fâtımîler'in provokasyonuyla ortaya çıktı. Bu isyanın amacı bölgedeki güç dengelerini ve konjonktürü tamamen değiştirmek, Abbâsî Hilafetini yıkmak için son darbeyi vurmak, Abbâsîlerin hamiliğini üstlendiği Fâtımî kontrolündeki Suriye ile Mısır'ı ele geçirmek[375] ve Irak'a kadar gelmiş olan Selçukluları durdurmaktı. Fâtımîler bu isyan hareketi için Bağdat'ta önemli bir güç ve nüfuz sahibi olan Besasîri'ye mektuplar yazıp maddi ve manevi yardım vaat ederek isyana teşvik ettiler ve onun Abbâsî Halifesine karşı bir isyan başlatmasını sağladılar.[376] Sonuç olarak Fâtımîler bahsi geçen amaçları doğrultusunda bu isyana dolaylı şekilde müdahil oldular. Zira bir bakıma bu isyan hareketini Fâtımîler adına organize eden Dâî el-Müeyyed; *"Ebû'l-Haris el-Besâsîrî ve Bağdatlı askerlere yazdığımız mektuplarla kendilerine destek olduğumuzu ve asker silah hususunda yardım edeceğimizi bildirmek üzere görüşmeler başladı..."*[377] sözleriyle Besâsîrî isyanındaki Fâtımî etkisini açıkça beyan etmektedir.

Cereyan eden bu hadiselerin akabinde Tuğrul Bey, Selçuklu ordusuyla birlikte Bağdat önlerine intikal etti. Ancak bu yeni otoritenin gelişi, şehirde yerleşik bulunan ve mevcut

---

[372] Besâsîrî'nin tam kimliği kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: Künyesi Ebû'l Mansur, Ebû'l Hâris, ismi Arslan b. Abdillah, lakabı el-Muzaffer, nisbesi ise el- Besâsîrî et-Türkî'dir. Besalı bir Türk ya da başka bir tüccarın memlûkî olan Besâsîrî, Bahâü'd-Devle tarafından ya satın alınıp ya da başka bir yolla Bağdat'a getirilmiş ve Büveyhî ordusuna dahil edilmiştir. bk. İbn Zâfîr, th: 67-69.; İbnü'l-Adîm, 1982: 7-10.; Köymen, 1976: 46.; Genç, 1995: 173-174.; Turan, 2008: 131-132.

[373] İbnü'l Kalânisî, 1908: 87.

[374] İbnü'l Kalânisî, 1908: 87.; İbn Müyesser, 1981: 20.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 461-462.; Çelik, 2002: 747.

[375] İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, VIII: 164.; Genç, 2010: 23.

[376] İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, VIII: 163-164.; eş-Şîrâzî, 1949: 95-96.; İbn Müyesser, 1981: 20-21.; İbnü'l-Adîm, 1982: 1-3.; Sümer, 1986: 106.; Koca, 1997: 101-102.

[377] eş-Şîrâzî, 1949: 96.

statükodan nemalanan Gulâm Türkleri arasında ciddi bir infiale yol açtı. Selçuklu hâkimiyetiyle birlikte mevcut imtiyazlarını ve çıkarlarını kaybedecekleri endişesine kapılan bu gruplar, şehirde kargaşa çıkararak Hilafet Dîvânı'na ve resmî dairelere saldırıda bulundular. Zuhur eden bu asayişsizlik ve kaos ortamı sebebiyle can güvenliğinden endişe eden Bağdat ahalisi, şehrin batı yakasına iltica etmek zorunda kaldı. Siyasi vaziyetin vahametini ve iktidarının çöküşünü idrak eden Büveyhî hükümdarı Melikü'r-Rahim, bulunduğu Vasıt şehrinden Bağdat'a döndü. Ancak şehre girmeden evvel, Abbâsî Veziri İbn Mesleme'nin diplomatik baskısı ve talebi doğrultusunda stratejik bir taviz vermek zorunda kalarak müttefiki olan Besâsîrî'yi maiyetinden uzaklaştırıp onu siyasi yalnızlığa itti. Besâsîrî ise akrabası olan Hille hâkimi Dubeys b. Mezyed'e sığındı, oradan da Rahbe'ye kaçtı.[378]

Selçukluların güçlenmesi diplomasi alanında da kendisini gösterdi. Buna bağlı olarak, Tuğrul Bey aynı yıl Bizans İmparatorluğu'nun merkezi olan Kostantinopolis'e gönderdiği elçisi ile imparatordan, buradaki camide hutbenin Abbâsî Halifesi adına okunmasını istedi. İmparator bu isteği yerine getirdi ve bu sayede Fâtımî Halifesi el-Müstansır adına okunan hutbeye son verilerek, hutbe Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh adına okutuldu. Bundan son derece rahatsız olan Şiî Halife Müstansır, Mısır ve Şam'daki tüm kiliseler ile Kudüs'teki meşhur el-Kumâme kilisesini kapatarak, gayrimüslimlerin cizyesini arttırdı ve Ruhban sınıfının da cizye vermesini emretti. Bunun üzerine geri adım atmak durumunda kalan Bizans İmparatoru, eski antlaşmayı tekrar yürürlüğe koydu ve Fâtımî-Bizans ilişkilerini tekrar eski şekline döndürdü.[379]

Tuğrul Bey, aynı zamanda Fâtımîler'e karşı Kuzey Afrika'daki Müslüman devletlerden biri olan Zîrî hanedanı ile de diplomatik ilişkiler kurdu. Bu devletin başında bulunan Muizz b. Bâdîs Şerefu'd-Devle, h.435/1043-1044 yılından itibaren Şiî Halife adına okunan hutbeyi kaldırarak Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh adına hutbe okutmaya başladı ve bu nedenden ötürü de Mustansır ile düşmandı.[380] Mevcut siyasi konjonktürü ve bölgesel güç dengelerini stratejik bir fırsata tahvil eden Tuğrul Bey, Fâtımî nüfuz sahasını daraltmak maksadıyla İfrikiyye'nin Emîri Muizz b. Bâdîs ile diplomatik kanallar vasıtasıyla irtibat tesis etti. Yürütülen müzakereler neticesinde Zirî Emiri, Selçuklu yüksek hâkimiyetini tanıdı ve devlete tâbiî

[378] İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, VIII: 163-164.; el-Hüseynî, 1943: 59-60.; Abû'l Farac, I, 1999: 306.; İbnü'l-Adîm, 2014, 8.; Köymen, 1976: 47.; Özgüdenli, 2021: 107-108.
[379] İbn Müyesser, 1981: 14.; Azîmî, 2006: 14.; Eymen, 1992: 127-128.; Kayhan, 2002: 754.
[380] Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh, Muizz'in hem Ehl-i Sünnet yanlısı olduğunu bildiğinden hem de onun Fâtimîlere karşı olan tutumundan ötürü bu durumu Abbâsî yararına değerlendirerek Zîrî emîri ile diplomatik temas kurmuştu. Bunun neticesinde Muizz b. Bâdîs, kimi kaynaklara göre 1043, kimilerine göre 1052'de Fâtimî halifesi Mustansır adına okunan hutbeye son vermiş ve Abbâsî halifesi el-Kâim adına hutbe okutmaya başlamıştı. bk. İbn Zâfîr, th: 71.

kılındı.[381] Bu diplomatik başarı, Selçuklu Devleti'nin Fâtımî Hilafeti'ne karşı yürüttüğü ideolojik ve askerî mücadelede kritik bir kazanım sağladı.

Bağdat'tan uzaklaştırılarak Rahbe'ye çekilen Arslan el-Besâsîrî; bu mevkiyi bir diplomatik ve askerî üs olarak kullanarak Mısır Fâtımî Halifesi el-Mustansır Billâh ile stratejik bir muhaberata girişti. Besâsîrî, Halife'ye sunduğu teklifte, şayet kendisine gerekli askerî ve mali destek sağlanırsa, Bağdat'taki Abbâsî Hilafetine son vereceğini ve Irak coğrafyasında hutbeyi Fâtımî Halifesi adına okutarak hâkimiyeti değiştireceğini taahhüt etti. Ayrıca bu desteğin karşılığı olarak Tuğrul Bey liderliğindeki Selçuklu yayılmacılığının Suriye hattında durdurulacağını ve bölgenin bir tampon bölge olarak korunacağını ifade etti. Bu teklifi memnuniyetle karşılayan Fâtımî Halifesi, Rahbe bölgesini Besâsîrî'ye ikta ederek kendisine yüklü miktarda nakdi yardım, mühimmat, silah ve zahire desteği sağladı.[382] Fâtımî devletinin bu isyanı finanse etmesi ve Besâsîrî'yi himaye altına alması; Selçuklu-Fâtımî rekabetinde yeni bir safhayı işaret etmektedir. Nitekim bu hamle ile iki devlet Irak sahasında ilk kez dolaylı yoldan karşı karşıya geldi.

Fâtımî diplomasisinin en etkin ismi olan Dâî el-Müeyyed, Besâsîrî hareketine meşruiyet ve askerî taban kazandırmak adına bölgede yoğun bir diplomatik seferberlik başlattı. El-Müeyyed, civar bölgelerdeki Arap kabile reislerini ve yerel güç odaklarını Abbâsî otoritesine karşı kışkırtmak maksadıyla sistematik bir muhaberât ağı kurdu. Bu ittifak arayışında *"yumuşak güç"* unsurlarını da devreye sokan Dâî, muhataplarına Fâtımî Halifesi adına kıymetli hil'âtler tevdi etti ve hem siyasi hem de maddi taahhütlerde bulundu. El-Müeyyed'in yürüttüğü bu propaganda ve teşvik siyaseti, Besâsîrî isyanının yerel destek bulmasında ve Abbâsî karşıtı cephenin tahkim edilmesinde belirleyici bir rol oynadı. El-Müeyyed, yürüttüğü propaganda faaliyetlerinin etki sahasını genişleterek diplomatik teamülleri zorlayan bir hamleyle doğrudan Tuğrul Bey'in veziri[383] ile mukâtebât sürecini başlatmıştır. Dâî, kaleme aldığı mektuplarda Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh'ın hilafet ehliyetini ve meşruiyetini kategorik olarak reddeden bir söylem geliştirdi. El-Müeyyed'in temel argümanına göre, Irak coğrafyasında hukuken geçerli bir halife mevcut değildi ve İslâm dünyasının yegâne meşru otoritesi, Mısır'daki Fâtımî Halifesiydi. Ancak el-Müeyyed, bu mektuplarla amaçladığı hedefe büyük

[381] Kayhan, 2002: 755.
[382] İbn Müyesser, 1981: 15. İbn Tağriberdi, Besâsîrî'ye gönderilen malın miktarını; 500.000 dinar nakit para, bir o kadar değerli kumaştan elbiseler, 500 at, on binlerce yay, kılıç ve binlerce oktan oluşan askerî teçhizat olarak vermektedir. bk. İbn Tağriberdi, 1992, V: 13.; Makrizî ise, Besâsîrî'ye gönderilen ayni ve nakdi yardımın toplam miktarını 2.300.000 dinar olarak vermektedir. bk. Makrizî, 1996, II: 232. Dönemin bazı kaynaklarında Mustansır'ın asker yardımı yapmadığı nakledilerek bunun nedeni olarak o dönemde Mısır ve Şam bölgesinde vuku bulan dahili problemlerin yaşanması gösterilmektedir. bk. İbn Zâfîr, th: 74-75.; Abû'l Farac, 1999, I: 308.
[383] Muhtemelen Selçuklu veziri Amîdülmülk Kündürî'dir.

oranda ulaşamadı. Nitekim, Tuğrul Bey'in veziri Amîdülmülk Kündürî, Arap liderleri arasına ihtilaflar sokmayı başardı ve onların Besâsîrî'ye verdikleri desteği çekmelerini sağladı.[384]

Fâtımîler, Selçuklulara karşı Dâî el-Müeyyed aracılığıyla harekete geçirip isyan ettirdikleri, fakat ilk teşebbüste başarısız olan Besâsîrî'yi ve bölgedeki diğer müttefik emirleri yeniden organize edip, örgütlemek için çeşitli faaliyetlere giriştiler. Zira bu durumu kaynaklar ve özellikle de el-Müeyyed'in kendisi, Besâsîrî ve yandaşlarına her türlü Fâtımî desteği sağlandığını aktarmaktadır.[385] Fâtımîlerin sağladığı lojistik ve finansal destekle teçhiz edilen Besâsîrî kuvvetleri ve bölge güçlerinden müteşekkil müttefik ordusu, Kutalmış idaresindeki birlikleri Sincar mevkiinde ağır bir mağlubiyete uğrattı.[386] Sincar Zaferi, Fâtımî-Besâsîrî ittifakına hem askerî mühimmat hem de psikolojik üstünlük sağlayarak harekete adeta yeniden hayatiyet kazandırdı. Zira elde edilen bu askerî başarı ve Fâtımîlerin yardımları bölgedeki kararsız emîrleri ve yerel liderleri cesaretlendirdi, onların yeniden bu ittifak bloğuna katılmalarını sağladı. Bu sayede Bağdat'ın batısı tekrar Fâtımî egemenliğine girdi.[387]

Sincar'da yaşanan askerî başarısızlık ve bölgede tırmanan jeopolitik kriz karşısında inisiyatif alan Tuğrul Bey, bizzat sevk ve idare ettiği, İbrahim Yınal ve yeğeni Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'nin de iştirak ettiği ordu ile Ocak-Şubat 1057 tarihinde Musul, Diyarbakır, Sincar, Tekrit ve Hille hattına kapsamlı bir askerî harekât düzenledi. Bu seferin nihai amacı Selçuklu varlığına yönelik varoluşsal bir tehdit oluşturan Fâtımî-Besâsîrî ittifakını bertaraf etmek ve söz konusu coğrafyada sarsılan Selçuklu-Abbâsî egemenliğini yeniden tesis etmekti. Selçuklular, bu seferle amaçladıkları hedeflere ulaştılar.[388] Ancak bu sefer sırasında İbrahim Yınal ve kuvvetlerinin bölgeye intikalinin gecikmesi üzerine Tuğrul Bey'in ona kızıp sinirlenmesi ve bazı sözler söylemesi, Selçuklu idaresinde bir sıkıntının meydana gelmesine ve ileride İbrahim Yınal isyanının çıkmasına neden oldu. Ancak Tuğrul Bey, bu durumun daha fazla büyümesine mâni olmak için İbrahim Yınal'a hiçbir şey yapmadı. Hatta onun sefere geç gelişini affetmiş gibi davrandı, kızgınlığını belli etmemeye çalışarak ona hil'ât giydirdi ve hediyeler verdi.[389]

İşaret ettiğimiz İbrahim Yınal'ın isyanının başlangıcı şu şekilde gerçekleşti: Sincar'ın fethinin ardından İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'den iktalarının arttırılmasını talep etti, ancak Sultan, bunu kabul etmedi hatta ona sitem ve bazı mesajlar taşıyan bir cevap verdi.[390] Tuğrul

---

[384] eş-Şîrâzî, 1949: 97-100.; Sürûr, th: 111.; Macid, 1994: 154.; Çelik, 2002: 748.
[385] el-Bağdâdî, th, IX: 400.; İbn Zâfîr, th: 69.; eş-Şîrâzî, 1949: 97-107.; İbn Müyesser, 1981: 14-15,18,21.; Genç, 1995: 213-231.
[386] eş-Şîrâzî, 1949: 131-135.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 474.; Abû'l Farac, 1999, I: 308.; Bundarî, 2023: 9.; Koca, 1997: 107.; Özgüdenli, 2021: 108.
[387] eş-Şîrâzî, 1949: 131-137.; el-Avfi, 1982: 101-109.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 474.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 25-26.
[388] İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, VIII: 173.; eş-Şîrâzî, 1949: 141-143.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 474-477.; Abû'l Farac, 1999, I: 308-309.; Genç, 1995: 232-236.
[389] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 475-476.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 27-30.; Bundarî, 2023: 12.
[390] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 31-33.

Bey'in sert sözleri ve tavrı İbrahim Yınal'a ağır gelmesine rağmen o an için herhangi bir karşılık vermedi. Fakat bu sözler ve Sultanın tavrı Yınal'ın Tuğrul Bey'e karşı duyduğu nefret ve kıskançlığı körükledi. Hadise Tuğrul Bey zaviyesinden mütalaa edildiğinde; İbrahim'in istikbale matuf su-i niyetini sezen Sultan'ın, bu vesileyle kendisine bir ikazda bulunmayı murat ettiği kuvvetle muhtemeldir. Bu tatsız hadiseye rağmen, Sultan yine de İbrahim Yınal'ı Musul'da bırakarak hem kendisi hem de Selçuklu Devleti adına büyük önem arz eden halife ile görüşmek üzere Bağdat'a gitti.[391] Kanaatimize göre, yaşananlara rağmen Sultan, hâlâ Yınal'a güvenmekteydi ya da güvendiği izlenimini vererek onun aklındaki olası kötü düşünceleri yok etmeye çalışıyordu.

Selçukluların Fâtımî-Besâsîrî ittifakını bitirmek için siyasi, diplomatik ve askerî faaliyetler yürütüp çeşitli tedbirler alması karşısında elbette Fâtımîler de boş durmamaktaydı. Fâtımî yönetimi, Selçuklu askerî tazyiki karşısında mukavemeti kırılan ve dağılma emareleri gösteren müttefik unsurları yeniden toparlamak ve nüfuz mücadelesinde üstünlüğü elinde tutmak maksadıyla yoğun bir çaba sarf etti. Bu doğrultuda; bölgedeki en yetkin temsilcileri olan Dâî el-Müeyyed vasıtasıyla, yerel güç odaklarına sağlanan finansal ve lojistik desteği artırarak sürdürdü ve diplomatik temas trafiğini kesintisiz bir şekilde idame ettirdi.[392]

Fâtımî Hilafeti, nüfuz sahasına doğru tehlikeli bir ivmeyle yaklaşan Selçuklu yayılmacılığını durdurmak ve bu tehdidi bertaraf etmek gayesiyle, elindeki bütün diplomatik ve askerî araçları seferber ederek, her türlü stratejik manevraya ve karşı tedbire başvurma zarureti hissetti. Bu hedef doğrultusunda Fâtımîler, Selçuklu devlet mekanizmasını içeriden zaafa uğratmak ve merkezi otoriteyi sarsmak maksadıyla yıkıcı bir politika izledi. Bu kapsamda hanedan mensupları arasındaki rekabet zeminini istismar ederek bir taht mücadelesi veya dâhili bir buhran kışkırtılmaya çalışıldı. Bu amaçla el-Müeyyed ilk önce Selçuklu veziri Amîdülmülk Kündürî ile temas kurdu ve ona gönderdiği mektupla kendisini kandırıp Fâtımî tarafına çekerek Selçuklu idaresinde çatlak oluşturmaya çalıştı.[393] Ancak Fâtımîler bu teşebbüslerinde istediklerini elde edemediler. Yine de mevcut durum kendi açılarından vahim olduğundan pes edilmemesi gerekiyordu. İşte bu noktada uygun ve gerçekleşmesi mümkün bir çare düşünüldü. Bu çare İbrahim Yınal'ın isyana teşvik edilmesiydi. Zira Türk hâkimiyet anlayışına göre, Yınal da saltanatta hak iddia edebilirdi. Zaten onun sultan olma arzusunun olduğu ve Tuğrul Bey ile aralarının iyi olmadığı biliniyordu. İşte bu sebepler onu isyan için oldukça uygun biri haline getiriyordu. Fâtımîler de bu durumu iyi analiz ederek Besâsîrî aracılığıyla bir plan ve strateji

[391] İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, VIII: 181.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 480.
[392] el-Avfi, 1982: 94-113.; Genç, 1995: 254-259.
[393] eş-Şîrâzî, 1949: 154-156.; Makrizî 1996, II: 237.; Genç, 2010: 28.

hazırlayıp yukarıda da zikredildiği gibi İbrahim Yınal'ın Tuğrul Bey'e ikinci kez[394] isyanını sağladılar.

Tuğrul Bey, kardeşinin isyanı ile mücadele etmek için Bağdat'tan ayrılınca Irak'ın savunmasız kaldığını gören Besâsîrî, Bağdat'ı işgal etti. Abbâsî Hilâfetinin ve Selçukluların şehirdeki idarecileri, halife de dahil olmak üzere tutuklandı. Şehrin Selçuklu valisi Ebû Nasr Ahmed ve vezir İbn Mesleme öldürüldü. Halife ise Hadîsetu Âne'de sürgüne gönderildi. Abbâsî Halifesi adına okunan hutbeler kaldırılarak yerine Fâtımî Halifesi adına okutulmaya başlandı. Ayrıca Fâtımî halifesi adına darphanede dinarlar bastırıldı. Bağdat'ın yanında Basra ve Vasıt şehirleri de ele geçirildi. Ahvaz ise vergi vermek zorunda bırakıldı. Böylece, Irak'taki hâkimiyet tamamen Fâtımîler'in eline geçmiş oldu.[395]

Tuğrul Bey, h.451/1059 yılında kardeşinin isyanını bastırarak onu yayının kirişi ile boğdurdu ve Irak'a yöneldi. Bir yandan da diplomatik yolları kullanarak Kureyş'e bir mektup yolladı ve halifenin serbest bırakılıp, makamına iadesini talep etti. Tuğrul Bey'in zaferi ve Irak'a hareketi Bağdat'ta duyulunca Besâsîrî'nin cesareti kırıldı. Aynı zaman içerisinde Fâtımî Halifesi Mustansır da izni alınmadan kendi başına kararlar alan Besâsîrî ile ilişkilerini sonlandırma noktasına geldi. Kureyş b. Edrân, uğruna mücadele ettiği ve adına hutbe okuttukları Fâtımî halifesinin bu tavrı üzerine durumdan rahatsız olarak, Halife el-Kâim Bi-Emrillâh'ın makamına iadesi için Vasıt'ta bulunan Besâsîrî'ye mektup gönderdi ve pişmanlık tezahürleri sergiledi. Bu sırada Irak'a gelen Tuğrul Bey Halife el-Kâim Bi-Emrillâh'ı kurtararak h.451/1060'ta Bağdat'a girdi. Ardından Besâsîrî'nin peşine düşen Tuğrul Bey, h.15 Zilhicce 451/22 Ocak 1060'ta Vasıt'ta yapılan savaşta Besâsîrî'yi yenerek onun kesik başını Bağdat'a gönderdi.[396] Yaşananların ardından Sünni İslâm âlemine en büyük tehdidi oluşturan Şiî-Fâtımî tehlikesi sonlandırılmış oldu.

---

[394] İbrahim Yınal'ın Tuğrul Bey'e ilk isyanı 1049–1050'deki Irak-ı Acem (Cibâl) bölgesindeki fetih hareketleri sırasında muhalefet etmesinin ardından gerçekleşti. Bu bölgede başarılı fetihler gerçekleştiren İbrahim Yınal ele geçirdiği Rey şehrini Tuğrul Bey'e teslim etti. Fakat Selçuklu Sultanı'nın Hemedan ve diğer Cibâl kalelerinin de kendisine teslim edilmesini istemesi üzerine İbrahim Yınal bu duruma itiraz etti ve iki taraf arasında yapılan savaşta yenilerek kaçtı. Tuğrul Bey ise Yınal'ın elindeki şehir ve kaleleri alarak onu sığındığı Sermac Kalesi'nde kuşattı. Sultanın karşısında müşkül durumda kalan İbrahim Yınal sonunda Tuğrul Bey'den af dileyerek itaatini bildirdi. Bunun üzerine İbrahim Yınal'ı affeden Tuğrul Bey, onu yanında kalmak ya da ikta edeceği bir bölgeye gitmesi konusunda serbest bıraktı. O da Sultanın yanında kalmayı tercih etti. Böylece Tuğrul Bey de aldığı yerlerin çoğunu İbrahim Yınal'a teslim etti. bk. Kafesoğlu, 1958: 123-124.; Köymen, 1976: 66.; Turan, 2008: 136.; Öngül, 2016: 31-32.; Piyadeoğlu, 2021: 111-112.

[395] İbn Zâfîr, th: 68.; İbnü'l-Adîm, 1982: 5.; Zehebî, 1985, I: 230-231.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 485-488; İbn Kesîr, 1994, XII: 182-185.; Abû'l Farac, 1999, I: 313-314.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 52.; Bundarî, 2023: 12.; Kayhan, 2002: 756.; Özdemir, 2008: 325.; Akbaş, 2021: 151.

[396] İbn Zâfîr, th: 67.; el-Hüseynî, 1943: 15.; İbn Haldûn, 1967, IV: 598.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 489-492.; İbn Kesîr, 1994, XII: 188-192.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 76.; Ahmed b. Mahmûd, 2011: 58-59.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 59.; Bundarî, 2023: 13-16.; Hitti 1980, III, 747.; Merçil, 2013: 58-59.; Özgüdenli, 2021: 106.

Tuğrul Bey dönemi Selçuklu-Fâtımî diplomatik ilişkileri genel olarak değerlendirildiğinde iki taraf arasındaki temasların Tuğrul Bey'in h.447/1055 yılında gerçekleştirdiği birinci Bağdat seferi sonrasında dolaylı yollardan başladığı söylenebilir. Birbirine hem mezhep farklılığı hem de siyasi olarak rakip olan iki devlet arasında hiçbir zaman karşılıklı olarak doğrudan diplomatik münasebet gerçekleşmemiştir. Bunun yerine Selçuklular, Fâtımîler'in ilişkide olduğu Bizans İmparatorluğu ve Zîrî hanedanlığı gibi devletlerle Fâtımîler'e karşı temasa geçerek kendi çıkarları doğrultusunda onların aleyhinde faaliyetlerde bulunmuş ve Abbâsî Hilafeti'nin yanında yer almıştır. Kanaatimize göre bu diplomatik ilişkiler dönemsel de olsa başarıyla neticelenmiştir.

Fâtımîler ise, kuruluşundan itibaren kendisine düşman olarak gördüğü Selçuklulara karşı, özellikle Irak'ta onların aleyhinde hareket eden Besâsîrî ile mektuplar aracılığıyla ilişki kurmuş, onu maddi ve manevi olarak destekleyip isyana teşvik etmiştir. Ayrıca Dâî el-Müeyyed, bölgedeki Arap liderlere Abbâsîler ve Selçuklulara karşı onları ikna etmek için mektuplar gönderip, hil'âtler hediye edip vaatlerde bulunarak Besâsîrî'ye destek olmalarını sağlamaya çalışmıştır. Bunun yanında Fâtımîler, Selçuklu devlet idaresinde saltanat kavgası veya dâhilî bir kriz çıkartmaya çalışmış bu amaçla Dâî el-Müeyyed aracılığıyla öncelikle vezir Amîdülmülk Kündürî ile temas kurulmuş gönderilen mektupla vezir'i kandırıp Fâtımî tarafına geçmesi için mücadele edilmiştir. Bu işte başarısız olununca bu kez Selçuklu ailesinden olan İbrahim Yınal ile temas kurularak onun devlete karşı isyan etmesi sağlanmıştır. Ancak Selçuklular, Fâtımîler'in bütün bu uğraşlarını boşa çıkararak hem Besâsîrî'yi mağlup etmişler hem de İbrahim Yınal isyanını bastırmışlardır.

1.2.4. Bizans İmparatorluğu

Selçuklular ile Bizans İmparatorluğu[397] arasında XI. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan ilişkiler genellikle mücadeleler şeklinde gerçekleşse de iki devlet arasında zaman

[397] Roma İmparatoru Diocletianus (284-305); imparatorluğun idari ve stratejik ağırlık merkezini batıdan doğuya, Nikomedia'ya (İzmit) naklederek bu jeopolitik yönelimin öncüsü olmuştur. Bununla birlikte, Doğu Roma, diğer adıyla Bizans İmparatorluğu'nun kurumsal temellerinin asıl olarak Büyük Konstantinos (306-337) döneminde atıldığı görüşü genel kabul görmektedir. Kavimler Göçü'nün tetiklediği demografik ve siyasi sarsıntılar sonucunda 395 yılında resmen ikiye bölünen imparatorluğun Batı kanadı, Cermen kavimlerinin istilaları karşısında tutunamayarak 476 yılında yıkılmıştır. Bu kaotik süreci askerî ve diplomatik manevralarla savuşturmayı başaran Bizans ise Roma İmparatorluğu'nun ytek siyasi mirasçısı ve temsilcisi sıfatıyla tarih sahnesindeki mevcudiyetini muhafaza etmiştir. Bu dönemden itibaren çeşitli hanedanlar tarafından idare edilen Bizans'a I. Justinianus, en parlak devrini yaşatmıştır. Selçuklu Devleti'nin kurulduğu yıllarda Hristiyanlığın en büyük devleti olan Bizans'ta II. Basil'in ölümü imparatorluk için bir dönüm noktasıydı. Aleksios Komnenos'un 1081'de tahtta geçişine kadar geçen süre devlet içerisinde gerileme ve anarşinin hüküm sürdüğü bir dönem oldu. Bu zaman zarfında Bizans, bir taraftan içerde 1042–1047 yılları arasında görevden azledilen generallerin çıkarttığı isyanlarla, diğer taraftan da dışarıda Tuna boylarında huzursuzluk çıkartırken Peçenekler, Bizans ülkesini yağmalayan Normanlar, doğuda ise gittikçe artan kuvvetleriyle Anadolu'ya seferler düzenleyen Selçuklular ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. Detaylı bilgi için bk. Demirkent, 1992: 230-244.; Ostrogorsky, 2023: 293-316.; Sevim ve Merçil, 2023: 8-9. Ekler kısmında XI-XII. yüzyıllar Bizans İmparatorluğu sınırlarını gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 8) (Haldon, 2007).

zaman yapılan ittifaklar ve anlaşmalar sayesinde yumuşamalar da görülmüştür. Tuğrul Bey döneminde gerçekleşen 1048 yılındaki Pasinler Savaşı'nın ardından yoğunluk kazanan ilişkiler artarak devam etmiştir. Bu dönemde iki devlet arasındaki temaslar genellikle elçi teatisi ve mektuplar yoluyla gelişmiştir. Selçuklu Sultanları ile Bizans İmparatorları arasındaki ilişkilerin temelinde; Selçuklular açısından yoğun olarak görülen Türkmen göçleri için Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi ihtiyacı, Bizans için ise özellikle XI. yüzyılın ikinci yarısı ile başlayan buhranlı dönemde bu güçlü rakibe karşı topraklarını korumak üzerine geliştirilen siyasi argümanlar yer almaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilk askerî ve diplomatik temasların kökeni henüz Selçuklu Devleti'nin resmen teşekkül etmediği bir dönemde, Anadolu coğrafyasına yönelik gerçekleştirilen öncü akınlara dayanmaktadır. Bu bağlamda tarihsel sürecin ilk ve en stratejik adımı, Çağrı Bey'in sevk ve idaresinde, 1016-1021 yılları arasında Doğu Anadolu hudutlarına icra edilen seferdir.[398] Çağrı Bey'in güvenli bir yurt bulmak[399] veya bulundukları bölgedeki siyasi teşekküllerle mücadele edebilecek güce ulaşmak için gerekli olan maddi kaynağı temin etme amacıyla[400] çıktığı bu seferden kısa bir zaman sonra bu kez 1028 yılında Yabgulu (Nâvekiyye, Yâvgiyân)[401] Türkmenleri Anadolu'ya girdi.

Anadolu coğrafyasına yönelen bu ilk Türkmen dalgası Arslan Yabgu'nun Gazneliler tarafından esir alınmasını müteakip, ona sadık Oğuz boylarının Çağrı ve Tuğrul Beylerin siyasi egemenliğini tanımayı reddetmeleri neticesinde zuhur etti. Merkezi bir fetih planından yoksun olan bu hareketler, nitelik itibarıyla gayri-nizamî akınlar hüviyetindedir. Söz konusu Türkmen grupları, her ne kadar Selçuklu devlet mekanizmasının kontrolü ve inisiyatifi dışında hareket etmiş olsalar da icra ettikleri bu sürekli akınlar, Bizans'ın bölgedeki askerî mukavemetini kırdı ve tedricen zayıflattı. Bu yıpratma harekâtı, ilerleyen süreçte Selçuklu ordusunun gerçekleştireceği sistematik fetihler için elverişli bir siyasi ve askerî zemin teşkil etti.[402]

Selçuklu Devleti'nin resmî olarak kurulmasının akabinde Tuğrul Bey, kendisine bağlı olan Selçuklu meliklerini belirli bir bölgenin fethi ile vazifelendirdi. Selçuklu Sultanının emri ile harekete geçen melikler kısa zaman içerisinde fethetmekle vazifelendirildikleri bölgeleri ele geçirmeyi başardılar.[403] Selçuklu ile Bizans arasındaki ilk diplomatik temas ise işte tam da bu

[398] Vardan, 1937: 172-173.; Simbat, 1946: 18-19.; Mîrhând, 2018: 25-26.; Urfalı Mateos, 2019: 48-49.; Kafesoğlu, 1953: 259-274.; Köymen, 1976: 3.; Turan, 2018: 45.; Yinanç, 2020: 31-32.; Sevim, 2020: 33-35.; Piyadeoğlu, 2020: 24-29.; Coşkun, 2020: 8.
[399] Kafesoğlu, 2019: 18.; Ayönü, 2021: 7.; Sevim ve Merçil, 2023: 24.;
[400] Köymen, 1953: 569.; Köymen, 2019: 37.
[401] Yabgular ile ilgili daha detaylı bilgi için bk. Ateş, 1965: 517-525.; Sevim, 1996: 789-792.
[402] Köymen, 2018: 239-242.; Ayönü, 2021: 15.
[403] el-Hüseynî, 1943: 12.; Fazlullâh 2010: 94-96.; Kazvinî, 2018: 344.; el-Cûzcânî, 2020: 75.; er-Râvendî, 2020: 103.; Bundarî, 2023: 6.; Cahen, 1988: 9.; Öngül, 2016: 15. Köymen, 2021: 363-364.

sırada dolaylı yollarla gerçekleşti. Tuğrul Bey yukarıda da aktardığımız üzere Ağustos-Eylül 1042 yılında Büveyhî Emîri Celâlüddevle'nin, Abbâsî Halifesi'ne karşı yaptıkları sonrasında 1043-1044 yılında Celâlüddevle'ye bir elçi ile mektup göndererek Irak'a gelme niyetinde olduğunu söyledi. Tuğrul Bey bu durumu yine bir mektupla, Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos'a da bildirdi.[404]

Bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını Azerbaycan'a kadar genişleten IX. Konstantinos Monomakhos'un, Gürcü kumandanı Liparit'in idaresindeki orduyu, Şeddadoğulları Beyliği'nin merkezi olan Dovin'e yollaması üzerine harekete geçen Kutalmış, Gence'de karşılaştığı Bizans ordusunu yenerek geri çekilmek zorunda bıraktı.[405] Bu ilk Selçuklu-Bizans karşılaşmasında Bizans ordusu ağır kayıplar verdi. Ölenler arasında Ermeni kuvvetlerinin kumandanı olan Vahram ve oğlu Grigor da bulunuyordu.[406]

İki devlet arasında gerçek anlamda karşılıklı olarak ilk diplomatik temaslar ise 1048-1049[407] yılındaki Pasinler (Hasankale) Zaferinden sonra meydana geldi. Diplomatik süreci tetikleyen askerî süreç Vaspurakan havzasında, Büyük Zap Suyu kenarında Selçuklu Meliki Hasan[408] ve maiyetinin, Bizans kuvvetlerince pusuya düşürülerek şehit edilmesiyle başladı. Tuğrul Bey, bu hadiseye bir misilleme olarak İbrahim Yınal'ı bölgeye yönelik kapsamlı bir cezalandırma seferiyle görevlendirdi. İbrahim Yınal komutasındaki Selçuklu ordusu Pasinler Ovası'nda Bizans-Gürcü müttefik kuvvetlerini ağır bir mağlubiyete uğrattı ve müttefik ordusunun başkomutanı Gürcü Prensi Liparit'i esir aldı.[409] Zaferin ardından Selçuklu payitahtı Rey'e dönen İbrahim Yınal, diplomatik pazarlıklarda stratejik bir koz teşkil edecek olan Prens Liparit'i ve savaş meydanından elde edilen yüklü miktardaki ganimeti[410] Tuğrul Bey'e arz etti.[411]

---

[404] İbn Kesîr, 1994, XII: 142.; Azîmî, 2006: 6-7.; Taneri, 1993: 259.; Ocak, 2002: 331.; Genç, 2002: 644. Bizans İmparatoru'na bu tarihte gönderilen mektubun içeriği ile ilgili kaynaklarda yeterli bilgi mevcut değildir.

[405] Azîmî, 2006: 9.; Turan, 1969: 203.; Alptekin, 1992: 107-108.

[406] Simbat, 1946: 31.; Zonaras, 2008: 89-90.; Urfalı Mateos, 2019: 82.; Sevim, 2020: 46-47.

[407] Savaşın tarihiyle ilgili kaynaklar farklı bilgiler verilmektedir. O. Turan ile O. G. Özgüdenli, 18 Eylül 1048 tarihini vermektedirler. bk. Turan, 2008: 122.; Özgüdenli, 2021: 98. M. A. Köymen ise, 18 Eylül 1049 tarihini kabul eder. bk. Köymen, 1976: 56. Diğer taraftan dönemin kaynaklarından İbnü'l Esîr'in bu savaşı Ekim 1048'den önceki olaylar içerisinde anlatması Eylül 1048 tarihini kuvvetlendirmektedir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 415. İslâm kaynaklarından Azîmî ile Bizans kaynağı Mikhael Attaleiates de savaşın 1048 yılında olduğunu belirtmektedirler. bk. Azîmî, 2006: 10.; Attaleiates, 2008: 55. Bunların yanında Ermeni tarihçi Urfalı Mateos da savaşın cumartesi günü yapıldığını belirterek diğer kaynaklarda olmayan bir ayrıntıyı vermektedir. bk. Urfalı Mateos, 2019: 89-90. Bu bilgilerden hareketle, savaşın 17 Eylül 1048 Cumartesi günü yapılmış olduğunu söyleyebiliriz.

[408] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 415.; Zonaras, 2008: 88.; Laurent, 1913: 22.; Vryennios, 1996: 73.-Türkçe çev: 36.

[409] Cedrenus, 1839, II: 579-580.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 415.; Azîmî, 2006: 10.; Attaleiates, 2008: 55-56.; Zonaras, 2008: 90.; Urfalı Mateos, 2019: 90.; Köymen, 1976: 56.; Brosset, 2003: 283.; Agacanov, 2004: 319.; Turan, 2008: 121-123.;

[410] Kaynaklara göre bu savaşta 100 binden fazla kişinin esir edildiği belirtilir ki bunun doğru olma ihtimali bulunmamaktadır. Ayrıca 19 bin zırh ele geçirilmiş ve ele geçirilen ganimetler 10 arabayla taşınmıştır. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 415.; Urfalı Mateos, 2019: 90.; Köymen, 1976: 56.

[411] Vardan, 1937: 175.; Azîmî, 2006: 10.; Turan, 2008: 123.; Yinanç, 2020: 42.; Sevim, 2020: 48.; Ayönü, 2021: 20.

Bizans İmparatorluğu'nun Pasinler Savaşı'nda uğradığı büyük yenilgi, devletin Anadolu'nun doğusundaki egemenliğine darbe vurdu. Bu durumun yanında Balkanlar'da ortaya çıkan Peçenek saldırıları karşısında zor duruma düşen IX. Konstantinos Monomakhos için iki devlet arasındaki diplomatik ilişkileri başlatmasını kaçınılmaz hale getirdi. Bu savaş sonrası taraflar arasında yapılan görüşmeler ve akdedilen antlaşmaya dair kaynaklarının verdiği yetersiz ve bazen de karmaşık bilgiler sebebiyle çok net sonuçlara varmak zordur. Yine de devrin kaynaklarındaki rivayetlerden, imparatorun ilk önce Selçuklu Sultanına tâbiî olan Mervânî Emîr'inden[412] iki taraf arasında arabuluculuk yapmasını istediği anlaşılmaktadır. Bu talebi kabul eden Mervânî Emîri Nasrüddevle Ahmet bin Mervân, Şeyhülislâm Ebû Abdullah b. Mervân'ı, imparatorun barış isteğini iletmesi için Tuğrul Bey'e gönderdi. İmparatorun elçisi olan Georges Drosos da bu yolculukta ona eşlik etti.[413]

Bizans İmparatorluğu adına Tuğrul Bey'e giden elçinin başlıca görevi İbnü'l-Esîr'in kaydına göre, Liparit'in serbest bırakılmasını sağlamaktı. Tuğrul Bey de muhtemelen diplomasinin devam ettirilmesi amacıyla, kendisine gönderilen büyük miktardaki fidyeyi kabul etmeyerek Liparit'i serbest bıraktı. Yine İbnü'l-Esîr'in ifadesine göre, Tuğrul Bey bu sayede hem Liparit hem de imparator nezdinde büyük itibar kazandı.[414] Kaynaklarda imparatorun bu elçilik heyetiyle Tuğrul Bey'e çok kıymetli hediyeler gönderdiği ifade edilmektedir. Cedrenus'un kaydına göre sultan, imparatorun gönderdiği bütün hediyeleri ve fidyeyi Liparit'e vererek, ona başına gelenlerden ders almasını ve bundan sonra bir daha Türklerle savaşmamasını söylemişti.[415]

Tuğrul Bey, Bizans İmparatoru'nun barış talebini olumlu karşılayarak görüşmelerin devam etmesi için mukabelede bulundu. Bu amaçla 1049-1050'de Selçuklu elçisi Şerif Nasreddin b. İsmail,[416] Liparit ile birlikte Bizans İmparatorluğu'nun başkentine Abbâsî Halifesi

---

[412] Süryani müverrih Abû'l Farac Pasinler Zaferi'nin hemen arifesinde, Tuğrul Bey'in bölgesel hâkimiyetini tahkim etmek amacıyla Mervânî Emîri'ne bir elçi gönderdiğini ve kendisini Selçuklu yüksek hâkimiyetine davet ettiğini nakletmektedir. Müellifin kaydına göre, Mervânî Emîri bu diplomatik çağrıya müspet yanıt vermiş, Selçuklu elçisine büyük bir hüsnükabul göstermiş ve ona 30 balya nadide kumaş, 500 altın dinar, otağlarda kullanılan kıymetli perde ve askı takımları, muhtelif mallarla yüklü 10 katır, cins bir Arap atı ve Bizanslılar'ın kurtuluş fidyesi olarak 30.000 dinar verdikleri halde geri vermedikleri bir Bizans asilzâdesini hediye olarak takdim ederek, tâbiîiyetini bildirmiştir. bk. Abû'l Farac, 1999, I: 304.

[413] Abû'l Farac, 1999, I: 304-305.; Müneccimbaşı, 2000, I: 17.; Mevdudî, 1971: 181.; Köymen, 1976: 56.; Turan, 2008: 123.; Özgüdenli, 2021: 98-99.

[414] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 423.

[415] Jacob, 1990: 86-87.; Abû'l Farac bahsi geçen hediyelerin miktarını vererek bu konudaki bilgileri açıklamaktadır. Müellife göre; 1000 balya ipekli kumaş ve diğer kumaşlardan 500 çeşit, 500 at, 300 Mısır eşeği, siyah gözlü ve boynuzlu olmak kaydıyla merkep büyüklüğünde 1000 keçi gönderilmiştir. bk. Abû'l Farac, 1999, I: 305.

[416] Tuğrul Bey'in Bizans İmparatoru'na gönderdiği elçinin ismi Bizans kaynaklarında "Serifês" olarak geçmektedir; bk., Zonaras, 1999, III: 139.

adına hutbe okunmasını sağlamak için değerli hediyeler ile gönderildi.[417] Azîmî'nin verdiği bu tarih doğru kabul edilirse, Liparit'in bir yılı aşkın süre Selçuklu Devleti'nde esir kaldığı söylenebilir. Liparit'in fidye alınmadan serbest bırakılması muhakkak ki barış görüşmeleri için elverişli bir zemin hazırlamıştır. Karşılıklı müzakerelerden sonra iki devlet arasında, İstanbul'da bulunan Arap Camii'nde[418] Abbâsî Halifesi adına hutbe okutulması ve cami mihrabına ok ile yay işlenmesi için anlaşmaya varılmıştır.[419]

Dönemin temel kaynaklarından İbnü'l-Esîr ise, antlaşma maddelerinin muhtevasına dair diğer müelliflerden ayrılan kritik bir detayı nakletmektedir. Müellifin kaydına göre, İstanbul'daki Arap Camii'nde irad edilen hutbelerde, Abbâsî Halifesi'nin ismini müteakip Tuğrul Bey'in adının da zikredilmesi şartı, Bizans tarafına kabul ettirilmiştir. Siyasi meşruiyetin ve nüfuzun en bariz göstergesi olan bu bilgi, bir diğer İslâm tarihçisi İbn Şeddâd tarafından da teyit ve tasdik edilmektedir. Bununla birlikte İbnü'l-Esîr, İmparator IX. Konstantinos Monomakhos'un, caminin mihrabına Selçuklu hanedanının kadim hükümranlık alameti olan ok ve yay alametini nakşettirdiğini ve bu diplomatik mutabakatı imparatorluk sathında ilan ettiğini aktararak[420] dönemin diğer vakayinamelerinde rastlanmayan münhasır bir veriye dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere yayın metbûiyet, okun tâbiîiyet alameti olması[421] ve bu sembollerin caminin mihrabına işlenmesi doğal olarak Türk-İslâm dünyasının ilgisini çekecek bir gelişmeydi. Ancak Selçuklu elçisi Şerif Nasreddin b. İsmail'in vergi istemesi üzerine anlaşma nihayete erdirilemedi ve elçi geri döndü. Bu durum üzerine Selçukluların Anadolu'da yeniden akınlara başlayacağını düşünen imparator doğudaki kalelerin güçlendirilmesini ve asker sayısının arttırılmasını emretti.[422]

---

[417] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 423.; İbn Kesîr, 1994, XII: 156.; Azîmî, 2006: 11.; Yinanç 2020: 42-43. Subkî'ye göre Tuğrul Bey, imparatora değil Rum Kraliçesine elçi göndermiştir. bk. Subkî, 1964-76, III: 389-390. O. Turan ise bu durumu taraflar arasında ikinci bir anlaşmanın olabileceği şeklinde yorumlamaktadır. bk. Turan, 2008: 124-125); İbn Hallikan'da elçi Şerif Nasr'ın Kraliçe Thedora'ya gittiğini ve İstanbul'daki camide Cuma hutbesinin okunması için izin istediğini ve iznin verilmesiyle hutbenin el Kâim-Biemrillâh adına okunduğunu, bu durumdan Fatımîlerin rahatsız olduğunu ve bu nedenle Bizans-Fatımî ilişkilerinin bozulduğunu aktarmaktadır. bk. İbn Hallikan, 1970: 227. Azîmî ise hutbenin okunuşunu 1055-1056 tarihindeki olayları anlatırken zikretmektedir ki, bu müellifte anlaşmanın Kraliçe Thedora ile yapıldığını söylemektedir. Azîmî'nin verdiği tarih doğru kabul edilecek olunursa, antlaşma şartlarının uygulanmasında bir gecikme olduğu söylenebilir. Fakat Azîmî'nin bu antlaşmadan haberdar olmayıp ileride anlatacağımız, Theodora zamanında antlaşmanın yenilenmesi meselesini ilk antlaşma olarak kaydetmiş olması olasılığını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. bk. Azîmî, 2006: 16.

[418] Tahsin Öz, bu caminin Kasımpaşa'da yer alan Arap Cami olduğunu ve 715 yılında inşa edildiğini söylerken, bk. Öz, 1997: 5. Semavi Eyice ise, bunun doğru olmadığını Bizans'ın Müslümanlar için yapılmasına müsaade ettiği mescidin şehrin içinde bir yerde olduğunu, Galata'daki Arap Cami'nin İstanbul'un fethinden sonra kiliseden çevrilen büyük bir cami olduğunu belirtmektedir. bk. Eyice, 1991: 326-327.

[419] İbn Hallikan, 1970: 227.; Abû'l-Farac, 1999, I: 305.; Müneccimbaşı, 2000, I: 18.; Azîmî, 2006: 11.; İbn Kesîr, 1994, XII: 156.; Köymen, 1976: 56.; Öngül, 2016: 25.; Kafesoğlu, 2019: 32.; Yinanç, 2020: 43.

[420] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 423.; İbn Şeddâd, 1991: 328.

[421] Turan, 1945: 315.; Göksu, 2010: 986.

[422] Köymen, 2019: 256.; Kafesoğlu, 2019: 32.; Yinanç, 2020: 43. Bu konu hakkında bilgi veren Bizans kaynakları da olayı benzer şekilde aktararak Tuğrul Bey tarafından İstanbul'a gönderilen Serifês isimli elçinin İmparator ile yaptığı görüşmede Sultan adına haraç istediği ancak bunun reddedildiği, bunun üzerine elçinin hiçbir şey elde edemeden geri döndüğü ve Sultanın bizzat Bizans üzerine yürüdüğü belirtilmektedir. bk. Zonaras, 1999, III: 105.

Pasinler Savaşı'nın ardından Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında gerçekleşen diplomatik münasebetler, Selçuklu diplomasisi hakkında önemli bilgiler sunar. Savaşın Selçuklular lehine sonuçlanmasıyla yapılan antlaşma, belki de en önemli sonucuyla, Selçukluların Bizans tarafından resmen bir güç olarak tanınmasını sağlamış ve askerî zaferi diplomatik bir başarıyla taçlandırmıştır. Her ne kadar bu antlaşma tam anlamıyla tamamlanmamış olsa da Selçuklu Devleti'nin İslâm dünyasındaki itibarını artırdığı söylenebilir. Emevîler döneminde, VII. yüzyılda İstanbul'u kuşattıkları sırada Bizans tarafından inşa edilmesine izin verilen Arap Camii'nin mihrabına ok ve yay alametinin işlenmesi, Selçuklu Devleti'ni Bizans karşısında üstün bir konuma yerleştirmiştir. Ayrıca hutbenin Abbâsî Halifesi ve Tuğrul Bey adına değiştirilmesi, Sünni hilafetin Şiî hilafet karşısında korunması yolunda önemli bir adım olmuştur. Antlaşmanın maddeleri incelendiğinde, Selçukluların Bizans'a yönelik hedeflerinde önemli bir mesafe kat ettiği görülmektedir. Zira Abû'l-Farac'ın aktardığına göre, Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos bu anlaşmanın hemen ardından 1050 yılında, Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh'a bir elçiyle gönderdiği mektupta şöyle söylemektedir: *"Mü'min kral ve yüksek zat olan ve ilâh Mesih'ten kuvvet ve kudret alan tek ogüst ve Roma diyarının tek hükümdarı Constantin Monomachus'tan Müslümanların reisi ve mü'minlerin emîri olan sevgili ve şerefli dostu Ebû Cafer Kaim'e (...)"*.[423] Bu ifade ile Bizans'ın İslâm aleminin lideri olarak artık Fâtımî Halifesi'nin değil Sünni Abbâsî Halifesi'nin kabul ettiğini ve Fâtımîler ile var olan ilişkilerin kesintiye uğradığını gösterebilir. Bunun yanında bahsi geçen mektuptan hareketle Selçuklu-Bizans antlaşmasının yapılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Tuğrul Bey, Bizans ile yapılan antlaşmadan sonraki birkaç yıl isyanlar ve taht mücadeleleri gibi iç nedenlerden dolayı Anadolu'ya akınlar yapamasa da[424] devletin sınırlarını bir hayli genişletmeyi başardı. Fakat Türkistan'dan göç ederek Irak, Ahvaz ve Hulvân'a gelen yurtsuz Türkmenler bölge ahalisinin zor durumda kalması neden oldu. Yaşanan huzursuzluğu ve sıkıntıyı çözmek mecburiyetinde olan Tuğrul Bey, Türkmenler'i Ermeniye Bölgesi'ne yönlendirdi.[425]

Bizans İmparatorluğu'nun doğudaki taarruzu Türkmen göçünün belli bir süre önünün kesilmesine neden oldu. Zira İmparator IX. Konstantinos Monomakhos, Pasinler Savaşı'ndan yaklaşık bir buçuk yıl sonra, Gence şehrini kuşatan Kutalmış'a karşı Gürcü Prensi'nin desteğini

---

Ayrıca bk. Sevim, 2020: 48-49. Söz konusu bilgiler, antlaşmanın yapılamamış olduğunu gösterse de dönemin önemli Bizans kaynaklarından Attaleiates, karşılıklı hediyeleşme yoluyla iki devlet arasında dostluğun kurulduğunu belirtmiştir. bk. Attaleiates, 2008: 57.

[423] Abû'l-Farac, 1999, I: 305-306.

[424] Öngül, 2016: 25.; Köymen, 2019: 62-63.; Piyadeoğlu, 2021: 93-94.

[425] Turan, 2008: 129.

alarak harekete geçti.[426] Kutalmış komutasındaki Selçuklu birlikleri, Bizans taarruzu karşısında geri çekilirken, İmparator IX. Konstantinos da Balkanlar'da ortaya çıkan Peçenek saldırıları üzerine Anadolu'daki kuvvetlerini geri çekmek zorunda kaldı.[427]

Kutalmış'ın Anadolu'da faaliyette olduğu dönemde Tuğrul Bey ise batı siyasetinin bir diğer cephesi olan Mısır Fâtımîleri'ne karşı bir sefer düzenlemek niyetindeydi. Bu amaç doğrultusunda 1051-1052 yılında Bizans İmparatorluğu ile yeniden diplomatik temas kurarak IX. Konstantinos Monomakhos'a bir elçi gönderdi ve Bizans topraklarından geçiş izni istedi. Ancak imparator Fâtımî Halifesi ile dostluğunu ileri sürerek bu talebi geri çevirdi.[428]

Tuğrul Bey'in Bizans İmparatorluğu üzerine 1054 yılında bizzat sefer yapmasında İmparator IX. Konstantin Monomakhos'un bu davranışının etkisinin olup olmadığı bilinmemektedir. Sultanın sefere çıkmadan evvel, Azerbaycan'daki iki Müslüman hükümdar, Vehsûdan ve Ebû'l-Esvâr'ı Selçuklu Devleti'ne tâbiî hale getirerek arkasını emniyete alması, onun bu sefere ne denli önem verdiğini göstermektedir.[429] Tuğrul Bey, Anadolu coğrafyasına yönelik icra ettiği bu kapsamlı seferde öncelikle Van Gölü havzasının kuzeyinde stratejik önemi haiz Erciş ve Muradiye (Bargiri) kalelerini zapt ederek harekâtın lojistik hattını güvence altına aldı. Akabinde, Bizans'ın doğu savunma sisteminin kilit noktası konumundaki Malazgirt önlerine intikal eden Sultan, burada karargâhını kurarak şehri muhasara etti.

Sultan, kuşatma devam ederken askerî etki sahasını genişletmek maksadıyla ordusunun bir kısmını üç ana kola taksim etti. Bu kollardan ilki kuzeyde Karadeniz dağ silsilesi ve Kafkaslara, batıda Canik ormanlarına, güneyde ise Antitoroslar'a kadar uzanan geniş bir sahada keşif ve akın faaliyetleri yürüttü. İkinci kol, Bayburt istikametine yöneldi, ancak burada Bizans ordusu hizmetindeki Frank paralı askerlerinin şiddetli mukavemetiyle karşılaşarak durduruldu. Üçüncü kol ise, Kars (Vanant) bölgesine taarruz ederek, bölge hâkimi Gagik'in kuvvetlerini mağlup etti. Bu süreçte Pasin Ovası üzerinden Erzurum'a kadar ilerleyen Tuğrul Bey, ana hedef olan Malazgirt'in düşürülmesi için yeniden kuşatma merkezine döndü. Ancak yaklaşık iki ay süren çetin muhasara, kış şartlarının ağırlaşması ve lojistik zorluklar nedeniyle sonuçlandırılamadı, Sultan, bahar aylarında harekâtı tekrarlamak üzere kuşatmayı kaldırma kararı alarak geri döndü.[430]

---

[426] Turan, 2008: 129.
[427] Turan, 2008: 130.; Gül, 2014: 15.
[428] Köymen, 1976: 56-57.; Özgüdenli, 2021: 99. Krş. Cahen, 1965: 11-14.
[429] Köymen, 1976: 57.; Özgüdenli, 2021: 100.
[430] Simbat, 1946: 35-36.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 454-455.; Abû'l-Farac, 1999, I: 306.; Attaleiates, 2008: 57-58.; Urfalı Mateos, 2019: 100-103.; Köymen, 1976: 57.; Honigman, 1970: 179.; Sevim, 2002: 8.; Grousset, 2005: 582-585.; Turan, 2008: 130-131.

Anadolu'dan ayrılan Tuğrul Bey, bu tarihten sonra Bağdat seferi ve melik isyanları ile uğraşmak zorunda kaldığından, kendisi bölgeye bir daha sefer düzenleyemedi. Bununla birlikte Bağdat'taki sorunların kaynağı olarak gördüğü Fâtımîleri yalnızlaştırmak adına daha öncede temas edildiği üzere diplomatik yolları kullanarak Bizans'ın başkenti Kostantinopolis'e elçi gönderdi ve bazı taleplerde bulundu.[431] Başta imparator tarafından kabul edilen istekler Fâtımîlerin yoğun diplomatik temasları sonrası reddedildi.

Tuğrul Bey dönemi Selçuklu-Bizans diplomatik ilişkilerini aydınlatacak bir mektup sureti Selçuklu devrine ait resmî vesikaların kopyalarını ihtiva eden eserlerin yer aldığı Staatsbibliothek zu Berlin'de muhafaza edilmekte olan, muhtemelen XIII veya XIV. yüzyıllara ait *Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi 'l-ahbâr ve garâ'ibi'leş'âr* isimli mecmuada yer almaktadır.[432] Tuğrul Bey tarafından Bizans İmparatoru'na gönderilen Arapça bir mektubun suretini ihtiva etmesi bakımından son derece mühim olan nüshanın tercümesi ve tahlili O. G. Özgüdenli tarafından yapılmıştır.[433] Selçuklu-Bizans diplomatik ilişkileri hakkında önemli bilgiler veren mektubun Türkçe tercümesi şu şekildedir:

> "Bu mektubumuz Rûm'un sahibi (Bizans) hükümdarına -Allâh ömrünü uzatsın! -'dır. Allâh onu, İslâm saadeti, tam imân ve Hakk'ın yardımıyla nasiplendirsin ve ona yetişkin askerler nasip etsin. Onu davet ettiğimiz ve ona sunduğumuz bu şeyde; kendisinin ve halkının selâmeti, ülkesinin ve (sahip olduğu) nimetlerin korunması, askerlerinin ve memleketindeki halkın saadeti için selâmet vardır. Bilsin ki, Yüce Allâh bizi İran hükümdarlarının (ekâsire) mülküne yerleştirdi ve hilâfet tahtını müdafaaya ehil kıldı. Bizi, kınından çekilmiş, keskinliği körelmeyen bir kılıç ve sönmeyen bir ateş kıldı. Bize, büyük zaferler ve muvaffakiyetler ihsan etti. Bizim çelik kolumuzu, her yere yayılan, ölüme meydan okuyan, yüce dağlarda ve engin denizlerde ilerleseler dahi (oraları) müreffeh kılan, pazuları kuvvetli Türkler, Deylemliler ve Kürtlerden çeşitli kabilelerle güçlü kıldı. Biz, elçimizin dönüşünü ve Yüce Emîr (el-emîru'l-celîl) Ebû Mansûr Vehsûdân -Allâh onları daima korusun! -'ın muvafakatini bekliyoruz. O, düşüncesini söylesin ki, (biz de) buna göre hareket edelim; atlılarımızı ona doğru gönderelim, Yüce Allâh'ın izniyle!"[434]

Bu mektup diplomatik açıdan değerlendirildiğinde; metnin iki temel argüman üzerine kurulduğu görülmektedir. Bunlardan ilki *"davet"* ikincisi *"tehdit"* dir. O. G. Özgündeli, *"Onu*

---

[431] Tuğrul Bey'in elçisi imparatordan, buradaki camide hutbenin Abbâsî Halifesi adına okunmasını talep etti. İmparator tarafından istek yerine getirildi ve Fâtımî halifesi el-Müstansır adına okunan hutbeye son verilerek, hutbe Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh adına okutuldu. Ancak bu durumdan rahatsız olan Şiî Halife Müstansır, Mısır ve Şam'daki tüm kiliseler ile Kudüs'teki meşhur el-Kumâme kilisesini kapatarak, gayrimüslimlerin cizyesini arttırdı ve Ruhban sınıfının da cizye vermesini emretti. Bunun üzerine geri adım atmak durumunda kalan Bizans İmparatoru, eski antlaşmayı tekrar yürürlüğe koydu ve Fâtımî-Bizans ilişkileri tekrar eski şekline döndürdü. bk. İbn Müyesser, 1981: 14.; Eymen, 1992: 127-128.; Kayhan, 2002: 754. Azîmî bu diplomatik teması 1055-1056 yılları arasında gerçekleşen hadiseleri anlatırken vermiştir. bk. Azîmî, 2006: 14.

[432] bk. Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi 'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr, Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. quart. 1860, vr. 2b-4a.

[433] Özgüdenli, 2022: *"Sultan Tuğrul Bey'in Bizans İmparatoru'na Bilinmeyen Bir Mektubu",* 17-43. Ekler kısmında Tuğrul Bey'in (1055-1056) Bizans İmparatorluğu'na gönderdiği mektubun orijinal metni bulunmaktadır. (bk.: Ek 18) (Anonim, 1860).

[434] Özgüdenli, 2022: 20-21.

davet ettiğimiz ve ona sunduğumuz bu şeyde; kendisinin ve halkının selâmeti, ülkesinin ve (sahip olduğu) nimetlerin korunması, askerlerinin ve memleketindeki halkın saadeti için selâmet vardır" cümlesini, mektupta yazılmayan, ancak olasılıkla elçi ile sözlü olarak iletilen bir anlaşma teklifine işaret ettiğini, davet kısmından sonraki beş cümle ile hem Tuğrul Bey'in ihtişamının vurgulandığını hem de Bizans İmparatoru'na gözdağı verilmek istendiğini belirtmektedir.[435] Bunların yanında Tuğrul Bey, *"Yüce Allâh bizi İran hükümdarlarının (ekâsire) mülküne yerleştirdi"* ifadesiyle hâkimiyetini, bir yandan eski Türk hükümranlık anlayışına, bir yandan da Tanrısal hâkimiyet anlayışı çerçevesinde *"ilahî"* ve *"cihânşumul"* temellere dayandırmaktadır.[436] Diğer taraftan Tuğrul Bey, *"(Allâh bizi) hilâfet tahtını müdafaaya ehil kıldı"* ifadesiyle, Sünni mezhebe ve Abbâsî Hilafeti'ne bağlı olduğuna dikkat çekmiştir. Tuğrul Bey ardından sahip olduğu güç ve başarılarını belirtip ordusuna atıfta bulunularak hem zaferlerini Allah'ın inayetine hem de askerlerine bağlamıştır. Mektupta yer alan Selçuklu askerlerinin tasvirleri devrin kaynaklarında da aynı şekilde anlatılmaktadır. [437]

Mektubun son kısmında ise, Tuğrul Bey tarafından Bizans İmparatoru'na gönderilen elçi veya elçilerden bahsedilmiştir. *"Biz, elçimizin dönüşünü ve Yüce Emîr (el-emîru'l-celîl) Ebû Mansûr Vehsûdân -Allâh onları daima korusun! -'ın muvafakatini bekliyoruz"*. Bu cümle Revvâdî hükümdarı Ebû Mansûr Vehsûdân'ın Tuğrul Bey'in elçilik heyetinde olduğunu göstermektedir. Mahalli bir hükümdarın elçi olarak seçilmesinin Orta Çağ İslâm dünyasında çok görülen bir uygulama olmadığını söylemek gerekmektedir. Bu da Tuğrul Bey'in bu mektupla vermek istediği mesajın ne kadar önemli olduğunu ispatlamaktadır. Mektubun sonunda *"O, düşüncesini söylesin ki, (biz de) buna göre hareket edelim; atlılarımızı ona doğru gönderelim"* cümlesiyle ise Tuğrul Bey'in isteklerine karşı İmparator'un vereceği cevaba göre hareket edeceği anlaşılmaktadır.[438]

Mektubun ne zaman yazıldığı kaydedilmemişse de mektubun içeriğinden bir tarih belirlenebilmektedir. İlk olarak Tuğrul Bey'in, İmparator'a *"Bilsin ki, Allâh bizi ... hilafet tahtını korumaya ehil kıldı"* ifadesinden hareketle Tuğrul Bey'in kendisini *"hilâfet tahtının*

---

[435] Özgüdenli, 2022: 23-24.

[436] *"İlahi"* ve *"Cihanşumul"* hükümranlık anlayışı için bk. Turan, 1955: 77-90; Golden, 1982: 37-76; Ögel, 2016: 31-38; Özgüdenli, 2018: 73-91.

[437] Devrin önemli kaynaklarından olan Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid-i Kirmânî, Bedâyi'u'l-ezmân fî vekāyi'-i Kirmân isimli eserinde "*Hiçbir zaman Türk askerlerini görmemiş, onların 'güçlü pazularının' gerdiği yaydan çıkan (okun) seslerini işitmemişlerdi"* ifadesini kullanarak Türk askerlerinin tasvirini yapmıştır. bk. Kirmânî, 1947: 3. Aynı müellif Selçûkiyân u Guz der-Kirmân isimli eserinde *"Kavurd'a hizmet eden Türkler ve Türkmenlerin sayısı toplamda beş veya altı bin civarındaydı. Hepsi de sanki eyerin üstünde doğmuş ve zırhın içinde yetişmişlerdi. Görevleri daima devlet ve din bayrağı altında düşmanlarına karşı kin gütmekti; geceleri döşek ve yorganları eyerin keçesi idi"* ifadelerini kullanmıştır. bk. Kirmânî, 1994: 324. Yine önemli kaynaklardan olan Bundarî'de *"(Tuğrul Bey'in) ordusunun kaldırdığı toz, gündüze gece rengini veriyordu. Türkler her ülkeye girdiler, her beldeyi aldılar. Almadıkları memleket, içmedikleri su, ateşlemedikleri ocak bırakmadılar"* sözleriyle Türk askerî hakkında bilgiler vermiştir. bk. Bundarî, 2023: 10.

[438] Özgüdenli, 2022: 25.

koruyucusu" olarak gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu da mektubun, Tuğrul Bey'in Bağdat'a girerek Abbâsî Halifesi el-Kâ'im bi-Emrillâh'ı Buveyhî tahakkümünden kurtardığı birinci Bağdat seferinden (17 Aralık 1055) sonra gönderilmiş olması gerektiğini göstermektedir. İkinci olarak mektupta ismi *"Allâh onları daima korusun"* dua cümlesiyle birlikte anılan Revvâdî Emîri Ebû Mansûr Vehsûdân b. Muhammed'dir. Revvâdî hanedanından Tebrîz ve çevresine hâkim olan bu emîr, Tuğrul Bey'in 1054 yılında Azerbaycan'a gelmesi üzerine Selçuklulara tâbiî olmuştur.[439] Bu bilgiden hareketle Ebû Mansûr Vehsûdân'ın, Bizans İmparatoru'na elçi olarak gönderilmesinin 1054 yılından önce olması mümkün değildir. O zaman, mektubun yazılmış olabileceği en erken tarih, Ebû Mansûr Vehsûdân'ın Selçuklu hâkimiyetine girdiği 1054 yılı ya da daha güçlü bir ihtimalle de Tuğrul Bey'in Birinci Bağdat Seferi (17 Aralık 1055) sonrasıdır. Mektubun tarihlendirilmesiyle ilgili son referans da yine mektupta adı anılan Revvâdî Emîri Ebû Mansûr Vehsûdân'dır. 1054 yılında Selçuklu tâbiîiyetine giren Ebû Mansûr Vehsûdan'ın 1058 veya 1059 yılında vefat ettiği bilinmektedir.[440] Bu da mektubun yazılmış olabileceği en geç tarihin 1059 yılı olduğunu ispatlamaktadır. Bu bilgilerden hareketle mektubun 1054-1059 yılları arasındaki bir tarihte yazıldığı anlaşılmaktadır.[441]

Olayların kronolojik gelişimi göz önünde bulundurulduğunda bu mektubun, Selçuklu-Bizans diplomatik ilişkileri içerisinde Tuğrul Bey'in 1055-1056 yılında Bağdat'tan gönderdiği elçilik heyetiyle ilişkili olduğu sonucuna ulaşabiliriz.[442] Dönemin önemli Ermeni kaynaklarından olan Aristakes'in Tuğrul Bey'in Bizans'tan talepleri hakkında vermiş olduğu bilgiler mektubun gizli kalan bazı noktalarına ışık tutmaktadır.[443] Bu bilgilerden hareketle Tuğrul Bey'in mektubu İmparatoriçe Theodora'ya (1055-1056) gönderdiği ortaya çıkmaktadır.[444]

Tuğrul Bey tarafından Bizans İmparatoru'na gönderilen bu mektup ve Azîmî'nin 1055-1056 yılı hadiseleri arasında anlattıklarından hareketle İstanbul'daki camide hutbenin Abbâsî Halifesi el-Kâ'im bi-Emrillâh adına okunduğunu ve Fâtımî Halifesi el-Mustansır'ın gönderdiği

---

[439] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 454.; Azîmî, 2006: 15.; Bosworth, 1996: 150.
[440] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 492.; Krş. Bosworth, 1996: 150.
[441] Özgüdenli, 2022: 30. Bahsi geçen tarihlerde Bizans İmparatorluğu tahtında; sırasıyla Konstantinos IX. Monomakhos (1042-1055), Theodora (1055-1056), VI. Mikhail (1056-1057) ve Isaakios I. Komnenos (1057-1059) bulunmaktaydı Vasiliev, 1952: 348-354; Ostrogorsky, 2023: 303-315.
[442] Mektubun içeriği, mektubun 1055-1056 yılından önce kaleme alındığını göstermektedir. Yine Tuğrul Bey ile Bizans İmparatorluğu arasında 1055-1056 yılından sonra bir diplomatik ilişki kurulduğuna dair hem Selçuklu hem de Bizans kaynaklarında herhangi bir kayıt yoktur. bk. Özgüdenli, 2022: 32. Krş. Felix, 1981: 177-182.
[443] Bizans İmparatoru Konstantinos IX. Monomakhos 11 Ocak 1055 tarihinde ölünce, yerine Kraliçe Theodora (1055-1056) çıktı ve Eylül 1056'daki ölümüne kadar yaklaşık bir buçuk yıl boyunca tahtta kaldı. bk. Vasiliev, 1952: 350-351.; Ostrogorsky, 2023: 312-313.
[444] Ermeni müellifi Lastivertli Aristakes de Konstantinos IX. Monomakhos 1055 tarihinde öldüğü Tuğrul Bey'in bu mektubunun muhatabının İmparatoriçe Theodora olduğunu kaydetmektedir. bk. Aristakes, 2019: 78.

bir elçi ile bu durumu kınadığını bilinmektedir.[445] Bu durumdan hareketle bahsi geçen mektubun somut bir netice verdiğini söyleyebiliriz.

1.2.5. Tâbiî Devletler ve Hanedanlar

Orta Çağ devletler hukuku ve diplomatik teamülleri çerçevesinde gerek askerî cebir gerekse diplomatik müzakere yoluyla daha güçlü bir siyasi otoritenin yüksek hâkimiyetini tanıyan yerel hükümdar ve emîrler; klasik tâbiîiyet statüsünün gerektirdiği hukuki şartları ve bu statüden neşet eden siyasi, askerî ve mali mükellefiyetleri üstlenmiş sayılırlardı. Dönem itibariyle neredeyse dünyanın her yerinde görülen tâbiîiyet hukukunda, bazı şart ve mükellefiyetler vardı. Orta Çağ İslâm devletlerinde de tezahür eden bu şart ve mükellefiyetler, metbû hükümdar adına hutbe okutmak, yıllık haraç vermek ve metbû hükümdar adına sikke darp ettirmektir. İslâm devletlerinde metbû hükümdarlar *"sultan"* ünvanını taşırken, tâbiî hükümdarlar *"melik"* ünvanını kullanırdı. Bunların yanında metbû hükümdarın sarayında günde beş nevbet çalınırken, tâbiî hükümdarın sarayında üç nevbet çalınırdı.[446]

Büyük Selçuklu Devleti, hâkimiyet tesis ettiği yerleri vasıtalı ve vasıtasız olmak üzere iki şekilde idare etmiştir. Vasıtasız idare edilen yerlere merkezden valiler gönderilirken, vasıtalı yerler tâbiî hükümdarlar tarafından yönetilmiştir. M. A. Köymen, Selçuklu Devleti'ni teşkil eden tâbiî devletleri Selçuklu soyundan, Türk soyundan ve başka soylardan olmak üzere tasnif edip üç gruba ayırmıştır.[447] Biz çalışmanın muhteviyatı gereği Selçuklu soyundan olan tâbiî devletlerle olan ilişkilerden burada bahsetmeyeceğiz.

Tuğrul Bey döneminde üçüncü kategoride yer alan siyasi teşekküllerin Selçuklu Devleti'nin tâbiîliğini kabul etme sebeplerinin başında korku gelmektedir. Hâlihazırda yeni kurulan bir devlete saygı ve sevginin oluşması için erkendir. [448] Biz konumuz gereği burada askerî hareket sonrası ya da korku nedeniyle Selçuklu tâbiîliğini kabul eden devletleri değil, diplomasi yoluyla tâbiîliği kabul eden devletleri ele alacağız.

Tuğrul Bey, ilk olarak Deylem Melik'ine kendisinin tâbiîsi olması için elçi gönderdi ve ondan mal talep etti. Bu isteği kabul eden melik, çeşitli hediyelerle tâbiîliği kabul ettiğini bildirdi. Tuğrul Bey, h.434/1042-1043 yılında yine aynı şekilde Sâlâr-ı Tırm'a da elçi göndererek kendisine tâbiî olmasını ve iki yüz bin dinar göndermesini istedi. İki taraf arsında

---

[445] Azîmî, 2006: 15-16.

[446] Göksu, 2017: 43-44. Ayrıca her tâbiî hükümdar, metbû hükümdarın menfaatlerini gözeterek iç ve dış işlerinde tamamıyla serbest hareket edip, üçüncü bir devletle savaş veya barış yapmakta ve elçi teatisinde bulunmakta serbestti. Bir nevî, tâbiî hükümdar, tâbiî devlet hudutları içinde hükümranlık haklarına sahiptir. Ancak bu haklar, metbû hükümdarın, istediği zaman tâbiî devlet sınırlarını aşamayacağı anlamına gelmemekteydi. Diğer yandan, herhangi iç veya dış mesele sebebiyle zor duruma düşen tâbiî hükümdar, yardım istediği takdirde, metbû hükümdar mükellefiyeti gereği ona yardım etmek zorundaydı. Detaylı bilgi için bk. Köymen, 2019: 102-103.

[447] Köymen, 2019: 103.

[448] Köymen, 1976: 22.; Köymen, 2019: 146.

anlaşma yapılarak ödenecek vergi miktarı kararlaştırılarak hâkimiyet tesis edildi.[449] Aynı yıl Tuğrul Bey'in İsfahan'a hareketini haber alan Kâkûyî Hanedanlığından Ebû Mansur Feramurz b. Alaüddevle de itaat bildirdiğine dair Sultan'a elçi gönderdi.[450] Ardından Hemedan'a[451] hareket eden Tuğrul Bey, birkaç defa haberleştiği şehrin hâkimi Gerşasb b. Alaüddevle'den şehri teslim aldı. Bu durumun yanında Kinkever Kalesi'nin de kendisine teslim edilmesi için elçi gönderdi. Fakat kale sakinleri elçiye; *"Beyine söyle, Gerşasb'ı parçalasanız bile biz bu kaleyi size teslim etmeyiz"* şeklinde cevap verdiler.[452]

Hûzistân[453] hâkimi Hezâresb; h.442/1051 tarihinde Büveyhî hanedanı içindeki iktidar mücadelesinde taraf oldu ve el-Melik Ebû Kâlîcâr ile ittifak kurarak, Büveyhî Emîri el-Melikürrahim'e karşı askerî bir mücadeleye girişti. Ancak taraflar arasında cereyan eden muharebe sonucunda el-Melikürrahim stratejik üstünlüğü ele geçirerek Ahvaz'ı zapt etti. Mağlup olan Hezâresb ve müttefikleri ise Tuster'i terk ederek İzec mevkisine ricat etmek zorunda kaldı. Yaşanan bu askerî hezimet, bölgesel dengelerde yeni bir diplomatik yönelimi tetikledi. Büveyhî baskısı karşısında tutunamayan müttefikler, o sırada İsfahan'ı hâkimiyeti altına alarak bölgedeki en baskın güç haline gelen Tuğrul Bey ile diplomatik temas kurdular. Hezâresb, Sultan'dan askerî yardım talep ederek Selçuklu himayesine sığındı. Bu hadise, Hûzistân bölgesi ile Selçuklu Devleti arasındaki ilk resmî münasebetlerin tesisini sağladı ve Hezâresb, Tuğrul Bey'in yüksek hâkimiyetini kabul ederek devlete tâbiî bir emîr statüsü kazandı.[454]

Tuğrul Bey, h.442/1051 yılında bu kez Diyarbakır merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu'da hüküm süren ve Büveyhoğulları Devleti'nin tâbiîsi olan Meyyafarîkin Hâkimi Mervanoğlu Nâsırüddevle'ye tâbiîiyetini kabul etmesi ve kendi adına hutbe okutması için elçi gönderdi. Elçiye çok iyi davranan Mervanoğlu Nâsırüddevle, en iyi kumaşlardan 500 dinar; 30 balya çadır içinde kullanılacak perdeler, askılar; mallarla yüklü 10 katır, bir Arap atı ile birlikte kendisine Romalıların kurtuluş akçesi olarak verdikleri bir asilzadeyi sultana hediye olarak gönderdi.[455]

---

[449] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 388.; Yılmaz, 2010: 69.; Köymen, 2019: 148-149.
[450] Toksoy, 2020: 371.; Gençtürk, 2023: 527. Ebû Mansur Feramurz, 1043-1044 yılında İsfahan'da bastırdığı bir parada tâbiîliğin bir şartı olarak Tuğrul Bey'in adına yer vermektedir. Bu da Kâkûyî Hanedanlığının Selçuklu Devleti'nin tâbiîsi olduğunun ispatıdır. bk. Milers, 1972: 147-148.
[451] Hemedan; Horasanda bir yerleşim yeridir. Detaylı bilgi için bk. Yakût el-Hamevî, 1979, V: 410-418.
[452] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 388-389.; Yılmaz, 2010: 69.; Köymen, 2019: 149.; Gençtürk, 2023: 527.
[453] Hûzistân; İran'ın tarihi Susiana bölgesine karşılık gelen bir eyalet olup, günümüzdeki sınırları kuzeyde Zağros Dağları, batıda Kerha Nehri, güneyde ise Cerrahi veya Tab Nehri ile Karun ve Kerha nehirlerinin Şattü'l-Arap ile birleştikleri noktadan başlamaktadır. bk. Yâkût el-Hamevî, 1979, II: 404-405.; İstahrî, 2015: 96.; İbn Havkal, 2017: 231.
[454] İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 434-436.; Tokuş, 2020: 202.
[455] Abû'l-Farac, 1999, I: 304.; Yılmaz, 2010: 70.; Köymen, 2019: 151.; Özgüdenli, 2021: 110.

Bir süre sonra Tuğrul Bey ile Besâsîrî arasındaki mücadele devam ettiği sırada tâbiîlik konusunda tereddüt yaşayan Nâsırüddevle, Fâtımî hükümdarının temsilcisi el-Mueyyed fî'd-Dîn'in teşvikiyle, Selçuklu tâbiîliğinden çıktı ve Besâsîrî'ye yardıma başladı.[456] Nâsırüddevle, bunun üzerine bir de Tuğrul Bey'in Bizans'a gönderdiği elçiyi dönüşü sırasında, Bizans elçisi ile birlikte, yolların emin olmadığı bahanesiyle alıkoydu. Yaşanan diplomatik krizin ardından Tuğrul Bey, öncelikle Kureyş ve Dubeys ile barış yaptı, ardından Selçuklu ordusu mensuplarına, Mervanoğulları Devleti topraklarının yağmalanmasına müsaade etti. Bu durum üzerine Kureyş ile Dubeys'in elçileri, *"o da bizim gibi hata etti; bizi affettiğin gibi, onu da affet"* diyerek Sultan'dan Mervanoğlu hükümdarı için şefaatte bulundular. Bunun üzerine Sultan Tuğrul Bey: *"O, hâlâ isyan halinde mi, yoksa itaate dönmüş müdür, bilmiyorum"* diyerek tereddüde düşünce, ordu mensupları: "*Gidelim, (durumunun) ne olduğunu, (yerinde) görelim"* diyerek yola çıktılar. Sultan da onları takip etti ve payitaht Meyyafarikîn şehri önünde karargâh kurdu. Nâsırüddevle ise yaşananların ardından payitahtını terk ederek, Diyarbakır'a çekildi. Durumun Tuğrul Bey lehine değiştiğini gören Nâsırüddevle, Sultanın hatununa hediyelerle birlikte bir elçi göndererek, affedilmesini sağlamağa çalıştı. Hatun, Sultan nezdinde şefaatte bulunsa da Tuğrul Bey bunu reddetti. Nitekim daha sonra Selçuklu ordusu payitaht Meyyafarikîn'i işgal ederek yağmaladı. Nâsırüddevle bu kez şefaatte bulunması için Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal'a başvurdu. Nihayetinde Nâsırüddevle, büyük zahmetlerle, 100 bin dinar karşılığında kendisini Tuğrul Bey'e affettirmeyi başardı.[457]

Tuğrul Bey'in 446/1054 yılında Kafkasya'ya ve Anadolu'ya yaptığı sefer sırasında Tebriz'e hâkim olan Revvâdîler Devleti hükümdarı Vehsûdan ile Gence hâkimi olan Şeddâdoğulları Devleti Hükümdarı Ebû'l Esvar ve diğer yerel hükümdarlar Büyük Selçuklu Devleti tâbiîliğini kendi istekleriyle kabul ettiler. Bu tâbiî devletler, Bizans İmparatorluğu'na karşı Selçuklularla birlikte mücadele ettiler. Bunun karşılığında Tuğrul Bey ise bu hükümdarların yerlerinde kalmasına müsaade etti.[458]

Tuğrul Bey döneminde tâbiî hükümdarlar bazen devletler arası diplomaside elçi olarak da kullanılmıştır. Örneğin yukarıda adı geçen Hezâresb, Hâdimü'l-Hâs Sâvtekin ile beraber Eylül-Ekim 1062'de Hoy şehrine elçi olarak gönderilmiştir.[459] Bir başka örnek ise yine yukarıda Bizans İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler kısmında anlatılan Revvâdî Hükümdarı Ebû Mansûr Vehsûdân'ın 1056-1057 yılında Tuğrul Bey tarafından elçi olarak Bizans Devleti'nin başkenti Konstantinopolis'e gönderilmesi hadisesidir.[460] Bu örneklerden de

[456] eş-Şîrâzî, 1949: 109-111.
[457] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 35-37.; Köymen, 1976: 26-27.; Yinanç, 2020: 45-46.; Özgüdenli, 2021: 111.
[458] Kırzıoğlu, 1953: 315-320.; Bedirhan, 2000: 157.; Köymen, 2019: 152.
[459] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 110.
[460] Özgüdenli, 2022: 17-43.

anlaşılacağı üzere tâbiî devletlerin hükümdarları için; sultanın güvenini kazanan, onun nezdinde yüksek bir mevkide olan ve diplomasiyi bilen kişiler oldukları söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM
BİRİNCİ YÜKSELİŞ DÖNEMİNDE DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Tuğrul Bey'in 8 Ramazan h.455/4 Eylül 1063 tarihindeki vefatı üzerine, Vezir Amîdülmülk Kündürî tarafından, vasiyetname gereğince Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ın Selçuklu tahtına cülusu gerçekleştirildi.[461] Ancak Horasan ve çevresindeki bazı emîrler[462] Alp Arslan'ın yanında yer alarak onu melik ilan ettiler. Kündürî önce Süleyman'ın yanında yer aldı ve Alp Arslan'a mektup göndererek onun boyun eğmesini istedi.[463] Bu isteği reddeden Alp Arslan halkın da desteğini alınca vezir Kündürî, mecburen başkentte hutbelerde onun adını okuttu.[464] Önemli bir engelin kalkmasının ardından Alp Arslan, Kutalmış'ın isyanını da bastırarak h.5 Muharrem 456/29 Aralık 1063'te devletin tek hükümdarı oldu ve daha sonra başkenti Rey'den İsfahan'a taşıdı.[465]

Selçuklu saltanatını 1063-1072 tarihleri arasında deruhte eden Sultan Alp Arslan, Türk siyasi tarihinin en kudretli hükümdarlarından biridir. Devlet hudutlarını tevsi etmesi ve Selçuklu nüfuzunu cihanşümul bir boyuta taşıması bakımından devrinin en etkili figürüdür. Zira, aşağıda tafsilatıyla ele alınacağı veçhile, h.27 Zilkade 463/26 Ağustos 1071 tarihinde Bizans İmparatoru Romanos Diogenes karşısında kazanılan Malazgirt Zaferi, Anadolu kapılarını ardına kadar açmış ve bölgenin vatanlaştırılması sürecinin temelini atmıştır.

---

[461] Tuğrul Bey'in kendi çocuğu yoktu. Her ne kadar dönemin müelliflerinden er-Râvendî Süleyman'ın Tuğrul Bey'in çocuğu olduğunu aktarsa da bunun nedeni Süleyman'ın annesinin, Çağrı Bey'in ölümünün ardından eski Türk toplumlarında sıklıkla görülen levirat uygulaması gereğince Tuğrul Bey ile nikahlanmasıdır. bk. er-Râvendî, 2020: 114. Tuğrul Bey kendi çocuğu olmadığından Çağrı Bey'in oğullarından birini veliaht tayin etmiştir. Sadruddîn el-Hüseynî, Hândmîr ve Reşîdüddîn Fazlullâh gibi müellifler veliaht tayin edilen kişinin Alp Arslan olduğunu zikretmektedirler. bk. el-Hüseynî, 1943: 16.; Hândmîr, 1380, II: 485.; Fazlullâh, 2010: 106. Buna karşın dönemin birçok kaynağı veliaht tayin edilenin Alp Arslan değil Süleyman olduğunu söylemektedir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 43.; Abû'l-Farac, 1999, I: 316.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 125.; Kazvinî, 2018: 430.

[462] Bu emîrler; Yağısıyan ve Hâcib Erdem'dir. bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 112.; Köymen, 2021a: 9.

[463] Alp Arslan'a, Amîdülmülk Kündürî tarafından içerisinde bazı öneriler ile birlikte tehditkâr söylemler barındıran mektup şu şekildedir: *"Sultan Tuğrul Bey'in, biraz senin kanından olan (bahsettiği baba bir anne ayrı kardeş) Süleyman hakkındaki vasiyetini biliyorsun. Eğer daha başka yerlere sahip olmak istersen Hârizm, Nişabur ve daha bazı yerler, sultanın ölümünden sonra yönetim bakımından boş durumdadır ve bunlar senin olur. Ayrıca bizden para isteyecek olursan Rey Kalesinde bulunan paralardan seni razı edecek miktarı göndeririz. Ayrıca hutbelerde, Süleyman'ın adından sonra senin adını da okuttururuz, böylece iki ayrı hutbe yerine bir hutbe okutulur, dolayısıyla da anlaşma sağlanır, ülke bölünmekten korunmuş ve kan akıtılmamış olur. Yok, eğer Sultan Tuğrul Bey'in kurmak istemiş olduğu bu yönetim düzenine karşı bir tutum ve davranış içine girmeye çalışırsan o takdirde sen, bize saldırmadan önce zorunlu olarak biz sana saldırırız. İşte o zaman seninle bizim aramızdaki hükmü Tanrı verecektir' dedim."* bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 126.

[464] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 43-44.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 125-126.

[465] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 126-129.; er-Râvendî, 2020: 114.; Turan, 2008: 148-149.; Köymen, 2021a: 9-10.; Piyadeoğlu, 2021: 137-138.

2.1. Alp Arslan Dönemi Diplomatik İlişkiler (1063-1072)

Alp Arslan devrinde orta ve yakın doğuda başlıca şu devletler bulunmaktaydı: Irak'ta Sünni İslâm dinînin temsilcisi olan Abbâsîler, devletin doğu sınırları üzerinde Karahanlılar, bugünkü Afganistan ve Batı Pakistan'la Kuzey Hindistan bölgelerinde Gazneliler, Mısır ve Suriye Bölgesinde Fâtımîler, Anadolu ve Balkanlarda Bizans İmparatorluğu, Azerbaycan ve Kafkasya'da başta Gürcü ve Ermeni Prensliği olmak üzere bir takım küçük devletler.[466]

Bahsi geçen bütün bu devletler muhtelif bakımlardan birbirlerinden farklı özelliklere sahiptiler. Bu farkların en belirgini Bizans, Gürcü ve Ermenilerin Hristiyan olmalarıdır. Diğer taraftan Gazneliler ve Karahanlılar, Selçuklular gibi Sünni İslâm inancına sahip olup Abbâsî Halifeliğini meşru hilafet kabul ederken Fâtımîler ise Şiî İslâm inancına tâbiîydiler ve dış politikalarını buna göre şekillendiriyorlardı. İşte Alp Arslan böyle bir konjonktürde Selçuklu tahtına geçmiştir. O da amcası Tuğrul Bey gibi ağırlıklı olarak doğuda savunma, batıda hücum siyaseti takip etmiştir ve sultan olduğu andan itibaren rekabet ettiği bu devletlerle olan ilişkilerinde hem askerî gücünü hem de diplomasiyi aktif olarak kullanmıştır.

2.1.1. Abbâsî Halifeliği

Alp Arslan ile Abbasî Halifeliği arasındaki diplomatik ilişkiler, Sultanın Selçuklu tahtına geçtiği andan itibaren çok hareketli ve mühim bir seyir izlemiştir. Taht mücadelesini, hanedan üyesi adayları bertaraf ederek kazanan Alp Arslan'ın sultanlığı, devlet içerisinde kabullenilmişti. Sıra, dönemin Sünni İslâm devletleri için meşruiyet makamı olarak görülen Abbâsî Halifesi'nin onayını almaya gelmişti. Ancak Tuğrul Bey'in ölmeden kısa bir süre önce Halife el-Kâim Bi-Emrillâh'ın itirazlarına rağmen kızı Seyyide Hatun ile evlenmesi nedeniyle hilafet merkeziyle Selçuklu ilişkileri gergin bir haldeydi. Bu dönemde Alp Arslan ile Abbâsî Halifeliği arasındaki ilişkilerin temelinde; Sultan için siyasi olarak meşruiyet kazanma ve konumunu güçlendirme ihtiyacına, Abbâsî Hilafeti için ise Tuğrul Bey döneminde kaybettikleri siyasi gücü ve itibarı geri kazanma isteğine dayanmaktaydı. Bu nedenler iki devletin elçiler aracılığıyla diplomatik ilişkiler geliştirmesini sağlamıştır.

Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh, Tuğrul Bey'in ölümü üzerine daha Sultanın matem töreni bile tertip edilmeden Büyük Selçuklu Devleti ile halifelik arasındaki anlaşmayı ihlal ederek ülkede hâkimiyeti ele geçirmek için harekete geçti ve birtakım girişimlerde bulundu. Bölgede Selçuklu Devleti'nin tâbiîsi durumunda olan Arap ve Kürt melikler ile emîrlere mektuplar göndererek diplomatik yoldan onları Bağdat'a davet etti. Bu davete icap edenlerle ortaya çıkan yeni şartlar karşısında memleketin idaresi ile ilgili yapılacakları istişare

[466] Köymen, 2021a: 1-2.; Özgüdenli, 2021: 140.

etti ve bazı atamalar gerçekleştirdi.[467] Daha sonra Tuğrul Bey'in adı hutbelerden çıkartan halife onun yerine hiçbir hükümdarın ismini hutbelerde okutmadı. Yaşanan hadiseleri yakından takip eden Selçukluların Bağdat valisi Amîd Ebu Said Kainî, halifenin bu hareketlerine şiddetle karşı çıkarak kendisinin Selçuklu veziri Amîdülmülk Kündürî'nin hizmetinde olduğunu, sadece ondan gelecek emirlere göre hareket edeceğini söyledi. Bu tavır hem halifenin hem de melikler ve emîrlerin daha da ileri gitmelerine mâni oldu.[468]

Bağdat'ta bu gelişmeler cereyan ederken yeni Selçuklu Sultanı Alp Arslan, selefi Tuğrul Bey'in Seyyide Hatun ile izdivacı neticesinde sarsılan Selçuklu-Abbâsî münasebetlerini onarmayı hedefledi. Sultan hem ilişkileri yeniden tesis etmek hem de saltanatı için Halife'den onay almak maksadıyla, Seyyide Hatun'u Selçuklu devlet ricalinden oluşan bir heyet refakatinde Bağdat'a gönderdi. Bağdat şıhneliğine atadığı Aytekin es-Süleymanî de bu heyet içerisinde yer almaktaydı. Alp Arslan, Halife nezdinde isminin hutbelerde zikredilmesini ve böylece saltanatının resmen tanınmasını talep etmek üzere, Rey Kadısı Ebû Sehl Muhammed b. Hibetullah'ı (İbnü'l-Muvaffak) da söz konusu diplomatik heyete dâhil etti. Ancak sürecin başında İbnü'l-Muvaffak'ın, sonrasında ise halefi Amîd Ebû'l-Feth el-Muzaffer b. el-Hüseyin'in yolculuk sırasında vefat etmeleri sebebiyle, bu diplomatik girişimi nihayete erdirmek üzere Hilafet erkânını yakından tanıyan Reisü'l-Irakeyn Ebû Ahmed en-Nihavendî tayin edildi. Söz konusu heyet, h.15 Rebîülâhir 456/6 Nisan 1064 günü Bağdat'a ulaştı.[469]

Bu elçilik heyetinin başlıca vazifesinin halife başta olmak üzere, Abbâsî Halifeliği'nin ileri gelenleri ile görüşmelerde bulunarak Sultan Alp Arslan hakkında onlara bilgi vermek, onun hilafet makamına olan saygısını bildirerek iki makam arasında dostane münasebetler tesis etmek olduğu söylenebilir.

Seyyide Hatun, Bağdat'a girdiğinde yanında hâcib Aytekin ve elçi Kadı Ebû Amr Muhammed b. Abdurrahman'da vardı. Ancak Beytü'n-Nûbe'deki meclis esnasında Kadı'l-kudât Damgânî (Ebû Abdullah), Kadı Ebû Amr'ın teşrifat kuralları gereği kendisinin arkasında ya da meclisten tecrit edilmiş ayrı bir mevkide oturmasını talep etti. Protokol düzenine ilişkin bu dayatma, taraflar arasında kaçınılmaz olarak diplomatik bir gerginliğe yol açtı. Bunun

---

[467] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 41-42.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 117-118.; Kapanşahin, 2012: 199.

[468] Özdemir, 2008: 327.; Köymen, 2021a: 52-53. Bu yaşananlar sırasında Bağdat'ta yaşayan Acemler Ebu Said Kainî'ye sığındılar ve onun sarayının önünde sur yaparak orayı kuvvetlendirmeye çalıştırlar. Ebu Said Kainî ise saraya buğday ve silah depolayarak nehirden gelebilecek tehlikelere karşı bazı tedbirler aldı. Bunun yanında Bağdat'ta Selçuklu Devleti'nin hükümet konağı olan Dâru'l-Memleke'nin önünde Selçukluların hâkimiyet sembolü olan nevbet çaldırmaya devam etti. Detaylı bilgi için bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 117.; Köymen, 2021a: 53.

[469] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 47-48.; Kapanşahin, 2012: 200.; Akbaş, 2021: 155.; Piyadeoğlu, 2021: 140.; Özgüdenli, 2021: 139-140. Sıbt İbnü'l-Cevzî, bahsi geçen heyetin Bağdat'a geliş tarihini 5 Mart 1064 olarak vermektedir. bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 130. İbnü'l-Cevzî ise, bu tarihi 4 Nisan 1064 olarak vermektedir. bk. İbnü'l-Cevzî, 2014: 87.

üzerine Ebû Amr, ayağa kalktı ve konuşmaya başladı. Elçi, vezir Nizâmülmülk'ün teşekkürünü ilettikten sonra Sultan Alp Arslan tarafından biri halifeye diğeri vezir Fahruddevle Ebû Nasr b. Cüheyr'e olmak üzere iki mektubu verdi.[470] Alp Arslan'ın şahsına *"El-veledü'l-müeyyed"*[471] lakabıyla hitap edilmesi yönündeki talebi, Halifelik makamı tarafından onaylandı ve bu ünvanın yanı sıra kendisine muhtelif yeni lakaplar da tevcih edildi.[472] Bu kabulü müteakip, Sultan'ın hükümranlığının bir nişanesi olarak adının hutbelerde zikredilmesi emredildi.[473]

Bu örnekten hareketle Selçuklu-Abbâsî diplomatik ilişkilerinde elçilerin huzura kabullerde hangi protokol kurallarına uymak zorunda oldukları hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz. Selçuklu elçisinin özellikle Tuğrul Bey'in son dönemlerinden itibaren ortaya çıkan hoşnutsuzluk nedeniyle protokolde geri planda bırakılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Bunun yanında Selçuklu elçinin protokol teamüllerini yok sayarak mecliste konuşmasını da temsilcisi olduğu devletin gücünden aldığı özgüvenin işareti olarak yorumlayabiliriz.

Halife, bu gelişmeleri müteakip, o sırada Nahcivan havalisinde fetih hareketlerini sürdüren Alp Arslan'a ulaştırılmak üzere; Ebû Muhammed et-Temîmî, Tırât b. Muhammed ve Muvaffak el-Hâdim vasıtasıyla kıymetli hil'âtler, hediyeler ve bir de mektup gönderdi. Halife, söz konusu mektubunda, kızı Seyyide Hatun'un Bağdat'a avdetini sağladığı ve seyahat esnasındaki rahatına ve güvenliğine yönelik titiz hazırlıkları sebebiyle Sultan'a teşekkürlerini iletti. Alp Arslan da gelen hil'âti giyerek halifeye elçileri aracılığıyla biat etti.[474] Sultan, Halife'nin hediyelerine mukabil, kendisine takdim edilmek üzere bir mektup, 10.000 dinar ve 200 parça ipekli kaftan hazırlattı. Ayrıca Bağdat Nâzırı'na verilmek üzere 10.000 dinar, 10 at ve 10 katırdan oluşan hediyeler de Amîd Ebû'l-Hasan Ali b. İsa'ya tevdi edilerek Bağdat'a gönderildi. H.9 Cemazeyilevvel 456/29 Nisan 1064'te Bağdat'a ulaşan bu elçiyi vezir İbn Cehîr karşıladı. Gelen mektubun yanında Alp Arslan'ın eşi Seferiye Hatun'un imzasıyla bir mektupla, Tuğrul Bey'in eşi, halifenin kızına ait iktaların iadesi istendi. Halife bu isteği, "*Bu öneri çirkin ve küçük düşürücüdür, çünkü bunlar Tuğrul Bey'in geride bıraktığı (terekesi) olup kızımın üzerinde hakkı olması mümkündür"* diyerek kabul etmedi. Elçi, Alp Arslan adına para bastırılmasını ve sultanlık hil'âtini talep etti. Para bastırıldı fakat hazinenin boş olduğu, gerekli sanat ve aletlerinin bulunmadığı gerekçe gösterilerek hil'ât için uzun bir süre beklenilmesi

[470] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 130-131.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 88.; Kitapçı, 1994: 105.; Ocak, 2002: 365.
[471] Desteklenmiş-Teyit Edilmiş Evlat anlamına gelmektedir.
[472] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 48.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 131.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 88.; Köymen, 2021a: 12.
[473] 9 Nisan 1064 Cuma günü Bağdat camilerinde Alp Arslan adına hutbe okutulmuştur. Hutbenin baş kısmı şu şekildedir: *"Ey Tanrım! Sultanü'l- muazzam, Şâhinşahü'l- âzam, Melikü'l- Arap ve'l Acem, Seyyidü'l- mülûi'l- ümem, Ziyâüd'din, Gıyasü'l- müslimîn, Zahîrü'l-imam, Kehfü'l- enâm, Adudu'd- devle, Tâcü'l- mille, Ebû Şuca Alp Arslan Muhammed b. Davud (Çağrı Bey), Burhanu Emîri'l- mü'minîni ıslah eyle."* bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 131.
[474] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 48.; İbn Kesîr, 1994, XII: 204.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 131-132.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 89.; Akbaş, 2021: 157.

istendiyse de eğer hil'ât için ısrar ediliyorsa Feraciyye denilen hil'ât, sarık ve sancağın hazırlanabileceği bildirildi.[475]

Bu hil'âtin hazırlanmasının ardından h.5 Cemazeyilahir 456/25 Mayıs 1064'te halifenin Dicle Nehri'nde yer alan Taç Sarayı'nda, vezir Fahrüddevle, Nakîb Ebû'l-Hasan Ali b. İsa ve Kadı Ebû Amr Muhammed çağrılarak halkın da katılımıyla, Alp Arslan'ın gıyabında âdet üzre bir hil'ât merasimi düzenlendi, hazırlanan hil'ât de gelen elçilere teslim edilerek siyasi işler Sultan Alp Arslan'a bırakılarak Bağdat melikliği teyit edildi. Merasimden sonra Halife el-Kâim Bi-Emrillâh, Abbâsîler'in nakîbleri Ebû Muhammed et-Temîmî, Tırât ez-zeynebî ve Muvaffak el-Hâdim'i elçi olarak tayin edip bir mektupla Alp Arslan'a gönderdi.[476] Mektupta halife, yukarıda verilen ünvanlara ilaveten *"el-Velîdü'l-Müeyyed"* ve "*Sultânü Diyâri'l-Müslimîn"* ünvanlarını da ekledi. Halife'den Sultan'a gönderilen mektup iki taraf arasındaki diplomatik ilişkilerin geldiği seyri göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bahsi geçen mektup şöyledir:

> "Allah ömrünü uzatsın. İzzetini, teyidinî ve nimetini daim etsin. Elinin altındaki himaye ettiklerine güzel davrandırsın. Müminlerin emiri senden memnundur. Senin yaptıklarından haberdardır. Müminlerin emiri Allah'ın kendisine verdiği kulları ve memleketlerdeki genel işler için seni vekil tayin etmiştir. Ülkenin bütün işlerinin yürütülmesinde, Allah'ın kendisini vekil yapması, emir ve karar vermede yetkili kılması ve düzenin korunmasını, onun (Alp Arslan) uhdesine vermesi dolayısıyla yeryüzünde kendisine naiplik yapacak ve otoriteyi elinde bulunduracak birisini seçmek için elinden gelen çabayı göstermektedir. Şeref ve yüceliğe nail olan kimsede mükemmellik işaretleri parıldayınca, halife de ona iltifat eder, hedefe nişan alıp isabet ettirir. Önderliği elde etmen nedeniyle Emîri'l-Mü'minîn, işleri kesinleştirme ve çözümleme yetkisini sana havale etmiş ve seni şeref ve yüceliğin en yüksek yerine oturtmuştur. Savaşta ve barışta düşmanın elindeki bölgelere hâkim olacak yetkiyi sana vermiş ve böylece seni onurlandırmış, son derece ikram ve ihsanda bulunmuş, sana olan sevgisini gösterebilecek en büyük ihtimamı göstermiştir. Hiçbir nimetin eşit olamayacağı bu bağış ve ihsanla Allah seni mutlu kılsın."[477]

Bahsi geçen mektup diplomatik açıdan tahlil edildiğinde Halife el-Kâim Bi-Emrillâh'ın zoraki bir lütuf olarak vazifesini Sultan Alp Arslan'a verdiğini ancak gizli uyarılarda da bulunmaktan imtina etmediğini söyleyebiliriz. Halife bu mektupla birlikte Nizâmülmülk'e *"Kıvâmüddîn-i ve'd-Devle, Radiyyü Emîri'l-Mü'minîn"* Amîd'e de *"Şeyhüddevle"* ünvanlarını verdi.[478]

Sultan Alp Arslan'ın hükümdarlığı sürecinde girişmiş olduğu seferler nedeniyle hiçbir zaman Bağdat'ı görme fırsatı olmadı. Ancak Alp Arslan her zaman halifeyle irtibat halinde oldu ona fetihnâmeler ve zaman zaman da hediyeler göndererek diplomatik ilişkileri canlı tuttu.

---

[475] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 132-133.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 88-89.
[476] İbn Kesîr, 1994, XII: 204.; Mevdudî, 1971: 227.; Sevim ve Merçil, 2023: 63-64.
[477] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 132-133.
[478] İbnü'l-Cevzî, 2014: 89.

Nitekim bu diplomatik trafiğin bir tezahürü olarak, h.18 Safer 459/8 Ocak 1067 tarihinde Amîd Ebû Sa'd el-Müstevfî, Sultan adına elçi olarak Halife'ye gönderildi. Halifelik makamına sunulmak üzere beraberinde mücevherler, kıymetli kumaşlar, cins atlar, bir Mushaf-ı Şerif ve nadide kitaplar getiren el-Müstevfî, daha önceki idari görevleri sırasındaki yönetiminden hoşnut olan Bağdat halkı tarafından büyük bir sevinçle karşılandı.[479]

İki taraf arasındaki bir başka diplomatik temas Selçukluların tıpkı Tuğrul Bey döneminde olduğu gibi Abbâsî Halifesi'nin yaptığı tayinlere müdahil olması neticesinde vuku buldu. Halifelik makamının idari tasarruflarına yönelik bu müdahale, tabiatıyla iki taraf arasındaki siyasi münasebetlerin gerilmesine sebebiyet verdi. Zira yukarıda da aktarıldığı üzere İbn Dârest'in vezirliğe atanma süreci taraflar arasında sorun yaşanmasına sebebiyet verdi. Tuğrul Bey ve veziri Kündürî'nin bütün ısrarlarına rağmen el-Kâim Bi-Emrillâh verdiği karardan dönmedi. Bu hadiseden yaklaşık on yıl sonra h.Rebîülevvel 464/Kasım-Aralık 1071'de bu kez Sultan Alp Arslan, veziri Nizâmülmülk'ün de tesiriyle, benzer bir hareketle Ebü'l Alâ Muhammed b. Hüseyin'i vezîrülvüzerâ ünvanıyla Bağdat'a yolladı. Fakat Fahrüddevle'yi vezirlikten azletmek istemeyen halife, Ebü'l Alâ'yı hiç kimsenin karşılamamasını emretti. Yaşanan hadiseler üzerine Bağdat şıhnesi Sâdüddevle Gevherâyin, Selçuklu sultanının mektubunu halifeye ileterek Fahrüddevle'nin yerine vezirliğe Ebü'l-Alâ'nın atanmasını talep etti.[480] Bu ihtilaf üzerine Halife el-Kâim Bi-Emrillâh, Sultan Alp Arslan'a hitaben *"Nüshatü'l-kitâbi'l-eşref ilâ Adudiddevle"* başlıklı bir mektup gönderdi. Mektupta evvela, Sultan'ın Ebü'l-Alâ'yı söz ve fiillerinde güvenilir, liyakat sahibi bir şahsiyet olarak telakki ettiği, ancak hakikatin bunun hilafına olduğu belirtildi. Ebü'l-Alâ'nın itimat telkin etmediği, dinî ve itikadî açıdan fâsık sıfatıyla itham edildiği vurgulanarak, bu menfi vasıfları haiz birinin vezaret makamına namzet gösterilmesinin kabul edilemez olduğu ifade edildi. Akabinde Fahrüddevle'nin idari ve ahlaki meziyetleri sayılarak, Selçukluların ona yönelttikleri suçlamaların mesnetsiz olduğu savunuldu. Mektubun devamında ise Büveyhîler ile Selçuklular arasında manidar bir mukayese yapılarak, Büveyhî emîrlerinin Şiî akidesine mensup olmalarına rağmen, tayin ve azil meselelerinde keyfî hareket etmekten imtina ettikleri ve Halifelik makamına müracaat ettikleri hatırlatıldı.[481]

Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinin gelişmesi için yapılan uygulamalardan biri de evlilik yoluyla akrabalık kurulması ve bu sayede iki taraf arasındaki münasebetlerin daha da kuvvetlendirilmesidir. Daha evvel Tuğrul Bey döneminde bir diplomasi aracı olarak yerleşen karşılıklı kız alıp verme geleneği, Alp Arslan devrinde de sürdürüldü. Bu süreçte Sultan Alp

[479] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 151.
[480] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 176.; Bundarî, 2023: 42-43.
[481] İbnü'l-Mûsalâyâ, 2003: 409-413.

Arslan, oğlu Melikşah'ı veliaht tayin etti ve bu tasarrufunun Halifelik makamı tarafından tasdik edilmesini talep etti. Halife, söz konusu onayı vermekle birlikte, mukabil bir adım atarak, Sultan'ın Seferiyye Hatun'dan olma kızı Sefra Hatun'un, kendi veliahtı Muktedî Bi-Emrillâh ile izdivacını istedi. Halife'nin bu talebi Sultan tarafından memnuniyetle karşılandı ve h.Ramazan 464/Haziran 1072 tarihinde Nişâbûr'da icra edilen görkemli bir merasimle nikâh akdedildi. [482] Böylece iki hanedan arasında üçüncü kez sıhriyet bağı kuruldu.

Alp Arslan dönemi Selçuklu Devleti ile Abbâsî Hilafeti arasındaki diplomatik ilişkiler genel olarak değerlendirildiğinde Tuğrul Bey'in saltanatının son dönemlerinde gerginleşen iki taraf arasındaki ilişkilerin Alp Arslan'ın yoğun gayretleriyle düzeltilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Sultan bu amaç doğrultusunda öncelikle bir elçilik heyetiyle halifenin Tuğrul Bey ile gönülsüz şekilde evlenen kızı Seyyide Hatun'un geri göndermiş bu da halifeyi ziyadesiyle memnun etmiştir. Bu hadiseden sonra iki taraf arasındaki ilişkiler elçiler aracılığıyla devam etmiştir. Bu dönemde, Selçuklular Sünni İslâm dünyasının siyasi lideri olma konumunu artırarak devam ettirmiş, Abbâsî Hilafeti ise dinî liderlik rolünü korumayı sürdürmüşlerdir. Karşılıklı menfaatlere dayanan bu ilişkiler doğal olarak, İslâm dünyasının siyasi ve kültürel yapısını da şekillendirmiştir.

2.1.2. Fâtımî Devleti

Selçuklular ile Fâtımîler arasındaki ilişkiler yukarıda da zikredildiği üzere Tuğrul Bey döneminde başlamıştı. Hâlihazırda Büyük Selçuklu Devleti İran'da kurulan diğer devletler gibi, doğuda savunma, batıda ise hücum siyaseti takip etmekteydi. Bu sebeple Alp Arslan da amcasının bu politikasını devam ettirerek ilk önce yönünü batıya çevirdi. Ancak iki hükümdar arasında batı siyasetinde öncelik olarak bir fark vardı. O da Tuğrul Bey devrinde Mısır'daki Şiî Fâtımî Devleti ön plandayken Alp Arslan devrinde bu durum, Bizans İmparatorluğu olarak değişmişti. Bu dönemde Selçuklu-Fâtımî ilişkileri genellikle, Türk emîrlerinin Fâtımî kontrolünde olan ve Şiî halife adına hutbe okutulan yerlere askerî seferler düzenlemelerine dayanmaktaydı.[483] İki taraf arasında Sultan Alp Arslan döneminde diplomatik olarak bir kez ilişki kurulmuştur. Çalışmanın konusu gereği biz bu diplomatik teması tahlil edeceğiz.

Fâtımîler 1066-1070 yılları arasında Suriye-Mısır bölgelerinde *"eş-Şiddetü'l-Uzma"* diye adlandırılan depremler, veba salgını, kıtlık vb. nedenlerle yaşanan ekonomik ve sosyal bunalımlar[484] nedeniyle zor bir süreçten geçmekteydi. Tam da bu dönemde Mısır'ın idaresini

[482] el-Hüseynî, 1943: 35-37.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 76.; İbn Kesîr, 1994, XII: 225.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 178.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 109.; Bundarî, 2023: 43.; Köymen, 2021a: 57.

[483] Türk emîrleri'nin yapmış oldukları seferler hakkında detaylı bilgi için bk. Gökhan, 2013: 94-96.; Ağırnaslı, 2013: 78-89.

[484] Zehebî, 1985, I: 233-234.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 65-69. Bu yaşananların yanında Halife el-Müstansır'ın (1036-1094) veziri Cercerâî'nin 1045 yılında ölümünden sonra onun yerine tayin ettiği vezirler devlet idaresinde başarılı

ele geçirmek isteyen Fâtımî Veziri Nâsırüddevle Ebû Ali el-Hasan b. Hamdan bahsi geçen sebeplerden ötürü kendisine rakip olan emîrler ve Halife el-Müstansır ile mücadeleye girişti.[485] Bu mücadele sırasında zor durumda kalan vezir çareyi Sultan Alp Arslan'ı Mısır'a davet etmekte buldu.[486] Kadı Ebû Cafer Muhammed b. Ahmet el-Buhari'yi Selçuklu Sultanına elçi olarak gönderen Nâsırüddevle; ona, "*Ordusuyla birlikte Mısır'a gelmesini, Mısır'ı kendisine teslim edeceğini ve Şiî hutbeyi değiştirip Sünni hutbe okutacağını"*[487] bildirdi. Bu teklife olumlu yaklaşan Alp Arslan ise, derhal hazırlıklarını tamamlayarak yola çıktı.

Sultan Alp Arslan, İslâm âlemi için büyük bir problem olan Şiî-Sünni çatışmasını sonlandırmak ve Mısır'ı ele geçirmek için Temmuz-Ağustos 1070'te Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya girdi. Hedefi Mısır olan Alp Arslan sefer güzergâhında yer alan ve Anadolu fetihleri için mühim yer teşkil eden bazı kale ve yerleşim yerlerini de ele geçirmeyi istemekteydi. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Malazgirt Kalesi ve Erciş'i ele geçirildi, ardından Mervânîlerden Nizamüddin'in hâkimiyetinde yer alan Diyarbakır'a yöneldi. Nizamüddin'in, kardeşi Said'le çekişmesinden istifade ederek burayı tâbiîiyeti altına aldı.[488]

---

olamadı. Sonucunda ekonomik sıkıntılar baş gösterdi, asker ve sivil idare bozuldu, devlet hazinesi boşaldı ve huzursuzluklar arttı. Bkz: Graefe, 1997: 525.; Yazılıtaş, 2009: 143-145.

[485] Bahsi geçen dönemde Mısır'da askerî güçler arasında bir iç savaş vardı. Yukarı Mısır bölgesi Sudanlılar'ın, Aşağı Mısır bölgesi Nasır ed-Devle İbn el-Hamdan'ın, Kahire ve çevresi ise Türkler ile Magribliler'in konrolüne geçmişti. bk. Çelik, 2002: 748.

[486] Fâtımî Veziri Nâsırüddevle Ebû Ali el-Hasan b. Hamdan'ın, Alp Arslan'ı Mısır'a daveti ile ilgili farklı bir görüş de vardır. Bu görüşe göre Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, 1068-1069 yıllarında Anadolu'ya gerçekleştirdiği askerî seferlerinde herhangi bir başarı elde edemediğinden daha etkili planlarla nihaî hedefine ulaşmak istiyordu. Bu amaç doğrultusunda düşmanının düşmanı olan Fâtımîlerden ve Alp Arslan ile arası açık olan hanedan mensubu Erbasgan'ın bu durumundan yararlanmak üzerine kurulmuş yeni bir plan hazırladı. (Erbasgan'ın durumu aşağıdaki bölümde anlatılmıştır.) Yukarıda da anlatıldığı üzere 1066-1070 yılları arasında Fâtımîler zor durumdaydı. Bu da Diogenes için iyi bir fırsattı. Hali hazırda Fâtımîler amaçlarına ulaşmada en büyük engel olan Selçukluları en büyük düşmanları olarak görüyorlardı. İmparator'un planına göre Fâtımîler, kendi içlerinde yaşadıkları iktidar ve çıkar çatışmalarını neden olarak gösterip, Alp Arslan'ı Mısır'a davet edeceklerdi. Sultan ise bu teklifi Selçukluların misyonu gereği bir fırsat olarak görecekti. bk. Cahen, 1972: 84-85. Alp Arslan, Suriye-Mısır bölgesine gitmek için tüm askerî gücüyle hareket ettiğinde Anadolu boş kalacak, İmparator ise bu durumdan yararlanarak harekete geçecekti. Tabiri caizse gafil avlayacağı Alp Arslan geri dönüp Bizans ordusunu durdurmaya çalışsa da zorlanacak ve iki düşman arasında kalarak yenilecekti. Diğer taraftan İmparator, Sultan'ın durumdan kuşkulanmaması için onunla 1070 yılında Bizans ordusunun Anadolu'daki Türkmen kuvvetlerine, onların da Bizans'a saldırmayacaklarına dair bir barış antlaşması da yapılmıştı. bk. Cahen, 1988: 25. Planın hayata geçmesindeki en büyük argüman ise Alp Arslan'ın istihbarat faaliyetlerine önem vermemesiydi. Sultanın gerekli istihbaratı alarak yapılan planı çözmesi kolay değildi. Zira hadiselerin gelişimi bu öngörüyü doğrulamaktadır. bk. Şimşir, 2023: 33. Daha sonra İmparator yukarıda anlatıldığı üzere Fâtımî Veziri Nâsırüddevle Ebû Ali el-Hasan b. Hamdan ile anlaşarak planın tatbikine başladı. Nitekim Alp Arslan, Mısır'ı ele geçirmek için çıktığı seferde Anadolu'da ele geçirmeye çalıştığı Urfa ve Haleb kuşatmalarının uzamasının nedeni de bahsi geçen şehirlerin idarecilerinin İmparator'un planının birer parçaları olmasıydı. Sultan'ın Mısır seferi sırasında bunlar yaşanırken İmparator, Mart 1071'de Anadolu'ya hareket etti. Bu durumu haber alan Alp Arslan da Mısır seferini yarıda keserek Anadolu'ya hareket etmiştir. Bizans İmparatorluğu ile Fâtımî Devleti arasında Selçuklulara karşı girişilen diplomatik temaslar ve yaptıkları plan ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk. Hamdani, 1968: 1-39.; Cahen, 1972: 77-100.; Şimşir, 2023: 22-38.

[487] İbnü'l-Adîm, 1982: 13-14.; Makrizî, 1996, II: 302.; Köymen, 2021a: 25.

[488] Burada kısaca değindiğimiz Alp Arslan'ın Diyarbakır seferi ve bu süreçte Mervânîler ile yaşanan hadiselerle ilgili olarak aşağıdaki bölümde yer alan *Alp Arslan'ın Tâbiî Devletler ile Diplomatik İlişkileri* başlığında detaylı bilgi verilmiştir.

Ardından Tulhum ve Siverek Kalelerini fethetti ve Bizans İmparatorluğu adına Bulgar Vasil tarafından yönetilen Urfa'ya geldi. İki ay süren kuşatma şehir halkının kuşatmanın kaldırılması karşılığında 50 bin altın teklif etmeleri üzerine asıl hedefi Mısır olan Alp Arslan, kuşatmanın şiddetini azalttı. Aslında şehir halkının teslim olma teklifleri işi uzatmaya yönelik bir taktikti. Sultan daha fazla zaman kaybetmemek için kuşatmayı kaldırarak Haleb'e yöneldi.[489] Haleb kuşatması ise Mirdâsî emîri Mahmud nedeniyle daha da uzun sürecekti. Alp Arslan, bir de bu sırada Bizans İmparatorluğu'nun büyük bir ordu ile Anadolu'ya harekete geçtiğini öğrenince, Mısır seferini yarıda keserek Anadolu'ya yöneldi.

Sultan Alp Arslan'ın Mısır seferinin tamamlanamadan son bulması, Fâtımî Devleti'ne yaradı. Nitekim Fâtımîler bu sayede İslâm dünyasındaki en güçlü rakibi olan Selçuklu Devleti ile karşı karşıya gelmedi. Ayrıca Mısır'ın Selçuklu hâkimiyetine geçme olasılığı, o zaman için gerçeklemedi. Oysa hâlihazırda mevcut tüm şartlar Alp Arslan'ın lehine idi. Zira yukarıda da bahsettiğimiz üzere Fâtımî Veziri Nasrüddevle, Selçuklu hâkimiyetini tanımaya hazırdı. Alp Arslan, nihayete erdiremediği bu seferden sonra daha sonraki dönemde bir daha bizzat Fâtımîler'e karşı harekete geçme fırsatı bulamadı. Fakat bu dönemde Fâtımî Halifeliği karşısında önemli kazanımlar elde edildiği de bir gerçekti.

Söz konusu kazanımlar diplomasi alanında kendini gösterdi. Müslümanlar için manevi değeri çok büyük olan Mekke'nin emîri h.462/1069 tarihinde Sultan Alp Arslan'a bir elçi gönderdi ve Mısır'daki Şiî Fâtımî Halifesi adına okutulan hutbeye son vererek hutbeyi Sünni Abbâsî Halifesi ve Selçuklu Sultanı adına okutacağını beyan etti. Bu köklü politika değişikliğini memnuniyetle karşılayan Sultan, Mekke emîrine 30.000 dinar ihsan etti ve kendisine yıllık 10.000 dinar tahsisat bağladı. Ayrıca Sultan, Medine emîrinin de benzer bir itaat göstermesi durumunda, kendisine 20.000 dinar nakdî yardım ve yıllık 5.000 dinar ödenek tahsis edileceğini taahhüt etti.[490]

2.1.3. Bizans İmparatorluğu

Alp Arslan dönemi Selçuklu-Bizans ilişkileri Sultanın tahta çıkışının hemen akabinde ülke içerisindeki düzeni sağlamasının ardından 456/1064 yılında gerçekleştirdiği Gürcistan ve Doğu Anadolu seferleri sonrası başladı. İki devlet arasındaki ilişkiler genellikle askerî mücadeleler şeklinde olmuş, bu askerî faaliyetleri Selçuklular adına önemli Türk kumandanlar gerçekleştirmiştir. 462/1070 yılında Alp Arslan'dan kaçarak Anadolu'ya giren Selçuklu hanedan üyesi Erbasgan,[491] Sivas civarında bozguna uğratıp esir ettiği Manuel Komnenos'un

[489] İbnü'l-Adîm, 1982: 14, 18.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 71.; Abû'l Farac 1999, I: 320.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 166.; Urfalı Mateos, 2019: 138-139.;
[490] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 68-69.; İbn Kesîr, 1994, XII: 217.
[491] Selçuklu hanedanı mensubu Erbasgan'ın ismi muhtelif kaynaklarda Erbasan olarak da geçmektedir. bk. Turan, 2018: 50. Sultan Alp Arslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun'un eşi olan Erbasgan, Sultan ile Kavurt Bey arasında

teklifi üzerine Bizans'a sığınmıştır. Bu hadisenin ardından cereyan eden Malazgirt Savaşı ile iki devlet arasında genellikle askerî olarak devam eden ilişkilere diplomasi de eklemlenmiştir. Bu dönemde iki devlet arasındaki ilişkilerin temelinde Selçuklular açısından Anadolu'nun fethedilmesi ve Türkleşmesi ön plandayken, Bizans için bu Türk fetihlerini durdurma ve Selçukluları Anadolu'dan çıkarma düşüncesi yer almaktadır.

Alp Arslan'ın eniştesi Erbasgan'ın Bizans'a sığınması, iki devlet arasında diplomatik temasların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Malumu üzerine Erbasgan, Alp Arslan'ın Kavurt ile mücadelesinde kendisine aleyhtar olarak Kavurt'un tarafında yer aldı. Sultan Alparslan Kavrut'un isyanını bastırdıktan sonra kendisini maiyetine aldı ve bunun üzerine Alparslan'a isyan nedeniyle arası açılan Erbasgan, bir grup Türkmen ile Anadolu'ya gitti. Yaşananların ardından Sultan; Afşin ve diğer Selçuklu emîrlerini, onu yakalamaları için ardından gönderdi. Erbasgan, Afşin'in takibinden sıyrılarak Konstantinopolis'e sığınmak maksadıyla Anadolu içlerinde Sivas civarına kadar ilerledi.[492] Ancak bu ilerleyiş esnasında kendisini engellemek üzere harekete geçen Manuel Komnenos ile karşılaştı. Sivas yakınlarında gerçekleşen muharebede Bizans kuvvetlerini mağlup eden Erbasgan, Manuel Komnenos'u, Nikephoros ve Melissenos gibi üst düzey generallerle birlikte esir aldı.[493]

Erbasgan'ın Afşin tarafından izlenmekte olduğunu bilen Manuel Komnenos, onu Bizans'a sığınması konusunda ikna etti. Bu durum üzerine Erbasgan, esir ettiği komutanları serbest bıraktı, ailesi ve yakınlarıyla beraber İstanbul'a giderek İmparator Romanos Diogenes'e sığındı. İmparator onu ihtişamlı bir törenle karşılayarak huzuruna kabul etti.[494] İmparator bu karşılama esnasında Erbasgan'a, on sekiz derece halinde sıralanan Bizans ünvanlarından en yüksek üç tanesinden biri olan Kuropalates ünvanını verdi.[495]

Emîr Afşin, Alp Arslan'dan kaçan Erbasgan'ı Bizans sınırına kadar takip etmiş[496] ve onu Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'ten geri isteyerek gönderdiği elçi ile şu mesajı iletmiştir: *"Aramızda barış olduğu için memleketinize girdiğimde hiçbir yere saldırmadık. Barışın devamı için sultanın düşmanını teslim edinîz. Erbasgan'ı koruyarak sultana muhalefet*

---

cereyan eden saltanat mücadelesinde Kavurt Bey'in safında yer almıştır. Erbasgan, bu başkaldırı sürecinde Kavurt Bey'in ordusundaki öncü birliklere bizzat komuta etmiştir. Fakat Alp Arslan'ın Kavurt Bey'i itaat altına almasının ardından Alp Arslan'ın kendisine zarar vermesinden korkan Erbasgan beraberindeki kuvvetlerle Anadolu'ya girmişti. Erbasgan'ın Bizans'a sığınması ve sonrasında yaşananlar hakkında detaylı bilgi için bk. Skylitzes, 1839, II: 685-686.; Vryennios, 1996: 73-75.; Türkçe çev: 37-38.; Attaleiates, 2008: 144-145.; Zonaras, 2008: 128-131.; Urfalı Mateos, 2019: 137-138.; Sevim, 1990: 25-26.

[492] Sevim, 1990: 25-26.; Merçil, 1994: 709.

[493] Sevim, 1990: 26.; Köymen, 2021a: 24.

[494] Yinanç, 2020: 60.; Sevim ve Merçil, 2023: 73.

[495] Kuropalates unvanı nadiren ve mutat olarak yalnızca imparatorluk ailesi mensuplarına verilmekteydi. Bu da Selçuklu Melik'i Erbasgan'a Bizans İmparatorluğu'nun vermiş olduğu önemi göstermektedir. bk. Ostrogrsky, 2023: 232.

[496] Turan, 2018: 50.

etmektesiniz. O'na güvenmeyin, kendisi sizin topraklarınızı yağma ve harap etmiştir. Eğer teslim etmezseniz aramızdaki barış bozulmuş olacağından memleketinizi tahrip edeceğim" demiştir. Afşin'in bu mesajına Bizans İmparatoru Diogenes *"Söylediklerin doğrudur. Fakat bize sığınanları teslim etmemek bizim geleneklerimizdendir. Bu işi yapamayız ve insaniyetsizlik yoluna gidemeyiz"*[497] şeklinde cevap vermiştir. Bu cevabın ardından Afşin, İmparatorun Erbasgan'ı teslim etmeyeceğini anladı ve Bizans şehirlerini yağma ve talan ederek geri döndü.[498] Bu hadiseden iki önemli çıkarımda bulunabiliriz. Bunlardan ilki, tarihte ilk kez bir Selçuklu melikinin Bizans'a sığınması, ikincisi ise özel durumlarda bazı emîr ya da komutanlara da yetki verilerek sultan adına elçi gönderebildikleridir.

İki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler bazı durumlarda bir şehrin affı için de gerçekleşebilmekteydi. Bu duruma örnek teşkil edecek hadise yukarıda da zikredildiği üzere Sultan Alp Arslan'ın Mısır seferi sırasında muhasara ettiği Urfa şehrinde yaşandı. Kuşatma sırasında Bizans İmparatoru Diogenes, Sultan'a bir elçi ile mektup gönderdi. Elçi Urfa halkı adına sultan nezdinde aracılık yaptı ve yapılan anlaşma gereği 50.000 dinar ödenmesi karşılığında muhasara kaldırıldı ise de Urfalılar anlaşmaya uymadı. Alp Arslan bu olaydan iki taraf arasında arabuluculuk yapan Bizans elçisini sorumlu tuttu ve onu öldürtmek istedi. Ancak Nizâmülmülk; *"Bu geleneğe aykırıdır; gerçek sebebi belli olmayan görünüşte de kötü olan böyle bir yolun açılması doğru değildir"*[499] diyerek Sultan'ı kararından vazgeçirdi. Elçi, getirdiği mektubun cevabı ile geri yollandı.[500] Daha önce anlatıldığı üzere Hun hükümdarına gelen Çin elçisinin saygısız davranışlarına rağmen öldürülmeyişi gibi Bizans elçisinin de yaşananların ardından Selçuklular tarafından öldürülmemesi, elçilerin devletler arası hukukta dokunulamaz olduğunu ve devletin çıkarları için olumsuz sonuçlar doğurabileceğinin kanıtı olarak gösterilebilir.

2.1.3.1. Malazgirt Savaşı Öncesi Diplomatik İlişkiler

Selçuklu-Bizans ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil eden Malazgirt Savaşı öncesi ve sonrasında iki devlet arasında diplomatik temaslar yoğun olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle Malazgirt Savaşı'nı teferruatına girmeden anlatmak yerinde olacaktır. İmparator Romanos Diogenes 8 Cemazeyilahir 463/13 Mart 1071'de Anadolu'yu Türklerden kurtarmak ve İslâm ülkelerini istila, hatta Selçuklu Devleti'ni ortadan kaldırmak amacıyla hazırladığı ordusuyla

---

[497] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 169.
[498] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 169.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 98.; Sevim, 2020: 65-66. Erbasgan'ın Bizans İmparatorluğu'na sığınmasına çok şaşıran Urfalı Mateos bu olay için o güne kadar görülmemiş işitilmemiş bir şeydi diyerek hayretini belirtmektedir. bk. Urfalı Mateos, 2019: 137-138.
[499] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 166.
[500] Abû'l Farac, 1999, I: 320.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 91-92.; Psellos, 2020: 265.; Honigman, 1970: 141.

İstanbul'dan hareket etti. Mevcudunun 100.000 ila 200.000[501] kişi arasında olduğu tahmin edilen Bizans ordusu, etnik terkibi itibarıyla son derece karışık bir yapı arz etmekteydi. Söz konusu ordu; Peçenek, Kıpçak, Uz (Oğuz) ve Bulgar gibi Türk unsurların yanı sıra, Slav, Frank, Alman, Ermeni, Gürcü kıtaları ve muhtelif eyaletlerden toplanan askerlerden müteşekkildi. İmparator Romanos Diogenes, Kapadokya'da toplanan harp meclisinde alınan karar doğrultusunda, İran içlerine kadar nüfuz etmek gayesiyle ordusunu Erzurum istikametine sevk etti.[502]

Sultan Alp Arslan, Fâtımîler üzerine gitmek üzere tertip ettiği Mısır seferi için Haleb'de bulunduğu sırada 23 Receb 463/26 Nisan 1071'de bir Bizans elçilik heyeti huzuruna geldi. İmparator Romanos Diogenes'in Leo Diabatenos'un başkanlığında gönderdiği bu elçilik heyeti, İmparator Erzurum yolundayken Haleb'e vardı. Elçilik heyeti Alp Arslan'ın huzuruna çıktığında Sultan, Haleb'deki sorunlarını çözmüş ve Mısır üzerine yürümek için hazırlıklarını tamamlamıştı. Huzura kabul edilen Bizans elçisinin getirdiği ve tercüman aracılığıyla okunan mektupta İmparator Diogenes, Selçuklulardan Erciş, Ahlat, Malazgirt ve Menbiç'in iade edilmesini; Sultanın İmparator'a vergi ödemesini aksi takdirde ordusuyla gelip ülkesini mahvedeceğini söyleyerek Alp Arslan'ı tehdit etti. Bu mektuba çok öfkelenen Sultan Alp Arslan, *"Geleceği varsa gelsin, alacağı varsa alsın. Biz hazırız ve onu bekliyoruz"*[503] diyerek elçiyi sert bir şekilde geri gönderdi.[504]

Bizans elçisinin geri dönüşü esnasında Afşin'in iyi haberler getirdiğini öğrenen Alp Arslan'ın, Haleb dönüşünde Fırat Nehrini geçerken pek çok hayvanı telef oldu. Bu olanlara tanık olan Bizans elçisi, Selçuklu askerlerinin yorgun ve az olduğunu ayrıca Sultan'ın Fırat'ı geçerken çok sayıda malzeme ve hayvanın da yok olduğunu bildirdi. Gelen bilgiler üzerine

---

[501] İslâm kaynakları Bizans ordusunun sayısını 200.000-600.000 arasında göstermekle birlikte bu ordu içerisinde çok sayıda savaş araç-gereci ve mancınığın da bulunduğunu söylemektedirler. Bu mancınıkların en büyüğünü 100 araba taşımakta, iplerini 1200 kişi çekmekteydi ve takriben 90 kilo ağırlığında taş atabilmekteydi. Kaynaklar bu mancınığı *"göğe çıkmış taş gibi"* tasvir etmişlerdir. Bunun yanında Bizans ordusu içerisinde çarhçı, lağımcı, mancınıkçı, kazancı ve arabacıların 100.000 kişiden oluştuğu, kumandanların ise 30.000 kişiden fazla olduğu ve malzeme taşıyan arabaların 4000 adet olduğu belirtilmektedir. bk. İbn'ül Ezrak, 1975: 177.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 71.; İbn Kesîr, 1994, XII: 218-220.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 170.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 99-100.; İbnü'l-Adîm, 2014:28-29.; er-Râvendî, 2020: 117.; Bundarî, 2023: 40. Bizans ve diğer kaynaklar Bizans ordusunun sayısından ziyade ordunun yapısı ve komutanlar hakkında bilgi vermektedirler. bk. Attaleiates, 2008: 148-153.; Zonaras, 2008: 132-134.; Bryennios, 2008: 48-49.; Urfalı Mateos, 2019: 140-141.

[502] Skylitzes, 1839, II: 687 vd.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 71.; Abû'l Farac, 1999, I: 319.; Mîrhând, 2018: 90-91.; Urfalı Mateos, 2019: 140-141.

[503] Ahmed b. Mahmud, 2011: 99.

[504] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 168.; Kesik, 2013: 72.; Piyadeoğlu, 2017: 171.; Alican, 2017: 98-100.; Göksu, 2021: 14. Bizans elçilik heyetinin getirdiği mesaj ve talepler ile ilgili olarak dönemin önemli müelliflerinden olan Abû'l Farac farklı bilgiler vermektedir. Kaynağa göre gelen mesaj şu şekildedir: *"Şayet siz Mabbug'u almak için buraya kadar geldiseniz biz Argis ve Minazgerd'in iadesi mukabilinde Mabbug'u size vermeğe hazırız. Üstelik mutat olan yıllık vergiyi de vermeğe devam ederiz."* bk. Abû'l Farac 1999, I: 320. Sultan Alp Arslan bu teklifi kabul ederek, talep edilen yerleri iade ettikten sonra Halat havalisine kadar olan bölgeleri tahliye etmiştir.

İmparator Romanos Diogenes hızlıca Alp Arslan üzerine yürüme kararı aldı ve harekete geçti.[505]

Bahsi geçen Bizans elçilik heyeti ile Sultan Alp Arslan'a iletilen mektup diplomatik açıdan tahlil edildiğinde Anadolu seferine çıkan İmparator'un taleplerinden hareketle ordusunun gücüne çok güvendiği ve tehditvari bir üslupla isteklerinin yerine getirileceğini düşündüğünü, Alp Arslan'ın ise askerî olarak elde ettiği kazanımları sonucu ne olursa olsun bırakmayacağını söyleyebiliriz. Ayrıca İmparator'un kabul edilemeyecek isteklerine rağmen, temsil ettiği tarafın mesajlarını iletmekle mükellef olan elçiye dokunulmamasından hareketle Selçuklular tarafından devletler arası hukuka riayet edildiği sonucuna ulaşılabilmektedir.

Bizans İmparator'unun bu büyük çaplı taarruzunun yarattığı tehlikeyi idrak eden Alp Arslan, Mısır seferini devam ettirmeleri için emîrlerinden Aytegin ile Haleb Mirdâsi Emîri Mahmud'u görevlendirdi. Kendisi ise 24 Receb 463/27 Nisan 1071'de hızlı bir şekilde dönüş yoluna geçti ve Hoy[506] şehrini merkez ittihaz ederek savaş hazırlıklarına başladı. Durumun nezaketi nedeniyle Selçuklu topraklarına çekilerek asker toplamayı stratejik bakımdan doğru görmeyen sultan, emrindeki 4.000 hasgulâm ve burada kendisine katılan 10.000 kişilik kuvvetle Ahlat'a doğru hareket etti. Selçuklu ordusunun mevcudunun yol boyunca başka kuvvetlerin de katılımıyla birlikte 40.000'i aştığı tahmin edilmektedir.[507]

İmparatorun, Rouselios komutasında hatırı sayılır bir kuvvetle Ahlat üzerine gönderdiği öncü birlikler Selçuklular tarafından imha edildi ve Bizanslıların yanlarında getirdikleri İmparatorluk ordusunun simgelerinden olan haç Türklerin eline geçti. Bu haç, ahşap malzemeden yapılmıştı, baş kısmı gümüştendi, firuze parçalarıyla süslüydü ve içinde gümüş bir mahfaza ile korunmakta olan İncil bulunuyordu. Sultan sevinerek *"Bu, zafer alametidir"* dedi ve haçı halifeye gönderilmek üzere Hemedan'a yolladı. Yaşanan bu hadise, büyük savaş öncesi Selçuklu ordusuna büyük bir moral oldu.[508] Gelişmelerden haberdar olan İmparator Diogenes Malazgirt'e doğru hareket etti. Buna mukabil Alp Arslan da bu sırada Ahlat'a ulaştı. İmparator ise Malazgirt'i muhasara ve zapt etti, ancak şehirdeki Selçuklu kuvvetlerinin kaçmasına engel olamadı.[509]

Malazgirt'in kalesinin düştüğü haberini alan Alp Arslan, 24 Zilkade 463/23 Ağustos 1071'de kaleye takriben 15-20 km mesafedeki Rahva Ovası'na intikal ederek karargâhını

---

[505] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 168.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 99.; Sevim, 1990: 68.; Turan, 2008: 169-171.
[506] Sultan Alp Arslan'ın Haleb'le Malazgirt arasında takip ettiği güzergâh ve bu sırada meydana gelen olaylar hakkında da farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar Alp Arslan'ın Haleb'den sonra ilk olarak Urfa'ya geldiğini söylemektedir. bk. Urfalı Mateos, 2019: 141. Bazıları Azerbaycan'a bk. Fazlullâh, 2010: 79., bazıları Musul'a bk. İbnü'l-Ezrak 1975: 176., bazıları ise Tebriz'e bk. Ahmed b. Mahmud, 2011: 99. gittiğini kaydetmiştir.
[507] Turan, 2008: 178.; Köymen, 2021a: 26.; Piyadeoğlu, 2021: 178.
[508] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 169.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 102.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 99.; Bundarî, 2023: 37.
[509] Köymen, 2021a: 27.; Sevim, 2021: 50-51.

burada kurdu. Diğer taraftan, Sultan'ın ordusuyla birlikte yaklaştığını haber alan İmparator Romanos Diogenes, durumun ciddiyeti üzerine süratle Malazgirt Kalesi'ndeki mevzisini terk ederek Selçuklu ordusuna yakın bir noktada konuşlandı. İmparator, kadim Roma harp nizamına sadık kalarak olası bir ani baskına karşı ordugâhının çevresine hendekler kazdırdı ve savunma tahkimatını güçlendirdi. Alp Arslan ise, İslâmi gelenekler ile eski Türk töresi icabı olarak ve bir miktar da zaman kazanarak Bizans ordusunun son durumu hakkında izlenim edinmek maksadıyla imparatorla diplomatik temas kurmak için bir elçilik heyeti gönderdi.[510]

Sultanın elçi göndermekle güttüğü hedef M. A. Köymen'e göre düşmanın durumu hakkında bilgi edinmektir. Bu nedenle Alp Arslan'ın, Halife'nin elçilik heyetiyle birlikte en güvenilir kumandanlarından birini göndermesini doğal karşılamak gerekir. Zira Bizans İmparatoru'nun da muhtelif zamanlarda Selçuklu sultanına elçiler gönderdiğini, bu elçilerin Selçukluların durumu hakkında verdikleri raporların Bizans imparatorunun aldığı kararlar üzerinde nasıl etki ettiğini bilinmektedir. Bu sebeple elçilik heyetinde bir Selçuklu kumandanının yer alması, Alp Arslan'ın mutlaka barış istediği sonucunu doğurmaz. Elçilik heyeti Sultanının telkiniyle gönderilmiş olsa bile, bu hüküm değerini kaybetmez. Nitekim söz konusu olan cihet, görünüşe göre o zamanki dünyanın iki büyük devleti arasında barışı korumak için bir aracılık teşebbüsünden başka bir şey değildir. Selçuklu ordusunun Bizans ordusundan sayıca daha az oluşu, Alp Arslan'ın savaşı kaybedeceği endişesiyle barış teşebbüsünde bulunduğu düşüncesini uyandırmış olabilir. Durumun böyle olmadığına en önemli kanıt, kazanılan öncü savaşlardır.[511]

Bahsi geçen elçilik heyetin başında ise Alp Arslan'ın en güvendiği emîrlerinden Sâvtekin ile Abbâsî Halifesi el-Kâim-Biemrillâh'ın Sultan nezdindeki elçisi İbn Mühelbân yer almaktaydı. Emîr Sâvtekin, Alp Arslan'ın barış teklifini imparatora sundu ve ona;

> "Her ne kadar senin askerîn çok ise de iyi düşün. Zira öyle bir sultanın karşısına çıktın ki, savaşlarının neticesi için söz ve delile ihtiyaç yoktur. Bununla beraber eğer bu cüretinden pişman olur, gerektiği şekilde bâc ve haraç vermeyi kabul edip düşmanlığı terk ederek anlaşmaya yanaşırsan ben sultandan bütün beldeleri sana vermesi, sana ve tâbiîlerine bir zarar gelmemesi için ricada bulunurum. Eğer benim nasihatime kulak vermezsen, kendi ikbâl ağacını kırmış, memleketlerini ve mallarını kaybetmeye gayret etmiş olursun"[512] dedi.

İmparator Diogenes gücüne fazla güvendiğinden ve Alp Arslan'ın zor durumda kaldığı için böyle bir girişimde bulunduğunu düşündüğünden sulh teklifine şu şekilde cevap verdi:

---

[510] Baştav, 1971: 36-37.; Turan, 2008: 180-181.; Yinanç, 2020: 66.; Köymen, 2021a: 28-29.; Sevim, 2021: 54-55.; Yakupoğlu, 2021: 10-11.
[511] Köymen, 2019: 274-275.
[512] Mîrhând, 2018: 94. Dönemin önemli kaynakları da sulh teklifini bu minvalde aktarmışlardır. Detaylı bilgi için bk. Abû'l Farac 1999, I: 321.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 169-170.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 104.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 99-100.; Bundarî, 2023: 38.

> "Hazinemden pek çok para harcayarak bu askerleri topladım. Barış ancak Rey'de yapılacaktır. İslâm ülkelerine kendi ülkem gibi sahip olmadan ve zafer kazanmadan asla geri dönmem. Sizler ancak kılıçla karşılık bulacaksınız. Eğer gelip hizmetime girersen sana yetecek kadar ülke vereyim. Kabul etmezsen öldürmekle bitmeyecek sayısız askerlerim ve hepsi gerekli eşya, mal, silah ile dolu on dört bin arabam vardır. Benim gücüme karşı kapısı kapalı kale ve şehir ile bana karşı durabilecek bir ordu yoktur. Şimdi kendine gelip hangisini kabul ediyorsan et" dedikten sonra sultanın elçilerine "İsfahan mı daha güzeldir, yoksa Hemedan mı?" diye sordu. İsfahan'ın daha güzel olduğu cevabı üzerine ise "Hemedan'ın çok soğuk olduğunu öğrendim" dedi. İbn Mühelbân duyduğunun doğru olduğunu söyleyince "Öyleyse biz kışı İsfahan'da geçireceğiz hayvanlarımız da Hemedan da kalacaklar" ifadesini kullandı. İbn Mühelbân imparatorun bu sözüne cevap olarak, "Atlar ve katırlarınız Hemedan da kışlayabilir ama sizin nerede kışlayacağınızı bilemem"[513]

Bu anlamlı sözlerinden sonra İmparator'un cevabını Sultan'a iletmek için geri döndüler.

Selçuklu elçilik heyeti ile Bizans İmparatoru Romanos Diogenes arasında gerçekleşen görüşme, diplomatik açıdan tahlil edildiğinde önemli sonuçlar ortaya çıkar. Romanos Diogenes, barış müzakerelerine girişmeyi reddederek elçilik heyetinin iki devlet arasında statükonun devamını, yani her iki tarafın mevcut durumunu korumasını öneren teklifini geri çevirmiştir. İmparatorun, elçilik heyetine verdiği yanıtlar, tasrih edici nitelikte olup askerî gücüne olan güvenini ve diplomasi yolunu tercih etmeyeceğini açıkça göstermiştir. Bu yanıt, Bizans'ın sefere girişme nedenlerini ve amaçlarını net bir şekilde açıklarken, aynı zamanda mütecaviz bir tutum sergilediğini de ortaya koymaktadır. Ayrıca İmparatorun cevabı, iki devlet arasında yıllardır süren ilişkilerin genel akışıyla da uyumludur. Selçuklular adına elçilik görevini yürüten İbn Mühelbân'ın, bu kritik görev sırasında İmparatora büyük bir cesaretle karşılık vermesi, hem Selçuklu ordusunun gücüne ve savaşı kazanma konusundaki inancına olan güvenini hem de elçinin liyakatini ve bu göreve atanmasının isabetliliğini kanıtlamaktadır. Bu durum, diplomasi faaliyetlerini yürütecek kişilerin doğru seçilmesinin ne denli önemli olduğunu da göstermektedir.

İmparatorun olumsuz cevabını alan Alp Arslan hiddetlendi ve karşılık olarak gönderdiği mektupta;

> "Ey kâfirlerin serdarı, bilesin ki sen buraya kendin gelmedin ve bu işe de kendi isteğinle kalkışmadın. Senin zengin eşyalarını Müslümanlara vermek için Allah gelmeni istedi. Allah'ın yardımıyla sen benim esirim ve kölem olacaksın. Askerlerinin bazıları esir olacak bazıları ise öldürüleceklerdir. Bütün malın Müslümanların ganimetidir. Kaçma vaktin geldiğinde senin ve askerînin

[513] el-Hüseynî, 1943: 34-36.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 72.; Müneccimbaşı, 2000, I: 40.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 170.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 104.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 100.; Mîrhând, 2018: 94.; Bundarî, 2023: 39. Bizans, Ermeni ve Süryani kaynakları da İmparator ile Selçuklu elçilik heyeti arasındaki görüşmenin benzer şekilde geçtiğini ve Diogenes'in elçilere yüksekten atar havada konuştuğunu, sonra onlara gitmelerini ve kısa sürede Sultanın yanı tını getirerek yeniden gelmelerini buyurduğunu belirtmektedirler. bk. Abû'l Farac, 1999, I: 321.; Zonaras, 2008: 135.; Attaleiates, 2008: 163-164.; Urfalı Mateos, 2019: 142.

esir olup boynuna nasıl zincir vurulduğunu, hazinenin nasıl hazineme geçtiğini göreceksin. Kendine güveniyorsan buna karşı gel"[514] diyerek bir kez daha İmparator'a meydan okudu.

Sonuç itibariyle Selçuklu ordusu, stratejik plan doğrultusunda 26 Ağustos 1071[515] günü Cuma namazını müteakip harekete geçti. Muharebe, merkezdeki Selçuklu atlı okçularının yoğun atışıyla başladı, akabinde diğer merkez kuvvetlerinin taarruzu ile şiddetlendi. Bu hamle karşısında İmparator Diogenes, sayıca azımsadığı Selçuklu birliklerini imha etmek maksadıyla ordusunu ileri sürdü. Bizans ordusunun bu hamlesine Selçuklu ordusu planlı bir şekilde çekilerek karşılık verdi. İmparator bu sahte ricatı bir bozgun zannederek Selçuklu birliklerini takip etti. Ancak pusu noktalarında bekleyen Selçuklu birlikleri ani bir hamleyle düşmanı çembere aldı, atlılar ise düşman hatlarının gerisine sarkarak kuşatmayı tamamladı. Selçuklu askerlerinin Bizans saflarını yarmasıyla, düşman ordusunun sağ ve sol cenahları tamamen çökertildi. Bu sırada İmparator'un orduyu toparlama çabası da bir sonuç vermedi. Andronikos Dukas komutasındaki ihtiyat kuvvetlerinin de savaş meydanını terk etmesiyle Bizans ordusu tam bir imha savaşıyla karşı karşıya kaldı. Akşama kadar süren mücadelenin ardından Bizans ordusunun büyük bir kısmı yok edildi ve Bizans İmparatoru Diogenes esir düştü.[516]

2.1.3.2. İmparator Romanos Diogenes'le Yapılan Antlaşma

Sultan Alp Arslan'ın huzuruna getirilerek teşhis edilen İmparator Diogenes'e İslâm, Bizans, Ermeni ve Süryânî kaynaklarının ekserisinin ittifakla teyit ettiği üzere bir harp esiri muamelesi değil, bilakis misafir bir hükümdar ihtiramı gösterilmiştir. Bu kaynaklardaki bilgiler değerlendirildiğinde Alp Arslan'ın esir İmparator'u teselli ettiği, dost gibi davrandığı, şahsi sofrasında yemek yemesine müsaade ettiği, rahatı için özel bir çadır ve hizmetliler verdiği anlaşılmaktadır.[517]

---

[514] el-Hüseynî, 1943: 36.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 104-105.

[515] Tarihçilerin ekseriyeti, Malazgirt Savaşı'nın 26 Ağustos 1071 tarihinde vuku bulduğu hususunda hemfikirdir. Bununla birlikte, savaşın kesin tarihi konusunda genel kabulün aksine farklı görüşler ileri süren araştırmacılar da mevcuttur. Örneğin Joseph Laurent ve Paul Gautier gibi müellifler, muharebenin 19 Ağustos tarihinde gerçekleştiği tezini savunmaktadırlar. bk. Laurent, 1913: 43-44.; Gautier, 1966: 157. Tarih konusunda farklılıkların oluşunun sebepleri olabilir. Bu sebeplerden ilki İmparator Diogenes'in sayı olarak çok fazla olan öncü birliklerinin yol temizliği yapmak ve bazı kaleleri ele geçirmek için Malazgirt ve Ahlat'a doğru yola çıkması ve bu sırada Selçuklu birlikleri arasında bazı çatışmaların yaşanmasıdır. İkincisi ise Malazgirt Savaşı ile ilgili bilgi veren kaynakların büyük çoğunluğunun savaştan uzun yıllar sonra yazılmasıdır ki bu da tarih karışıklığının sebebi olarak gösterilebilir.

[516] el-Hüseynî, 1943: 36.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 72-73.; Zonaras, 2008: 136-137.; Attaleiates, 2008: 164-168.; Bryennios, 2008: 49-54.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 170-171.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 105-109.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 101.; Mîrhând, 2018: 94-96.; Urfalı Mateos, 2019: 143.; Psellos, 2020: 266.; Bundarî, 2023: 39-40. Malazgirt Savaşı ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk. Sevim, 2021: 62-68.

[517] el-Hüseynî, 1943: 35-36.; Abû'l Farac, 1999, I: 322.; Zonaras, 2008: 137-138.; Attaleiates, 2008: 168.; Bryennios, 2008: 56.; Mîrhând, 2018: 97.; Urfalı Mateos, 2019: 143.

Sultan Alp Arslan, görüşme sırasında savaş öncesi barış teklifini reddettiği için imparatoru azarlamış ancak konuştuktan sonra onu affetmiştir.[518] Dönemin kaynaklarında geniş yer tutan iki hükümdar arasındaki görüşme şu şekilde cereyan etmiştir:

Sultan konuşma esnasında imparatora sordu: *"Eğer zaferi sen kazansaydın, bana ne yapardın?"* Diogenes: *"Fena şeyler"* cevabını verdi. Sultan: *"Gerçekten doğru söyledin. Eğer bunun aksini söyleseydin, o zaman yalan söylemiş olurdun. Bu akıllı ve metin adamdır. Onun öldürülmesi doğru değildir"* dedi ve ilâve etti: *"şimdi sana ne yapacağımı sanıyorsun?"* Diogenes: *"Üç şık vardır: birincisi öldürmek, ikincisi ele geçirmek istediğim ülkelerinde beni teşhir etmek, üçüncüsü de yapmayacağın bir şey olduğundan söylenmesine gerek yoktur"* diye cevapladı. Sultan bunu öğrenmek için ısrar edince İmparator da*: "Affetmek, para ve armağanlar kabul edip Bizans topraklarında senin bir memlûkün, bir kumandanın ve bir nâibin sıfatıyla beni memleketime göndermendir. Eğer beni öldürürsen bu, sana bir fayda sağlamaz, çünkü bir başkasını benim yerime imparator yaparlar"*[519] dedi.

İslâm müelliflerinin aktardıklarına göre iki hükümdar arasında bu şekilde başlayan görüşmede anlaşma şartları ve kurtuluş fidyesi konuları müzakere edildi. Galip Sultan ilk olarak fidye şartını ele alarak İmparatordan 10.000.000 dinar ödemesini talep etti. Bunun üzerine İmparator; "*Sen benim canımı bağışladığın için Bizans ülkesine sahip olmak senin hakkındır. Fakat tahta geçtiğimden beri ordu hazırlamak ve harpler sebebiyle Bizans'ın mal ve parasını tükettim ve halk bundan dolayı yoksul duruma düştü"*[520] diyerek bu isteğin gerçekleşemeyeceğini ve nedenini izah etti.

Taraflar arasında devam eden müzakereler sonucunda ilk olarak fidye, yıllık vergi ve askerî mükellefiyetler hususunda tam bir mutabakata varıldı. Ahidnâme şartlarına göre; İmparator Romanos Diogenes şahsı için 1.500.000 dinar kurtuluş fidyesi ödemeyi, Bizans İmparatorluğu ise yıllık 360.000 dinar vergi vermeyi taahhüt etti. Ayrıca İmparator, kabul ettiği tâbiîiyet statüsünün bir gereği olarak Selçuklu sultanının talep etmesi durumunda yardımcı askerî kuvvet göndermeyi de kabul etti.[521]

---

[518] Bazı İslâm kaynakları Alp Arslan'ın esir İmparator'a ilk karşılaşmalarında dostça davranmadığını, Sultanın İmparator karşısına getirilince elindeki kamçıyla kendisine üç defa vurduğunu ve: *"Sana barış için elçi gönderdiğim halde reddetmedin mi?"* diyerek azarladığını kaydetmektedir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 72-73.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 171.

[519] Mihail, 1944: 27.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 73.; İbn Kesîr, 1994, XII: 219.; Abû'l Farac, 1999, I: 322.; Attaleiates, 2008:

[520] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 171.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 103.

[521] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 73.; İbn Kesîr, 1994, XII: 219.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 171.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 103. Bazı kaynaklarda İmparator Diogenes'in kendisinin serbest bırakılması şartıyla her yıl cizye olarak 1.000.000 dinar vermeyi taahhüt ettiği kayıtlıdır. bk. el-Hüseynî, 1943: 36. Bir başka İslâm kaynağı İbnü'd-Devâdârî ise 1.000.000 kurtuluş fidyesi, barış için 300.000 ve yıllık vergi olarak da 20.000 dinar ödenmesi hususunu kaydeder. bk. Sümer ve Sevim, 2021: 58-59.

Barış şartları üzerinde mutabakat sağlanmasını müteakip, İmparator Romanos Diogenes, Konstantinopolis'te aleyhine gelişebilecek siyasi olayların ve muhtemel bir taht değişikliğinin, tesis edilen barış sürecini akamete uğratacağı endişesiyle Sultan Alp Arslan'dan ülkesine avdeti hususunda müsaade talep etti. Ancak Alp Arslan'ın talepleri bunlardan ibaret değildi. Yakın tarihlerde Müslümanların elindeyken Bizanslılar tarafından istila edilen Antakya, Urfa, Menbic, Malazgirt şehirlerinin ve kalelerinin Selçuklulara teslim edilmesini talep etti. Ayrıca bu isteklere ilaveten Bizans'taki Müslüman esirlerin serbest bırakılmasını ve İslâm ülkelerine saldırmaktan vazgeçmesini bildirdi.[522] Alp Arslan'ın anlaşma sağlanabilmesi için ortaya koyduğu yeni şartlar üzerine İmparator; *"Ülkeme sağ salim ulaşırsam asker göndererek bu şehirleri alıp sana teslim etmek isterim fakat halk bu hususta bana karşı çıkar. Tutsaklara gelince, baş üstüne, memleketime varır varmaz onlara iyi muamelelerde bulunarak geri gönderirim"*[523] diyerek cevap verdi.

Bizanslı müellifler Zonaras ile Attaleiates, İslâm müelliflerinin naklettiği bu antlaşma maddelerinden hiç bahsetmeyerek sadece *"iki hükümdar arasında evlilik yoluyla akrabalık ve dostluk kurulması"*[524] hususunu belirtmişlerdir. Bryennios ise evlilik konusundaki maddeye ilaveten *"[sultanın] ondan [Diogenes'ten] yemin edilerek berkitilmiş, Rumlar için küçültücü olmayan taahhütler aldıktan sonra –çünkü imparator, kendi soyluluğuna yakışmayacak bir uzlaşma yapmaktansa ölmeyi yeğlerdi– onu hükümdarlık ülkesine geri yollar"*[525] ifadesiyle antlaşmanın kabul edilebilir talepler içerdiğini aktarmaktadır. Dönemin mühim Bizans kaynaklarından Mihail Psellos da Sultan Alp Arslan'ın esir İmparator'a yönelik alicenap tavrını teyit etmekte ve akabinde iki hükümdar arasında bir *"dostluk ahidnâmesi"* akdedildiğini nakletmektedir. Müellifin beyanına göre; bu antlaşma vesilesiyle beklentilerinin üstünde imtiyazlar elde eden Diogenes, herhangi bir zorlukla karşılaşmaksızın saltanatını yeniden tesis etme ümidini taşımaktaydı.[526]

Ermeni müelliflerden Urfalı Mateos, barış antlaşmasının içeriğine değinmeden Sultan ile İmparator'un sulh yaptıklarını ve Alp Arslan'ın Diogenes'e kardeş gözüyle baktığını söyler ve bu durumun nedenini *"Çünkü sultan, bu aht için Allahı şahid tutmuş olup İranlılarla Romalıların arasında sıkı ve daimi bir dostluk ve ittifak aktetmişti"*[527] diyerek açıklar. Bir başka Ermeni müellif Lastivertli Aristakes ise barış antlaşmanın şartlarından bahsetmeyerek Sultan'ın

[522] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 73.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 171-172.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 103.; İbnü'l-Adîm, 2014: 30.
[523] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 172.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 103.
[524] Zonaras, 2008: 138.; Attaleiates, 2008: 169. Antlaşma maddelerinden olan evlilik hususunda dönemin önemli kaynağı Mîrhând, Alp Arslan'ın Melik Arslan isimli oğlu ile Diogenes'in kızının evlendirildiğini nakletmektedir. bk. Mîrhând, 2018: 97.
[525] Bryennios, 2008: 56.
[526] Psellos, 2020: 268.
[527] Urfalı Mateos, 2019: 143.

İmparator'a sadık bir arkadaş gibi davrandığını, sadece savaşta aldığı yerleri kendisinde tutacağını ve İmparator'un ülkesini bir daha işgal etmeyeceğine dair yemin ettikten sonra Diogenes'i serbest bıraktığını nakleder.[528]

Süryani müellif Abû'l Farac, Bizans ve Ermeni kaynaklarının sunduğu kısıtlı bilgilere nazaran meseleye dair daha tafsilatlı bilgiler sunmaktadır. Nitekim müellif, fidye ve yıllık vergi mükellefiyetinin yanı sıra *"Antakya, Urfa, Menbic ve Malazgirt şehir ve kalelerinin teslimi"*[529] şartını da zikrederek İslâm kaynaklarının rivayetlerini teyit etmektedir. Buna mukabil bir diğer Süryani kaynağı olan Patrik Mihail, antlaşmanın muhtevasına dair herhangi bir detay vermemekte, yalnızca İmparator'un serbest bırakılmasını müteakip, kendisine tahsis edilen muhafızlar nezaretinde İstanbul'a uğurlandığını nakletmekle yetinmektedir.[530]

Devletler arasında diplomatik ilişkilerin seyrini belirleyen etkenlerden biri de şüphesiz iki taraf arasında yapılan antlaşmaların süresi meselesidir. Bu yüzden çalışmanın konusu gereği Alp Arslan ile Diogenes arasında mutabık kalınarak imzalanan barış antlaşmasının geçerlilik süresini ele almak mühimdir. Bu konuyla ilgili hem Bizans kaynakları ve onlardan yola çıkan tarihçilerin hem de İslâm kaynaklarının bazı görüşleri vardır.

Ahidnâmenin yürürlük müddeti hususunda kaynaklar arasında görüş ayrılıkları mevcuttur. Bizans tarihçileri Finlay ve Vasiliev, Zonaras'ın *"uzun yıllar için geçerli olacak bir barış antlaşması yapıldı"*[531] şeklindeki kaydından hareketle, tarafların kalıcı bir sulh üzerinde mutabık kaldıklarını ileri sürmektedirler.[532] Buna mukabil İslâm müelliflerinden İbnü'l-Esîr, antlaşmanın süresini net bir vade ile sınırlandırarak, barışın 50 yıl boyunca yürürlükte kalacağını tasrih etmektedir.[533] Bununla birlikte, antlaşmanın yürürlüğünün doğrudan Diogenes'in tahtını muhafaza etmesi şartına bağlı olduğu gerçeği nazara alındığında, söz konusu antlaşmanın geçerlilik süresinin, esasen iki hükümdarın iktidarda kaldıkları müddetle sınırlı olduğu yönünde bir çıkarımda bulunmak mümkündür.

Antlaşmanın akdedilmesini müteakip yeniden Sultan Alp Arslan'ın huzuruna kabul edilen Diogenes, savaşta ganimet olarak ele geçirilen kendi tahtını, Sultan'ın tahtının yanı başında kurulu vaziyette buldu. Sultan'ın müsaadesiyle tahtına oturan İmparator'a, bizzat Alp Arslan tarafından hil'ât giydirildi ve tacı takıldı. Ayrıca kendisine, üzerinde Kelime-i Şehadet ibaresinin işlendiği bir sancak hazırlanarak tevdi edildi.[534] Bizanslı müellif Zonaras,

---

[528] Aristakes, 2019: 118.
[529] Abû'l Farac, 1999, I: 323.
[530] Mihail, 1944: 27.
[531] Zonaras, 2008: 138.
[532] Finlay, 1854: 42.; Vasiliev, 1943: 451.
[533] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 73.
[534] Eyice, 1971: 66.; Turan, 2008: 185.; Köymen, 2021a: 38.

Diogenes'in serbest bırakılıp Erzurum'a doğru ilerlerken, *"Üzerinde Barbar [Türk] giysileri taşımaktaydı, çünkü Sultan onu kendisine ait giysilerle donatmıştı"*[535] diyerek İslâm kaynaklarındaki hil'ât giydirme hadisesini teyit etmektedir. Benzer şekilde Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin, Alp Arslan'ın *"kendi elbise ve külahını bizzat eliyle ona giydirdi"*[536] yönündeki kaydı da bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Bu merasimin ardından Diogenes, Sultan tarafından görevlendirilen iki hâcib ve 100 hassa askerînin muhafızlığında, yol masraflarını karşılaması için kendisine 10.000 dinar tahsis edilerek 3 Eylül tarihinde memleketine doğru yola çıktı. Sultan Alp Arslan, İmparator'u bir fersahlık mesafeye kadar bizzat teşyi ederek[537] diplomatik nezaketini gösterdi.[538]

Sultan Alp Arslan ile İmparator Diogenes arasında imzalan antlaşmanın hükümleri diplomatik açıdan değerlendirildiğinde, yıllık vergi verme, zorunlu askerî yardım gibi şartların kabulü ve İmparator'a hil'âtler giydirilmesi gibi uygulamalardan hareketle Bizans İmparatorluğu'nun Selçuklulara tâbiî devlet statüsüne getirilmiş olduğunu söyleyebiliriz.[539] *"Eskiden Müslümanlara ait yerler"* olarak bahsedilen *"Toros dağları-Malatya ve Erzurum hattından ötesinin Selçuklulara terki"*[540] konusu Tuğrul Bey'in daha önce İmparatoriçe Theodora'ya kabul ettirdiği hususlardandı. Ancak zaman içerisinde bahsi geçen yerlerle ilgili alınan kararın Bizans tarafından ihlal edilmesi bu yerlerin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Antlaşmadaki bu madde sayesinde Selçuklular, Anadolu'ya akınlar düzenleyen Türkmenlere, bu topraklara yerleşme konusunda hukuki olarak bir zemin de sağlamış oldu. Bu madde İmparator Diogenes'in tahtını ve hayatını kaybetmesi[541] nedeniyle resmî olarak yerine gelmemişse de savaştan sonra özellikle Doğu Anadolu'da Selçuklulara tâbiî olarak kurulan Türk Beyliklerinden hareketle konunun Türkler lehine çözüldüğünü söyleyebiliriz.

Malazgirt Zaferi'nin büyüklüğüne karşın Sultan Alp Arslan'ın taleplerinin sınırlı olması, Selçuklu tarihçisi M. A. Köymen tarafından zaferden yeterince istifade edilmediği düşüncesiyle tenkit edilmiştir.[542] Kanaatimize göre ise Türkmen akınları devam ederken, Alp Arslan'ın öncelikli hedefi büyük bir devlet olan Bizans'ın topraklarını ele geçirmek değil, İslâm

---

[535] Zonaras, 2008: 138.
[536] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 172.
[537] Uğurlayarak
[538] Attaleiates, 2008: 169.; İbn Kesîr, 1994, XII: 219.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 104-105.; Bundarî, 2023: 41.
[539] Turan, 2008: 185.
[540] Turan, 2008: 185.
[541] Skylitzes, 1839, II: 697 vd.; Vardan, 1937: 178.; Mihail, 1944: 26-27.; Abû'l-Farac, 1999, I: 321.; Urfalı Mateos, 2019: 143.
[542] M. A. Köymen: *"Mesele ne bakımdan mütalâa edilirse edilsin, anlaşma tatmin edici görünmemekte, kazandığı takdirde Türk devletine neler yapacağını önceden ilân eden bir düşmana aşırı müsamahalı davranıldığı kanaatini vermektedir. (...) Hattâ, daha ileri gidilerek denilebilir ki, şimdiye kadar yapılan Türk akınlarını durduran bu anlaşma, bu hâliyle Selçuklu devletinin, şimdiye kadar güttüğü genel siyasete aykırıdır"* ifadelerini kullanarak Alp Arslan'ın bu zaferden yeteri kadar faydalanmadığı düşüncesiyle onu tenkit eder. bk. Köymen, 2019: 285.; Köymen, 2021a: 37-38.

âleminin siyasi birlik ve bütünlüğünü sağlayabilmekti. Bu nedenle Sultan Alp Arslan için Bizans İmparatorluğu ile antlaşma sağlanması, sonucu belli olmayan savaşlar içerisinde olmaktan daha yararlı gözükmüş olabilir. Çünkü her ne kadar Bizanslılar bu savaşta yenilseler de kökü çok eskilere dayanan bu devlet Selçuklulara büyük sorunlar doğurabilirdi.

2.1.4. Karahanlılar ve Gazneliler

Selçuklular yukarıda belirtildiği üzere henüz kuruluş aşamasında hem Karahanlılar[543] hem de Gazneliler[544] ile elçiler aracılığıyla diplomatik ilişkiler gerçekleştirmişlerdi. Dandanakan Zaferinin ardından Selçuklu Devleti'nin resmen kurulmasıyla iki devletle de muhtelif sebeplere dayanan ilişkiler artarak devam etmiştir. Selçuklu Devleti'nin siyasi nüfuzundaki artışa paralel olarak, gönderilen diplomatik misyonların mahiyeti de dönemlere göre değişkenlik arz etmiştir. Kuruluş safhasında daha ziyade yurt edinme, ittifak arayışı ve barışın tesisi ekseninde şekillenen diplomatik ilişkiler, Sultan Alp Arslan'ın tahta geçişiyle beraber seyir değiştirmiş kız alıp-verme yoluyla evlilikler de gerçekleştirilmiştir.

Selçuklular, Karahanlı hanedan mensuplarıyla sıhriyet bağı kurmaya müstesna bir ehemmiyet atfetmişlerdir. Bu politikanın temel saiki, Karahanlılar'ın soyunun Efrâsiyâb'a kadar dayanmasıdır ki onlardan kız almak Selçukluların meşruiyetini ve itibarını arttırmıştır.[545] Sultan Alp Arslan Mangışlak seferi öncesi Eylül-Ekim 1065'te Merv'e geldi. Burada önce Batı Karahanlı hükümdarı İbrahim Tamgaç Han'ın kızıyla[546] oğlu Melikşah'ın düğününü yaptı. Ardından diğer oğlu Arslanşah ile Gazneli Sultanı İbrahim'in kızı ile evlendirdi. Kendi kızını da Gazneli İbrahim'in oğluna gelin verdi.[547]

Sultan Alp Arslan devrinin sonlarına doğru Selçuklular ile Karahanlılar arasında bir evlilik hadisesi daha gerçekleşti. Bu kez Alp Arslan, Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr'ın kız kardeşiyle kendisi evlendi. Gerçekleşen evliliğin hemen öncesinde iki devlet arasında

---

[543] Ekler kısmında Karahanlıların muhtemel sınırlarını gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 9) (Özaydın, 2001). Karahanlılar hakkında toplu bibliyografya bilgisi için bk. Nizâmî-i Arûzî, 1331: 184-189.

[544] Ekler kısmında XI. yüzyılda Gaznelilerin muhtemel sınırlarını gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 10) (Merçil, 1989a).

[545] Hunkan, 2011: 382-383.; Kaçın, 2017: 102.

[546] Melikşah ile evlenen Karahanlı Melike'si kaynaklarda genel olarak Karahanlı Tabgaç, Tafgaç, Tamgaç Han'ın kızı olarak kaydedilen Terken ya da Celâliye Hatun'dur. Terken hatun, Semerkand hâkimi Şemsülmülk'ün amcası olan İsa Han'ın kızıdır. bk. Kafesoğlu, 1973: 7.

[547] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 58.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 141.; Şebânkâreî, 2021: 63. Krş. Turan, 2008: 158.; Öngül, 2016: 43.; Piyadeoğlu, 2021: 150.; Özgüdenli, 2021: 143.

yaşanan sıkıntılar[548] kız alıp-vermenin aradaki sorunları çözmede önemli rol oynadığını ispat etmektedir.[549]

2.1.5. Tâbiî Devletler ve Hanedanlar

Sultan Alp Arslan, selefi Tuğrul Bey devrinde teşekkül eden tâbiî devlet anlayışını devam ettirmiştir. Bu siyaset çerçevesinde, mevcut tâbiî devletlerden bazılarının hukuki statülerini yenilemiş, bazılarının idari konumlarında değişikliğe gitmiş, ayrıca yeni tâbiî devletler de meydana getirmiştir. Söz konusu tâbiî devletlerden bir kısmı; Selçuklu Devleti ile aralarındaki diplomatik münasebetlerin kesafeti dikkate alınarak, müstakil alt başlıklar halinde irdelenecektir.

Alp Arslan devrinde diplomasinin yoğun olarak gerçekleştiği tâbiî devletlerin yanında az da olsa diplomatik ilişki kurulan devletler de vardı. Örneğin, Alp Arslan Hûzistân hâkimi Hezâresb'e kumandanlarından Porsuk'u göndererek ondan tâbiîlik şartının gereği olan vergiyi istemiştir. Hezâresb, Sultan'a itaatini arz etmişse de taahhüdünü yerine tam olarak getirmediğinden elinden arazisi alınarak bu yerler Kum ve Keşan hâkimi Ebû Ali'ye verilmiştir. Bu durum kendisine bir yazı ile bildirilmiştir. Ancak h.458/1065-1066'da Sultan'a 100.000 dinar ödeyen ve kalan kısmı da ödeyeceğini taahhüt eden Hezâresb'in Hûzistân'a dönmesine müsaade edilmiştir.[550]

Hûzistân hâkimi Hezâresb gibi aynı muameleye maruz kalanlardan biri de Arap meliki Müslim b. Kureyş'ti. Çünkü o, Tuğrul Bey'in ölümünün ardından Selçuklu aleyhtarı bir siyaset takip etti. Ancak zaman içerisinde yaptıklarından dolayı cezalandırılacağından korkan Müslim b. Kureyş, Hemedan'a gelerek, vezir Nizâmülmülk'ün şefaatini istedi. Vezir ise bu Arap melikiyle Sultanın arasını buldu, bunun üzerine Sultan, kendisine Enbâr[551] ve çevresini tevcih etti.[552]

Bazı durumlarda tâbiî devletlerin hükümdarları İsfahan'a kendileri gelerek Sultanın huzuruna çıkıp bir nevi diplomatik temaslarda bulunuyorlardı. Bu duruma örnek olarak Hille

---

[548] Alp Arslan, Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasının ardından İslâm dünyasının tek lideri olabilmek adına Türkistan seferine çıkmak için bir sebep aramaktaydı. Muhtemel sebebi kendisine Selçukluların damadı da olan Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr verdi. İki devlet arasında sınır bölgesinde çıkan çatışmalar sonucunda Alp Arslan'ın oğulları Ayaz ve Melikşah Karahanlılar'a yenildiler. Bu hadiseler sırasında Selçuklu Meliki Ayaz'a yardım ettiği gerekçesiyle Nasr Han karısını döverek öldürdü. İşte kız kardeşine karşı yapılan bu hadise ve tecavüzler Alp Arslan'ın Türkistan seferine sebep teşkil etti. Yaşananlar üzerine Selçuklu Sultan'ı 1072 Eylül sonlarında 200.000 kişilik bir ordu ile Mâverâünnehir seferine çıkmaya karar verdi. Durumu haber alan Şemsülmülk, eşinin eceliyle öldüğü konusunda Sultan'ı ikna etti. İki devlet arasındaki münasebetlerin düzelmesi için yukarıda bahsi geçen evlilik hadisesi gerçekleşti. bk. İbnü'l-Verdî, 1970, I: 565-566.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 113-114.

[549] Turan, 2008: 189.; Kaçın, 2017: 112.; Piyadeoğlu, 2021: 188-189.

[550] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 148.

[551] Enbâr; Cüzcân bölgesine bağlı bir kasaba olup, Belh şehrinin batısında yer alan bir yerleşim merkezidir. bk. Yâkût el-Hamevî, 1979, I: 257.

[552] Köymen, 2021a: 164-165.

Emîr'i Dübeys gösterilebilir. Dübeys, h.462/1070 yılında İsfahan'a gelerek Sultanın katına çıktı, kendisine izzet ve ikramda bulunuldu. Ayrıca ona sultanlara mahsus hil'ât, altın eyerli atlar, sancaklar ve kös verildi.[553]

2.1.5.1. Gürcü ve Ermeni Prenslikleri

Selçuklular, henüz kuruluş aşamasında Çağrı Bey önderliğinde Gürcüler[554] ve Ermenilerin[555] yaşadıkları bölgelere fetih hareketlerinde bulunduklarından taraflar arasında ilişkiler başlamıştı.[556] Devletin kuruluşunun ardından Sultan Tuğrul Bey tarafından 1045 yılında Kafkasların özellikle de Transkafkasya'nın fethi için önce Kutalmış ardından İbrahim Yınal'ı görevlendirildi.[557] Kendisi de 1054'te büyük bir orduyla Azerbaycan topraklarına girdi.[558] İstediği neticeyi elde edemeyen Tuğrul Bey, bölgenin fethi için 1058 ve 1062 yıllarında bu kez Selçuklu meliklerini vazifelendirdi.[559]

Sultan Alp Arslan daha önce söylediğimiz üzere amcası Tuğrul Bey'in batı siyasetini takip etmekteydi. Ancak iki hükümdar arasında bir fark vardı; o da Alp Arslan'ın batı siyasetinde istediği sonuçlara ulaşmasıydı. Nitekim Alp Arslan, tahta çıkışından yaklaşık iki ay sonra 22 Şubat 1064'te ilk seferini Gürcistan ve Doğu Anadolu üzerine gerçekleştirdi. İşte bu hadise ile Alp Arslan devrinde Gürcü ve Ermeniler ile ilk diplomatik ilişkiler de başlamış oldu.[560]

Sultan Alp Arslan'ın, Doğu Anadolu'ya yönelik askerî harekâtı sırasında, Abhaz Prensi IV. Bagrat, can ve mal güvenliği talep etmek ve Sultan'a bağlılığını sunmak üzere harekete

---

[553] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 162-163.

[554] Ekler kısmında XII. yüzyılda Gürcü Prensliğinin sınırlarını gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 11) (Eğilmez, 2001).

[555] Ekler kısmında XI-XV. Yüzyıllarda Ermenistan ve Gürcistan sınırlarını gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 12) (Haldon, 2007).

[556] Bu hususta daha geniş bilgi için bk. Kesrevî-i Tebrizî, 1308: 267-269.

[557] Kedrenos, 1839, II: 573-575.; Grousset, 2005: 571-573. Kutalmış, bu fetih vazifesi sırasında Amîd ve Musul havalisini hâkimiyeti altına alan Yabgulu Oğuzlarını da ordusuna ilhak ederek 1045-1046 tarihlerinde ileri harekâta geçt, Kutalmış komutasındaki Selçuklu kuvvetleri, Bizans komutanı Liparit'in sevk ve idaresindeki Gürcü ordusunu, Dovin surları önünde vuku bulan muharebede ağır bir mağlubiyete uğrattı. Bizans kuvvetleri bu savaşta çok fazla kayıp verirken, Ermeni kuvvetleri komutanı Vahram da öldürüldü. bk. Kesrevî-i Tebrizî, 1308: 294.

[558] Aristakes, 2019: 68.; Urfalı Mateos, 2019: 100. Tuğrul Bey, Azerbaycan'a geldiğinde bu toprakların hükümdarı Emîr Ebu Mansur Vehsudan Revvâdi ona tâbiî oldu ve adına hutbe okutarak, sikke bastırdı. Tuğrul Bey, burada Ebu's-Süvar'ı kumandan olarak bıraktı, kendisi Rumlar ve Ermenilerle savaşmak üzere buradan Aran ve Ermenistan'a doğru hareket etti. Ebu's-Süvar'ın Tuğrul Bey'e kumandan olmasının iki nedeni vardı. Bunlardan ilki, Selçukluların ondan daha güçlü olmasıydı, ikincisi ise Rumlara karşı Selçukluların desteğine muhtaç olmasıydı. Ermeni tarihçilere göre Ebu's-Süvar, Tuğrul Bey'in alçakgönüllü kumandanlarından birisiydi. bk. Kesrevî-i Tebrizî, 1308: 335.

[559] Skylitzes, 1839, II: 652-653.; Simbat, 1946: 37 vd.; Abû'l-Farac, 1999, I: 312-313. Tuğrul Bey dönemi Kafkasya bölgesindeki Selçuklu faaliyetleri için bk. Yinanç, 2020: 39-42, 47-48.; Eğilmez, 2024: 131-132.

[560] Bu sefer sırasında gerçekleşen askerî harekât ve vuku bulan savaşlara çalışmanın sınırlılığını aştığı için değinilmemiştir. Bu sefer ile ilgili olarak detaylı bilgi için bk. Piyadeoğlu, 2021: 141-149.; Özgüdenli, 2021: 140-142.

geçti ve diplomatik yolları kullanarak değerli hediyelerle birlikte Selçuklulara elçi gönderdi. Bu olay sonrası Sultan, Abhaz prensinin isteğini kabul etti ve bir miktar cizye tayin olunarak iki taraf arasında anlaşma sağlandı.[561] Sultan Alp Arslan'ın Doğu Anadolu seferleri sırasında araları bozulan Gürcü meliki, Selçuklulara çok sayıda hediye ile elçi göndererek yeniden barış talebinde bulundu. Alp Arslan ise bu durum üzerine Emîr Temir el-Hâcib ve Aybek el-Has isimli iki kumandanını Gürcülere elçi olarak gönderdi. Sultan, gönderdiği mektupta *"Sana mektubum vasıl olunca ya İslâm'a gelip hak yolunu bulursun ya da cizye kabul edip kılıçtan kurtulursun. Başka şekilde senin ile savaştan vazgeçmeye imkân yoktur"*[562] ifadelerini içeren mesajını iletti. Başına gelecekleri anlayan Gürcü meliki Selçuklu elçilerine saygı gösterdi ve cizyeyi kabul ettiğini bildirdi. İstenilen şartların yerine getirilmesi üzerine iki taraf arasında tekrar anlaşma yapıldı ve Alp Arslan İsfahan'a döndü.[563] Sultan Alp Arslan tarafından kumandanların elçi olarak gönderilmesinden hareketle Selçuklu Devleti'nde kumandanların askerî alanda olduğu kadar diplomaside de yetkin olduklarını söyleyebiliriz.

Ani'nin 16 Ağustos 1064'teki fethinden sonra[564] Sultan Alp Arslan Kars bölgesinde hüküm süren Ermeni Prensi Gagik nezdine bir elçi göndererek diplomatik temas kurdu. Sultan, elçisi vasıtasıyla Gagik'i huzuruna davet ederek itaatini bildirmesini talep etti. Bu talep üzerine Sultan'ın teveccühünü kazanmayı hedefleyen Gagik, zekice bir diplomatik manevraya başvurdu. Prens, matem alameti olan siyah libaslara büründü ve siyah bir minder üzerinde oturarak Sultan'ın elçisini karşıladı. Elçinin, "*Kendisinin bir kral olduğunu ve neden bu şekilde giyindiğini"* sorması üzerine Gagik, *"Alp Arslan'ın kardeşi olan çok sevdiğim dostum [Aslında amcası Tuğrul Bey] öldüğünden beri siyah giyiniyorum"*[565] şeklinde yanıt verdi. Elçinin dönüşünde aktardığı bu sadakat ve yas gösterisinden ziyadesiyle memnun olan Alp Arslan, ordusuyla birlikte Kars'a gelerek Gagik'i onurlandırdı ve kendisine hil'ât giydirerek hükümdarlık alametlerini iade etti. Şerefine verilen ziyafetten hoşnut bir şekilde ayrılan

---

[561] el-Hüseynî, 1943: 31.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 52. Krş. Öngül, 2016: 39-40.
[562] Ahmed b. Mahmud, 2011: 76-77.
[563] el-Hüseynî, 1943: 32.; Honigman, 1970: 186.
[564] Ani'nin fethi şu şekilde gerçekleşti: Alp Arslan Ahalkelek'i fethinin ardından Bagrat Prenslerinin merkezi olan Ani üzerine yürüdü. Bizans İmparatorluğu 1045 yılında Türk akınlarının başlaması nedeniyle şarka doğru genişleme siyasetine mukabil bu müstahkem hudut şehrini almıştı. Arpaçay (Ahurian) kenarında kurulu bulunan bu şehir, Türk akınlarına karşı doğu sınırlarını tahkim etme siyaseti güden Bizans İmparatorluğu tarafından 1045 yılında ilhak edilmiş müstahkem bir hudut kalesiydi. (İslâm ve Ermeni kaynakları, şehrin nüfusu ve mabet sayısı hakkında oldukça mübalağalı rakamlar zikretmektedir). Daha evvel Kutalmış'ın Kars fethi esnasında yakınlarına kadar geldiği ancak alamadığı bu şehri kuşatan Sultan, surların mukavemeti sebebiyle çetin bir mücadele vermiştir. Alp Arslan, inşa ettirdiği devasa bir ahşap kuşatma kulesine yerleştirdiği mancınıklarla surları döverek gedikler açmayı başarmıştır. Nihayet, tahrip edilen surlardan şehre girilerek 16 Ağustos 1064 tarihinde Anadolu'nun bu müstahkem kapısı açılmıştır. Fethin ardından kiliseler camiye tahvil edilmiş, Ermeni kaynaklarının rivayetine göre şehrin büyük haçı sökülerek, bir zafer nişanesi olarak Nahcivan Camii'nin eşiğine yerleştirilmiştir. Şehrin idaresi ise bir müddet sonra Şeddadî Emîri Abu'l-Asvâr'ın oğlu Manuçahr'a tevdi edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 135-136.; Urfalı Mateos, 2019: 119-122. Krş. Turan, 2008: 155-156.
[565] Urfalı Mateos, 2019: 121-122.

Sultan'ın gidişinden kısa bir süre sonra ise Gagik, şehri İmparator Dukas'a teslim etti.[566] Gagik'in kendine gönderilen elçiye iyi davranarak hatta rol yaparak muhtemel bir savaşı durdurduğunu ifade edebiliriz.

Sultan Alp Arslan devrin geleneklerine uygun olarak, yaptığı evlilikler aracılığıyla komşularıyla siyasi ilişkileri pekiştirerek devletler arası diplomaside elini güçlendirdi. Bu sebeple gerçekleşen evliliklerden biri de Ermenilerle oldu. Alp Arslan, 1064 yılındaki Doğu Anadolu seferi sırasında Ermeni Prensi David'in oğlu Kivrike'nin kızı ile evlenmeye talip oldu. Sultan'dan korkan[567] Ermeni Prensinin bu isteği kabul etmesi üzerine iki taraf arasında sulh ve dostluk akdedildi.[568]

2.1.5.2. Şebânkâreler

Büveyhî hükümdarı Ebu Kâlîcâr'ın h.440/1048 yılındaki vefatını müteakip, büyük oğlu Ebu Nasr Hüsrev Firuz, *"el-Melikü'r-Rahîm"* lakabıyla Bağdat'ta babasının makamına cülus etti. Fars coğrafyasında ise Ebu Kâlîcâr'ın oğulları arasında patlak veren taht kavgaları neticesinde, küçük oğlu Ebu Mansur Fülâd Sütûn hâkimiyeti ele geçirdi. Ancak ağabeyi Melikü'r-Rahîm ile girdiği iktidar mücadelesinde mağlup düşen Fülâd Sütûn, 1051-1052 yıllarında validesini de yanına alarak Fehender Kalesi'ne çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra yeniden harekete geçen Fülâd Sütûn, 1054 yılının başlarında kaleden çıkarak Deylemli unsurların desteğiyle Şîrâz'da kontrolü tekrar sağladı.[569] İktidarını pekiştirmek isteyen Fülâd Sütûn, hutbeyi hiyerarşik olarak sırasıyla Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, ağabeyi Melikü'r-Rahîm ve kendi adına okuttu. Bu tasarrufuyla Tuğrul Bey'in metbûluğunu resmen tanıdı, aynı zamanda ağabeyi ile Fars hâkimiyeti hususunda bir mutabakata vardı. Ancak Fars hâkimiyetinin ikinci yılında, babasının eski veziri Ebu Mansur Behram b. Mâfînne ile ihtilafa düşen Fülâd Sütûn, veziri idam ettirdi. Bu siyasi infaz, bölgedeki dengeleri değiştirdi ve Şebânkâre[570] topluluğunun lideri Fazlûye'nin tepkisini çekti. Etrafına topladığı kuvvetlerle

---

[566] Simbat, 1946: 40-41.; Urfalı Mateos, 2019: 121-122.; Grousset, 2005: 600. Krş. Köymen, 2019: 266-267.

[567] Sultan Alp Arslan, David'in torunu ve aynı zamanda IV. Bagrat'ın yeğeni olan kız ile evlenmek istedi. Ancak kızın babası Kivrike bunu kabul etmedi. Bu durum üzerine IV. Bagrat kumandanlarından Varaz-Bakur Gamrekeli'yi büyük bir ordu ile Kivrike üzerine gönderdi. Taraflar arasında cereyan eden savaşı Gamreke kazandı ve Kivrike'yi ele geçirdi. Daha sonra Bagrat yeğenini Alp Arslan'a gönderdi ve evliliğin gerçekleşmesini sağladı. bk. Allen, 1971: 93.; Lordkıpanidze, 1987: 72.

[568] Vardan, 1937: 177.; Urfalı Mateos, 2019: 118-119. Krş. Gümüş, 2002: 715.

[569] İbnü'l Belhî, 1921: 166.; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 459.

[570] Şebânkâre tabiri kaynaklarda; İran'ın Fars bölgesinin doğu ve kuzeyinde yaşayan, Kürt asıllı oldukları tahmin edilen bir kabileler topluluğunu ve aynı zamanda bu zümrenin yaşadığı coğrafi bölgeyi tavsif etmek amacıyla kullanılmaktadır bk. Bundarî, 2023: 118. Çok eski devirlerden beri Fars havalisinde yerleşik olan bu topluluk, İbnü'l-Belhî'nin kayıtlarına göre; geçimlerini çobanlık, ormancılık ve işçilikle temin etmiş, Deylemlilerin bölgeye hâkimiyetine kadar bir siyasi teşekkül vücuda getirememişlerdir bk. İbnü'l-Belhî, 1921: 164. İbnü'l-Belhî, Şebânkâreler olarak bilinen bu topluluğu; aralarında sıhriyet (akrabalık) bağı bulunan İsmâilîler, Râmâniler, Karzuvîler, Mesûdîler ve Şekânîler olmak üzere beş ana kabileye tasnif etmiştir. Şebânkârelerin asıl çekirdeğini

isyan bayrağı açan Fazlûye, Fülâd Sütûn'u mağlup ederek önce Fehender Kalesi'ne hapsetti, akabinde onu idam etti. Rakibini bertaraf eden Fazlûye, Fars tahtına onun küçük yaştaki kardeşi İsfendiyar'ı geçirmişse de İsfendiyar'ın idari ehliyetten yoksun olması nedeniyle, bu tarihten itibaren Fars bölgesinin fiili hâkimi bizzat kendisi oldu. [571]

Fazlûye'nin Fülâd Sütûn'u katletmesi, siyasi açıdan Selçuklulara tâbiî olan bir yöneticinin meşru olmayan bir grup tarafından ortadan kaldırılması anlamına gelmekteydi. Selçuklu merkezî idaresinin bu otorite ihlaline kayıtsız kalması tâbiîatıyla mümkün değildi. Bu sebeple, Kirman Meliki Kavurd, Umman seferi dönüşünde Fars bölgesine yönelerek hâkimiyet alanını genişletmesi hususunda yetkilendirildi.[572] Emrindeki kuvvetlerle Şiraz önlerine gelen Kavurd, şehri muhasara etti ve üç gün süren kuşatmanın ardından zapt etti. Fazlûye, bir yıl sonra Şiraz'ı geri almak maksadıyla bir karşı saldırı teşebbüsünde bulunmuşsa da cereyan eden muharebeyi yine Kavurd kazandı. Zaferin ardından Fars bölgesinde okunan hutbede hiyerarşik sırayı; Abbâsî Halifesi, Sultan Tuğrul Bey ve kendi adı şeklinde düzenleyen Kavurd, bölgeyi fiilen ve hukuken Selçuklu tâbiîiyeti altına aldı.[573]

Tuğrul Bey'in vefatı üzerine Kavurd'un Fars bölgesinden ayrılması, Alp Arslan ile Kavurd arasındaki siyasi gerginliğin bilincinde olan Şebânkâre Emîri Fazlûye tarafından önemli bir fırsat olarak değerlendirildi. Vakit kaybetmeksizin yine Sultan Alp Arslan nezdinde diplomatik girişimlerde bulunan Fazlûye, Sultan adına hutbe okutup tâbiîiyetini arz etti ve Kavurd'un hâkimiyetindeki Şiraz bölgesini ele geçirmek maksadıyla Sultan'dan destek talep etti. Sultan Alp Arslan'dan olumlu cevap alan Fazlûye; Basra, Hûzistân ve Ahvaz Valisi Hezâresb'e başvurarak askerî yardım istedi. Neticede, Fazlûye ve Hezâresb'in sevk ettiği Deylemli ve Türk unsurlardan müteşekkil kuvvetler, Şiraz havalisine girerek bölgeyi yağma ve tahrip etti.[574]

Kavurd, yaşanan hadiseler üzerine harekete geçti ve Sultan Alp Arslan'ın gazâ maksadıyla Bizans hâkimiyetindeki Anadolu topraklarına sefere çıkmasını stratejik bir fırsat olarak değerlendirdi. Sultan'ın bölgeden uzaklaşmasından istifade ederek Fazlûye'nin üzerine yürüyen Kavurd, Şiraz civarında vuku bulan muharebede rakibini ağır bir hezimete uğrattı. Sultan Alp Arslan Anadolu gazâsından sonra Kasım 1064'te Hemedan'a geldiğinde Kavurd'a mağlup olan Fazlûye, çeşitli hediyeler ile Sultan Alp Arslan'ın huzuruna çıktı. Sultan,

bu kabilelerden İsmâilîlerin oluşturduğunu belirten İbnü'l-Belhî ve onu referans alan Şebânkâreî gibi müellifler; bu zümrenin soylarını Sâsânî hükümdarlarına dayandırdıklarını kaydetmişlerdir. bk. İbnü'l Belhî, 1921: 164.; Şebânkâreî, 1363: 151.

[571] İbnü'l Belhî, 1921: 166.; Mneymneh, 2021: 139.; Uygur, 2021: 206-207.

[572] Köymen, 1976: 33.; Merçil, 1989b: 20-21.; Öngül, 2016: 359.

[573] Köymen, 1943: 128-129.; Öngül, 2016: 359.; Sevim ve Merçil: 2023: 374.

[574] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 136-137.

Fazlûye'ye iltifatta bulundu, çeşitli hediyeler ile hil'âtler takdim etti. Ayrıca Fazlûye'ye bir hâkimiyet ve meşruiyet alameti addolunan nevbetin, otağının önünde günde üç namaz vaktinde vurulması hususunda icazet verdi. Sultan bununla da iktifa etmeyerek Kavurd'un bölgeden uzaklaştırılması maksadıyla, Fazlûye'nin maiyetine takviye askerî birlikler tahsis etti ve kendisini Şiraz üzerine sevk etti.[575]

Sultan Alparslan'ın, Fazlûye ile diplomatik ilişkiler kurması muhtemelen Alp Arslan'ın Kavurd'un güçlenmesi halinde taht iddiasında bulunabileceğinden çekinmesinden kaynaklanmıştır. Sultan olarak Kavurd'a karşı kendisi yerine tâbiî bir emîr olan Fazlûye ile hareket etmesi ise diğer hanedan üyeleri üzerinde hem olumsuz etki yaratmasını istememesinden hem de kendisini haksız duruma düşürebileceği endişesinden kaynaklanmış olabilir.

Kavurd, h.459/1067'den sonra Sultan Alp Arslan'a üçüncü kez isyan etti. Bu kez planlı bir şekilde isyan hareketini tertip eden Kavurd, Fazlûye ile iş birliği yaparak isyanın alanını genişletti. Bu durumu öğrenen Alp Arslan, h.460/1068'de Fazlûye'nin üzerine yürümek için İsfahan'dan ayrıldı. Sultan Şiraz'a vardığında Fazlûye, Hurşeh Kalesi'ne sığınmıştı.[576] İşte Alp Arslan'ın Şebankâre'ler ile ikinci kez diplomatik temas kurması bu sırada Fazlûye'nin kardeşi Hasnûye aracılığıyla oldu. Sultanın gelişinden büyük endişeye kapılan Fazlûye, kendi adına af dilemesi için kardeşi Hasnûye'yi Alp Arslan'ın huzuruna yolladı. Hasnûye, Sultan Alparslan'dan Fazlûye'nin affını talep ettikten sonra ağabeyinin isyancı olduğunu öğrenmesiyle birlikte onun yanından ayrıldığını ve kendisine izin verilirse Sultan Alp Arslan adına kardeşinin kontrolündeki kaleleri ve malları elinden alabileceğini beyan etti. Hasnûye'nin bu teklifine olumlu yaklaşan Alp Arslan, Hasnûye'ye söylediklerini yerine getirmesi halinde kendisine iyi muamele edileceğini ve ihsanda bulunulacağını vadetti.[577]

Sultan Alp Arslan, Kavurd üzerine tertip edeceği sefer öncesinde Hasnûye'nin aslında Fazlûye tarafından gönderilmiş bir casus olduğu istihbaratını aldı. Bunun üzerine harekete geçen Sultan, Hasnûye'yi sarhoş vaziyetteyken derdest ettirerek huzuruna getirtti. Sultan, Hasnûye'yi; *"bize vadettiğin halde ne para ne mal verdin, kardeşine ait kaleleri de fethetmedin; nerde kaldı senin vaatlerin?"* sözleriyle sorguya çekti. Hasnûye ise savunmasında, *"kardeşime ait kale ve paraları almayı çok istedim, fakat o bunları başkasına verdi."* şeklinde bir mazeret ileri sürdü. Ancak Sultan Alp Arslan bu savunmaya itibar etmeyerek *"yalan söylüyorsun; esasında sen kardeşin Fazlûye'nin casususun"* diyerek suçlamasını kesinleştirdi. Akabinde, mecliste hazır bulunan Ebu Ali b. Ebu Kâlîcâr'a dönen Sultan, *"al bunu ve öldür! Çünkü o ve*

[575] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 137, 139.; Merçil, 1989b: 23.; Yazar, 2011: 223-224.
[576] Merçil, 1989b: 26.; Öngül, 2016: 361.; Çiftçi, 2024: 122.
[577] el-Hüseynî, 1943: 29.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 159.

kardeşi Fazlûye, senin kardeşin Ebu Mansur Fülâd Sütûn'u öldürülen kişilerdir" diyerek ondan kardeşinin intikamını almasını emretti. Bu emir üzerine Hasnûye, bizzat Ebu Ali tarafından Sultan'ın huzurunda başı kesilmek suretiyle idam edildi.[578]

Sultan Alp Arslan, Fazlûye meselesinin hallini Vezir Nizâmülmülk'e bırakıp, asıl hedefi olan Kavurd'la mücadele etmek üzere Kirman'a yöneldi. Kavurd'un Berdesir'de bulunduğunu öğrenen Sultan, şehre intikal ederek burayı muhasara altına aldı. Bu sırada Nizâmülmülk de Fazlûye'yi esir etti. Daha sonra Alp Arslan'ın huzuruna getirilen Fazlûye'ye, kendisine yapılan ihsanlar ve buna mukabil işlediği ihanet suçu hatırlatılarak idam cezası verildi. Ancak Fazlûye, zekice bir savunma yaparak şu ifadeleri kullandı: *"Ey Sultan! Beni kalemden kimse çıkaramazdı. Ben kendim istediğim için kaleden çıktım çünkü ben, ancak size hizmette bulunduğum zaman ikbal ve mutluluk sahibi olurum. Eğer ben, sana muhalefet edip kardeşin Kavurd'a meyledersem işte o zaman kötülük ve güç durumlar benimle birlikte olur."*[579] Bu sözlerin tesiri altında kalan ve Fazlûye'nin belagatinden etkilenen Alp Arslan, tebessüm ederek bağlarının çözülmesini emretti. Neticede Sultan, işlediği suçlara rağmen Fazlûye'yi affettiğini ve aman talebinin kabul edildiğini beyan etti.[580]

2.1.5.3. Mervânîler

Sultan Alparslan devrindE Selçuklular ile Mervânîler[581] arasındaki ilişkiler tıpkı Tuğrul Bey dönemindeki gibi tâbiîlik ve metbûluk ilişkisi çerçevesinde şekillendi. Mervânî Emîri Nizâmüddîn, h.458/1066 yılının Ramazan ayını Sultan Alparslan'ın yanında geçirmek üzere Nişâbûr'a giden bey ve emîrler arasında bulunmaktaydı. Bunun yanında Mervânî Emîri Nizâmüddîn, Malazgirt Savaşı'ndan önce Mısır seferine çıkan Sultan Alp Arslan'a Diyarbakır bölgesinden geçişi sırasında tâbiîiyetini sundu.[582] Emîr, bu sefer sırasında Alp Arslan tarafından kendisinden talep edilen parayı halktan topladığı için başta Sultan Alparslan'ın hışmına uğrasa da daha sonra kendi hazinesinden temin ettiği 100.000 dinarı Selçuklulara teslim etti.[583]

---

[578] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 159-160.
[579] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 160.
[580] Piyadeoğlu, 2021: 159-160.
[581] Mervânîler, X. yüzyılın son çeyreğinde; el-Cezîre bölgesinin kuzeydoğusundaki dağlık sahada meskûn bulunan Hamîdiyye (yahut Harbuhtî) aşiretine mensup olan Bâz b. Dostık tarafından kurulmuştur. bk. Rûzrâverî, 1921, III: 83-84. Kısa zamanda içerisinde Diyarbakır ve çevresine egemen olarak Hamdânîlerin ardından etkin olmaya başladıkları bu bölgede Meyyâfârikîn merkezli bir emîrlik tesis ettiler. Bâz'ın ölümünden ardından yeğeni Ebû Ali Hasan b. Mervân tarafından daha teşkilatlı bir yapıya kavuşan Mervânîler, bundan sonra el-Cezîre'nin kuzey kesimlerine de hâkim oldular. Bu süreçte Bizanslılar, Abbâsîler ve Büveyhîler ile siyasi ilişkiler kuran ve en parlak dönemlerini Emîr Nasruddevle devrinde yaşayan Mervânîler, Selçukluların bölgeye geldiği XI. yüzyılın ikinci yarısında el-Cezîre'nin en önemli güçleri arasındaydı. bk. İbnü'l-Ezrak, 1975.; 69.
[582] Zehebî, 1985, I: 236.; Abû'l Farac, 1999, I: 320.
[583] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 70.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 166.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 91.

Emîr Nizâmüddîn her ne kadar tâbiîlik görevlerini yerine getirse de Sultan Alp Arslan, muhtemelen Salâr-ı Horasan'a yaptıklarından dolayı Mervânî Emîri'ne öfkeliydi ve emîrlik makamını kardeşi Saîd'e vermek istiyordu. Bu durum üzerine Emîr Nizâmüddîn'in annesi, eşi ve çocukları Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün huzuruna çıktılar, ondan kendilerine yardımcı olmasını istediler ve veziri Emîr'in makamında kalması için ikna ederek Sultanın yapmak istediği taht değişikliğine mâni oldular. Nizâmülmülk, av seyahatinde olmasından istifade ederek Amîd hâkimi Saîd'i tevkif ettirerek Hettâh Kalesi'ne hapsettirdi. Bu sayede Nizâmüddîn'in emîrliğe devam etmesi sağlandı. Bu durum avdan dönen Sultan Alp Arslan tarafından da kabul edildi ve Nizâmüddîn görevinde bırakıldı. Mervânî Emîri ise bu tarihten sonra tâbiîlik şartlarını ve yükümlülüklerini büyük bir titizlik ile yerine getirdi.[584]

Selçuklu Devleti veziri Nizâmülmülk ile Mervânî Emîri Nizâmüddîn'in ailesinin çok önemli bir devlet meselesini Sultan'a bilgi vermeden görüşmeleri ve Nizâmülmülk'ün yine Sultan'ın onayını almadan kararlar alması hem Selçuklu Devleti'ndeki vezirlik kurumunun hem de o kurumun başında yer alan Nizâmülmülk'ün ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Emîr Nizâmüddîn'in annesi ve eşinin devlet meselesi olan bir konuda yaptıkları faaliyetler diplomatik temas olarak kabul edileceği gibi kadınların da devlet meselelerine müdahil olduklarını göstermektedir.

2.1.5.4. Mirdâsîler

Mirdâsîler,[585] Ekim 1069 tarihine kadar Fâtımîlere tâbiî olarak yaşamaktaydılar. Bu tarihte Haleb hâkimi Mahmud Emîrliği'nin ileri gelenlerini toplayarak Şiî hutbe yerine Sünni hutbe okutmak istediğini ve bu durumun nedenini;

> "Bildiğiniz üzere, bizim tâbiî olduğumuz devlet (Fatımî) artık çökmüş durumdadır. Bu Selçuklu Devleti ise yenidir, ordusu da azametli ve büyüktür, biz ise zayıf ve güçsüzüz. Eğer onlara hutbe konusunda olumlu cevap vermezsek korkarız ki onlarla başa çıkamayız, dolayısıyla da bizim Haleb hâkimiyetimiz zarara uğrar; böylece biz, zayıf ve güçsüz bir emirlik olmamız, inancımız ve mezhebimiz dolayısıyla Selçuklulardan başka bir devlete bağlandığımız takdirde sizin kan ve mallarınıza zarar gelir. Benim bu hususta fikrim, söz ve paranın yarar sağlayamayacağı bir vaktin gelip çatmasından önce hutbeyi onlar adına okutalım."[586] ifadeleri ile açıkladı.

---

[584] İbnü'l-Ezrak, 1975: 173-176. Ayrıca bk. Alican, 2013: 7-8.; Piyadeoğlu, 2021: 170.

[585] Hanedanın kurucusu Benî Kilâb kabilesine mensup olan Esedüddevle Sâlih b. Mirdâs'tır. bk. Urfalı Mateos, 2019: 53. Bu topluluk X. yüzyıldan itibaren Suriye çölünde yaşamaktaydı. Bölgedeki halkın etkisiyle Şiîliği benimseyen kabile XI. yüzyılın başında Kuzey Suriye'yi kontrol etmeye başladı. bk. Bosworth, 1980: 73. Bu dönemde Hille'de yaşayan Sâlih b. Mirdâs Rahbe'ye hâkim oldu ve 1009'da burada Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh adına hutbe okuttu. Mirdâsîler'in önemli merkezi Haleb'di, onlardan önce bu şehir, Fâtımî Halifeliği ve Bizans İmparatorluğu etkisi altındaydı. bk. el-Antâkî, 1990: 290. Mirdâsîler ise 1024-1080 yılları arasında ise Haleb'de hüküm sürdü. bk. Merçil, 2020: 149.

[586] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 70.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 164.

Daha sonra elçi vasıtasıyla Bağdat'a gönderdiği mektuplarla, Haleb'de halife el-Kâim-Biemrillâh ve Sultan Alp Arslan adına Sünni hutbe okutacağını bildirdi. İşte bu vesile ile dolaylı da olsa Sultan Alp Arslan ile Mirdâsîoğulları arasında ilk diplomatik temas gerçekleşti. Gelen elçiyi hadim ve hacipler karşılayarak getirdiği mektupları Hilafet Sarayı'nda okudular.[587] Böylelikle önceden Şiî Halife el-Müstansır adına okutulan hutbe kaldırılarak yerine Sünni Halife el-Kâim-Biemrillâh adına okutulmaya başlandı.[588]

Sultan Alp Arslan devrinde Mirdâsîoğulları ile gerçekleşen başka bir diplomatik temas 1070 yılı başlarındaki Urfa kuşatması esnasında Fakîh Ebû Cafer'i Haleb hâkimi Mahmud'a göndermesiyle gerçekleşti. Alp Arslan, Mahmud'dan diğer bölge emîrleri gibi huzuruna gelip itaatini bildirmesini talep etti. Ancak Mahmud sultandan çekindiğinden huzura gelmeyerek bir miktar para göndermekle yetindi. Sultan, tekrar haber gönderip *"Şimdiye kadar hutbeyi benim adıma okutup bana itaat halinde idin. Bana sevgi ve bağlılık üzere, mektuplar gönderirdin. Benim huzuruma gelen beyleri öldürmek benim âdetim değildir. Onlara saygı ve ikram gösteririm. Huzuruma gelmemenin nedenini anlayamadım"*[589] ifadelerini kullanarak Mahmud'un bu tavrının nedenini sordu.

Alp Arslan'ın tepkisinden çekinen Haleb Emîri Mahmud, bizzat gitmek yerine annesi ve oğlunu değersiz hediyelerle Sultan'ın huzuruna yolladı. Mahmud, elçileri aracılığıyla Sultan'dan duyduğu korku sebebiyle huzura çıkmaktan imtina ettiğini beyan etti. Bu tavır karşısında öfkesi daha da şiddetlenen Sultan, Urfa muhasarasını kaldırarak Ocak 1071'de Fırat Nehri'ni geçti. Mercidabık ile Esarib arasındaki bölgede ordugâhını kurduğu esnada Mahmud'a bir kez daha haber göndererek teslim olmasını istedi.[590] O sırada Halife el-Kâim Bi-Emrillâh adına diplomatik bir misyonla Haleb'de bulunan Nakîbü'n-nukabâ Ebû'l-Fevâriş Tarrad henüz şehirden ayrılmamıştı. Bu fırsatı değerlendiren Mahmud, Nakîb'e durumunu şu sözlerle arz etti: *"Ülkemin huzur içerisinde ve bayındır halde olmasını istediğimden halifeye itaat etmekteyim. Sultan Alp Arslan ise ülkemi harap ve yağma ettiği gibi benden pek çok mal istemiştir. İstediklerini verdiğim takdirde gücüm kalmaz. Şehri kuşattıktan sonra eğer huzuruna varırsam hapsetmesi kesindir."* Mahmud, Alp Arslan ile aralarında geçenleri anlattıktan sonra kendisine Sultanın Hemedan'dan yazıp gönderdiği mektubu gösterip yardım istedi. Daha sonra Mahmud, Nakîb'e *"Sultan mektubunda bulunduğum yerde kalmamı ve huzuruna gitmeme gerek olmadığını belirtmişti. Şimdi ise huzuruna çağırıyor. Amacını anlamıyorum"*[591] dedi.

---

[587] Küçükbekir, 2016: 35.; Köymen, 2021a: 65.; Piyadeoğlu, 2021: 172.
[588] Azîmî, 2006: 22.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 70.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 164.; Bundarî, 2023: 36.
[589] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 167.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 93-94.
[590] en-Nuveyrî, 1985: 313.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 167.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 94.
[591] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 167.; İbnü'l-Adîm, 2014: 23.

Nakîbü'n-nukabâ Ebû'l-Fevâriş Tarrad, Mahmud'dan mektubu teslim aldıktan sonra, o sırada Funeydik mevkiinde bulunan Sultan Alp Arslan'ın karargâhına intikal etti. Elçiye binek atları tahsis edilmesini ve ikramda bulunulmasını emreden Sultan, akabinde Nakîb'i huzuruna kabul etti. Sultan, Nakîb'e geliş nedenini sorunca o da Mahmud'u huzura getirmek için geldiğini söyleyerek Sultan'ın Mahmud'a daha evvel yazdığı mektubu kendisine ibraz etti. Sultan Alp Arslan ise *"Mektubu uzaktayken onun gönlünü almak için yazdım. Fakat şimdi benim sözlerime inanmayıp bize tâbiî olduğu halde isyan edip savunmak için surlara mancınıklar kurdu. Bizim ile savaş haline girerse onu kendi halinde bırakmayız. Hizmetimize getirmeyip huzurumuza çıkarmadıkça bizim sultanlar arasında ne hürmetimiz ne de rağbetimiz kalır. Senin onun yanına gidip istediğin şekilde onu bizim adımıza ikna etmen yerinde olur"* dedi. Sultanla görüşmesinin ardından Nizâmülmülk'ün yanına giden Nakîb *"Mahmud, Sultan Alp Arslan'a 20 bin dinar size de 5 bin dinar ile hizmet etsin. Sultanın huzuruna Şam dönüşünde gelsin. Onun sultana olan itaati tamdır. Şimdi sultan ile görüşecek durumu yoktur. Kusuru vardır. O zamana kadar anlayış içerisinde olunuz"*[592] ifadelerini kullanarak veziri ikna etti, Nizâmülmülk de sultanı razı edeceğini söyledi.

Sultan Alp Arslan ve Nizâmülmülk ile görüşmesinin ardından Haleb'e dönen Nakîb'i dinleyen Mahmud, *"Şimdi bende o kadar mal değil beş para bile verecek imkânım yoktur ve sultan ile gerek şimdi gerekse Şam'dan döndüğü zaman buluşmak mümkün değildir" demiştir.* Nakîb ise *"Senin ile halife arasındaki sevgiden ve hil'ât giydirdikten sonra Alp Arslan ile karşılaşmana rızamız yoktur. Bu yaptığın gereksizdir. Haleb halkına da Urfa ve diğer muhalefet eden şehirlere yapılanın mı yapılmasını istiyorsun"*[593] diyerek Mahmud'un ikna olmadığını anlayınca Alp Arslan ile yeniden görüşmek için müsaade alarak Haleb'den ayrıldı.

Sultan Alp Arslan, Mahmud'un bir türlü huzura gelmemesi üzerine Beni Kilab kabilesi emîrlerine elçiler gönderdi ve huzuruna gelmelerini talep etti. Kabile reislerinin bu davete icabet ederek Sultan'ın safına iltihak ettiklerini öğrenen Mahmud, siyasi yalnızlığa sürüklenerek şehrin düşeceği endişesine kapıldı. Bu gelişmeler neticesinde Mahmud, Mayıs 1071 tarihinde annesi Meniâ bint Vessâb en-Numeyrî refakatinde Sultan'ın huzuruna çıkarak bağlılığını bildirdi ve böylece Sultan'ın affına mazhar olmayı başardı.[594]

Sultan Alp Arslan ile Mirdâsîoğulları arasında gerçekleşen diplomatik ilişkilerde dikkati çeken iki önemli husus vardır. Bunlardan ilki Mısır veziri Nâsırüddevle'nin Alp Arslan'a gönderdiği fakih Ebû Cafer'i, Mirdâsî Emîri Mahmud'a elçi olarak göndermesi ve benzer

[592] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 71.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 167-168.
[593] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 71.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 167-168.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 95-96.
[594] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 71.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 168.; İbnü'l-Adîm, 2014: 25-26.; Bundarî, 2023: 37. Ayrıca bk. Mevdudî, 1971: 236-237.; Piyadeoğlu, 173-174.

uygulamayı Mahmud'un kendisine Abbâsî Halifesi'nin elçi olarak gönderdiği Nakîbun-nukaba Ebû'l-Fevariş Tarrad'ı Sultan Alp Arslan'a yine arabulucu olarak göndermesidir. Bu şekilde vazifelendirmelerin nedeni olarak gelen elçinin görevini ifa ederken sultanın güvenini kazanmış olmaları gösterilebilir. İkinci husus ise Selçuklu-Mervânî ilişkilerinde görüldüğü üzere Mirdâsî Emîri Mahmud'un annesinin Alp Arslan ile oğlunun affı için görüşmesidir ki yine bu da kadınların devlet meselelerinde oynadıkları rolü göstermektedir.

2.2. Melikşah Dönemi Diplomatik İlişkiler (1072-1092)

İktidarı döneminde devletin siyasi ve askerî yapısını güçlendirerek hâkimiyet sahasını genişleten Sultan Alp Arslan, Büyük Selçuklu Devleti'ni tekâmülünün zirvesine ulaştırdı. Ancak Sultan'ın, devletin gücünü birleştirmek maksadıyla h.465/1072 tarihinde giriştiği Batı Türkistan seferi, elim bir hadise ile neticelendi. Sultan, iktidarının zirvesindeyken ve henüz genç addedilebilecek bir yaşta, beklenmedik bir suikast sonucu vefat ederek saltanatı inkitâya uğradı.[595] Sultanın ölümünün ardından vasiyet gereğince h.11 Rebîülevvel 465/25 Kasım 1072 tarihinde devlet ricali, ümera ve diğer ileri gelenler bir araya gelerek cülus merasimini icra etti. Bu toplantı neticesinde, veliaht tayin edilen Melikşah'a biat edilerek resmen Büyük Selçuklu Sultanı ilan edildi.[596]

Büyük Selçuklu Devleti'nde 1072-1092 yılları arasında hüküm süren Melikşah'ın gerçekleştirdikleri düşünüldüğünde bu dönemde devletin azamet devrini yaşadığı kabul edilir. Devletin en geniş sınırlara ulaştığı bu zamanda Melikşah *"Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi"* ile

---

[595] Sultan Alp Arslan'ın ölümü, İslâmî kaynakların çoğunda olayın detayları farklı anlatılsa da genel olarak aynı nakledilmiştir. Dönemin kaynaklarının birkaçı ise ölüm olayını oldukça farklı anlatılmaktadır. Bütün bu kayıtlardan sağlıklı bir sonuca varabilmek için kaynaklardaki bilgilere göz atmalıyız. İslâmi kaynaklardaki genel görüş şu şekildedir: Sultan Alp Arslan h.465/1072-1073 yılı başlarında, maiyetindeki 200.000'i aşkın askerle Ceyhun Nehri'ni geçerek Batı Türkistan seferini başlattı. 20 Kasım 1072 tarihinde, Bîrun Kalesi'nin muhasarası sırasında kale komutanı Yusuf el-Hârezmî esir edilerek Sultan'ın huzuruna çıkarıldı. Sultan, Yusuf'un cürümleri nedeniyle dört kazığa gerilerek idam edilmesini emretti. Ancak mahkûmun tahrik edici sözleri üzerine Sultan, fevri bir kararla muhafızları geri çekti ve şahsî yayıyla infazı bizzat gerçekleştirmek istedi. Sultan'ın attığı okun hedefi şaşırması ve akabinde ayağının tökezleyerek düşmesi, Yusuf el-Hârezmî'ye bir fırsat sundu; mahkûm, üzerinde sakladığı kesici aletle Sultan'ı ölümcül şekilde yaraladı. Bu elim hadise, Sultan'ın Ceyhun kıyısında vefatıyla neticelendi. bk. el-Hüseynî, 1943: 37-38.; İbnü'l-Verdî, 1970: I: 566.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 78.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011:183-184.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 110.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 114-116.; er-Râvendî, 2020: 118-119.; Bundarî, 2023: 46-47. Ölüm hadisesini farklı ele alan kaynak ise İbnü'l Kalânisî'dir. Müellifin aktarımı şu şekildedir: *"Bu yılda 1072/1073 sultanın Ceyhun Irmağı yöresinde, mutasavvıf zâhid elbisesi giymiş bir Bâtınî'nin giriştiği suikast sonucunda şehit edildiği haberi geldi"* bk. İbnü'l Kalânisî, 1908: 108. ifadeleri hadiseyi bütünüyle farklı bir boyuta taşımaktadır. Buna karşılık Ermeni müellifler Vardan ve Urfalı Mateos Yusuf el-Hârezmî'nin Sultan Alp Arslan'ın huzuruna çıktığını ve ondan af dilemek için ayaklarına kapandığını ve o sırada çizmelerinin içine sakladığı iki bıçakla Sultan'a saldırdığını nakletmektedirler. Vardan ve Urfalı Mateos'un nakilleri diğer müelliflerle karşılaştırıldığında akla daha yatkın gelmektedir. bk. Vardan, 1937: 180.; Urfalı Mateos, 2019: 145. Anonim Gürcü Kaynağı *Matian Kartlis'de* ise Sultan Alp Arslan'ın ölümü daha farklı aktarılmaktadır. Kaynağa göre, Sultan bir Türk tarafından çadırında öldürülmüş ve o kişi çadırın içerisinden kaçmıştır. Ancak daha sonra Semerkand civarındaki bir kaleye sığınmaya çalışırken yakalanıp öldürülmüştür. bk. Anonim Matian Kartlis, 2014: 162.

[596] Kafesoğlu, 1973: 10.; Turan, 2008: 197.; Güngör ve Güngör 2022: 429.

hareket etmiştir. Bu dönemde Selçuklular daha önce olduğu gibi Irak'ta Sünni İslâm dininin temsilcisi olan Abbâsîler ile Anadolu'da Bizans İmparatorluğu ve Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiî olarak yeni kurulan Türk Beylikleri ile Mısır ve Suriye Bölgesinde Fâtımîler ile devletin doğu sınırlarında Karahanlılar ve Gazneliler ile Azerbaycan ve Kafkasya'da başta Gürcü ve Ermeni Prensliği olmak üzere bir takım küçük devletler ile diplomatik ilişkiler geliştirmiştir.

2.2.1. Abbâsî Halifeliği

Melikşah ile Abbasî Halifeliği arasındaki diplomatik ilişkiler Sultan'ın iç meseleleri halletmesinin ardından, Sünni İslâm devletleri için meşruiyet makamı olarak görülen Abbâsî Halifesi'nin onayını alması gerekliliğinden mütevellit başlamıştır. Alp Arslan döneminde sükûnet içerisinde geçen ilişkiler bu dönemde en üst seviyeye çıkmış, zaman zaman ortaya çıkan anlaşmazlıklar ise her iki tarafın basiretli idarecileri tarafından çok fazla büyümeden çözülmüştür. Hükümdarlığı sürecinde Bağdat'ı iki kez ziyaret eden Melikşah ile Abbâsî Halifeliği arasındaki ilişkilerin temelinde; Sultan için daha önceki hükümdarlarda olduğu gibi siyasi olarak meşruiyet kazanma ve Tuğrul Bey döneminden beri süre gelen İslâm âleminin siyasi olarak tek lideri olmanın yanına dinî otorite olmayı da eklemeye, Abbâsî Hilafeti için ise Selçuklular tarafından özellikle Bağdat'ın güvenliğinin sağlanmasına ve bu sayede siyasi istikrarın devam ettirilmesi isteğine dayanmaktaydı. Bu nedenler iki devletin elçiler aracılığıyla diplomatik ilişkiler geliştirmesini sağlamıştır.

Melikşah'ın cülusunu müteakip Abbâsî Hilâfet makamı ile tesis ettiği ilk diplomatik temas, Bağdat şıhnesi Gevherâyin vasıtasıyla gerçekleşti.[597] Sultan, Halife'ye arz ettiği mektupta, babasının öldüğünü tebliğ ettikten sonra, siyasi meşruiyetinin nişanesi olarak Irak ve tâbiî bölgelerde adına hutbe okunmasını ve saltanatının tasdik edilmesini talep etti. Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh h.3 Safer 466/8 Ekim 1073'te Gevherâyin'i hilâfet sarayında halkın da yer aldığı bir mecliste ağırladı, ona menşur ve sancağı teslim ederek Melikşah'ın sultanlığını tasdik etti. Ayrıca Melikşah'a *"Kâsimü Emiri'l-Mü'minin"* (Halifenin Ortağı), *"Müizzüddin"* (Dinîn Yücelticisi) ve *"Celâlüddevle"* (Devletin Ulusu, Haşmetlisi) gibi ünvanlar verdi. Sultan Melikşah'a Halife el-Kâim-Bi-Emrillâh tarafından verilen saltanat menşuru bizzat halifenin veziri tarafından okundu, sultana gönderilecek olan sancağı da halife kendi eliyle bağladı ve Gevherâyin'e teslim etti. Halife daha sonra Melikşah'a saltanat onayı

[597] İbn Kesîr ve Ahmed b. Mahmud bu mektuptan önce halifenin Alp Arslan'ın ölüm haberini alınca Melikşah'a başsağlığı dileyen bir mektup yazarak, Alp Arslan'ın saltanatı boyunca İslâm dinîne olan hizmetlerini, Müslümanlar için çalışırken dikkatli olduğunu, Bizans'ı yendiğini, halka zulüm ve eziyet yapmadığını, yolların onun döneminde Müslümanlar için emniyette olduğunu anlatıp, yeni sultandan da bu minvaldeki beklentileri ima ettiğini ve iyi dileklerini bildirdiğini nakleder. bk. İbn Kesîr, 1994, XII: 227.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 117-118.

olan ahitnameyi ve hil'âtleri götürmeleri için Amîdüddevle İbn Cüheyr ve hâdim Mesut'u görevlendirdi.[598]

Sultanlık tasdikinin olduğu dönemde Selçuklu Veziri Nizâmülmülk, halifelik veziri İbn Cüheyr'e bir mektup göndererek Sultan Melikşah'ın amcası Kavurd ile yaptığı mücadeleyi kazandığını, Kavurd'un ve çocuklarının tutsak alındığını bildirdi.[599] Nizâmülmülk'ün halifelik vezirine elçi ve mektup göndermesi hususu diplomatik açıdan tahlil edildiğinde; hükümdarlar haricinde üst düzey devlet adamlarının da kendi statüsündeki meslektaşlarıyla elçiler aracılığıyla görüştükleri ve bilgi alış verişinde bulundukları tespit edilmektedir. Ancak bu hadisede Nizâmülmülk'ün şahsî nüfuzu ve İbn Cüheyr ile olan tanışıklığı da göz ardı edilmemelidir.

İki taraf arasındaki bir başka diplomatik temas Melikşah'ın sultanlığını kabul eden Halife el-Kâim Bi-Emrillâh'ın h.Ramazan 467/Nisan 1075'te vefat etmesinin ardından gerçekleşti.[600] El-Kâim Bi-Emrillâh, Muktedî Bi-Emrillâh'ı veliaht tayin etmişti. O, vefat edince Muktedî biat aldı ve yeni halife oldu.[601] Halife değişikliği nedeniyle temayüller gereği sultanların yeni halifeye de biat etmeleri gerekiyordu. Bundan dolayı halifenin veziri Amîdüddevle Ebû Mansur, Melikşah'ın huzuruna saltanat ahdi ve hediyelerle[602] giderek, Halife Muktedî için h.Ramazan 467/17 Mayıs 1075'te biat aldı.[603] Halifenin biat almak için Selçuklulara elçi göndermesinin nedeni, İslâm dünyasının en büyük siyasi gücü konumunda bulunan Sultan Melikşah'dan bir nevi biat alabilmekti. Nitekim halifelerin meşruiyeti de kendisine tâbiî olanların biatleri ile kuvvetleniyordu.

Halife Muktedî Bi-Emrillâh'ın veziri Fahrüddevle, Bağdat'ta kamu düzenini ve asayişi tesis etmekte idari bir zafiyet gösterdi. Bu otorite boşluğuna ek olarak Vezir, mezhebi ihtilaflarda tarafsızlığını yitirdi ve Şâfiilere karşı Hanbelileri destekleyen tarafgir bir siyaset izledi. Şafiiler, yaşanan hadiseler nedeniyle Hanbelilerin yoğun baskısına maruz kaldı. Şafii âlim ve taraftarlarının bu olaylarla[604] ilgili şikâyetleri Melikşah'a kadar gelince Sultan,

---

[598] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 91.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 193.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 115.; Bundarî, 2023: 50. Ayrıca bk. Kafesoğlu, 1973: 16.; Turan, 2008: 198.; Özgüdenli, 2021: 166-167.; Akbaş, 2021: 158-159.

[599] Bahsi geçen mektubun teferruatı için bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 188-190.

[600] Ebû'l-Fidâ, 1286, II: 191.; İbn Tağriberdi 1992, V: 98.; Azîmî, 2006: 24.; Suyûtî, 2015: 432.

[601] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 94.; İbn Kesîr, 1994, XII: 232-233.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 200.; Bundarî, 2023: 51.

[602] İbnü'l-Cevzî bahsi geçen hediyelerin 180 adet çeşitli giysiler ve 15000 altın olduğunu aktarmaktadır. bk. İbnü'l-Cevzî, 2014: 118.

[603] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 202.; Bundarî, 2023: 52.

[604] Bahsi geçen mezhep olayların ortaya çıkmasının nedeni, Nizâmülmülk'ün, Nizâmiye Medresesi'ne vaiz olarak vazifelendirdiği İbnü'l-Kuşeyri'nin Nizâmiye Medresesi'ndeki vaazlarında Hanbelileri kötülemesidir. Bunun üzerine Hanbeliler şehirde azınlıkta olan Şafiilere şiddet uyguladılar. Olayların büyümesiyle Şafii âlimler pek çok durumu Nizâmülmülk'e bildirdiler. Öyle ki devrin meşhur şairlerinden İbnü Ebi's-Sagar bir şiirle Nizâmülmülk'ten yardım istedi. Yaşanan gelişmeler üzerine Nizâmülmülk hem Şafii olması hem de hadiselerin merkezinde onun medresesinin bulunması hasebiyle, Selçukluların bu hadiseye siyasi olarak müdahale etmelerini

Gevherâyin'i şıhne olarak Bağdat'a gönderdi ve diplomatik yolları kullanarak ilgili vezir ve diğer idarecilerin görevlerinden azlini istedi.[605] Halife, bu talep üzerine Fahrüddevle'yi azledip yerine Ebû Şüca Muhammed'i vezir tayin etti ve Fahrüddevle ile oğlu Amîdüddevle'yi ev hapsine aldırtdı. Nizâmülmülk, mektup yazarak eski vezirin iadesini talep etse de Halife orta bir yol izleyerek babayı serbest bıraktı ancak vezirlik makamına oğlu Amîdüddevle'yi atadı.[606]

Halifenin bu olaydan sonra Fahrüddevle'yi görevinden alarak ev hapsine aldırmasının ardından Nizâmülmülk'ün talebiyle onu affetmesi ve vezirliğe Amîdüddevle'yi ataması diplomatik açıdan değerlendirildiğinde, Selçuklu sultanının ve hatta vezirinin halifelik makamına istediğini yaptırabildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bağdat'taki üst düzey atama ve görevden el çektirme gibi pek çok olaya Selçukluların müdahil olmasının kaynaklarda geçmesi Sultan'ın halifelik üzerindeki yürütme yetkisini kullandığını kanıtlamaktadır.

Sultan Melikşah ile Halife Muktedî Bi-Emrillâh arasında Bağdat'taki devlet görevlilerinin faaliyetleri nedeniyle de elçiler vasıtasıyla diplomatik ilişki kurulabiliyordu. Bu duruma ilk örnek h.474/1081-1082'de Melikşah'ın İbn Cüheyr'den sonra halifenin veziri olan Ebû Şûcâ'nın, Bağdat'tan uzaklaştırılması için hilafet merkezine haber göndermesidir. Bunun üzerine halife Ebû Şûcâ'yı elçi Hâdim Muhtass ile Nizâmülmülk'ün yanına gönderdi. Ayrıca ona hitaben kendi eliyle bir mektup yazdı ve Ebû Şûcâ hakkında Sultan Melikşah'ın rızasını temin etmesini istedi. Sultan da Ebû Şûcâ'yı bağışladı ve Bağdat'a iade etti.[607]

Halife Muktedî Bi-Emrillâh ile Sultan Melikşah arasındaki diplomatik temasların ikinci mühim örneği, h.476 /Mayıs 1083 tarihinde vuku buldu. Halife, Irak Amîdi Ebû'l-Fetih b. Ebû'l-Leys'in idari tasarruflarından duyduğu rahatsızlığı iletmek ve azlini talep etmek maksadıyla, Nizâmiye Medresesi müderrisi Ebû İshak eş-Şîrâzî'yi bir elçilik heyetiyle Nişâbûr'a gönderdi. Sultan, ulemadan olan elçiyi makamına yakışır bir hüsnükabul ile karşıladı ve Halife'nin talebine icabet ederek Irak Amîdi'ni derhal görevden azletti.

İkinci örnek Halife Muktedî'nin, h.476/Mayıs 1083'te Nizâmiye Medresesi müderrisi Ebû İshak eş-Şîrâzî'yi Nişâbûr'da bulunan Sultan Melikşah'a elçi olarak göndermesidir. Bunun nedeni Irak Amîdi Ebû'l-Fetih b. Ebû'l-Leys'i yaptıklarından dolayı şikâyet edip görevden alınmasını içeren mektubu ulaştırmaktı. Sultan tarafından saygı ile karşılanan Ebû İshak'ın getirdiği mektuba olumlu cevap verildi ve Irak Amîdi Ebû'l- Fetih görevinden azledildi.[608]

---

gerektirdi. bk. İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, VIII: 326.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 106.; İbn Kesîr, 1994, XII: 240-241.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 120-124. Ayrıca bk. Özaydın, 2018: 17.; Akbaş, 2021: 159.

[605] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 106.; Krş. Kafesoğlu, 1973: 36.; Adalıoğlu, 1996: 63-64.

[606] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 107.

[607] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 116.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 241.

[608] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 119-120.; İbn Kesîr, 1994, XII: 253.

Halife ile Sultan arasındaki siyasi münasebetlere dair üçüncü örnek ise h.476/1083-1084'te Amîdüddevle b. Cüheyr'in halife'nin vezirliğinden azledilmesi üzerine Melikşah ve Nizâmülmülk'ün halifeden elçi vasıtasıyla Cüheyroğullar'ının kendilerine gönderilmelerini talep etmeleridir. Halife, Selçuklu makamından gelen bu talebe icabet ederek muvafakat gösterdi. Varılan mutabakat neticesinde Cüheyroğulları, tüm aile efradıyla birlikte Bağdat'tan ayrılarak Sultan Melikşah'ın huzuruna intikal etti.[609] Sultan, Fahrüddevle'ye Diyarbakır'ı verdi ve hil'ât giydirdi. Melikşah bu atamayla birlikte Fahrüddevle'yi bölgedeki Mervânî hâkimiyetine son vermekle görevlendirdi. Ayrıca Selçuklu hükümranlığının tesisi adına, bölgede kendi ismine hutbe okutulmasını ve sikke darp ettirilmesini emretti. Bu talimatlar doğrultusunda Fahrüddevle, bölgeyi zapt etmek üzere Diyarbakır'a intikal etti.[610] Gerçekleşen hadiseler tetkik edildiğinde; halifenin bir devlet adamını kendi inisiyatifiyle görevlendiremediğini ve görevden alamadığını, Bağdat'taki yürütme işlerinin tamamen sultana bırakıldığını göstermektedir.

2.2.1.1. Sultan Melikşah'ın Bağdat'ı Birinci Ziyareti

Sultan Melikşah Bağdat'a hiç gelemeyen babası Alp Arslan'ın aksine hilafet merkezine birkaç kez gelerek halife ile görüştü. Melikşah'ın Bağdat'ı ilk ziyaretindeki gayesi; Tuğrul Bey döneminde tesis edilen siyasi statünün teyit edilmesi ve kızı Mahmelek Hatun'un[611] Halife ile izdivacının gerçekleştirilmesiydi.[612] Sultan, devlet erkânı ve Bağdat halkının iştirak ettiği muazzam bir merasimle Mart-Nisan 1087'de şehre girdi.[613] Halife'nin huzuruna kabulünde ise hilafet makamına hürmeten ayakta durmayı tercih etti. Ancak Halife Muktedî'nin ısrarlı talebi üzerine kendisi için özel olarak tahsis edilen şeref mevkiine geçti. Halife tarafından Melikşah'a yedi hil'ât giydirildi ve *"Doğunun ve batının hükümdarı"* olduğunun alameti olarak iki kılıç

---

[609] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 122. İbnü'l-Cevzî bu durumu; *"Safer ayında vezir Amîdüddevle azledildi. O, evlatları ve ahalisi Halife'den izinsiz Daru'l-memlekeden çıktı, sonra Horasan'a vardı. Sonra Sultan, Halifeye Cüheyroğullarının iadesinin mümkün olmayacağını yazdı..."* diyerek nakleder. bk. İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, IX: 5.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 136.

[610] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 122.

[611] Kazvinî ve er-Râvendî, Mahmelek Hatun'un Sultanın kızı değil kız kardeşi olduğunu zikretmektedirler. bk. Kazvinî, 2018: 440.; er-Râvendî, 2020: 137.

[612] Dönemin kaynaklarının verdikleri bilgilere göre, Halife Muktedî, Sultan Melikşah'ın kızıyla izdivaç talebini iletmek üzere Fahrülmülk'ü 20.000 dinar ve kıymetli hediyelerle İsfahan'a elçi olarak göndermiştir. Ancak Sultan'ın oğlunun vefatı nedeniyle yas süreci devreye girmiş ve görüşmeler bir ay tehir edilmiştir. Müzakereler başladığında Vezir Nizâmülmülk, protokol gereği bu hususun Sultan'ın baş hatunu Terken Hatun ile görüşülmesi gerektiğini bildirmiştir. Terken Hatun, diplomatik bir manevra ile Gazne ve Karahanlı hanedanlarının 400.000 dinarlık tekliflerini emsal göstererek Halife'den yüksek bir meblağ talep etmiştir. Çetin geçen pazarlıklar neticesinde; 50.000 dinar süt hakkı ve 100.000 dinar mehir üzerinde mutabık kalınmıştır. Terken Hatun ayrıca, nikâh akdinin Bağdat'ta uluslararası bir katılımla (Horasan, Gazne, Semerkand hatunları huzurunda) gerçekleşmesi ve Halife'nin hareminde başka bir eş (seriyye/cariye) bulundurmaması şartını koşmuş, bu şartların kabulü ile söz kesilmiştir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 115.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 241.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 133-134.

[613] Kafesoğlu, 1973: 87.

kuşatıldı. Daha sonra Sultan, halifenin elini öpmek istediyse de Muktedî buna izin vermedi bunun yerine halifelik mührü olan yüzüğünü verdi, Melikşah da bunu öperek iade etti.[614]

Sultan Melikşah, Bağdat ziyareti sırasında İmâm-ı Âzam türbesini elden geçirtip yanına bir medrese yaptırttı. Önemli türbe ziyaretlerinde bulundu. Ayrıca Alevilerin nakibi Seyfüddevle'nin davetine icabet ederek onun ziyafetine katıldı. Nakip de bu durum üzerine Melikşah'ın önünde yerleri öperek ona bağlılığını gösterdi.[615] Sultan Melikşah'ın bu çevrelere de hâkimiyetini hissettirmesi, onun Bağdat'a yönelik ileriye dönük planlarının olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu ziyaret sırasında Halife Muktedî ile Mahmelek Hatun'un evlilikleri muhteşem bir düğün ile gerçekleşti. Düğün sırasında Bağdat şehri süslendi, önünde davul, zurna ve hizmetçilerin bulunduğu 30.000 atlıyla 120 deve çeyiz taşındı, üzerinde emîrler ve hizmetkârların bulunduğu 33 atın arkasında 74 katır hazineler ve gümüşten sandıklar taşındı.[616] Selçuklular bu düğün için getirdikleri çeyizler ve hazinelerle bir nevi halifeye ve Bağdat halkına maddi olarak ne kadar zengin olduklarını göstermek istemişlerdir.

Bu evlilikle hilafet ve sultanlık arasında eskiden olduğu gibi akrabalık bağı tesis edildi. Belki de bu evlilik Melikşah'ın yukarıda belirttiğimiz ileriye dönük planları için gerekliydi. Bu düşüncenin ispatı olarak halife ve Mahmelek Hatun'un evliliklerinden sonra doğacak olan oğulları Ca'fer'in Sultan tarafından veliahtlığa zorlanması gösterilebilir. Halifelik Ca'fer üzerinden bir Selçuklu ailesine geçerse Hz. Peygamberin hadisine de aykırı davranılmamış olunacaktır.[617] Fakat bu evlilik beklendiği gibi sonuçlar vermedi, düğünden kısa bir zaman sonra halifenin eşini ihmal etmesi, isteklerini reddetmesi ve aralarında geçimsizlik başlaması nedeniyle Mahmelek Hatun, Bağdat'ta kalmak istemediğini İsfahan'a bildirdi. Bunun üzerine Melikşah halifeye haber göndererek kızını geri göndermesini istedi. Halife, sultanın isteği üzerine karısını oğulları Ca'fer ile birlikte h.482/Mayıs-Haziran 1089'da baba evine gönderdi.[618] Babasının yanına dönen Mahmelek Hatun, bir süre burada kaldıktan sonra Ocak 1090'da İsfahan'da öldü.[619] Bu hayırla başlayan ancak sonu kötü biten evlilik hadisesi daha sonra Melikşah'ın halifeliği ele geçirme girişiminin en önemli nedenlerinden olacaktır.

---

[614] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 142.; İbn Kesîr, 1994, XII: 264-265.; Bundarî, 2023: 79.
[615] Turan, 2008: 206.; Akbaş, 2021: 162-163.
[616] Mîrhând, 2018: 123-124. Krş. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 145-146.
[617] Hilâfetin Kureyş soyuna ait olduğu konusunda ciddi düzeyde bir ön kabul vardır. Hz. Ebû Bekir'in 634'te halife seçildiği toplantıda bu hadisle ihticac edildiği yaygın bir görüş olduğu için, başta fıkıh ve kelâm imamları ile neredeyse bütün İslâm bilginleri halifenin Kureyş soyuna mensubiyetini bir şart olarak kabul etmişlerdir. bk. Gümüşoğlu, 1999: 219.; Bakkal, 2005: 87.
[618] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 157.; İbn Kesîr, 1994, XII: 271.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 147.
[619] İbnü'l-Cevzî, 2014: 148.

2.2.1.2. Sultan Melikşah'ın Bağdat'ı İkinci Ziyareti

Selçuklu hâkimiyetindeki Bağdat'ta Abbâsî Hilafetinin siyasi nüfuzunun asgari düzeye indiği dönem Sultan Melikşah devridir. Böyle bir zamanda 1091 yılının Ramazan ayında Sultan hedefleri[620] doğrultusunda Bağdat'ı ikinci kez ziyaret etti. Melikşah bu ziyaretinde oğulları ve torunu Ca'fer'i de yanında getirerek Dicle Nehri kıyısında geniş katılımlı ve ihtişamlı bir şenlik düzenledi. [621]

Sultan Melikşah, Bağdat üzerindeki siyasi tahakkümünü pekiştirmek gayesiyle geniş çaplı imar faaliyetlerine girişti. Daha önce Tuğrul Bey tarafından tesis edilen ve Medinet-i Tuğrul[622] olarak bilinen bölgede; bir saltanat kasrı, cami, ticari çarşılar, hanlar ve su kanalları inşa ettirerek bölgeyi ihya etti. Ayrıca bu yerleşimin güvenliğini tahkim etmek maksadıyla, literatürde kendi adıyla anılacak olan *"Melikşah Suru"*nu inşa ettirdi. Ancak tarihî kaynakların verdiği bilgiye göre bahsi geçen caminin inşası Melikşah döneminde tamamlanamadı.[623]

Sultan Melikşah'ın Bağdat'ı bu ikinci ziyaretinde hilafet merkezini fiilen kontrol altına alma iradesinin arkasında iki temel saik vardı. Birinci neden; Halife Muktedî ile Sultan'ın kızı Mahmelek Hatun arasındaki ailevi geçimsizliğin had safhaya ulaşması ve nihayetinde kızı ile torunu Ca'fer'in İsfahan'a rücu etmesi ve Melikşah'ın çok istemesine rağmen halifenin, veliaht olarak Ca'fer'i değil diğer oğlunu göstermesiydi. İkincisi neden ise Halife'nin idari işlere de karışmak istemesi ve bunu belli etmesiydi. Diğer taraftan Melikşah ile Muktedî arasındaki

---

[620] Sultan Melikşah'ın Bağdat'a ikinci gelişi bir ziyaretten daha çok bir sefer olarak görülebilir. İbnü'l Kalânisî bu durumu doğrular mahiyette *"Sultan Melikşah İsfahan'dan Bağdat'a, Mısır'ı ele geçirmek amacıyla yöneldi."* bk. İbnü'l Kalânisî, 1908: 200. Sultan Bağdat'a Tutuş, Aksungur ve Bozan gibi üst düzey Türk ümerasını huzuruna çağırarak, planlanan yeni fetihler üzerine askerî istişarelerde bulunmuştur. bk. Merçil, 2013: 65. Ancak bu askerî hareketliliğin ötesinde Sultan'ın asıl jeopolitik maksadı; devletin idari merkezi olan İsfahan'ı, hilafet merkezi Bağdat'a nakletmekti. Bu radikal hamlenin temel gayesi; siyasi ve dinî otoriteyi aynı merkezde tevhîd ederek İslâm dünyası üzerindeki hâkimiyeti mutlaklaştırmaktı. Ne var ki Sultan'ın ömrü vefa etmemiş, bu stratejik dönüşüm düşüncesi vefatıyla birlikte akim kalmıştır. bk. Turan, 2008: 212-213.

[621] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 173-174.; İbn Kesîr, 1994, XII: 275.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 150-151.

[622] Türk Mahallesi'dir.

[623] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 174.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 152.

sorunları her daim yumuşatan vezir Nizâmülmülk'ün de bir Bâtınî tarafından öldürülmesi[624] iki taraf arasında bağların tamamen kopmasına neden oldu.[625]

Sultan Melikşah, süregelen siyasi gerginliklerin bir neticesi olarak h.25 Ramazan 485/29 Ekim 1092 tarihinde Bağdat'ı fiilen kontrol altına almak üzere harekete geçti. Sultan, kendisini karşılamak üzere gelen Halife'nin veziri Amîdüddevle aracılığıyla Hilafet makamına kesin bir ültimatom iletti. Bu tebligatta; Halife Muktedî Bi-Emrillâh'ın Bağdat'ı derhal tahliye etmesi ve hilafet merkezini dilediği başka bir bölgeye nakletmesi emredildi. Halife, cereyan eden hadiselerin akabinde Melikşah'ın yeni veziri Tâcüddevle aracılığıyla Sultan'dan on günlük bir mühlet alabildi.[626] Ancak verilen sürenin dolmasına bir gün kala, Melikşah çıktığı bir av sırasında kimilerine göre av etinden zehirlenerek, kimilerine göre ise hummaya yakalanarak hastalanıp vefat etti.[627]

Selçuklular ile Abbâsîler arasında Melikşah devrindeki diplomatik ilişkiler, en genel şekliyle yukarıda anlatıldığı gibi hülasa edilebilir. Bu dönemde Selçuklular, Hilafet üzerinde daha baskın pozisyona erişmişlerdir. Nitekim Melikşah'ın özellikle Bağdat'a yaptığı ziyaretlerde gerçekleştirdiği hem siyasi hem de diplomatik faaliyetlerle, Tuğrul Bey döneminde elde edilen siyasi olarak İslâm âleminin tek lideri olma özelliğinin yanına dinî otorite olmayı da eklemek istemiş ve bu sayede tüm İslâm dünyasını kontrol altına almayı amaçlamıştır. Fakat Sultan Melikşah'ın ömrü yetmediği için bu düşüncesini gerçekleştirememiştir.

---

[624] İbn Haldûn, 1967, V: 23.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 177. Fazlullâh, 1999, II/5: 50. Sultan Melikşah'ın saltanatının sonlarına doğru Nizâmülmülk ile Sultan arasında ciddi bir gerginlik yaşanmıştı. Bundan ötürü halk, Nizâmülmülk'ü, Melikşah'ın öldürttüğünü düşünmekteydi. Fakat dönemin önemli müelliflerinden İbnü'l-Adîm, Sultan Melikşah'ın bu hadiseyle hiçbir ilgisinin olmadığını, asıl suçlunun Selçuklu devlet adamlarından Tâcülmülk olduğunu eserinde şu şekilde nakletmiştir: *"9 Ramazan 485 (13 Ekim 1092)'de Bağdat'ta ihtiyarlık ve zayıflığı nedeniyle mahaffede taşındığı sırada, bir Bâtınî, Hâce-i Buzurg'un üzerine atılıp onu yaraladı. Nizâmülmülk, Bağdat'taki evine götürüldü. Bunun üzerine sultan Melikşah, onu kaybetmesi dolayısıyla, üzüntüsünü bildirmek için yanına geldiği zaman, Hâce ona: 'Ey alemin sultanı, babanın ve senin devletinde yaşlandım. Bana biraz zaman verseydin. Çünkü ömrümden ancak az bir zaman kaldı ya da beni vezirlikten uzaklaştırsaydın da bana böyle yapılmasını emretmeseydin' dedi. Bunun üzerine sultan, boynuna asarak taşıdığı bir Kuranı çıkarıp, bu işten haberdar olmadığı ve böyle bir emir vermediği hususunda ant içti ve 'Ben, bu işe nasıl razı olup reva görürüm. Oysaki sen, benim devletimin bereketisin ve babam yerindesin' dedi. Bu işte suçlanan kimse, Hazine mütevellisi Tâcülmülk Ebû'l-Ganâim idi"* bk. İbnü'l-Adîm, 1982: 57. İbnü'l Kalânisî, Sultan Melikşah'ın Nizâmülmülk'ün ölümüne çok üzüldüğünü nakletmektedir. bk. İbnü'l Kalânisî, 1908: 121.

[625] Özdemir, 2008: 333.; Kapanşahin, 2012: 204.; Akbaş, 2021: 164.

[626] İbn Kesîr, 1994, XII: 277.; Abû'l Farac, 1999, I: 334.

[627] İbn Funduk, 1938: 76, 274.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 181.; Abû'l Farac, 1999, I: 334.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 154.; Urfalı Mateos, 2019: 178. Dönemin kaynaklarında Melikşah'ın ölümüyle ilgili üç farklı görüş vardır. Bunlardan ilki Sultanın av etinden yediği, sonra hacamat yaptırdığı ve nefesi kesilerek öldüğüdür. İkincisi hummaya (ateşli hastalık) yakalanmasının ardından öldüğüdür. Üçüncüsü ise zehirlendiğidir. bk. İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, IX: 74. Bu rivayetlerden hareketle Melikşah'ın zehirlenerek öldürüldüğü sonucuna ulaşabiliriz. Çünkü tam da bu sırada halifeliğin Selçuklulara intikali söz konusuydu. Doğal olarak bu da Melikşah'ın ani ölümündeki şüpheleri artırmaktadır. Sultanın ateşlenerek öldüğü rivayetleri de esasen zehirlenme hadisesidir. İ. Kafesoğlu, sultanı zehirleyenin Terken Hatun olma ihtimalinden bahsetmektedir. Çünkü nüfuz sahibi ve hırslı bir kadın olduğunda şüphe olmayan Terken Hatun'un amacı oğlu Mahmud'u sultan yapmaktı. Bu yüzden halife ile anlaşarak bu olayı gerçekleştirmesi kuvvetli bir ihtimaldir. bk. Kafesoğlu, 1973: 189.

2.2.2. Fâtımî Devleti

Selçuklular ile Fâtımîler arasındaki ilişkiler Sultan Alp Arslan döneminde, Fâtımî Devletine son verme ve topraklarını ilhak etme plânı üzerine şekillenmişti. Bu amaç doğrultusunda özellikle Suriye bölgesine gönderilen Türk emîrler bölgeyi hızla fethetmeye başlamıştı. Dımaşk, Haleb, Remle ve Kudüs gibi yerler de Fâtımî halifesinin adına okunan hutbeler kaldırtılarak yerine Abbâsî halifesinin adına okutulmuştu. Bu süreçte Alp Arslan, Mısır'ı alarak Fatımî hâkimiyetine son vermek istemişse de Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'ya sefer düzenlemesi nedeniyle bunu gerçekleştirememişti.

Alp Arslan'ın Malazgirt zaferinden sonra çıktığı Mâverâünnehir seferinde, ölümü üzerine Suriye, Filistin ve Mısır'daki Şiî Fâtımî meselesi Sultan Melikşah'a kaldı. Melikşah da bu meseleyle doğrudan kendisi ilgilenmedi ve bu meselenin hallini Türk emîrlere bıraktı.[628] Bu dönemde Selçuklu-Fâtımî ilişkileri genellikle Türk emîrlerin Fâtımî kontrolünde olan ve Şiî halife adına hutbe okutulan yerlere askerî seferler düzenlemelerine dayanmaktaydı.[629]

Melikşah devrinde Fâtımîler ile doğrudan diplomatik temas kurulmamakla birlikte rekabetin sınırları genişleyerek Doğu Arabistan, Yemen ve Hicaz yarımadasına da sıçramıştır. İki taraf söz konusu bölgelerde hâkimiyet süren mahalli hanedanlıkları ve kabileleri kendi yanlarına çekmek için bu hanedanlıklarla diplomatik temaslar kurmuşlardır. Fatımîler, Mekke emîri Ebû Haşim, Musul'da Ukayli emîri Şerefüddevle Müslim ve Kutalmışoğlu Süleymanşah gibi Sünni mezhebe mensup beylerle irtibata geçerek Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı cephe oluşturmaya çalışmışlar ayrıca Selçuklular ile İslâm dünyasına hâkim olmak için giriştikleri mücadelede Bâtınîler'den (Haşaşîler) de yararlanmışlardır.

Sultan Melikşah döneminde siyasi üstünlüğü ele geçirmek için dolaylı yollardan başka hanedanlıklarla ilk diplomatik temas; Mısır Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh tarafından, Abbasî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh'ın h.467/1075'te ölümü üzerine Mekke emîri Ebû Haşim'e çeşitli hediyeler göndererek kendi yanına çekmeye çalışması ve hutbenin Fâtımîler adına okutulmasını talep etmesiyle başlatıldı. Çevresindekilerin baskısına dayanamayan Ebû Haşim, hutbeyi Mısır'daki Şiî halife adına okuttu.[630] Melikşah, bazı iç meseleleri halledip, Suriye ve

---

[628] Önemli Selçuklu tarihçilerinden olan S. Koca; Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır politikası, tam ve gerçek anlamda, Sultan Melikşah devrinde Türkmen beyi Atsız tarafından ele alındığını ancak Atsız'ın bu meseleyi ele almasını, Sultan Melikşah'ın emir ve talimatlarıyla değil, kendi arzu ve iradesiyle olduğunu belirtmektedir. bk. Koca, 2017: 33.

[629] Türk emîrlerin Suriye, Filistin ve Mısır bölgelerindeki faaliyetleri ve seferleri için bk. Koca, 2007: 1-305.; Kuşçu, 2010: 659-662.; Gökhan, 2013: 96-107.

[630] Kafesoğlu, 1973: 120. İbnü'l-Esîr'e göre olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Mısır'daki Fâtımî Hükümdarı Müstansır Billâh, Mekke Emîri'ne diplomatik bir mektup ve kıymetli hediyeler irsal etmiştir. Müstansır, mektubunda stratejik bir propaganda yürüterek, Sünni bloğun hamileri olan Sultan Alp Arslan ve Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh'ın vefat ettiklerini iddia etmiştir. Bu otorite boşluğunu gerekçe göstererek, Mekke'de siyasi ve dinî itaatin sembolü olan hutbenin kendi adına okunmasını talep etmiştir. Mekke Emîri, bu talebe icabet ederek hutbeyi Fâtımî hükümdarı adına okutmaya başlamıştır. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 96.

çevresindeki fetihleri gerçekleştirmesinin ardından bu hadiseye el attı ve h.469/1076'da Sâlâr-ı Horasan'ı Mekke'ye gönderdi. Hanefi fakîhi Nurü'l-Hüdan'ın da yardımıyla birlikte Mekke ve Medine de hutbe yeni Abbâsî Halifesi Muktedî Bi-Emrillâh ve Sultan Melikşah adına okunmaya başlandı.[631]

Bu hadise diplomatik olarak tahlil edildiğinde; Sultan Melikşah'ın Mekke'deki hutbe meşruiyetini yeniden Abbâsî Hilafeti lehine tesis etme stratejisi dikkat çekicidir. Sultan'ın bu mühim görev için Hac Emîri'ni elçi olarak tavzif etmesi tesadüfi değildir. Bu tercih, Hac Emîri'nin Mekke Emîri nezdindeki yüksek itibarından, güvenilirliğinden ve diplomatik ikna kabiliyetinden istifade edilmek istendiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca Melikşah'ın hutbenin eski haline dönmesi karşılığında kız kardeşini Mekke Emîri ile nikahlaması da hem devlet meselelerinin diplomatik yollarla hallinde evlilik kurumundan faydalanıldığının hem de Mekke'nin İslâm alemi ve Selçuklular için ne kadar önemli olduğunun ispatıdır.

Bu dönemde bir başka dolaylı diplomatik temas h.475/1082-1083'te Musul emîri Müslim b. Kureyş'in Fâtımî halifesiyle mektuplaşması ve kendisine Mısır'dan hil'ât ve para gelmesiyle gerçekleşti. Bu hadiseyi Büyük Selçuklu Devleti'ne vergi veren ve bu sayede Antakya'yı idare eden şehrin Ermeni asıllı valisi Philaretos, Sultan Melikşah'a bildirdi. Bu durum üzerine Musul emîri, Nizâmülmülk'ün kendisine yazdığı mektupla uyarıldı.[632] Musul emîri'nin doğrudan sultan yerine statüsü gereği vezir Nizâmülmülk tarafından muhatap alınması diplomatik teamüller gereğidir.

Musul emîri Müslim bu kez h.478/1085'te Melikşah'ın hizmetinden ayrılarak Tutuş'un hizmetine giren ve Kudüs valiliğine atanan Artuk Bey'in Kutalmışoğlu Süleymanşah'a karşı zor durumda kalmış olmasından hareketle ona ittifak teklif etti. Bu ittifaka göre Artuk Bey ve Müslim, Melikşah'ın tâbiîiyetinden çıkıp, Sultan olarak gördükleri Tutuş'a tâbiî olacaklardı. Bunun yanında hâkim oldukları yerlerde Abbâsi Halifesi ve Selçuklu Sultanı adına okuttukları hutbeyi kaldıracak, Fâtımî Halifesi Müstansır adına okutacaklardı. Fâtımî Halifesi de bu sayede bölgede Selçuklular'a karşı kaybettiği eski nüfuzunu geri kazanacaktı. Müslim'in, Fâtımîlere teklifi ise Suriye'nin Tutuş'un hâkimiyetinde olacağı ve bu Selçuklu Devleti'nin Şiîliği benimseyeceğiydi. Müslim'den gelen bu teklif Fâtımî Halifesi Müstansır ve Bedrü'l-Cemalî'yi

---

631 Dönemin önemli kaynaklarından olan Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Cevzî rivayetlerine göre Sultan Melikşah Şiî hutbenim yerine tekrar Sünni hutbe okunması için Mekke emîri Ebû Haşim'e hem kız kardeşini nikâhlamış hem de ona her sene imparatorluktan Hicaz'a gönderilmekte olan 20.000 dinarlık tahsisatın yarısı olan 10.000 dinar mehir için düşülmüş, Kalan 10.000 dinarın verilmesi suretiyle toplamda 20.000 dinar karşılığında anlaşılmıştır. bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 207.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 119.

632 Sıbt İbnü'l-Cevzî, Musul emîri Müslim'in Nizâmülmülk'ün uyarılarına *"Mısır halifesine tarafımdan mektuplar gönderilmesi nedeniyle ben kınanabilirim, ama Mısır halifesinden bana mektuplar geldiği zaman Mısır halifesinin ilgi duyduğu ben dostunuza sizler sahip çıkıp ilgi gösterin de beni elinizden kaçırmayın"* bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 246. ifadelerini içeren cevabi mahiyette mektup yazdığını nakletmektedir.

oldukça memnun etti. Fâtımîler ittifak anlaşmasını neticelendirmek için Berdü'l-Cemalî'nin oğlu Efdal'i ve İbnü'l-Mağribî'yi Dımaşk'a gönderdiler. İki taraf arasındaki anlaşmanın detaylarının müzakere edildiği sırada Müslim, Süleymanşah ile Antakya şehri için Kurzahil'de savaştığı sırada öldürüldü.[633] Müslim'in ölümü Fâtımîler ile yapılacak olan ittifak anlaşmasının gerçekleşmemesine neden oldu. Müslim'in, Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiîiyeti ve Sünni kimliğine tezat teşkil edecek biçimde Şiî Fâtımî Halifeliği ile ittifak arayışına girmesi, benimsediği asabiyet düşüncesiyle izah edilebilir.

Sultan Melikşah döneminde Selçuklular ile Fâtımîler arasında bir başka dolaylı diplomatik temas Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın h.476/1083-1084'de Adana, Masisa, Anazarba ve bütün Kilikya şehirlerini hâkimiyeti altına aldıktan sonra, Tarsus'un fethi ile birlikte Trablusşam hâkimi Şiî inançlı Ebû Talib İbn Ammâr'a elçi gönderip kendisinden yeni fethettiği yerlere kadı ve hatip talep etmesi üzerine gerçekleşti.[634] Bu olay aynı soydan gelen Büyük Selçuklu Devleti ile Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki siyasi rekabeti göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Selçuklular ile Fâtımîler arasındaki İslâm dünyasına hâkim olma mücadelesinde Bâtınîler[635] de rol oynamıştır. Şiî Halife Müstansır, Selçuklulara karşı Hasan Sabbâh ile diplomatik temas kurmuş ve onunla Mısır'da görüşmüştür.[636] Bu görüşmenin gerçekleşmesinde Selçukluların Şiîlerin iktidarına son vermek için h.463/1071'de Kudüs'ü, h.469/1076'da da Şam'ı ele geçirerek Fâtımîlerin Suriye'deki hâkimiyetlerine son vermeleri önemli bir etken olmuştur. Halife Müstansır-Hasan Sabbâh görüşmesinde ayrıca Selçuklulara karşı yürütülecek olan terör faaliyetleri de ele alınmış olmalıdır.[637] Bu görüşmenin ardından harekete geçen Hasan Sabbâh h.483/1090'da yılında Alamut'u ele geçirerek burayı Bâtınîler üssü yapmıştır. Sabbâh

---

[633] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 135.; Abû'l Farac, 1999, I: 331.; Azîmî, 2006: 29.; Urfalı Mateos, 2019: 164. Krş. Sevim, 2023: 37-38.

[634] Turan, 2018: 98-99.; Sevim, 2023: 31.

[635] Bâtınîye, her zahirin bir batını olduğunu ve Kur'an ile hadislerin ancak te'vil ile kavranabileceğini iddia eden fırkalara hicri V. yüzyıldan itibaren toptan verilen isimdir. bk. Ateş, 1979: 339. Umumi bir ifade ile Bâtınîlik ve İsmâîlilik aynı manada kullanılmakla birlikte esasen İsmâîlilere Bâtınîler denilmiştir. bk. Atıcı, 2005: 2. Bâtınîler Büyük Selçuklu Devleti döneminde İran'da ortaya çıkmakla birlikte gelişimini Suriye bölgesine doğru devam ettirmiştir. Bâtınî hareketi Hasan Sabbâh ve yedi halefi tarafından idare edilmiştir. bk. Atıcı, 2005: 46.

[636] İbn Müyesser, 1981: 47.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 201. Alaaddin Ata Melik Cüveynî Hasan Sabbâh'ın Mısır'a gittiğini ancak Halife Müstansır ile görüşmediğini şu şekilde ifade eder: *"Nihayet 471/1078-9 yılında Mısır'a ulaştım. [190] Orada kaldığım yaklaşık bir buçuk yıl zarfında Mustansır'ın huzuruna çıkamadım. Fakat Mustansır, benim orada olduğumu biliyordu ve yanındakilere defalarca beni övdüğünü duymuştum…"* bk. Cüveynî, 2022: 548.

[637] Gökhan, 2013: 105.

buradan *"davet"* e başlamış, etrafa *"dâî"*[638] ve *"fedâî"*[639] lerini göndererek tarihteki meşhur suikastlarını gerçekleştirmiştir.[640]

Hasan Sabbâh ve Bâtınî hareketi Büyük Selçuklu Devleti'nin en çok uğraştığı siyasi ve askerî sorunlardan biri oldu. Tehlikenin gittikçe arttığını gören Nizâmülmülk, Sultan Melikşah'ın dikkatini bu konuya çekerek Bâtınîlere karşı alınan tedbirlerin artırılmasını sağladı. Nitekim Melikşah, Hasan Sabbâh'a karşı mücadele edebilmek için elinden geleni yaptı. Bu kapsamda Nizâmiye medreselerinin[641] ülkenin dört bir tarafında yaygınlaştırılması sağlanarak propagandacı dâîlere karşı etkin bir mücadele yürütüldü.[642]

Sultan Melikşah Bâtınîler ile mücadelesinde diplomasiyi de kullanarak Hasan Sabbâh'a elçi ile mektup gönderdi.[643] Melikşah mektubunda Hasan Sabbâh'ı, dâîleri aracılığıyla ulema ve ümerayı öldürmesinden dolayı tehdit ederek kendisini itaate davet etti. Ayrıca yeni bir din meydana getirmeye çalışmaması ve cahil insanları kendi menfaatleri doğrultusunda

---

638 Arapça'da *"seslenmek, çağırmak, davet etmek"* manasındaki *da've* ya da *duâ* kökünden sıfat olan *dâî, "insanları kendi din veya mezhebine çağıran kimse"* demektir. Dâî terimi; ıstılahî olarak şahısları belirli bir dinî doktrine, mezhebe veya siyasi harekete intisap etmeye çağıran misyonerleri tanımlar. Bu görevliler, bilhassa Bâtınî karakterli hareketlerin teşkilatlanma şemasında hayati bir rol üstlenmiştir. Tarihsel süreçte İsmâîliyye, Karmatîler ve Dürzîlik gibi yapıların yayılma stratejilerinde ve literatürlerinde Dâîlerin faaliyetlerine sıklıkla tesadüf edilmektedir. Manada itina ile yetiştirilen dâîler, Fâtımîler zamanında Kur'ân-ı Kerim, Tefsir, Fıkıh, Hadis, da'vet nazariyesi, dinî kıssalar, münazara üslûbu, bid'at ehli, felsefe, mantık gibi alanlarda eğitim görmüşlerdir. Dâîler faaliyetlerini ise genellikle gizli ve ihtilalci yöntemler geliştirerek sürdürmüşlerdir. bk. Öz, 1993: 420-421. XI. yüzyılda Fâtımîler, dâîler vasıtasıyla Kahire merkez olmak üzere yoğun bir şekilde İran, Hicaz, Yemen ve Irak'a kadar olan coğrafyada yayılmayı başarmışlardır. Fâtımî ve Abbâsî halifeleri arasında baş gösteren Sünni-Şiî çatışması, Sünni İslâm aleminin liderliği Selçuklulara geçince onların ilgilenmek mecburiyetinde oldukları en mühim meselelerden biri İsmâilîlik olmuştur. Selçuklular, başta İran olmak üzere tüm bölgelerde Fâtımîlere karşı askerî mücadele yaparken aynı zamanda İsmâilî dâîlere karşı da fikrî ve ilmî mücadele vermiştir. bk. Ocak, 2002: 166.; Arayancan, 2017: 271-272.

639 Hasan Sabbâh'ın ihdas ettiği ed-Davetü'l Cedide (Yeni Davet) teşkilatı bünyesindeki Fedâîler, erken yaşlardan itibaren sistematik bir eğitim sürecine tabi tutulmuşlardır. Literatürde yer alan rivayetlere göre, bu müntesiplerin iradeleri, çeşitli uyuşturucu maddeler ve kurgusal mizansenler aracılığıyla teslim alınmıştır. Teşkilatın en güçlü motivasyon aracı, kale içinde inşa edilen sahte cennetler olmuştur. Fedâîler, *"İmam-ı Ma'sûm"* addettikleri liderleri uğruna canlarını feda ettikleri takdirde, dünyada tattıkları bu hazlara ebediyen kavuşacakları inancıyla radikal bir itaat psikolojisine sürüklenmişlerdir bk. Çağatay ve Çubukçu, 1985: 91.

640 Özaydın, 1997b: 347-350.

641 Nizâmiye Medreseleri'nin ilk örneği, devletin ilk pâyitahtı olan Nîşâbûr'da teşekkül ettirildi. Vezir Nizâmülmülk'ün bu eğitim müesseselerini faaliyete geçirebilmek adına Sultan Alp Arslan'dan talep ettiği resmî onayın istihsali, sıradan bir bürokratik süreçten ziyade, vuku bulan dikkat çekici bir hadisenin sonucunda mümkün oldu. Sultan, Ağustos 1065 tarihinde Nîşâbûr'da bulunduğu sırada bir mescidin önünde perişan haldeki kıyafetlerle bekleşen fakirleri görüp bunların kim olduklarını sordu. Nizâmülmülk: *"Onlar ilim arayanlardır."* şeklinde cevap vermiş, Sultanın bekleşen grubun halinden etkilendiğini görerek *"ilim arayanlar"* için kalacak yer inşa etme ve onlara rızık verme hususunda kendisinden izin istedi. Alp Arslan, mezkûr hadise üzerine gerekli icazeti vermekle iktifa etmedi ve bu eğitim hamlesinin yalnızca Nîşâbûr'a münhasır kalmayıp bütün ülkeye yayılmasını irade etti. Sultan'ın bu emri doğrultusunda, baş müderrisliğine devrin önde gelen kelam âlimi İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin tayin edileceği Nîşâbûr Nizâmiye Medresesi'nin inşasına başlandı, temelleri atıldı ve en geç 1067'de eğitim hayatına başladı. Nîşâbûr ile başlayan medrese inşası, daha sonra Bağdad, İsfahan, Belh, Merv, Herat, Basra, Amül, Bûşenc, Musul, Rey ve Hârgird gibi önemli Selçuklu şehirlerinde açılan yeni medreselerle devam ettirildi. bk. Piyadeoğlu, 2018: 128.

642 Özaydın, 2002: 197.

643 Bahsi geçen mektuba Hasan Sabbâh da cevabi nitelikte bir mektup ile karşılık vermiştir. Bu mektuplaşmalar O. Turan tarafından kabul edilmekle birlikte; bk. Turan, 2008: 316. İ. Kafesoğlu ve B. Lewis mektupların uydurma olduğunu belirtmektedirler. Kafesoğlu, 1973: 199.; Lewis, 2014: 71. Biz çalışmamızda bahsi geçen mektupları olup olmadıklarından ziyade konumuzla bağlantısını düşünerek ele aldık.

kullanmaması için uyararak bu talepleri yerine getirilmezse üzerine büyük bir ordu sevk edileceğini bildirdi.[644] Ancak Hasan Sabbâh, Sultanın mektubunu ciddiye almayarak elçiye sahip olduğu gücü göstermek istedi. Bunun için yanındaki adamlardan ikisine kendilerini öldürmelerini emretti. Adamlardan biri elindeki bıçakla boğazını keserken, diğeri ise kaleden kendisini aşağıya attı. Elçi, Melikşah'ın yanına gidip gördüklerini anlatınca sultan duyduklarına oldukça şaşırmıştır.[645]

Öncelikle bahsi geçen mektuplar ve içerikleri değerlendirildiğinde, devrin en büyük hükümdarlarından olan Melikşah'ın daha devlet teşekkülünü dahi tamamlayamayan ve faaliyetlerini bir nevi terör eylemi şeklinde gerçekleştiren Hasan Sabbâh'ı ve Bâtînileri muhatap alıp, kendisinin bizzat mektup yazıp elçi göndermesi akla uygun gelmemekle birlikte dönemin diplomatik teamüllerine de aykırıdır. Selçuklu sultanları yukarıda da zikredildiği üzere bazı durumlarda kendilerine tâbiî olan hanedanlıklarla bile doğrudan temasa geçmeyerek bu işi vezirleri üzerinden halletmişlerdir. Musul emîri Müslim'in sultan yerine vezir Nizâmülmülk tarafından muhatap alınması bu durumun en bariz örneklerinden birisidir. Ancak Bâtînilerin propagandaları ile faaliyetlerinin artması ve Selçuklu Devleti'ni tehdit eder hale gelmesi Sultan'ın bu konuya doğrudan müdahil olmasını da gerektirmiş olabilir ki; Şiî propagandanın önünü kesmek için Nizâmiye Medreselerinin çoğaltılması ve ülke geneline yayılması bu dönemde olmuştur. Bunun yanında mektupların gerçekliği kabul edildiğinde de özellikle Hasan Sabbâh'ın Sultan'a gönderdiği mektupların muhteviyatında da diplomatik açıdan sorunlar olduğu görülür. Nitekim Sabbâh, mektubunda sultana hürmetkâr bir dille karşılık verirken Abbâsî Halifesi ve Nizâmülmülk aleyhine ifadeler kullanmıştır.

Sultan Melikşah devri Selçuklu-Fâtımî ilişkileri diplomatik olarak değerlendirildiğinde iki taraf arasındaki temasların dolaylı yollardan gerçekleştiği söylenebilir. İslâm dünyasının liderliği için birbirlerine her daim rakip olan iki devlet arasında bu dönemde doğrudan diplomatik temas gerçekleşmemiştir. Bunun yerine Fâtımîler, çıkarları doğrultusunda Selçuklulara karşı Sünni yerel Arap emîrleri ile diplomatik ilişkiler kurarak onları yanına çekmeye çalışmıştır. Sultan Melikşah ise Fâtımîlerin bu siyasetine bahsi geçen emîrlerle diplomatik ilişkileri geliştirerek karşılık vermiş ve bu emîrlerin Selçukluların yanında kalmaları sağlanmıştır.

---

[644] Yaltkaya, 1926: 22-31.; Ocak, 2002: 222.; Turan, 2008: 316. Hasan Sabbâh ise cevabi nitelikte mektubunda sultana hürmetkâr bir dille karşılık vermiş, ancak Abbâsî Halifesi ve Nizâmülmülk aleyhine ifadeler kullanmaktan da çekinmemiştir. bk. Yaltkaya, 1926: 23 vd. Bahsi geçen mektupların Türkçe tercümeleri için bk. Adıgüzel, 2014: 209-215.

[645] İbn Kesîr, 1994, XII: 309. Krş. Yaltkaya, 1926: 23.; Ocak, 2002: 223.

2.2.3. Bizans İmparatorluğu

Melikşah dönemi Selçuklu-Bizans ilişkileri Sultan'ın tahta çıkışından kısa bir süre sonra başlamıştır. Alp Arslan'ın hükümdarlığı sırasında genellikle askerî mücadeleler şeklinde cereyan eden ilişkiler bu dönemde karşılıklı çıkarlara dayanan anlaşmalar yapılarak devam ettirilmiş, iki devlet arasındaki diplomatik temaslar ise genellikle elçi teatisi ve mektuplar yoluyla gelişmiştir. Melikşah'ın hükümdarlığı sırasında en güçlü dönemini yaşayan Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkilerin temelinde iki taraf için de Türkiye Selçuklu Devleti yer almaktaydı. Melikşah açısından Anadolu'da kurulan diğer Türk beylikleri gibi Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiî olarak kurulan bu Selçuklu Devleti'nin üzerinde nüfuz ve kontrol tesis edilmeliyken, Bizans için sınırlarında kurulan bu yeni devletin büyüyerek kendisine sorun oluşturması engellenmeliydi.

Malazgirt Zaferi'nin ardından Alp Arslan ile Diogenes arasında imzalanan anlaşmanın Bizans İmparatorluğu'ndaki taht değişikliğinden dolayı geçerliliğini yitirmesinin ardından bizzat Alp Arslan'ın emriyle Türk beyleri Anadolu'da fetih hareketlerine başladı.[646] Aynı dönemde Bizans, Bulgar isyanı ve Peçenek istilası nedeniyle iki ateş arasında kaldı. Sultan Alp Arslan'ın Batı Türkistan seferinde öldüğü ve yerine oğlu Melikşah'ın geçtiği bu dönemde, Bizans tahtında ise VII. Mikhail Dukas bulunuyordu. İmparator, Türklere karşı Şubat 1074'te Papa'ya müracaat etti ve Ortodoks kilisesini Katolik kilisesi ile birleştirme vaadiyle askerî yardım talebinde bulundu. Türklerin ilerleyişinden rahatsızlık duyan Papa VII. Gregorius, Dukas'ın teklifine olumlu yaklaşsa da Bizans İmparatorluğu'na yardım edecek durumda değildi. Bu nedenle İmparatorun Türklere karşı yardım çağrısı sonuçsuz kalmış oldu.[647]

Papa'dan istediği desteği alamayan İmparator Mikhail Dukas, Türk akınlarının artarak devam etmesi üzerine Selçuklu Sultanı Melikşah ile barış yapmak için girişimde bulundu ve bu amaçla ilk diplomatik teması Mervânî emîri Nizameddin b. Mervân aracılığıyla Abbâsî Halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh gerçekleştirdi. Mervânî emîrinin imparatorun mektubunu halifeye götürdüğü heyette Bizans elçisi de vardı. Elçi Bağdat'a biri halifeye, diğeri halifenin vezirine olmak üzere, iki mektup götürüyordu. Süryanice satırlar altında Arapça tercümesinin de yazıldığı mektuplarda, halife ve vezirin *"Sultan Melikşah ile barış yapılması konusunda aracılık etmeleri"*[648] talep edilmekteydi. Melikşah'ın bu sırada Türkistan ve Gazne'de meydana gelen sorunlarla meşgul olması nedeniyle görüşmeler o zaman için gerçekleşmedi. Bizans İmparatoru Dukas'ın Sultan Melikşah ile barış yapma isteği iki yıl sonra tekrar gündeme geldi.

---

[646] Uzunçarşılı, 1988: 17.; Turan, 2018: 64.; Sevim, 2020: 84-86.
[647] Bryennios, 2008: 116. Krş. Nicol, 2000: 51-52.; Demirkent, 2002: 652.; Gül, 2014: 26.; Turan, 2018: 82.; Ostrogorsky, 2023: 320.
[648] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 196.

Nitekim 1076'da Kafkasya seferine çıkan Melikşah Arran'da iken, Abbâsî Halifesinin aracılığıyla huzuruna çıkabilen Bizans elçisi, *"hazineleri doldurup taşıran ve muhasipleri şaşırtan birçok emvali"* takdim ederek İmparatorun anlaşma talebini iletti.[649] Kaynaklarda İmparatorun mektubunun içeriğine ve elçi ile olan görüşmelere dair herhangi bir kayıt bulunmadığından iki taraf arasında herhangi bir antlaşmanın yapılıp yapılmadığına dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak İmparator Dukas'ın barış önerisinin Sultan Melikşah tarafından kabul edilmiş olduğu daha sonra cereyan eden bazı hadiselerle teyit edilebilmektedir.

İmparator ile Sultan arasında antlaşmanın gerçekleşmiş olabileceğini gösteren hadiselerden ilki; Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın Bizans İmparatorluğu'ndaki taht kavgalarına müdahil olarak 1078'de Mikhail Dukas'a karşı Nikephoros Botaneiates'e askerî yardım sağlaması ve bu sayede Botaneiates'in imparator olmasıdır.[650]. Süleymanşah'ın, bu taht kavgasında Botaneiates'in yanında yer alması, Sultan Melikşah'ın Kutalmışoğulları'na karşı İmparator Dukas'la yaptığı antlaşmaya karşı bir hamle yapmak istemesinin bir sonucu olabileceği ihtimaller dâhilindedir.[651]

Bahsi geçen antlaşmanın onaylanmış olabileceğini gösteren hadiselerden ikincisi; İmparator Aleksios Komnenos devrine ilişkin bir kayıttır. Bu kayda göre Bizans İmparatoru Aleksios, 1089-1090'da yıllık haracı ödemek üzere Sultan Melikşah nezdine bir elçi göndererek diplomatik temas gerçekleştirdi.[652] İki taraf arsındaki bu diplomatik ilişki şu şekilde cereyan etti: Sultan Melikşah, Türkistan'da meydana gelen karışıklıkları halletmek üzere 1089'da sefere çıktığında ordu henüz İsfahan da iken Bizans elçisi geldi. Bizans'ın ödemekle yükümlü olduğu haracı getiren elçinin Sultan'la görüşme isteğini vezir Nizâmülmülk, Sultan'ın meşgul olduğunu, isteklerinin bu nedenle iletilemeyeceğini, kendileriyle birlikte sefere gelirse o zaman Sultan ile görüşülebileceğini söyleyerek kabul etmedi. Selçuklu ordusu Kaşgar'a vardığında Nizâmülmülk elçiyi Sultan ile görüştürmeden getirdiklerini de alıp ülkesine dönmesine izin verdi. Vezir, böyle davranmasının sebebini; *"Tarih kitaplarında Bizans İmparatorunun elçisinin cizyeyi Kaşgar sınırında ödediğini, Sultan Melikşah'ın hâkimiyet sahasının genişliğini gören elçinin bu durumu efendisine bildirmesini; İmparatorun da sultandan daha fazla korkarak itaatten çıkmayı düşünmemesi için bizden bahsetmelerini istiyorum"* [653] ifadeleriyle açıklar.

---

[649] el-Hüseynî, 1943: 43.; Krş. Turan, 2018: 86.; Ağırnaslı, 2020: 222.
[650] Attaleiates, 1997: 457 vd.; Abû'l-Farac, 1999, I: 327.; Bryennios, 2008: 133-142.; Zonaras, 2008: 148. Detaylı bilgi için ayrıca bk. Turan, 2018: 85.; Norwich, 2013: 284.; Ostrogorsky, 2023: 322.
[651] Bryennios, 2008: 133-135.; Laurent, 1988, 224-225.; Koca, 2016: 63-64.; Turan, 2018: 89.; Ağırnaslı, 2020: 222.
[652] el-Hüseynî, 1943: 44-45.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 154.; Ahmed b. Mahmûd, 2011: 155.
[653] el-Hüseynî, 1943: 44-45.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 154.; Müneccimbaşı, 2000, I: 59.; Ahmed b. Mahmûd, 2011: 155.

Dönemin İslâm kaynakları tarafından nakledilen bu rivayetten hareketle, 1076 tarihli Selçuklu-Bizans ahitnamesinin tam metni elimizde bulunmasa da maddelerinden birinin Bizans'ın yıllık vergi ödemesi mükellefiyeti olduğu istidlal edilebilir. Ayrıca bu diplomatik temas, hiyerarşik güç dengesi açısından da mühim veriler sunmaktadır. Elçilerin talepleriyle değil, ancak Sultan'ın iradesi ve takdiriyle huzura kabul edilmeleri, Selçuklu hâkimiyet anlayışının bir tezahürüdür. Selçuklu bürokrasisi, ecnebi elçiler üzerinde hedeflenen siyasi otoriteyi ve devletin azametini hissettirmek maksadıyla, kabul merasimlerini ve teşrifat kurallarını stratejik bir psikolojik baskı aracı olarak kullanmıştır.

İki devlet arasındaki diplomatik münasebetler bu kez Melikşah'ın girişimiyle gerçekleşti. Sultan 1086'da Siyâvuş isimli elçiyi saldırmazlık anlaşması yapmak için bir mektupla birlikte Konstantinopolis'e gönderdi. Bu diplomatik temasın Selçuklular açısından iki mühim sebebi vardı. Bunlardan ilki; yakın zamanda Melik Tutuş'la girdiği mücadelede hayatını kaybeden Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymanşah'ın yerine İznik'te devleti idare eden nâibi Ebû'l-Kâsım'ın, Bizans'tan yardım almasını engelleyerek İmparator'un Anadolu'da merkezi otoriteden mahrum kalan Türk beylerinin güçsüz durumundan yaralanmasına mâni olmaktı. İkincisi ise; İmparator Aleksios ile çocuklarını evlendirerek akraba olmaktı. Sultan Melikşah bu isteğinin karşılığında Türkmenleri kıyı bölgelerinden çekerek fethettikleri yerleri Bizans'a geri vermeyi vaat ediyordu.[654]

İmparator Aleksios Komnenos, Sultan Melikşah'ın mektubunu mütalaa etti, ancak Türklere yönelik etnik önyargısı sebebiyle evlilik teklifini ciddiye almadı. Buna mukabil, diplomatik krizi stratejik bir avantaja çevirmeyi hedefleyen İmparator, elçi Siyâvuş'un şeceresindeki Gürcü kökenini kullanarak onu manipüle etti. Yüksek bürokratik mevki vaadiyle Siyâvuş'u iltica ve din değiştirmeye ikna eden İmparator, sadakati satın alınan elçiyi bir muhbir olarak kullandı. Siyâvuş, görünürde Sultan'ın yetkisiyle, hakikatte ise Bizans'ın emriyle Sinop ve havalisindeki müstahkem mevkileri teftiş etti ve bu kaleleri Bizans valilerine devretti. Görevin hitamında Konstantinopolis'e dönen Siyâvuş, vaftiz oldu ve taltif edildi.[655]

Sultan Melikşah, Bizans'a gönderdiği mektubunun cevabını beklerken elçi Siyâvuş'un ihanetini öğrendi. Melikşah yine de Bizans İmparatoru ile anlaşma yapmaktan vazgeçmedi. Bizans'ı yıllık vergi almak suretiyle bir nevi kendisine bağlamayı düşünen Sultan bu maksatla 1092'de Emîr Bozan'ı, Ebû'l Kasım üzerine gönderirken, Bizans İmparatoru'na iletilmek üzere bir mektup verdi. Sultan bazı vaatlerine karşılık imparatorun kızlarından birini büyük oğluyla

[654] Demirkent, 1996: 2.; Sevim ve Merçil, 2023: 116-118. Anna Kommena, Sultan Melikşah'ın Bizans İmparatoruna elçi gönderme gerekçelerinden birisi olarak ilginç bir hususa da değinmektedir. O husus, Melikşah'ın Tutuş'un güçlenmesinden endişe ediyor olmasıdır. bk. Komnena, 1996: 195.
[655] Komnena, 1996: 195-196.; Öngül, 2016: 92.; Koca, 2016: 76-77.

evlendirmek isteğini tekrarlıyordu.[656] Sultan Melikşah'ın İmparator Aleksios'a gönderdiği mektup durumu net olarak açıklamakla birlikte mektubun içeriği şu şekildedir:

> "İmparator! Sana ilişkin şeyleri öğrendim; nasıl daha devletin yönetimine henüz geçmiş iken kendinî çeşitli tehlikelerle karşı karşıya bulduğunu; nasıl, sen Latinleri yeni haklamış iken İskitlerin (Peçenekler) sana karşı saldırı hazırlığına giriştiklerini; Emîr Ebû'l Kasım'ın kendisinin de (vaktiyle) Süleyman'ın seninle yapmış bulunduğu antlaşmayı çiğneyerek Asya'yı Damalis / Üsküdar'a kadar talan ettiğini bana anlattılar. Ebû'l Kasım'ın o yörelerden kovulmasını ve Asya'nın Antakya ile birlikte senin egemenliğine dönmesini istiyorsan oğullarımın en büyüğü ile evlendirilmek üzere bana kızını gönder. Böylelikle artık engel tanımayacaksın ve yanında bağlaşık olarak ben bulununca yalnız doğuda değil ta İllyrikon/Arnavutluk'a kadar ve tüm batıda her şeyi başaracaksın; bizim sana göndereceğimiz ordular sayesinde artık hiç kimse sana karşı koyamayacak."[657]

Sultan'ın İmparator'a gönderdiği mektup tahlil edildiğinde; ilk olarak göze çarpan husus, Melikşah'ın, Aleksios'un içinde bulunduğu durumu çok iyi bilmesi ve onu ikna etmek için bu zorlukları dile getirmesidir. Diplomasinin önemli kurallarından biri de muhatabın içinde bulunduğu durumdan haberdar olarak pozisyonunu ona göre belirlemektir ki işte Melikşah mektubunda bu minvalde hareket etmiştir. Ayrıca Sultan, İmparator'a eğer kendisiyle anlaşırsa bu sorunlardan kurtulmasını sağlayacağını bildirerek gücünü gösterip anlaşmayı kabul etmesini sağlamaya çalışmıştır.

Selçuklu Devleti'nin gücünden çekinen İmparator Aleksios, Sultan Melikşah'ın mektubuna mukabelede bulunmak üzere dört kişilik bir elçilik heyeti teşkil etti. Ebû'l-Kâsım'ın siyaset sahnesinden bertaraf edilmesini memnuniyetle karşılayan İmparator'un, Melikşah'ın sulh teklifini kabul etmesine rağmen evlilik teklifini yine askıda bıraktığı anlaşılmaktadır. Fakat Sultan Melikşah'ın ölüm haberi, Bizans heyetine henüz İsfahan'a varmadan ulaştı. Bu mühim gelişme üzerine elçiler, 18-19 Kasım 1092 tarihlerinde vazifelerini sonlandırarak geri döndü. Sultan'ın vefatı, Selçuklu-Bizans iş birliği için ön şart olarak sunulan akrabalık tesisi koşulunu fiilen hükümsüz kıldı. Böylece İmparator Aleksios, diplomatik bir manevra ile ertelediği ve arzu etmediği bu ailevi ve siyasi mükellefiyetten, değişen şartlar sayesinde kurtuldu.

Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında vuku bulan bu diplomatik temaslar, her iki taraf için de dikkate değer siyasi ve idari neticeler doğurmuştur. Bilhassa Selçuklu cenahında elçi olarak vazifelendirilen Siyâvuş'un irtikâp ettiği hıyanet, devlet hafızasında önemli bir yer edinmiştir. Bu vaka üzerinden hareketle, elçilerin en önemli vasıfları arasında güven ve sadakat mefhumunun olduğu söylenebilir. Bizans tarafında ise elçinin ihaneti sayesinde savaşla alınamayan yerler ele geçirilmiştir. Kaynaklarda Siyâvuş örneği haricinde Büyük Selçuklu Devleti'ni temsil eden hiçbir elçinin ihanet etmediği biliniyor olsa da bu örnek

[656] Komnena, 1996: 203.
[657] Komnena, 1996: 204.

elçilerin kandırılabildiği ve karşı taraf için hareket edebileceğini göstermektedir. Bu hadisenin diğer bir boyutu da Melikşah'ın Selçuklu elçisinin ihaneti üzerinde fazla durmayarak Bizans İmparatorluğu'na yeni bir elçi göndermesidir. Bunun nedeni Sultan'ın, Türkiye Selçukluları'na karşı yürüttüğü siyasettir.

2.2.4. Gazneliler

Selçuklular ile Gazneliler arasındaki diplomatik ilişkiler Sultan Melikşah devrinde artarak devam etmiştir. Alp Arslan'ın ölümüyle Selçuklu Devleti'ndeki taht mücadelesini fırsat bilerek harekete geçen Gazneliler Selçuklu hâkimiyetindeki topraklara saldırmışlar, Sultan Melikşah'ın iç işlerini halledip karşı askerî harekete geçmesi sonucu elçiler aracılığıyla barış istemek zorunda kalmışlardır. Bu vesileyle ilk diplomatik temas da gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu dönemde Selçuklular ile Gazneliler arasında yine siyasi evlilikler gerçekleştirilerek barışçıl bir yol izlenmiştir. Sultan Melikşah'ın bu siyasi evlilikleri kabul etmesinde batı odaklı bir siyaset yürütmesi etkili olmuştur. Nitekim Sultan, batı fetihlerini gerçekleştirirken doğudan Gazneliler yoluyla devlete gelebilecek tehlikeleri akrabalık bağı tesis ederek bertaraf etmek istemiştir.

Sultan Melikşah'ın Gazneliler ile ilk siyasi ilişkisi tahta cülus etmesinin hemen akabinde Kavurt ile giriştiği taht mücadelesi sırasında gerçekleşti. Gazneliler bu taht mücadelesinden istifade ederek h.465/Ocak-Şubat 1073'te Melikşah'ın Emirü'l-Ümera lakaplı amcası Osman'ın idaresindeki Tohâristan[658] bölgesine saldırdı ve onu esir etti. Osman, maiyeti ve hazinesiyle birlikte esir edilerek Gazne'ye nakledildi. Melikşah'ın emîrlerinden Gümüştekin onları takip etse de Gazneliler Çiğilkent'i yağmalayarak geri çekildi.[659] Ancak Sultan'ın Tirmiz istikametine bir sefer hazırlığında olduğu istihbaratını alan Gazne Hükümdarı İbrahim, muhtemel bir çatışmadan imtina ederek Osman'ı serbest bıraktı. Akabinde diplomatik kanalları devreye sokan Sultan İbrahim, bir elçilik heyeti ve hediyeler göndererek hem sulh tesisi hem de hanedanlar arası sıhriyet talebinde bulundu. Hatta Melikşah'ın kızı Gevher'i şehzadesi Mesud'a istedi. Sultan Melikşah bu evlilik teklifini onayladı ve kızını Mesud'a verdi.[660]

---

[658] Tohâristan, Belh bölgesinde önemli bir alan kaplayan ve dördüncü iklim kuşağında yer alan bir bölgedir. bk. Ebû'l-Fidâ, 2017: 359. İsmi bazı kaynaklarda "ت" harfiyle yazılmış olsa da doğru yazımı "ط" harfiyle ifade edilmektedir. Coğrafyacılar, bölgenin konumu konusunda tam bir görüş birliğine varamamış olsalar da bazı kaynaklar Tohâristan'ı Yukarı ve Aşağı Tohâristan olarak iki kısma ayırmaktadır. Yukarı Tohâristan, Belh'in doğusunda ve Ceyhun Nehri'nin batısında, bazı kaynaklara göre ise güneyinde konumlanırken; Aşağı Tohâristan ise daha doğuda ve Ceyhun Nehri'nin batısında yer almaktadır. bk. Yâkût el-Hamevî, 1979, IV: 23.

[659] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 81-82.; Kapar, 2021: 38.

[660] Kafesoğlu, 1973: 18.; Turan, 2008: 198-199.; Yenidoğan, 2023: 76. Sultan Melikşah, Hârizm, Horasan ve Irak'tan büyük bir ordu toplayarak Gazne'ye yürümeyi planlamıştı. Gazne Sultanı İbrahim, saygısı, görkemi, cesareti ve cömertliğiyle bilinen Raşîd isimli bir elçiyi, birkaç deve yükü hediye ile birlikte Melikşah'a gönderdi. Ayrıca, elçi, mesafe çok büyük olduğu için gerektiğinde kullanmak üzere yanında birkaç deve yükü hediyelik eşya da taşımaktaydı. Melikşah, hediyelerin bolluğu karşısında şaşırdı. Ertesi gün, elçiye cömertliğini göstermek için bin Nişâbûr dinarı, bir altın leğen, bir kupa ve altın eyerli bir at gönderdi. Zira sultanlar, çeşitli nedenlerle elçiler üzerinde etki yaratmak için hediyeler gönderirlerdi. Melikşah bir gün elçi ile yürüyüşe çıktı ve onu askerlerinin

Sultan Melikşah'ın bu sulh ve evlilik teklifini kabul etmesindeki en önemli neden bu dönemde batı odaklı siyaset yürütmesi ve bu nedenle doğuda kendisine sorun oluşturacak bir devlet bırakmak istememesidir. Bunun yanında devletin doğu sınırlarında Gazneliler ile daha büyük sorunlar oluşmasını istemediğinden barış merkezli bir siyaset takip etmiş olabilir. Bu evlilik sayesinde doğudan Gazneliler yoluyla devlete gelebilecek tehlikeler akrabalık bağı tesis edilerek bertaraf edilmek istenmiştir.

Selçuklular ile Gazneliler arasında bu dönemde bir başka diplomatik temas h.477/1084-1085'te Melik Tekiş'in isyanı sırasında gerçekleşti. Melikşah bu isyan hareketini bastırmak için[661] Tekiş'in bulunduğu Venec Kalesi'ni kuşatmışken, Gazne'den bir elçilik heyeti geldi. Bu heyetin amacı Sultan Melikşah'ın Tekiş'i affetmesi için arabuluculuk yapmaktı. Gazne elçisinin geliş nedenini öğrenen sultan elçiye, *"İnşallah bu iş tamam olduktan sonra niyetimiz sizin üzerinize yürümektir."* dedi. Tekiş için de *"Bu kendinî bilmezin bize karşı isyanı ve cesareti sizdendir"* ifadelerini kullandı. Bunun üzerine elçi Gazne Sultanı'nın ağzından şöyle konuştu; *"Biz daima önceden onlarla yaptığımız antlaşma ve söz üzerineyiz. Onlar bizden incinmesin diye, ben Gazne'yi terk ettim. Halkım, mallarım eşyalarımın hepsini alarak Hind ülkesine gittim. Bundan sonra benim onlar ile savaşmam ihtimali yoktur. Belki benim işin*

---

bulunduğu alana götürerek ona kimin ordusunun daha büyük olduğunu sordu. Elçi, Sultan'a her yıl hacamat için Gazne'ye gelenlerin çadırlarının kalabalığı sizin ordunuzdan daha büyüktür şeklinde cevap verdi. Sultan daha sonra elçi şerefine bir ziyafet tertip etti. Bu sefer Melikşah, elçiye masadaki meyveler arasında, bölgede büyüklüğüyle meşhur bir armut gösterdi ve Gazne'de böyle bir armut olup olmadığını sordu. Elçi cevaben, ülkesinde 375 ila 750 gram arasında değişen ağırlıkta armutlar olduğunu ve bunların bin tanesinin bir fil tarafından taşındığını söyledi. Ayrıca bu filin insanlar gibi kendisine söylenen her şeyi yaptığını belirtti. Sultan Melikşah, söylenenlerin doğruluğunu inanmasa da ona ülkesinde başka neler olduğunu sordu. Elçi, ülkesinde insan gibi konuşan bir kuş olduğunu, siyah yüzlü ve beyaz gövdeli bir maymun, yine beyaz yüzlü ve siyah gövdeli başka bir maymun oluğunu söyledi. Melikşah bu söylediklerinin yalandan başka bir şey olamayacağını söyledi. Bunun üzerine elçi ayağa kalkarak Sultan'a söylediklerimi ispat edebilirsem istediğim yapılır mı diye sordu. Melikşah ise cevaben söylediklerini ispat edersen, ne istersen kabul ederim dedi. Bunun üzerine elçi, Gazne sultanına bir mektup yazarak büyük bir armut, bir dişi fil, iki devekuşu, bir çift erkek ve dişi tavus kuşu, bir çift papağan, konuşan ve Kuran okuyan bir çift kuş ve bir çift siyah ve beyaz maymun talep etti. Elçi, sultana söylediklerini kanıtladığında, sultanın ordusuna Gazne'ye ilerlemeyi durdurmalarını ve anlaşmaya göre şehzadelerinin Melikşah'ın kızıyla evlenmelerini istedi. Sultan sözünü tuttu ve bu istekleri kabul etti. bk. Fakhr-i Mudabbîr, 1967: 149-156. Elçi, zekâsını kullanarak Melikşah ile bir anlaşma yaptı ve bu anlaşma iki devlet arasındaki bağı daha da güçlendirdi. Bu hadiseden elçilerin ne kadar zeki insanlar olduklarını anlayabilmekteyiz.

[661] Sultan Melikşah'ın, başta kendi ailesinden Melik Kavurd ve Tekiş olmak üzere asilere karşı sert önlemler aldığı ve cezalandırmalarda bulunduğu bilinmektedir. Bu durum dönemin bazı şairlerinin şiirlerine de konu olmuştur. Örneğin şair Mu'izzî'nin, bu durum hakkındaki şu beyitleri;

"Sultanlık davasına kolu ve kılıcı mucize etti
Tüm davacılardan önce gerek doğuya gerekse batıya, dünyaya ders oldu.
Sultanların Bundan önce yüz orduyla (yaptığı)işi, O, bir Hacip ve bir mektup, bir fermanla yaptı". bk. Mu'izzî, 2006: 177. Sultan'ın bu sert tutumunun, şairler arasında bile bilindiğine ve sohbet konusu olduğuna kanıt gösterilebilir. Şair şiirlerinde, Melikşah'ın, sert önlemleri sayesinde tahtı kazandığını vurgulayarak, özellikle saltanatının ilk zamanlarında Kavurd'a karşı yaptığı amansız savaşın hem doğuya hem de batıya büyük bir ders olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Mu'izzî, ülkede sükûnetinin sağlanması ve isyanların önlenmesi için böyle bir tutumun doğru olduğunu savunmuştur. bk. Boyle, 2012, V: 94.

onlara alçak gönüllü davranmaktır"[662] diyerek sultanı yumuşatmayı başardı. Elçi, böylece Sultan Melikşah'ın Gazne Sultanı'na olan kinini giderdi.

2.2.5. Tâbiî Devletler ve Hanedanlıklar

Sultan Melikşah, Tuğrul Bey ve Alp Arslan devrinde teşekkül eden tâbiî devlet anlayışını üzerinde bazı değişiklikler yaparak devam ettirmiş, bu devletlerden bazılarının statülerini yenilemiş, üçüncü kategoriden devletlerin ülkelerini ise Türklüğe dönüş siyaseti kapsamında Selçuklu soyundan gelen meliklere tevcih ederek birinci kategoriden tâbiî devletlerin kurulmasını sağlamıştır.[663] Biz bu tâbiî devletlerden bazılarını Selçuklu Devleti ile olan diplomatik ilişkilerinin yoğunluğuna göre Türkiye Selçuklu Devleti[664] de dâhil olmak üzere ayrı alt başlıklarda ele alacağız.

2.2.5.1. Türkiye Selçuklu Devleti

Sultan Melikşah dönemi Büyük Selçuklu-Türkiye Selçuklu diplomatik ilişkileri tâbiîlik-metbûluk şeklinde cereyan etmiştir. Melikşah, Selçuklu soyunun iki kolundan biri olan bu tâbiî devlet ile ilişkilerinde geçmişte Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı takip ettiği siyaseti her zaman göz önünde bulundurmuş ve ona göre hareket etmiştir. İki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin şekillenmesinde genellikle Süleymanşah'ın Anadolu'daki faaliyetleri ve fetih hareketleri etkili olmuştur. Melikşah ise Türkiye Selçuklu Devleti'ni kontrol altında tutabilmek için özellikle Bizans İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. İki taraf arasındaki ilişkileri daha iyi anlayabilmek için öncelikle Türkiye Selçuklu Devleti'nin[665] kuruluşunu ele almak gerekmektedir. Kutalmışoğullarının[666] Anadolu'ya gelişleri hakkında dört görüş bulunmaktadır.

---

[662] Ahmed b. Mahmud, 2011: 145. Tekiş isyanı sırasında Gazneliler ile Selçuklular arasında gerçekleşen elçilik teatisi dönemin önemli kaynaklarından olan Sıbt İbnü'l-Cevzî de farklı anlatılmaktadır. Sıbt, Tekiş isyanı sırasında ilk olarak Sultan Melikşah'ın Gazne hâkimi İbrahim b. Mesud'a haber gönderip; *"Kardeşimle neler yaptın, yani ona güya bir tür iyilik yapıp bana karşı isyan ettirdin. Ben, onu kuşatıp etkisiz bir konuma getirdim. Bu nedenle onun, senin memleketinden başka hiçbir yerden yiyecek alacak imkânı kalmamıştır. Eğer sen, ona yiyecek verilmesi hususunda engel olursan, yani ona yiyecek verme hususunda yardım edersen anlaşmayı bozmuş olursun"* bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 263. dediğini ifade eder. Bu durum üzerine İbrahim'in de hemen Sultan'dan özür dilediğini ve bir elçilik heyeti göndererek kardeşler arasında arabulucu olacağını bildirdiğini nakleder.

[663] Sultan Melikşah'ın tâbiî devletler üzerinde uygulamaya çalıştığı ancak vakitsiz ölümü nedeniyle tam anlamıyla gerçekleşemeyen Türklüğe dönüş siyaseti hakkında detaylı bilgi için bk. Köymen, 2019: 156-158.

[664] Çalışmanın yöntemi gereği Büyük Selçuklu Devleti'nin birinci kategoriden (başlarında Selçuklu soyundan hükümdar bulunan) tâbiî devletler ile olan diplomatik ilişkilerini ele almadık. Buradaki kıstasımız devletin asıl kurucuları olan Mikail'in oğulları Çağrı ve Tuğrul Bey'in soyundan gelen meliklerin kurdukları devletlerdi. Türkiye Selçuklu Devleti'ni kuran Süleymanşah'ın babası Kutalmış'tır. O da malumu üzere Arslan Yabgu'nun oğludur. Bu nedenle çalışmamızda Büyük Selçuklu-Türkiye Selçuklu diplomatik ilişkilerini ele almaya çalıştık.

[665] Ekler kısmında Kuruluş devrinde Türkiye Selçuklu Devleti sınırlarını gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 13) (Sevim ve Merçil, 2023).

[666] Tuğrul Bey'in ölümünün ardından Alp Arslan'a karşı giriştiği taht mücadelesini kaybeden Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ın, Bizans kaynaklarına göre beş, İslâm kaynaklarına göre ise dört oğlu vardı. Bu kardeşlerden bilinen dördünün ismi; Mansur, Süleymanşah, Alp Yülük ve Devlet (Dolat)'dır. bk. Köymen, 1993: 71.; Yinanç, 2020: 77-78.

Bu görüşlerden ilki; Sultan Alp Arslan'ın, Tuğrul Bey'in ölümünün ardından Selçuklu Devleti'nde ortaya çıkan taht mücadelesini Kutalmış'a karşı kazanmasının akabinde kendisi için artık herhangi bir sorun teşkil etmeyecek olan Kutalmışoğullarını, Malazgirt Savaşı'ndan sonra diğer Selçuklu kumandanları gibi Anadolu'nun fethine memur ettiğidir.[667] Süryani Mihail'inden nakledilen bu görüşün öne sürülme sebebi müellifin Malazgirt Savaşı'na katılan emîrler arasında Süleymanşah'ı da göstermesi ve savaşın ardından Alp Arslan tarafından kendisine Kapadokya ve Pont'un idaresinin verildiğini aktarmasıdır.[668] Ancak Mihail'in verdiği bu bilgiler başka hiçbir kaynakta geçmediği gibi Süleymanşah'ın Malazgirt Savaşı'na katılıp katılmadığı konusu da tartışmalıdır.[669]

İkinci görüş; Sultan Alp Arslan'ın, Kutalmış'a karşı taht mücadelesini kazanmasının ardından ondan olan akrabalarını ve ona tâbiî olan beyleri öldürmek istemesi üzerine veziri Nizâmülmülk'ün buna engel olarak Alp Arslan'ı bu emrinden vazgeçirmesidir. Ardından yine Nizâmülmülk'ün tavsiyesi ile Alp Arslan, Kutalmışoğullarından meliklik ünvanlarını alarak onları gaza hareketlerinde bulunurken şehit edilip bertaraf olmaları için Bizans sınırlarına, Diyarbakır ve Urfa arasında yer alan Birecik'e yerleşmelerine karar vermiştir.[670] Bu görüşü destekleyen kaynaklar Sultan Alp Arslan'ın, Kutalmış'ı bertaraf ettikten sonra onun oğullarından Süleymanşah'ı kendisine itaat edeceğine dair yemin etmesinin ardından Anadolu'nun fethine memur edildiğini söylerler.[671]

Üçüncü görüş; Sultan Alp Arslan'ın ölümünden sonra tahta çıkan Melikşah'a isyan eden Kavurd'a karşı Anadolu'da fetih hareketlerinde bulunan Artuk Bey'in, merkeze çağrılması üzerine Rey'de göz hapsinde tutulan Kutalmışoğullarının isyan sırasındaki karışıklıklardan yararlanarak boş durumda kalan Anadolu'ya kaçtıkları şeklindedir.[672] Bu görüşü destekleyen C. Cahen'e göre Sultan Melikşah tahta çıktıktan sonra Kutalmışoğullarını bertaraf etmek için elinden gelen her şeyi yapmış ancak bunda başarılı olamamıştır.[673]

Dördüncü görüş ise; Kutalmışoğullarının babaları gibi tahtı ele geçirmek için Sultan Melikşah'a karşı isyana hazırlandıkları sırada Abbâsî Halifesinin arabuluculuk yapmasıyla iki taraf arasında bir anlaşma yapıldığı şeklindedir. Mihail, J. Laurent ve R. Erer, Kutalmışoğullarının bu anlaşmanın ardından Anadolu'ya geçtiklerini aktarmaktadır.[674] Bu

---

667 Mihail, 1944: 29.
668 Mihail, 1944: 29. Krş. Yinanç, 2020: 67.
669 Süryani Mihail, Malazgirt Savaşı'na Süleymanşah'ın katıldığını nakletmişse de F. Sümer ve O. Turan onun bu savaşa katılmasının imkânsız olduğunu belirtmektedirler. bk. Sümer, 1975: 207.; Turan, 1980: 79-80. Bu konuyla alakalı detaylı bilgi için ayrıca bk. Tülücü, 1986: 291-334.
670 Fazlullâh, 2010: 108.; Aksarayî, 2023: 11.
671 Müneccimbaşı, 2001, II: 5.
672 Turan, 2018: 77.; Sevim, 2020: 103.
673 Cahen, 1988: 30.
674 Mihail, 1944: 29.; Laurent, 1988: 222.; Erer, 1993: 18.

anlaşma gereğince Kutalmışoğulları Anadolu'da fethedecekleri yerlerin hükümdarlık menşurunu aldılar.[675] Melikşah tarafından verilen bu menşur Kutalmışoğullarından herhangi birine değil dört kardeşin hepsine birden verildi.[676]

Sultan Melikşah'ın Türkiye Selçuklularına karşı Bizans İmparatorluğu ile çeşitli tarihlerde diplomatik temaslar kurduğunu yukarıda ele almıştık. Bu durumun yanında Melikşah ile Süleymanşah arasında diplomatik ilişkilerin gerçekleştiği hadiseler de vardır. Bu hadiselerden biri Selçuklu Melikleri Mansur ve Süleymanşah'ın birbirlerine üstünlük kurmak istemeleri nedeniyle karşı karşıya gelmelerinin ardından gerçekleşti. Süleymanşah, kendisine karşı anlaşma yapmak üzere Bizans İmparatorluğu'na gitmiş olan Mansur'u, Sultan Melikşah'a şikâyet ederek Mansur'un Anadolu'da tek başına hâkimiyet kurmak için isyan içerisinde olduğu haberini gönderdi.[677]

Müverrih Abû'l-Farac'ın kayıtlarına göre; Sultan Melikşah, siyasi otoritesi için tehdit teşkil eden Kutalmışoğullarını bertaraf etmek maksadıyla h.470/1077-1078 yılında Emîr Porsuk'u bir askerî harekâtla Anadolu'ya sevk etti. Porsuk, Bizans'a iltica eden Mansur'un iadesini talep etmişse de İmparator Botaniates, *"bize iltica eden bir adamı topumuzun ölümüne sebep olsa da teslim etmek dinîmizce caiz değildir. Katlamış buradadır ve onu alabilirseniz alın"* diyerek dinî gerekçeleri öne sürüp bu talebi reddetti ve el altından Mansur'a askerî destek sağladı. İki tarafın karşılaşmasında Porsuk, *"seninle benim yüzümden Türkler niçin helak olsunlar? İkimiz karşılaşalım hangimiz galip gelirse iki tarafın da hâkimi olsun"*[678] ifadelerini kullanarak askerî zayiatı önlemek adına bir mübareze teklifinde bulundu. Ancak bu teklif aldatmacaydı zira Mansur, Porsuk'un zırhını giymiş bir askerle mücadele ederken, Emîr Porsuk ve adamları tarafından öldürüldü.[679] Bu hadisenin ardından Sultan Melikşah, Süleymanşah'ın Türkiye Selçuklu Devleti sultanlığını onaylayan menşuru kendisine gönderdi.[680] Mansur'un ortadan kaldırılarak Süleymanşah'a menşur verilmesi ile Türkiye Selçuklu Devlet'inin Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiî olduğu kabul edilebilir.

İki taraf arsındaki bir başka diplomatik ilişki Süleymanşah'ın h.477/1084-1085'te Antakya'yı fethi sonrasında gerçekleşti. Süleymanşah, Orta Çağ'da Hristiyanların en kutsal

---

675 Zonoras, 2008: 150.; Köymen, 1993: 72.

676 M. A. Köymen menşûrun dört kardeşe verilmesinin nedeni olarak; Melikşah'ın Reislik için bir iç mücadele yaşanmasa bile bir kişinin hâkim olacağı devletten ziyade dört kişinin ortaklaşa idare edecekleri devletin daha zayıf olacağı düşüncesinden kaynaklanmış olabileceğini belirtmektedir. bk. Köymen, 2019: 108.

677 Kafesoğlu, 1973: 67.; Köymen, 1993: 75-76.; Yinanç, 2020: 82-83.; Sevim, 2020: 105.

678 Abû'l-Farac, 1999, I: 328-329.

679 Vryennios, 1996: 258.-Türkçe çev: 102. C. Cahen ve O. Turan'a göre Melikşah, Emîr Porsuk'u sadece Mansur'u değil Süleymanşah'ı da bertaraf etsin diye göndermişti Ancak Porsuk sadece Mansur'u öldürebilmişti. bk. Cahen, 2012: 10.; Turan, 2018: 86.

680 Zonoras, 2008: 150-151.

şehirlerinden olan Antakya'yı fethinin ardından özel bir elçilik[681] heyeti ile durumu tâbiîsi olduğu Sultan Melikşah'a bildirdi. Bu durumu son derece sevinen Sultan, İsfahan'da kutlama töreni yaptırarak müjde davulları çaldırttı. Ayrıca devrin ünlü şairi Muhammed Ebiverdî de fetih için bir kaside kaleme aldı.[682]

Sultan Melikşah döneminde Türkiye Selçuklu Devleti ile tâbiîlik-metbûluk çerçevesinde diplomatik ilişkiler gerçekleştirilirmiştir. Ancak iki tarafta her fırsatta birbirleri aleyhinde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Sultan Melikşah, Türkiye Selçukluları'nın büyüyüp kendisine sorun oluşturmaması adına Anadolu'ya Türk beylerini tayin etmiş ve Bizans İmparatorluğu ile anlaşmalar yapmıştır. Süleymanşah ise, gücü doğrultusunda Büyük Selçuklu Devleti aleyhinde topraklarını genişletmiş, Melikşah ile anlaşma yapan Bizans İmparatoru Dukas'a karşı Botaneiates'i desteklemiştir.

2.2.5.2. Karahanlılar

Sultan Melikşah devrinde Selçuklular ile Karahanlılar arasındaki diplomatik ilişkiler tıpkı Gazneliler ile olduğu gibi bir seyir izlemiştir. Karahanlılar da Alp Arslan'ın ölümüyle Selçuklu Devleti'ndeki taht mücadelesini fırsat bilerek harekete geçmişler ve Selçuklu hâkimiyetindeki topraklara saldırmışlardır. Sultan Melikşah'ın Kavurd isyanını bastırdıktan sonra karşı askerî harekete geçmesi neticesinde Karahanlılar elçiler aracılığıyla Selçuklular ile diplomatik temas kurmuşlardır. Ayrıca bu dönemde taraflar arasında daha önce de görüldüğü üzere kız alıp-verme yoluyla siyasi evlilik de gerçekleştirilmiştir.

Sultan Melikşah'ın Karahanlılarla ilk siyasi münasebeti, Kavurt ile giriştiği taht mücadelesinden galip ayrıldıktan sonra gerçekleşti. Semerkand Hanı Şemsülmülk Nasr, bu taht mücadelesinden yararlanarak Rebîülâhir h.465/Aralık 1072 tarihinde Tirmiz'i ele geçirdi ve buradaki değerli hazineleri Semerkand'a gönderdi. Akabinde Belh Valisi Ayaz'ın yokluğunda Belh şehrini yağmalattı. Ancak bölgedeki ayak takımından bazılarının işgal kuvvetlerine mukavemet göstermesi üzerine Nasr, şehri yakma emri verdi. Şehir eşrafının araya girmesiyle bu karardan vazgeçen Nasr, hâkimiyet alameti olarak hutbe okutup vergi saldı. Mart 1073'te

[681] Dönemin önemli Türkiye Selçuklu kaynaklarından olan Aksarayî, *"Sultan Melikşah Antakya'nın fethini haber aldığında ona bir elçi ile hil'ât gönderdi. Sultan, Antakya ve Haleb'i de ona bıraktı. Sultanın elçisi bu haberi Süleyman-Şah'a bildirmek için onun yanına hareket etti. Elçi yoldayken Süleymanşah'ın Tutuş tarafından öldürüldüğü haberini alınca geri döndüğünü"* bk. Aksarayî, 2023: 15. nakletmektedir. O. Turan ise; Süleymanşah'ın Antakya'yı fethinin ardında Melikşah'a elçi gönderdiği ve Sultan'ın da bu fetihten ötürü çok memnun olduğu bilgisinin doğru olsa bile iki taraf arasındaki ilişkilerin düzeldiğini söylemenin doğru olamayacağını belirtmektedir. bk. Turan, 2018: 102.

[682] Köymen, 2019: 112.; Yinanç, 2020: 98-100.; Piyadeoğlu, 2021: 208.; Sevim, 2023: 33-35.

Vali Ayaz'ın şehre avdet etmesiyle Belh geri alındı ve Ayaz, 10.000 kişiden müteşekkil bir orduyla Tirmiz üzerine, Nasr'a karşı taarruza geçti. Fakat yapılan savaştan Nasr galip ayrıldı.[683]

Sultan Melikşah, doğu sınırındaki karışıklıkları halletmek ve Tirmiz' geri almak için İsfahan'da hazırlıklara başladı. Bu sırada kardeşi Ayaz'ın Belh'den vefat haberi geldi.[684] Savaş hazırlıklarını tamamlayan Melikşah, h.467/1074'te Tirmiz üzerine yürüdü. Herat'a ulaştığında ise Şemsülmülk Nasr'dan elçi vasıtasıyla bir mektup geldi. Mektupta Nasr; *"Eğer sizin ile aramızdaki dostluk bozulmasın derseniz, Tirmiz Kalesini bize teslim edip oradan elinizi çekin. Çünkü hanlar hükümdar ola geldiklerinden bu yana Mâverâünnehr ülkesindedir. Eğer öyle yaparsanız sizinle dostluğumuz ve eski sevgimiz sağlamlaştırılmış olur. Eğer başka türlü olursa bu işte kılıç ve ok hazırdır."*[685] ifadelerini kullanarak Sultan Melikşah'ı Tirmiz geri verilmezse savaş ile tehdit etti.

Sultan Melikşah'ın Belh'e intikalini müteakip, Şemsülmülk Nasr'ın tahribatına maruz kalan şehir eşrafı, Sultan'ın huzuruna çıkarak uğradıkları mezalimi arz etti. Bu sırada Karahanlı hükümdarı, psikolojik üstünlük sağlamak maksadıyla diplomatik bir heyet gönderdi. Elçi, beraberinde getirdiği 50 batman ağırlığında bir gürz ve 10 batman ağırlığında bir kılıcı teşhir ederek Sultan'a, *"Ey Sultan, Hakan sana diyor ki biz bu kılıçla muharebe etmeyiz oynarız, bu topuzla zırha vursak yerin dibine geçiririz. Biz bununla harp ederiz"* şeklinde tehditkâr bir mesaj iletti. Sultan Melikşah, bu açık tahrik karşısında şifahi bir polemiğe girmedi, sükûnetini muhafaza ederek derhal seferberlik emri verdi ve ordusunu muharebe düzenine soktu. Topuzu aldı, başının etrafında yedi defa sallayarak seksen adım öteye attı ve topuz havadayken tuttu. Ardından kılıç ile bir hamlede büyük bir devenin boynunu vurdu ve başını gövdesinden ayırdı. Melikşah, sonrasında eline ok ve yay alarak elçiye: *"Hakan'a, topuz ve kılıç senin olsun, bize kamçı ve yay yeter de."*[686] dedi.

Sultan Melikşah, Karahanlı hükümdarının elçisine bir yay[687] vererek kendi elçisi Nuştegin Ma'merî'yle birlikte gönderdi. Elçi Nuştegin, Semerkand'a geldiğinde, hakanın üzerine binen herkesi öldüren azgın atı çıkarıldı. Nuştegin ata bindi ve onu yere yapıştırdı. Karahanlı hükümdarının huzurundaki hiç kimse ne yayı çekebildi ne de kirişini takabildi. Melikşah, diplomatik gerilimi müteakip büyük bir askerî kuvvetle harekete geçti. Sultan,

---

[683] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 81.
[684] el-Hüseynî, 1943: 40.
[685] el-Hüseynî, 1943: 41.; Ahmed b. Mahmûd, 2011: 128.
[686] el-Hüseynî, 1943: 41.
[687] Melikşah, yayı bir üstünlük ve metbûluk alameti olduğu için göndermiştir. Türklerde ok ve yayın üstünlük sembolü olduğu hakkında detaylı bilgi için bk. Turan: 1945: 305-318.; Göksu, 2010: 986-1011.

Muharrem h.467/Ağustos-Eylül 1074 tarihinde Tirmiz üzerine icra ettiği kuşatma harekâtı neticesinde şehri zapt ederek bölgedeki Selçuklu hâkimiyetini yeniden tesis etti.[688]

İki taraf arasında gerçekleşen bu diplomatik temas değerlendirildiğinde; Karahanlılar'ın güçlerine güvenerek tehditkâr bir dil kullandığı, bu duruma Selçukluların da aynı minvalde cevap verdiği ve diplomasi ile çözümleyemediği sorunu askerî harekâtla neticelendirdiği görülmektedir. Ayrıca Karahanlılar'a gönderilen elçinin özellikleri de burada dikkat çekmektedir. Elçiler de aranan vasıfları ele alırken değindiğimiz üzere, Selçuklular ata iyi binen ve cesur kişileri elçi olarak tercih etmişlerdir. Burada Sultan Melikşah'ın elçisi Nuştegin'in Karahanlı hükümdarının adamlarından hiçbirinin baş edemediği bir atı sakinleştirmesi, karşı tarafa Melikşah'ın adamlarının güçlü ve cesur kişilerden oluştuğu izlenimini vermiştir.

Bu dönemde Selçuklular ile Karahanlılar arasında gerçekleşen bir başka diplomatik temas da Batı Karahanlı ülkesinde yaşayan ulemanın mallarını, buranın hükümdarı Ahmed Han'ın müsadere etmesi üzerine aralarındaki ihtilafın halledilmesi için Sultan Melikşah'a başvurmaları ve ondan yardım istemeleri sonucunda gerçekleşti. Melikşah gelen talep üzerine 482/1089-1090'da harekete geçti ve Buharâ'yı aldı. Ardından Semerkand'ı da muhasara ederek burayı zapt etti. Ahmed Han da esir edilerek İsfahan'a gönderildi. Yerine bir vali tayin ederek Batı Karahanlı Devleti arazisini, Büyük Selçuklu Devleti'ne ilhak etti. Sultan Melikşah, Karahanlı ailesinden olan eşi Terken Hatun'un ricası üzerine Ahmed Han'ı kendisine tâbiî kalması şartı ile tahtına iade etti. Böylece Batı Karahanlı Devleti, Selçuklu Devleti'ne tâbiî oldu.[689]

Doğu Karahanlı Devleti'nin Selçuklulara tâbiî olması da diplomatik yollarla gerçekleşti. Sultan Melikşah, Batı Karahanlı sorununu hallettikten sonra Kaşgar'a yöneldi. Özkend'e ulaştığında Doğu Karahanlı hükümdarı Hasan b. Süleyman'a elçiler gönderdi. Hutbenin kendi adına okutulmasını ve sikkenin kendi adına bastırılmasını eğer bu istekler yerine getirilmezse üzerine yürüyeceğini bildirerek tehdit etti.[690] Bu durum üzerine Doğu Karahanlı hükümdarı Hasan, Sultan Melikşah'a elçisiyle birlikte pek çok hediyeler gönderdi ve af diledi. Elçi,

---

[688] el-Hüseynî, 1943: 41-42.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 92-93.; Ahmed b. Mahmûd, 2011: 129. Ayrıca bk. Kafesoğlu, 1973: 17.; Sevim ve Merçil, 2023: 103-104. Sultan Melikşah'ın Karahanlılar üzerine yaptığı bu sefer şair Mu'izzî'nin bazı kasidelerinde de anlatılmaktadır. Şair, Sultanın bu seferdeki maksadının, yalnızca Horasan'ı savunup, güvensizliği ortadan kaldırmak olmadığını, bunun yanında Mâverâünnehir'de hâkimiyet tesis etme niyeti güttüğünü, şu dizeleriyle aktarmıştır: *"Turan sana dedelerinden miras kalmış, mirası bulup elde etmekte kılıcın haklıdır."* bk. Mu'izzî, 2006: 302.

[689] Köymen, 2019: 128.; Piyadeoğlu, 2021: 217. Sultan Melikşah'ın bu Mâverâünnehir seferini de şair Mu'izzî, bazı kasidelerinde anlatarak, Melikşah'ın Semerkand'a yaptığı hücumu haklı göstermeye çalışmış ve savaşmaktaki amacını vurgulamıştır. Mu'izzî'nin, söz konusu kasidesindeki şu dize, sultanın savaştaki maksadını ortaya koymak için yazılmıştır: *"Sultanın bu seferdeki amacı, Kayser'e (Rum Meliki) yaptığı gibi kahırla Hanın sarayını almak istemesidir".* Mu'izzî, 2006: 255-258.

[690] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 154-155.; Müneccimbaşı, 2000, I: 59-60.; Bundarî, 2023: 56-57. Detaylı bilgi için bk. Hunkan, 2007: 346-347.

Hakan'ının *"Felek sana ram olmuş ve memleketler senin hükmün altına girmiştir. Eğer eski saltanat hanedanından bir hanedan bu memleketlerin birinde kalsa sana ne zararı olabilir? şayet arzu edersen kullarının kızlarından bazılarını senin oğullarının bazılarına nikâhlayalım. Biz de senin kölelerinin ve kullarının kızlarını alalım"*[691] sözlerini iletti. Sultan Melikşah bu isteği kabul etmesi üzerine huzuruna gelen Hasan b. Süleyman itaatini arz etti ve yerinde kalmayı başardı.[692] Bu sayede Doğu Karahanlı Devleti de Selçuklulara tâbiî hale gelmiş oldu.

Sultan Melikşah döneminde Selçuklu-Karahanlı ilişkilerinin gelişmesi için yapılan uygulamalardan biri de daha evvel Alp Arslan devrinde de gördüğümüz üzere karşılıklı kız alıp verme yoluyla akrabalık kurulması ve bu sayede taraflar arasındaki münasebetlerin daha da güçlendirilmesidir. Bu maksat doğrultusunda Batı Karahanlı hükümdarı Tegin Han Süleyman, Sultan Melikşah'ın kızı ile evlendirilmiştir.[693] Kaynaklarda bu evlilikle ilgili herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ancak Tegin Han Süleyman'ın 1096-1097'de Selçuklu Sultanı Berkyaruk'a itaat arz ettikten sonra Batı Karahanlı tahtına getirildiği ve bu esnada Melikşah'ın kızı ile evli olduğu bilinmektedir.[694] Sultan Melikşah'ın kerimesi ile Karahanlı hanedanından Tegin Han arasında akdedilen izdivaç, salt ailevi bir birliktelikten ziyade diplomatik bir manevra hüviyetindedir. İki devlet arasında daha evvel tesis edilen sıhriyet bağlarında olduğu gibi, bu evlilikte de temel saik karşılıklı siyasi menfaatlerin korunması ve devletler arası ittifakın tahkim edilmesidir.

2.2.5.3. Gürcü ve Ermeni Prenslikleri

Sultan Alp Arslan devrinde Kafkasya'da birçok yer fethedilmiş, bölgeye hâkim olan Gürcüler ve Ermeniler tâbiîiyet altına alınarak taraflar arasındaki ilişkilerin seyri tâbiîlik-metbûluk şeklinde gerçekleşmiştir. Sultan Melikşah'ın tahta çıktığı yıl Gürcü tahtı da el değiştirmiş ve Bagrat'tan sonra oğlu II. Giorgi (1072-1089)[695] tahta çıkmıştır. Sultan Melikşah'ın hüküm sürdüğü dönemde Selçuklu-Gürcü ilişkileri bölgedeki anlaşmazlıklardan dolayı karmaşık bir hâl almış bu nedenle Melikşah bölgeye seferler gerçekleştirmiştir. Bu seferlerin neticesinde iki taraf arasında diplomatik temaslar gerçekleştirilmiş; Gürcü Prens Giorgi, Sultan Melikşah'a tâbiîiyetini bildirerek Selçuklular ile anlaşma yapmıştır.

Sultan Melikşah Gürcüler ile ilişkilerinde, babasının politikasını sürdürmüş ve Gürcüler hâkimiyet altında tutulmaya devam etmiştir. Melikşah gençliğinde Sultan Alp Arslan

---

[691] el-Hüseynî, 1943: 45.
[692] Ahmed b. Mahmûd, 2011: 155.
[693] Akyol, 2013: 68.
[694] Hunkan, 2007: 288.
[695] Kartli ve Abhazya prensi IV. Bagrat'ın oğlu olan II. Giorgi babasının ölümü üzerine tahta çıkmıştır. bk. Brosset, 2003: 302.

ile Gürcistan seferine katıldığından bölgenin stratejik önemini çok iyi biliyordu. Sultan Melikşah devrinde Gürcülere yönelik faaliyetler, II. Giorgi'nin daha önce yapılan anlaşmalara uymaması ve 1073-1074'te Phartzkhis bölgesindeki Selçuklu kuvvetlerine saldırmasıyla başladı. Gürcüler, içerisinde Şavşat Kalesi'nin de bulunduğu çok sayıda kale ve şehri ele geçirerek Selçuklularla yapmış oldukları anlaşmayı bozdular. Bu durum üzerine Sultan Melikşah, 1075 yılında Gürcüler üzerine sefere çıktı. Sultan'ın Gürcistan istikametine başlattığı askerî harekâtın istihbaratını alan II. Giorgi, daha evvel işgal ettiği bölgelerden ricat etmek mecburiyetinde kaldı. Buna rağmen harekâtı sürdüren Melikşah, Tiflis'ten Derbend Geçidi'ne kadar uzanan stratejik hattı Selçuklu hâkimiyet sahasına dâhil etti. Kartli bölgesine kadar ilerleyen Sultan, Gence şehrini Emîr Fadlûn'dan aldı ve bölgenin idaresini Emîr Sâvtekin'e vererek maiyeti ile geri döndü.[696]

Emîr Sâvtekin'in Gürcü kuvvetlerine karşı giriştiği askerî harekâtın mağlubiyetle neticelenmesi, bölgedeki Selçuklu otoritesini sarstı. Bu zafiyeti telafi etmek ve devletin askerî itibarını yeniden tesis etmek maksadıyla Sultan Melikşah, 1078-1079 tarihlerinde Gürcistan üzerine ikinci bir sefer düzenleme kararı aldı. Akabinde Somkheth bölgesini yağmaladıktan sonra Emîr Sâvtekin'in yanına yardımcı kuvvetler bırakarak geri döndü.[697] Melikşah geri döndükten sonra Emîr Sâvtekin, Gürcüler üzerine bir kez daha hareket geçse de II. Giorgi'ye yine mağlup oldu. Bu sırada Bizans İmparatorluğu da bölgedeki karışıklıklardan yararlanarak Erzurum, Oltu ve Kars'ı ele geçirdi. Sultan Melikşah, bölgedeki idari ve askerî istikrarı yeniden tesis etmek gayesiyle bu kez 1080 yılında Emîr Ahmed'i[698] bölgeye sevk etti. Emîr Ahmed, kaybedilen toprakları istirdat etmekle kalmadı, Bizans'a ait stratejik şehir ve kaleleri de zapt ederek Selçuklu hâkimiyetini tahkim etti. Müteakip yıl, Ebû Ya'kûb ve İsâ Böri komutasındaki Türkmen birlikleri, harekât sahasını genişleterek Çoruh Vadisi ve Trabzon havzasını Selçuklu mülküne ilhak ettiler.[699]

Selçukluların gerçekleştirdikleri bu fetih hareketlerine karşı duramayacağını anlayan II. Giorgi, bu akınların sonlanması için İsfahan'a giderek Sultan Melikşah'a bağlılığını bildirdi. Nihayetinde Selçuklulara tâbiî oldu ve onlara haraç vermeyi kabul etti.[700] Melikşah ise Arran ümerasına ferman göndererek istilaların durdurulmasını istedi. Ayrıca II. Giorgi'ye Şekki ve Heret bölgelerini ihsan etti. Giorgi, bundan sonra Abhazya'ya gitti ve Selçuklulara tâbiî halde

---

[696] Kafesoğlu, 1973: 107.; Togan, 1981: 198.; Eğilmez, 2001: 39.; Nesibli, 2002: 723.; Turan, 2008: 200.; Kapar, 2021: 77.; Piyadeoğlu, 2021: 222.; Sevim ve Merçil, 2023: 118.
[697] Kafesoğlu, 1973: 107.; Sevim ve Merçil, 2023:119.
[698] Kaynaklar Ahmed isimli emîrin Buharâlı Dânişmend ailesinden geldiğini ve daha sonra Tokat ve çevresinde kurulan Dânişmendli Beyliğinin kurucusu Ahmed Gazi ile aynı kişi olabileceğini aktarmaktadırlar. bk. Togan, 1981: 197-198.
[699] Bedirhan, 1999: 115.; Özaydın, 2004: 56.; Özgüdenli, 2021: 176.; Sevim ve Merçil, 2023:119.
[700] Yinanç, 2020: 90-91.

yaşamaya başladı. Şekki Hükümdarı Ahastan, ülkesinin II. Giorgi'ye bağışlandığını duyunca Sultan Melikşah'ın yanına giderek Alp Arslan zamanında kabul ettiği İslâm dinînden dönmediğini anlatarak hükümdarlığını kurtardı.[701]

Sultan Melikşah, 1084'te Kutbeddin İsmâil b. Alpsungur Yâkûtî'yi Azerbaycan Genel Valisi olarak Arran ve Kafkasya bölgelerinin idaresine atadı. Arran'daki yönetim değişikliğinden istifade eden Şeddadî Emîri III. Fazl, merkezî otoriteye karşı isyan etti. Bu başkaldırı üzerine Sultan, 1086 yılında Kafkasya'ya yönelik yeni bir cezalandırma seferi düzenleyerek bölgedeki Selçuklu hâkimiyetini yeniden ve daha güçlü bir şekilde tahkim etti. Sefer sırasında birçok şehir Selçuklulara tâbiîiyetini bildirdi. İtaatini tekrarlayanlar arasında Ani Emîri Ebulfazl Minûçehr ve Şirvanşah Feriburz'da vardı. Sultan Melikşah Şeddadîlerin cezalandırılması ve Gence'nin zaptı vazifesini Emîr Bozan'a verdi. Şiddetli bir kuşatmanın ardından Gence ele geçirildi ve III. Fazl tutsak alındı.[702] Gelişmeler üzerine Gürcü Prensi II. Giorgi 1088'de, ikinci kez Melikşah'ın yanına İsfahan'a gitti ve burada büyük bir ilgiyle karşılandı. Bu ziyaret sırasında haraç ödemeyi kabul eden Kakheti, Hereti gibi yerleri geri kazandı. Böylece Gürcüler bir kez daha Selçukluların hâkimiyetlerini kabul ettiler.[703]

Sultan Melikşah döneminde Gürcüler ile olan diplomatik ilişkiler genel olarak değerlendirildiğinde; Alp Arslan zamanında tâbiîiyet altına alınan bu devletin durumu Melikşah devrinde bölgede çıkan karışıklıkların halli için düzenlenen başarılı askerî seferler sayesinde daha da pekişmiş, bu vesileyle yine bölgede ismen de olsa Selçuklulara tâbiî olan Şeddadîler'in isyanı bastırılmış, Şirvanşahlar ve Ani Emîr'inin de tekrar itaatleri sağlanmıştır. Bu sayede taraflar arasında diplomatik temaslar gerçekleştirilerek sulh ortamı oluşturulmuş, gerçekleşen sulh ise, doğal olarak güçlü olan Selçukluların istediği şartlar altında vuku bulmuştur.

Aynı dönemde Selçuklu-Ermeni diplomatik ilişkileri tâbiîlik-metbûluk kuralları çerçevesinde Ermenilerin yaşadıkları sorunlar sebebiyle Sultan Melikşah'tan yardım talep etmeleri sonucunda gerçekleşmiştir. Ani Ermeni başpiskoposu Borsel; piskoposlar, papazlar ve ileri gelenlerden oluşan bir heyetin pek çok hediyelerle birlikte 1090 yılında Melikşah'ın huzuruna çıkması bu duruma örnektir. Başpiskopos ve beraberindeki heyet Malazgirt Savaşı'ndan sonra Maraş merkez olmak üzere bölgede bir derebeylik kuran Ermeni Philaretos'un Hristiyan halka kötü muamelesini şikâyet etmek üzere Sultan'ın katına çıktılar. Heyetin talepleri arasında Ermenilere iyi davranılması, vergilerin azaltılması ve kendi aralarındaki ayrılıkların sonlandırılması için piskoposlukların birleştirilmesi de vardı. Sultan Melikşah, huzuruna gelen heyete güzel muamelede bulunarak bütün kilise ve manastırların

[701] Brosset, 2003: 308-309. Ayrıca bk. Eğilmez, 2001: 43-44.
[702] Kafesoğlu, 1973: 109-110.; Sevim ve Merçil, 2023: 119-120.
[703] Tellioğlu, 2009: 63.; Ateş, 2016: 78.; Ünal, 2023: 45.

vergi dışında tutulmalarına dair ferman verdi. Ayrıca Piskopos'un kendi huzurunda haç takmasına izin vererek onu kendi aralarındaki bütün işler için yetkili kıldı.[704]

2.2.5.4. Mervânîler

Diyarbakır ve çevresinin hâkimi olan Mervânîler, Tuğrul Bey'in saltanatı zamanında Selçuklu tâbiîiyetine girdi. Daha sonraki dönemde de bu durumu devam ettiren hanedanın kaderi, iç meseleler dolayısıyla kendi halkının dillendirdiği bazı şikâyetler nedeniyle Sultan Melikşah devrinde değişti.[705] Bunun üzerine bir de Melikşah'ın üçüncü kategoriden devletler meselesinde Türklüğe dönüş siyaseti çerçevesinde takip ettiği politikaları değiştirmesi, hanedanın topraklarının ilhak edilmesine sebep oldu. İşte bu dönemde Selçuklu-Mervânî diplomatik ilişkilerinin seyri bu sorunlar üzerine şekillendi.

Emîr Nizâmüddîn'in ölümünden sonra Nâsıruddevle, Mervânî emîri olarak tahta çıktı. Bu emîrin ilk icraatlarından biri hem Mervânîlerin hem de Selçukluların iyi ilişkiler içinde olmadığı Musul bölgesinin Arap idarecisi Emîr Şerefüddevle Müslim ile yakınlık tesis etmesi ve Selçuklu siyasetine yakınlığı ile bilinen vezir Ebû Tâhir el-Enbârî'yi görevinden alarak yerine Hıristiyan olan Ebû Sâlim'i tayin etmesi oldu.[706] Ancak vezirliğin Hristiyan birine teslim edilmesi halk tarafından hoş karşılanmadı. Mervânî idaresindeki gelişmelerden kaynaklanan bu genel hoşnutsuzluk ve Nâsıruddevle'nin siyasi ekseninin değişme belirtileri göstermesi bu döneme kadar Mervânîlere karşı hoşgörü politikası takip eden Selçukluların dikkatini bölgeye çevirmesine neden oldu. Selçuklu politikalarının değişmesinin bir başka sebebi de daha önce Mervânî veziri olarak görev yapan olan Fahruddevle b. Cehîr'di.[707]

Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün dünürü olan ve Mervânî ülkesini iyi bilen Fahruddevle b. Cehîr, Nâsıruddevle'nin yeni vezirinin Mervânî halkında meydana getirdiği hoşnutsuzluğu kendisi açısından fırsata dönüştürmenin hesaplarını yaparak, bu amaç doğrultusunda Sultan Melikşah'a bir mektup yazarak Diyarbakır bölgesinin zenginliklerini anlattı. Bölgenin ilhak edilmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulundu ve bu göreve talip olduğunu söyledi.[708] Melikşah, gerek bölgede Selçuklu siyasetini destekleyen Ebû Tâhir'in azledilmesi gerekse Musul Emîri ile kurulan ilişkiler sebebiyle Fâtımîlere yaklaştığını düşündüğü[709] Nâsıruddevle üzerine sefer düzenlenmesine karar verdi. Sultanın emriyle, Selçuklu ordusu Fahruddevle'nin

---

[704] Urfalı Mateos, 2019: 176.; Kırzıoğlu, 1953: 365.; Yılmaz, 2010: 68.; Sevim ve Merçil, 2023: 120.
[705] Piyadeoğlu, 2021: 211.
[706] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 234-235.; Kafesoğlu, 1973: 37-38.; Alican, 2013: 9.; Sevim, 2020: 93.
[707] Kafesoğlu, 1973: 38.; Alican, 2013: 9.; Köymen, 2019: 158.; Piyadeoğlu, 2021: 212.; Özgüdenli, 2021: 172-173.
[708] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 235.; Tufantoz, 2005: 114.; Yinanç, 2020: 106.
[709] Kafesoğlu, 1973: 38.

komutasında Diyarbakır'a gitmek üzere harekete geçti.[710] Diyarbakır bölgesinde Selçuklu hâkimiyetini tesis etmekle vazifelendirilen Fahruddevle'nin yanında, Melikşah'ın emriyle orduya katılan Dilmaçoğlu Mehmed, Artuk ve Sanduk gibi Selçuklu beyleri de bulunuyordu.[711]

Selçuklu Ordusu'nun Diyarbakır bölgesine doğru ilerlemesi üzerine, ülkesinin ilhak edileceğini anlayan Mervânî Emîri Nâsıruddevle, İsfahan'a gitti. Diplomatik yolları kullanarak ileri gelen beyleri aracı yapıp af diledi ve Sultan Melikşah'tan ülkesinin kendisine bağışlanmasını istedi. Onun bu dileğine, Diyarbakır'ın merkezi şehirleri *"Amîd ve Meyyâfârikîn'in kendisinde kalması, ancak hükmettiği diğer bölgelerin Selçuklular ile Mervânîler arasında paylaştırılması"* yönünde bir talep ile karşılık verildi. Melikşah'ın talebini düşünmek için süre isteyen Nâsıruddevle, veziri Ebû Sâlim'in, Meyyâfârikîn'den kendisine bir mektup yollayarak *"Selçuklu muhasarasına yıllarca dayanabilecek durumda"*[712] olduklarını bildirmesi ve Sultan ile müzakerelerde bu hususu dikkate almasını tavsiye etmesi üzerine tekrar Sultan'ın huzuruna çıktı ve önerilen teklifi kabul etmediğini söyledi.[713]

Ebû Sâlim'in moral verici mektubu sonrası Nâsıruddevle, Sultan ile aralarındaki diplomatik ilişkiyi sonlandırdı. Ancak bölgedeki durum tam olarak vezirin söylediği gibi değildi. Selçuklu ordusu her ne kadar Mervânî şehirlerini ele geçirememiş olsa da geri dönecek gibi değildi. Kuşatmalar uzadıkça Selçukluların kararlılığı da o ölçüde artarak devam etti. Kuşatmanın uzaması nedeniyle Sultan Melikşah tarafından Kuhbârî kumandasında yardımcı okçu birliği de bölgeye geldi. Bu sayede şehre giren Selçuklu ordusu Meyyâfârikîn'i ele geçirdi.[714] Mervânîlerin başkenti olan Meyyâfârikîn'in ele geçirilmesinin ardından bölgedeki diğer şehirler de ele geçirildi. Sultan Melikşah tarafından Fahruddevle'nin idaresine bırakılan Diyarbakır bölgesi bu yolla Selçuklulara ilhak edildi. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin ifadeleriyle, Nâsıruddevle'nin *"çadırsız, yiyeceksiz ve tek bir dirhem dahi alamadan Meyyâfârikîn'den çıkarılması,"*[715] X. yüzyılın sonlarından itibaren Diyarbakır ve çevresine hâkim olan Mervânîlerin siyasal anlamda tarih sahnesinden çekilmesine neden oldu.

Tuğrul Bey döneminde başlayan Selçuklular ile Mervânîler arasındaki ilişkiler diplomatik manada en başından itibaren bir tâbiîlik-metbûluk zemini üzerine inşa edilse de taraflar arasındaki ilişkilerin seyrinde bazı dönemlerde sapmalar olabiliyordu. İki taraf da Sünni

---

[710] Zehebî, 1985, I: 343.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 122.; İbnü'l-Verdî, 1996, I: 369.; Abû'l Farac 1999, I: 330.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 235.; Bundarî, 2023: 76-77.
[711] İbn Kesîr, 1994: XII: 254.; İbnü'l-Verdî, 1996, I: 369.; Abû'l Farac 1999, I: 330.; Müneccimbaşı, 2000, I: 55.; Bundarî, 2023: 76-77.
[712] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 235.
[713] İbnü'l-Ezrak, 1975: 191-192.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 235. Ayrıca bk. Amedroz, 1903: 146-147.; Kafesoğlu, 1973: 42.; Turan, 2008: 203.; Yinanç, 2020: 111-112.
[714] İbnü'l-Ezrak, 1975: 191-193.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 125-126.; İbnü'l-Verdî, 1996, I: 370.; İbnü'l-Cevzî, 2014: 138. Ayrıca bk. Sevim, 1990: 60-63.
[715] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 266.

mezhep üzerine hareket ettiklerinden aynı siyasal perspektifin temsilcisi durumundaydılar. Ancak çoğu zaman birbirlerine şüpheyle yaklaşıyorlardı. Sultan Melikşah'ın üçüncü kategoriden tâbiî devletler üzerinde takip ettiği politikaları değiştirmesi ve aynı dönemde Mervânî Emîri'nin yanlış siyaseti taraflar arasında diplomatik yolların kapanmasına ve Selçukluların askerî seferleri sonrası bu hanedanın yıkılmasına sebebiyet verdi.

Sultan Melikşah devrinde birçok devletle yukarıda teferruatlarıyla ele alınan diplomatik ilişkilerin yanı sıra, bazı sebeplerle az da olsa mahalli hanedanlıklarla da diplomatik ilişkiler tesis edildi. Bu bağlamda Sultan, cülusunu müteakip Mekke Emîri ile bağlarını tahkim etmek maksadıyla Hac Emîri Sâlâr-ı Horasan'ı özel bir misyonla görevlendirdi. Heyet, Haremeyn'e hürmetin bir nişanesi olarak üzerinde *"Mahmud b. Sebüktegin"* ibaresi bulunan, sarı ipekten mamul bir Kâbe örtüsü götürdü. Kâbe'nin bu örtüyle tezyin edilmesinin akabinde, Ebû'n-nazar Esterabadî tarafından teberru edilen 30.000 dinar, Mescid-i Haram'ın onarımı ve Arafat-Mekke su hattının ıslahında kullanılmak üzere Mekke Emîri Ebû Haşim'e teslim edildi.[716]

[716] Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 196.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TAHT MÜCADELELERİ DÖNEMİNDE DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Büyük Selçuklu Devleti'nde sultan olabilmek Türk devlet geleneğinin *Türk Hâkimiyet Telakkisi*'ne dayalı idare anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu anlayış, hanedan mensupları arasında tahtın ortak bir miras olarak görülmesini sağladığından, bu durum hükümdarların ölümlerinin ardından sıkça taht mücadelelerine sebebiyet vermiştir. Sultan Melikşah'ın h.16 Şevval 485/19 Kasım 1092 yılında ani ölümüyle başlayan fetret devri, bu mücadelelerin en yoğun şekilde yaşandığı dönemlerden biri olmuştur. Melikşah'ın ölümü, oğulları ve diğer hanedan mensupları arasında derin bir iktidar boşluğu doğurmuş ve bu süreçte en dikkat çekici figürlerden biri, Melikşah'ın en büyük oğlu Berkyaruk olmuştur. Berkyaruk'un taht mücadelesi, h.485/1092 ile h.498/1104 yılları arasında, siyasi, askerî ve sosyal dinamiklerin karmaşık bir etkileşimiyle şekillenmiş; bu dönem, devletin geleceğini derinden etkileyen bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Sultan Melikşah, saltanatı esnasında büyük oğlu Şehzade Ahmed'i ihtişamlı bir merasimle veliaht tayin etti. Ancak Şehzade'nin h.481/1088 yılındaki ani vefatı,[717] veraset meselesini yeniden gündeme getirdi. Terken Hatun, kendi oğlu Mahmud'un veliahtlığı hususunda ısrarcı olsa da Sultan, Vezir Nizâmülmülk'ün telkinleri doğrultusunda en büyük oğlu Berkyaruk'u bu makama tevcih etti.[718] Bu tasarruf, Terken Hatun'un Nizâmülmülk'e karşı husumet beslemesine ve neticede vezir aleyhindeki faaliyetleriyle Sultan ile Vezir'in arasının açılmasına sebebiyet verdi.

Sultan Melikşah'ın vefatından[719] hemen sonra, eşi Terken Hatun beş yaşındaki[720] oğlu Mahmud'u tahta çıkarmak için harekete geçti ve sultanın ölümünü gizleyerek durumu lehine çevirmeye uğraştı. Ayrıca ordu ileri gelenlerine büyük miktarda altın dağıtarak bu girişimine

---

[717] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 152.; İbn Kesîr, 1994, XII: 251-252.

[718] el-Hüseynî, 1943: 51-52.; Mîrhând, 2018: 126-127.; er- Râvendî, 2020: 131.

[719] Sultan Melikşah'ın hastalığının vahimleşmesi üzerine devlet ricali, emvallerini emniyet gerekçesiyle Halifelik Sarayı'na naklettiler. Sultan'ın vefatını müteakip zevcesi Terken Hatun, bu ölümü gizleyerek naaşı muhafaza altına aldı, Sultan'ın kızından olma torunu Ca'fer'i ise Halife Muktedî Biemrillâh'ın yanına geri gönderdi. Akabinde naaş ile birlikte Bağdat'tan ayrılan Terken Hatun, ümeraya gizlice ihsanlarda bulunarak oğlu Mahmud adına biat aldı. Bu sürecin sevk ve idaresi için Tâcülmülk'ü görevlendiren Hatun, bilahare Musul Emîri Kıvamü'd-devle Kürboğa'yı, Sultan'ın mührü ile İsfahan'a gönderdi. Kürboğa da şehri teslim aldı. Dönemin önemli müellifi İbnü'l-Esîr, Sultan Melikşah'ın ölümü sonrasında yaşananları *"Melikşah gibi, kimsenin cenaze namazını kılmadığı ve hiç kimsenin yüzüne gözüne vurarak ağlamadığı bir Sultan daha duyulmamıştır"* bk. 1991, X: 181-182. sözleriyle ifade etmiştir.

[720] Dönemin müelliflerinden İbnü'l-Cevzî, Mahmud'un yaşını 5 yıl 10 ay bk. İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, IX: 643.; İbnü'l-Esîr 4 yıl birkaç ay, bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 184.; Reşîdüddîn Fazlullâh, 6 yıl bk. Fazlullâh, 2010: 139.; Ahmed b. Mahmûd 5 yıl 10 ay bk. Ahmed b. Mahmûd, 2011: 181. olarak kaydetmiştir.

destek bulmaya çalıştı ve bunda da başarılı oldu.[721] Melikşah'ın ölümünden altı gün sonra h.22 Şevval 485/25 Kasım 1092'de Mahmud adına hutbe okutularak sultanlığı ilan edildi.[722] Ancak, bu hamle, Melikşah'ın veziri Nizâmülmülk'ün taraftarlarınca kabul görmedi ve Berkyaruk'u tahtın meşru varisi olarak öne çıkarma girişimleri hız kazandı. Nizâmülmülk'ün gulâmları, henüz on dört yaşında olan Berkyaruk'u İsfahan'dan Rey şehrine kaçırarak burada onu sultan ilan ettiler.[723] Bu olay, taht mücadelesinin ilk ciddi çatışmasını başlattı.

Terken Hatun'un Mahmud'u tahta çıkarma çabaları, Berkyaruk'un taraftarlarıyla karşı karşıya gelmesine neden oldu. İki taraf arasında h.10 Zilhicce 485/11 Ocak 1093'te Bürûcird'de gerçekleşen savaş, bu mücadelenin dönüm noktalarından biri oldu. Terken Hatun'un ordusundaki bazı emîr[724] ve askerlerin Berkyaruk'un tarafına geçmesiyle, savaş Berkyaruk lehine sonuçlandı.[725] Daha sonra h.16 Zilhicce 485/17 Ocak 1093'te İsfahan'ı kuşatan Berkyaruk, Terken Hatun'u 500 bin dinarlık bir haraç ödemeye zorladı ve yapılan anlaşma gereği İsfahan ile Fars eyaletleri Mahmud'a diğer geri kalan eyaletler de Berkyaruk'a bırakıldı. Ayrıca Berkyaruk'un sultanlığı Terken Hatun tarafında kabul edildi.[726] Ancak iki taraf arasında yapılan bu barış, kısa bir süre sonra Terken Hatun'un oğlu Mahmud'u tekrar tahta geçirme planları yapması ve bu iş için ittifak arayışına girmesi sebebiyle bozuldu. Terken Hatun, Berkyaruk'un dayısı Azerbaycan Emîri İsmail b. Yakutî'ye evlilik teklifinde bulunarak onu yeğenine karşı kışkırttı.[727] Eline geçen fırsattan yararlanarak Selçuklu saltanatına talip olan İsmail b. Yakutî, oluşan otorite boşluğunu fırsat bilerek Terken Hatun'un ittifak teklifini kabul eti ve askerî hazırlıklara girişti. Sâvtekin ve maiyetinin de kendisine iltihak etmesiyle gücü artan İsmail'e, Terken Hatun tarafından Kürboğa komutasındaki ilave birlikler sevk edildi. Bu gelişmeler üzerine Berkyaruk, dayısı İsmail'i bertaraf etmek maksadıyla seferber oldu. Şubat 1093 tarihinde Kerec havalisinde vuku bulan muharebe, Berkyaruk'un kesin zaferiyle neticelendi.[728] Askerî başarısını siyasi meşruiyetle taçlandırmak isteyen Berkyaruk, Bağdat'a intikal etti ve Halife Muktedî Bi-Emrillâh tarafından *"Rükneddin"* lakabıyla taltif edilerek h.14 Muharrem 487/3 Şubat 1094 tarihinde adına hutbe okutuldu.[729]

---

[721] Rivayetlere göre, Terken Hatun milyonlarca dinar dağıtmıştır. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 211.; er-Râzî, 2003: 181.; Bundarî, 2023: 83.
[722] Özaydın, 1990: 9.; Sevim ve Merçil, 2023: 173.
[723] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 185.; Nîşâbûrî, 2018: 29.; Bundarî, 2023: 83.
[724] Berkyaruk'un tarafına geçen emîrlerden ikisi Emîr Yelberd ve Gümüştekin Cândar'dır. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 185.
[725] Özaydın, 1990: 9.; Turan, 2008: 226.
[726] Fazlullâh, 2010: 142.; Ahmed b. Mahmûd, 2011: 182.; er- Râvendî, 2020: 138.
[727] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 192.; Fazlullâh, 2010: 142.; er- Râvendî, 2020: 138.
[728] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 192.; Müneccimbaşı, 2000, I: 73.; Fazlullâh, 2010: 143.; Nîşâbûrî, 2018: 30.
[729] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 195.

3.1. Berkyaruk Dönemi Diplomatik İlişkiler (1092-1104)

Sultan Berkyaruk, Selçuklu sultanı olarak, 1092-1104 yılları arasında hüküm sürmüştür. Berkyaruk'un saltanatı, Büyük Selçuklu Devleti'nin fetret devri olarak nitelendirilen bir döneminde gerçekleşmiş; bu süreç, hanedan içi taht mücadeleleri, bölgesel güçlerin yükselişi ve dış baskıların yoğun olarak görüldüğü bir dönem olmuştur. Bu bağlamda, Sultan Berkyaruk dönemi diplomasisi, devletin birliğini koruma, rakip hanedan üyeleriyle taht için mücadele ve uzlaşma, komşu devletlerle ilişkileri düzenleme çabalarının bir yansıması olarak şekillenmiştir.

Sultan Berkyaruk'un hükümdarlığı, Melikşah'ın ölümünün ardından merkezi otoritenin dağılmasıyla ortaya çıkan kaotik bir süreçte başlamıştır. Babası Melikşah'ın güçlü yönetiminden sonra Berkyaruk, amcaları Tutuş ve Tekiş gibi hanedan üyeleriyle taht için uzun süreli bir rekabete girişmiştir. Taraflar arasında yaşanan bu mücadelelerde yalnızca askerî harekâtlar etkili olmamış yapılan müzakereler ve ittifaklarla üstünlük sağlanmaya çalışılarak diplomasi kurumundan da yararlanılmıştır. Bu duruma örnek olarak, Berkyaruk'un Suriye'deki amcası Tutuş ile olan mücadelesinde, yerel güçlerle ilişkileri düzenleyerek pozisyonunu sağlamlaştırmaya çalışması gösterilebilir.[730] Tutuş'un h.488/1095'teki yenilgisi, Berkyaruk'un diplomatik ve askerî stratejilerinin birleşiminin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, yukarıda da zikrettiğimiz üzere h.487/1094'te Halife Muktedî Bi-Emrillâh'ın desteğini alarak Bağdat'ta sultanlığını ilan ettirmesi, diplomasinin dinî meşruiyetle nasıl bütünleştiğini gösterebilir.

Dönemin diplomatik faaliyetleri, yalnızca iç meselelerle sınırlı kalmamış; aynı zamanda dış tehditler karşısında da önemli bir rol oynamıştır. Berkyaruk'un saltanatı, Birinci Haçlı Seferi'nin[731] (1096-1099) Anadolu ve Levant'a yönelik hareketiyle aynı döneme denk gelmiştir. Haçlıların Anadolu'yu geçişi ve Antakya'yı kuşatması, Selçuklu topraklarında ciddi bir baskı yaratmışsa da Berkyaruk bu tehdide karşı bir direniş organize edememiştir.[732] Bunun

---

[730] Urfalı Mateos, 2019: 181.; Azîmî, 2006: 34. Krş. Turan, 2008: 226-227.; Köymen, 2019: 78-79. Araştırma konusunun sınırlılığı gereği biz Selçuklu hükümdarlarının çağdaşı devletler ile yapmış oldukları diplomatik faaliyetleri ele aldığımızdan hanedan arasında gerçekleşen diplomatik faaliyetleri çalışmamızda teferruatıyla aktarmayacağız. Bu nedenle Berkyaruk'un taht için mücadele ettiği kardeşleri Muhammed Tapar ve Sencer ile olan ve devletin iç işlerini ilgilendiren diplomatik faaliyetleri de anlatmayacağız. Kardeşler arasındaki taht mücadeleleri ve diplomatik ilişkileri ile ilgili olarak detaylı bilgi için bk. Özaydın, 1992b: 514-516.

[731] Dönemin Müslüman müelliflerince ekseriyetle *"Frenc"* veya *"Franklar"* olarak zikredilen bu kitleler için kullanılan Haçlılar tabiri, Fransızca *"Croisades"* kelimesine tekabül edecek şekilde Osmanlılar tarafından *"Ehl-i Salîb"*, Araplar tarafından ise *"Salîbiyyûn"* suretinde literatüre girmiştir. Bu tesmiyenin temel saiki, seferlere iştirak edenlerin elbiseleri üzerinde bir alamet olarak haç işareti taşımalarıdır. 1096 yılında başlayan bu askerî hareketlilik, Latin Hristiyanların Doğu'daki son istinatgâhı olan Akkâ'dan çıkarıldıkları 1291 tarihine kadar, yaklaşık iki asır devam etmiştir. Dokuz büyük seferin vuku bulduğu bu devrenin ardından, bahsi geçen ıstılah genelleşmiş ve Türk-İslâm dünyasına yöneltilen tüm batı kaynaklı saldırılar için kullanılır olmuştur. Detaylı bilgi için bk. Demirkent, 1994: 65-78.

[732] Öngül, 2016: 163-171.

sebebi, hanedan içi taht mücadelelerinde kaynakların tüketilmesi ve bölgesel meliklerin merkez ile bağlarını koparark özerk hareket etmeye başlamasıdır. Yine de diplomasi aracılığıyla Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ve diğer yerel idarecilerle ilişkilerin devam ettirilmesi, Berkyaruk'un Haçlı ilerleyişine karşı dolaylı da olsa bir denge politikası yürüttüğünü gösterebilir.[733]

Sultan Berkyaruk devrinde Selçuklu diplomasisi, önceki sultanlardan farklı olarak devletin içinde bulunduğu karışık durumdan mütevellit daha esnek bir hâl almıştır. Hanedan üyeleriyle mücadele ile müzakereler, halifenin dinî otoritesinden faydalanma ve komşu devletlerle ilişkilerin dengelenmesi, diplomasinin temelini oluşturmuştur.[734] Fakat dönemin kaotik yapısı ve merkezi otoritenin zayıflığı, Selçuklu Devleti'nde diplomasinin etkinliğinin sınırlanmasına neden olmuştur. Yine de Sultan Berkyaruk dönemi Selçuklu diplomasisi, devletin iç ve dış meselelerine cevap verme çabalarının bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Taht mücadeleleri, Haçlı tehdidi gibi nedenler diplomasiyi zorunlu bir araç haline getirse de bu çabalar, devletin birliğini kalıcı olarak koruma noktasında yetersiz kalmıştır.

3.1.1. Abbâsî Halifeliği

Berkyaruk ile Abbasî Hilafeti arasındaki diplomatik ilişkiler Sultanın küçük kardeşi Mahmud ile giriştiği taht mücadelesinden muvaffakiyet ile ayrılmasından hemen sonra Sünni İslâm devletleri için meşruiyet makamı olarak görülen Abbâsî Halifesi'nin onayını alması gerekliliğinden mütevellit başlamış ve bu andan itibaren çok mühim bir seyir izlemiştir. Selçukluların, Melikşah döneminin sonuna doğru hilafeti tamamen kontrolleri altına almak istemeleri taraflar arasındaki ilişkilerin sorunlu bir hâl alarak gerginleşmesine neden olmuştur. Bu dönemde Berkyaruk ile Abbâsî Halifeliği arasındaki ilişkilerin temelinde; Sultan için siyasi olarak meşruiyet kazanma ve taht için mücadele ettiği hanedan üyelerine karşı konumunu güçlendirme ihtiyacına, Abbâsî Hilafeti için ise, Selçuklu hanedan üyeleri arasındaki taht kavgalarında taraf olarak Melikşah döneminde tamamen kaybettikleri siyasi gücü geri kazanıp konumunu koruma isteğine dayanmaktaydı. Bu nedenler iki devletin elçiler aracılığıyla diplomatik ilişkiler geliştirmesini sağlamıştır.

Sultan Melikşah'ın vefatının akabinde Büyük Selçuklu Devleti'nde zuhur eden taht mücadeleleri esnasında, saltanat müddeileri meşruiyetlerini tahkim etmek maksadıyla Abbâsî Halifesi'ni bir istinatgâh olarak gördüler. Bu gaye ile Bağdat'a elçiler sevk eden hanedan mensupları, Hilafet makamının manevî nüfuzundan istifade etmeyi amaçladılar. Bu diplomatik

[733] Hillenbrand, 2007: 53.
[734] Bosworth, 2010: 112.

teşebbüslerin ilki, daha evvel temas edildiği üzere Terken Hatun tarafından gerçekleştirildi; Hatun, Halife Muktedî Bi-Emrillâh nezdine gönderdiği heyet vasıtasıyla oğlu Mahmud'un saltanatının tasdikini talep etti. Halife, bu isteği hükümdarlığın çocukların işi olmadığı gerekçesini öne sürerek reddetti. Fakat Terken Hatun halifeden olan torunu Ca'fer'in veliahtlığı meselesini[735] ortaya koyunca Halife bu talebi bazı koşullar öne sürerek kabul etti.[736] Bu vesile ile daha Berkyaruk tahta çıkmadan Abbâsî Halifeliği'nin bu karışık dönemde bir şekilde Selçuklular ile diplomatik temas kurduğu söylenebilir.

Bu dönemde Suriye Selçuklu Meliki Tutuş da Selçuklu sultanı olmak için halifeye elçi gönderdi. Tutuş'un elçisi Selçukluların Bağdat şıhnesi Sadüddevle Gevherâyin tarafından iyi karşılandı. Ancak Halife Muktedî Bi-Emrillâh elçilere, hutbe okutulması için henüz şartların oluşmadığını, Tutuş'un İsfahan'ı ele geçirip, diğer taht iddiacılarını bertaraf etmesinden sonra bu talebin yerine getirilebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Tutuş, İsfahan'ı ele geçirmek için harekete geçti.[737]

Sultan Berkyaruk ile Abbâsî Halifesi Muktedî Bi-Emrillâh arasındaki diplomatik münasebetler, Sultan'ın Aralık 1093'te Bağdat'a gelmesi ve hutbe talebini bildirmesi için elçisini Halife'ye göndermesiyle tesis edildi. Bu teşebbüs neticesinde, 3 Şubat 1094 tarihinde Berkyaruk adına hutbe irat edildi, kendisine *"Rükneddin"* lakabı tevcih edilerek hil'ât gönderildi. Sultan'ın meşruiyetini perçinleyen saltanat menşurunun tanzim süreci devam ederken, Halife Muktedî Bi-Emrillâh'ın h.15 Muharrem 487/4 Şubat 1094 tarihindeki ani ölümü, süreci sekteye uğrattı. Halife'nin vefatı üzerine makam-ı hilafete oğlu el-Müstazhir-Billâh geçti. Sultan Berkyaruk da menşurunu yeni Halifeye gönderdi.[738] Bu olay, hilafetin Selçuklu sultanı üzerindeki dinî otoritesini sembolik de olsa koruma çabasını yansıtırken, Berkyaruk'un hilâfetten aldığı desteği meşruiyet aracı olarak kullandığına işaret edebilir.

El-Müstazhir-Billâh halife olur olmaz Ebû Mansûr ibn Cehîr'i vezir tayin etmiş ve kendisine, *"Devlet işleri sana bırakılmıştır. Bu işte sana itimadımız tamdır. Gördüğün işlerde gerekli tedbirleri alasın. Zor bir zamandayız. Sultanla birlikte askerleri Bağdat'ta, yanımızda*

---

[735] Halifenin Melikşah'ın kızı Mahmelek Hatun'dan doğan oğlu Ca'fer'in velayet meselesi bu hadiseden evvel de gündeme gelmişti. Sultan Melikşah, son Bağdat seferinde diplomatik nezaketi bir kenara bırakarak, Halife Muktedî Biemrillâh'ın makamından feragat etmesini, yerine torunu Ca'fer'i geçirmesini ve kendisinin de Basra'ya çekilmesini talep ve dikte etmişti. Bu ağır teklifi düşünmek için sultandan on gün izin isteyip inzivaya çekilen Halife, talebi kabul etmek üzereyken Melikşah'ın ölümüyle bu durumdan vazgeçti ve mesele de yalnızca bir teklif olarak kalmış oldu. bk. İbnü't-Tıktaka, 2016: 210. Bu radikal projenin arkasındaki temel saik ise Terken Hatun'dur. Hatun, oğlu Mahmud'un saltanatını kâfi görmeyerek, torunu Ca'fer üzerinden Hilafet makamını da kendi soyuna bağlama ihtirasıyla hareket etmiştir. bk. İnce, 2019: 273.

[736] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 184.; Bundarî, 2023: 83.

[737] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 190.; İbn Kesîr, 1994, XII: 290. Krş. Sevim, 1963: 418.

[738] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 195.; Suyûtî, 2015: 435.

toplanmıştır. Onların güven ve itaatini elde etmek için onlara bol mal vermek gerekir" demiştir. Vezir de cevaben, *"Hazine senin elindedir. Oradan hesapsız sualsiz dilediğin kadar dağıtabilirsin"*[739] diyerek karşılık vermiştir. Halife bu görüşmeden İbnü'l-Mavsala haricinde kimsenin haberdar olmamasını tembihleyerek, hazineden askerlere pek çok mal dağıtmıştır. Ardından Sultan Berkyaruk'u yanına çağırarak ona saltanat hil'âti giydirmiş karşılıklı biatleşmişlerdir.[740] Halifenin, hilafet makamına geçer geçmez yaptıklarından hareketle onun Selçuklular ile denge siyaseti takip ederek onları kendi tarafında görmek istediği ve halifeliğine biat meselesinde Sultanın bir sorun çıkarmasından korktuğunu düşündürmektedir.

Bu dönemde Selçuklular bir yandan kendi aralarındaki taht kavgalarıyla, diğer yandan Bâtınîler ve Haçlılarla uğraşmak durumunda kaldı. Bu hadiseler hem devleti zayıflattı hem de Abbâsî Hilafeti üzerindeki hâkimiyetlerini zedeleyerek taraflar arasındaki diplomatik ilişkilerin bu minvalde şekillenmesine neden oldu. Ayrıca Berkyaruk'un küçük kardeşi Muhammed Tapar da ağabeyinin hükümdarlığını kabul etmeyerek h.491/1098 yılında sultanlığını ilan etti.[741] Muhammed Tapar, saltanat mücadelesinde meşruiyet kazanmak ve kendi namına hutbe okutulmasını istihsal etmek maksadıyla, Sadüddevle Gevherâyin'i elçi olarak Halife nezdine irsal etti. Bu diplomatik girişim neticesinde Halife, h.17 Zilhicce 492/4 Kasım 1099 tarihinde hutbeyi Muhammed Tapar adına irat ettirdi. Akabinde kendisine *"Gıyâsü'd-Dünya ve'd-Dîn"* lakabı ve *"Ebû Şüca Muhammed Sultan"* ünvanı tevcih edilerek, Selçuklu Sultanı sıfatıyla hilafet makamınca resmen tasdik edildi.[742]

Selçuklu hanedan üyeleri arasındaki taht mücadeleleri esnasında, Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh, Bağdat'taki fiili hâkimiyet durumuna göre şekillenen konjonktürel bir diplomasi izledi. Sultan Berkyaruk'un h.17 Safer 493/2 Ocak 1100 tarihinde halkın büyük teveccühü eşliğinde Bağdat'a girmesiyle, hutbe tekrar onun namına çevrildi.[743] Bu siyasi kazanım, h.4 Receb 493/15 Mayıs 1100 tarihinde Sefidrud'da vuku bulan muharebede Berkyaruk ordularının Muhammed Tapar karşısında yenilmesiyle tersine döndü. Zaferin ardından Muhammed Tapar'ın hutbe talebine icabet eden Halife, h.14 Receb 493/25 Mayıs 1100 Cuma günü hutbeyi yeniden Muhammed Tapar adına irat ettirdi.[744] Ancak Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasındaki mücadele son bulmadı ve iki taraf arasında h.3 Cemazeyilahir 494/5 Nisan 1101'de meydana gelen ikinci savaşı, bu kez Berkyaruk kazandı. Ardından h.17

[739] İbnü'l Cevzî, 1992, X: 12.
[740] İbnü'l Cevzî, 1992, X: 12.; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, XIX: 456.
[741] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 238.; Bundarî, 2023: 88.
[742] Abû'l Farac, 1987, II: 341.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 239.
[743] İbn Haldûn, 1967, V: 47.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 242.
[744] İbn Haldûn, 1967, V: 48-49.; Zehebî, 1985, I: 254.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 244.

Zilkade 494/13 Eylül 1101'de Bağdat'a girdi. Halife ise Berkyaruk'a hediyeler göndererek, Kurban Bayramı sırasında adına hutbe okuttu.[745] Muhammed Tapar bu yenilginin ardından, Horasan'da bulunan kardeşi Melik Sencer'den yardım istedi ve onunla ittifak kurdu.[746] Muhammed Tapar, Sencer ile h.27 Zilhicce 494/23 Ekim 1101'de Bağdat'a geldi. Halife tarafından ilgiyle karşılanan Muhammed Tapar adına tekrar hutbe okutuldu.[747]

Halife Müstazhir'in Muhammed Tapar adına hutbe okutması üzerine Berkyaruk, Vasıt'ta halifeye ait bir araziyi işgal etti. Halife de bu durum üzerine Hamedan'a giden Muhammed Tapar'a haber yollayıp kendisini Bağdat'a çağırarak ona Berkyaruk'a karşı birlikte savaşmayı teklif etti.[748] Muhammed Tapar, halifenin daveti ile Bağdat'a gelse de Berkyaruk savaşma teklifine olumsuz yaklaştı, bunun üzerine Tapar, Bağdat'a vergi tahsildarı ve bir şıhne atayarak şehirden ayrıldı. Berkyaruk ise İran'a hareket eden Tapar'a Nihavend yakınlarında bulunan Rûzrevâr'da yetişti. Taraflar üçüncü kez savaştı. Taraflar arasında yaşanan üçüncü savaş, Muhammed Tapar'ın talebiyle barış anlaşması ile sonuçlandı. Anlaşma gereğince Berkyaruk *"Sultan"*, Muhammed Tapar ise *"Melik"* ünvanını aldılar.[749]

Kardeşler arasında yapılan bu anlaşma da uzun ömürlü olmadı ve Muhammed Tapar tarafından bozuldu. Bu nedenle iki kardeş arasında h.Cemaziyülevvel 495/Şubat-Mart 1102'de dördüncü kez bir savaş meydana geldi ve savaşı Berkyaruk kazandı, Muhammed Tapar ise İsfahan'a kaçtı.[750] İki kardeş arasında yapılan anlaşmanın bozulması Bağdat'ı da etkiledi. Şehirde Berkyaruk ve Tapar taraftarları arasında bir kargaşanın ortaya çıkmasına neden oldu. Bu yaşanan karışıklıklardan yararlanan Halife Müstazhir ise Bağdat'ta okunan hutbelerde sultanların adını çıkartarak yalnızca kendi adını zikrettirdi.[751]

İki kardeş beşinci kez h.8 Cemaziyülevvel 496/19 Şubat 1103'te karşı karşıya geldi. Bu savaşı da yine Berkyaruk kazandı. Muhammed Tapar ise mağlup olarak savaş yerinden kaçtı.[752] Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında vuku bulan ve uzunca bir süre devam eden mücadelelerin ardından taraflar hem kendileri hem de devletin geleceği için barış yaptılar.[753]

---

[745] İbn Haldûn, 1967, V: 52.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 251-252.
[746] Ebû'l-Fidâ, 1286, II: 224.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 252. Detaylı bilgi için ayrıca bk. Özaydın, 1990: 23.
[747] Ebû'l-Fidâ, 1286, II: 224.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 254-255.; İbn Tağriberdi, 1992, V: 166-167.
[748] Özaydın, 1990: 27.; Kapanşahin, 2012: 207.; Köymen, 2019: 92-93.
[749] Ebû'l-Fidâ, 1286, II: 225.; İbn Haldûn, 1967, V: 57.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 270-271. Taraflar arasındaki bu savaş ile ilgili daha detaylı bilgi için ayrıca bk. Köymen, 2019: 92-94.
[750] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 272-273.; Müneccimbaşı, 2000, I: 89-90.
[751] Özaydın, 1990: 32.
[752] İbn Haldûn, 1967, V: 66-67.; İki kardeş arasında toplamda beş kez savaş meydana gelmiş bu savaşlardan dördünü Berkyaruk kazanırken, birinden Muhammed Tapar galip ayrılmıştır. bk. er-Râvendî, 2020: 145.
[753] Zehebî, 1985, I: 256.; Suyûtî, 2015: 438. Kardeşler arasındaki bu taht mücadelesi kasidelere de konu olmuştur. Şair Mu'izzî bu mücadelede Berkyaruk tarafında yer alarak onun hem baba hem de anne tarafından Selçuklu soyundan olduğunu söyleyerek diğer meliklere nazaran saltanatı daha çok hakkettiğini vurgulayarak Berkyaruk'un kardeşlerine karşı mücadelesini;

Yapılan bu anlaşma gereğince devlet ikiye bölünerek ülkenin bir kısmının idaresi Muhammed Tapar'a verilerek Berkyaruk'tan sonra Muhammed Tapar'ın sultan olması kararlaştırıldı. Bu sayede hutbe tekrar Berkyaruk adına okutuldu.[754]

Sultan Berkyaruk dönemi taht mücadeleleri sırasında Selçuklu-Abbâsî diplomatik ilişkileri genel olarak değerlendirildiğinde; Halife Muktedî Bi-Emrillâh ve onun ardından halife olan Müstazhir-Billâh'ın, Selçuklu hanedan üyeleri arasındaki taht kavgalarında taraf tutarak kendi konumlarını koruma stratejisi izledikleri söylenebilir. Berkyaruk dönemi ilk taht mücadelesi sırasında Halife Muktedî'nin Berkyaruk'u tanıması, Terken Hatun ve Mahmud'un oluşturduğu tehdidi bertaraf etme çabası olarak da yorumlanabilir. Halife Müstazhir de kendi hilafeti sırasında taht kavgaları sırasında zaman zaman taraf olmuş ve rakipleri birbirleri aleyhine kışkırtmıştır. Bu sayede sultanların ellerindeki yetkileri, kendi uhdesine geçirebileceğini düşünmüştür. Ancak, hilafetin siyasi gücü sınırlıydı ve Selçuklu askerî üstünlüğüne bağımlıydı. Taraflar arasındaki bu ilişki, doğal olarak diplomatik etkileşimlerin temel dinamiklerinden birini oluşturmuştur.

Sultan Berkyaruk döneminde Abbâsî Halifeliği ile sadece taht mücadelelerinden dolayı diplomatik temas kurulmamış, bu durumun yanında bazı siyasi gelişmeler nedeniyle de ilişkiler geliştirilmiştir. Bu dönem Selçuklu Devleti'nin Fâtımîler, Haçlılar ve Bizans İmparatorluğu gibi dış güçlerle karşı karşıya geldiği bir süreçtir. Bu bağlamda, Selçukluların Abbâsî Halifeliği ile kurduğu ittifak, Selçuklu Devleti'nin İslâm dünyasındaki liderlik iddiasını güçlendiren bir unsur olmuştur. Özellikle 1096'da başlayan Birinci Haçlı Seferi, Suriye ve Anadolu'da Selçuklu topraklarını tehdit ederken Berkyaruk'un halifelik ile yakın ilişkileri, Müslüman dünyasına birlik ve beraberlik mesajı verme düşüncesinin sonucudur.[755]

3.1.2. Fâtımî Devleti

Sultan Berkyaruk'un hükümdarlığı Selçuklu tarihinde fetret devri olarak bilinen çalkantılı bir dönemdir. Bu süreçte, Selçuklu Devleti ile Şiî Fâtımî Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler, bölgesel güç mücadeleleri, mezhepsel farklılıklar ve Birinci Haçlı Seferi'nin ortaya çıkardığı tehditler vb. üzerine şekillenmiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Berkyaruk'un saltanatı, babası Melikşah'ın ani ölümüyle başlayan taht kavgalarıyla zayıflamış

"Dünya şahı Ebû'l Muzaffer'in fetihleri, zaferleri kısaca söylense (de)bir dünya hikâye olur. Sahipkıran (Melikşah) gitse de ondan sonra (gelen) Berkyaruk (da) bir diğer Sahipkıran dır. Rükn ed-Din Burhan'ül Müminin (Berkyaruk), diğer bir Tuğrul ve diğer bir Alp Arslandır" dizeleriyle meşru göstermeye çalışmıştır. bk. Mu'izzî, 2006: 103-104.

[754] el-Hüseynî, 1943: 54.; İbn Haldûn, 1967, V: 68.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 300-301.; İbn Tağriberdi, 1992, V: 185.

[755] Turan, 2008: 227-228.; Köymen, 2019: 300.; Piyadeoğlu, 2021: 263.

bir devletin, Fâtımîlerle ilişkilerini hem çatışma hem de dolaylı diplomasi üzerinden sürdürdüğü bir dönemdir.

Selçuklular adına Berkyaruk devrinde taraflar arasındaki ilişkiler, Fâtımîlerin Suriye'deki hâkimiyetine son verilmesinden sonra bölgede kurulan Suriye Selçuklu Devleti aracılığıyla sürdürülüyordu. Aynı dönemde Fâtımî Devleti ise vezir Bedr el-Cemâlî'nin önderliğinde özellikle Kudüs ve Güney Suriye'de etkili bir yönetim sergiliyordu. Ancak, Bedr'in h.487/1094'teki ölümü ve oğlu el-Efdal Şahinşah'ın vezirliğe getirilmesi, Fâtımîlerin iç politikasında Selçuklular ile ilişkilerini de etkileyen değişikliklere neden oldu.[756] Fâtımîler, ayrıca daha önce Melikşah devrinde Selçuklulara karşı izledikleri politikaları devam ettirerek Sünni beylerle irtibata geçip onları Şiîliğe geçirmeye çalıştılar ve bu konuda yine Bâtınîlerden yararlandılar.

Aynı dönemde, Berkyaruk'un amcası Tutuş ile giriştiği taht mücadelesi de Selçuklu-Fâtımî ilişkilerini daha karmaşık hale getirdi. Selçuklu Devleti'ndeki bu iç istikrarsızlık, Berkyaruk'un Fâtımîlere karşı kapsamlı bir askerî sefer düzenleme kapasitesini sınırladı. Fâtımîler, bu durumdan istifade ederek Suriye bölgesindeki nüfuzlarını koruma ve genişletme politikası izledi.[757] Özellikle Tutuş'un Fâtımîlerle ittifak arayışına girmesi, Berkyaruk'un dolaylı bir diplomasi yürütmesine sebebiyet verdi.[758]

Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'un, saltanat mücadelesi esnasında h.488/1095 yılında Rey civarında Berkyaruk karşısında mağlup ve maktul düşmesi, bölgedeki Selçuklu hâkimiyetini derinden sarstı. Tutuş'un şahsında tecessüm eden merkezi otorite, halefleri Rıdvan ve Dukak tarafından muhafaza edilemedi. Bu iktidar zafiyeti, mevcut siyasi yapının Haleb ve Dımaşk merkezli iki ayrı melikliğe bölünmesiyle neticelendi. Bunlar yine Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiî olarak varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. İki kardeş arasında tek başına Suriye'ye hâkim olmak için mücadele başladı. Fâtimîler ise Suriye'deki bu durumdan faydalanarak h.489/1096'da Kudüs'ü ele geçirdiler.[759] Bu hadisenin ardından Fâtimî Halifesi el-Musta'lî, 490/1097'de diplomatik yolları kullanarak Melik Rıdvan'a elçi yollayıp kendisine tâbiî olması karşılığında yardım vaadinde bulundu. Bu teklifi kabul eden Rıdvan, aynı yıl hâkim olduğu

[756] Lev, 1991: 34.
[757] Tutuş'un, Sultan Melikşah devrinden itibaren Suriye bölgesini idare ederken dış siyasetteki yönü güneyden ziyade doğuya yönelikti. Bu nedenle Tutuş, Mısır'a hücum siyaseti takip etmemiş hatta Mısırdaki Fâtımîler bazı zamanlarda Suriye Selçuklu Devleti'ne karşı Haziran 1085 tarihinde gerçekleşen Şam kuşatması örneğinde olduğu üzere hücuma geçmiştir. bk. Köymen, 2019: 245.
[758] Sevim, 1997: 136-137.; Sevim ve Meçil, 2023: 440.
[759] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 235. Dönemin önemli kaynaklarından Azîmî, Fâtımîlerin Kudüs'ü ele geçirilişini 1097-1098 tarihindeki olayları ele alırken aktarmaktadır. bk. Azîmî, 2006: 37. Detaylı bilgi için ayrıca bk. Ayan, 2019: 8.

yerlerde el-Musta'lî adına Şiî hutbesi okuttu. Bir Selçuklu melikinin Şiî Fâtimî halifesi adına hutbe okutup ona tâbiî olması, Selçuklu tarihinde ilk defa vuku bulan bir hadiseydi. Ancak bu durum bir ay kadar devam etti. Nitekim bazı emîrlerin baskıları ve Fâtimî halifesinin Rıdvan'a vadetmiş olduğu yardımları yapmaması hutbenin tekrar eski haline dönmesine sebep oldu.[760]

Selçuklular ile Fâtımîlerin Suriye bölgesinde giriştikleri mücadele bölgenin istikrarsızlaşmasına neden oldu. Bu dönemde bir de Birinci Haçlı Seferi'nin başlaması iki devlet için de ortak bir tehdit oluşturdu. Haçlılar, Anadolu'yu geçerek Suriye'ye ilerledi ve 1098'de Antakya'yı ele geçirdi.[761] Sultan Berkyaruk'un bu sefer sırasında devletin karışık olan iç işleri ile meşguliyeti, Haçlılara karşı etkili bir direniş organize etmesini engelledi, bu durum doğal olarak Fâtımîleri de doğrudan etkiledi. Haçlıların Antakya'ya saldırdıkları haberini alan Fâtımîler, tehlikenin Kudüs'ü de etkilememesi için gayret sarf ettiler. Bu maksatla Haçlılar ile diplomatik temas kuran Vezir Efdal, onlara bir elçi göndererek bazı tekliflerde[762] bulunup Antakya'da kalmalarını sağlamaya çalıştı. Ancak elçi henüz geri dönmeden, Selçuklu ve Fâtımîler arasındaki sorunları fırsat olarak değerlendiren Haçlılar, Kudüs'e doğru ilerlediler ve şehri ele geçirdiler.[763]

Fâtımîler tarafından Haçlılara elçi gönderilerek diplomatik temas kurulmasının nedeni, sadece Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmesinin önüne geçmek değildir. Bunun yanında Selçuklulara karşı bir hamle gerçekleştirme düşüncesiyle hareket edildiği söylenebilir. Nitekim meseleye daha geniş bir perspektiften bakıldığında, Haçlı Seferlerinin gerçekleştirildiği bölgeler olan Anadolu, Suriye ve Filistin'in Selçukluların hâkimiyetinde olmasından dolayı bu seferlerden en çok Selçuklular zarar görürken, bölgedeki dengeler ise Bizans'ın dolayısıyla Hristiyanlığın lehine bozulmuştur. Şiî Fâtımî Halifeliği ise Selçukluların Mısır'ı ele geçirip Şiîliğe son vereceklerini bildiklerinden bu seferleri kendi siyasetleri açısından uygun bulmuşlardır. Seferler sırasında Selçuklular, batıda Bizans İmparatorluğu ve Haçlılar ile mücadele ederken Fâtımîler, Sünni birliği bozmak maksadıyla bazı girişimlerde bulunmuşlar ve kendi mezheplerini yaymak için İran bölgesine dâîlerini göndermişlerdir.

Fâtımî-Haçlı elçilik faaliyetinden bu neticeyi çıkarmamıza Willermus Tyrensis[764] bu hadiseyle ilgili naklettiklerini delil olarak gösterebiliriz. Müellif konuyla ilgili eserinde şu ifadeleri kullanmaktadır:

---

[760] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 225.; Müneccimbaşı, 2000, I: 224.; Azîmî, 2006: 36.
[761] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 226-229.; Azîmî, 2006: 37.
[762] Bu teklif Haçlıların silahsız olarak bir ay müddetince dinî serbestlik içinde Kudüs'ü ziyaret edebilmesiydi. bk. Sürûr, th: 67.
[763] Sürûr, th: 66-67.
[764] Willermus Tyrensis, Haçlı Seferleri döneminin Latin tarihçisidir ve Fransa ya da İtalya kökenli bir ailenin mensubu olarak 1130'da Kudüs'te doğmuştur. İlmi tahsili için 1146'da Fransa'ya giden müverrih, Boulogne'da

> "Müslüman hükümdârlar arasında en güçlü orduya sahip olan Mısır Halîfesi, derhal Haçlı prenslerine elçiler gönderdi. Bu elçiliğin sebebi şu idi: Eski devirlerden beri Mısır ile doğu ülkeleri arasında mezhep ayrılıkları yüzünden sürekli gitgide artan nefret ve şiddetli düşmanlık hüküm sürüyordu, öyle ki iki halîfelik sık sık savaşırlar ve diğerinin aleyhine topraklarını genişletmeye çalışırlardı. Şimdi zaman zaman talihin değişmesiyle biri diğerine üstünlük kazanınca birinin şansı diğerinin şanssızlığı olmak üzere devletini yüceltti. O zamanlar Mısır halîfesi Mısır sınırlarından Suriye'deki Laodikaea'ya otuz günlük mesafeye kadar olan topraklara hükmediyordu. Fakat Selçuklu Sultanı Haçlıların gelişinden kısa bir süre önce Mısır sınırlarına dayanıp Antakya'yı ve Boğaz'a kadar bütün ülkeleri fethetmişti. Böylece Mısır Halîfesi Türklerin ilerlemesini endişeyle karşıladığı için Haçlıların şehri kuşatmasını kendisi için bir şans addetti, çünkü Türklerin her kaybını bir kazanç sayıyor ve bu durum ona ve adamlarına büyük bir huzur ve mutluluk veriyordu. O, şimdi işin uzamasından dolayı Haçlıların vazgeçmesinden korkuyordu ve bu nedenle prensleri kuşatmanın devamına teşvik etmek için, onlara yardım ve destek sözü vermek ve dostlukları için kalplerini kazanmak üzere yakın çevresinden güvenilir elçiler gönderdi. Bunlar efendilerinin teşebbüsünü sadakatle yerine getirmek üzere gemilerle Haçlı ordugâhına gelip, kendilerine emredilen her şeyi büyük bir gayretle ilettiler. Görevlerini ifa etmelerini sağlamak amacıyla prensler tarafından yeterince misafirperverlikle karşılandılar. Onlarla sık sık görüşmeler yapılırken, böyle büyük bir ordunun silah bakımından teçhizatına, dayanıklılık ve gücüne hem hayret edip hem de gelecek için kuşku duydular. Çünkü ittifak ettikleri bir tekmenin daha sonra kendilerine karşı kullanılabileceğini düşünmüşlerdi. Nitekim Antakya mağlup edilip, Haçlılar, bu şehirden Gazze yakınındaki Mısır yakınlarında küçük bir nehir olan Aegyptus'a on beş günlük yolculuk mesafesine kadar her yeri zapt ettiler."[765]

Fâtımîler, Haçlıların Kudüs'ü istilası üzerine h.492/1099 yılında bir ordu teçhiz ederek Haçlılara karşı bir sefer düzenleyip Kudüs'ü onlardan geri almak istedi ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı.[766] İslâm dünyasının bu Haçlı Seferine karşı birleşik bir cephe oluşturamaması ve özellikle Selçuklu desteğinin eksikliği Haçlıların bölgede kalıcı olmalarına sebebiyet verdi.

Selçuklular ile Fâtımîler askerî alanda birbirleriyle mücadele ederlerken, diğer taraftan mezhep farklılıklarından dolayı da birbirleriyle karşı karşıya gelmişlerdir. Özellikle Fâtımîler Selçukluların hâkimiyetinde olan bölgelere gönderdikleri dâîleri sayesinde Bâtınîlik faaliyetlerini desteklemişler ve çok sayıda taraftar elde etmişlerdir. Sultan Berkyaruk devrinde de daha önceki sultanlar döneminde olduğu gibi Fâtımî destekli Bâtınîler Selçuklu Devleti'nin

---

hukuk sahasında devrin otoritelerinden ders almıştır. 1165'te Filistin'e avdetini müteakip Akkâ Katedrali'nde vazifelendirilmiştir. 1175 tarihinde Sûr (Tyros) Başpiskoposluğu makamı kendisine tevcih edilen Tyrensis, vefat tarihi olan 1185'e değin, Kudüs Kralları I. Amaury ve cüzamlı IV. Baudouin devirlerinde bu yüksek dini ve siyasi vazifeyi ifa etmiştir. Birinci Haçlı Seferi'nden takriben 75 yıl sonra telif ettiği 'Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum' başlıklı eseri, dönemin olaylarını aydınlatan en temel kaynaklar arasında addedilmektedir. Willermus Tyrensis ve eseri hakkında geniş bilgi için bk. Altan, 2015: 85-94.

[765] Tyrensis, 2016: 189 vd.

[766] İbn Müyesser, 1981: 67.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 236-237. Ayrıca bk. Lev, 1991: 68.

büyük sorunlarından biri olmuş ve bu meselenin halli için askerî seferlerin yanında diplomasi de kullanılmıştır.

Sultan Berkyaruk, yukarıda belirttiğimiz gibi Selçuklu hanedan üyeleri arasında geçen taht mücadelelerinden galibiyetle ayrılmıştı. Ancak onun sultan olması Selçuklu Devleti'nin eski istikrarlı ve güçlü günlerine dönmesi için yeterli olamadı. Bu durumdan yaralanmak isteyen Bâtınîler de etkinliklerini daha da artırdılar ve hatta h.488/1095'te bir Bâtınî, Berkyaruk'a saldırarak sultanı yaraladı, ancak onu bu suça kimin azmettirdiği tespit edilemedi.[767] Ayrıca Bâtınîler bu dönemde pek çok devlet adamını da öldürdüler.[768]

Sultan Berkyaruk, Muhammed Tapar ve Sencer bu süreçte kendi hâkimiyet bölgelerinde Bâtınîler ile askerî mücadeleden geri durmadılar. İşte bu seferlerin birinin sonucunda Selçuklular ile Bâtınîler arasında dolaylı da olsa diplomatik ilişki kuruldu. Melik Sencer'in emîrlerinden olan Bozkuş h.494/1101 yılında bir orduyla birlikte Bâtınîlerin yaşadıkları Tabes şehri üzerine yürüdü ve şehri kuşatarak mancınıklarla surları tahrip etti. Şehir tam ele geçirilecekken Bozkuş aldığı rüşvet karşılığında kuşatmayı kaldırarak geri çekildi. Bozkuş daha sonra Bâtınîler üzerine bir kez daha yürüdü ve bu sefer sırasında Tabes şehri ve çevresindeki Bâtınî kalelerini tahrip etti. Kazanılan başarıların ardından orduda bulunan emîrlerden bazıları, Bozkuş'a Bâtınîler ile barış yapılması önerisini sundular. Sonuç olarak Selçukluları temsil eden Bozkuş ile Bâtınîler arasında Bâtınîlerin başka bir kale inşa etmemeleri, silah satın almamaları ve Bâtınîlik propagandası yapmamaları şartları üzerinde anlaşılarak bir anlaşma yapıldı.[769]

Sultan Berkyaruk dönemi, Selçuklu Devleti ile Fâtımîler arasındaki dolaylı diplomatik faaliyetler genel olarak değerlendirildiğinde, ilişkilerin iç karışıklıklar, Haçlı tehdidi ve Suriye'deki rekabet gibi unsurların etkisiyle şekillendiği söylenebilir. Berkyaruk'un hanedan üyeleriyle giriştiği taht mücadeleleri nedeniyle zayıflayan otoritesi, Fâtımîlerle doğrudan bir çatışmadan ziyade dolaylı bir diplomasi ve bölgesel denge siyasetini zorunlu kılmıştır. Ancak süreç içerisinde Haçlıların ortaya çıkışı her iki devleti de derinden etkilemiştir. Fakat mezhepsel düşmanlık ve Selçuklu Devleti'ndeki taht mücadelelerinden kaynaklanan iç sorunları iki devlet arasında bir ittifakı imkânsız kılmıştır.

3.1.3. Bizans İmparatorluğu ve Haçlılar

Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkiler, XI. yüzyıl boyunca genellikle Anadolu topraklarına hâkim olma düşüncesi üzerine şekillenmişti.

---

[767] Ağırnaslı, 2013: 229.; Piyadeoğlu, 2021: 265.; Sevim ve Merçil, 2023: 185.
[768] Sultan Berkyaruk devrinde Bâtınîlerin tertip ettiği suikastlar neticesinde katledilen devlet ricalinin kimlikleri ve bu hadiselerin tafsilatına dair geniş malumat için bk. Sevim ve Merçil, 2023: 202-203.
[769] Piyadeoğlu, 2021: 266.

Selçuklular özellikle 1071'deki Malazgirt Zaferi'nin ardından, Anadolu'nun büyük bir kısmını ele geçirmiş ve bu coğrafyada kendisine tâbiî olan Türk beyliklerinin temellerini atmıştı. Sultan Melikşah döneminde ise Selçuklu sınırları Bizans'ın Anadolu'daki varlığını ciddi şekilde tehdit etmeye başlamış, İznik gibi stratejik önemi yüksek şehirler Büyük Selçuklu Devletine tâbiî olan siyasi teşekküllerin kontrolüne geçmişti.[770] Ancak, Melikşah'ın 1092'deki ölümü, hanedan üyeleri arasında taht kavgalarının yaşanmasına sebebiyet vermişti. Bu sorunlar Berkyaruk'un hükümdarlığı boyunca sürmüş bu durum doğal olarak devlet içerisinde istikrarsızlığa neden olmuştu.

Bu iç karışıklıklar, Selçuklu Devleti'nin dış tehditlere karşı etkili bir savunma geliştirmesine imkân vermezken Bizans'a ise hedefleri için bir fırsat sunmuş tam da bu dönemde, Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (1081-1118) hem Anadolu'daki Türk ilerleyişini durdurmak hem de kaybettikleri topraklarını geri almak için harekete geçmiş ve bu amaç doğrultusunda diplomatik yolları kullanarak Papa II. Urbanus'a müracaat edip yardım talebinde bulunmuştur. İmparatorun talebi üzerine Papa, 27 Kasım 1095'te Clermont Konsili'nde Haçlı Seferi[771] çağrısı yaparak, Avrupa'dan gelen orduların Anadolu ve Suriye'ye yönelmesine sağlamıştır.[772] Urfalı Mateos Vekayinamesi'nde, bu haçlı seferine katılanların amacı ve sayısı ile ilgili, *"Mukaddes Kudüs şehrini Müslümanların elinden almak, Arapların elinden kurtarmak amacıyla çekirge sürüleri, deniz kumu gibi sayısız kitleler halinde ilerlemeye başlamıştır"*[773] ifadelerini kullanmıştır.

Bu seferin başlaması Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin karmaşık bir hâl almasına sebep olmuştur. Bu dönemde iki devlet arasındaki ilişkilerin temelinde Selçuklular açısından Haçlı Seferlerinin etkili olduğu Anadolu ve Suriye bölgesinde daha önce fethedilmiş yerleri korumak ve bu seferlerin Kudüs'e ulaşmasının önüne geçmek düşüncesi ön plandayken, Bizans için bu seferler sayesinde kaybedilen toprakları geri alma ve Selçukluları Anadolu'dan tamamen çıkarma düşüncesi yer almaktadır.

Sultan Berkayaruk'un devlet içerisinde yaşadığı sorunlar, Bizans İmparatorluğu'nun başlamasına sebebiyet verdiği Haçlı Seferlerine karşı tutarlı bir askerî ya da diplomatik politika yürütmesini zorlaştırmıştır. Ayrıca bu dönem İslâm dünyası içerisinde mezhepsel ve siyasi bölünmüşlüğün çok fazla yaşandığı bir süreçtir. Fâtımîler ve Selçuklular arasındaki sorunlar Müslümanların hem Haçlı tehdidine karşı birlikte hareket etmesine hem de ortak bir askerî ya

[770] Turan, 2018: 67-73.; Köymen, 2019: 287-288.; Sevim, 2020: 90-99, 108.
[771] Ekler kısmında Haçlı Seferleri (1096-1204) güzergâhını gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 14) (Haldon, 2007).
[772] İbnü'd-Devâdârî, 1971: 285.; İbnü'l-Adîm, 2014: 84. Ayrıca bk. Holt, 1999: 16 vd.; Demirkent, 2004: 5 vd.; Runciman, 2008, I: 83 vd.; Piyadeoğlu, 2021: 261-262.; Güngörmez, 2024: 124.
[773] Urfalı Mateos, 2019: 188.

da diplomatik ilişki geliştirilmesine engel olmuştur.[774] Haçlılar, bu bölünmüşlükten istifade ederek Müslüman devletler arasındaki sorunları kendi lehlerine çevirmişlerdir.

Papa II. Urbanus'un gayretleriyle Batı Avrupa da oluşturulan ilk Haçlı ordusunun idaresi, Keşiş Pierre I'Ermite'ye aitti. Ancak bu ordu düzenli birliklerden değil, disiplinsiz insan yığınlarından müteşekkildi. Bu Haçlı birlikleri, Anadolu'da yağma ve talan hareketlerinde bulunarak ilerledikleri sırada Türkiye Selçuklu Devleti'ne ait askerî birlikler tarafından İznik civarında ani bir saldırıyla büyük bir hezimete uğratılarak kısa sürede dağıtıldı.[775] Bu küçük ve düzensiz Haçlı birliğinin arkasından kont ve soylulardan müteşekkil büyük bir ordu Anadolu'ya sevk edildi. Bu ordu Birinci Haçlı Seferi'nin ikinci merhalesini teşkil etmekteydi.[776] Haçlı birliklerinin ilerleyişi sırasında İmparator I. Aleksios, böylesine büyük ordunun İmparatorluk topraklarından geçerken sorun oluşturacağını bildiğinden 1096 yılında Haçlı liderleriyle diplomatik temas kurarak onların ilerleyişlerine yardım edilmesi karşılığında Antakya'nın kendisine teslim edilmesi teklifini sundu. Teklifin kabul edilmesiyle taraflar arasında sulh yapıldı.[777] Bu anlaşmanın ardından Haçlı birlikleri boğazlardan geçerek Türkiye Selçuklu topraklarına girdiler.[778]

Birinci Haçlı Seferi sırasında Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti olan İznik şehri, Haçlı ve Bizans birliklerince kuşatıldı ve Haçlılar tarafından ele geçirilerek Bizans İmparatorluğuna teslim edildi.[779] İznik'i ele geçiren Haçlılar asıl hedefleri olan Kudüs'e doğru hareket ettiler ve 26 Haziran 1097'de Bizans birliklerinin kumandanı Tatikios ile Anadolu'nun iç kısımlarına doğru yürümeye başladılar.[780] Bu sırada başkenti İznik'te ağır bir mağlubiyet alan Sultan I. Kılıçarslan bu tehlikeyle tek başına mücadele edemeyeceğini ve Haçlı tehlikesinin bölgedeki diğer Türkmen beylikleri için de tehlike oluşturduğunu düşünerek Dânişmendli Gümüştekin ve Kayseri Selçuklu Beyi Hasan'dan yardım talep etti.[781] Haçlıların ilerleyişi karşısında Türkiye Selçuklu birlikleri onların karşısında duramayarak iki defa daha yenilgiye uğradı. 1097 yılı temmuz ayı içerisinde Selçuklu kuvvetleri, önce Eskişehir (Dorylaion)

---

[774] Bosworth, 1996: 186.
[775] Detaylı bilgi için bk. Azîmî, 2006: 36.; İbnü'l-Adîm, 2014: 85. Ayrıca bk. Demirkent, 2004: 17-21.; Runciman, 2008, I: 100.; Ostrogorsky, 2023: 335. Bu düzensiz orduyu imha eden Türkiye Selçuklu birliklerinin kumandanının ismi Anna Komnena'ya göre Elkhanes/İlhan, İbnü'l-Adîm'e göre ise Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın kardeşi Davud Kulan Arslan'dır. bk. Komnena, 1996: 307.; İbnü'l-Adîm, 2014: 85.
[776] Sevim, 1989: 96.; Runciman, 2008, I: 104 vd.; Turan, 2018: 129.; Güngör, 2018: 87.
[777] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 228.; Azîmî, 2006: 36.; Urfalı Mateos, 2019: 189.
[778] Abû'l Farac, 1987, II: 339.
[779] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 228.; Komnena, 1996: 325-326.; Azîmî, 2006: 36.; Zonaras, 2008: 169.; Urfalı Mateos, 188 vd.; Detaylı bilgi için ayrıca bk. Sevim, 1989: 98.; Demirkent, 1996: 24-26.; Runciman, 2008, I: 140.
[780] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 228.
[781] Runciman, 2008, I: 141. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Sultan Berkayruk'tan bu Haçlı tehlikesine karşı yardım talep edip etmediği meselesi aşağıda yer alan *Türkiye Selçuklu Devleti ile Diplomatik İlişkiler* başlığında ele alınmıştır.

Meydan Muharebesi'nde,[782] sonra Ereğli'de mağlup oldular. Haçlı birlikleri bu başarıların ardından Anadolu'da ilerleyerek güneye yöneldiler.[783]

Birinci Haçlı Seferi sırasında güneye yönelerek Kilikya bölgesine ulaşan Haçlı birlikleri Mart 1098'de Teodor hâkimiyetinde olan Urfa'yı alarak burada Urfa Haçlı Kontluğunu kurdu.[784] Haçlılar Urfa'dan sonra güneydeki ilk hedefleri olan Hristiyanlığın mukaddes şehirlerinden Antakya'ya doğru hareket ettiler. Şehir, 1085 yılından beri Melikşah'ın vali olarak tayin ettiği Yağısıyan'ın idaresindeydi ve o da bu sırada bir Suriye Selçuklularından Rıdvan'ın bir Dukak'ın hâkimiyetini kabul ediyordu.[785] Haçlı tehlikesinin Anadolu'nun güneyine ve Suriye'ye kadar ulaşması üzerine Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh, 1097-1098'de Sultan Berkyaruk'a bir elçi gönderip diplomatik temas kurdu ve Haçlı tehlikesine karşı sultanı uyararak zamanında gerekenin yapılmasını, hazırlıkların tamamlanması istedi.[786] Sultan Berkyaruk'tan Haçlılara karşı bir yardım talebi de Antakya'nın Selçuklu valisi Yağısıyan'dan geldi. Ancak taht mücadeleleriyle meşgul olan Berkyaruk böylesi bir sefer ile uğraşacak durumda olmadığı için bu taleplere bizzat kendisi karşılık veremese de Haçlıları İslâm topraklarından çıkarmak için Musul Valisi Kürboğa'yı bu işle vazifelendirdi ve bölgedeki Selçuklu Devleti'ne tâbiî olan bütün kuvvetlere de Kürboğa'ya katılmalarını emretti.[787] Haçlılar meselesi Sultan Berkyaruk'un olaya müdahil olmasıyla birlikte tâbiî durumda olan Türkiye Selçuklu ve Suriye Selçuklu Devleti'nden çıkarak Büyük Selçuklu Devleti'nin meselelerinden biri olmuştur.

Antakya'nın sukutunu önlemek ve bölgeyi müdafaa etmekle tavzif edilen Musul Emri Kürboğa, şehri kurtarmak maksadıyla büyük bir ordu teçhiz ederek seferber oldu. Ancak güzergâhı üzerindeki Urfa'nın Haçlı işgalinde bulunması ve ahalinin Baudoin'in idaresinden duyduğu hoşnutsuzluk, harekâtın seyrini değiştirdi. Komutanlarıyla kurduğu meşveret

---

[782] Vardan, 1937: 187.; Ayrıca bk. Holt, 1999: 21.; Demirkent, 2004: 34-35.

[783] Runciman, 2008, I: 141-142.; Turan, 2018: 132.; Ostrogorsky, 2023: 336. Haçlı birlikleri, Uluborlu-Yalvaç-Akşehir-Lâdik-Konya-Ereğli-Kemerhisar-Niğde-Kayseri-Maraş yolunu kullanarak güneye inmişlerdir. bk. Altan, 2001: 573-574.

[784] Sevim, 1989: 98.; Demirkent, 1994: 18 vd.

[785] Köymen, 2019: 299.

[786] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 233.

[787] Turan, 2008: 227-228.; Özgüdenli, 2021: 208. Sultan Berkyaruk'tan Haçlılara karşı ordu göndermesini sadece Abbâsî Halifesi ve devlet adamları değil dönemin şairleri de beklemektedir. Örneğin Mu'izzî bir şiirinde;

> *"İsyancıları cezalandırdıktan sonra, kimsenin kalbinde isyan fikri olduğunu daha hayal etmem.*
> *Gazi Sultan'a, Arap (müslüman) halkı için Türkistan ve Rum'a zaferli bir ordu sevk etmek farzdır.*
> *Şam bölgesini pederlerden, Rum şehirlerini rahiplerden boşaltmak,*
> *O melun köpekleri öldürmek gerek. Kurtlar dişlerini ve çatallarını keskinleştirmişler.*
> *Franklar (Haçlılar) bağlanarak hançerle kesilmesi, mücevherli hançerlerle kesilerek kanlarının akıtılması gerek.*
> *Çöllerde kesilerek, başlarından küre (cevgen oyunu için top), el ve ayaklarından cevgen (bu oyun için sopa) yapılması gerek".* bk. Mu'izzî, 2006: 508-509.

İfadelerini kullanarak Sultanın iç işlerini hallettikten sonra Şam bölgesini bu Haçlılardan kurtarması gerektiğini belirtmiştir.

meclisinde aldığı kararla 4 Mayıs 1098'de Urfa'yı muhasara altına alan Kürboğa, Baudoin'in şiddetli mukavemeti ve karşı taarruzları neticesinde istediği sonucu alamadı. Bu teşebbüsün başarısızlıkla sonuçlanması üzerine kuşatmayı kaldıran Kürboğa, 25 Mayıs 1098 tarihinde asıl hedefi olan Antakya'ya doğru yola çıktı.[788]

Bu sırada Antakya, Haçlı birlikleri tarafından muhasara edilmekteydi. Şehrin valisi Yağısayan'ın kahramanca mücadelesine rağmen Ermeni mühtedisi[789] Firûz'un hıyaneti sonrası Antakya, Bohemond tarafından Haziran 1098'de kolaylıkla ele geçirildi. Yağısayan ise şehri terk etmek mecburiyetinde kaldı ve oradan uzaklaşırken yolda öldürüldü. Böylece Antakya'ya giren Haçlılar şehirdeki Türk ve Müslümanları öldürdüler.[790] Kürboğa ise şehir düştükten iki gün sonra Antakya önlerine geldi ve şehri muhasara etti. Bu saldırılar sırasında şehir düşecek duruma gelse de Haçlıların yaptıkları çıkış hareketi, Selçuklu ordusunun kumandanları arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle başarıyla neticelendi. Bu esnada Mısır'ın Şam'ı tehdit ettiğini haber alan Dukak'ın da savaş meydanını terk etmesiyle Selçuklu ordusu dağıldı.[791]

Bu savaşın ilk neticesi, Müslüman hükümdarlar ve emîrlerin Haçlıları ilk kez meşru siyasi bir kuvvet olarak kabul etmeye başlamalarıdır. Haleb Selçuklu Hükümdarı Rıdvan'a karşı isyan başlatan Azâz valisinin Eylül 1098'de Haçlılardan yardım istemesi ve yardımı elde etmesi, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu hadiseden sonra mahallî hükümdarlar, menfaatleri gerektirdiğinde Haçlılar ile anlaşmaktan çekinmeyeceklerdir.[792]

Antakya'nın ele geçirilmesiyle birlikte Haçlılar için Kudüs yolu açıldı. Harekâtlarına devam eden birlikler 11 Aralık 1098'de Maarettünnu'mân, 22 Ocak 1099'da Rafeniye, 29 Ocak'ta Hısnülekrâd ve 17 Şubat'ta da Antartus'u ele geçirmeyi başardılar. Ardından Merâkıye ve Remle'yi de alarak 15 Temmuz 1099'da Fâtımîlerin kontrolünde olan Kudüs'e girdiler ve şehirdeki Müslümanlar ile Yahudilerin tamamını katlettikten sonra Kudüs Haçlı Krallığını kurdular.[793]

Birinci Haçlı Seferi'nin üçüncü safhasını teşkil eden ve Frankların riyasetindeki yeni Haçlı birlikleri, 1101 yılında İstanbul önlerine geldi. Bu süreçte Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos ile Haçlı kontları arasında yürütülen müzakereler neticesinde, Haçlılara askerî ve nakdî muavenet sağlanması hususunda bir ittifak akdedildi. Ancak İmparator, izlediği ikili

---

[788] Runciman, 2008, I: 178. I. Demirkent, Selçuklu ordusunun Urfa'yı ele geçirmek için şehri kuşatmasını stratejik bir hata olarak yorumlar ve Kürboğa'nın Urfa'yı zaptetmek için kuşatmayı üç hafta sürdürmesinin Birinci Haçlı Seferlerinin başarılı olmasına neden olduğunu, eğer Urfa ile uğraşmayıp planlanan zaman dahilinde ordu yola koyulmuş olsaydı Antakya önünde beklemekte olan Haçlı birliklerinin mağlup edebileceğini ifade eder. bk. Demirkent, 1994: 41-44.

[789] Başka bir dinden İslâm dinîne geçmiş kimselere mühtedi denir. bk. Köse, 2000: 554.

[790] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 229.; İbn Kesîr, 1994, XII: 303-304.; Azîmî, 2006: 37.

[791] Turan, 2008: 228.; Piyadeoğlu, 2021: 264.; Özgüdenli, 2021: 209.

[792] Köymen, 2019: 301.

[793] Mihail, 1944: 45.; Azîmî, 2006: 37.; İbnü'l-Adîm, 2014: 97-98.

siyaset gereği, zahirde Haçlıların intikaline destek verirken, el altından Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ile diplomatik temasa geçti. Aleksios, Haçlı ordusunun güzergâh ve hareket bilgisini Sultan'a bildirerek, Türk ordusunu Haçlılara karşı harekete geçmeye teşvik etti.[794] Kılıç Arslan ise imparatorun haber vermesiyle birlikte askerî hazırlığını yaptı ve bu yorgun Haçlı ordusuna Niksar-Merzifon civarında ani bir baskın düzenleyerek kısa sürede imha etti.[795]

I. Kılıç Arslan'ın Haçlılara karşı kazandığı muvaffakiyetler, Haçlı kuvvetlerini kullanarak Türkleri Anadolu'dan bertaraf etmeyi planlayan İmparator Aleksios'un emellerini akim bıraktı. Öte yandan, Haçlı güruhunun Anadolu'dan geçişleri esnasında Bizans beldelerinde sebebiyet verdikleri ağır tahribat, İmparator ile Papalık arasındaki diplomatik bağların zayıflamasına yol açtı. Latin tehdidi karşısında tek başına mukavemet edemeyeceğini idrak eden Aleksios, siyasi bir zaruret neticesinde yönünü Selçuklulara çevirdi ve Sultan Kılıç Arslan'a ittifak teklifinde bulundu.[796] Kılıç Arslan, Haçlıların ortadan kaldırılmasının ardından Dânişmend Gazi'nin Ermeni Gabriel idaresindeki Malatya'yı fethetmesi üzerine İmparator Aleksios'un anlaşma teklifini kabul etmek durumunda kaldı. Haçlı tehdidine karşı iki taraf arasında akdedilen bu mutabakat çerçevesinde, Anadolu coğrafyasının taksimatı hususunda yeni bir statüko belirlendi. Buna göre; Marmara havzası sahilleri ile İzmir ve Antalya havalisinin Bizans uhdesinde kalması şartıyla, Anadolu'nun diğer kısımlarında Bizans kuvvetlerince zapt edilen mahallerin idaresi Selçuklu sultanına terk edildi. Böylece İmparator, sahil şeridindeki hâkimiyetini tahkim ederken, iç bölgelerdeki tasarruf hakkını Sultan'a devretmiş oldu.[797]

Sultan Berkyaruk dönemi, Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu ve Haçlılar arasındaki dolaylı diplomatik faaliyetler ve Birinci Haçlı Seferi'nin sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, Berkyaruk'un hem Bizans'a hem de Haçlılara karşı etkili bir diplomasi ve askerî direniş geliştiremediğini söyleyebiliriz. Bu nedenle Bizans İmparatorluğu, Anadolu'da kaybettiği toprakların bir kısmını geri almayı başarmıştır. İmparator Aleksios'un bu süreçte Haçlıları bir müttefik gibi kullanması, Selçuklu üzerindeki baskıyı artırmış ve Berkyaruk'un Bizans imparatoru ve Haçlı liderleri ile doğrudan bir diplomasi geliştirememesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca Selçuklu ile Bizans arasında güçlü bir diplomatik iş birliği sağlanamaması, Haçlıların 1098'de Antakya'da ve 1099'da Kudüs'te kendi devletlerini kurması Anadolu ve Suriye'de kalıcı bir varlık oluşturmalarını sağlamıştır. Bu

[794] Urfalı Mateos, 2019: 215.
[795] Azîmî, 2006: 39. Detaylı bilgi için bk. Ayönü, 2021: 98-99.
[796] Vardan, 1937: 189.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 342.; Komnena, 1996: 346 vd.; Urfalı Mateos, 2019: 214 vd.
[797] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 342.; Krş. Turan, 2018: 134-168.

durum ise uzun vadede hem Selçuklu Devleti hem de Bizans İmparatorluğu için bir tehdit oluşturmuştur.

3.1.4. Tâbiî Devletler ve Hanedanlıklar

Sultan Berkyaruk, kendisinden önceki sultanlar devrinde teşekkül eden tâbiî devlet anlayışını devam ettirmeye çalışmıştır. Ancak birinci kategoriden tâbiî devletlerden olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin metbû olduğu Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı tutumunda, bu dönemde devletin taht mücadeleleri ile uğraşmasından dolayı değişiklikler olmuştur. Berkyaruk dönemi, Selçuklu tarihinde fetret devri olarak bilinen çalkantılı bir döneme tekabül etiğinden, tâbiî devletler ile yoğun bir diplomatik temas kurulmasa da Türkiye Selçuklu Devleti ve Karahanlılar ile çeşitli meselelerden dolayı ilişkiler kurulmuştur. Biz bu tâbiî devletlerin Büyük Selçuklu Devleti ile olan diplomatik ilişkilerini ayrı alt başlıklarda ele alacağız.

3.1.4.1. Türkiye Selçuklu Devleti

Sultan Berkyaruk dönemi Büyük Selçuklu-Türkiye Selçuklu diplomatik ilişkileri Melikşah'ın saltanatı zamanındaki tâbiîlik-metbûluk anlayışından farklı olarak cereyan etmiştir. Bu durumun sebebi Berkyaruk'un çağdaşı olan Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu çalkantılı durumdan faydalanarak daha özerk hareket etmesidir. Bu dönemde iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin şekillenmesinde iki önemli etken ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki daha önce yukarıda da söylediğimiz gibi Büyük Selçuklu Devleti'nin taht kavgalarıyla mücadele etmesi ve bu nedenle merkezi otoritenin tam anlamıyla sağlanamaması, ikincisi ise Birinci Haçlı Seferinin aynı dönemde gerçekleşmesidir. İki taraf arasındaki ilişkileri daha iyi anlayabilmek için I. Kılıç Arslan'ın Türkiye Selçuklu Devleti tahtına çıkışını ve Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı tutumunu ele almak gerekmektedir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin banisi Süleymanşah, Büyük Selçuklu saltanatı üzerindeki iddiaları nedeniyle Tutuş ve Emîr Artuk ile giriştiği hâkimiyet mücadelesi neticesinde maktul düştü. Bu vakadan sonra Kuzey Suriye'de zuhur eden siyasi buhranı bertaraf etmek maksadıyla Antakya'ya gelen Sultan Melikşah; Süleymanşah'ın oğulları Kılıç Arslan ve Davud Kulan Arslan'ı[798] teslim aldı. Sultan, muhtemel bir taht iddiasını engellemek amacıyla şehzadeleri beraberinde götürerek İsfahan'da ikame ettirdi.[799] Sultan Melikşah'ın 1092'de ölümüyle birlikte hanedan üyeleri arasında başlayan saltanat mücadelelerinden ve karışıklıklardan faydalanan Kılıç Arslan, İsfahan'dan ayrılarak Anadolu'ya ilerledi. Büyük Selçuklu Sultanı

[798] Bazı kaynaklar da Kılıç Arslan'ın kardeşinin ismi Kulan Arslan olarak zikredilirken, bk. Aksarayî 2023: 15. Bazı kaynaklarda da Davud olarak kaydedilmiştir. bk. İbnü'l-Adîm, 2014: 85.
[799] Turan, 2018: 125.; Sevim, 2020: 113.

Berkyaruk, devlet içerisindeki karışıklıklarla uğraşmasından dolayı Kılıç Arslan ile mücadele edemedi.[800]

Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Kılıç Arslan, Büyük Selçuklu Devleti'nin hanedan üyeleri arasındaki taht kavgaları ile meşgul olduğunu bildiğinden iki devlet arasındaki tâbiîlik-metbûluk statüsüne uygun davranmayarak hem Anadolu'da daha bağımsız hareket etmeye başladı hem de bu fırsattan istifade ederek Büyük Selçuklu tahtını da ele geçirmeyi amaçladı ve bu hedef doğrultusunda hareket etti.[801] Bu sırada Anadolu'ya gelen Pierre l'Hermite komutasındaki gayrinizami Haçlı güruhunu bertaraf eden Kılıç Arslan, bu kolay zaferin getirdiği rehavetle tehdidin ortadan kalktığını varsaydı; ailesini ve hazinesini payitaht İznik'te bırakarak Ermeni Gabriel'in idaresindeki Malatya'yı kuşatmaya gitti. Ancak Malatya muhasarası sürerken, İznik'in teçhizatlı ve düzenli büyük bir Haçlı ordusu tarafından kuşatıldığı haberi ulaştı. Durumun vahametini kavrayan Sultan, derhal kuşatmayı kaldırarak payitahtını kurtarmak üzere geri döndü ve öncü birlikler sevk etti. 21 Mayıs'ta bizzat İznik önlerine gelerek savaşa dahil olsa da düşmanı hafife almanın ve yanlış stratejik önceliklerin bedeli ağır oldu, şehir düştü ve başkent kaybedildi.[802] Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu tahtına odaklanarak batıdan gelen tehlikeyi küçümsemesi, devletin başkentinin elden çıkmasıyla neticelendi.

Büyük Selçuklu Devleti ile Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki doğrudan ilk diplomatik temas bazı kaynaklara göre bu sırada gerçekleşti. Bu kaynaklara göre Kılıç Arslan, İznik'i Haçlılara kaybetmesi üzerine Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk ile temasa geçti ve Emir Buldacı'nın başında yer aldığı elçilik heyetini, Berkyaruk ile görüşmek üzere gönderdi. Kılıç Arslan, elçi aracılığıyla içinde bulunduğu sıkıntılı durumu Sultan Berkyaruk'a açıklayarak ondan askerî yardım talep etti.[803] Kılıç Arslan, Berkyaruk'a gönderdiği mektubunda, *"İznik'i,*

---

[800] Komnena, 1996: 206. Detaylı bilgi için bk. Turan, 2018: 126. Kılıç Arslan'ın Anadolu'ya gelişi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Mîrhând, Kılıç Arslan'ın, Süleyman Şah'ın ölüm haberini alan Sultan Melikşah tarafından Anadolu'ya gönderildiğini ve onun 1106-1107'ye kadar Anadolu'da hüküm sürdüğünü nakleder. bk. Mîrhând, 1339, IV: 353. Abû'l Farac, Kılıç Arslan'ın Süleymanşah'ın Antakya seferi sırasında İznik'te bulunduğu aktarmaktadır. bk. Abû'l Farac, 1999, I: 332. Ancak bu bilgi yanlıştır. Anna Komnena, Kılıç Arslan'ın Melikşah'ın ölümü sonrası İran'dan Anadolu'ya döndüğünü ve bu sırada İznik'te Ebû'l Kasım'ın bulunduğunu tafsilatıyla açıklar. bk. Komnena: 1996: 206. Urfalı Mateos, Kılıç Arslan'ın Süleymanşah'ın 1085 yılında gerçekleştirdiği Antakya seferi sırasında doğduğunu söylemektedir. bk. Urfalı Mateos, 2019: 164. Bu bilginin hatalı olduğu da Kılıç Arslan'ın 1092'de bahsi geçen tarihten yedi yıl sonra İran'dan gelip Türkiye Selçuklu tahtına çıkması nedeniyle ispat edilebilir. I. Demirkent ve M. H. Yinanç ise, bu hadiseye farklı perspektiften bakarak Berkyaruk'un sultan ilan edilmesinin ardından Kılıç Arslan'ın onun izni ile Anadolu sultanı ilan edilerek gönderildiği bilgisini verirler. bk. Demirkent, 1996: 15.; Yinanç, 2020: 191.

[801] Köymen, 2019: 115.

[802] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 228.; Komnena, 1996: 325-326.; Azîmî, 2006: 36.; Zonaras, 2008: 169.; Ayrıca bk. Sevim ve Merçil, 2023: 193.

[803] Turan, 2018: 133.; Altınay ve Çeçen, 2023: 348-349. O. Turan'ın batılı araştırmacılardan nakillerde aktardığı bu bilgi dönemin ana kaynaklarında geçmemektedir. R. Ekrem ise iki taraf arasındaki bu diplomatik teması *Selçuk Tarihi Bizanslılar Alp Aslan ve Bizanslılar-Kılıç Aslan ve Haçlılar* isimli eserinde; Kılıç Arslan'ın İznik'in Haçlılar tarafından ele geçirilmesinden önce Sultan Berkyaruk'tan yardım talep ettiğini, ancak Berkyaruk'un taht kavgalarıyla uğraştığından bu isteğe az sayıda asker göndererek karşılık verebildiğini ve bu sebeple Kılıç Arslan'ın İznik'i kaybettiğini ifade eder. bk. Ekrem, 1933: 43.

karımı ve iki oğlumu esir ve birçok memleketlerimi terk ederek Antakya'ya kadar takibe uğradım", ifadelerini kullanarak yardım talep etti. Berkyaruk ise bu isteğe, *"dünyanın hiçbir milletinin Türklere bu kadar fenalıklar yapamayacağını"* söyleyerek karşılık verse de kendisine iletilen haberlere itibar etmeyip Kılıç Arslan'a yardım etmedi. Berkyaruk'un bu ifadeleri üzerine, *"bu yeni gelen kuvvetler hep zırhlı süvari ve cesur oldukları, kuvvetlerini kaybettiği için karısını ve çocuklarını kurtaramadığı"* cevabı verilerek yardım isteği tekrarlandı.[804]

İki devlet arasında bahsi geçen diplomatik temasın esasen gerçekleşip gerçekleşmediği, Kılıç Arslan'ın Berkyaruk'tan yardım talep edip etmediği ve eğer yardım talep edildiyse bu isteğe nasıl karşılık verildiği ile ilgili iki farklı sonuca ulaşabiliriz. Bu sonuçlardan ilki; Kılıç Arslan'ın, hem babası Süleymanşah'ın Antakya'da Tutuş tarafından öldürülmesi hem de kendisi ile kardeşlerinin bu olay sonrası Büyük Selçuklu Devleti'nde gözetim altında tutulması ve dönemin ana kaynaklarında bu çok önemli hadise ile ilgili bir nakil olmamasından dolayı, Büyük Selçuklu Devleti'nden yardım talep etmediğidir. İkinci sonuç ise, Kılıç Arslan'ın başkenti İznik'i ele geçiren böylesi büyük bir Haçlı kuvvetine karşı sıkıntılar yaşaması üzerine tâbiîlik-metbûluk ilişkileri gereğince Sultan Berkyaruk'tan yardım istemiş olabileceğidir ki, Haçlılara karşı Kılıç Arslan'ın daha sonraki mücadelesinde onun yanında yer alan Haleb Selçuklu Meliki Rıdvan ve Dımaşk Selçuklu Meliki Tuğtekin'in yine tâbiîlik-metbûluk ilişkileri çerçevesinde bağlı oldukları Büyük Selçuklu Devleti'nin isteğiyle bu yardım talebine olumlu yanıt verdikleri söylenebilir.

Sultan Berkyaruk dönemi, Büyük Selçuklu Devleti ile Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki diplomatik faaliyetler genel olarak değerlendirildiğinde taraflar arasındaki ilişkilerin iç karışıklıklar, Haçlı tehdidi ve bu nedenle Anadolu'daki yönetim boşluğu gibi faktörlerin etkisiyle sınırlı ve dolaylı bir şekilde şekillendiğini söyleyebiliriz. Büyük Selçuklu Devleti'nin bu dönemde fetret devrini yaşaması devletin merkezi otoritesini zayıflatmış ve Kılıç Arslan'ın Anadolu'da daha bağımsız bir devlet olarak hareket etmesine olanak tanımıştır. Haçlılara karşı tam bir iş birliğinin sağlamaması ise her iki devletin kayıplarını artırsa da bu işten zararlı çıkan Anadolu'daki etkisi azalan Büyük Selçuklu Devleti olmuştur. Ayrıca bu dönem, Selçuklu hanedanının bölünmeye başladığı ve Anadolu'da yeni bir Türk devletinin temellerinin atıldığı bir geçiş evresi olarak kabul edilmektedir.

3.1.4.2. Karahanlılar

Sultan Berkyaruk devrinde Selçuklular ile Karahanlılar arasındaki diplomatik ilişkiler, bu devletin batı koluyla Melikşah dönemindeki statüye uygun olarak devam etse de doğu

[804] Uyumaz, 2011: 34.; Turan, 2018: 133.

koluyla aynı seyri izlememiştir. Doğu Karahanlılar, Melikşah'ın ölümüyle birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nde meydana gelen iç karışıklıklardan istifade ederek Selçuklu hâkimiyetinde yer alan Horasan bölgesini ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Bu sebeple Berkyaruk, tâbiîlik şartlarını yerine getiren Batı Karahanlı Devleti ile ilişkilerinde diplomatik yolları kullanırken, Doğu Karahanlı Devleti ile ilişkileri askerî harekâtlar üzerinden şekillendirmiştir.

Sultan Berkyaruk döneminde devletin doğu sınırlarında yer alan Gazneliler ve Karahanlılarla ilişkilerin yürütülmesi işi Horasan Meliki Sencer'e tevdi edildi. Bu bakımdan Sultan Berkyaruk ile Melik Sencer'in arasındaki ilişki bir nevi Tuğrul Bey ile Horasan Meliki Çağrı Bey arasındaki ilişkiye benziyordu. Sencer, taht mücadeleleri içerisinde yıpranan ve fetret devrini yaşayan Büyük Selçuklu Devleti'nin doğu sınırlarında fazla problem yaşanmaması için mücadele etti ve bunda çoğunlukla başarılı oldu. Zira devletin batı bölgeleri taht mücadelelerinden dolayı sorunlar yaşarken, doğu sınırlarında birkaç hadise dışında fazla sıkıntı yaşanmadı.[805]

Bu dönemde Selçuklular ile Batı Karahanlılar arasındaki ilk diplomatik temas Sultan Berkyaruk'un amcası Arslan Argun ile olan meselesini hallettikten sonra, Tirmiz'i ele geçirip Belh yakınlarında kaldığı sırada gerçekleşti. Berkyaruk, buradayken Mâverâünnehir'e elçi göndererek Batı Karahanlı Devleti'nin kendisine itaatini sağladı. Bu sayede Semerkand ve öteki yerlerde kendi adına hutbe okuttu. Ayrıca Batı Karahanlı hanedanına mensup olan üç kişiyi kağan olarak tahta çıkarttı. Bu hükümdarlardan ilki Sultan Melikşah'ın kızıyla evli olan Süleyman b. Davud'du. Bu hükümdar h.490/1097'de ölünce Berkyaruk onun yerine Ebû'l-Kasım I. Mahmud Han'ı (1097-1099) tahta geçirdi. Selçuklu Sultanının tahta çıkardığı üçüncü hükümdar ise Hârun Han'dır.[806]

Batı Karahanlılar ile olan ilişkiler diplomasi kanalıyla devam ederken Doğu Karahanlılar'ın bu dönemdeki hükümdarı Kadir Han Cebrâil b. Ömer, Selçukluların taht mücadelelerinden istifade ederek Mâverâünnehir hâkimiyetine son verip Horasan'ı istila etmek istiyordu ve bu amaç doğrultusunda ilk iş olarak Sultan Berkyaruk'un tahta çıkardığı Batı Karahanlı hükümdarını öldürdü. Ardından Sencer'in Horasan'dan ayrılıp Muhammed Tapar ile Bağdat'a gitmesinden yararlanarak harekete geçti ve 100 bin kişilik[807] bir orduyla Sencer'in kontrolünde olan şehirlere doğru harekete geçti. Ancak Sencer ile h.495/1102'de yaptığı savaşı kaybetti ve esir edilerek idam edildi.[808] Sencer bu zaferin ardından Horasan'ı yeniden teşkilatlandırarak yeğeni Arslan Han Mehmed'i *"Büyük Kağan"* ünvanıyla Batı Karahanlı

[805] Köymen, 2019: 129.; Göksu, 2021: 111.
[806] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 222. Detaylı bilgi için bk. Özaydın, 2001: 120.; Öngül, 2016: 159.; Göksu, 2021: 112.; Sevim ve Merçil, 2023: 189.
[807] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 283.
[808] Özaydın, 2001: 119-122.; Öngül, 2016: 159.; Göksu, 2021: 113.; Köymen, 2023: 56.

tahtına çıkardı. Arslan Han, bastırdığı paralarda Sencer adını geçirterek tam anlamıyla Batı Karahanlı Devleti'ni Sencer'e tâbiî hale getirdi.[809]

Sultan Berkyaruk dönemi, Büyük Selçuklu Devleti ile Karahanlı Devleti arasındaki diplomatik faaliyetler genel olarak değerlendirildiğinde, ilişkilerin iç karışıklıklar, ortak kimlik ve bölgesel güç dengesi gibi unsurların etkisiyle şekillendiğini söyleyebiliriz. Berkyaruk'un taht mücadeleleriyle geçen fetret devri, Büyük Selçuklu Devleti'nde merkezi otoritenin zayıfladığı bir dönem olmuş, ancak Karahanlılarla sürdürülen diplomatik ilişkiler sayesinde devletin doğu hudutlarında bir nebze de olsa istikrar sağlamıştır. Taraflar arasında yaşanan hadiseler sonrası Karahanlıların Selçuklu'ya bağımlılığı artmış, fakat bu ilişki, iki devletin de iç sorunlar ile uğraşması sebebiyle derin bir ittifaka dönüşememiştir.

3.2. Muhammed Tapar Dönemi Diplomatik İlişkiler (1105-1118)

Büyük Selçuklu Devleti'nin altıncı sultanı Muhammed Tapar'ın hükümdarlığı, Selçuklu tarihinde fetret devrinin sona erdiği ve devletin yeniden merkezileşme sürecine girdiği bir dönem olmuştur. Muhammed Tapar, kardeşi Berkyaruk'un ölümünün ardından tahta geçmiş ve on üç yıllık saltanatı süresince, devletin içerde birliğini sağlama, bölgesel otoritesini yeniden tesis etme ve dış tehditlere karşı diplomasi ile askerî gücü dengeleme politikaları takip etmiştir.[810] Bu dönemde, Selçuklu diplomasi anlayışı, hem önceki sultanların mirasını devam ettiren geleneksel unsurları hem de fetret devrinden kalan parçalanmış yapıyı yeniden birleştirme çabasını yansıtan bir hâl almıştır. Muhammed Tapar'ın diplomasisi; Abbâsî Hilafeti, Fâtımîler, Bizans İmparatorluğu, Haçlılar, Türkiye Selçukluları, Karahanlılar ve Gazneliler gibi çok çeşitli aktörlerle ilişkileri kapsayan geniş bir yelpazede şekillenmiştir.

Sultan Muhammed Tapar'ın diplomasi anlayışı genel olarak, Selçuklu'nun İslâm dünyasındaki liderlik iddiasını koruma, Sünni hilafeti destekleme ve bölgesel rakiplere karşı üstünlük sağlama amaçlarına dayanır. Fetret devrinin ardından devletin toparlanma ihtiyacı, Muhammed Tapar'ı diplomaside daha esnek ve stratejik bir tutum benimsemeye yöneltmiş; bu da temas kurulan devletlerle ilişkilerde hem iş birliği hem de rekabetin bir arada görüldüğü karmaşık bir tablo ortaya çıkarmıştır.

---

[809] Bu durum ile ilgili olarak M. A. Köymen, "Büyük Kağan" unvanına sahip olan bir hükümdarın "Melik" unvanını taşıyan ve müstakil bir devletin hükümdarı olmayan, Sultan Berkyaruk'tan sonra Muhammed Tapar'a tâbiî olan Sencer'e tâbiî olmasını garip bir durum olarak yorumlar ancak gerçekleşen bir olay olduğunu da belirtir. bk. Köymen, 2019: 129.

[810] Bosworth, 1996: 188.

3.2.1. Abbâsî Halifeliği

Muhammed Tapar ile Abbâsî Hilafeti arasındaki diplomatik ilişkiler, Tapar'ın h.2 Rabiulahir 498/22 Aralık 1104'te Sultan Berkyaruk'un hastalanarak[811] yirmi beş yaşında vefat etmesinin ardından, veliaht ilan ettiği oğlu II. Melikşah[812] adına hutbe okunmasını kabul etmeyerek, h.23 Cemaziyülevvel 498/10 Şubat 1105'te Bağdat'a gelip kendisiyle anlaşmak isteyen Melikşah'ı affederek Büyük Selçuklu Devleti'nin tek sultanı olmasıyla başladı.[813] Abbâsî Hilafeti, Berkyaruk devrinde Selçukluların iç karışıklıklar ile uğraşması nedeniyle özellikle Bağdat'ta önceki dönemlere nazaran daha bağımsız hareket etmeye başlamıştı. Ancak bu durum Muhammed Tapar'ın tahta çıkışı ve askerî gücünü yeniden tesis etmesi ile son buldu. Bu dönemde Berkyaruk ile Abbâsî Halifeliği arasındaki ilişkilerin temelini; Sultan için fetret devrinin yarattığı bölünmüşlüğü tamir ederek, hilafet ile ilişkileri yeniden düzenleyip Bağdat'taki Selçuklu otoritesini güçlendirme isteği oluşturuyordu. Abbâsî Hilafeti için ise Fâtımîler gibi Şiî tehditlere ve yerel isyanlara karşı Selçuklu Devleti'nin askerî gücü sayesinde Bağdat'ın güvenliğinin sağlanması ihtiyacı ön planda yer alıyordu. Bu gibi sebepler iki devletin aralarında diplomatik temas kurmalarını sağlamıştır.

Muhammed Tapar'ın halife ile ilk siyasi münasebeti 10 Şubat 1105'te Bağdat'a gelmesiyle başladı. Şehrin batı tarafında konaklayan Tapar, burada hutbeyi kendi adına okutarak Selçuklu Devleti'nin tek sultanı oldu.[814] Bu nedenle II. Melikşah'ın saltanatı ancak birkaç ay devam edebildi. Ardından Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh, Muhammed Tapar'ı

---

[811] Berkyaruk, genç yaşta verem ve basur hastalığına yakalanmıştır. Bu hastalıkların ilerlemesi üzerine hayatından ümidinî kesen sultan, oğlu Melikşah'ı Büyük Selçuklu Devleti'ne veliaht, Emîr Ayaz'ı da ona atabey olarak ilan etmiştir. Bu hadiseden kısa bir süre sonra vefat eden Berkyaruk'un, cenazesi İsfahan'a götürülerek babasının yanına defnedilmiştir. bk. Abû'l Farac, 1987, II: 343.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 308.; İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 90.

[812] Emîr Ayaz, Berkyaruk'un ölüm haberini alınca veliaht Melikşah için otağ, çetr gibi bir sultan için gerekli olan hükümdarlık alametlerinden her şeyi hazırlattı. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 308. Ardından Sultan Berkyaruk'u Bağdat'a gitmeye teşvik etmek için İsfahan'a gelen Bağdat Şıhnesi İlgazi ile birlikte yeni Sultan Melikşah'a refakat ederek onun Bağdat'a ulaşmasını sağladılar. Halife Müstazhir-Billâh ve Veziri Ebü'l-Kâsım, Sultan Melikşah'ı (II) devlet teşrifatına uygun bir merasimle istikbal etmişlerdir. Bu kabulün ardından 13 Ocak 1105 tarihinde hutbe, resmen Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah adına irat edildi. Halife, Sultan'ın meşruiyetini teyit sadedinde kendisine, din ve devlet işlerinde gösterdiği gayrete atfen, erdemli insan, ulu kişi manasına gelen *"Celâlü'd-Devle ve'd-Dîn"* lakabını tevcih etti. Detaylı bilgi için bk. Özaydın, 1990: 39-40.

[813] Ebû'l-Fidâ, 1286, II: 229.; İbn Haldûn, 1967, V: 73-74.; Abû'l Farac, 1987, II: 344.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 312-313.

[814] İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 90-92. Muhammed Tapar Bağdat'a varıp şehrin batı tarafında adına hutbe okuttuğu sırada şehrin doğu tarafında Melikşah adına hutbe okunmaya devam etmekteydi. Melikşah'ın atabeyi Emîr Ayaz, Muhammed Tapar ile savaşmak için harekete geçti ise de bu mücadelede başarılı olamayacağını anlayarak geri çekildi. Ardından veziri Ebü'l-Mehâsin'i Muhammed Tapar'dan af dilemek için huzuruna gönderdi. Sultan Muhammed veziri nezaketle ağırladı ve teklifi kabul ederek Melikşah'ı oğlu gibi sevdiğini ve bütün kumandanlarını da bağışladığını söyledi. Müteakiben Emîr Ayaz ve Seyfüddevle Sadaka'nın, Sultan Muhammed Tapar tarafından huzura kabul edilerek biatlarının alınması, iktidar mücadelesini nihayete erdirdi. Bu siyasi uzlaşı sayesinde 13 Şubat 1105 tarihi itibarıyla Muhammed Tapar, Büyük Selçuklu Devleti'nin rakipsiz ve mutlak sultanı olarak merkezi otoritesini yeniden tesis etti. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 312-313.

sultan ilan etti ve kendisine *"Gıyasüddin"* (Dinîn bereketi) ünvanını verdi.[815] Bu sayede Sultan Berkyaruk'un hükümdarlığı boyunca devam eden ve devletin çöküşünün habercisi gibi görünen fetret devri son bulmuş oldu.[816]

Sultan Muhammed Tapar, hükümdarlığı boyunca Selçuklu Devleti'nin yeniden güçlü ve hâkim bir duruma gelmesi için büyük uğraşlar verdi, bunda da başarılı oldu.[817] Ayrıca otoritesini sağlamlaştıran Tapar, babası Sultan Melikşah gibi diplomatik yolları kullanarak halifelik üzerinde de birtakım tasarruflarda bulundu. Öyle ki Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh, Sultan'ın talebini içeren mektubu üzerine veziri Mecdü'd-din b. Muttalib'i görevinden azletmek zorunda kaldı. Vezirin daha sonra göreve iade edilmesi de Sultanın izni ve öne sürdüğü bazı şartların kabul edilmesiyle oldu. Bu şartlara göre; Mecdü'd-din b. Muttalib, görevini ifa ederken adil olacak, ahaliye iyi davranacak ve gayrimüslimlerden hiç kimseyi istihdam etmeyecekti.[818] Yine Halife Müstazhir vezarete atamak istediği Ebû'l-Kâsım Ali Cehîr'i de Muhammed Tapar'dan izin aldıktan sonra bu göreve tayin edebildi.[819]

Muhammed Tapar'ın, Abbâsî Halifeliği'nin vezirini görevden aldırması ve yeni göreve başlayacak vezir için onay vermesi, diplomatik açıdan değerlendirildiğinde, Selçuklu sultanının fetret devrinin ardından devletin yükseliş döneminde olduğu gibi halifelik makamına istediğini yaptırabildiğini göstermesi bakımından mühimdir. Ayrıca hilafet içerisindeki en üst düzey atama ve görevden el çektirme gibi meselelere Selçukluların dahil olması ve taleplerini kabul ettirmesi, Sultanın halifelik üzerindeki yürütme yetkisini Melikşah devrinde olduğu gibi kullandığını ispat etmektedir.

İki taraf arasındaki bir başka diplomatik temas h.501/1107 yılında Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh'ın, Sultan Muhammed Tapar ile Sadaka b. Mezyed arasındaki sorunları halletmek için devreye girmesiyle gerçekleşti. Ancak halifenin bu diplomatik girişiminden bir sonuç alınamadı. Hatta bir süre sonra Sadaka'nın, Bağdat şehrine harekete geçmesi üzerine halife Sultan Muhammed Tapar'a elçi göndererek ondan yardım istedi. Taraflar arasında meydana gelen savaşı Selçuklu Devleti kazandı ve Sadaka b. Mezyed öldürüldü.[820]

Sultan Muhammed Tapar devrinde Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinin gelişmesi için yapılan uygulamalardan biri de daha önceki sultanlar zamanında görüldüğü gibi evlilik yoluyla akrabalık kurulmasıdır. Bu dönemde Halife Müstazhir-Billâh Melikşah'ın kızı aynı zamanda

---

[815] Özdemir, 2008: 338.; Piyadeoğlu, 2021: 270-271.
[816] Özaydın, 1990: 42-43.
[817] Mîrhând, 2018: 168.; Nîşâbûrî, 2018: 105.; er Râvendî, 2020: 148-149.; Bundarî, 2023: 115-116.
[818] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 364.
[819] İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 112.
[820] Nizâmî-i Arûzî, 1331: 64-65.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 353-360.; İbn Kesîr, 1994, XII: 326-327.; Bundarî, 2023: 102-103. İki taraf arasındaki savaşın detayları için bk. Piyadeoğlu, 2021: 273-275.

Tapar'ın kız kardeşi olan Seyyide Hatun ile evlenmek istedi ve bu amaçla Ebû Sa'd el-Herevîyi vazifelendirerek kızı istemesi için h.502/Mart 1109'da İsfahan'a gönderdi. Teklifin kabul edilmesi üzerine Bağdat'a gelen Seyyide Hatun ile halifenin izdivacı h.11 Ramazan 504/23 Mart 1111'de gerçekleşti.[821] Bu sayede iki taraf arasında yeniden akrabalık bağı kuruldu.

Bu evlilik hadisesi Muhammed Tapar'ın diplomasisinde önemli bir yer tuttuğu gibi önceki sultanlarda görüldüğü üzere hilafetle akrabalık kurma politikalarının bir devamı niteliğindedir. Ayrıca Muhammed Tapar ve Halife Müstazhir-Billâh arasında zaten var olan iyi ilişkiler bu evlilik sayesinde daha da yüksek seviyelere çıkmıştır.

Selçuklular ile Abbâsîler arasında Sultan Muhammed Tapar devrindeki diplomatik ilişkiler genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, bu dönemde taraflar arasındaki ilişkilerin; Selçuklu'nun meşruiyet arayışı, hilafetin himaye ihtiyacı ve ailevi bağlar gibi faktörlerin etkisiyle şekillendiği söylenebilir. Muhammed Tapar, fetret devrinde görülen karışıklıkları hallederek hilafetle yakın bir ittifak kurmuştur ve bu sayede Selçuklu Devleti'nin gerilemeye başlayan İslâm dünyasındaki liderlik iddiasını güçlendirmiştir.

3.2.2. Bâtınîler

Sultan Muhammed Tapar döneminde Suriye ve Mısır bölgesinde mezhep farklılığından dolayı rakip olunan Şiî Fâtımî Devleti ile doğrudan bir mücadeleye girişilmese de bu devletin desteklediği Bâtınîler ile mücadele edilmiştir. Hâlihazırda Muhammed Tapar'ın hükümdarlığı, Selçuklu Devleti'nde fetret devrinin sona erdiği ve devletin yeniden merkezileşme sürecine girdiği bir dönemdir. Bu süreçte Selçuklu Devleti'nin, Şiî Fâtımî Devleti tarafından desteklenen Bâtınîlerle ilişkileri; ideolojik çatışma, siyasi istikrarsızlık ve Bâtınîlerin suikast temelli mücadele yöntemleri gibi unsurlarla şekillenmiştir. Muhammed Tapar, kardeşi Berkyaruk'un ölümüyle tahta geçmiş ve iç karışıklıkları bastırarak Selçuklu'nun otoritesini yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Ancak Bâtınîler, Selçuklu'nun Sünni İslâm anlayışına karşı Şiî-İsmailî bir tehdit oluşturmuş ve bu dönemde diplomatik ilişkilerden çok, açık bir düşmanlık ön plana çıkmıştır.

Bâtınîler, Fâtımî Devleti'nin Şiî-İsmailî kolunun bir uzantısı olarak XI. yüzyılda Selçuklu topraklarında faaliyet göstermeye başlamıştı. Hasan Sabbâh liderliğinde Alamut Kalesi'ni 483/1090'da ele geçiren Bâtınîler, bu dönemde Selçuklu Devleti'ne karşı suikastlar tertip ederek bir direniş geliştirmişti.[822] Özellikle büyük devlet adamlarının Bâtınî fedaileri

[821] el-Hüseynî, 1943: 57.; Zehebî, 1985, I: 260.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 376-377.; İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 112.; İbn Kesîr, 1994, XII: 344. Bu evlilik 1109'da İsfahan'da 100 bin dinar mehir karşılığında nikahın kıyılması ile gerçekleşti. Nikahın ardından şenlikler tertip edildi ve davetlilerin üzerlerine altınlar ve mücevherler saçıldı. Seyyide Hatun bir süre sonra yanındaki devlet erkânı ile Bağdat'a hareket etti. Halife tarafından Bağdat'ta onu karşılamak için törenler düzenlendi. bk. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 376, 387.

[822] Hodgson, 1955: 45.; Ocak, 2002: 230.; Sevim ve Merçil, 2023: 186, 202.

tarafından öldürülmeleri, bu tehdidin ciddiyetini ortaya koymuş ve Selçuklu Devleti'nin Bâtınîlere karşı sert politikalar izlemesine yol açmıştı. Berkyaruk döneminin buhranlı ortamı Bâtınîlerin faaliyetlerini artırmasına olanak sağlamıştı.

Bâtınîler, fetret devrinde hem propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırarak taraftarlarını artırmışlar hem de yeni kale ve yerler ele geçirip hâkimiyet alanlarını genişletmişlerdi.[823] Ayrıca devletin merkezî otoritesinin zayıfladığı bu dönemde durmadan yeni suikastlar gerçekleştirmişlerdi.[824] Sultan Muhammed Tapar, hükümdar olur olmaz Selçuklu Devleti içerisindeki düzensizlikleri çözmek için yoğun bir mücadeleye girişti. Bu amaç doğrultusunda Selçuklular için büyük tehdit oluşturan Bâtınîler üzerine seferler düzenleyerek, onları ortadan kaldırmaya çalıştı.[825]

Sultan Muhammed Tapar, Bâtınîlerin h.498/1105 yılında Beyhak'ın Turayşit kasabasında pek çok kişiyi öldürüp bölgeyi yağma ve talan etmeleri, bununla da yetinmeyerek aynı yıl hac yapmak için Mâverâünnehir, Horasan, Hindistan ve diğer yerlerden Huvâr-ı Rey'e gelip toplanan hacıları katletmeleri, ayrıca kardeşi Melik Sencer'in veziri Fahrü'l-Mülk'ü hançerleyerek öldürmeleri üzerine harekete geçti.[826] Sultan Muhammed Tapar, ilk iş olarak h.499/1106 yılında, on iki senedir Bâtınîlerin tasallutu altında bulunan Tekrit üzerine sefer tertip etti. Mezkûr şehir, Melikşah'ın vefatını müteakip Haleb Hâkimi Kasîmü'd-Devle Aksungur'un, ardından Gevherâyin'in eline geçse de nihayetinde Bâtınî Keykubâd b. Hezâresb ed-Deylemî'nin valiliğine bırakıldı. On iki yıl boyunca Keykubâd'ın mezalim ve suistimallerine maruz kalan Tekrit, Sultan Muhammed Tapar'ın iradesiyle Bağdat Şihnesi Aksungur el-Porsukî'ye iktâ olarak tevcih edildi.[827] Ancak Aksungur el-Porsukî, şehri yedi aydan fazla bir süre kuşattıysa da almaya muvaffak olamadı. Muhasaradan dolayı zor durumda kalan Keykubâd ise Hille Emiri Seyfü'd-Devle Sadaka'ya haber gönderip Tekrit'i kendisine teslim etti. Bu nedenle Muhammed Tapar'ın şehri ele geçirme teşebbüsü başarısız oldu.[828]

Sultan Muhammed Tapar, bu durum üzerine Taberistan hâkimi Hüsamü'd-Devle Şehriyar'la diplomatik temas kurarak Bâtınîlere karşı destek sağlamak amacıyla iş birliği teklif etti. Ancak Hüsamü'd-Devle bu öneriyi çok sert bir ültimatom mahiyeti taşıdığından reddetti.[829] Bunun üzerine Sultan Muhammed bu sorunu kökünden halletmek için tekrar harekete geçti ve

[823] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 318.; er Râvendî, 2020:151. Kûhîstan, Kumis, Rûdbâr ve Mâzenderân'ın doğusunda İsmâilî destek merkezine yakın olan Girdkûh Kalesi Bâtınîler tarafından zapt edilen yerlerden bazılarıdır. bk. Lewis, 2012: 99.
[824] Fazlullâh, 2011: 153.
[825] Özaydın, 1990: 78.; Taşkıran, 2013: 78.
[826] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 317-318, 336.; Özaydın, 1990: 76-77.
[827] Sevim ve Merçil, 2023: 228.
[828] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 337. Ayrıca bk. Daftary, 2005: 506.
[829] Özaydın, 1990: 86.

Bâtınîlerin elinde bulunan Şahdîz Kalesi'ne[830] h.Receb 500/Şubat-Mart 1107'de sefer düzenlemeye karar verdi. Bu durum ordu içine sızmış olan Bâtınîlerin hoşuna gitmediğinden sefere engel olmak için Kılıç Arslan'ın Bağdat'ı zapt ettiğine dair asılsız söylentiler ortaya attılar ve düzmece mektuplarla Horasan'da karışıklıklar olduğuna dair Sultan'ı inandırmaya çalıştılar. Fakat Sultan, bunların uydurma olduğunu anlayarak hemen harekete geçti.[831]

Selçuklu ordusu, h.6 Şaban/2 Nisan 1107 tarihinde Şahdiz Kalesi'ni muhasara altına aldı. Bâtınîlerin zulmünden bizar olan bölge ahalisinin de desteğiyle artan tazyik, kale müdafilerini ciddi bir iaşe darlığına duçar etti.[832] Bu ümitsiz vaziyet karşısında Şahdiz hâkimi Ahmed b. Attâş, diplomatik kanalları devreye sokarak Sultan ile temas kurdu. Attâş; İslâm dairesi içinde olduklarını beyanla, Sultan Muhammed Tapar'a arz-ı bağlılık bildirmeyi, vergi ödemeyi ve seferlerde Selçuklu ordusuna asker vermeyi taahhüt etti; buna mukabil kaledeki hâkimiyetinin tanınmasını talep etti. Ayrıca itikadî ihtilafların halli için Sünni ulema ile bir münazara[833] talep eden Attâş, bu yolla meşruiyet kazanmayı amaçladı.[834] Ancak kaleye davet edilen ulema, Bâtınîlerin asıl gayesinin ilmî bir hakikat arayışı olmayıp, müzakereleri uzatarak vakit kazanmak ve kuşatmayı akamete uğratmak olduğunu teşhis ederek görüşmeleri terk ettiler.[835]

Sultan Muhammed Tapar yaşanan hadise üzerine muhasaraya devam etti. Bâtıniler ise başta Şahdîz Kalesi ile Hâlincan Kalesi'nin teslimi, kendileri hakkında söylenen sözlere itibar edilmemesi ve kendilerine erzak yardımı şartlarını Selçuklulara sunarak barış teklif ettiler.[836] Bu teklifleri kabul eden Muhammed Tapar, kaleye her gün veziri Sa'd'ül-Mülk aracılığıyla erzak göndermeye başladı. Fakat Bâtınîlerin Selçuklu idarecilerinden birini yaralamaları üzerine Selçuklular, Hâlincan Kalesi'nin tahrip ederek içerideki Bâtınîleri öldürdüler.[837] Müzakerelerin tıkanması üzerine Sultan Muhammed Tapar, Hâlincan Kalesi'nin tahribini

---

[830] Sultan Melikşah döneminde yapılan bu kale, Muhammed Tapar için büyük tehdit teşkil etmekteydi. Çünkü Şâhdiz, Büyük Selçuklu Devleti'nin payitahtı olan İsfahan'a çok yakın önemli stratejik bir konumda yer almaktaydı ve seferlerde silah ve hazine deposu olarak kullanılıyordu. bk. er Râvendî, 2020: 152.

[831] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 346.; Azîmî, 2006: 42.

[832] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 346.; er Râvendî, 2020: 154-155.; Bundarî, 2023: 93.

[833] Bâtınîler, "*Sultanın Allah'a, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve Muhammed (a.s)'ın getirdiklerinin hak olduğuna inanan fakat imâmet hususunda ihtilafa düşülen bir kavimle anlaşması, itaatlerini kabul edip onları her türlü işkenceden muhafaza etmesinin caiz olup olmadığına dair"* fetvâ istediler. Fakihlerin ekserisi bunu caiz görürken bir kısmı ise fetvâyı vermekten çekindi. Ardından halkın huzurunda gerçekleşen münazarada Şafiî fakihlerinden Ebû'l-Hasan Ali b. Abdurrahman es-Semencânî: *"Onlarla savaşmak vaciptir, bulundukları yerde imanlarını ikrar edip şahadet getirmeleri onlara hiçbir fayda sağlamaz; çünkü onlara: "İmâmınız şeriatın haram kıldığını helâl, şeriatın helâl kabul ettiğini de haram sayarsa bu takdirde siz onun görüşünü kabul eder misiniz?" denilince, onlar: "Evet" derlerse, işte o zaman icma ile sahihtir ki, onların kanı mübah olur."* deyince münazara uzadı ve çözüm alınamadı. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 347. Bâtınîler daha sonra Sultan'dan kendilerine âlimler göndermesini istediler. İşte bu sırada âlimler Bâtinîlerin niyetlerini anlayıp geri döndüler.

[834] Özaydın, 1990: 80.; Taşkıran, 2013: 79.; Sevim ve Merçil, 2023: 238.

[835] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 347.

[836] Piyadeoğu, 2021: 289.

[837] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 347.; Bundarî, 2023: 93.

emretti ve Şahdiz üzerindeki askerî tazyiki şiddetlendirdi. Bu baskı karşısında mukavemet imkânı kalmayan Bâtınîler, kaleden tahliye edilmeleri hususunda Sultan ile uzlaşı yoluna gittiler. Yapılan anlaşma gereği; bir grup Bâtınî'nin Errecân'daki en-Nâzır Kalesi'ne, diğer bir grubun ise Tabes Kalesi'ne intikali kararlaştırıldı; güzergâh boyunca Selçuklu askerlerinin refakat ve himayesi şart koşuldu. Kalede kalan son zümre ise, ilk kafilenin hedeflerine salimen ulaştığına dair haber gelmesini müteakip, Alamut Kalesi'ne gitmek üzere Şahdiz'den ayrıldı.[838] Ancak Bâtınîlerin bir kısmı kalelerine ulaşsa da Ahmed b. Attâş, vermiş olduğu sözde durmayarak tekrar kaleyi savunmaya çalıştı.[839] Bunun üzerine Sultan Muhammed Tapar, ona karşı hücuma geçti. Selçuklu askerleri pek çok Bâtınîyi öldürüp Ahmed b. Attâş'ı da esir aldılar ve bir süre sonra da onu yakarak öldürdüler. Böylece Şâhdiz Kalesi ele geçirilmiş oldu.[840]

Sultan Muhammed Tapar'ın Bâtınîler ile dolaylı mücadele ettiği yerlerden biri de Haleb'di. Haleb Selçuklu Meliki Rıdvan Bâtınîlere karşı yumuşak bir politika takip ettiğinden Bâtınîler Haleb'de bir hayli kuvvetlenmişlerdi. Fikren Bâtınîlliğe meyilli olduğundan ya da içinde bulunduğu zor şartlar sebebiyle onlardan yararlanmak maksadıyla Bâtınîler ile iş birliği yapan ve onların faaliyetlerine göz yuman Melik Rıdvan, onların şehirde bir *"Darü'd-da've"* (Propaganda üssü) kurmalarına da izin verdi. Bütün bu yaşananlar Rıdvan'ın h.28 Cemaziyülahir 507/10 Aralık 1113'te ölümüyle değişti. Onun yerine oğlu Alp Arslan el-Ahras geçti. Sultan Muhammed Tapar, Haleb'in yeni hâkimi Melik Alp Arslan'a bir mektup göndererek Bâtınîlere karşı diplomatik temas kurdu. Tapar mektubunda: *"Baban Bâtınîler konusunda bana muhalefet ediyordu. Sen benim bir evladım olarak senden onları öldürmeni istiyorum"*[841] dedi. Sultandan gelen istek üzerine harekete geçen Alp Arslan ilk iş olarak şehirdeki Bâtınî ileri gelenlerini tutuklatarak öldürttü. Ardından aynı işlem sıradan Bâtınî taraftarlarına da uygulandı. Pek çoğu tutuklandı, mallarına el kondu, bir kısmı da öldürüldü. Kaçabilen Bâtınîlerden bazıları Haçlılara ve diğer şehirlere sığındı.[842]

Sultan Muhammed Tapar dönemi, Büyük Selçuklu Devleti ile Bâtınîler arasındaki diplomatik münasebetler genel olarak değerlendirildiğinde, ilişkilerin daha önceki dönemlerde olduğu gibi ideolojik çatışma, iç güvenlik endişeleri ve Şiî Fâtımî Devleti ile bağlantı gibi faktörlerin etkisiyle şekillenmiştir. Muhammed Tapar, Bâtınîlere karşı askerî mücadele ve baskı politikaları izlemiş, bazı durumlarda diplomasiden de yararlanmıştır. Bu yaklaşım kısa vadede Selçuklu Devleti'nin otoritesini korusa da Bâtınî tehdidini tamamen yok edememiştir. Dönemin ana kaynakları, bu ilişkilerin çatışma ve düşmanlıkla dolu olduğunu ortaya koyar. Selçuklu-

[838] Özaydın, 1990: 80.; Daftary, 2005: 507.; Taşkıran, 2013: 79.
[839] Piyadeoğu, 2021: 289.; Sevim ve Merçil, 2023: 238.
[840] el-Hüseynî, 1943: 55.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 345-348.; Kazvinî, 2018: 356.; er-Râvendî, 2020: 157.
[841] İbnü'l-Adîm, 2014: 120.
[842] Özaydın, 1990: 85-86.; Piyadeoğlu, 2021: 294.

Bâtınî gerilimi, devletin iç istikrarını zorlamış ve uzun vadede Selçuklunun zayıflamasına da neden olmuştur.

3.2.3. Bizans İmparatorluğu ve Haçlılar

Muhammed Tapar devri Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkiler, Birinci Haçlı Seferi'nin yarattığı ortak tehditler, Anadolu'daki güç mücadeleleri ve her iki devletin stratejik çıkarları gibi etkenler üzerine şekillenmiştir. Bu süreçte Bizans ile ilişkiler, genellikle Haçlıların varlığı sebebiyle dolaylı olarak Türkiye Selçuklu Devleti üzerinden sınırlı bir şekilde gerçekleşmiş, iki devlet arasındaki temaslar genellikle elçiler araçlığıyla gelişmiştir. Aynı dönemde Selçuklular ile Haçlılar arasındaki ilişkiler ise, Birinci Haçlı Seferi'nin sonucunda özellikle Anadolu'nun güneyi ve Suriye'de ortaya çıkan Haçlı Devletleri'nin bölgede etkin olma çabaları ile Selçuklu Devleti'nin İslâm dünyasındaki bölünmüşlüğü ortadan kaldırma girişimleri sebebiyle, genellikle askerî çatışmalarla karakterize edilmiş ve iki taraf arasındaki diplomatik temaslar sınırlı kalmıştır.

Muhammed Tapar döneminde Selçuklu Devleti'nin Bizans İmparatorluğu ile olan diplomatik ilişkilerinin ana nedenlerinden biri yukarıda da belirtildiği üzere Haçlılardı. Bu sebeple öncelikle Sultan Tapar'ın Haçlılara karşı giriştiği mücadeleyi ve bu süreçte gerçekleşen diplomatik faaliyetleri ele almak gerekmektedir. Malum olduğu üzere İslâm alemi, XI. yüzyıl sonlarında Doğu-Batı mücadelesinin en mühim ve en hareketli bir safhasını teşkil eden Haçlı istilasına maruz kalmıştı.

Sultan Tapar, Haçlılar ile mücadele konusunda kararlıydı ancak karşısında bazı sorunlar bulunmaktaydı. Bunlardan en önemlisi Haçlılarla ilk temaslarının gerçekleştiği Anadolu ve Suriye'de fetret devrinden beri siyasi birliğin sağlanamamasıydı. Bunun yanında bölgedeki emîrlerin her birinin arasında uzun süredir devam eden hâkimiyet mücadeleleri yaşanmaktaydı.[843] Böyle bir ortamda Haçlıların bölgedeki hareket alanlarının genişlemesine bağlı olarak faaliyetleri artarak devam etmiş, ayrıca birbirleri ile rekabet halindeki emîrlerin, bir de Haçlılar ile ittifak kurmaya başlaması, dengelerin Müslümanlar aleyhine değişmesine sebep olmuştur.[844] İslâmi birliğin yanında siyasi birliğin de olmaması doğal olarak Müslümanların, Haçlılar karşısında bir araya gelmesine engel teşkil etmekteydi.

Berkyaruk'un ölümü üzerine 1105 yılında tek başına sultan olan Muhammed Tapar fetret devrinde bozulan devlet nizamını yeniden tesis etmeye çalıştı. Sultanın ele aldığı konulardan biri de Haçlılar meselesiydi. Muhammed Tapar, ağabeyi Berkyaruk'a nazaran bu

---

[843] Özaydın, 1990: 89.; Köymen, 2019: 301.

[844] Haçlılarla ilk kez Eylül 1098'de Azâz valisi onlardan yardım talep ederek ittifak kurdu. Bu olaydan sonra yerel hükümdarlar, çıkarları doğrultusunda Haçlılarla anlaşmışlardır. Onlarla ilk olarak 1107 yılında münasebet kuran ve anlaşan hükümdar, Şam Atabeyi Tuğtekin iken, ilk ittifak yapan hükümdar ise Haleb Selçuklu Meliki Rıdvan'dır. (1108). bk. Köymen, 2019: 301.

sorunla daha çok mücadele etse de Haçlı tehdidine karşı kendisinin başında olduğu bir sefer düzenlemek yerine, mahalli emîrlere yardım amaçlı ordular göndermekle yetindi. Bu amaçla Emîr Çavlı'yı Musul valiliğine tayin etti ve Haçlılarla mücadele için görevlendirdi. Fakat işler Sultan'ın umduğu gibi gitmedi. Çavlı asıl vazifesinin dışına çıkarak Musul Valisi Çökermiş ile I. Kılıç Arslan'ı mağlup etti ve Haçlılara karşı gerekli mücadeleyi göstermeyerek Sultan'a itaatsizliğe başladı.[845] Aynı zamanda Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarsız kaldığı için bölgede Haçlılar lehine bir boşluk da oluştu.

Muhammed Tapar'ın bölgeye gönderdiği ordular yeterli gelmeyince çaresiz kalan Müslümanlar, bizzat Sultan'a mektuplar göndererek diplomatik temas kurdular.[846] Bu mektupların sorunlarını halletmediğini düşünen bazı gruplar, Bağdat'a gelerek bizzat Halife Müstazhir-Billâh ve Sultan'a ulaşarak dertlerini anlatmak istediler. Bu ziyaretlere verilecek birkaç örnek, Muhammed Tapar'ın, Haçlılara karşı yürüttüğü diplomatik faaliyetleri daha iyi anlamak açısından yararlı olacaktır.

Haçlıların bölgedeki tecavüz ve saldırıları karşısında çaresiz kalan Trablus Hâkimi Kadı Fahrülmülk Ebû Ali b. Ammâr; yaşanan mezalimi arz etmek ve Selçuklu Sultanı'ndan yardım talep etmek maksadıyla Bağdat'a intikal etti. Burada Sultan Muhammed Tapar'ın huzuruna kabul edilen İbn Ammâr, Haçlı tehdidinin boyutlarını bizzat dile getirerek Sultan nezdinde üst düzey bir diplomatik temas gerçekleştirdi.[847] İbn Ammâr Bağdat'a gelince Sultan'ın karşısında bir yere oturdu. Ancak Muhammed Tapar'ın yakın adamları ona, *"Bize sizin Sultanın yerine oturmanız için emir verildi"*[848] dediler. Muhammed Tapar, İbn Ammâr'ı büyük bir saygıyla karşıladı ve sarayın kabul odasında Sultan'ın yerinin karşısına oturttu. Sultan Muhammed Tapar, İbn Ammâr'a gerekli ikramda bulundu, hatırını sorarak cihat uğrundaki gayretlerinden dolayı ona güzel sözler söyledi. İbn Ammâr da Sultan'a değerli hediyeler takdim etti ve uzun süredir devam eden muhasara nedeniyle karşılaştıkları sorunları anlattı. Ayrıca Muhammed Tapar'dan kendilerine asker gönderilmesini talep ederek yardım istedi. Sultan da ona bu konuda

---

[845] Muhammed Tapar daha sultan olmadan Berkyaruk ile yaptığı anlaşma gereği devletin batı yarısının hükümdarı olarak 1104 yılında Musul Valisi Çökermiş'i Haçlılar ile mücadeleye tayin etmişti. Bu, Büyük Selçuklu Devleti'nin Haçlılara karşı ikinci teşebbüsüdür ve bunda başarılı olunarak Haçlıların ele geçirdiği yerler, Çökermiş ile Sökmen tarafından geri alınmıştır. Bu sayede Haçlıların doğuya doğru ilerlemelerinin önüne geçilmiştir. Çökermiş, 1105'te Muhammed Tapar'ın sultan olmasıyla Musul'u ona teslim edip itaat arz etmişti. Sultan da bunun üzerine onu görevinde bırakmıştı. Ancak ilerleyen süreçte Sultan Tapar'ın Rahbe ve Fırat nehri kıyısındaki araziyi Çavlı'ya iktâ etmesi, Çökermiş'in hoşuna gitmemiş ve itaatsiz davranışlarda bulunmaya başlamıştı. Bu nedenle Muhammed Tapar, Çavlı'yı Musul Valiliğine tayin ederek hem Haçlılar hem de Çökermiş ile mücadele için görevlendirmişti. bk. Özaydın, 1990: 90-94.; Köymen, 2019: 302. İbnü'l-Esîr ise, Çökermiş'in Sultan Muhammed Tapar'a karşı hizmette ağır kaldığını ve Sultan'a göndermesi gereken parayı göndermemesinden dolayı bahsi geçen bölgeleri ondan alarak Çavlı'ya verdiğini nakletmektedir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 339.

[846] Özaydın, 1990: 93.

[847] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 362.; İbnü'l Kalânisî, 2015: 30.

[848] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 362.

yardımcı olacağına dair söz verdi.[849] Sultan, duyduğu sorunlar üzerine Emir Hüseyin b. Kutluğtekin'e,[850] İbn Ammâr ile Suriye'ye gitmesini ve Emîr Mevdûd'un, Çavlı meselesini halletmesinin ardından Haçlılar üzerine sefer yapmasını emretti.[851] Ancak emîrler arasındaki mücadele, Sultanın İbn Ammâr'a vaat ettiği yardımın ulaşamamasına neden oldu.[852]

Haçlıların baskısından[853] bunalan Haleb ahalisi de bir heyet ile 1111 yılında Sultan Muhammed Tapar'a sıkıntılarını anlatmak ve ondan yardım istemek için Bağdat'a geldi.[854] Hâşimî eşrafından birinin başkanlığında sufi, fakih ve tüccarlardan müteşekkil bir heyet Haçlıların kadın erkek ayrımı yapmadan yaptıkları zulümleri halka anlattılar ve Halife ile Sultan'ın yaşadıkları bu sıkıntılara rağmen kendilerine alakasız davrandıklarını söylediler. Ayrıca içinde bulundukları bu zor duruma duyarsız kalınmasından ötürü Sultan Camisi'nde hatibi minberden indirip cuma namazının kılınmasına mâni oldular.[855] Bu olaylar üzerine devlet erkânı, Sultan Muhammed Tapar'ın, ordularını bölgeye göndereceğini söylediler. Bu sırada Hilâfet sarayından camiye yeni minber gönderildi. Verilen vaatlerden ikna olmayan Haleb ahalisi bir sonraki hafta bu defa Halife Cami'sine giderek burada da yaşadıkları zulmü anlattılar.[856] Halife Müstazhir-Billâh bu hadiseye sinirlenerek asilerin cezalandırılması emrini verdi. Ancak Sultan Muhammed Tapar araya girerek Halife'yi bu kararından vazgeçirdi.[857]

Bağdat'ta tezahür eden bu hadiseler, Sultan Muhammed Tapar'ın izlediği siyasetin, halkın beklentilerine ve oluşan içtimai infiale layıkıyla mukabele edemediğini ortaya koymuştur. Kamuoyu nezdinde oluşan bu tatminsizlik tablosu, bittabi Sultan'ı daha aktif bir siyaset izlemeye sevk etmiş ve omuzlarındaki siyasi mesuliyet yükünü artırmıştır. Zira Muhammed Tapar yaşananların ardından bütün emîrlerine cihat hazırlığı yapmaları için emir

---

[849] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 363.; İbnü'l Kalânisî, 2015: 31. İbn-i Ammâr Sultan ile görüşmesinin ardından hilafet merkezine gitti. Burada da Halife Müstazhir tarafından kendisine büyük ilgi gösterildi. Sultana anlattıklarını halifeye de anlattı ve getirdiği hediyelerden takdim etti. bk. Özaydın, 1990: 96.

[850] Hüseyin b. Kutluğtekin, Sultan Muhammed Tapar'ın çok sevdiği ve sonsuz güven duyduğu emîrlerindendi. Öyle ki Çavlı, el-Cezire ve Suriye'de de kalamayacağını hatta canını bile koruyamayacağını anlayınca çareyi Sultan Muhammed Tapar'dan af dileyip itaat etmekte buldu. Bu iş için Sultan'ın İsfahan yakınlarındaki ordugâhına gelerek Emîr Hüseyin b. Kutluğtekin'inden aracı olmasını istedi. O da Çavlı'yı Sultan Muhammed Tapar'ın huzuruna çıkardı ve onun affına nail oldu. Bahsi geçen hadise Muhammed Tapar'ın Kutluğtekin'i ne kadar sevdiğini göstermesi bakımından önemlidir. bk. Özaydın, 1990: 54-55.

[851] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 363.

[852] Özaydın, 2016: 12.

[853] Antakya Haçlı Prinkepsliği hükümdarı Bohemund'un Avrupa'ya gitmesinin ardından Antakya'da idareyi yeğeni Tankred (Tancrèdede Hauteville [1104-1112]) aldı. Tankred, Müslümanların içinde bulunduğu kaotik durumdan yararlanarak yeni kurulan diğer Haçlı Devletleri gibi idaresinde bulunan toprakları genişletme siyaseti takip etti ve Müslümanlardan aldığı kale ve şehirler sayesinde doğu sınırlarını Haleb'e kadar genişletti. bk. Demirkent, 1997: 85. Bu nedenle bölgede Haçlı baskısı da arttı. Yaşanan hadiselere bir de Mısır'dan gelen gemilerin Haçlılar tarafından yağma ve talan edilmesi de eklenince Müslümanların Haçlılara olan tepkisi had safhaya çıktı. İşte bu olaylar, Haleb halkının bir heyet ile Haçlılara karşı Sultan Muhammed Tapar'ı cihada teşvik etmek amacıyla Bağdâd'a gelmelerinin sebebi oldu.

[854] Özaydın, 1990: 110.; Adalıoğlu, 1996: 102.

[855] İbnü'l-Adîm, 2014: 112-113.

[856] Özaydın, 1990: 110.; Demirkent, 1994: 141.

[857] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 386-387. Krş. Özaydın, 1990: 110-111.

vermiştir.[858] Oğlu Melik Mesud'u, Emîr Mevdud ile Musul'a göndermiştir. Fakat bu girişim de işe yaramamış, Suriye bölgesindeki emîrlerin aralarında anlaşmamasından mütevellit bu da başarısızlıkla neticelenmiştir.[859]

Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos da Halebliler gibi aynı dönemde Antakya Haçlı idaresiyle sürekli mücadele etmek zorunda kaldı. İmparator Aleksios, Müslümanların Haçlılara yönelik tepkisinden de istifade etmek maksadıyla Muhammed Tapar nezdinde bir diplomasi girişiminde bulunarak elçisini Sultan'a göndererek Haçlıların İslâm ülkelerinden uzaklaştırılması hususunda kendisinden yardım talebinde bulundu. Bizans elçisi, Halebli Müslümanlardan önce Sultan ile görüşme fırsatı buldu. Bu nedenle Müslümanlar Sultan'a, *"Bizans İmparatorunun Müslümanlar'a karşı senden daha hamiyyetli davranmasından dolayı Allah'tan korkmaz mısın? O Haçlılar'la cihad etmek için sana elçi gönderdi"*[860] dediler.

Bizans İmparatoru'nun bu diplomatik girişimiyle ilgili bilgi veren müelliflerden biri de İbnü'l Kalânisî'dir. Müellifi göre, İmparator Aleksios elçisine, Antakya Haçlı Prinkepsliği idarecisi Tankred'e karşı Selçuklu sultanı ile müşterek hareket etmek istediğini bildirmesi emrini vermişti.[861] İmparator muhtemelen bu teklifiyle Bohemund'un 1108'de kendisine ettiği vasallık yeminini[862] tanımayan Tankred'i cezalandırmak için Muhammed Tapar'ı ona karşı kışkırtarak bölgede güçlü bir konuma ulaşmak istiyordu.[863]

Taraflar arasında bu diplomatik ilişkinin sonrasında bir iş birliği yapılıp yapılmadığı konusu ile alakalı kaynaklarda açık bir ifade bulunmasa da Selçuklu sultanının bu sırada İslâm dünyasını Haçlı tehdidine karşı koruyacak tek makam olması sebebiyle kendisine gelen teklifleri kabul ettiğini söyleyebiliriz. Mezkûr sefaret teşebbüsünü müteakip cereyan eden hadiselerin seyri nazara alındığında; Bizans İmparatorluğu'nun talebine müspet mukabelede bulunulduğu ve iki devlet arasında bir iş birliği zemini tesis edildiği kabul edilebilir.

Sultan Muhammed Tapar, Haçlı tehdidini bertaraf etmek maksadıyla Musul Emîri Şerefeddin Mevdûd başta olmak üzere, Ahlâtşah Sökmen ve Doğu Anadolu Artuklu beylerine fermanlar göndererek onları cihat ile tavzif etti. Sultan'ın bu emrine uyan Emîr Mevdûd, teşkil ettiği müşterek kuvvetlerle Urfa'yı muhasara etti, akabinde Kudüs istikametine teveccüh etti.

---

[858] İbnü'l-Adîm, 2014: 113.
[859] Özaydın, 2016: 13.
[860] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 387. İmparator Aleksios Komnenos 1107 yılında Bohemund'a karşı Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan ile iş birliği yapmıştı. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 342. İmparator, Haçlı tehdidinîn sona ermemesi ve Kılıç Arslan'ın da ölmesinden dolayı bu kez Büyük Selçuklu Devleti ile ittifak kurmak istemiştir. Komnenos'un Kılıç Arlan'ın ölümü üzerine Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı olan Şâhinşah'ın yerine Sultan Muhammed Tapar'ı tercih etmesinin nedeni Şâhinşah ile mücadele hâlinde olmasıdır. Taraflar arasındaki mücadele için bk. Ayönü, 2021: 102-106.
[861] İbnü'l Kalânisî, 2015: 49.
[862] Bu vassallık yeminin gerçekleştiği Devol antlaşmasının detayları için bk. Komnena, 1996: 419-438.
[863] Gül, 2014: 31.

Ancak Ahlâtşah Sökmen'in 1112 tarihindeki vefatı ve bir yıl sonra Emîr Mevdûd'un bir Bâtınî suikastı neticesinde şehadeti, Suriye Selçukluları arasındaki dâhilî siyasi buhranla birleşince, bu büyük seferin başarısız olmasına sebebiyet verdi.[864]

Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos da aynı dönemde Antakya Prinkepsliği'nin idaresini eline alan ve kendisine düşman olan Tankred'e karşı bazı diplomatik temaslarda bulunarak diğer Haçlı liderleriyle bir iş birliği girişiminde bulunmuş ancak bunda başarısız olmuştur. İmparator'un bu girişimi, onun Tankred ile yeniden ve tek başına bir mücadeleye girişmekten çekindiği göstermektedir. Nitekim aynı dönemde Türkiye Selçukluları ile çatışma içinde bulunması onun bu siyasetinin sebebini de ortaya koyar ki, Bizans imparatorunun hükümdarlığının son yıllarını Anadolu'da Türkiye Selçukluları ile mücadeleyle geçirmesi bu durumun ispatıdır.[865]

Sultan Muhammed Tapar dönemi, Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik faaliyetler genel olarak değerlendirildiğinde, iki taraf arasındaki ilişkilerin Haçlı tehdidi, Anadolu'daki güç dengesi ve Selçuklu'nun iç birliğe odaklanması gibi faktörlerin etkisiyle şekillendiği söylenebilir. Muhammed Tapar, 1111'de kendisine gelen Bizans elçisi haricinde bu devlet ile doğrudan bir diplomatik ilişkide bulunmamıştır. Dönemin ana kaynakları, Muhammed Tapar'ın önceliğini doğu sınırlarına verdiğini bu nedenle batı politikalarında pasif bir tutum sergilediğini ortaya koyar. Bu durum doğal olarak Büyük Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki etkisini zayıflatmış, Haçlıların bölgedeki varlığını kalıcı hale getirmiş ve uzun vadede bölgesel dengeleri de değiştirmiştir. Selçuklu-Bizans ilişkileri ile ilgili olarak bu dönemde diplomasiden ziyade stratejik bir denge arayışı ve dolaylı etkileşimlerle karakterize edildiği söylenebilir.

Muhammed Tapar dönemi, Büyük Selçuklu Devleti ile Haçlılar arasındaki ilişkiler değerlendirildiğinde ise Sultan'ın, Haçlılara karşı diplomasiden ziyade askerî mücadele ve bölgesel güçleri destekleme politikası izlediği, bu yaklaşımın da Suriye'de Selçuklu otoritesini kısmen muhafaza etse de Haçlıların bölgedeki varlığını ortadan kaldıramadığı söylenebilir. Kaynaklar iki taraf arasındaki ilişkilerin çatışmalar üzerine şekillendiğini ve Türklerin sınırlı başarılar elde ettiğini nakleder. Selçuklunun Haçlılarla diplomasi eksikliği, batı sınırlarındaki kayıplarını artırmış, İslâm dünyasında birleşme çabalarını geciktirmiş ve Haçlıların bölgede kalıcılığına zemin hazırlamıştır.

---

[864] Demirkent, 1994: 6.; Runciman, 2008, II: 99-104.; Piyadeoğlu, 2011: 285-287.; Sevim ve Merçil, 2023: 243-246.

[865] Cahen, 2018: 139.; Ostrogorsky, 2023: 338.

3.2.4. Tâbiî Devletler ve Hanedanlıklar

Sultan Muhammed Tapar, ağabeyi Berkyaruk döneminde yoğun bir şekilde olmasa da devam ettirilen tâbiî devlet anlayışını sürdürmüştür. Bu dönemde birinci kategoriden tâbiî devletlerden olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı tutumu Berkyaruk devrinde olduğu gibi tâbiîlik-metbûluk sınırlarının dışına çıkmış ve bu nedenle taraflar arasında diplomasiden çok askerî mücadeleler gerçekleşmiştir. Bunun yanında Sultan Tapar döneminde Karahanlılar, Gazneliler, Gürcüler ve Bâvendîler gibi tâbiî devletler ile çeşitli sebeplerden dolayı diplomatik temas kurulmuştur. Biz bu tâbiî devletlerin Büyük Selçuklu Devleti ile olan diplomatik ilişkilerini ayrı alt başlıklarda ele alacağız.

3.2.4.1. Türkiye Selçuklu Devleti

Sultan Muhammed Tapar'ın hükümdarlığı sırasında, Büyük Selçuklu Devleti ile Anadolu'daki Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler, hanedan bağları, Birinci Haçlı Seferi'nin etkileri ve bölgesel güç mücadeleleri gibi etkenlerle şekillenmiştir. Muhammed Tapar, malumu üzerine kardeşi Berkyaruk'un ölümüyle tahta geçmiş ve iç karışıklıkları bastırarak Selçuklu Devleti'nin birliğini temin etmiştir.[866] Ancak bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti, I. Kılıç Arslan liderliğinde özerk bir güç olarak hareket etmiş ve Büyük Selçuklu Devleti ile ilişkileri hem iş birliği hem de bağımsızlık çabaları arasında bir dengeyle tanımlanmıştır.

Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu devletleri, aynı hanedandan gelmeleri sebebiyle ortak bir kimlik paylaşıyor, bu da ilişkilerin temelini oluşturuyordu. I. Kılıç Arslan ile Muhammed Tapar'ın aynı ailevi bağlara sahip olması, Türkiye Selçuklularının diğer tâbiî devletlerden ayrılmasını sağlıyordu. İbnü'l Kalânisî, I. Kılıç Arslan'ın hükümdarlığı süresince Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlılığını resmî düzeyde sürdürdüğünü, ancak özellikle Anadolu'da kendi politikalarını izlediğini aktarır.[867] Sultan Muhammed Tapar ise bu hanedan bağlarını da kullanarak Anadolu'daki Selçuklu meliklerini kendi otoritesi altında birleştirme çabası gösterdi, ancak I. Kılıç Arslan'ın bağımsız tutumu bu çabaları ilk etapta sınırladı. Yine de ortak Selçuklu kimliği, iki taraf arasında diplomatik ilişkilerde sembolik de olsa bir iş birliği zemini yarattı. Bilhassa Birinci Haçlı Seferi'nin sonucunda Haçlıların, Anadolu ve Suriye'de Antakya Prinkepsliği, Kudüs Krallığı, Urfa Kontluğu gibi devletler kurmaları; Büyük Selçuklu, Türkiye Selçuklu ve Anadolu'daki diğer Türk beyliklerini ortak bir savunma arayışına

[866] Ebû'l-Fidâ, 1286, II: 229.; İbn Haldûn, 1967, V: 73-74.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 312-313. Krş. Bosworth, 1996: 188.
[867] İbnü'l Kalânisî, 1983: 112.

yöneltti.[868] Sultan Muhammed Tapar, Haçlılara karşı doğrudan bir sefer düzenlemek yerine, Anadolu ve Suriye'deki meliklerin direnişini destekledi.[869]

I. Kılıç Arslan ise Haçlılara karşı mücadelede kendi kaynaklarıyla hareket etti ve Muhammed Tapar'dan sınırlı bir destek alabildi. Haçlı tehdidi, iki Selçuklu devleti arasında bir iş birliği ihtiyacını ortaya çıkardı, ancak bu iş birliği, Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırlı kaynakları ve I. Kılıç Arslan'ın Berkyaruk'un saltanatı döneminden başlayarak Büyük Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu çalkantılı durumdan yararlanıp daha özerk hareket etmesi nedeniyle gerçekleşmedi.[870] Özellikle Muhammed Tapar'ın hükümdarlığının ilk döneminde iki taraf arasındaki ilişkileri daha iyi anlayabilmek için, I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı tutumu ve faaliyetleri ele alınmalıdır.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, h.498/1105'te Malatya'yı fethetmesinin ardından devletin hudutlarını doğuya doğru genişletmeye başladı.[871] Kılıç Arslan, bu süreçte Büyük Selçuklu Devleti'nin de hâkimi olmak istedi. Bu siyasi tasavvur, Büyük Selçuklu Devleti ile Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki münasebetlerin son derece kritik ve tehlikeli bir safhaya evrilmesine sebebiyet verdi. Devletin kuruluş aşamasında Arslan Yabgu ve Mikail ahfadı arasında filizlenen saltanat davası, bu dönemde de hayatiyetini korudu. Kılıç Arslan, ceddi Kutalmış'tan kendisine tevarüs eden Büyük Selçuklu tahtına sahip olma davasından asla feragat etmedi. Kılıç Arslan'ın hükümdarlığının sonlarına doğru Anadolu'nun güneyine yönelmesi de hem bu amaca hem de Haçlılar ile mücadeleye dayanıyordu.[872]

Bu sıralarda Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiî olarak varlıklarını sürdüren Türk beylikleri vardı. Ahlat ve çevresinde Sökmen, Siirt'te Kızıl Arslan, Erzen'de Alptekin, Diyarbakır'da Yınaloğlu İbrahim, Silvan'da Ziyâeddin Muhammed, Harput'ta Çubukoğlu Muhammed bulunmaktaydı.[873] I. Kılıç Arslan ise bu bölgelerdeki tüm beylikleri kendi egemenliği altına almak istemekteydi.[874] Bu maksadın hasılı için sefere çıkarak ilk önce Silvan'ı Türkiye Selçuklu Devleti'ne tâbiî hale getirdi.[875] Daha sonra Silvan hâkimi olan Muhammed'i naip olarak atadı ve Elbistan'ın idaresini ona bıraktı. Kılıç Arslan'ın bu

[868] Köymen, 2019: 299-300.; Bedirhan ve Atçeken, 2023: 203.
[869] İbnü'l-Esîr, 1111-1112'deki olayları nakledderken Muhammed Tapar'ın Haçlılara karşı Suriye'ye ordu gönderdiğini ve bu ordunun düşmana karşı Anadolu'daki Türk beylerini dolaylı olarak desteklediğini belirtir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 386-387.
[870] Turan, 1977: 686.
[871] Cahen, 2012: 16.
[872] Demirkent, 1996: 54.
[873] Sevim ve Merçil, 2023: 535.
[874] Turan, 2018: 136.
[875] Kesik, 2018: 101.

seferi sırasında Erzurum'daki Saltuklu ve Ahlat'taki Sökmenli emîrleri haricindeki bütün emîrler, kendisine tâbiîiyetlerini arz ederek onun egemenliğini kabul etti.[876]

I. Kılıç Arslan, Malatya'yı fethettikten bir süre sonra ordusuyla birlikte Urfa'ya geldi ve şehre hücum etti. Ancak Urfa halkı saldırılara karşı şehri müdafaa etmeyi başardı.[877] Bu sırada Çökermiş'in Harran'da bulunan adamları, şehirlerini teslim etmek için Kılıç Arslan'ı çağırdılar. Bunun üzerine Türkiye Selçuklu Sultanı hemen harekete geçerek şehri onlardan aldı.[878]

Sultan Muhammed Tapar, h.498/1105 yılı baharında; I. Kılıç Arslan'ın, Büyük Selçuklu Devleti'nin doğrudan hâkimiyet sahasında bulunan Diyarbakır ve Elcezire havalisini kendi topraklarına ilhak etme emelinde olduğunu öğrendi. Bu durum üzerine Kılıç Arslan'ın Güneydoğu Anadolu seferine çıkmasından evvel bu bölgedeki hadiseler ile yakından ilgilenmeye başladı. Sultan, bu süreçte Musul Valisi Çökermiş'in, Kılıç Arslan ile gizli bir anlaşma içinde olduğundan da şüphelenmekteydi. Bu sebeple Muhammed Tapar 499/1106'da Diyarbakır, Elcezire ve Musul'un idaresini Emîr Çavlı'ya[879] vererek Çökermiş'ten kurtulmak istedi.[880]

Emîr Çavlı, Çökermiş'e karşı harekete geçti ve taraflar arasında gerçekleşen savaşta onu mağlup ederek esir aldı.[881] Musul halkı, yaşanan hadiselerden sonra Çökermiş'in küçük yaştaki oğlu Zengî'yi emîr tayin ederek adına hutbe okuttular.[882] Kale muhafızı Guzoğlu (Oğuzoğlu) adında bir memlûk idi. Guzoğlu, o sırada Malatya'da bulunan I. Kılıç Arslan, Hille Emîri Seyfuddevle Sadaka ve Bağdat şıhnesi Aksungur ile diplomatik temaslar kurarak onlardan Çavlı'ya karşı yardım istedi. Kılıç Arslan ve Aksungur bu isteğe olumlu cevap verip harekete

---

[876] Merçil, 2012: 113.; Sevim, 2020: 117.
[877] Urfalı Mateos, 2019: 231.
[878] Urfalı Mateos, 2019: 231. Harran ahalisi, I. Kılıç Arslan'ın cihat için gelmiş olmasından dolayı çok memnun olmuştur. Burada birkaç gün kalan sultan, hastalanınca Malatya'ya geri döndü, ancak adamları şehirde kaldı. bk. İbnü'l Kalânisî, 2015: 23.
[879] Muhammed Tapar'ın, Çökermiş tehlikesini bertaraf etmesi için Emîr Çavlı'yı neden Musul Valisi olarak tayin ettiğini yukarıdaki bölümde ele almıştık. bk. 658. dpn.
[880] Demirkent, 1996: 54-55.; Runciman, 2008, II: 91.
[881] Dönemin önemli kaynaklarından Abû'l-Farac ve İbnü'l-Esîr, Çavlı tarafından esir edilen Çökermiş'in bir çukura hapsedildiğini ve Musul ahalisine şehri teslim etmeleri karşılığında efendilerini kurtarabileceklerinin söylendiğini ancak Çökermiş'in yaşlılığından ötürü fazla dayanamayıp çukurda öldüğünü nakletmektedirler. bk. Abû'l-Farac, 1987, II: 345.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 341. İbnü'l Kalânisî ise, Çavlı tarafından öldürülen Çökermiş'in, kafasının kesilerek Musul'a gönderildiğini kaydetmektedir. bk. İbnü'l Kalânisî, 2015: 25. Urfalı Mateos da bu hadise ile ilgili olarak; Çökermiş'in Çavlı ile giriştiği muharebe sırasında bir okun kendisine isabet etmesi sebebiyle öldüğünü bildirmektedir. bk. Urfalı Mateos, 2019: 231.
[882] Abû'l-Farac, 1987, II: 345.

geçerken, Sadaka teklifi kabul etmeyerek Sultan Muhammed Tapar'ın emrinde kalmayı tercih etti.[883]

I. Kılıç Arslan bu teklifi kabul ederek ordusu ile Musul üzerine harekete geçti. Türkiye Selçuklu Sultanı Nusaybin'e ulaşınca Emîr Çavlı, Musul'dan ayrılarak önce Sincar'a[884] daha sonra Rahbe'ye gitti.[885] H.25 Receb 500/22 Mart 1107'de Musul'a girerek yönetimi ele geçiren Kılıç Arslan, Çökermiş'in oğlu ile onun adamlarına hil'âtler verdi ve Muhammed Tapar adına okunan hutbeyi kendi adına çevirtti.[886] Kılıç Arslan ayrıca sefer sırasında yanında bulunan oğullarından birini Musul'a melik olarak atayarak Emîr Bozmış'ı da şehrin kumandanı yaptı.[887] I. Kılıç Arslan, Musul'da yaptıklarıyla Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı açıktan bir mücadeleye girişmiş oldu.[888]

Emîr Çavlı'nın Musul istikametindeki harekâtı üzerine I. Kılıç Arslan, rakibini karşılamak üzere seferber oldu. Stratejik önceliği Rahbe'ye veren Çavlı, şehri muhasara ederek h.24 Ramazan 500/19 Mayıs 1107 tarihinde, Kılıç Arslan adına şehri yöneten Muhammed b. es-Sebbak'tan teslim aldı.[889] Bu gelişme üzerine iki ordu, h.20 Zilkade 500/13 Temmuz 1107 tarihinde Habur Nehri kıyısında karşı karşıya geldi. Muharebenin bidayetinde üstünlük Kılıç Arslan'ın elindeyken, daha evvel kendisine tâbiîiyet bildiren bazı Doğu Anadolu beylerinin savaş esnasında saf değiştirerek Çavlı tarafına geçmesi, dengeleri değiştirdi. Bu ihanet, Türkiye Selçuklu ordusunun ağır yenilgisine sebebiyet verdi.[890] Esareti zül addeden Kılıç Arslan, geri çekilmek maksadıyla atını Habur Nehri'ne sürdü, fakat üzerindeki ağır zırh ve teçhizatın tesiriyle suya düştü ve boğularak öldü.[891]

---

[883] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 340.; Müneccimbaşı, 2001, II: 10. Konuyla ilgili detaylı bilgi için ayrıca bk. Piyadeoğlu, 2003: 43-44.

[884] Abû'l-Farac, I. Kılıç Arslan'ın geldiğini haber alan Emîr Çavlı'nın kaçarak Balad şehrine gittiğini nakletmektedir. bk. Abû'l-Farac, 1987, II: 346.

[885] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 344.

[886] Kılıç Arslan'ın hutbeyi kendi adına okutması da Büyük Selçuklu Devleti'nin tâbiîliğinden ayrıldığını göstermektedir.

[887] Abû'l-Farac, 1987, II: 347.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 343-345.

[888] Aktaş, 2015: 66.

[889] Demirkent, 1996: 56.; Turan, 2018: 137.; Ayönü, 2021: 100. İbnü'l Kalânisî, Kılıç Arslan'ın, Rahbe'ye ulaştığında burada birtakım görüşmeler gerçekleştirdiğini nakleder. Muhteviyatı tam olarak bilinmeyen görüşmelerde, Dımaşk Hâkimi Melik Şemsü'l-Mülk tarafından mezkûr bölgeye vali olarak tevkil edilen Muhammed b. es-Sebbak ile Kılıç Arslan arasında, şehrin teslimi sadedinde sefir teatisinde bulunulduğu; lakin yürütülen bu diplomatik müzakerelerden herhangi bir netice hasıl olmadığı belirtir. bk. İbnü'l Kalânisî, 1908: 156-157.

[890] Abû'l-Farac, 1987, II: 346-347.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 344-345.; Müneccimbaşı, 2001, II: 11-12.

[891] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 342-345. Kılıç Arslan'ın ölümüyle ilgili İbn Kesîr tarafından verilen bilgiye göre Türkiye Selçuklu Sultanı, mağlup olmasının ardından kendini Habur Irmağına atarak intihar etmiştir. bk. İbn Kesîr, 1994, XII: 323. Kılıç Arslan'ın ölümü yalnızca Türk-İslâm dünyası için değil Hristiyan dünyası için de önemli bir durumdu. Öyle ki Urfalı Mateos Türkiye Selçuklu Sultanının ölümü sonrası "*Hristiyanlar onun için büyük matem tuttular. Çünkü o, her bakımdan çok iyi ve tatlı bir zattı"* ifadelerini kullanmıştır. bk. Urfalı Mateos, 2019: 231.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın akıbeti, babası Süleymanşah ile trajik bir benzerlik göstererek tecelli etti. Nitekim her iki hükümdar da Büyük Selçuklu Devleti ile giriştikleri hâkimiyet mücadelesini mağlubiyet ve vefatla noktaladı. Sultan'ın ölümünün ardından geride Şahinşah/Melikşah, Tuğrul Arslan, Mesud ve Arap isimli dört vâris kaldı.[892] Bu siyasi kaos esnasında Musul'da bulunan Emîr Bozmış, Şehzade Tuğrul Arslan'ı himayesine alarak Malatya'ya intikal etti. Musul Meliki sıfatını taşıyan Şahinşah ise Emîr Çavlı tarafından derdest edilerek Sultan Muhammed Tapar'ın huzuruna sevk edildi.[893] Kılıç Arslan tarafından Anadolu'da kurulan siyasi birlik, onun ölümü sonrası kısa bir sürede dağıldı.[894]

Sultan Muhammed Tapar, Anadolu'da siyasi düzeni yeniden tesis etmek üzere Melik Şahinşah'ı Anadolu'ya gönderdi.[895] Bu durum üzerine Malatya'ya gelen Şahinşah, burada kardeşi Tuğrul Arslan'ı sultanlıktan azlederek diğer kardeşleri Mesud ve Arap'ı hapsettirip kendi hükümranlığını ilan etti.[896] Şahinşah'ın Türkiye Selçuklu sultanı olmasıyla birlikte iki taraf arasındaki ilişkiler yumuşadı ve yeni sultan Muhammed Tapar'a tâbiî olarak hareket etmeye başladı.

Sultan Muhammed Tapar dönemi, Büyük Selçuklu Devleti ile Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki diplomasi faaliyetleri genel olarak tahlil edildiğinde ilişkilerin hanedan bağları, Haçlı tehdidi ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin özerklik arayışı gibi faktörlerin etkisiyle şekillendiği söylenebilir. Muhammed Tapar, Anadolu'ya yönelik sınırlı bir destekle I. Kılıç Arslan'ın Haçlılara karşı direnişini dolaylı olarak desteklese de Türkiye Selçuklularının tâbiîiyetten ayrılarak bağımsız hareket etmesini engellemeye çalışmıştır. Dönemin ana kaynakları, bu ilişkilerin iş birliği ve özerklik arasında bir dengeyle tanımlandığını ortaya koyar. Bu dönemde Büyük Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki etkisi zayıflamış, Türkiye Selçuklu Devlet'inin bağımsızlığı pekişmiş ve Haçlılara karşı birleşik bir direniş sağlanamamıştır.

---

[892] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 345.; Urfalı Mateos, 2019: 231.

[893] Abû'l-Farac, 1987, II: 347. İbnü'l-Esîr, Kılıç Arslan'ın ölmesi üzerine Musul'a ilerleyen Çavlı'nın, şehri ele geçirdiğini ve oğlu Şahinşah'ı ya da Mesud'u esir ederek Sultan Muhammed Tapar'a gönderdiğini nakletmektedir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 345.

[894] Turan, 2018: 175.

[895] Runciman, 2008, II: 114.; Turan, 2018: 176. Dönemin müelliflerinden İbnü'l-Kalânisî; Şahinşah'ın Sultan Muhammed Tapar tarafından Anadolu'ya bir görevle gönderilmediğini, bilakis Sultan'ın nezdinde bir müddet mecburi ikametten sonra Ağustos 1109 başlarında firar ederek pederinin hâkimiyet sahasına döndüğünü nakletmektedir. Bu rivayete göre Şahinşah'ın dönüşü, bir atama değil, bir kaçış neticesinde vuku bulmuştur. bk. İbnü'l Kalânisî, 2015: 27.

[896] Abû'l-Farac, 1987, II: 349.; Komnena, 1996: 451-452.

3.2.4.2. Karahanlılar

Sultan Muhammed Tapar devrinde Selçuklular ile Karahanlılar arasındaki ilişkiler genel olarak tâbiîlik-metbûluk statüsüne uygun olarak devam etmiş ve bu ilişkiler Horasan meliki Sencer'in hâkimiyet alanı içerisinde cereyan etmiştir. Bu süreçte, Büyük Selçuklu Devleti ile Karahanlılar arasındaki diplomatik ilişkilerin temelini; ortak Türk-İslâm kimliği, bölgesel güç mücadeleleri ve her iki devletin iç dinamikleri gibi etkenler şekillendirmiştir.

Berkyaruk dönemindeki fetret devrinde yukarıda da ele aldığımız üzere Horasan Meliki Sencer, Doğu Karahanlı hükümdarı Kadır Han Cebrâil b. Ömer'i öldürtmüş ve Mâverâünnehir'i yeniden teşkilatlandırarak Arslan Han Mehmed'i, Büyük Kağan ünvanıyla Batı Karahanlı hükümdarı yapmıştı.[897] Sencer, bu hadisenin akabinde Mâverâünnehir ile yakından ilgilendi ve aynı hanedan üyelerinden Ömer Han'ın, Arslan Han'ı Semerkand'dan uzaklaştırması üzerine harekete geçerek Hârizm'e giden Ömer Han'ı mağlup edip öldürttü.[898] Daha sonra Sagun Beg (Sagır Beg)[899] adındaki bir taht iddiacısı h.496/1103'de topladığı kalabalık bir orduyla Arslan Han'ın ülkesine saldırdı. Bu durum ile tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Arslan Han, Melik Sencer'den yardım istedi. Talebe olumlu karşılık veren Sencer çok sayıda askerî ile harekete geçti ve Semerkand'a, Sagun Beg üzerine yürüdü. Sagun Beg ise Sencer'den korkarak oradan uzaklaştı. Ardından Sencer'e haber göndererek kendisinden af diledi, Sencer'de onun isteklerini kabul etti. Böylelikle taraflar arasından anlaşma sağlandı. Sagun Beg tehlikesini bertaraf eden Sencer daha sonra Horasan'a geri döndü.[900]

Sultan Muhammed Tapar devrinde h.503/1109-1110'da Sagun Beg tekrar isyan etti. Türkler ve diğer kavimlerden topladığı büyük bir ordu ile harekete geçti ve Arslan Han'ın idaresinde yer alan şehirlere saldırdı. Bu durum üzerine Arslan Han yine metbûsu olan Sencer'den yardım talep etmek zorunda kaldı. Sencer bu kez kendisine asker yardımında bulundu. Bu destek ile harekete geçen Arslan Han, Nahşeb yakınlarında Sagun Beg'in ordusunu mağlup etti. Sencer'in ordusu ortalık durulunca geri döndü. Savaş sırasında esir alınan Sagun Beg de Merv'e götürüldü.[901]

Arslan Han rakibine karşı kazandığı başarının ardından halkına karşı zalimleşti ve Sencer'in buyruklarını yerine getirmemeye başladı. Bu sebeple Sencer h.507/1113-1114'te hazırladığı büyük bir ordu ile Arslan Han üzerine yürümeye karar verdi. Bu durumu haber alan

---

[897] Özaydın, 1990: 119-122.; Öngül, 2016: 159.; Köymen, 2019: 129.; Göksu, 2021: 113.
[898] Özaydın, 1990: 139.
[899] Pritsak, bu kişinin Ali Tigin'in haleflerinden Hasan b. Ali olduğunu belirtmektedir. bk. Pritsak, 1977: 267.
[900] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 298.
[901] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 381-382. Krş. Pritsak, 1977: 266.; Öngül, 2016: 228.

Arslan Han korkup Sencer'in ileri gelen emîrlerinden Emîr Kamac ve Hârizmşah Kutbeddin Muhammed'e haber göndererek Sencer ile aralarının düzeltilmesini istedi. Onların ricaları üzerine Sencer, Arslan Han'ı, sarayına gelip el-etek öpmesi koşuluyla affetmeyi kabul etti. Ancak Arslan Han yaptığı kötülüklerden korktuğu için Sencer'in huzuruna gitmekten çekiniyordu. Sonuç olarak Ceyhun Nehri sınır olmak üzere, nehrin batısında Sencer'in at üzerinde beklemesine mukabil, doğu kıyısındaki Arslan Han atından inip yer öptü. Bu itaat bildiren hareketin ardından taraflar arasındaki anlaşmazlık sona erdi ve Arslan Han ile Sencer ülkelerine geri döndü.[902] İlerleyen süreçte, taraflar arasında bazı siyasi anlaşmazlıklar yaşanmasına rağmen, Karahanlılar, Büyük Selçuklu Devleti'ni metbû olarak tanımaya devam etti.

Sultan Muhammed Tapar devrinde, Büyük Selçuklu ve Karahanlı devletleri arasındaki diplomatik münasebetler bütüncül bir yaklaşımla ele alındığında, taraflar arasındaki ilişkilerin ortak Türk-İslâm kimliği, Horasan ve Mâverâünnehir'deki stratejik çıkarlar ve Karahanlıların iç bölünmeleri gibi faktörlerin etkisiyle şekillendiği söylenebilir. Muhammed Tapar, Karahanlılarla diplomasiyi Horasan Meliki Sencer üzerinden sürdürerek doğu sınırlarında istikrar sağlamaya çalışmış ve Batı Karahanlıların sembolik de olsa bağlılığını kazanmıştır. Ancak bu ilişkilerin derin bir ittifaka dönüşemediğini söylemek yerinde olacaktır. Dönemin ana kaynakları, bu ilişkilerin Selçuklu'nun üstünlüğüne dayalı bir denge içinde geliştiğini ortaya koyar.

3.2.4.3 Gazneliler

Selçuklular ile Gazneliler arasındaki diplomatik ilişkiler Sultan Muhammed Tapar devrine kadar iki bağımsız devletin karşılıklı menfaatleri üzerine şekillenmiştir. Bu dönemde Gazneliler, Selçukluların gölgesinde zayıflamıştır. Ancak Horasan ve Hindistan arasındaki stratejik konumu sebebiyle Selçuklu ile ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Muhammed Tapar'ın hükümdarlığı sırasında özellikle Horasan Meliki Sencer, önce Hârizm ardından Mâverâünnehir'de kurduğu hâkimiyet ile Gaznelileri, tıpkı Karahanlılarda olduğu gibi Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiî hale getirmiştir. Bu süreçte, iki taraf arasındaki diplomatik ilişkilerin temelini, Gazneliler'deki taht kavgaları ve bu duruma Sencer'in müdahale etmesi oluşturmuştur.

Gazneli hükümdarı Alâüddevle III. Mesûd b. İbrahim'in (1099-1115) saltanat devresinde; Büyük Selçuklu ve Gazneli devletleri arasındaki siyasi münasebetler, Sultan

[902] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 396-397. Ayrıca bk. Özaydın, 1990: 139-140.

Muhammed Tapar döneminde de selefi Berkyaruk zamanındaki dostane seyrini muhafaza etti. İki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler, herhangi bir çatışmaya mahal vermeksizin, tam bir barış ve sükûnet dairesinde cereyan etti. Şüphesiz bunda yukarıda da anlattığımız siyasi evlilikler[903] yoluyla tesis edilen akrabalık bağları da etkili oldu. III. Mesûd'un h.508/1115 yılında ölümünün ardından yerine oğlu Şîrzâd geçti.[904] Fakat Sultan Mesûd'un diğer oğlu Arslanşah kendinî hükümdar ilan edip kardeşi Şîrzâd'ın üzerine yürüdü. Kardeşler arasında Gazne yakınlarında h.510/1116'da cereyan eden savaşı Arslanşah kazandı ve Şîrzâd öldürüldü.[905]

Gazneli hükümdarı olan Arslanşah'ın annesi, Sultan Melikşah'ın kızı Gevher Hatun idi. Arslanşah iktidara gelince Şîrzâd dışındaki kardeşlerini saltanat davasına kalkışmamaları için hapsetti. Kardeşlerinden Behramşah hapisten kurtulup kaçtı ve kardeşi Arslanşah ile Tekinâbad'da savaşa girdi. Ancak kardeşine direnemeyerek önce Sistan'a ardından Kirman'a gitti ve burada Selçuklu Meliki I. Arslanşah'tan yardım talep etti. Kirman Meliki onu çok iyi karşılayıp kıymetli hediyeler verdi ve kendisine yardım edeceğini düşündüğü Melik Sencer'in yanına Horasan'a gönderdi.[906] Behramşah, Sencer'in yanında kaldığı sürede kendisini ona sevdirdi. Ayrıca onun ileri gelen adamlarıyla dostluk tesis etti. Onlar da Sencer'e Behramşah'ın davasını desteklemesi yönünde telkinlerde bulundular. Sencer iki kardeşi uzlaştırmak istedi ve bu nedenle Arslanşah'a haber gönderip kardeşiyle arasındaki sorunu çözmesini istedi. Ancak Arslanşah, Sencer'in tavsiyelerine aldırış etmedi. Bu durum üzerine Sencer bizzat Gazne'ye yürümeye ve Arslanşah'ın yerine Behramşah'ı Gazne hükümdarı yapmaya karar verdi.[907] Bunu haber alan Arslanşah, kendi akıbetinden korkup Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ile diplomatik temas kurarak Sencer'in bu seferine engel olmasını talep etti. Sultan Muhammed Tapar da kardeşi Sencer'e elçiyle bir mektup göndererek seferden vazgeçmesini ve Arslanşah ile anlaşmasını istedi. Bununla birlikte gönderdiği elçiye, *"Eğer Sencer'i Arslanşah'a karşı harekete geçmiş veya sefere çıkmağa hazır vaziyette görürsen ona sakın mâni olma. Bu mektubu da ona tebliğ etme; çünkü böyle bir davranış onu zayıf düşürür, âciz gösterir ve geri dönmez. Halbuki kardeşimin dünyaya hâkim olması benim için daha iyidir"*[908] dedi.

---

[903] Gazneli Sultanı İbrahim'in oğlu Mesûd ile Sultan Melikşah'ın kızı Mehd-i Irak (Gevher Hatun) evlenmişti. bk. el-Hüseynî, 1943: 40.
[904] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 402.
[905] Özaydın, 1990: 141.; Öngül, 2016: 229.
[906] Kirmanî, 1326: 22-23.
[907] Özaydın, 1990: 141.; Köymen, 2019: 131.
[908] el-Hüseynî, 1943: 63.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 402.

Elçi, Sencer'in huzuruna kabul edildiğinde; hem Sultan'ın hem de askerlerinin sefere hazır vaziyette olduklarını müşahede etti.[909] Sultan, Behramşah ile beraber Gazne'ye doğru harekete geçti, Bust yakınlarında Sicistan[910] hâkimi Ebü'l-Fazl Nasr da onlara katıldı.[911] Arslanşah bu hadiseyi haber alınca kuvvetli bir orduyu Sencer üzerine gönderdi, ancak bu ordu Selçuklular karşısında mukavemet gösteremedi ve mağlup oldu.[912] Arslanşah bunun üzerine Emîr Üner'e mektuplar gönderdi ve Sencer'i seferden vazgeçirmesi halinde kendisine pek çok para vermeye hazır olduğunu bildirdiyse de Emîr Üner bu teklifi reddetti.[913]

Melik Sencer'in seferden vazgeçmeyeceğini anlayan Arslanşah, bu kez Melikşah'ın kızı Gevher Hatun'u elçi olarak gönderdi.[914] İki yüz bin dinar para ve hediyelerle Sencer'in huzuruna çıkan Gevher Hatun, Arslanşah ile arası bozuk olduğundan kardeşi Sencer'i onunla barış yapmak yerine Gazne üzerine yürümeye teşvik etti.[915] Arslanşah üzerine hareketine devam eden Sencer, Bust şehrine vardığında yakın adamlarından bir hadımı diplomatik temas kurması için Arslanşah'a elçi olarak gönderdi.[916] Arslanşah'ın, gelen elçiye iyi davranmayıp kaleye hapsetmesi üzerine Sencer hemen harekete geçti ve h.20 Şevval 510/25 Şubat 1117'de Gazne'ye girdi. Söz konusu durum neticesinde Arslanşah'ın elçiyi salıvermesi ve kalenin teslim alınmasıyla Gazne, Selçuklu idaresine geçti. Behramşah'ın tahta geçişiyle birlikte Gazneliler, Selçuklu Devleti'nin metbûiyetini tanıdı. Taraflar arasında sağlanan mutabakata göre; Behramşah'ın Gazneli tahtında tek başına hüküm sürmesi, hutbenin silsile yoluyla Halife, Sultan Muhammed Tapar, Melik Sencer ve Behramşah adına okutulması kararlaştırıldı. Ayrıca Behramşah'ın Sencer'e günlük bin dinar[917] haraç ödemesi ve bu meblağı tahsil etmek üzere bir Selçuklu âmilinin Gazne'de ikamet etmesi hükme bağlandı.[918]

Melik Sencer, elde ettiği bu zafer sayesinde, Büyük Selçuklu Devleti'nin en geniş sınırlara ulaştığı Sultan Melikşah devrinde bile mümkün olmayan bir olayı başardı ve Gazne'ye girerek Selçuklu sultanı adına hutbe okuttu. Hutbede Sencer'in *"melik",* Behramşah'ın da

---

[909] Öngül, 2016: 229.
[910] Sicistan bölgesi; Horasan, Mekran, Sind ve Kirman arasında yer almakla birlikte, Herat yakınlarında büyük bir yerleşim merkezidir. bk. Yakût el-Hamevî, 1979, III: 290.; İbn Hurdâzbih, 2008: 51.; Ebü'l Fidâ, 2017: 276.
[911] Özaydın, 1990: 142.
[912] Özaydın, 1990: 142.; Turan, 2008: 234.; Köymen, 2023: 83.
[913] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 402.
[914] Yapılacak seferlerin durdurularak sulh yapılması için (kadın) elçiler gönderildiğini yukarıdaki bölümde Sultan Alp Arslan devrinde Mirdâsîoğulları ile olan diplomatik ilişkilerinde görmüştük. Arslanşah'ın, Melik Sencer'i ikna etmesi için bir kadını elçi olarak görevlendirdiğinden hareketle gerekli görüldüğünde kadınların da elçi olarak tercih edildiğini söyleyebiliriz. Bunun yanında söz konusu elçinin Sencer'in kardeşi olması özel bir durumdur.
[915] en-Nuveyrî, 1985, XXVI: 376.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 401. Arslanşah, Gevher Hatun'un eşini öldürdükten sonra kendisinin de Gazne'den çıkmasını yasak getirmişti. İşte Gevher Hatun bu sebeple Sencer'i savaşa teşvik etmiştir. bk. Merçil, 1989a: 86-87.
[916] en-Nuveyrî, 1985, XXVI: 376.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 402-403.
[917] er-Râvendî, 2020: 164.
[918] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 402-403.; er-Râvendî, 2020: 164.

"sultan" olarak ondan sonra yer almasını kaynaklar haklı olarak hayret edilecek bir vakıa saymaktadır.[919]

Hadiselerin ardından Arslanşah, Hindistan'a kaçarak tekrar asker toplamaya başladı ve Sencer'in Gazne'den ayrılması üzerine geri döndü. Bu durum üzerine Bâmiyân'a kaçan Behramşah, Sencer'den tekrar yardım talep etti. Gazne'ye bir ay kadar hâkim olan Arslanşah, Sencer'in Belh'ten gönderdiği ordunun yaklaşması üzerine savaşmadan kaçtı. Sencer'in askerleri tarafından takip edilen Arslanşah'ın uğradığı ve korunduğu şehirler Selçuklu ordusu tarafından tahrip edilince, buralarda yaşayan halk korkarak Arslanşah'ı teslim etmeye karar verdi. Sencer'in kumandanı, teslim aldığı Arslanşah'ı Sencer'in huzuruna götürmek istemekteydi. Ancak Behramşah başına yeni sorunlara neden olmasından endişe ettiği kardeşini boğdurmak suretiyle öldürdü.[920] Böylece Gazneliler'in Lahor kolunun idaresindeki topraklar haricindeki bütün ülkede Selçuklu hâkimiyeti tesis edilmiş oldu.

Sultan Muhammed Tapar dönemi, Büyük Selçuklu Devleti ile Gazneliler arasındaki diplomatik faaliyetler tahlil edildiğinde, ilişkilerin tıpkı Karahanlılar ile olduğu gibi, ortak Türk-İslâm kimliği, Horasan'daki stratejik çıkarlar ve Gaznelilerin iç zayıflığı gibi faktörlerin etkisiyle şekillendiğini söyleyebiliriz. Muhammed Tapar devrinde Gaznelilerle diplomatik ilişkiler sürdürülerek Horasan bölgesinde istikrar sağlanmaya çalışılmış ve Gaznelilerin Selçuklu'ya bağlılığı temin edilmiştir. Ancak bu ilişkilerin derin bir ittifaka dönüşemediği bir gerçektir. Kaynaklar, taraflar arasındaki ilişkilerin Selçuklu'nun üstünlüğüne dayalı bir denge içinde geliştiğini ortaya koymaktadır.

3.2.4.4. Gürcü Prensliği

Sultan Alp Arslan devrinde tâbiîiyet altına alınan Gürcüler ile ilişkilerin seyri, Melikşah döneminde bu devlet üzerine gerçekleştirilen başarılı seferler sonucunda tam manasıyla tâbiîlik-metbûluk şeklini almıştır. Sultan Muhammed Tapar'ın hükümdarlığı süresince ise Büyük Selçuklu Devleti ile Gürcüler arasındaki ilişkiler, Kafkasya'daki güç mücadeleleri, Selçuklu'nun doğu politikalarına odaklanması ve Gürcü Prensliğinin yükselişi gibi etkenler üzerine şekillenmiştir. Bu süreçte, Gürcülerin Selçuklu tâbiîiyetinden çıkmak için giriştikleri mücadele nedeniyle taraflar arasında diplomasiden ziyade askerî mücadeleler cereyan etmiştir.

---

[919] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 403.
[920] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 404. Ayrıca bk. Özaydın, 1990: 143-144.

Gürcü Prensi II. Giorgi'nin 1089'da ölümünün ardından, oğlu II. David (1089-1125)[921], henüz 16 yaşındayken babasının halefi olarak Gürcistan tahtına çıktı. II. David, iktidarı sürecinde merkezi Tiflis olan yeni bir Kafkas monarşisi tesis etti.[922] II. David hükümdar olduğunda neredeyse parçalanmış bir ülkeyi miras olarak aldı. Bu sebeple o planlı bir siyaset takip ederek ülkesini düzene sokmak, devlet idaresini merkezileştirmek ve Selçuklu Devleti'ne karşı daha iyi mücadele edebilecek yeni bir ordu teşkil ederek onları ilk önce Gürcistan'dan daha sonra da Güney Kafkasya'dan tamamen atmak istiyordu.[923]

Gürcü Prensi bahsi geçen hedeflerini gerçekleştirmek için harekete geçti. İlk iş olarak korkudan dağlara ve ormanlara çekilen halkını yurtlarına geri dönmeye ikna etti. II. David, bunun ardından soylular ve feodal beyler meselesinin halline yoğunlaşarak önde gelen asi feodal beylerinden biri olan Liparit'i yakalattı ve sınır dışı ettirdi. Bu vesileyle, devletin iç nizamını sağlama hususunda mühim bir girişimde bulunuldu.[924] II. David'in saltanatı, Büyük Selçuklu Devleti'nin fetret devri yaşadığı, Haçlı Seferlerinin başlayarak Türk-İslâm beldelerine yönelik taarruzları ve Bâtınî hareketinin tırmanışa geçtiği bir tarihsel kesitte vuku buldu. Selçukluların içinde bulunduğu bu karışıklıklardan faydalanmak isteyen II. David, Birinci Haçlı Seferi'nin muvaffakiyete ulaşmasının ardından Selçuklu tâbiîliğinden ayrılmak için harekete geçti ve bu amaç doğrultusunda Selçuklulara ödediği vergiyi kesti.[925] Akabinde Selçuklulara karşı askerî harekât başlatan Gürcüler, 1104 yılında Kakheti'yi, 1110 yılında ise Şamsvilde ve Dzerna'yı zapt ettiler.[926]

Bu süreçte II. David, Selçuklulara karşı diplomasi kurumunu da kullandı ve nüfus ve askerî güç bakımından önemli bir potansiyele sahip olan Kıpçak (Kuman) Türklerinin desteğini sağlamak maksadıyla; Kıpçak hükümdarı Karahan'ın oğlu Atrak'ın kızıyla evlenerek bir ittifak tesis etti.[927] Bu izdivacın akabinde Kafkaslardan inen Kıpçaklar, Gürcistan ve civarındaki

---

[921] Tarihçiler Gürcü Prensi David'in kaçıncı David olduğu konusunda farklı görüşler ortaya koymaktadırlar. Gürcü tarihçiler M. F. Brosset ve W. E. D. Allen, David'i, II. David olarak kabul etmektedirler. bk. Brosset, 2003: 310.; Allen, 1971: 96. F. Kırzıoğlu, İ. Tellioğlu gibi Türk tarihçiler ise onu IV. David olarak adlandırmaktadırlar. bk. Kırzıoğlu, 1992: 112.; Tellioğlu, 2009: 69.

[922] Allen, 1971: 96.

[923] Ateş, 2016: 79.

[924] Berdzenişvili, N. ve Canaşia, 2000: 140.

[925] Gümüş, 2002: 717.

[926] Brosset, 2003: 317-318.

[927] Selçuklulara karşı korkusuzca savaşacak askerler arayan II. David bu iş için en uygun milletin Kıpçaklar olduğunu düşünüyordu. Bu düşüncesinin nedeni ise Kıpçakların savaşlardaki cesaretlerini ve seferlerdeki çevikliklerini bilmesiydi. Ayrıca Kıpçaklar, Gürcülere yakın yerlerde yaşadıklarından diğer halklara kıyasla ülkeye daha kolay gelebilir ve uyum sağlayabilirlerdi. bk. Kırzıoğlu, 1992: 114. Söz konusu strateji doğrultusunda II. David, Kıpçakları Gürcistan'a yerleştirme planını devreye soktu. Kıpçakların Ruslarla mücadelede yaşadığı zorluklar ve Başbuğ Atrak'ın kızı Guranduht ile tesis edilen ailevi bağlar, göç teklifinin olumlu karşılanacağı öngörüsünü doğurdu. Bu gerekçelerle II. David, Kıpçaklarla anlaşmak ve kayınpederi Atrak'ı ülkesine çağırmak üzere özel temsilcilerini elçi olarak gönderdi. bk. Brosset, 2003: 319.; Ayan, 2009: 113.

yerlere iskân edildi. II. David, ordusunu Kıpçaklardan meydana getirdiği 40 bin kişilik bir kuvvetle takviye etti. Ayrıca sarayda özel eğitimlerden geçerek yetiştirdiği 5 bin Kıpçakı da merkezde vazifelendirdi. İki taraf arasındaki bu sıkı münasebetler neticesinde Kıpçaklar, Gürcülerin mensup olduğu Hristiyanlığı kabul ettiler.[928] Güçlenen ordusu ile harekete geçen II. David, istila harekâtını başlatarak Kafkasya'da yaşayan Türkmenleri Anadolu'ya sürdü ve faaliyetlerine devam ederek Gence'ye kadar ilerledi. Bu durum üzerine harekete geçen Sultan Muhammed Tapar, 1110'da Gürcüler üzerine güçlü bir ordu gönderdi ve onları mağlup ederek itaat altına alıp bazı şehirleri tahrip ettirdi. Ayrıca Gence halkını Gürcülerden gelecek kötülüklerden kurtardı.[929] Ancak bu hadiseden sonra da II. David Selçuklulara karşı tâbiîlik şartlarını yerine getirmedi ve saldırılarına devam ederek 1115'te Rustav'ı, 1117'de Giş ve Kaladzor kalelerini, 1118'de Agarani ile Lori şehrini ele geçirdi.[930]

Sultan Muhammed Tapar dönemi Büyük Selçuklu Devleti ile Gürcüler arasındaki diplomatik faaliyetler genel olarak değerlendirildiğinde; taraflar arasındaki ilişkilerin Kafkasya'daki güç mücadeleleri, Selçuklu'nun bu dönemde iç birliğe odaklanması ve Gürcü Prensliğinin yükselişi gibi etkenlerle şekillendiğini söyleyebiliriz. Muhammed Tapar, Gürcülerin saldırgan tutumları karşısında doğrudan bir diplomasi geliştirmek yerine, çatışma yolunu tercih etmiştir. Kafkasya'daki Gürcü ilerleyişi doğal olarak Selçuklu Devleti'nin bölgedeki otoritesini zayıflatmıştır. Kaynaklar, taraflar arasındaki ilişkilerin çatışma ve pasif bir diplomasiyle tanımlandığını ortaya koyar. Gürcü Prensliğinin, II. David'in idaresinde bağımsız hareket edip bölgesel bir güç olarak yükselişi, Selçukluların Kafkasya'daki kayıplarını artırmış ve uzun vadede bölgesel dengeleri de değiştirmiştir. Bu dönem, Selçukluların Kafkasya'da stratejik bir geri çekilme yaşadığı geçiş evresi olarak da kabul edilebilir.

3.2.4.5. Bâvendîler

Taberistan'da hüküm süren Bâvendîler'in[931] ikinci kolu olan İspehbediyye'nin hükümdarı olan Hüsamü'd-Devle Şehriyâr b. Kârin b. Suhrâb, Sultan Melikşah devrinde

[928] Özaydın, 1990: 144.; Turan, 2008: 232.; Öngül, 2016: 230-231.
[929] el-Hüseynî, 1943: 57.
[930] Brosset, 2003: 317-318.
[931] Bâvendîler, İran asıllı bir hanedan olup Taberistan bölgesinde hüküm sürdürmüşlerdir. Hanedanın ismi, Sâsânî hükümdarı Kubad'ın torunu Bâv'dan gelmektedir. Bu hanedanın ilk merkezi Şehriyârkûh'ta yer alan Firîm şehriydi. Zaman içerisinde güçlenen Bâvendîler başta Taberistan olmak üzere bölge dışında da hâkimiyet alanlarını genişletmeye çalıştılar. Hanedan, *"İspehbud"* ya da *"Melikü'l-Cibal"* isimleriyle de bilinmektedir. H.665-1349 tarihleri arasında hüküm süren bu hanedan, sırasıyla Keyusiyye, İspehbediyye ve Kinhariyye olmak üzere üç kola ayrılmıştır. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 277-278. Krş. için bk. Bosworth, 1980: 105-108.; Merçil, 1992b: 214-216.;

Selçuklulara tâbiî oldu.[932] Daha sonraki fetret döneminde de bu durumunu devam ettiren Bâvendîler, Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasındaki taht mücadelesinde Berkyaruk'un tarafında yer aldılar.[933] Sultan Muhammed Tapar döneminde taraflar arasındaki münasebetler ise Selçukluların Bâtınîlere karşı destek talebine olumsuz yanıt verilmesi nedeniyle bozulmuş ve diplomatik ilişkilerin seyri bu durum üzerine şekillenmiştir.

Sultan Muhammed Tapar döneminde Selçuklular ile Bâvendîler arasındaki ilk diplomatik temas İsmailîlerin merkezlerinden biri olan Taberistan bölgesinin Bâtınîlerden temizlenmesi için Bâvendîler ile irtibata geçilmesi sonrası gerçekleşti. Bu bağlamda Muhammed Tapar, h.500/1106'da Bâvendî hükümdarı Hüsamü'd-Devle b. Kârin'e bir elçi göndererek Bâtınîleri karşı yapılacak bir sefer için iş birliği teklif etti. Hüsamü'd-Devle'ye gönderilen elçinin mesajı şu şekildeydi: *"Saltanat makamına hizmet ve saygı gerekir. Şayet bunun hilafına hareket edilmezse mükâfatının alınacağı kesinlikle bilinmelidir."* Hüsamü'd-Devle ise cevaben, *"Beni saltanat makamına böyle bir mesaj ile saygı göstermeye layık göremezsiniz."* [934] Muhammed Tapar, teklifinin Hüsamü'd-Devle tarafından reddedilmesi üzerine, Emîr Sungur kumandasında beş bin kişilik bir kuvveti Bâvendîler üzerine gönderdi. Ayrıca Rûyan ve Amûl'deki valilere de Sungur'a yardım etmeleri emrini verdi. Sungur, Âmul'de ileri gelenler tarafından karşılandı. Onlar Sungur'a sahil yolundan Sârî'ye gitmesini önerdiler. Diğer taraftan hadiselerden haberi olan Hüsamü'd-Devle de karşı tedbirler aldı ve harekete geçerek Sârî'ye doğru yola koyuldu. İki taraf arasında Sârî'de vuku bulan savaşı Emîr Sungur kaybetti ve önce Gürgan'a oradan da İsfahan'a döndü. Sungur, Sultan Muhammed Tapar'a bu vahşi ülke halkına zor kullanarak bir şey yapılamayacağını, bu meselenin siyasi yollarla çözülebileceğini söyledi. Bu durum üzerine Sultan, daha yumuşak bir siyaset takip ederek Hüsamü'd-Devle'ye bir elçi daha yolladı. Muhammed Tapar, Sungur'un emirlerine riayet etmediğini belirterek, oğullarından birini İsfahan'a göndermesini talep etti ve oğluna herhangi bir zarar gelmeyeceğine dair yemin etti. Sultan'dan bu yönde yeminli bir taahhüt alan Hüsamü'd-Devle, küçük oğlu Alâü'd-Devle Ali'yi Sultan'ın huzuruna yolladı. Bin süvari ve iki bin piyadeden oluşan bir birlik eşliğinde İsfahan'a intikal eden Alâü'd-Devle Ali, Sultan Muhammed Tapar tarafından büyük bir hüsnükabul ile karşılandı. Taraflar arasında yapılan görüşmelerin ardından aileler arasında evlilik yoluyla akrabalık tesis edilmesine karar verildi. Bu iş için Alâü'd-Devle Ali Taberistan'a döndü. Daha sonra Bâvendî liderinin büyük oğlu

---

Rençber, 2019: 70. Bâvendîler hakkında toplu bilgi için D. Coşkun'un Bâvendîler 44-749/665-1349 Taberîstan Melikleri isimli çalışmasına bk. Coşkun, 2025: 1-200.

[932] Borzger, 1388, II: 467.

[933] Sultan Berkyaruk'un kardeşi Muhammed Tapar ile giriştiği taht mücadelesinde topladığı 50 bin kişilik orduda Taberistan askerleri de yer almaktaydı. bk. İbn İsfendiyâr, 1386, II: 29-30.

[934] Muhammed Hasan Han, 1387: 132.

Necmü'd-Devle, Muhammed Tapar'ın huzuruna gelerek Sultan'ın kız kardeşiyle evlendirildi. Böylece iki hanedan arasında takriben h.500/1106'da akrabalık kuruldu.[935]

Sultan Muhammed Tapar ile Bâvendîler arasında gerçekleşen diplomatik ilişkilerde dikkati çeken iki önemli husus vardır. Bunlardan ilki Selçuklu Devleti'ne tâbiî olan bir hanedanın, Sultanın Bâtınî tehlikesine karşı yardım talebini geri çevirmesi ve haberi getiren elçi aracığıyla Muhammed Tapar'a sert bir cevap vermesidir ki, bu durum tâbiîlik-metbûluk kurallarına aykırıdır. Nitekim Selçuklular bu cevap üzerine Bâvendîler üzerine ordu göndermiştir. İkinci husus ise, Selçukluların kendisine tâbiî olan bir hanedana savaşta yenilmesi sonrası bu tehlikenin halli için diplomasi kurumuna yönelmesi ve taraflar arasında evlilik vasıtasıyla akrabalık bağı kurulmasıdır. Evliliği isteyen tarafın Sultan Muhammed Tapar olması da Bâvendîlerin Selçuklu Devleti için bölgede ne kadar önemli bir unsur olduğunu göstermesi bakımından kıymetlidir.

[935] Maraşî, 1345: 96-98.; İbn İsfendiyâr, 1386, II: 35-36.; Borzger, 1388, II: 469. Detaylı bilgi için bk. Öngül, 2016: 214-215.; Rençber, 2019: 72-73.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İKİNCİ YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞ DÖNEMİNDE DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Sultan Muhammed Tapar'ın Nisan h.511/1118'deki ölümüyle birlikte; kendisi tarafından veliaht tayin edilen ve devlet adamlarından biat alınan oğlu Mahmud, henüz 14 yaşındayken hükümdarlık makamına geçti.[936] Bu süreçte Melik Sencer, ağabeyinin vefatı üzerine Merv şehrinde yedi gün yas tutarak hutbelerde kardeşinin iyi hasletlerinden söz edilmesini emretti.[937] Diğer taraftan Mahmud'un yaşının küçük olmasından dolayı devleti idare edebilecek çağa gelmemesi ve kardeşleri Mesûd ile Tuğrul'un da atabeylerinin[938] tesiri ile taht için ayaklanmaları Sencer'i devletin akıbeti için duruma müdahale etmesi gerekliliğini ortaya çıkardı. Bu gaye ile harekete geçen Sencer h.22 Safer 512/14 Haziran 1118 tarihinde sultanlığını ilan etti[939] ve askerî hazırlıklara girişti. Amcasının bu düşüncesini haber alan Mahmud, diplomatik yola başvurdu ve anlaşma sağlayabilmek için Fahreddin Toganyürek b. el-Yezen ile Şerefüddin Enûşirvan b. Halid'i çeşitli hediyelerle birlikte elçi olarak Sencer'e gönderdi. Ayrıca amcasına her sene iki yüz bin dinar vermeyi vaat etti. Enuşirvan'ın, savaştan vazgeçmesini talep etmesi üzerine Sencer, "*Kardeşimin oğlu henüz çocuktur. Veziri ve Hâcib Ali onu etkisi altına aldılar"* [940] cevabını vererek sefere devam etti.

Sultan Mahmud amcasının Rey'e geldiğini haber alınca askerlerine harekete geçme talimatı verdi. İki ordu Sâve şehri civarında karşı karşıya geldi. H.2 Cemazeyilevvel 513/11 Ağustos 1119'da taraflar arasında vuku bulan savaşta Mahmud yenildi ve beraberindekilerle İsfahan'a çekildi.[941] Sencer, savaşın ardından Mahmud'a elçi göndererek, *"kalbini riayet ve yakınlığı, ünsiyet etmeği ve kaderini gidermeği, tercih edeceğini ve kusurlarını, telafi ederek, arzusunu, yerine getireceğini ve o hatalardan tamamile uzaklaşmak, ancak tasafi ile olabileceğini"* ifade ettikten sonra *"Allahtan hayır iste! Geç kalma, sana mülâki olmaya hiçbir şeyi tercih etmiyen kimseye, mülâki olmayı tercih et"*[942] dedi.

---

[936] Özaydın, 1990: 147-148.; Koca, 2017: 50-51.; Piyadeoğlu, 2021: 299. Solmaz, 2021: 29.
[937] İbnü'l-Verdî, 1970, II: 39.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 435.; Münccimbaşı, 2000, I: 112.
[938] Bahsi geçen atabeyler Cüyûş ve Gündoğdu'dur. bk. Öngül, 2016: 233-234.
[939] Köymen, 1980: 487.
[940] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 436.; Münccimbaşı, 2000, I: 114.
[941] er-Râvendî, 2020: 165. Dönemin kaynaklarından Bundarî, savaşın tarihini 1118 olarak vermektedir. bk. Bundarî 2023: 119. İbnü'l-Esîr'in nakline göre; Mahmud'un ordusu daha kalabalıktı ve Sencer'in yanındaki tecrübeli kumandanlara rağmen ordunun sağ ve sol kolu savaşın daha başında dağıldı. Bu durum üzerine ordusunda bulunan filleri savaş alanına sürerek süvarilerin kaçmasını sağladı. Sencer bir taraftan savaşı kazanmak için ordusunu kontrol ederken bir taraftan da yeğeni Mahmud'u *"Filleri saldırtarak çocuğu korkutmayınız"* sözleri korumaya çalıştı. Fillerin savaşa dahil olması ile üstünlüğü ele alan Sencer, Mahmud'un Atabeyi olan Guzoğlu'nu öldürdü. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 436-438.
[942] Bundarî 2023: 120.

Mevcut vaziyet üzerine vezir Nizameddin Kemalülmülk es-Sumeyremî, Mahmud'a *"Sencer, senin amcan olup, baban, yerine, kaimdir. Senin üzerinde, onun, birçok hakkı vardır, ona isyan etmek, günahtır, onun merhametini dilemek ve rızasını tazelemek, hüsnü edebdendir"*[943] diyerek mantıklı olanın onunla anlaşmak olduğunu tarafların arasını düzeltmek için elçi olarak gidebileceğini söyledi. Böylelikle Mahmud, vezirini elçi sıfatıyla Sencer'e gönderdi. Mahmud'un sulh talebiyle elçi göndermesini memnuniyetle karşılayan Sencer, elçiye hüsnükabul gösterdi ve çeşitli ikramlarda bulundu. Vezir Sumeyremî, Mahmud'un can güvenliği hususunda Sencer'den teminat aldıktan sonra kendisini Sencer'in huzuruna davet etti. Mahmud ise bu davete icabet etmek üzere İsfahan'a hareket etti. Sencer'in huzurunda nasıl davranması gerektiği konusunda Hacib Ali Bar ile kâtibi Dergezini ile görüştükten sonra huzura çıktı. Mahmud, Sencer'in yanında bir ay kalarak kendisini affettirdi.[944]

Sencer'in saltanat mücadelesine girerek Mahmud ile yaptığı savaşı kazandığı haberi Bağdat'a ulaşınca h.26 Cemaziyelevvel 513/4 Eylül 1119 tarihinde hutbe değişikliğine gidildi, Mahmud b. Muhammed Tapar yerine Sencer adına hutbe okunmaya başlandı ve Sencer Büyük Selçuklu tahtına *"sultan"* olarak oturdu.[945] Erkek evladı olmayan Sultan Sencer yeğeni Mahmud'u veliaht ilan etti ve onu kızıyla evlendirerek aralarındaki siyasi bağı güçlendirdi.[946] Ardından yeğeni ile kendisi arasındaki ilişkileri, özellikle devletin yeni yapısını düzenledi ve Irak Selçuklu Devleti (1119-1194) adında kendisine tâbiî yeni bir devlet kurdu. Yeğeni Mahmud'u da bu devletin başına geçirdi. Sencer, *"Sultanü'l-Â'zam"* (en büyük Sultan) ünvanını aldı, Mahmud'a ise *"Sultânü'l-Muazzam"* ünvanını verdi ve daha önce Mahmud'un hâkimiyetinde bulunan Rey, Mâzenderân, Damgan ve Kumis gibi şehirleri kendi egemenliği altına alarak başkenti İsfahan'dan Merv'e taşıdı. Ona ise toprak olarak Irak-ı Arap (Mezopotamya) Irak-ı Acem (Cebel)'in bir kısmı ve Suriye'yi tahsis etti.[947] Ayrıca diğer yeğenleri Melik Tuğrul'a, Sâve, Serik (Sarek), Ave, Kazvin, Ebher, Saman, Ceylan, Zencan, Deyalin, Talekan'ı; Selçuk Şah'a da Fars vilayeti ile İsfahan'ın bazı yerlerini ve Huz'un yarısını verdi.[948]

---

[943] Bundarî 2023: 120.

[944] el-Hüseynî, 1943: 62.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 439.; er-Râvendî, 2020: 166.; Bundarî 2023: 121. Mahmud, Sultan Sencer'in huzuruna geldiğinde tâbiî hükümdarlık adetlerini tek tek yerine getirmiştir. Mahmud, ilk karşılaşmada amcasının huzurunda yer öpmüş ve getirdiği hediyeleri takdim etmiştir. Sencer'in yanında kaldığı süre zarfında, hükümdarlık ve hâkimiyet sembolü olarak nevbet çaldırmamış, kırmızı otağ kurdurmamıştır. Merasimlerde amcasının yanında ayakta durmuş, gezintilerde amcasının atının önünde yaya olarak yürümüştür. bk. el-Hüseynî, 1943: 62.; er-Râvendî, 2020: 166.; Bundarî 2023: 121.

[945] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 438.; Münccimbaşı, 2000, I: 115. Ayrıca bk. Piyadeoğlu, 2021: 301.

[946] Azîmî, 2006: 51.

[947] Köymen, 1980: 488.; Öngül, 2016: 236.; Köymen, 2017: 10-12.; Sevim ve Merçil, 2023: 260.

[948] Köymen, 2017: 13-14.; Sevim ve Merçil, 2023: 260.

Sultan Sencer'in isteğiyle kurulan Irak Selçuklu Devleti, birinci dereceden tâbiî bir devlet olarak teşekkül etti. Fakat bu devletin tâbiîlik statüsü Büyük Selçuklu Devleti'nin o güne kadar uyguladığından farklı oldu. Yukarıdaki bölümlerde de zikredildiği üzere tâbiî devletlerin hükümdarları melik ünvanını kullanırken Mahmud'a ilk defe Sultânü'l-Muazzam ünvanı verilerek onun için beş vakit nevbet çalınması kararlaştırıldı. Sencer, yeğeni Mahmud'a ünvan ve hâkimiyet sembollerinde büyük ayrıcalıklar tanısa da yeni kurulan devletin iç işlerine müdahale etmekten çekinmedi ve devlet erkânını kendisi tayin etti. Batı İran'dan batıya doğru uzanan coğrafyadaki başta Türkiye Selçuklu Devleti olmak üzere tüm idari birimler, birinci dereceden tâbiî konumunda olan Irak Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet alanına bırakıldı.[949]

4.1. Sencer Dönemi Diplomatik İlişkiler (1119-1157)

Büyük Selçuklu Devleti'nin son büyük sultanı olan Sencer'in hükümdarlığı devletin hem zirve noktasına ulaştığı hem de çöküş sürecine girdiği bir dönemdir. Sultan Sencer, uzun saltanatı boyunca, Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi birliğini koruma, bölgesel otoritesini pekiştirme ve dış tehditlere karşı diplomasi ile askerî gücü dengeleme politikaları izlemiştir.[950] Sencer'in diplomasi anlayışı, Selçuklu'nun Sünni İslâm dünyasındaki liderlik iddiasını sürdürme, Abbâsî Halifeliği ile ittifakı güçlendirme ve doğu ile batıdaki rakiplere karşı stratejik ittifaklar kurma hedeflerine dayanmaktadır. Bu anlayış; evlilik ittifakları, hutbe okutma, elçi mübadelesi ve gerektiğinde askerî caydırıcılık gibi araçlarla hayata geçirilmiştir.

Sultan Sencer döneminde, Büyük Selçuklu Devleti, Abbâsî Hilafeti, Bizans İmparatorluğu, Karahanlılar, Gazneliler, Hârizmşahlar, Türkiye Selçukluları, Gurlular, Gürcüler gibi çok çeşitli siyasi teşekküllerle temas kurmuştur. Ancak, fetret devrinden sonra yeniden sağlanan birlik, Sencer'in saltanatının sonlarına doğru Oğuz isyanı ve Karahıtaylara karşı 1141'de kaybedilen Katvân Savaşı ile sarsılmıştır. Bu bağlamda, Sencer'in diplomasi anlayışı, hem Selçuklu Devleti'nin geniş coğrafi hâkimiyetini koruma çabalarına hem de iç ve dış tehditlere karşı mücadele etme düşüncesine dayanmaktadır.

4.1.1. Abbâsî Halifeliği

Sultan Sencer ve Abbâsî Hilafeti arasındaki ilişkilerin başlangıcı, Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine oğlu Mahmud'un tahta geçmesi ve Halife Mustazhir Billâh'ın hutbe yoluyla onun hükümdarlığını ilan etmesi[951] sürecine dayanmaktadır. Bu hadiseden kısa bir zaman sonra h.16 Rabiulahir 512/6 Ağustos 1118'de Halife Mustazhir öldü.[952] Onun yerine oğlu Müsterşid

[949] Koca, 2017: 54.; Köymen, 2019: 122-123.
[950] Bosworth, 1996: 190.
[951] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 424.; İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 161.
[952] İbn Haldûn, 1967, V: 95.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 425.

Billâh Ebû Mansur el-Fazl halife oldu.[953] Sencer ise yeğenine karşı kazanmış olduğu zaferi bir mektupla halifeye bildirerek ondan bütün Selçuklu ülkelerinde kendi adına hutbe okutulmasını istedi ve taraflar arasında doğrudan diplomatik ilişkiler bu vesile ile başladı. Sencer'in bu isteği halife tarafından kabul edilerek, Mahmud adına okunan hutbe kaldırılıp Sultan Sencer adına okutulmaya başlandı.[954]

Bu dönemde, Sencer ile Abbâsî Halifeliği arasındaki ilişkilerin temelinde; Sultan için Selçuklu Devleti'nin siyasi birliğini korumaya ve İslâm dünyasındaki liderlik iddiasını sürdürme isteğine; Abbâsî Hilafeti için ise Büyük Selçuklu Devleti ile yeni kurulan Irak Selçuklu Devleti arasında anlaşmazlıklar çıkararak siyasi bağımsızlığını artırma girişimlerine dayanmaktaydı. Bu gibi sebepler taraflar arasında sıklıkla diplomatik ilişki kurmalarını gerekli kıldı.

Sultan Sencer devrinde, Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Hilafeti arasındaki ilişkilerin bağlantı noktası Irak Selçuklu Devleti oldu. Sencer'in yeğeni Mahmud ile metbûluk-tâbiîlik ilişkilerini düzenleyip Horasan'a dönmesinin ardından Mahmud'a karşı ilk isyan hareketi, Halife Müsterşid ile geçinemeyen Hille Emîri Dübeys b. Sadaka'nın teşvikleriyle, diğer yeğeni Melik Mesud'dan geldi. Bu durum üzerine Mahmud, Aksungur el-Porsikî komutasında bir orduyu isyanı bastırmakla görevlendirdi. İki taraf arasında h.14 Rabiulevvel 514/13 Haziran 1120'de Esedâbâd yakınlarında vuku bulan savaşı Mahmud'un ordusu kazandı. Melik Mesud ağabeyi tarafından affedilirken, Dübeys kaçarak İlgazi b. Artuk Bey'e sığındı.[955]

Irak Selçuklu Devleti'nin metbûsu olan Sultan Sencer'in yaşanan bu hadiselere müdahale etmemesi düşündürücüdür. Ancak burada unutulmaması gereken husus, tâbiî hükümdar Mahmud'un Sencer'den yardım istememesidir. Mahmud'un, metbûsu olan Sultan Sencer'i bahsi geçen isyanlardan haberdar etmemesini ise yaşanan hadiselerin, hükümdarı olduğu devletin bir iç meselesi olarak düşünmesi ya da isyanların kısa sürede bastırılması olarak açıklanabilir. Sultan Mahmud her ne kadar hadiseler yaşanırken durumu Sultan Sencer'e bildirmese de tam da bu olayların ardından Haziran 1121'de Halife Müsterşid ile metbû sultan Sencer'e bir elçi heyeti gönderdi.[956] Bu vesile ile Hilafet ile Büyük Selçuklu Devleti arasında da diplomatik temas sağlanmış oldu.

---

[953] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 426.; İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 161-162.; Azîmî, 2006: 50.
[954] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 438.; Müneccimbaşı, 2000, I: 115.
[955] el-Hüseynî, 1943: 67-68.; Abû'l Farac, 1987, II: 356.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 446-448.; İbn Kesîr, 1994, XII: 350-353.
[956] M. A. Köymen'e göre, bu elçilik heyetinin, vazifelerinden biri büyük ihtimalle Irak'ta yaşanan hadiseler hakkında metbû Sultan Sencer'e bilgi aktarılmasıdır. Bu durum Mahmud'un Sultan Sencer'e karşı tâbiîlik bağlarının güçlü olduğunu da göstermektedir. bk. Köymen, 2017: 42. Ayrıca bu elçilik faaliyeti halifelik zaviyesinden değerlendirildiğinde; Sencer'in *Büyük Sultan* olmasından sonra iki taraf arasındaki ilk temastır. Bu da bize herhangi bir sebep olmadan da halife ile sultan arasında sadece nezaket ziyareti için elçi görevlendirildiğini göstermektedir. Halife bu diplomatik temas ile Sencer'e *Büyük Sultanlık* unvanını bir menşûrla tevcih etmek yani

Abbâsî Halifesi Müsterşid Billâh, eskiden olduğu gibi dünyevi-siyasi hâkimiyeti yeniden elde etmek için Irak'ta ortaya çıkan iç karışıklıkları fırsat bilerek harekete geçti. Halife hadiselerden Sultan Mahmud'u ve Sultan Sencer'i haberdar etmeden Dübeys ile mücadeleye girişti.[957] Halifenin bu hareketi, Tuğrul Bey döneminde taraflar arasında belirlenen statünün dışına çıkıldığını ve siyasi hâkimiyetini tekrar ele geçirme isteğinin tezahürü olarak görülebilir.

Sultan Sencer devrinde Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinin gelişmesi için daha önce de sıklıkla görülen ve diplomatik ilişkileri geliştiren taraflar arasında evlilik yoluyla akrabalık kurma politikası gerçekleşti. Bu dönemde Halife Müsterşid Billâh, Ağustos-Eylül 1124'te Sultan Sencer'in kızına talip oldu ve bu iş için meşhur alim Kadı Ebû Saîd el-Herevî'yi vazifelendirdi. Halifenin talebine müspet yanıt verilmesi üzerine, Sultan Sencer'in kızı ile Halife'nin izdivacı gerçekleşti.[958] Bahsi geçen evlilik sayesinde halifenin siyasi saygınlığı artsa da taraflar arasındaki ilişkilerin düzeltilmesine hiçbir zaman yeteri kadar tesir etmedi ve beklenilen faydaları sağlamadı.[959]

Bu dönemde Sultan Sencer'in artan otoritesi karşısında nüfuz kaybına uğrayan Abbâsî Halifesi Müsterşid Billâh, bu durumdan duyduğu rahatsızlık neticesinde eski siyasi erkini yeniden tesis etmek maksadıyla, Sultan'ın yeğeni Mahmud ile münasebetlerini sıkılaştırma yoluna gitti. Bu yakınlaşmadan memnuniyet duyan Mahmud, kurulan samimi ilişkiye müspet mukabelede bulundu.[960] Mahmud'un Halife ile iş birliğine yönelmesindeki temel saikin, Sultan Sencer'in vesayetinden kurtularak tam bağımsızlığını ilan etme arzusu olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim bu süreç, tarafların Sultan Sencer'e karşı bir ittifak kurarak savaş kararı almalarıyla sonuçlandı.

Sultan Mahmud'un, h.521/1126-1127'de Halife Müsterşid Billâh ile yaptığı ittifakı çözmek isteyen Sultan Sencer, diplomatik yolları kullanarak yeğenine;

> "Sen benim sağ kolumsun halife ise seni bana karşı kışkırtmıştır. Seninle bana karşı birleşerek beni ortadan kaldırdıktan sonra sana karşı olacaktır. Ona güvenme. Biliyorsun ki benim erkek evladım yoktur. Bana karşı savaştın yenildiğin halde seni affettim buna karşılık seni bana karşı kışkırtanları ortadan kaldırdım. Seni sultanlığa iade ettiğim gibi veliaht edindim, damadım oldun, eşin olan kızım öldüğünde diğer kızımı sana verdim. Senin için bir babanın evladına olan duyguları nasılsa benim sana

onun sultanlığını meşrulaştırmak da istemiş olabilir. bk. İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, IX: 223. Bu elçilik faaliyetinden dönemin önemli kaynaklarından olan İbnü'l-Esîr bahsetmemiştir.

[957] Bahsi geçen hadiseler şu şekilde gerçekleşmiştir: Daha evvel Sultan Mahmud'un kardeşi Melik Mesud'u isyana sevk etme girişiminde başarısız olan Dübeys b. Sadaka, eylemlerine bireysel olarak devam etmişti. Bu durum karşısında Halife Müsterşid Billâh, siyasi istikrarı tehdit eden Dübeys'e karşı cihad ilan etmiş ve savaşı meşrulaştırma yoluna gitmişti. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 480. 13 Şubat 1123'te sefere çıkan Halife, üzerindeki siyah kıyafetler, Hırka-i Saadet (Peygamber hırkası), asa ve sarığıyla, devlet ve din başkanlığı sıfatlarını şahsında birleştiren bir hükümdar edasıyla ordunun başına geçmişti. bk. İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 210.

[958] İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 224-225.; İbn Kesîr, 1994, XII: 364.

[959] Kapanşahin, 2012: 210.; Köymen, 2019: 200-201.

[960] Bayındır, 2017: 118-119.; Sevim ve Merçil, 2023: 263-264.

> olan duygularım öyledir. Sana düşen, ordun ile Bağdad'a giderek halifenin veziri İbn Sadaka'yı yakalamak, emrinde olanları ortadan kaldırmak, vezirin yaptırmış olduğu binaları ele geçirmek, harp alet ve teçhizatı almaktır. Ben senin haksızlığa uğramana göz yummam. Eğer bu dediklerimi yaparsan ne ala yapmazsan aksi takdirde şiddet kullanacağım"[961]

ifadelerini içeren bir mektup göndererek yanlış yoldan dönmesini istedi.

Bu önem derecesi yüksek mektuptan da anlaşıldığı üzere Sultan Sencer batıda yaşanan hadiseleri yakından takip etmekteydi. Halifenin siyasi emellerinden ve veziri İbn Sadaka'nın bu işlerin sorumlusu olduğundan haberdar olan Sencer, metbû hükümdar olarak tâbiî hükümdarına olanları ve olacakları hatırlatarak kendisine itaat etmezse gerekenin yapılacağını da belirtmekteydi. Bu mektup üzerine Sultan Mahmud, amcasının yüksek hâkimiyetini kabul ederek halife ile olan ittifakı bozdu. Hatta Sultan Sencer'in emri üzerine Bağdat'a sefer kararı alarak[962] halifenin bütün engelleme teşebbüslerine rağmen[963] h.18 Zilhicce 520/4 Ocak 1127'de Bağdat'a geldi ve şehri muhasara etti. Bu sırada halifenin ordusundan sultanın ordusuna katılımlar da oldu.[964] Sultanın ordusu karşısında bir şey yapamayacağını anlayan halife, Mahmud ile diplomatik temas kurarak anlaşmak zorunda kaldı.[965]

Bu esnada Hille Emîri Dübeys, daha önce yalnız giriştiği mücadelede başarılı olamayınca bu kez Suriye hâkimi Melik Tuğrul'un yanına giderek onu Irak üzerine yürümeye ikna etti. Söylenenlere inanan Melik Tuğrul ise hükümdar olabilmek için Dübeys ile beraber Irak üzerine sefere çıktı. Gelişmelerden haberdar olan Halife de derhal karşı harekâta girişmek ve müttefiklerin Irak'a girmesine engel olmak için hazırlıklara başladı. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Irak şıhnesi Barankuş ez-Zekevi'ye savaşa hazır olması için haber gönderdi. Halife, hazırlıklarını ikmal ettikten sonra h.5 Safer 519/13 Mart 1125 tarihinde Dübeys ve Melik Tuğrul'u Bağdat'ın dış hattında karşılamak maksadıyla yola çıktı. Fakat bu sırada Melik Tuğrul şiddetli bir hastalığa yakalanınca bütün planlar alt üst oldu.[966] Aynı zamanda Dübeys'in ordusu da hem şiddetli bir yağmura maruz kaldı hem de erzakı tükendi. Netice itibariyle Dübeys, halifenin askerlerinin ani baskını ile esir edildi. Ancak halifeden af talep etti bu istek kabul edilince de Melik Tuğrul'un yanına giderek onun ile birlikte Sultan Sencer'in huzuruna vardılar

---

[961] İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, IX: 254-255.
[962] Köymen, 2019: 201.; Sevim ve Merçil, 2023: 263-264. Dönemin önemli kaynaklarından İbnü'l Esîr 1126 yılı olaylarını anlatırken Sultan Sencer'e karşı oluşturulan ittifaka ve mektuba değinmemiştir. Müellif, bunun yerine sadece Bağdat şıhnesinin uyarıları üzerine Sultan Mahmud'un Bağdat'a intikal etme kararı verdiğini kaydetmiştir. bk. İbnü'l Esîr, 1991, X, 502-505.
[963] Halife Müsterşid Billâh'ın bahsi geçen seferi engelleme teşebbüslerinin detayı için bk. Köymen, 2017: 86-91.
[964] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 504.; İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 236.
[965] Azîmî, 2006: 62. Aslında Mahmud bu anlaşmayı yapmakla Abbâsî halifesinin siyasi varlığını ilk kez kabul etmiş oluyordu. bk. Özgüdenli, 2021: 239.; Piyadeoğlu, 2021: 304-305.; Solmaz, 2021: 44-45.
[966] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 482, 496.; İbn Kesîr, 1994, XII: 364-365.

ve ona kendilerine göre Irak'taki gelişmelerle ilgili bilgi verdiler. Mahmud'u, Halife Müsterşid ile hareket etmekle suçlayarak, Sencer'den yardım talep ettiler.[967]

Büyük Selçuklu Sultanı Sencer devletin batı topraklarındaki işlerin iyice karışık bir hâl alması üzerine h.522/1128'de işleri düzene koymak maksadıyla Horasan'dan Rey'e geldi.[968] Sencer, Sultan Mahmud'a haber göndererek Dübeys'in öne sürdüğü itaatten ayrılma ve isyan iddialarının gerçekliğini sorguladı. Bunun üzerine Sencer'in huzuruna varan Mahmud, h.15 Zilhicce 522/10 Aralık 1128 tarihine kadar Rey'de ikamet etti. Sultan Sencer, yeğeninden halifenin düşmanı olan Dübeys'in Bağdat Şıhneliğine tayin edilmesini istedi.[969] Böylece bölgede bir denge politikası takip etmiş oldu. Irak'taki işleri yoluna koyan Sultan Sencer memnun bir şekilde Horasan'a geri döndü.[970]

Sultan Sencer'in bu batı seferinin diplomatik açıdan Büyük Selçuklu Devleti ve Abbâsî Hilafeti üzerinde önemli neticeleri olmuştur. Bu neticelerden ilki Sencer'in, devletin batı sınırlarında baş gösteren önemli bir meseleyi çözüme kavuşturması ve Halife ile Sultan Mahmud arasında kendisine karşı oluşturulan ittifakı bozmasıdır.[971] İkincisi ise Sultan Sencer'in bu sefer ile hem Halife hem de Mahmud'a karşı birçok kez isyan eden Dübeys b. Sadaka'yı Bağdat'ta görevlendirerek tarafların kendisine karşı bir daha ittifak oluşturmalarının önüne geçmek istemesidir.[972] Ayrıca Sencer, Mahmud'dan Halifenin Irak'ta son dönemde ortaya çıkan iç karışıklıklardan yararlanarak artırdığı siyasi ağırlığını engellemesini ve bunun için Bağdat'a bir sefer düzenlemesi istemiştir ki Mahmud görüşmenin hemen akabinde Bağdat'a gitmiştir.[973] Yaşanan hadiseler Sultan Sencer zaviyesinden değerlendirildiğinde, halife ile olan sorunların onunla doğrudan bir mücadeleye girişilmeden, tâbiî hükümdar Sultan Mahmud aracılığıyla çözüldüğü ve böylece savaş niyeti ile çıkılan bu seferden barışla ve hâkimiyetini yeniden kabul ettirerek dönüldüğü sonucuna ulaşılabilir.

Sultan Sencer'in bu batı seferinin halife tarafından sonuçları değerlendirildiğinde ise Sultan Mahmud ile dünyevi hâkimiyet adına tesis edilmek istenen ittifakın, bu sefer sebebiyle akamete uğradığı görülmektedir. Hatta Halife'nin beslediği siyasi emeller, bizzat müttefiki olan Sultan Mahmud'un Bağdat üzerine düzenlediği seferle son bulmuştur. Tüm bunlara ek olarak;

---

[967] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 497.; Müneccimbaşı, 2000, I: 140. Detaylı bilgi için ayrıca bk. Solmaz, 2021: 46.
[968] el-Hüseynî, 1943: 62.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 515.
[969] İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 249. İbnü'l-Cevzî, Rey'e gelen Sultan Sencer'in burada halifenin elçisi ile görüştüğünü ve elçiye büyük ikramlarda bulunduğunu aktarır. bk. İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, X: 5.
[970] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 515.
[971] Köymen, 2017: 120.
[972] Sevim ve Merçil, 2023: 264.
[973] Bundarî, 2023: 144.

Halife'nin daimî hasmı olan Dübeys b. Sadaka, Sultan Sencer tarafından Bağdat'ta görevlendirilmiştir.[974]

Sultan Mahmud, Rey görüşmesinde metbû hükümdar olan Sultan Sencer'den aldığı talimat ile halife Müsterşid'i görevden almaya hazırlandığı sırada h.525/1131'de vefat etti.[975] Bu durum üzerine devlet adamları Sultan Sencer'e danışmadan Mahmud'un çocuk yaştaki oğlu Davud'u tahta çıkardılar. Mahmud'un kardeşi Melik Mesud, bu oldubittiyi kabul etmeyerek harekete geçti ve Davud'u tahtan indirerek, kendisini sultan ilân etti. Ancak Mesud'un kendisini sultan ilan etmesi de olayların durulmasını sağlamadı. Bu kez de Mesud'un kardeşi Tuğrul taht iddiacısı olarak ortaya çıktı.[976]

Halife, Irak Selçuklu Devleti içerisindeki bu gelişmeleri kendi lehine kullanmaya başladı. Yaşanan hadiseler üzerine Sencer ordusuyla Bağdat'a hareket etti. Durumu haber alan Mesud, Selçukşah ve Halife, Sultan Sencer'e karşı ortak bir cephe oluşturdu. Sencer'in, ittifakı çözme ve Halife'yi çatışmadan caydırma yönündeki çabaları sonuçsuz kaldı. Sefer hazırlıklarına başlayan Halife, 21 Mayıs 1132 tarihinde Irak genelindeki hutbelerden Sencer'in adını çıkartarak meşruiyetini sorguladı, yerine Mesud'u sultan, Selçukşah'ı da veliaht tayin etti.[977] Bu süreçte Sencer, diplomatik ve siyasi hamlelerle karşılık verdi.[978] Sonuç olarak Dinever mevkiinde gerçekleşen savaşta, Sencer'in ordusu, müttefik güçleri yenilgiye uğrattı.[979] Buna rağmen Sultan Sencer, yeğeni Mesud'u affetti. Yanında bulunan yeğeni Tuğrul'u ise Mayıs 1132'de Irak Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı olarak ilan etti.[980] Halife ise bu yeni durum karşısında Tuğrul'un karşısında konumlanarak, Irak Selçuklu Devleti tahtı için mücadele eden diğer isimlerin yanında yer aldı.[981]

Sultan Sencer, Irak sahasında cereyan eden hadiseleri ve kargaşayı yakinen izlemekteydi. Söz konusu kaosun bir tarafı konumuna gelen ve Selçuklu idarecilerini birbirine

---

[974] Köymen, 2017: 127.
[975] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 528.; er-Râvendî, 2020: 196.
[976] Turan, 2008: 249.; Özgüdenli, 2021: 240-241. Sultan Mahmud'un ölümünün ardından Davud ile Mesud arasındaki mücadelede iki taraf da halifeden kendi adlarına hutbe okutmasını talep etti. Halife ise kararın Sultan Sencer'e ait olduğu, kimi isterse onun adına hutbe okunacağını belirtti. Bunun yanında Sencer'e, *"Biz senden başkasını istemiyoruz sen de başkasının hüküm sürmesine müsaade etme"* diye haber gönderdi. bk. Abû'l-Farac, 1987, II: 364.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 531-533. Kaynakların nakillerinden de anlaşılacağı üzere; tahta geçmek isteyen her melik ya da her tahta oturan sultan, iktidarının meşruiyet kaynağı olarak adına hutbe okutulmasını sağlamak amacıyla Abbâsî halifelerine elçiler göndermiştir. Mukabilinde halifeler de Selçuklu hükümdarlarından biat akdi talep etmiştir. Söz konusu meşruiyet ve tâbiîiyet arayışı, taraflar arasında doğal olarak kesif bir diplomatik münasebetin doğmasına yol açmıştır.
[977] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 533.; İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 270-271.
[978] Sultan Sencer'in yapmış olduğu girişimlerden biri bu sefer sırasında Zengî ve Dübeys'i de Bağdat'ı ele geçirmek için göndermesi olmuştur. Ancak kalabalık taarruz güçlerine rağmen halife aldığı önlemler sayesinde yapılan mücadeleden galip ayrılmıştır. bk. Abû'l-Farac, 1987, II: 365.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 535.
[979] Köymen, 2019: 204. Dinever Savaşı'nın teferruatı için ayrıca bk. Özgüdenli, 2021: 242-244.
[980] el-Hüseynî, 1943: 71.; İbn Haldûn, 1967, V: 124.
[981] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 540.

düşürmeye çalışan Halife Müsterşid'i, ikaz etmek maksadıyla h.Ramazan 527/Temmuz 1133'te Halife'nin veziri Enûşirvân b. Halid aracılığıyla diplomatik mahiyeti bakımından önem arz eden bir ferman[982] gönderdi.

"Muizz'üd-dünya ve'd-din Ebû'l-Haris Burhan-u Emîr'il-mü'minin" ifadeleriyle başlayan fermanda Sultan Sencer özetle, öncelikle kendi gücünden bahsetmiş ve bunu çocukluk hayatından başlayarak yapmıştır. Allah'ın lütuf ve teveccühüne daha 3 yaşında iken mazhar olduğunu anlatmıştır. Babası Sultan Melikşah'ın, Allah'ın kendisine verdiği kudretle oğlu Sencer'deki olgunluğu gördüğünü ve bu sebeple geniş vilayetleri kendisine lütfettiğini söylemiştir. Padişahlık ve cihandarlık adap ve kaidelerini babası Melikşah'tan öğrendiğini ve meliklik döneminde dâhi sultan olan kardeşlerine canla ve malla yardım ettiğini belirterek, kendisinin Selçuklu hanedanı içerisinde mümtaz bir mevkiye sahip olduğunu bunu da herkesin bildiğini vurgulamıştır. Sencer ardından halifeler tarafından kendisine Muktedir ve Müstazhir zamanlarından itibaren *"menşûr"*lara, *"ahîdname"*lere, *"sancak"*lara ve "hil'ât"lara nail olduğunu ve yaptığı hizmetler ile bu iltifatların hakkını ödediğini vurgulamıştır.

Sultan Sencer bu girizgahtan sonra sözü, fermanın asıl muhatabı olan Halife Müsterşid'e getirmiştir. Kendisinin halifeden iyilikler gördüğünü ve ondan hil'âtler aldığını ve buna binaen ona itaat kaidelerini yerine getirdiğini, onun için kılıç çektiğini, Çin, Maçin, Ye'cûc ve Me'cûc seddi ile Kandahar ve Somnat sınırlarına değin bütün Türkistan ve çevre vilayetlerde otorite tesis ettiğini, yerel hükümdarları itaati altına aldığını vurgulamıştır. Yaptığı fetihler ve gazalarla Halife'nin de sevap kazanmasını sağladığını kaydetmiştir. Devamında Halife'ye sitem eden Sultan; gösterdiği sadakate karşılık vefasızlık ve eziyet gördüğünü, yaptığı iyiliklerin karşılıksız kaldığını, bu minvalde tahammül sınırının aşıldığını beyan etmiştir.

Sultan Sencer daha sonra fermana nasihatler ile devam etmiştir. Sencer'e göre; tecrübe sahibi, görmüş geçirmiş, rey ve tedbir ehli kimseler; mühim meseleleri çözüme kavuşturmak, işlerin akıbetini öngörmek ve devlet adamlarının rütbe ve derecelerini muhafaza etmek maksadıyla halifelerin ve meliklerin nezdinde bulunmalıdır. Nitekim büyüklük hukukuna uymazlarsa sonu gelmez küskünlükler, kırgınlıklar ortaya çıkar, bu da âlemin fitne ve fesat içinde kalması anlamına gelir ki layık olmayanlar, soysuzlar ara bozmaya, karışıklık çıkarmaya ve kötülüğü teşvike çalışırlar, demiştir.

Sultan Sencer sözlerine kendisinin meşru sultan olduğunu hatırlatarak devam etmiş, hâkimiyeti altındaki devletleri ve şehirleri saymış, bunlara rağmen mütevazılığının her gün biraz daha artmış olduğunu, halka ve Evliya'ya yardım edip şefkat gösterdiğini, halkın kendisi

[982] Sultan Sencer'in Halifeye gönderdiği bahsi geçen ferman *"Misal"* ya da *"Mektup"* olarak da kabul edilmektedir.

ile doğrudan görüşebilmesi için aracıları ortadan kaldırdığını, Abbâsî hanedanına tazim ve itaati vacip bildiğini belirtmiş ve halifenin Selçuklulara yapmış olduğu yanlışları sayarak kendisine karşı farklı yollardan mücadeleye kalkışmasının yersizliğini vurgulamıştır. Ardından Dübeys meselesine değinmiş, onu himaye nedeninin halife ile ilgisinin olmadığını ve yine Halife'nin hatırı için kendisine bir görev vermediğini anlatmıştır. Kendisi hakkında çıkartılan, Halife Müsterşid'i azlederek onun yerine Abbâsî Halifeliğinden ya da Ali soyundan birini halife yapacağı yolundaki söylentilerin yalan olduğunu[983] ve bu kişilerin cezalandırılmalarını istediğini söyledikten sonra tekrardan Abbâsî soyundan gelen halifelere olan sevgi ve saygısını ifade etmiştir.

Sultan Sencer fermanına melikler arasındaki taht kavgalarına neden karışmadığını anlatarak devam etmiştir. Halife'nin, Mesud başta olmak üzere oğullarım dediği yeğenlerine gösterdiği şefkati bildiğini, bu durumun Selçukluların haşmetini artırdığını ve kendisinin de bununla sevindiğini anlatmıştır. Ayrıca nezdinde bütün Selçuklu hanedanının aziz olduğunu ancak veliahdı olan Tuğrul'un durumunun ötekilerden başka olduğunu söylemiştir. Tuğrul'u hükümdarlık makamına daha ehil bulduğu gerekçesiyle veliaht atadığını beyan eden Sencer; yönetimin, seleflerinin ve atalarının izinden gidilmesi koşuluyla kendisine verildiğini kaydetmiştir. Tuğrul'un bu istikametten sapmayacağına olan inancını dile getiren Sultan, diğerlerinin de ona saygı göstermeleri gerektiğini; aksi bir tutumun hem şahsını hem de tüm Müslümanları zarara uğratacağını ihtar etmiştir.[984] Ardından Halifelik merkezinde, Sencer şunu söylemiştir, şunu yapmıştır şeklinde dedikodu yaptıklarını dile getirerek bunları duyduğunu ancak kendisinin bu dedikodulardan zarar görmeyeceğini ifade etmiştir.[985]

Sultan Sencer, gönderdiği elçilerin halife tarafından iyi karşılanmaları gerektiğini söyledikten sonra işin hakikatlerinin Allah tarafından daha iyi bilindiğini belirtmekte ve sözlerini şöyle bitirmektedir. *"Bize itaat eden ve kılıç çalan 200 bin kişi terazinin kefesine konmak icabederse, bunun muhassalası tutulacak yolu gereği gibi malûm kılabilir. Öyle ki, halifelikten göreceğimiz şefkatin her birine ayniyle mukabele edeceğiz. Yine de eğer o taraftan (halifeden) istiğnâ gösterillirse, onların (halifenin) bileceği birşeydir (ferman onlarındır)."*[986]

---

[983] Yukarıda da belirtildiği üzere Sultan Sencer yeğeni Sultan Mahmud'a, Rey görüşmesinde verdiği talimat ile halife Müsterşid'i görevden almasını istemişti. Ancak Mahmud bu vazifeyi yerine getirmeye hazırlandığı sırada 525/1131'de vefat etmişti. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 528.; er-Râvendî, 2020: 196. Sultan Sencer'in bahsi geçen fermanda hakkında çıkartılan, Halife Müsterşid'i azlederek onun yerine Abbâsî Halifeliğinden ya da Ali soyundan birini halife yapacağı yolundaki söylentilerin yalan olduğunu belirtmesinin nedeni, Irak'ta meydana gelen karışıkların daha da büyümesinin önüne geçmek istemesinden kaynaklanmış olabilir.

[984] Fermanın bu kısmında Sultan Sencer her ne kadar Irak Selçuklu Devleti tahtı için meliklerin mücadelesine karışmama nedenini bütün yeğenlerini oğulları gibi sevdiğini söyleyerek belirtse de büyük sultan olarak kendi tercihi olan Tuğrul'a aleyhte yapılacak herhangi bir eyleme metbû hükümdarlığı gereği fırsat vermeyeceğini söyleyip tabiri caizse aba altından sopa göstermiştir.

[985] Köymen, 2017: 218-235.

[986] Köymen, 2017: 236.

Sultan Sencer tarafından halifeye gönderilen ve özetleyerek aktardığımız bu uzun fermanın diplomasi açısından tetkik ve tahlilini kısaca yapmak gerekmektedir. Nazik bir diplomasi diliyle kaleme alınan ferman öncelikle Sultan Sencer'in hükümdarlık süresince meydana gelen hadiselerin sebep ve sonuçlarını ele almakta, Halife'ye, Irak'taki Selçuklu idaresine ve tüm ülke hudutları dâhilindeki Müslümanlara karşı duygu ve düşüncelerini dile getirmektedir. Sultan'ın kararlı tavrı ve yerine göre tehditleri fermanda kendini açıkça belli etmektedir. Ancak ileride de bahsedeceğimiz üzere bu tehditlerle dolu fermandan sonra bile Abbâsî halifeleri, Selçuklular için takip ettikleri politikalarda değişiklik yapmamışlardır.

Sultan Sencer'in Irak Selçuklu Devletinde kurduğu yeni düzen uzun sürmedi. Yeni düzene karşı ilk tepki, Melik Davud'dan geldi. Davud, sultan olabilmek için amcası Tuğrul'un üzerine yürüdüyse de yenilip kaçtı. Ardından, Mesud ile güçlerini birleştirdiler ve bir kez daha Tuğrul'un karşısına çıktılar. Halife Müsterşid de bu ittifaka destek verdi ve Mesud'u sultan ilan edip adına hutbe okuttu. Sultan Tuğrul, bu ittifaka karşı mücadele etti ancak başarısız olarak, Sultan Sencer'in hâkimiyetindeki Rey şehrine sığındı.[987] Buradan mücadelesine devam eden Tuğrul, 1134'te üstünlüğü ele geçirip tekrar sultan olsa da çok uzun yaşamadı ve aynı yıl içinde öldü. Yerine, Sencer'in rızasını almadan Mesud geçti.[988]

Sultan Mesud, saltanatının ilk günlerinde itibaren Halife Müsterşid ile ihtilafa düştü. Bu durumun en büyük nedeni halifenin dünyevi hâkimiyet peşinde koşması ve bunu elde etmek için bazı girişimlerde bulunmasıydı.[989] Sonuçta bu hadiseler Sultan Mesud ile Halife Müsterşid'in h.10 Ramazan 529/24 Haziran 1135'te savaşmasına sebep oldu. Sultan Mesud'un zaferiyle biten savaşın ardından halife esir alındı.[990] Bu olay sonrası Mesud amcası Sultan Sencer'e yaşananları bir elçi ile bildirdi ve bu vesile ile halifenin ana gündem maddesi olduğu bir diplomasi faaliyeti gerçekleştirilmiş oldu. Halifenin esir edildiğini öğrenen Sultan Sencer, yeğeni Mesud'a iki ayrı elçilik heyeti ile iki mektup gönderdi. Bu mektuplardan birinde Sultan Mesud'a eleştiren Sencer, savaş sırasında halifeyi neden öldürmediğini soruyordu.[991]

Diğer mektupta ise,

> "Oğlum Gıyâsü'd-Dünya ve'd-Din, bu mektuptan haberdar olur olmaz Emîrü'l-Mü'minîn'in huzuruna çıksın, onun önünde yeri öpüp ondan af ve bağışlanma dilesin, onu hoş tutmak için elinden

[987] Koca, 2017: 57.
[988] el-Hüseynî, 1943: 73.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 32.; er-Râvendî, 2020: 217-218.
[989] Halife Müsterşid, Kirmanşah'ta irat ettiği hutbede; Selçuklulara karşı duyduğu derin hoşnutsuzluğu ve yeis halini dile getirerek şikâyette bulunmuştur. Selçukluları ağır bir dille eleştiren Halife; onların kalplerinin köreldiğini, pek çoğunun fâsık olduğunu, dine ve İslâmiyet'e karşı isyan bayrağı açtıklarını beyan etmiştir. bk. Özgüdenli, 2021: 252.
[990] Abû'l Farac, 1987, II: 367.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 33.; İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 294-295.
[991] Dönemin önemli kaynaklarından olan İbnü'l-Cevzî, Sultan Sencer'den Mesud'a iki ayrı elçilik heyeti ile mektubun geldiğini nakletmekle birlikte ilk mektubun içeriğini vermemektedir. Ona göre ilk elçilik heyeti Bağdat'a 1 Zilkade salı günü gelmiştir ki işte Sencer'in yeğenine halifeyi neden öldürmediğini sorduğu mektup bu olabilir. Diğer heyet ise bu tarihten on gün sonra gelmiştir. bk. İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, X: 47-49.

> geleni ardına koymasın. Göğün ve yerin işaretleri bize göründü; görmek bir yana dursun, artık benzerlerini işitmeye dahi takatimiz kalmamıştır; fırtınalar, şimşekler ve depremler. Bunlar tam yirmi gün sürdü. Orduda huzursuzluk çıktı ve şehirler karmaşa içine düştü. Allah'ın huzurunda kendim için korku duyarım. Onun işaretlerinin görünür olması, insanların camilerde namaz kılmaktan uzak durması ve hutbenin kesilmesi benim kaldırmaya dayanamayacağım şeylerdir. Şimdi, Allah rızası için sana yalvarıyorum, işlerin yoluna girmesi için halifeyi o aziz makamına geri gönder ve bizden evvelki dedelerimizin de âdeti olduğu üzere onun önünde maiyeti taşı."[992] ifadelerini kullanıyordu.

Sultan Mesud'un halife ile ilgili hadiseler hakkında Sultan Sencer'e tâbiî olduğu için bilgi verme ihtiyacı hissettiği anlaşılmaktadır ki Mesud, amcasının emirlerini yerine getirip halifenin önünde yeri öperek ondan af dilemiştir. Ancak Bâtınîler, h.17 Zilkade 529/29 Ağustos 1135'te halifeyi öldürmüşlerdir.[993] Halife Müsterşid'in yerine oğlu Râşid Billâh (1107-1138) geçmiştir.[994]

Müsterşid'in yerine halife olan Râşid, ilk iş olarak Sultan Sencer ve Mesud'un adlarını hutbeden kaldırdı. Ayrıca babasının intikamını almak için ordu toplamaya başladı.[995] Bu durum üzerine Mesud, h.530/1136'da Sultan Sencer'den aldığı destek ile halifenin üzerine yürüdü ve onun Bağdat'ı terk etmesini sağladı. Ardından Sultan Sencer'in talimatıyla Muktefî Liemrillah'ı halife olarak tayin etti.[996] Bağdat'taki hutbelerde önce yeni halifenin, arkasından Sultan Sencer'in, onun arkasından da Sultan Mesud'un adları okundu.[997]

Bundan sonra Sultan Sencer dönemi Selçuklu-Abbâsi ilişkileri nispeten daha huzurlu geçti. Ancak Sencer'in önce Karahıtaylara sonra da Oğuzlara mağlup olup onlara esir düşmesiyle Selçuklular dağılma sürecine girdi.[998] Halifenin Selçuklu boyunduruğu altında kalması ise h.543/1148'e kadar devam etti. Bu yıl Sultan Mesud'a isyan eden bazı emîrlerin Bağdat'a yürümesi sonrasında Halife Muktefî bir mektup ile ondan yardım istedi ancak kendisi de zor durumda olan Mesud, bu isteğe olumlu cevap vermeyip aralarında yapılan önceki anlaşmayı yok sayarak kendisine asker toplayabileceğini söyledi. Halife bu anlaşmanın bozulmasıyla daha da güçlendi ve 1152'de son Selçuklu müfrezesini Bağdat'tan tamamen çıkardı.[999] Sultan Sencer'in h.552/1157'de vefat etmesinin ardından Büyük Selçuklu Devleti

---

[992] Suyûtî, 2015: 442.
[993] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 35.; İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 298-299.; Suyûtî, 2015: 442. Bu sırada halifenin, Sultan Sencer tarafından öldürtüldüğü şayiası Bağdat'ta da yayıldı. Söylenenlerden etkilenen Abbâsîler, Selçuklular aleyhinde propagandaya başladılar. Hatta İbnü'l-Cevzî'nin nakline göre Müsterşid'den sonraki halifeler, Selçuklulara karşı önü alınmaz büyük bir düşmanlık duygusuna kapılmışlardı. bk. İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, X: 52-53. Ancak halifenin Sencer tarafından öldürtüldüğü iddiası dönemin kaynaklarınca reddedilmiştir. bk. İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, X: 53.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 27.
[994] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 36.; İbn Kesîr, 1994, XII: 386.
[995] İbnü'l-Cevzî, 1357-1359, X: 55.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 41-42.
[996] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 47.; İbnü'l-Cevzî, 1992, XVII: 312.; Suyûtî, 2015: 445.
[997] er-Râvendî, 2020: 220.
[998] el-Hüseynî, 1943: 86-87.
[999] Özgüdenli, 2021: 259.

tarihe karıştı.[1000] Ölüm haberi Bağdat'a ulaşınca burada Sencer adına okunan hutbe sonlandırıldı[1001] ve taraflar arasındaki ilişkiler sona erdi.

Selçuklular ile Abbâsîler arasında Sultan Sencer devrindeki diplomatik ilişkiler, en genel şekliyle yukarıda anlatıldığı gibi hülasa edilebilir. Bu dönemdeki münasebetler, fetret dönemi öncesindeki pozisyonuna yakın bir seyir izlemiş, Selçuklu'nun meşruiyet arayışı, hilafetin himaye ihtiyacı ve ailevi bağlar gibi etkenlerle şekillenmiştir. Sencer, hilafetle bağlantısını kendisine tâbiî olarak kurulan Irak Selçuklu Devleti üzerinden gerçekleştirmiş, bu sayede bütün gücünü ve mesaisini Abbâsî Halifeliğine harcamadan Bağdat'taki otoritesini tesis etmiştir. Ancak önceki dönemlerde görüldüğü gibi halifelerin bağımsız hareket etme girişimleri ve Irak'ta yeni kurulan Selçuklu Devleti içerisindeki taht mücadelelerine dahil olmaları taraflar arasındaki ilişkilerde gerilim yaratmıştır. Özellikle dönemin ana kaynaklarından hareketle bu ilişkilerin Selçuklu üstünlüğüne dayalı bir denge içinde geliştiğini söyleyebiliriz. Sultan Sencer'in hükümdarlığının sonlarına doğru ise Selçuklu'nun zayıflaması ile hilafet siyasi bağımsızlığını artırarak, İslâm dünyasındaki güç dengelerini değiştirmiştir.

4.1.2. Bâtınîler

Bâtınîler, Alamut merkezli örgütlenmeleriyle Büyük Selçuklu Devleti için ciddi bir tehdit oluşturmuşlar, suikast temelli mücadele yöntemleriyle devletin istikrarını sarsmışlardır. Bu örgüt, yukarıdaki bölümde de anlatıldığı üzere Muhammed Tapar zamanındaki askerî mücadeleler sayesinde az da olsa dizginlenebilmiştir. Sultan Sencer'in Bâtınîler ile ilişkileri ise daha meliklik döneminde başlamış, sultanlığının ilk yıllarında devletin içerisindeki sorunlarla uğraşmasından dolayı sekteye uğramış, ancak ilerleyen süreçte onlara karşı sert ve takibata dayanan bir politika izleyerek sürmüştür.[1002] Bu dönemde taraflar arasında diplomatik ilişkiler sınırlı kalmış, Selçuklu Devleti'nin Bâtınîlere karşı askerî baskı ve caydırıcılık siyaseti ön planda olmuştur.

Bazı kaynaklara göre Sultan Sencer dönemi, Selçuklular ile Bâtınîler arasında ilk diplomatik temas, Sencer'in tahta kesin olarak oturmasının ardından Bâtınîlerin kökünü kazımak için Kûhîstan'a[1003] ordu göndermesi ile taraflar arasında yıllarca şiddetli savaşlar olması sonrasında zor durumda kalan Hasan Sabbâh'ın, barış için Sultan'a birkaç defa elçi göndermesiyle başladı, ancak Sencer bu talebi kabul etmedi. Bunun üzerine Hasan Sabbâh hile yoluna başvurarak Sultanın yakınında yer alan bir grubu vaatlerle aldatarak Sencer'in

---

[1000] el-Hüseynî, 1943: 137.
[1001] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 222.
[1002] Özgüdenli, 2021: 259.; Solmaz, 2021: 78.
[1003] Nişâbûr'a bağlı bir idari birim olan Kûhistan, Farsçada "dağlık bölge" manasına gelmektedir. Coğrafi kapsamı itibarıyla bu yörenin; Nişâbûr, Herat, Yezd ve İsfahan şehirleri arasında kalan geniş bir sahayı ihtiva ettiği bilinmektedir. bk. Yâkut el-Hamevî, 1979, IV: 416.; Ebû'l-Fidâ, 2017: 347.

hademelerinden birine para karşılığında bir hançer ulaştırdı. Hizmetçi, Sultan gece uyuduğunda hançeri yatağının başına bir yere koydu. Sabah uyandığında bu manzarayla karşılaşan Sencer, derin bir endişeye kapıldı ve kimseyi itham edemediğinden olayı gizlice tahkik ettirmek üzere bir görevli tayin etti. Tam bu sırada Hasan Sabbâh, Sultan'a bir elçi göndererek; *"Eğer ben Sultanın iyiliğini düşünmeseydim, sert yere konmuş olan o bıçağı, onun yumuşak göğsüne saplatırdım"*[1004] mesajını iletti. Yaşanan bu hadise Sultan Sencer'in Bâtınîler ile savaş yapmaktan çekinmesine ve barışa yönelmesine sebebiyet verdi. Nitekim Cüveynî'nin naklettiğine göre Sencer; Bâtınîlere ait Kum bölgesindeki mülklerin haracından 3.000 dinar indirim yaptı ve Girdkûh eteklerinden geçen kervanlardan alınan baç vergisinden onlara pay verilmesini kararlaştırdı. Ayrıca Alamut'un fethi esnasında kütüphanede Sencer'e ait bazı fermanlara (menşûr) rastlayan Cüveynî; Sultan'ın bu belgelerde Bâtınîleri barış ve dostluğa davet ettiğini, onlara karşı sabırlı ve uzlaşmacı bir tutum sergilediğini kaydetmektedir.[1005] Sultan Sencer'in Bâtınîlere karşı takip ettiği bu siyaset bazı çevrelerde rahatsızlığa neden oldu ve bizzat halife tarafından da eleştirildi.[1006]

Sultan Sencer döneminde Bâtınîlerle, silahlanmalarının durdurulması ve dâîlik faaliyetlerine son verilmesine dair yapılan barış h.521/1127'da Bâtınî düşmanı olan Vezir Muinü'd-Dîn Muhtassü'l-Mülk Ebû Nasr Ahmed b. el-Fazl Kâşâni'nin, Bâtınîler tarafından öldürülmesi sonrası sona erdi.[1007] Söz konusu gelişme karşısında Bâtınî tehdidini bertaraf etmeyi hedefleyen Sultan Sencer, 1127'de harekete geçti. Horasan bölgesine yönelik düzenlenen geniş çaplı seferde, on bini aşkın Bâtınî ortadan kaldırıldı. Alamut'a ise sefer düzenlemeyerek buradaki Bâtınîlerle alakadar olma görevini Irak Selçuklu Devletine bıraktı.[1008] Ancak Irak Selçukluları kendi taht mücadeleleriyle uğraştığından Bâtınîlerin işledikleri cinayetlerin sayısı daha da arttı. Aynı yıl içerisinde Anuştekin Şîrgîr'in yeğeni, Rûdbâr üzerine bir sefer düzenlediyse de bunda muvaffak olamadı. Ardınan Rûdbâr'a,

---

[1004] Cüveynî, 2022: 559.
[1005] Cüveynî, 2022: 559. Krş. Hodgson, 1955: 101.; Kaya, 2013: 45-46.
[1006] Özgüdenli, 2021: 259.
[1007] Bâtınîlere karşı hasmane tutumuyla bilinen Sultan Sencer'in veziri Kâşânî, 1126 yılında Bâtınîlere yönelik bir cihad başlattı; yakalandıkları yerde öldürülmelerini, mallarının müsadere edilmesini ve kadınlarının esir alınmasını emretti. Bu emir doğrultusunda Kûhistan'daki Turaysis (Turşîz) ve Nişâbûr bölgesindeki Beyhak'a askerî birlikler sevk edildi. Selçuklu askerleri, Bâtınîleri mağlup ederek Beyhak'a bağlı Tarz köyündeki tüm Bâtınîleri kılıçtan geçirdi. Hatta buradaki Bâtınî lideri, kendini minareden atmak suretiyle intihar etti. Benzer şekilde Turaysis'e gönderilen kuvvetler de çok sayıda kişiyi etkisiz hale getirerek mallarına el koydu. Bâtınîler, aldıkları bu ağır darbeye rağmen bölgedeki Tâlikan'a bağlı Mansura gibi bazı yeni kaleleri ele geçirmeyi başardılar ve ileride en önemli Nizarî üslerinden biri olacak Meymundiz Kalesi'nin inşasına başladılar. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 499-500. Bu olaylar silsilesi devam ederken Vezir Kâşânî, Bâtınîler üzerine tertiplediği bu seferden kısa bir süre sonra, intikam almak isteyen Bâtınî fedaileri tarafından suikasta uğrayarak öldürüldü. bk. Köymen, 2017: 154.; Solmaz, 2021: 79.
[1008] İbn Funduk, 1938: 276.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 511-512.; İbn Kesîr, 1994, XII: 370.; Bundarî, 2023: 139.

Temurdoğan kumandasında bir Selçuklu ordusu daha gönderildi, bu ordu da Bâtınîler tarafından püskürtüldü.[1009]

Sultan Sencer, Bâtınîlere karşı yumuşak davrandığına dair düşünceleri ortadan kaldırmak adına h.528/1133-1134'te Emîr Erkuş kumandasında bir orduyu Bâtınîlerin elinde bulunan Horasan'daki Girdkûh Kalesi'ni muhasara etmek üzere gönderdi. Kaledeki muhasaranın uzun sürmesinden dolayı Bâtınîler'in erzakları tükenince savaşmak şöyle dursun ayakta duramaz hale geldiler. Fakat kale tam ele geçirilecekken rivayete göre Emîr Erkuş, Bâtınîlerin gönderdiği para ve değerli takıları alarak muhasarayı sonlandırdı.[1010]

Bazı kaynaklarda Sultan Sencer ile Bâtınîler arasından kurulan iyi ilişkilerden bahsedilmektedir.[1011] Öyle ki bu dönemde gerçekleşen bazı siyasi suikastlarda Sencer'in isminin Bâtınîler ile anıldığı görülmektedir. Bu duruma Sultan'ın telkinleri sonucu Bâtınîlerce öldürüldüğü kaydedilen Rey Valisi Abbas örnektir.[1012] Yine Halife Râşid Billâh'ın h.532/1138'de ve Melik Davud'un h.538/1143'te Bâtınîler tarafından suikastla öldürülmeleri dikkat çekmektedir.[1013] Bu son iki suikast incelendiğinde Halife Râşid'in, Sultan Mesud tarafından azledilmesi sonrası, Melik Davud'un da yine amcası Sultan Mesud'a dolayısıyla büyük amcası Sultan Sencer'e karşı siyasi mücadeleye girmesi akabinde Bâtınîler tarafından öldürülmeleri bu hadiselerde Selçukluların dahli olduğunu gösterebilir.[1014] Bu hadiseler doğal olarak Bâtınîlerin bazı zamanlarda ve durumlarda Sultan Sencer tarafından siyasi amaçlarına uygun olarak kullanıldıklarını düşündürmektedir. Esasen Bâtınîlerin çeşitli suikastlarda kullanıldığı bilinmektedir ki bu duruma örnek de Hârizmşah Atsız'ın h.542/1147'de Sultan Sencer'i öldürtme teşebbüsüdür.[1015]

Dönemin kaynaklarından bazıları Sultan Sencer'in Bâtınîleri diplomatik faaliyetlerde de kullandığını nakletmektedir. Örneğin, Sultan Mesud ile Halife Müsterşid arasında h.10 Ramazan 529/24 Haziran 1135'te gerçekleşen ve Mesud'un zaferiyle biten savaşın ardından Sencer, yukarıda da anlatıldığı üzere yeğenine elçilik heyeti göndermişti. İşte bu heyette Abû'l Farac ve Suyûtî'ye göre on yedi, İbnü'l Kalânisî'ye göre ise on dört Bâtınî yer almaktaydı.[1016] Sultan Sencer'in bu elçilik heyetine Bâtınîleri neden dâhil ettiği tahlil edildiğinde, Sencer'in Bâtınîler ile mücadele yolunu seçmiş olsa da onların ne kadar güçlü olduğunu görmesi ve çevre

[1009] Daftary, 2005: 520.; Kaya, 2013: 48.
[1010] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 27.
[1011] Kâşânî, 1987: 194.
[1012] Kâşânî, 1987: 192, 199.
[1013] Kâşânî, 1987: 184.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 37, 63.; Bundarî, 2023: 166-167.
[1014] el-Hüseynî, 1943: 120-121.; Bundarî, 2023: 167, 170. Bazı araştırmacılar Halife Râşid'in babasını öldüren Bâtınîlerden intikam almak için onlarla mücadeleye giriştiğini ve bunun sonucunda suikasta kurban gittiğini söylerler. bk. Hodgson, 1955: 192.; Viladimirova, 1992: 193.
[1015] Köymen, 2019: 225. Bu konu *Hârizmşahlar ile Diplamatik İlişkiler* başlığında detaylıca ele alınmıştır.
[1016] İbnü'l Kalânisî, 1908: 249.; Abû'l Farac, 1987, II: 369.; Suyûtî, 2015: 442.

ülkelere verdikleri korkunun farkına varması üzerine, ister istemez bazı durumlarda onlarla çatışmak yerine uzlaşma yoluna gitmiş olduğu ve Bâtınîleri diplomasinin bir parçası olarak kullandığı sonucuna ulaşılabilir.

Sultan Sencer dönemi, Büyük Selçuklu Devleti ile Bâtınîler arasındaki diplomatik temaslar genel olarak değerlendirildiğinde; taraflar arsındaki ilişkilerin, ideolojik çatışma, iç güvenlik tehditleri gibi faktörlerin etkisiyle şekillendiği söylenebilir. Sencer, Bâtınîlere karşı diplomasiden çok askerî mücadele ve baskı politikaları izlese de başka siyasi teşekküllerle olan münasebetlerde zaman zaman Bâtınîlerden de istifade etmiştir. Bunun yanında Bâtınîlerin suikast politikası, Selçuklu Devleti'nin her dönem iç istikrarını zorlamış, bu durum Sencer'in Katvân mağlubiyeti ve Oğuz isyanlarıyla birleştiğinde devletin çöküş süreci hızlanmıştır.

4.1.3. Bizans İmparatorluğu

Sultan Sencer'in hükümdarlığı döneminde, Bizans İmparatorluğu II. Ioannes Komnenos (1118-1143) liderliğinde Anadolu'da Türklere kaybettiği topraklarını geri alma politikaları takip etmekteydi. Bizans ile mücadele işini ise başta Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Mesud ve Dânişmendliler sürdürmekteydi. Sencer'in tahta çıktığı 1119'da Büyük Selçuklu Devleti'nin önceliği doğu politikaları olduğu için doğrudan Bizans ile temaslar sınırlı kaldı. Ancak yine de özellikle Suriye bölgesindeki gelişmeler taraflar arasında dolaylı bir etkileşim yarattı.

Çalışmanın konusu kapsamında bu dönemde gerçekliği şüpheli olsa da dönemin diplomasi anlayışını yansıtması bakımından iki mektup önem arz etmektedir. Bu mektuplardan ilki, Bizans harekâtı neticesinde esir edilen Müslümanların, hürriyetlerine kavuşmak adına Sencer'e hitaben kaleme aldıkları istimdad[1017] niteliğindeki şikâyetnâme; diğeri ise Sultan Sencer'in buna mukabil Bizans İmparatoru'na tevdi ettiği tehdit mahiyetindeki mektuptur.[1018] Bahsi geçen mektuplarla alakalı çok az bilgi olsa da F. Köprülü *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* isimli çalışmasında bu mektuplar hakkında şu şekilde bilgi vermektedir.

> "Abbasiler'in ilk şevketli asırlarında mevcut *unique* ve *universel* İslâm İmparatorluğu telakkisi, Büyük Selçuklular'la adeta tekrar canlanıyor. Son büyük Selçuklu imparatoru sayabileceğimiz «Sencer» devrine isnat edilen bir vesika, bu telakkinin mahiyetini göstermek bakımından çok dikkate değer: Bizanslılar tarafından esir edilen ve fena muamelelere uğratılan İslâmların kendisine gönderdiği bir şikâyetname üzerine, «Sencer»; Bizans imparatoruna tehdid edici bir mektup yazarak, bu esirlerin derhal salıverilmesini emrediyor; aksi takdirde İslâm memleketlerindeki hıristiyanları öldürüp ma'bedlerini tahrip ettireceğini, ve İstanbul'a kadar gelip Rumlardan bir eser bırakmayacağını söylüyor."[1019]

[1017] Yardım çağrısı.

[1018] el-Avfî, 1906, I: 310-317. Ekler kısmında Müslüman esirlerin Sencer'e yazmış oldukları feryad-nâme ve Sultan'ın Bizans İmparatorluğu'na yazdırmış olduğu mektubun Farsça metni bulunmaktadır. (bk.: Ek 19) (Merçil ve Kanar, 2007).

[1019] Köprülü, 1981: 151.

M. A. Köymen'de bu konu hakkında *"Sultan Sencer'in divanından Anadolu'yu istilâ ederek birçok esirler götüren Bizans imparatoruna hitaben yazılmış olup, esir Müslümanların serbest bırakılmasını isteyen bir ültimatom'dur. Bu vesikanın mevsukiyeti münakaşa götürür"*[1020] demektedir. Yine Köymen, aynı konuyla alakalı bir başka çalışmasında *"Diyarbekir bölgesi halkının kendilerini maruz kaldıkları bir Bizans istilâsından kurtarması için Sencer'e gönderdikleri bir "feryad-name" ve Selçuklu hükümdarının Bizans imparatoruna hitaben yazdığı tehditâmiz mektub elimizdedir"*[1021] ifadelerini kullanmaktadır.

Türkmenistanlı tarihçi S. G. Agacanov bu konuyla alakalı olarak Sencer'in, Bizans imparatoruna yazdığı mektupta özetle, Yesarib, Hicaz, Arap Irak'ı, Şam, Mısır ve Batı topraklarının bazı kesimlerinin hakimlerinin kendisine tâbiî oldukları belirtilmektedir. Ayrıca sultan; yasaya saygı gösteren, bu bölgelere ancak güç ve kudretinin küçük çapta etki ettiğini, gayri ihtiyari de olsa söylemektedir.[1022] Bahsi geçen mektupların olup olmadığına dair en kapsamlı araştırmayı ise E. Merçil ve M. Kanar, *Sultan Sencer'in Bizans İmparatoruna Mektubu*[1023] isimli çalışmalarında yapmışlardır. Görüldüğü üzere E. Merçil ve M. Kanar dışında yukarıda adı geçen tarihçiler mektubun varlığını kabul etmekte, ancak Bizans imparatorunun kim olduğunu ve nereye sefer yaptığını söylemeyerek kısa bilgilerle yetinmektedirler.

Konumuz gereği Müslüman esirlerin Sencer'e yazmış oldukları feryad-nâmenin nedenini ve içeriğini özetleyerek ele alacağız; bu mektupların yazılmasına neden olan hadiseler şu şekilde cereyan etmiştir: Sultan Sencer devrinde Rum meliki İslâm topraklarına saldırarak Amîd ve Meyyâfârıkin'e kadar olan yerleri harap ederek yaklaşık elli bin Müslüman'ı esir almıştır. Esirler aralarında bulunan bir imamın yanına giderek ondan görüş istemişlerdir. İmam da Sultan Sencer'e bir feryad-nâme yazılarak durumun açıklanmasını tavsiye etmiştir. Ardından ulemadan biri tayin edilmiş ve Sencer'den yardım istemek için mektup yazdırmışlardır.[1024] Bu mektup ile Müslümanların durumundan haberdar olan Sultan Sencer, hemen Bizans İmparatoruna bir mektup yazarak özetle; öncelikle yaşanan hadiselerden haberdar olduğunu, kendi gücünün nelere yetebileceğini belirtmiş ve esirler serbest bırakılmazsa İstanbul'u başkent yapacağını söyleyerek onu tehdit etmiştir.[1025]

Sultan Sencer'in Bizans İmparatoruna gönderdiği mektup diplomatik açıdan değerlendirildiğinde; metnin iki temel argüman üzerine kurulduğu görülmektedir. Bunlardan

---

[1020] Köymen, 1951: 559, dpn. 3.
[1021] Köymen, 1980: 493.
[1022] Agacanov, 2006: 260. Sultan Sencer'in Bizans imparatoruna mektubundan bahseden bir diğer isim G. M. Kurpalidis'tir. bk. Kurpalidis, 2007: 26-27.
[1023] Merçil ve Kanar, 2007: 1-20.
[1024] Mektubun Türkçe tercümesi için bk. Merçil ve Kanar, 2007: 5-6.
[1025] Sultan Sencer'in mektubunun Türkçe tercümesi için bk. Merçil ve Kanar, 2007: 7.

ilki talep, ikincisi ise tehdittir. Mektubun ne zaman yazılmış olabileceği meselesi irdelendiğinde Sencer'in hükümdarlık döneminde Bizans'ta, II. Ioannes Komnenos (1118-1143) ve I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) hüküm sürdüğü bilinmektedir. Bunlardan sadece II. Ioannes İslâm beldelerine seferler tertip etmiştir. İmparator'un bu seferlerdeki asıl hedefi Antakya olmakla birlikte burayı itaat altına aldıktan sonra Kuzey Suriye'ye saldırmış ve Bizâa kalesini kuşatmıştır. Şehir halkı şiddetli saldırılara dayanamayarak İmparator'un önünde silahlarını bırakmış ve tüm mallarını arz ederek sadece canlarının bağışlanmasını istemişlerdir. İmparator, yedi günlük kuşatmanın ardından 8 Nisan 1138'de aman vererek şehri ele geçirmiştir.[1026] Ancak Ioannes sözünde durmayarak halktan bazılarını öldürmüş, bazılarını da esir almıştır.[1027] İmparator ardından buradan ayrılarak Haleb'e ilerlemiş, burada Esârib'i ele geçirip Bizâa'dan getirilen esirleri bırakmış ve oradan ayrılmıştır.[1028] O sırada Haleb'de bulunan emîr Seyfeddin Savar derhal Esârib üzerine yürüyerek Bizanslılara saldırmış, onlara büyük bir darbe indirmiş ve kurtardığı Müslüman esirlerle birlikte 24 Nisan 1138'de Haleb'e dönmüştür.[1029]

İslâm ve Bizans kaynaklarında anlatılanlardan hareket edersek, Sultan Sencer döneminde Bizans İmparatorlarının Amîd ve Meyyâfârıkin'e herhangi bir sefer düzenlemediklerini ancak Kuzey Suriye'de faaliyet gösterdiklerini görebiliriz. Bu bakımdan E. Merçil ve M. Kanar mektupların varlığını kabul eden kaynakların yanıldıklarını söylemektedirler. F. Köprülü ise bu mektubun mevsuk ya da sahte olduğu meselesinin tetkikinden ziyade sahte bile olsa Sencer devrindeki imparatorluk telakkisinin mahiyetini göstermesi bakımından önemli ve kıymetli olduğunu belirtmektedir.[1030] Bu düşünceden hareketle, bu mektupları öne süren Muhammed Avfî ve ondan nakledenlerin, belki de Sultan Sencer'in büyüklüğünü, yüceliğini ve onun İslâm toplumunun tek temsilcisi olduğunu göstermek için böyle bir mektubun Bizans imparatoruna yazıldığını belirtmişlerdir.

Sultan Sencer döneminde Bizans İmparatorluğunu ilgilendiren bir elçilik faaliyeti de devlete tâbiîiyet bildiren beylerin hâkimiyetini tasdik etmek maksadıyla gerçekleşti. Bu dönemde Bizanslılara, Haçlılara ve Ermeniler'e karşı zaferler kazanan Dânişmendli hükümdarı Emîr Gazi'ye, Sencer ile Abbâsî halifesi 1143'te elçi gönderdi. Elçi refakatinde; hükümdarlık alametleri olarak dört siyah sancak, kapıda çalınmak üzere davul, boyna takılmak üzere altın

[1026] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 59.; Khoniates, 1995: 17-18.; Kinnamos, 2020: 16. Azîmî şehrin zapt edilme tarihi olarak 18 Nisan 1038'i vermektedir. bk. Azîmî, 2006: 76.
[1027] Niketas'a göre, İmparator İoannes bu şehri Urfa Haçlı Kontu olan II. Joscelin'e bırakmıştır. bk. Khoniates, 1995: 18.
[1028] İoannes Kinnamos'a göre, İmparator esirleri Thomas'ın idaresinde Antakya'ya gönderdi. Ardından imparator Haleb'e ilerlerken aniden düşman saldırısına uğrayan Thomas götürdüğü esirleri kaybetti. bk. Kinnamos, 2020: 17.
[1029] Merçil ve Kanar, 2007: 3.; Demirkent, 2007: 475.
[1030] Köprülü, 1981: 151-152.

bir gerdanlık ve altın bir asa gönderildi. Ancak elçiler ulaştığında hasta olan Emîr Gazi vefat edince, hâkimiyet oğlu Muhammed'e geçti. Bu nedenle elçiler hil'âti ona verdiler.[1031] Elçiler aracılığıyla gerçekleşen bu diplomasi faaliyetinden İslâm dininin siyasi lideri Sultan Sencer'in tâbiîsi olan beylerin hâkimiyet tasdikini nasıl yaptığını öğrenmiş bulunmaktayız.

Sultan Sencer devri, Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki diplomatik münasebetler, Haçlı tehdidi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ara rolü ve Büyük Selçuklu Devleti'nin doğu politikalarına odaklanması gibi etkenler üzerinde şekillenmiştir. Sencer, Bizans ile doğrudan bir diplomasi geliştirmek yerine, özellikle Suriye'deki melikler üzerinden dolaylı bir denge politikası izlemiş, bu da Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki kazanımlarını korumasını sağlamıştır. Dönemin birincil kaynakları taraflar arasındaki bu ilişkilerin diplomasiden ziyade çatışma ve sınırlı etkileşimle tanımlandığını ortaya koymuştur.

4.1.4. Tâbiî Devletler ve Hanedanlıklar

Sultan Sencer, önceki sultanlar devrinde teşekkül eden tâbiî devlet anlayışını bazı değişiklikler yaparak devam ettirmiştir. Bu değişikliklerden ilki devletin batı sınırlarında yer alan başta birinci kategoriden tâbiî devlet olan Türkiye Selçukluları ile ikinci kategoriden tâbiî devletleri ve Kafkasya'daki üçüncü kategoriden tâbiî devletleri kendisi tarafından kurulan Irak Selçuklu Devleti'nin tâbiîiyetine bırakmasıdır ki, bu da bahsi geçen devletleri tâbiînin tâbiîsi durumuna getirmiştir.[1032] İkincisi ise bu dönemde Türk soyundan olan Gurlular ve Hârizmşahlar'ın Büyük Selçuklu Devleti'nin tâbiîsi olmasıdır. Sencer devrinde özellikle devletin doğu sınırlarında yer alan Karahanlılar, Gazneliler, Gurlular ve Hârizmşahlar gibi tâbiî devletler ile çeşitli sebeplerden dolayı diplomatik temas kurulmuştur.

4.1.4.1. Karahanlılar

Sencer'in daha meliklik döneminde devletin doğu sınırlarını korumak için Karahanlılar ile mücadele ettiğini açıklamıştık. Sencer, sultan olduktan sonra da doğu politikasını değiştirmedi, ülkesini dış istilalara karşı koruyabilmek için bölgedeki devletler üzerinde metbû

[1031] Mihail, 1944: 103.

[1032] Birincil kaynaklar Sultan Sencer'in Anadolu'nun idaresinin sorumluluğunu Irak Selçuklu Devletinin kuruluş aşamasında gerçekleştirilen toprak taksimatında yaptığını nakletmektedirler. bk. Gaffârî, 1342: 109-110.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 435-439.; er-Râvendî, 2020: 165-166.; Bundarî 2023: 121-124. Hamdullah Kazvinî Zafer-nâme'sinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sultan Sencer döneminde Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiîiyeti ile ilgili olarak Sultan Mesud'un, Sultan Sancar'a tâbiî olduğunu ve ona her yıl baç ve haraç gönderdiğini, Sencer'in Oğuzlara esir düşmesinin ardından İran'a haracın gelmediğini söylemektedir. bk. Kazvinî, th: 375b. Ancak O. Turan, Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı kuruluşundan itibaren rakip olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin tâbiîiyetlerine dair Kazvinî'nin bu kaydını teyit etmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. bk. Turan, 2018: 220. Büyük Selçuklu hükümdarı Sencer, *Sultanü'l-Â'zam"* (en büyük sultan) unvanını kullanırken, Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Mesud, bastırdığı bakır paralarda *"Sultânü'l-Muazzam"* (büyük sultan) unvanını kullanmaya cesaret edebilmiştir. bk. Köymen, 2019: 118-119. Bu bilgilerden hareketle Türkiye Selçuklu Devleti'nin tam bağımsızlığa sahip olmasını Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonraya tarihlendiğini söyleyebiliriz.

hükümdarlık haklarını korumaya ve hâkimiyetini sürdürmeye çalıştı.[1033] Bu dönemde Selçuklular ile Karahanlılar arasındaki münasebetler, taraflar arasında zaman zaman bazı anlaşmazlıklar meydana gelse de statüye uygun devam etti. Ayrıca bu dönemde Selçuklular ile Karahanlılar arasında siyasi evlilikler gerçekleştirilerek[1034] hanedan bağları güçlendirilip ilişkilerin ılımlı hale gelmesine çalışıldı. Bahsi geçen sebepler iki devletin elçiler vasıtasıyla yoğun biçimde diplomatik ilişkiler geliştirmesini sağladı.

Sultan Sencer'in Horasan Melikliği sırasında Arslan Han ünvanı ile Batı Karahanlı tahtına çıkardığı Muhammed b. Süleyman, Selçuklu tâbiîiyetinde iken felç geçirdi ve bunun üzerine saltanat naibi sıfatı ile oğlu Nasır Han devlet işleri ile alakadar oldu.[1035] Ancak hükümdarın felç geçirmesi üzerine naip tayin ettiği oğlu Nasr Han, Semerkand'daki nüfuzlu Alevi fakihi Eşref Semerkandî ve Semerkand reisinin iş birliğiyle gerçekleştirilen bir suikast neticesinde öldürüldü.[1036] Otoritesine yönelik açık bir başkaldırı olarak değerlendirdiği bu olay karşısında Arslan Han, Türkistan'daki diğer oğlu Ahmed b. Muhammed'den askerî destek talep etti.[1037] Diğer taraftan tâbiî olduğu Sultan Sencer'e bir elçi göndererek onunla diplomatik temas kurup, durumdan haberdar etti ve yardım istedi. Sultan Sencer tâbiînin bu yardım talebine karşı metbû hükümdarlık görevinin gereğini yaparak ordusunu toplayıp Semerkand'a hareket etti.[1038]

Sultan Sencer'in yardımı gelmeden Arslan Han'ın oğlu Ahmed, Semerkand'a ulaştı. İsyana karışanları yakalayarak cezalandırdı ve meseleyi halletti. Olayın bu şekilde çözüldüğünü gören Arslan Han, Sultan Sencer'den yardım istediğine pişman oldu ve hemen bir elçi daha göndererek Sultan'a durumu anlatıp yardıma ihtiyaç kalmadığını, oğlunun ve kendisinin itaat üzerine olduğunu bildirip kendisinden Horasan'a dönmesini rica etti. Bu kadar hazırlık yaparak büyük bir orduyla yola çıkan Sencer düşürüldüğü duruma çok kızsa da öfkesine yenilmeyerek bulunduğu yerde bir müddet konaklamaya karar verdi ve ava çıktı. Bu av sırasında etrafta dolanırken yakalanan tam donanımlı bir grubun sorguları esnasında; bu askerlerin, Arslan Han tarafından kendisini öldürmek üzere gönderildiklerini öğrendi.[1039] Sultan Sencer bu olay üzerine yoluna devam ederek h.524/1130 ilkbaharında Semerkand'ı işgal etti.[1040] Arslan Han

---

[1033] Koca, 2017: 60.
[1034] İnce, 2019: 273.
[1035] Pritsak, 1977: 267.; Köymen, 2017: 159.; Özgüdenli, 2021: 263.; Solmaz, 2021: 80.
[1036] Barthold, 1990: 342.; Hunkan, 2007: 334.; Merçil, 2013: 72.; Köymen, 2017: 159.
[1037] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 522-523.
[1038] Barthold, 1990: 342.; Hunkan, 2007: 334.; Turan, 2008: 239.; Köymen, 2017: 160.; Piyadeoğlu, 2021: 311.; Solmaz, 2021: 85.
[1039] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 522.
[1040] Pritsak, 1977: 267.; Köymen, 2017: 159.; Sevim ve Merçil, 2023: 265. M. A. Köymen, Sultan Sencer'in Semerkand'ı ele geçirmesinin nedeni olarak; her ne kadar Arslan Han'ın bir elçi ile Sultan'dan yardıma ihtiyaç kalmadığını belirterek kendisinden Horasan'a dönmesini rica etmiş olsa da bu durum Sencer tarafından kendi hâkimiyet hakkına bir nevi tecavüz telakki edilmiş ve metbû hükümdar olarak hiçbir neden olmaksızın istediği zaman tâbiî hükümdarın doğrudan doğruya hâkim olduğu ülkelere girmek hakkına, haiz olduğu söylemiştir. Daha sonra yaşanan hadiseler göz önünde bulundurulduğunda Köymen'in yorumunun doğru olduğu kabul edilebilir.

ona karşı koyamayacağını bildiği için bir kaleye sığındı. İlk başlarda bu kaleye hücum eden ve bir kısmının yağmalanmasına müsaade eden Sencer, daha sonra kayınpederi olan Arslan Han'a aman vererek affetti, ancak tahtını elinden alarak onu, Muhammed b. Süleyman'ın kızı ve aynı zamanda kendi eşi olan Türkan Hatun'un yanına Belh'e gönderdi. Arslan Han burada kızının yanındayken Mayıs ya da Haziran 1132'de vefat etti.[1041]

Sultan Sencer Semerkand'da bir süre kaldı. Bu süre zarfında Batı Karahanlı devletini bizzat idare etti. Bu devleti Büyük Selçuklu Devleti'nin genel politikasına uygun bir şekilde yeniden tanzim ederek, Karahanlıların bütün silah ve hazinelerine de el koydu.[1042] Ardından bir süre daha burada kaldıktan sonra idareyi güvendiği adamlarından olan Emîr Hasan Tekin adıyla ünlü Kılıç Tamgaç'a teslim etti ve Horasan'a döndü.[1043] Bundan sonraki süreçte Hasan Tekin, Sultan Sencer'e bağlı kalsa da ömrü uzun olmadı ve kısa süre sonra vefat etti. Sencer daha sonra kız kardeşinin oğlu yani yeğeni Mahmud b. Muhammed Han'ı Semerkand'a hükümdar tayin etti.[1044]

Sultan Sencer devrinde taraflar arasında gerçekleşen ikinci diplomatik temas Karahıtayların doğudan batıya doğru ilerlemesine mâni olmak isteyen Karahanlı hükümdarı Mahmud b. Muhammed'in, Karahıtaylarla Hocend yakınlarında h.Ramazan 531/Mayıs-Haziran 1137'de gerçekleşen savaşta yenilmesi ve bölge halkının zor durumda kalması sonrasında, Karahıtaylara karşı metbû Sencer'den yardım istemesi sonrası oldu. Sultan da kalabalık bir orduyla onun yanına gitti. Bu durumu fırsat bilen Mahmud, kendisine devletinin içinde bir tehdit olarak gördüğü Karlukları, Sencer'e şikâyet etti bunun üzerine bu kez Karluklar, Sultan Sencer'e bir elçi göndererek diplomatik temas kurdular ve kendisine 50.000 koyun, 15.000 deve ve 5.000 at vereceklerini bildirdiler. Ancak Sencer bu teklifi geri çevirerek Karlukları bulundukları yerden kovdu.[1045] Buradan ayrılan Karluklar, Karahıtaylara sığındılar ve onları hem Selçuklulara hem de Karahanlılara karşı kışkırttılar. Bunun sonucunda Karahıtaylar ile Büyük Selçuklu Devleti Katvân savaşında karşı karşıya geldi.[1046]

Sultan Sencer devrinde Selçuklu-Karahanlı ilişkilerinin gelişmesi için yapılan uygulamalardan biri de daha önceki dönemlerde olduğu gibi evlilik yoluyla akrabalık kurulması ve bu sayede iki taraf arasındaki münasebetlerin daha da kuvvetlendirilmesiydi. Bu amaç doğrultusunda Sencer, Batı Karahanlılardan Arslan Han Muhammed b. Süleyman'ın kızı

[1041] el-Hüseynî, 1943: 64.; Fazlullâh, 2010: 168.; Mîrhând 2018: 181.
[1042] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 523.
[1043] Pritsak, 1977: 267.; Köymen, 2017: 162.; Solmaz, 2021: 86-87.
[1044] Öngül, 2016: 241.; Piyadeoğlu, 2021: 312.; Sevim ve Merçil, 2023: 265.
[1045] Barthold, 1990: 345.; Turan, 2008: 240.; Öngül, 2016: 248.; Köymen, 2017: 327-328.; Koca, 2017: 63.; Özgüdenli, 2021: 271.
[1046] Katvân Savaşı öncesinde ve sonrasında gerçekleşen diplomatik faaliyetlerin detayları *Karahıtaylar ile Diplomatik İlişkiler* başlığında ele alınmıştır.

Türkan Hatun ile evlendi. Evliliğin tarihine ilişkin kaynaklarda kesin bir kayda rastlanmamaktadır.[1047] Bununla birlikte, dönemin siyasi konjonktürü ve Batı Karahanlıların Selçuklu Devleti'ne tâbiî statüsü dikkate alındığında; bu evliliğin, iki hanedan arasında tesis edilen diğer evliliklerden ayrıştığı görülmektedir. Çünkü taraflar arasında gerçekleşen diğer evlilik hadiselerinde Karahanlılar, Selçuklulara tâbiî bir devlet olmayıp bağımsız hareket eden siyasi bir teşekküldü.

Sultan Sencer dönemi, Büyük Selçuklu Devleti ile Karahanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler, genel olarak Horasan ve Mâverâünnehir'deki stratejik çıkarlar ve Karahıtay tehdidi gibi unsurların etkisiyle şekillenmiştir. Sencer, Karahanlılarla hem diplomasiyi sürdürmüş hem de yeri geldiğinde askerî seferler ile Batı Karahanlıların Selçuklulara bağlılığını devam ettirmiştir. Ayrıca bu dönemde taraflar arasındaki ilişkilerin Selçuklu üstünlüğüne dayalı bir denge içinde geliştiğini söyleyebiliriz.

4.1.4.2. Gazneliler

Sultan Sencer daha meliklik devrinde Gazneliler'i Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiî kıldı ve Gazneli tahtına da Behramşah'ı çıkardı.[1048] Sencer'in sultanlığı döneminde de iki taraf arasındaki ilişkiler uzun süre boyunca tâbiîlik-metbûluk kurallarına uygun olarak devam etti. Sencer, doğudan gelebilecek tehditlere karşı bir denge kurmak ve otoritesini pekiştirmek için Selçuklunun doğu hudutlarında stratejik bir yer olan Horasan'a yakın bir konumda yer alan Gaznelilerle diplomatik ilişkileri sürdürdü. Gazneliler ise Selçuklunun üstünlüğünü kabul ederek bu bölgedeki kendi üzerlerindeki baskıyı hafifletmeye çalıştı.[1049]

İki devlet arasındaki ilişkiler Gazneli hükümdarı Behramşah'ın halka kötü davranması ve Büyük Selçuklu Devleti'ne ödediği vergiyi h.529/1135 yılında göndermemesi üzerine bozuldu.[1050] Söz konusu durum neticesinde Sencer kendisine tâbiî bir sultan olan Behramşah'a yönelik askerî bir harekât başlattı ve Behramşah'ı tekrar egemenliği altına sokmak veya iktidardan uzaklaştırmak gayesiyle fiiliyata geçti. Sultan Sencer bu amaç doğrultusunda

---

[1047] Akyol, 2013: 69. Bu nikâhın tarihini tam olarak bilemesek de Sultan Sencer'in 1130'daki Mâverâünnehir seferinde Karahanlı hükümdarı Arslan b. Muhammed'i görevinden alarak onu kendisinin eşi ve Muhammed b. Süleyman'ın da kızı olan Türkan Hatun'un yanına Belh'e göndermesinden dolayı en azından bu tarihten önce evlendiklerini söyleyebiliriz.

[1048] Piyadeoğlu, 2021: 312.; Özgüdenli, 2021: 265.; Köymen, 2023: 85-86.

[1049] Bosworth, 1996: 165.

[1050] el-Hüseynî, 1943: 64.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 35-37.; Bundarî, 2023: 237. Behramşah'ın ödemekle yükümlü olduğu vergiyi göndermemesinin nedeni bu tarihlerde Sultan Sencer'in yukarıda da anlatıldığı üzere devletin batı topraklarındaki işlerle meşgul olması ve yine Behramşah'ın Gazne'nin uzaklığı sebebiyle Sencer'in kendi topraklarına sefer yapamayacağını düşünmesidir. bk. Ahmed b. Mahmud, 2011: 201. Selçuklu Devletine tâbiî olan bir hükümdarın tebaasına kötü davranması metbû hükümdarın o devletin içişlerine müdahalesi için yeterli bir nedendir. Burada Behramşah'ın halkına yaptığı zulmün nasıl olduğu kaynaklarda geçmese de (belki de bahsi geçen zulüm hadisesi hiç yaşanmadı) metbû hükümdar Sencer, tâbiî devlet içinde zalim bir idarenin bulunduğuna kanaat getirdikten sonra sefere çıkmayı gerekli görmüştür.

h.Zilkade 529/Ağustos-Eylül 1135'te ordusuyla Gazne'ye doğru sefere çıktı.[1051] Selçuklu ordusu Büst şehrine geldiğinde şiddetli kış şartları nedeni ile oldukça zor koşullarla karşı karşıya kaldı. Erzak ve yem bulmakta güçlük çekildi.[1052] Askerler bu durumdan rahatsızlıklarını Sultan Sencer'e şikâyet etmişse de Sencer seferden vazgeçmeyerek bütün bu olumsuzluklara rağmen Gaznelilerin başkenti olan Gazne civarına kadar geldi. Sultan Sencer'in Gazne'ye yaklaştığını öğrenen Behramşah, Selçuklulara gönderdiği elçiler aracılığıyla diplomatik temas kurarak affedilmesini talep etti. Bunun üzerine Sultan Sencer, ona Rey şehrinin iktasına da sahip olan en büyük emîrlerinden hâdım el-Mukarreb Cevher'i mektubunu ulaştırması için elçi olarak gönderdi. Sultan Sencer, kaleme aldığı namede; Behramşah'ın huzura gelip bağlılık bildirmesi şartıyla kendisine aman verileceğini taahhüt etti. Behramşah, elçi vasıtasıyla Sultan'ın şartlarını; itaat, haraç ödeme ve bizzat hizmette bulunma hususlarını kabul ettiğini bildirdi. Buna ek olarak, Sultan'ın takdir edeceği hükümlere boyun eğmeye hazır olduğunu ifade eti.[1053]

El-Mukarreb Cevher, Behramşah ile Sultan Sencer'in yanına gitmek için yola çıktı. Yolda iken Cevher durumu bildirmek ve olanları Sencer'e anlatmak için önceden gitti ve Behramşah'ın yolda itaat arz etmek için geldiğini bildirdi. Sultan ise durumdan memnun oldu ve Behramşah'ın bir daha böyle bir isyan hareketine girişmesine mâni olmak ve gözdağı vermek için şatafatlı bir askerî karşılama merasimi hazırlattı.[1054] Ertesi gün Sultan Sencer, bir merasim alayıyla Behramşah'ı karşılamaya gitti. Sencer'in kalabalık maiyetini görünce korkuya kapılan Behramşah geri çekildi. Cevher'in ikazlarına ve bu tutumun isabetsiz olduğu yönündeki telkinlerine rağmen geri dönmeyen Behramşah, firar yolunu seçti. Sencer'in kendisini yakalayacağı ve ülkesini ilhak edeceği korkusuyla Gazne'de de barınamayan Behramşah, Hindistan cihetine kaçtı.[1055] Bunun üzerine Gazne üzerine yürüyen Sencer şehri ele geçirdi, mevcut malları müsadere etti ve vergileri topladı.[1056] Sultan Sencer, elde ettiği başarının ardından diplomasi kurumunu kullanarak Behramşah'a, Gaznelilerin payitahtı olan Gazne'den bir mektup gönderip onu kınadı. Sultan mektubunda, ona hiçbir kötülük yapmayacağını, iyilikleri inkâr eden ve iyiliğe kötülükle cevap verecek bir insan olmadığını, onun ülkesinde kötü bir niyeti bulunmadığını, maksadının yalnızca kendisine ders vermek olduğunu söyledi.[1057] Behramşah ise bu mektuba verdiği cevapta, Sencer'den tekrar özür dileyerek suçsuz

[1051] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 35-37.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 202.; Bundarî, 2023: 237.
[1052] el-Hüseynî, 1943: 64-65.; Bundarî, 2023: 237.
[1053] Koca, 2017: 61.; Köymen, 2019: 136-137.; Piyadeoğlu, 2021: 313.; Özgüdenli, 2021: 266.
[1054] Solmaz, 2021: 92.
[1055] el-Hüseynî, 1943: 65.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 35-37.; Bundarî, 2023: 237.
[1056] Agacanov, 2006: 265.; Köymen, 2017: 309.; Piyadeoğlu, 2021: 313.; Sevim ve Merçil, 2023: 271.
[1057] en-Nuveyrî, 1985: 384.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 36.; Bundarî, 2023: 237.

olduğunu, ondan korktuğu için huzuruna gelemediğini, sultandan korkan birinin ayıplanmaması gerektiğini söyledi ve yeniden Gazne şehrini idare etmek için yardım istedi.[1058] Böylece Behramşah'ın samimiyetine kâni olan Sencer, bu ülkeyi ona iade etti Horasan'a geri dönmek üzere Gazne'den ayrıldı[1059] ve h.Safer 530/Kasım-Aralık 1135'te Belh'e vardı. Gazne hükümdarlığı yeniden Behramşah'a verildi ve o da sultan olarak Gazne'ye geri döndü.[1060]

Sultan Sencer'in Gazne seferi yaklaşık bir yıl sürdü. Seferin sonunda Sultan Sencer ile Behramşah uzlaştı. Ancak taraflar arasındaki uzlaşma şartları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte tâbiîlik statüsünde bir değişiklik yapılmadı. Sultan Sencer'in Karahanlıların ardından doğuya yaptığı bu ikinci seferde de dikkati çeken ilk nokta her ikisinde de seferi gerektiren nedenlerin kifayetsizliğidir. Ancak Sultan Sencer, metbû hükümdar olarak hâkimiyetini ilgilendiren hususlarda titiz hareket ettiğini, sebepler her ne kadar kifayetsiz olsa da yaptığı seferler ile göstermiştir.[1061]

Sultan Sencer, Gazneliler üzerine yaptığı bu seferde öncelikle diplomasiyi etkin olarak kullandıysa da bundan istediği sonucu alamadı ve askerî harekâta başvurarak Gazne şehrini zapt etti. Ancak bir önceki doğu seferinde Karahanlılara uyguladığı politikadan vazgeçti[1062] ve Behramşah'ı tahtan indirmeyerek yerinde kalmasına müsaade etti.[1063] Gazne seferi neticesinde Sultan Sencer, Gaznelileri bir kez daha itaat altına alarak tâbiîiyetin devamını sağladı. Behramşah ise bu tarihten vefatına kadar Selçuklu Devleti'ne itaatten hiç ayrılmadı.

Sultan Sencer dönemi, Büyük Selçuklu Devleti ile Gazneli Devleti arasındaki diplomatik faaliyetler değerlendirildiğinde, ilişkilerin Horasan'daki stratejik çıkarlar ve Hârizmşahlar ile Karahıtaylar gibi ortak tehditler gibi unsurların etkisiyle şekillendiğini söyleyebiliriz. Sencer, Gaznelilerin tâbiîlik şartlarını yerine getirmemesi nedeniyle metbû hükümdarlık haklarını korumak için harekete geçmiş ve öncelikle sorunu diplomasi ile

---

[1058] Agacanov, 2006: 265.; Köymen, 2019: 133.; Özgüdenli, 2021: 266.
[1059] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 37.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 202.
[1060] el-Hüseynî, 1943: 65.; Bundarî, 2023: 237. Şair Mu'izzî'nin, Gazne seferi sırasında ve ardından gelen zafer hakkında üç kasidesi bulunmaktadır. Şair, kasidelerin ikisinde savaşı, detaylı bir biçimde anlatmış, bk. Mu'izzî, 2006: 182-185, 188-189. fakat üçüncü kasidede Gazne'nin fethi ile Save zaferini birlikte ele almıştır. Şair, zaferin ardından Sultan Sencer'in, babasından ve dedesinden daha üstün olduğu yönünde ibareler kullanmıştır. bk. Mu'izzî, 2006: 70-71.
[1061] Köymen, 2019: 134.
[1062] Sultan Sencer yukarıda da anlatıldığı üzere 1130'da Karahanlılar üzerine yaptığı sefer sonucunda hükümdar Arslan Han Muhammed b. Süleyman'ı tahtan indirerek cezalandırmış ve onun yerine Emîr Hasan Tekin'i sultan ilan etmişti.
[1063] Devrin hâkimiyet telakkisine göre, Behramşah'ın cezalandırılması gerekmekteydi. Ancak Sencer bu yola başvurmadı. Bu konuyla ilgili olarak M. A. Köymen iki nokta üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilki, bu sefer sırasında halife-sultanlar mücadelesinin en şiddetli safhasına girdiğini ve bu mücadelenin 16 Ağustos 1136'da Halife Râşid Billâh'ın azledilmesiyle neticelendiğini söylemekle birlikte Sultan'ın batı hadiselerine bu sırada fiilen iştirak etmek istediğine dair herhangi bir bilgi olmadığını belirtmektedir. İkincisi ise, Horasan'a döner dönmez Hârizmşah Atsız'a karşı bir sefere çıkacak olan Sencer'in eski hükümdarı arkasında bırakarak oluşabilecek olası bir tehlikenin önüne geçmek istemesi olabileceğini ifade etmektedir. bk. Köymen, 2017: 310-311.

çözmeye çalışmıştır. Netice itibariyle Horasan'da istikrar sağlanmış, Gaznelilerin tâbiîlik durumu devam ettirilmiştir.

4.1.4.3. Gurlular

Sencer, daha meliklik döneminde Büyük Selçuklu Devleti hükümdarları tarafından kendi hâkimiyetine bırakılmış olan Horasan'ı kuzeyden başlayarak doğuya ve güneye doğru yarım daire şeklinde çeviren bölgelerde, Hârizmde, Mâverâünnehir'de ve Gazne'de kurulmuş olan Türk devletlerini, sıra ile hâkimiyetine almak suretiyle, devletin doğusunu, bu devletler ile bunların ötesinden gelebilecek tehlikelere karşı emniyet altına almıştı.[1064] Gurlular[1065] bu dönemde Gazneli Devleti'ne tâbiî olarak yaşamaktaydı. Sencer'in Horasan melikliği sırasında Gaznelileri tâbiîiyet altına almasıyla birlikte bu devlette Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci dereceden tâbiîsi durumuna geldi.[1066] Selçuklular ile Gurlular arasındaki münasebetler ilk olarak Gur lideri Melik İzzeddin Hüseyin (1100-1146) devrinde başladı. İzzeddin Hüseyin ülkesini idare ederken çağdaşı hükümdarlara karşı diplomasiyi de kullanarak barışçıl bir politika takip etti. Bu doğrultuda Sencer'e tâbiîiyetinin gereği olarak her yıl zırh, çelik miğferler, savaş teçhizatları ile Gur cinsi köpekler gönderdi.[1067] Sadık bir tâbiî olarak uzun bir süre kalan Gurlular, Sencer'in sultan olmasından kısa bir zaman sonra h.515/1121'de Selçuklu hâkimiyetine karşı isyan[1068] etse de Sencer'in gönderdiği Tâc Ferruhşâh, Feleküddin Alî ve Cemâleddin Muhammed Yahyâ isimli kumandanlar tarafından tekrar itaat altına alındılar.[1069]

Sultan Sencer devrinde Selçuklu-Gurlu ilişkileri devam etti. Taraflar arasındaki mücadelelerinin en yoğun yaşandığı şehir ise Herat'tı. Sencer'in hükümdarlığının ilk

---

[1064] Sencer'in meliklik devrinde Horasan'daki faaliyetlerin teferruatı için bk. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Çerçevesi İçerisinde Sancar'ın Meliklik Devri.*

[1065] Gur bölgesinin coğrafi sınırlarını; Herat'ın doğu ve güneydoğusunda uzanan Orta Afganistan'ın dağlık arazisi, Garcistan'ın güneyi, Cüzcân havalisi ile Ferahrûd, Herîrûd ve Murgab nehir havzaları teşkil etmektedir. Bölgeye Gur veya Guristan, bezende Mendîş isimleri verilmektedir. bk. Ebü'l Fidâ, 2017: 361. Bu bölgede yaşayanlar ise bölgeye atfen Gurlular ya da Gurîler olarak isimlendirilmişlerdir. bk. Dames, 1978: 826-830.; Sıddıqui, 1996: 207-211. Türk ya da İran asıllı oldukları söylenen bk. Köymen, 2019: 135.; Alptekin, 1992: 179. Gurlular putperest bir kavim iken, XI. yüzyılda bölgedeki diğer devletler gibi İslâmiyeti kabul etmişler ve XII. yüzyılın ortalarından itibaren devletler arası siyasi ilişkilerde rol almaya başlamışlardır. bk. Köymen, 2019: 135.; Saraç, 2019: 15. Ekler kısmında Gurluların yaşadığı bölgeyi gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 15) (Sıddıqui, 1996).

[1066] Köymen, 2019: 135.

[1067] Solmaz, 2021: 115.; Saraç, 2022: 59.

[1068] Gurluların bu isyanı doğuda Sultan Sencer'e karşı gerçekleştirilen ilk isyan olması hasebiyle önemlidir. bk. Zerkaya, 2021: 98.

[1069] el-Cûzcânî, 2022: 135-136. Bahsi geçen isyan hareketinin dönemin kaynaklarının çoğunda yer almaması bu bilgiye şüpheyle yaklaşılması gerektiğini ortaya koysa da yaşanan isyanın Sencer'in hükümdarlığının başlarında gerçekleşmesinden dolayı kaynaklarca göz ardı edilmiş olabileceği de söylenebilir. Ayrıca sefere Sencer'in katılmaması Selçuklu kaynaklarının bu olayı göz önünde bulundurmamalarına neden olmuş olabilir. Önemli kaynaklardan Kazvinî'nin nakline göre; 1121 yılında Sultan Sencer'in annesi vefat etmiş ve onun mateminden yararlanmak isteyen bazı emîrler devlet meselelerine müdahil olmaya başlamışlardır. Durumun ciddiyetini anlayan Sencer ise bu meselenin halli ile ilgilenmiş bu doğrultuda emîrlerin bazılarını da öldürtmüştür. bk. Kazvinî, 2018: 359. İşte devletin içinde bulunduğu bu kaotik ortam Gur seferinin kaynaklarca göz ardı edilmesinin başka bir nedeni olarak gösterilebilir.

yıllarından itibaren Selçuklulara tâbiî durumunda olan Gurlular, h.536/1141'de gerçekleşen Katvân Savaşı'nın Selçuklular adına büyük bir hezimetle neticelenmesi ve Sultan Sencer'in bölgedeki hâkimiyetinin sarsılmasından istifade ederek Herat'a kadar ilerlediler. Yaşananların akabinde Herat'ı alıp Belh önlerine kadar gelen Gurluları durdurmakla vazifelendirilen Selçuklu kumandanı İmâdeddin Kamac, onlar karşısında mağlup oldu ve bunun sonucunda Herat, Gûrluların elinde kaldı.[1070] Bu galibiyetin ardından siyasi nüfuzunu artıran Alâeddin Hüseyin, Selçuklulara karşı tâbiîiyetinin bir göstergesi olan yıllık vergi ödemelerini de durdurdu.[1071]

Sultan Sencer, bu hadiseler üzerine Gurlu tehdidine karşı diplomatik yollara başvurarak Selçuklu Devleti'nin tâbiîsi olan Sîstan Meliki Tâceddin Ebü'l-Fazl Nasr'a h.542/1147'de bir elçi ile ferman gönderdi. Metbû devlet ile tâbiî devletler arasındaki münasebetlerin şekli hakkında fikir veren bu fermandan anlaşıldığı üzere Selçuklular ile Gurlular arasında bazı savaşlar olmuş ve bu savaşlardan Selçuklular mağlup ayrılmışlardır. Devrin diplomasi anlayışını yansıtması ve muhteviyatının öneminden dolayı fermanın tamamını ele almak gerekmektedir. Fermanın başı Sultan Sencer'in kendisine verdiği ünvanlar[1072] ile başlamaktadır. Metin kısmının girişinde Sîstan Meliki Tâceddin'e iltifatlar edilmektedir.[1073]

Sultan Sencer fermanda öncelikle Sîstan melikini daima kardeş makamında tuttuğunu ifade etmektedir. Bu durum, Tâceddin'in makamının yüksekliğini göstermektedir. Onun, mühim saltanat ve devlet işlerinde Büyük Selçuklu Devleti'ne yaptığı hizmetlerin unutulmadığı belirtilerek Sultan'ın kendisi hakkındaki teveccühünün arttığı vurgulanmaktadır. Tâceddin'in, Sultan Sencer'in sancağının hareket ettiği her mühim işte bulunduğu, bunu kendisine fariza bildiği ve bütün kudretiyle kahramanlığını, sebatını gösterdiği belirtilmektedir. Her ne kadar onun vaktiyle Selçuklulara yaptığı hizmetler teker teker Sultan'ın hatırında olup, bunu her fırsatta zikretmekte ise de Emîr-i Horasan Kutluğ Arslan Tekin Sungur Bey,[1074] huzuruna

---

[1070] Öngül, 2016: 252-253.; Köymen, 2017: 353.; Saraç, 2022: 60.; Sevim ve Merçil, 2023: 280. Katvân Savaşı şairlerin kaidelerine de konu olmuştur. Örneğin Enverî'nin;

> *"Dünya şahının karşısında Kayser, Fağfur (Çin imparatoru), Han ve Tekin, hatta akıl bile boyun eğmektedirler.*
> *Sultanı tebrik etmeğe fazla gerek yoktur. Çünkü hasım (Gur şahı) Çin Fağfur'u, ülkesi de (Gur) Çin değil.*
> *Gerçi hasmın ordusunun bağırış ve çağırışından dağın zirvesi inilti sesiyle doludur.*
> *Savaşçılarının kılıcı sayesinde, taşlar onun savaşçılarının kanına karışmıştır."*

dizeleri Katvân Savaşı ile alakalıdır. bk. Enverî, 1993: 86.

[1071] el-Yezdî, 2020: 107.

[1072] Sencer'in fermanda yazdığı unvanlar şu şekildedir: Doğunun ve batının en büyük sultanı, ikinci İskender Sancar b. Melikşah.

[1073] Sîstan Meliki Tâceddin'e yapılan iltifatların bir kısmı şu şekildedir: Melik-i ecell, evhad, kebîr, müeyyed , mansûr, muzaffer, alim, adil, birader, Tâceddin, Bahâü'l-İslâm ve'l-müslimîn...

[1074] Bu Selçuklu kumandanının, Sultan Sencer'in huzuruna Gurlulara karşı savaşarak mağlup olan İmâdü'd-dîn Kamac'ın yanından mı, yoksa bu fermanın muhatabı olan Sîstan Meliki Tâceddin'in yanından mı geldiğinin pek iyi anlaşılmadığını aktaran M. A. Köymen'e göre, bu kumandan, Kamac'ın yanından gelmiştir. bk. Köymen, 2017: 355, dpn. 1.

gelerek Tâceddin'in iyi hizmetlerini ve meziyetlerini anlatınca Tâceddin'in, Sencer'in kalbindeki yerinin yüz misli arttığı aktarılmaktadır. Nitekim Tâceddin'in güvendiği bir adamını bu kumandanın[1075] nezdine göndererek, ona şefkat, dostluk, birlik ve beraberlik ifadeleriyle dolu bir mektup takdim ettiğini ve Emîr-i Horasan İmâdü'd-dîn'in; Tanrı'nın takdiri, kötü niyet sahibinin tâbiîye ve teşvikiyle Gur'da uğradığı nazar değmesi (çeşm-i zahm) yani mağlubiyet sebebiyle ne kadar müteessir olduğunu ifade ettiğini ve bu mağlubiyetin telafisi için bizzat yardımına geleceğini söylediğini, elinde bulunan bütün olanakları kullanarak bir ordu oluşturacağını ve bu işi muvaffakiyetle sona erdirmek için iyi niyetle çalışacağını Sungur, Sultan'a ifade etmiştir. Sencer, Tâceddin'in bu hareketini son derece beğenmiştir. İki biraderin birbirlerine karşı dostluk ve beraberliğinin iktiza ettiği şekilde Tâceddin'i övmüştür. İmâdü'd-dîn'in Kamac'ın Herat'a doğru harekete geçmesi nedeniyle, Tâceddin'in, gereksiz yere telaşlandığını bildirmiştir. Hiçbir vakit ve hiçbir halde birader Tâceddin'i herhangi bir şekilde üzecek bir hareket olmamasına Sultan Sencer dikkat etmektedir. Sencer'in onun hakkındaki teveccühünün her zaman ne derecede büyük olduğu bilindiğinden hiçbir uygunsuz hâlin kendisinde yer etmeyeceği Sultan tarafından bilinmektedir.[1076]

Sultan'ın Herat ve Gur taraflarına ordu sevk etmek niyeti olduğu için, yardım temin etmek amacıyla Selçuklu kumandanlarından Alp İnanç, Tâceddin'in nezdine gönderildi. Diğer taraftan, yine aynı gayeyle İmâdü'd-dîn Kamac da Nasîrü'd-dîn Yusuf isimli başka bir kumandanı yine Tâceddin nezdine gönderdi. Sencer'in isteği, onun fermanda emredilenleri yerine getirmesidir. Fermanda yazılanlardan başka, bu iki mümessil de şifahen Tâceddin'e izahat verecekler ve yapılacak sefere onun iştirak etmesinin gerekliliğini aktaracaklardı.[1077] Netice itibarıyla Sultan Sencer, gönderdiği fermanla Sîstan Meliki'ne tam teçhizatlı bir ordu ile harekete geçmesini ve İmâdü'd-dîn Kamac ile birleşerek Gurlular meselesini bertaraf etmesini emretti. Ancak h.529/1135 tarihinde Gaznelilerle yapılan savaşta fillere karşı gösterdiği cesaretle bilinen ve h.536/1141 Katvân Savaşı'nda bizzat ordu merkezini komuta eden Sîstan Meliki Tâceddin'in, bu emre riayet etmediği ve sefere iştirak etmekten kaçındığı anlaşılmaktadır.[1078]

Bu ferman, çeşitli bakımlardan oldukça önemlidir. Ferman sayesinde, hem Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli hadiseler karşısında uyguladıkları diplomatik faaliyetleri

---

[1075] Metinde Tâceddin'in mektup gönderdiği kişi, sadece *birader-i a'azz Emîr-i Horasan* şeklinde ifade edilmektedir. Hem Sencer nezdine gelen Sungur Bey hem de İmâdü'd-dîn Kamac *Emîr-i Horasan* unvanını taşımaktadır. Burada bahsi geçen kumandan, Gurlulara karşı yapılan savaşta mağlup olan İmâdü'd-dîn'in Kamac'dır. bk. Köymen, 2017: 355, dpn. 2.

[1076] Köymen, 2017: 354-356.

[1077] Köymen, 2017: 357-358.

[1078] Köymen, 2017: 359.; Zerkaya, 2021: 121.; Saraç, 2022: 60.

anlayabiliriz hem de devlet teşkilatının nasıl işlediği ve lüzum hasıl olunca metbû hükümdarın tâbiî hükümdardan nasıl yardım istediği hakkında fikir edinebiliriz. Fermanın neticelerini çalışmamız kapsamında ele aldığımızda ise Sultan Sencer'in fermanının muhatabı ve tâbiî olan Sîstan Meliki Tâceddin'in emirleri yerine getirmediği ve sefere iştirak etmediğinden hareketle gerçekleşen diplomatik faaliyetin başarısız olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum Katvân mağlubiyetinden sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumu göstermesi bakımından önemlidir.

Kendine güveni iyice artan Alâeddin Hüseyin bu kez de Gazneliler üzerine sefere çıktı. Gazne'yi zapt ederek halkın büyük çoğunluğunu kılıçtan geçirdi. Hatta bazı Gazne sultanlarının kemiklerini mezarlarından çıkarıp yaktırdı. Bu sırada şehirde yağma ve katliam yapıldı.[1079] Öte yandan Gazne'yi ele geçirerek yedi gün yedi gece süren bir yangınla tahrip eden Alâeddin, bu yıkıcı eylemi nedeniyle kaynaklarda Cihânsûz[1080] olarak zikredildi. [1081] Ancak Sultan Sencer'in batı yönünden gelen tazyiki karşısında Gazne'yi elinde tutması mümkün olmadı. Bölgeden çekilerek Gur'a dönen Alâeddin, dönüş güzergâhı üzerinde bulunan Gaznelilerin önemli merkezlerinden Büst şehrini de viraneye çevirdi.[1082] Ayrıca Alâeddin Hüseyin, yıllık vergiyi göndermedi, tâbiîlik şartı olan Sultan Sencer'i yılda bir kez ziyaret etmeyerek bağımsızlığını ilan etti[1083] ve hatta başının üzerinde Selçuklu hükümdarları gibi çetr taşıttı.[1084] Ayrıca diplomatik yolları da kullanarak Herat ikta sahibi ve sultanın Emîr-i Hâcibi olan Ali Çetrî'yle Sultan Sencer'e karşı bir anlaşma yaptı.[1085]

Gurluların giderek artan siyasi nüfuzu ve Büyük Selçuklu Devleti aleyhine sergiledikleri hasmane tutum, Sultan Sencer'i Herat ve Gur bölgesine yönelik askerî bir harekât düzenlemeye mecbur bıraktı. Söz konusu sefer hazırlıkları kapsamında Sîstan Meliki Tâceddin Ebü'l-Fazl Nasr'a yeniden elçiler gönderen Sultan, Melik'in büyük bir orduyla kendisine iltihak etmesini

---

[1079] Öngül, 2016: 253.; Köymen, 2017: 370-372.; Piyadeoğlu, 2021: 331.; Solmaz, 2021: 116-117.
[1080] Dünyayı yakan.
[1081] el-Cûzcânî, 1343: 353. Alâeddin yaptıklarının ardından kendi kendisini metheden şiirler söylemiş ve bunları bestelettirerek okutmuştur. Bahsi geçen şiirler, bu fetih sebebiyle içinde bulunduğu haleti ruhiyeyi göstermesi bakımından kıymetlidir. Bununla birlikte, bu şiirin ilk mısrası ve meali şu şekildedir. *"Cihân dâned ki men şâh-ı cihânem. Çirâğ-ı dûde-i Abbâsiyânem". "Cihanın şahı ve Abbâs hanedanının ışığı olduğumu cihan bilir"* devamı için bk. Nizâmî-i Arûzî, 1331: 157-158.
[1082] Sevim ve Merçil, 2023: 280.
[1083] Merçil, 2013: 74.; Köymen, 2017: 375.; Bayındır, 2017: 123.; Piyadeoğlu, 2021: 331.; Solmaz, 2021: 117.
[1084] Çetr taşıtmak hükümdarlık alametlerinden biridir. Alâeddin Hüseyin, çetr taşıtmaya başlayarak tâbiîlikten çıktığını ve bağımsız bir hükümdar olduğunu göstermek istemiştir. bk. Merçil, 2007: 104.
[1085] er-Râvendî, 2020: 172.; el-Yezdî, 2020: 107.

talep etti.[1086] Nihayet iki ordu, h.17 Rabiulevvel 547/24 Haziran 1152'de[1087] Herat yakınında Nâb denilen yerde karşılaştı.[1088] Bu savaşta Sultan Sencer, büyük bir zafer elde ederek Alâeddin'i ve Ali Çetrî'yi esir aldı. Sencer, itaatsizlikte bulunan Ali Çetrî'nin "*bayrağının altında iki parçaya ayrılmasını"*[1089] emretti. Daha sonra, Alâeddin'i huzuruna getirtip ona, "*Eğer sen galip gelseydin bana ne yapardın?"* dedi. Alâeddin, gümüş zincir çıkardı ve *"işte bununla seni bağlar ve Fîruzkuh'a gönderirdim"* [1090] diye cevap verdi. Sultan Sencer de bu duruma mukabil, Alâeddin Hüseyin'in aynı şekilde zincire vurulmasını emretti ve esir hükümdar, başkent Merv'e sevk edildi.[1091]

İki devlet arasındaki tüm olumsuzluklara, düşmanlığa ve yaşanan savaşlara rağmen Alâeddin Hüseyin mevkuf bulunduğu süre zarfında Sultan Sencer'in teveccühünü kazanmayı başardı. Kaynaklar bunda Alâeddin'in şiire olan merakının da etkili olduğunu nakletmektedir. Tutsak Gur hükümdarı zekâsı ile bilinen biriydi. Dolayısıyla Sultan Sencer de bunu çok iyi bilmekteydi. Esir düşmesini müteakip Sultan Sencer tarafından huzura kabul edilen ve kıymetli mücevherlerle taltif edilen Alâeddin, bu ihsana karşılık olarak şu rubaiyi kaleme alıp Sultan'a:

"Her ne kadar kesin olarak öldürülecek biri olsam da
Şâh beni yakaladı, fakat öldürmedi, düşman saffında olsam da
Sonra ona inciyle tepsi sundum,
Benim bağışladıklarım için, o da beni bağışladı; öyleyken böyle yaptı."[1092] şeklinde bir şiir yazarak Sencer'in yüce kişiliğini övmekten kendini alamadı.

Bundan sonra Sultan Sencer ile Alâeddin arasında büyük bir bağ oluştu ve Alâeddin, bizzat Sencer tarafından has nedimler[1093] zümresine dâhil edildi. İkili arasındaki muhabbetin derinleştiği bir işret meclisinde Alâeddin Hüseyin, Sultan'ın ayağının altındaki beni görünce öptü ve bu konuda iki beyit söyledi:

"Ey Sultan Sencer, senin sarayının kapısının tozu benim tacımdır.
Senin bendelik halkan benim ziynetimdir;
Tabanının ben'ine bûse kondurduğum zaman,

[1086] Sultan Sencer, daha önce de Gurlular'a karşı kumandanlarından Kamac'la birlikte sefere çıkması için Sîstan Meliki Tâceddin'e bir ferman yazıp elçi göndermişti. Ancak Tâceddin bu sefere katılmamıştı. Sencer, Oğuz isyanı arifesinde içinde bulunduğu siyasi şartların nazikliği sebebiyle bu sefer içinde bir kez daha Sîstan Meliki Tâceddin'e elçi gönderip büyük bir orduyla yardıma gelmesini istemiştir. Tâceddin, bu kez Gur seferine katılmıştır. bk. Köymen, 2017: 376-377.
[1087] Nizâmî-i Arûzî, 1331: 159.
[1088] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 144.; el-Cûzcânî, 2022: 58.
[1089] Mîrhând, 2018: 188.
[1090] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 144.
[1091] Fazlullâh, 2010: 120-121.; Yazıcızâde Ali, 2017: 75.; Nîşâbûrî, 2018: 116-117.; Kazvinî, 2018: 361.; er-Râvendî, 2020: 172.
[1092] Mîrhând, 2018: 188.
[1093] Hükümdarın özel sohbet ve eğlence arkadaşı.

İkbal de benim başımın üzerine bûse kondurur."[1094]

Zamanla Alâeddin'in sadakatinden ve hâlinden hoşnut kalan Sultan Sencer, onun ülkesine dönmesine müsaade etti. Müverrih Cûzcânî'nin kaydettiğine göre; Oğuzlar üzerine sefere çıkmaya hazırlanan Sultan, şahsi hazinelerini ve kıymetli emvalini Alâeddin'e tevdi etti. Sencer bu tasarrufuyla, muhtemel bir mağlubiyet durumunda hazinesinin isyancı Oğuzların eline geçmesindense, Alâeddin'in uhdesinde kalmasını yeğlediğini gösterdi.[1095] Gurlular bu tarihten Sultan Sencer'in vefatına kadar Büyük Selçuklu Devletine tâbiî olarak kaldılar.[1096]

Sultan Sencer dönemi Büyük Selçuklu Devleti ile Gurlular arasındaki diplomatik ilişkiler; Horasan'daki stratejik denge, Gurluların Selçuklu desteği arayışı ve Karahıtay tehdidi gibi unsurların etkisiyle şekillenmiştir. Sencer, Gurlularla diplomasiyi sürdürerek Horasan'da istikrar sağlamaya çalışsa da Gurluların Gaznelilere karşı zaferleri ve Katvân mağlubiyeti bu ilişkileri sarsmıştır. Gurluların yükselişiyle diplomatik ilişkilerde bir dönüşüm olmuş ve bu devlet Selçuklu tâbiîiyetinden ayrılmıştır. Taraflar arasında h.Rabiulevvel 547/Haziran 1152'de gerçekleşen savaşı Sultan Sencer'in kazanmasıyla birlikte ilişkilerin seyri yeniden Selçuklu üstünlüğüne dayalı bir hale gelmiş ve Gurlular Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışına kadar tâbiî hale getirilmiştir.

4.1.4.4. Hârizmşahlar

Büyük Selçuklu Devleti'nin son büyük sultanı Sencer'in hükümdarlığı, devletin hem zirve noktasına ulaştığı hem de çöküş sürecine girdiği bir dönemdir. Sencer, uzun saltanatı boyunca, Selçuklu Devleti'nin siyasi birliğini koruma, İslâm dünyasındaki liderlik iddiasını sürdürme ve doğu sınırlarındaki tehditlere karşı diplomasi ile askerî gücü dengeleme politikaları takip etmiştir. Bu dönemde Selçuklulara tâbiî olan Hârizmşahlar,[1097] Horasan ve Mâverâünnehir'de yükselen bir güç olarak Sultan Sencer'in doğu politikalarında önemli bir aktör haline gelmiştir. Hârizmşahlar, başlangıçta Selçuklulara tâbiî bir devlet olarak varlığını sürdürürken, Sencer'in saltanatının son yıllarında bağımsız bir güç olarak Selçuklu otoritesine

[1094] Pirneya ve İkbâl, 1382: 693.
[1095] el-Cûzcânî, 1343: 361. Bu rivayet hem Gurluların sarayında yetişen bir tarihçi tarafından nakledildiğinden hem de devletler arası ilişkilere ve akla uygun olmadığından doğru görülmemektedir. M. A. Köymen, Gurluların kendilerini Selçukluların siyasi vârisi olarak telakki ettiklerini ve söz konusu iddiayı, bu veraset anlayışına meşruiyet kazandırmak amacıyla gündeme getirdiklerini belirtmektedir. bk. Köymen, 2017: 382.
[1096] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 144-146.; İbn Kesîr, 1994, XII: 420-421.; er-Râvendî, 2020: 172.
[1097] Hârizm bir bölgenin adıdır ve Horasan ile Mâverâünnehir'den ayrıdır. Sınırlarını, doğuda Mâverâünnehir, batıda Oğuz Türklerinin yaşadığı topraklar, kuzeyde Ceyhun nehri, güneyde ise Horasan oluşturmaktadır. bk. Ebü'l Fidâ, 2017: 367. Adı geçen bölgeye hâkim olan ya da idare eden hükümdarlar ise *Hârizmşah* unvanını kullanmışlardır. Hârizmşahlar dört esas kısma ayrılmıştır. Bunlar sırasıyla İslâm'dan önce var olan ve 995 tarihine kadar devam eden Afrigîler, Me'mûnîler (995-1017), Altıntaş ve oğulları (1017-1041) ve Hârizmşahlar Devleti (1097-1231) dir. bk. Taneri, 1997: 228-231.; Merçil, 2013: 174. Ekler kısmında Hârizmşahların yaşadığı bölgeyi gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 16) (Taneri, 1997).

meydan okumuşlardır. İki devlet arasında yaşanan hadiseler tarafların birbirleriyle sürekli bir diplomatik ilişki kurma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin teşekkülünü müteakip Tuğrul Bey döneminde hâkimiyet altına alınan Hârizm bölgesi, başlangıçta kuvvetle muhtemel mahallî reisler arasından tayin edilen valiler tarafından yönetildi.[1098] Sultan Alp Arslan h.458/1065'te çıktığı Mankışlag seferinden sonra bölgenin idaresini oğlu Ayaz'a verdi. Ancak Alp Arslan buranın gelirini taştdârı[1099] olan Anuştegin ve soyundan gelenlere bıraktı. Melikşah döneminde bu durum aynen devam etti ve Anuştegin'e h.470/1077'de taştdârlık giderlerini karşılaması için Hârizm valiliği de verildi. Ancak Anuştegin, İsfahan'dan ayrılmadı ve Hârizm bölgesine naipler aracılığıyla idare etti.[1100] Sultan Berkyaruk döneminde h.492/1097'de Hârizm bölgesinin idaresi Kutbeddin Muhammed b. Anuştegin'e[1101] bırakıldı.[1102] Bu tarihten itibaren Harzemşahlar Devleti'nin temelleri atıldı.[1103] Kutbeddin Muhammed, Hârizm'de zeki bir siyaset adamı olarak adil bir idare kurdu ve halkı da memnun ederek ulema sınıfının takdirini kazandı.[1104] Sultan Sencer'e karşı daima dürüst ve sadıkane davrandı. Sencer'in sarayına bir yıl kendisi, sonraki yıl da büyük oğlu Atsız giderek Hârizm'deki yıllık vergisini çeşitli hediyelerle birlikte takdim etti.[1105]

Hârizmşahların bu dönemde Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiî olduğunu yaşanan bazı hadiselerden anlayabilmekteyiz. Bu hadiselerden ilki, Emîr Ekinci b. Koçkar'ın Horasan'da öldürülmesi üzerine,[1106] oğlu Tuğrul Tegin'in, Kutbeddin Muhammed'e karşı başlattığı isyan hareketidir. Kutbeddin bu ayaklanmayı bastırabilmek için metbû Sencer'den yardım talep etti. Ancak henüz Sultan bölgeye intikal etmeden düşman taarruzlarını bertaraf etti ve saldırganları Mankışlag ve Cend istikametine sürmeye muvaffak oldu.[1107] İkincisi ise, Sultan Sencer'in saltanatının başlarında yeğeni Mahmud ile arasındaki taht mücadelesi sırasında Hârizmşah Kutbeddin'in de önemli rol üstlenmesidir. Sultan Sencer ve yeğeni Mahmud arasında h.2 Cemazeyilevvel 513/11 Ağustos 1119'da gerçekleşen savaşta Kutbeddin Muhammed, Sencer

---

[1098] Özaydın, 2002: 883.
[1099] Orta Çağ Türk Devletleri'nde sultan elini yıkadığı zaman ona ibrik ve leğen tutan görevliye taştdâr denirdi. bk. Sevim ve Merçil, 2023: 621.
[1100] Hândmîr, 1380, II: 629.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 223.; Cüveynî, 2022: 255.
[1101] Bazı kaynaklarda Anuştegin yerine Anuş Tigin olarak da geçmektedir.
[1102] Mîrhând, 1339, IV: 357.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 223.; el-Ömerî, 2014.; 231.; Şebânkâreî, 2021: 106.; Cüveynî, 2022: 255.
[1103] Merçil, 2013: 174.; Özgüdenli, 2021: 267.; Solmaz, 2021: 96.; Zerkaya, 2021: 106.; Köksal, 2023: 60.
[1104] el-Cûzcânî, 2020: 119.
[1105] Cüveynî, 2022: 255.
[1106] Sultan Melikşah, Hârizm gelirlerinin tasarruf yetkisini taştdârı Anuştegin'e kendisini vali tayin ederek verse de Hârizm'in idaresi fiilen Kıpçak Türkleri'nden olan Ekinci (İlkinci) b. Koçkar'ın elinde bulunmaya devam etti. Taht mücadeleleri esnasında Sultan Berkyaruk'un yardıma çağırdığı Ekinci, Merv'e geldiğinde gece eğlenirken Selçuklu emîrlerinden Kodan ve Yaruktaş tarafından öldürüldü. bk. Özgüdenli, 2021: 96. İşte Ekinci b. Koçkar'ın oğlu Tuğrul Tegin bu hadiseden sonra isyan etti.
[1107] Kafesoğlu, 1984: 43.; Özaydın, 2002: 884.

tarafında savaştı ve kazanılan zaferin önemli ortaklarından oldu.[1108] Mâverâünnehir, Gazne ve Irak coğrafyasında cereyan eden muharebelerde oğlu Atsız ile Sultan Sencer'in safında yer alan Kutbeddin Muhammed, 1128'de vefat etti. Bu gelişme üzerine Sencer, onun oğlu Atsız'ı babasının yerine tayin etti.[1109]

Hârizmşah Atsız'ın otuz yıla yayılan hükümranlık süreci, Büyük Selçuklu Devleti ile olan münasebetleri çerçevesinde üç ana safhada tasnif edilebilir. İlk evre; h.522-529/1128-1135 yılları arasında babasının izinden giderek Sultan Sencer'e sadakatini koruduğu *"Birinci Sadakat Dönemi'dir."*[1110] İkinci evre, ilişkilerin bozulduğu h.529-542/1135-1147 yılları arasındaki *"İsyan Dönemi'ni"* kapsar. Son safha ise h.543-551/1147-1156 yılları arasında yeniden itaat altına girdiği *"İkinci Sadakat Dönemi"* olarak adlandırılmaktadır. Özellikle Atsız'ın isyan dönemindeki faaliyetleri nedeniyle iki taraf arasında elçiler vasıtasıyla yoğun diplomasi faaliyeti gerçekleşmiştir.

Hârizmşah Atsız, h.522-529/1128-1138 yılları arasında Sultan Sencer'e inanç ve bağlılıkla hizmet etti. Ancak Gazne seferi sırasında yaşananların ardından ülkesine dönen Atsız isyan için hemen harekete geçti ve Selçuklular için önem arz eden Cend'e saldırarak büyük ganimetler elde etti.[1111] Atsız'ın, Cend'den sonraki hedefi Mankışlag'dı. Burada yaşayan halktan vergi alarak gelir elde etti. Yaşanan hadiseler üzerine Mankışlag ve Cend halkı Sultan Sencer'e şikâyette bulundu. Bu durum üzerine Sencer, diplomatik yolları kullanarak Atsız'a ikaz mahiyetinde bir mektup gönderdi. Ancak Atsız, bu uyarıları dikkate almadığı gibi; diplomatik teamüllere aykırı olarak Sultan'ın gönderdiği elçilik heyetini de tevkif ettirdi.

[1108] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 437.

[1109] İbnü'l-Esîr, 1991, X: 224.; Fazlullâh, 2010: 168.; Mîrhând, 2018: 182.; Şebânkâreî, 2021: 108.; Cüveynî, 2022: 256.

[1110] Kafesoğlu, 1984: 44.; Köymen, 2017: 312. Birinci Sadakat döneminde Atsız, Sultan Sencer'in 1130'da Tamgaç Han'ın isyanı nedeniyle düzenlediği Mâverâünnehir seferine katıldı ve bu sefer sırasında Sencer'in hayatını kurtardı. Detaylı bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, 1991, X: 522-523.; Cüveynî, 2022: 256. 1132 yılında Irak Selçuklu Sultanı Mesud'a karşı düzenlenen sefere de kuvvetleriyle birlikte iştirak etti ve Sencer'in ordusunun sol kanadının kumandanlığını yaptı. bk. el-Hüseynî, 1943: 69-71.; İbnü'l-Esîr, 1991, X: 534.; Müneccimbaşı, 2000, I: 145.; el-Ömerî, 2014.; 258. Son olarak Sultan Sencer'in 1135 yılında gerçekleşen Gazne seferine katıldı. Bu sefer sırasında kendisine kin duyan emîrlerin Sultan'ı aleyhinde etkilediklerini hisseden Atsız, Sencer'den izin isteyerek geri döndü. Rivayetlere göre Sultan Sencer, Atsız'ın dönüşündeki asıl niyeti sezerek; 'Onun artık bize sadık kalmayacağı anlaşılıyor' değerlendirmesinde bulunmuştur. Buna mukabil, Atsız'ın gitmesine neden müsaade edildiği sorulduğunda ise Sultan; *"Onun çok hizmetini gördük, kendisini takip ve ta'ayyib eylemek bizim kerem ve merhametimize yakışmaz"* cevabını vermiştir. bk. Cüveynî, 2022: 256.; Fazlullâh, 2022: 42-43.

[1111] Atsız'ın bu seferi yapmasındaki asıl nedeni, şehrin hâkimi olan Kıpçakların askerî gücünden istifade etmekti. Bunda da başarılı oldu ve Kıpçak ve Kanglı Türklerinin büyük bir bölümünü itaat altına alarak ordusunu güçlendirdi. bk. Kafesoğlu, 1984: 47.; Köymen, 2017: 313.; Köksal, 2023: 87.

Atsız'ın bu cüretkâr eylemleri Sencer'i çok kızdırdı.[1112] Sultan, sefer hazırlıklarını başlatarak h.Muharrem 533/Eylül 1138'de Hârizm üzerine yürüdü.[1113]

Birinci Hârizm seferi olarak bilinen bu seferde Hârizmşah ordusu daha savaşın başında dağılmaya başladı. Bu durumun temel saiki, Atsız'ın askerî kapasitesinin Selçuklu ordusuyla mukayese edilemeyecek düzeyde zayıf olması ve birliklerinin ekseriyetle gayrimüslim Türklerden teşekkül etmesidir. Netice itibarıyla Hezâresb Kalesi önlerinde vuku bulan muharebede mukavemet gösteremeyen Atsız, ağır bir mağlubiyete uğrayarak savaş meydanından ricat etti.[1114] Zaferin akabinde bölgede Selçuklu otoritesini yeniden tesis eden Sultan Sencer, Hârizm vilayetinin idaresini yeğeni Melik Gıyaseddin Süleymanşah'a tevdi etti ve h.Cemâziyelevvel 533/Şubat 1139 tarihinde başkent Merv'e döndü.[1115]

Sultan Sencer, Atsız'a karşı kazandığı zaferin ardından zamanın geleneğine göre, Selçuk Devleti'nin meliklerine fetihnâmeler gönderdi. Ayaklanan asi Hârizmşahı'na karşı cezalandırıcı girişiminin sebeplerini anlattı. Fetihnâmenin konumuzu ilgilendiren kısmında ise,

> "O (Atsız), bu işlerine devam etti. (Sultan Sencer tarafından) bu sınır boylarına neden saldırdığı ve hükümdarın iznini almadan çok sayıda Müslüman ve gazinin kanını niçin aktığı sorulduğunda birdenbire isyan etti. Devlet erkânından birini yakalayıp öldürttü. Her biri yüksek görevlerde olan devlet adamlarını tutuklatarak mallarına el koydu. Türlü zulüm ve yağmalara devam etti. Horasan'a giden yolları kapattı. Ceyhun ve diğer nehirlerden alınan baçları parça parça gönderiyordu. (Hârizm askerleri) Müslümanların ve Gayri Müslimlerin mallarını yağma edip haremlerine el uzatacak kadar ileri gidiyorlardı"[1116] şeklinde ifadeler yer almaktadır.

Sultan Sencer, fetihnâmelerde Atsız'ı cezalandırma nedenini onun Cend ve Mankışlag'ı ele geçirmesi ve halkına kötü davranması olarak gösterirken, Abbâsî Veziri Halid b. Anuşirevân'a gönderdiği bir mektupta Atsız'ın Cend ve Mankışlag'ı Büyük Selçuklu Devleti adına İslâm dinini yaymak üzere zapt ettiğini söylemekteydi.[1117] Kendisine isyan eden Hârizmşah Atsız'ın faaliyetlerinin, Sultan Sencer tarafından Abbâsî makamlarına gönderilen mektuplarda gaza ve cihat şeklinde tevil edilmesi; Sultan'ın iç dinamikler ile dış politika

---

[1112] Atsız'ın yaptığı bu eylemler, dönemin Selçuklu hâkimiyet anlayışına da ters bir durumdur. Ayrıca genel bir vali statüsünde olan Atsız, yaptığı faaliyetlerle kendisini Karahanlılar ve Gaznelilerle eş değer görmesi dikkat çekicidir. Onun bu tutumunun en önemli nedeni, önce Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbiî bir devlet haline gelip ardından bağımsız bir devlet olma arzusudur. Hârizmşah'ın böyle bir girişimde bulunması doğal olarak Sultan Sencer tarafından devlete karşı meydan okuma olarak kabul edilip Hârizm Seferi tertip edilmiştir. Dönemin kaynaklarından olan Şebânkâreî'ye göre Atsız'ın isyan etmesinin başka bir nedeni daha vardır. O da Abbâsî halifesinin Atsız ile diplomatik temas kurarak mektuplar gönderip ona meliklik teklifinde bulunması ve Sultan Sencer'e karşı kışkırtmasıdır. bk. Şebânkâreî, 2021: 107.

[1113] Kafesoğlu, 1984: 47.; Köymen, 2017: 313.; Özgüdenli, 2021: 268.; Solmaz, 2021: 98-99.

[1114] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 67.

[1115] Hândmîr, 1380, II: 631.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 67.; Müneccimbaşı, 2000, I: 120.; Cüveynî, 2022: 256-257.; Fazlullâh, 2022: 42.

[1116] Köymen, 1951: 587-588.; Köymen, 2017: 316-317.

[1117] Köymen, 1951: 587-588.; Kafesoğlu, 1984: 48.

söylemi arasında farklı bir siyaset yürüttüğünün ve diplomatik manevra kabiliyetinin bir tezahürüdür.

Sultan Sencer'in Horasana döndüğünü haber alan Atsız, kaybettiği iktidarını yeniden tesis etmek maksadıyla Hârizm üzerine yürüdü. Bölge valisi Süleymanşah'ı, mağlup ederek Sultan'ın yanına ricat etmek zorunda bırakan Atsız, Hârizm'de kontrolü tekrar sağladı.[1118] Bu durum Sultan Sencer ile arasındaki siyasi gerilimi tırmandırdı; buna rağmen Atsız, h.534/1140 yılında Buhara'ya bir taarruz düzenleyerek Vali Zengî b. Ali'yi idam ettirmekten çekinmedi.[1119] Ancak Sultan'ın gazabından ve muhtemel bir cezalandırma harekâtından endişe duyan Hârizmşah, stratejik bir manevra yaptı. Atsız, Mâverâünnehir'i tehdit eden Karahıtaylara karşı sefer hazırlığındaki Sultan Sencer'e, diplomatik kanallar vasıtasıyla h.Ramazan 535/Mayıs 1141 tarihinde bir Sevgendnâme[1120] göndererek tâbiîiyetini arz etti. Bu yemin metni, hem Büyük Selçuklu Devleti tarihine ait tam bir yemin metni olması hem de hâkimiyet anlayışı hakkında bazı fikirler ihtiva etmesi itibariyle ayrıca önemlidir. Bahsi geçen sevgendnâme şu şekildedir:

> "Herkesten daha doğru söyleyen Yüce Allah şöyle buyuruyor: Ahdinizi yerine getiriniz. Çünkü ahit sorumluluk gerektirir. Allah ile sözleştiğinizde sözünüzü yerine getiriniz. O zaman siz, Allah'ı kendinize kefil yapmış oluyorsunuz. Ben ki Atsız b. Muhammed'im. Ben ki aziz ve celil olan Allah'tan hayırlı olanı istiyor ve rahmetine sığınıyorum. İşte Allah'a karşı verdiğim sözümde duruyorsam din ve dünyamın iyiliğini kendisinden bildiğim Hüdâvend-i Âlem olan İslâm'ın sultanına itaat ettiğimi de bu cümleyle kabul ediyorum. Allah herkesi doğru yola ileten ve kemale erdirendir.
>
> Ben ki, Atsız b. Mehmed'im, Aziz ve Celil olan Allah'a ve Resulü Muhammed'e (selâm üzerine olsun) yemin ederim ki hayatta olduğum sürece âlemin efendisi Sencer b. Melikşah b. Muhammed'e (ömrü uzun olsun) bağlı kalıp itaat edeceğim. Hiçbir zaman itaatsizlik etmeyeceğim. Türk'ten ve Tâcik'ten, dost ya da düşmandan, kadından, erkekten kâfir ve Müslümandan, devlete kötülük düşünen ve ona karşı olan hiç kimseyle dost olmayacağım. Onları himaye etmeyeceğim. Velhasıl hiçbir şekilde ona muhalif olmayacağım. Eğer ona karşı olanlardan birisi devletin aleyhine bir şey yazar veyahut bir haber verir ya da (gizli) tuzak hazırlarsa yüce şahsınıza (re'y-i âlâ) haber vereceğim. Bu konuyla ilgili imkânlar dâhilinde, gücümün yettiği ölçüde can-ı gönülden çalışacağım. Devlete kasten muhalefet edenleri sindirip böylece ona (sultana) kulluğumu göstereceğim. Hiçbir özür ve bahaneye sığınmayacağım. Şüphe bile duymayacağım. Âlemi ve insanları yaratan Yüce Allah'a niyaz ve bağlılıktan sonra o mutlu hükümdarın emirlerini yerine getirmeyi mecburiyet (farz-ı ayn) sayacağım. Aynı zamanda bu ahidnâmede yazan her şeye sadık kalacağım. Aziz ve Celil, Rahman ve Rahim olan her şeyden büyük, kendinden başka ilah olmayan, her şeyi bilen, helâk edebilen ve hiç ölmeyen o diri Allah'a bu ahidnâmede zikredilen şeylere bağlı kalacağımı göstermek için yemin ettim. "Vallahi, Billahi ve Tallahi"

[1118] Hândmîr, 1380, II: 631.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 67.; Müneccimbaşı, 2000, I: 120.; Kazvinî, 2018: 385.; Cüveynî, 2022: 257.; Fazlullâh, 2022: 42.

[1119] Nerşâhî, 2013: 39.

[1120] Sevgendnâme (Yeminnâme); Türk İslâm Devletlerinde kendilerine tâbiî olan devletlerin tâbiîyetlerini bildirdikleri antlaşmaya verilen isimdir. bk. Göksu, 2017: 43-44.

> Yedi kat yer ve göğün yaratıcısı, kendinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki Sultan'a muhalif olmayacağım. Eğer burada (ahidnâmede) söylediğim gibi hareket etmezsem Yüce Allah benden bezgin (bîzâr) olsun ben de ondan. Ona (Sultan Sencer'e) herhangi bir şekilde karşı gelecek olursam, yaya olarak gitmek şartıyla on defa hac etmek, on sene oruç tutmak borcum olsun. (Hatta) Tüm malımı ve servetimi Mekke ve Medine fakirlerine sadaka olarak dağıtayım. Nikâhıma aldığım ve alacağım her kadın benden boş olsun. Yaptığım bu niyet ve yeminlerin hiç birisine istisna, te'vil ve hile karıştırmayacağım. Âlemin efendisi (ömrü uzun olsun) Sultan Sencer'e kölelik ve itaatinin dışında başka bir ahid verirsem Aziz ve Celil olan Allah'ın, Resulü Muhammed'in (selam ve salât üzerine olsun) insanlığa gönderilmiş her şeyi inkâr eden ve Allah'ın Kur'an'da "Onlar, üzerinde Allah'ın lâneti olan kimselerdir. Onlar için kötü bir akıbet ve cehennem vardır" buyurduğu kişilerden olayım. Aziz ve Celil olan Allah ve Resulü Muhammed'i (selam üzerine olsun), bütün peygamber ve melekleri (selam üzerlerine olsun) hazır olan mâruf, emin ve muteber kimseleri bu ahid ve yeminler üzerine isteyerek ve dileyerek şahit gösteriyorum. Bu mektup benim hür iradem ve isteğim doğrultusunda Şevval 535 yılında (Mayıs 1141) yazılmıştır."[1121]

Hârizmşah Atsız'ın sunduğu sevgendnâmede Sultan Sencer'e sadakatini defaatle vurgulama gereği duyması, onun nezdindeki güvenilirliğin ne denli zedelendiğini göstermesi bakımından manidardır. Nitekim Atsız, bu belgenin sunulmasından kısa bir süre sonra, 1141 yılında vuku bulan Katvân Savaşı'nda Sultan Sencer'in Karahıtaylara mağlup olmasını fırsat bilmiştir. Yaşanan hezimetin ardından Sultan'ın otoritesini hiçe sayan Atsız, sevgendnâmedeki taahhütlerinin hiçbirine riayet etmemiştir. Bu ahde vefasızlık ve siyasi başkaldırı, Sultan Sencer'in İkinci Hârizm Seferi'ni tertip etmesinin asli gerekçesini oluşturmuştur.

Büyük Selçuklular ile Hârizmşah arasındaki diplomatik münasebetlerindeki dönüm noktalarından biri de 1141'deki Katvân Savaşı'ndan sonra Mâverâünnehir'in Karahıtay kontrolüne geçmesidir.[1122] Sultan Sencer'in mağlup olması ve Selçuklu ordusunun zayıflığından istifade eden Atsız, Selçuklu topraklarını ilhak gayesiyle Horasan'a yönelik istila hareketlerine girişti.[1123] Mevcut konjonktürde Sultan Sencer, Atsız ile doğrudan bir askerî çatışmaya girmekten imtina etti. Zira Karahıtay kuvvetleri, Mâverâünnehir ve havalisinde hâlâ ciddi bir istikrarsızlık unsuru olmaya devam etmekteydi. Bu süreçte Atsız da Karahıtaylar ile anlaşma yaparak Horasan'daki istila hareketlerine devam etti[1124] ve Abbâsî Halifesi Muktefî Liemrillah ile diplomatik temas kurarak, Halife'ye duyduğu saygıyı vurgulayarak ondan bağımsızlığını meşrulaştırmasını rica etti.[1125]

[1121] Köymen, 1951: 580.; Köymen, 2017: 321-323.; Köksal, 2023: 79-80.

[1122] İbnü'l-Esîr, Katvân muharebesinin müsebbibi olarak Atsız'ı göstermektedir. Nakline göre, Sultan Sencer tarafından iki oğlunun infaz edilmesini hazmedemeyen Atsız, intikam saikiyle hareket etmiştir. Bu doğrultuda Karahıtaylar ile temasa geçen Atsız, onları bölgeyi istila etmeleri yönünde tahrik ve teşvik etmiştir. Ayrıca Karahıtay hanedanıyla sıhriyet bağları tesis ederek, bu askerî gücü Sultan Sencer'in üzerine sevk etmiştir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 80.

[1123] el-Hüseynî, 1943: 67.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 85.; el-Ömerî, 2014.; 268.

[1124] Vurgun, 2021: 38.

[1125] Horst ve Ayan, 2012: 335.

Abbâsî Halifesi, Atsız'a kıymetli hil'âtler ve muhtelif hediyeler göndererek onu taltif etti; aynı zamanda bağımsızlığını hukuken tanıyan menşuru da kendisine tevdi etti ve *Sultan* ünvanı ile hâkimiyetini meşrulaştırdı. Atsız da bu sayede kendi adına sikke bastırdı.[1126] Ardından Sultan Sencer'in adını hutbeden kaldırıp kendi adına hutbe okuttu.[1127] Sultan Sencer ise Atsız tehdidini kökten çözmek ve rakibini tasfiye etmek maksadıyla harekete geçti. Atsız'ın Hârizm bölgesine ricat etmesiyle birlikte Sultan, Horasan'da yeniden hâkimiyet tesis etmeye muvaffak oldu.[1128] H.538/1143'te başlayan ikinci Hârizm seferinde Sencer, şehrin kapısına kadar geldi, buraya mancınıklarını yerleştirdi ve savaş bayrağının çekilmesini emretti.[1129] Hârizm'in düşmek üzere olduğunu ve sonunun yaklaştığını anlayan Atsız, yeniden diplomatik yollara başvurdu ve Sultan Sencer'e elçiler aracılığıyla kıymetli hediyeler göndererek ona yalvarıp af diledi. Sultan ise onu affetti, barış yapılmasını emretti. Akdedilen antlaşma hükümleri uyarınca; Atsız'ın Horasan'da zapt ettiği tüm beldeleri ve el koyduğu hazineleri Selçuklu Devleti'ne iade etmesi, ayrıca Sultan Sencer'e yeniden tâbiîiyet arz ederek hizmette bulunması karara bağlandı.[1130]

Sultan Sencer'in, merkezi otoriteye karşı iki defa isyan bayrağı açan Atsız'ı bağışlamasının nedeni, Hârizm Seferi'ni fırsat bilen Oğuzların Buharâ'ya kadar gelerek şehrin surlarını yıkmaları[1131] ve bu sırada Gurluların stratejik önemi haiz Herat şehrini zapt ederek askerî harekâtlarını Belh surlarına kadar genişletmeleridir.[1132] Eğer Sultan Sencer, Atsız ile anlaşmayıp Hârizm Seferi'ni devam ettirseydi, Oğuzlar Horasan topraklarını istila edebilirlerdi. Diğer taraftan Katvân Savaşı'nda ağır zayiat veren Sultan Sencer, ordusunun büyük bir kısmını kaybetti. Bu askerî zafiyet nedeniyle Sultan, yükselen Gurlu tehdidi ile Oğuz tehlikesine karşı aynı anda mukavemet gösterebilecek askerî kudretten yoksun kaldı. Söz konusu imkansızlıklar, Sultan Sencer'i bölgesel dengeleri gözeten temkinli bir strateji izlemeye mecbur bıraktı. Bunların yanında bir de Hârizm'de büyük bir itibara sahip olan Atsız'ı ortadan kaldırılması

[1126] el-Hüseynî, 1943: 67.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 85.

[1127] Öngül, 2016: 250.; Kafesoğlu, 1984: 56.; Köymen, 2019: 142.; Piyadeoğlu, 2021: 327. Sultan Sencer'e sadakatle bağlı bulunan Nişâbûr ahalisi, ortaya çıkan bu fiili durumu kabullenmedi ve söz konusu gelişmeye rıza göstermedi. Nihayetinde halk arasında bir ayaklanma girişimi baş gösterdi. Bu nedenle Nişâbûr'da Atsız adına hutbe okutulmasına iki ay içerisinde son verildi. Hârizmşah, Temmuz 1142 tarihi itibarıyla Cuma hutbelerinin yeniden Sultan Sencer namına irat edilmesi talimatını verdi. Söz konusu gelişme; Sultan Sencer'in bölgede askerî ve idari anlamda fiili bir hâkimiyet tesis edememesine karşın, halk nezdindeki meşruiyetinin ve manevi nüfuzunun halen geçerliliğini koruduğunu belgelemesi açısından büyük önem arz etmektedir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 85.

[1128] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 92. Sultan Sencer Katvân yenilgisinin ardından isyan hareketine başlayan Atsız'a ikinci Hârizm seferine çıkmadan önce elçi ile *"Eğer atının ayaklarını topal değilse huzura gelip itaatini bildirmelisin aksi takdirde ben oraya gelerek cihanı sana dar ederim"* anlamına gelen bir beyit ile ok göndermiştir. bk. Turan, 1941: 1945: 310.

[1129] Sultan Sencer, Atsız üzerine bu seferi düzenleyebilmek için Merv'e gelerek hazırlıklara başlamış, öncelikle güç kazanmak için askerlerine çeşitli hediyelerin yanı sıra üç milyon altın dağıtmıştır. bk. el-Hüseynî, 1943: 67.

[1130] Hândmîr, 1380, II: 631.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 92.; Kazvinî, 2018: 385.; Cüveynî, 2022: 258.

[1131] Gürbüz, 2014: 36.; Köksal, 2023: 96.

[1132] Köymen, 2017: 353.; Saraç, 2022: 60.

halkın isyanına neden olabilirdi. Nitekim Birinci Hârizm Seferi'nden sonra bölgenin idaresi Süleymahşah'a verilmiş ancak halk, onun idaresini beğenmeyerek Atsız'ın yanında yer almıştı. Bütün bu nedenler göz önünde bulundurulduğunda, Sencer'in Atsız'a karşı tüm kişisel meselelerini bırakıp devletin çıkarlarını göz önünde tutarak hareket ettiği aşikardır.

Sultan Sencer Merv'e döndükten sonra, Hârizmşah Atsız meydan okumalara devam etti. İkinci defa Cend'i kuşattı ve ciddi bir direnişle karşılaşmadan şehri ele geçirerek, gayrimüslimler karşısındaki bu başarısını bir fetihnâme ile duyurdu.[1133] Sencer, Atsız'ın sergilediği aykırı davranışlara mukabil diplomatik bir çözüm arayışına girdi ve onu nizama davet etmeyi amaçladı. Bu doğrultuda saray erkanından olup aynı zamanda devrin önde gelen şairleri arasında yer alan Edîb Sâbir seçilerek Sultan'ın mektubunu iletmek ve Atsız'ı ikna etmek üzere elçi sıfatıyla Hârizm'e görevlendirildi.[1134] Sürecin başında, Atsız'ın Sultan Sencer'e tâbiîiyetini bildirmesi mukabilinde kan dökülmemesi hususunda mutabık kalındı. Ancak Sultan'ın Hârizm'de bulunan elçisi Edîb Sâbir, Atsız'ın Sultan'a yönelik bir suikast tertibi için iki Bâtınî fedaisini istihdam ettiğini tespit etti. Elçi, fedailerin eşkâllerini ve suikast planını havi bir pusulayı, yaşlı bir kadının ayakkabısına gizlemek suretiyle Merv'e ulaştırmayı başardı. İstihbaratın kendisine ulaşmasını müteakip harekete geçen Sultan Sencer, söz konusu fedaileri derdest ettirerek infaz ettirdi. Komplonun Edîb Sâbir tarafından ifşa edildiğini öğrenen Atsız ise, misilleme olarak Selçuklu elçisini Ceyhun Nehri'ne attırarak katletti.[1135] Diplomatik dokunulmazlığın bu denli ağır ihlali ve yaşanan elim hadise üzerine Sencer, h.Receb 542/Ekim-Kasım 1147 tarihinde Hârizm'e yönelik yeni bir sefer başlattı.[1136] Selçuklu ordusu ilk olarak Hezâresb kalesini kuşattı. Bu kuşatma sırasında orduda yer alan dönemin meşhur şairlerinden Enverî, yazdığı iki beyitli şiiri bir okun ucuna takarak şehre attı. Beyitte şunlar yazıyordu:

Ey şah! (Sencer) bütün yeryüzü senindir.
Cihan devletinin ikbâli senin ganimetindir
Bugün bir hamlede Hezâresb'i al.
Yarın Hârizm ve yüz Hezâresb senindir.[1137]

[1133] Atsız, Cend Fetihnâmesinde, asi gurupların sürekli bu bölgeye saldırdıklarını adaletin önünü kestiklerini bu nedenlerden dolayı onları cezasız bırakmamak için bu fethi yaptığını iddia etmiştir. Fetihnâme'nin tamamını çalışmanın sınırlarını aştığı için vermemekteyiz. Fetihnâme çin bk. Reşîdüddîn Vatvât, 1338: 71-74.
[1134] Kafesoğlu, 1984: 58.; Barhold, 1990: 350.; Öngül, 2016: 251.
[1135] Mîrhând, 1339, IV: 359.; Kazvinî, 2018: 386.; Cüveynî, 2022: 258.
[1136] Köymen, 2017: 347. Sultan Sencer üçüncü Hârizm seferine çıkmadan evvel bir mektupla Hârezmşah'ı uyarmış ancak Atsız, Sultan'a şu cevabı vermiştir.
"Eğer Sultanın atı yel gibi hızlı ise,
Benimki de sakat değil.
Sen buraya geleceksin, ben oraya gideceğim!
Çünkü Hâkimi için dünya dar değildir!" bk. Bünyatov, 2003: 15.
[1137] Enverî, 1993: 953.

Enverî'nin bu beyitine karşılık Hezâresb kalesinde bulunan Atsız'ın saray şairi Reşîdüddîn Vatvât bir beyit ile ona karşılık verdi.

Ey şah (Atsız) düşmanın Rüstem pehlivan da olsa,

Senin Hezâresb'den bir eşek bile götüremez.[1138]

Hezâresb Kalesi'nin son derece müstahkem bir yapıya ve güçlü tahkimata sahip olması, kalenin kısa sürede zapt edilmesini engelledi. Kalenin gösterdiği bu mukavemet neticesinde, kuşatma harekâtı yaklaşık iki ay boyunca devam etti. Atsız, aldığı tedbirlere rağmen Selçuklu ordusunun kaleyi ele geçirmesine mâni olamadı ve bu işin neticesinde Ürgenç'e kaçmak zorunda kaldı. Kale ele geçirildikten sonra Sencer, Hârizmşah'ı yakalamak için başkent Ürgenç'e hareket etti. Selçuklu kuvvetlerinin askerî tazyiki karşısında tutunmasının mümkün olmadığını anlayan Atsız, çareyi diplomasiye başvurmakta buldu ve elçisi vasıtasıyla Sultan'dan aman diledi.[1139] Sencer'de bu af talebini bazı şartlar karşılığında kabul etti.[1140] Sultan Sencer'in af koşulları arasında; Atsız'ın Ceyhun Nehri kıyısına gelerek umumî bir mecliste tâbiîiyetini arz etmesi ve Sultan'ın huzurunda diz çöküp yer öpme merasimini icra etmesi yer almaktaydı. Bu minvalde h.12 Muharrem 543/2 Haziran 1148 tarihinde buluşma mahalline intikal eden Atsız, beklenen itaatin aksine bineğinden inmedi ve yer öpmedi. Hârizmşah, teşrifat kaidelerini ihlal ederek Sultan'ı yalnızca baş işaretiyle selamlamakla iktifa etti ve Sultan Sencer'in müsaadesini bile istemeye lüzum görmeden orayı terk etti. Bu hürmetsizliğe rağmen Sultan, onu mutî[1141] saymak durumunda kaldı ve Merv'e geri döndü.[1142]

Üçüncü Hârizm seferi tahlil edildiğinde bu seferin en önemi sebebinin Sultanın elçisi Edîb Sâbir'in, Atsız tarafından öldürülmesi olduğu söylenebilir. Edîb Sâbir'in Hârizm'de bulunduğu müddet boyunca her şeye dikkat etmesi ve Atsız'ın Sencer ile ilgili suikast planını öğrenebilmesi, işinin ehli olduğunu göstermektedir. Ancak elçinin vazifesini gerçekleştirmesi Atsız tarafından öldürülmesine sebep olmuştur. Selçuklu hükümdarının gönderdiği elçinin öldürülmesi Sencer tarafından affedilemeyecek bir mesele olduğundan bu sefer yapılmıştır. Ancak savaşın sonunda Atsız cezalandırılmamış bilakis affedilmiştir. Bu da devletin çıkarları neyi gerektiriyorsa onun yapıldığının ispatıdır.

Bu hadiseden sonra Horasan'a dönen Sultan Sencer, Atsız'ın isyankâr tutumunun devam edeceğinin farkındaydı. Bu sebeple Atsız ile diplomatik faaliyetleri yoğunlaştırdı ve ona

---

[1138] Kazvinî, 2018: 387. Saray şairlerinin bu edebi mücadelesinden hareketle savaşın tarafları hakkında fikir edinebiliriz. Enverî, Sultan Sencer'e şah diye hitap ederken Reşîdüddîn Vatvât da Hârizmşah Atsız'a şah diye hitap etmiştir. Bu da Atsız'ın metbû bulunduğu Sencer ile kendisini eşit statüde gördüğünü ispatlamaktadır. bk. Kafesoğlu, 1984: 58.; Köymen, 2017: 348.

[1139] Atsız'ın Sultan Sencer'e kendisini affetmesi için gönderdiği elçinin adı Ahupuş'dur. bk. Köymen, 2017: 349.

[1140] el-Hüseynî, 1943: 67.; Kazvinî, 2018: 387.; Cüveynî, 2022: 260.

[1141] Mutî; Boyun eğen, itaat eden anlamında kullanılmaktadır.

[1142] Barthold, 1990: 350.; Özgüdenli, 2021: 278.; Solmaz, 2021: 114.

hil'ât ve hediyelerle birlikte elçi gönderdi. Atsız, Ceyhun Nehri kıyısındaki haddi aşan davranışın bir bedelinin olacağının farkındaydı. Bu nedenle Sultan Sencer'in öfkesini dindirmek için elçiyi çok iyi karşıladı ve aynı şekilde hediyelerle birlikte hükümdara özür mahiyetinde bir mektup gönderdi.[1143] Atsız'ın gönderdiği mektup şu şekildedir:

> "Doğunun ve batının sultanı, insanlığın büyük hükümdarı ve dünyanın hâkiminin ömrü uzun olsun. Dünyaya (istediği gibi) nizam versin. Gökler, talihi ve devletler ona hizmet etsin. Ona bağlı her kulun en büyük isteği onu ayağının altındaki toprağı öpmektir. Denizin ve karaların hâkimlerinin kıblesi, doğu ve batının sultanlarının kâbesi olanın (Sultan Sencer) gücü ve azameti (Allah ömrünü uzun etsin) öyle bir dereceye yükseldi ki onu anlamaya söz ve tahayyül yetmez. Yüce ve her şeye kâdir olan Allah'ın lütfuna sığınarak en kısa zamanda zât-ı âlilerinizin bastığı toprağı öpmeyi ve sarayda bir araya gelmeyi nasip etmesini niyaz ederim.
>
> Fâni kulunuz bana gösterdiğiniz merhamet için her gündüz ve gece vakitlerinde dua ederek teşekkür ederim. Yüce meclisinizin (Sultan) bana merhamet etmesiyle teşekkürün karşılığı refah ve huzur, nankörlüğün karşılığının sıkıntı ve iktidarı kaybetmek olduğunu bir kez daha gösterdinîz. İnsanlar arasında en merhametli olan şahsınızın görevlendirdiği kişiler tarafından yüce mührünüzü taşıyan fermanınızı takdim ettiklerinde bu fâni kulunuz (sanki) kendinî öldükten sonra yeniden dirilmiş gibi hissetti. (Eski kötü) tutum, hatıra ve âdetlerin izleri yok olduktan sonra ebedî olarak yeni bir nizam ve istikrara kavuştu. İnsanlığın hâkiminin (Allah kuvvet versin) bu fâni kuluna karşı adaletini duyan insanlar, onun merhametini gördüler. (Onlar) büyük devletin (Allah daim etsin) yükselmesi ve Allah'ın yardımı için dua ederler. Fâni kulunuz yaşadığı sürece yüce meclisinizin sadık bir hizmetkârı olacak ve üstüne itaat elbisesi dışında başka hiçbir şey giymeyecektir. Bunları çocuklarına ve torunlarına miras olarak bırakacak ve bunu âdet haline getirecektir."[1144]

Atsız mektubunda özetle, Sencer'in kendisini affetmesine karşılık yaptığı hadsiz davranışlar için özür dilemekte, ona duyduğu minneti ve sadakatini dile getirmektedir. Hârizmşah, bu mektubu Sultan'ın bir kez daha gazabına uğramamak maksadıyla göndermiştir. Sultan Sencer ise, Atsız'ın bu mektubunu karşılıksız bırakmayarak değerli hediyeler ile birlikte elçiler gönderip özrünü kabul ettiğini bildirdi. Sencer'in Atsız'ın mektubuna cevap vermesi onun bir kez daha isyan edebileceğini düşündüğü içindir. Sultan Sencer, bu davranışıyla Hârizmşah'dan gelebilecek saldırıların önüne geçmek istemiştir.[1145]

Selçuklular ile Hârizmşah Atsız arasındaki bir sonraki diplomatik ilişki Sencer'in Oğuzlara yenilerek h.548-551/1153-1156 yılları arasında onların elinde üç yıl esir kalması[1146] sırasında ve sonrasında yaşandı. Atsız, Sultan Sencer'in hukukunu müdafaa etme ve hakkını

[1143] Köymen, 2017: 350-351.
[1144] Bünyatov, 2003: 17-18.
[1145] Bünyatov, 2003: 18.; Köksal, 2023: 105.
[1146] Sultan Sencer'in Oğuzlara yenilmesi ve esir hayatı ile ilgili detaylı bilgiler için bk. Sıbt İbnü'l-Cevzî, 1952: 223.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 155.; el-Cûzcânî, 2020: 96.; Bundarî, 2023: 251.; Ayan, 2007: 24.

arama kisvesi altında tüm askerî birliklerini seferber ederek Âmûye üzerine yürüdü ve kaleyi savaş yapmadan almak istedi ancak isteğini gerçekleştiremedi.[1147] Bu durum üzerine Sultan Sencer'e elçi göndererek bağlılığını bildirdi ve ondan yardım istedi. Buna cevap olarak Sencer, "*Kaleyi onlara bırakmak istemem. Fakat sen önce İl Arslan'ı bir orduyla bana yardıma gönder, ben de Âmûye kalesini ve etrafındaki bölgeyi sana bırakayım"*[1148] dedi. Sencer'den gelen haber üzerine Atsız Âmûye'ye saldırmaktan vazgeçti ve Hârizm'e geri döndü.[1149]

Sultan Sencer'in esareti sırasında Selçuklu tahtına Sencer'in yeğeni olan Karahanlılar'dan Mahmud Han çıkarıldı.[1150] Bu dönemde de Selçuklular ile Hârizmşahlar arasındaki diplomasi devam etti. Mahmud Han, Atsız ile temas kurarak Oğuzların baskısını hafifletmesi için elçi gönderdi ve ondan yardım talep etti. Zira Oğuzlar, Sencer'in esareti sırasında başta Merv olmak üzere Meşhed, Tûs, Meyhene, Nişâbûr, İsferâyin ve Serahs gibi Horasan şehirlerini yağma ve talan ettiler, ardından Belh ve Merv bölgesine çekildiler.[1151] Atsız, Mahmud Han ve Selçuklu emîrleri ile bu durumu müzakere etmek için Horasan'a doğru hareket etti[1152] ve Nesâ'da Mahmud Han'ın elçisi ile görüştü.[1153] Atsız, görüşmenin ardından Oğuzlara karşı Sîstan Meliki Tâceddin Ebû'l-Fazl, Mâzenderan Meliki Ebû'l-Feth Rüstem b. Ali ve Gurlu hükümdarı Alâeddin Hüseyin'e ittifak yapmak için mektup gönderdi ve onlardan ordularını yardıma göndermelerini rica etti. Sîstan Meliki Tâceddin'e gönderilen mektupta şunlar yazmaktadır:

> "Bu mektup melik Nîmrûz Tâceddîn Ebülfazl Nâsır İbni Halef'e adresleniyor ve o, Büyük Sultan'a yardımcı olmaya çağrılıyor… Bundan önce (biz) Hârizm vilayetinden mektup ve elçilerimizi gönderdik, Horasan üzerine yürüdüğümüzü ve böylece iyiliğe karşı borcumuzu ödediğimizi açıkladık… Sefer ayının sonunda Şehristan'a vardığımızda Soylu Meclisimzin (Tâceddîn) elçileri geldi, dostluk ve saygı dolu mektubu bize sundu… Soylu Meclisimizin mektubunda Horasan'da olup bitenlerle ilgili bilgiler yani, Oğuzların hâkimiyeti ele geçirmeleri, kötülüklerin artması, kan akıtılması, ünlü insanların çektiği ızdıraplar ve daha fazlası yer alıyor. Bunların yok edilmesinin bütün İslâm dünyasının lehine olacağının altı çiziliyor.
>
> Şu an Doğu ve Batı bölgelerinde soylu meclisten daha büyük bir hükümran yoktur… Dünya Hâkimi (Sencer) tarafından ona aşılanan fark ve merhamet bütün dünya insanları tarafından biliniyor ve destekleniyor… İsyankâr ve düşmanlık odağı bu kavimler (Oğuzlar) (halen) kendi yerlerinde duruyor. Bunlar yok edilemeyene kadar dünyadaki işler çözülemeyecek, insanlar rahat edemeyecekler.

[1147] Barthold, 1990: 352.; Bünyatov, 2003: 22.
[1148] Cüveynî, 2022: 261. Burada yaşanan hadiseler değerlendirildiğinde akla gelecek soru, esir olan Sultan Sencer'e bir elçinin nasıl gelebildiği ve görüşmenin gerçekleştiğidir. Bunu cevabı ise büyük olasılıkla Oğuzların, Sultan Sencer'in hükmünün ve gücünün kalmadığını bilseler de Türk devlet geleneğine uyduklarından mütevellit onun makamına saygı göstermeye devam etmeleri olarak açıklanabilir.
[1149] Kafesoğlu, 1984: 66-67.
[1150] Cüveynî, 2022: 261.
[1151] Barthold, 1990: 352.; Piyadeoğlu, 2021: 335.
[1152] Barthold, 1990: 352.; Bünyatov, 2003: 23.
[1153] Vurgun, 2021: 48.

> Bu dost (Atsız) bu nedenle Horasan'a gelmiş, buna karşı mücadeleye başlamış ve Şehristan'a ulaşmıştır. Yüce Hakan'ın (Mahmud Han) Soylu Meclisinin bununla ilgili sevinci ve (dostuna) gösterdiği toleransı sözlerle anlatamıyoruz. Bize birkaç gün zarfında defalarca elçiler göndermiş, sevgi ve saf tutumunu sergilemiştir. İstikrar yaratmak amacıyla farklı yerlerden büyük devletin samimi müttefikleri ve Yüce Hükümdarımızın hizmetkârları buraya akın ediyor. Ancak her şey Soylu Meclisin gelişi için bekletiliyor. Çünkü bu zor ve önemli iş, Müslümanların rahat olması ancak Soylu Meclisin desteği ve yöntemiyle yapılabilir.
>
> Bu yüce mektuptaki diğer husus ise dostunun (Atsız'ın) savaşa başladığı anda onun da (Mahmud'un) buna katılacağıdır. Şimdi bu dost Horasan'a gelmiş ve işe koyulmuştur. Soylu Meclisimizin harp başlatması imanımız ve umudumuzdur… Onun akılcılığı ve ileri görüşlülüğü sayesinde kargaşa ve istikrarsızlığın temelleri yok edilecek, dünyadaki kötülük ve şiddetin kökleri kesilecektir."[1154]

Atsız, Mâzenderân meliki Rüstem'e de aynı minvalde bir mektup göndermiştir.[1155] Hârizmşah, mektupta özetle, Horasan'da bozulan düzenin yeniden tesis etmeyi ve Sencer'i Oğuzların esaretinden kurtarmayı amaç edindiğini belirtmiştir. Burada bozulan düzenin nedeni olarak Oğuzlar gösterilmiş ve onların yok edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Mektuptaki ifadelerden Atsız'ın yeni bir strateji geliştirdiğini görebiliriz. Nitekim Atsız; salt Sultan Sencer'in bertaraf edilmesi suretiyle devletinin bekasını temin edemeyeceği gerçeğini idrak etmiştir. Bu stratejik değerlendirme neticesinde siyasetinin yönünü değiştiren Hârizmşah, öncelikli hedef olarak Oğuzları kendi hâkimiyet sahasına dahil etmek üzere teşebbüse geçmiştir.[1156]

Hârizmşah Atsız'ın, idare ettiği ittifak müzakereleri sürerken, hiç kimsenin beklemediği bir olay vuku buldu. Sultan Sencer, Emîr Müeyyed Ay-aba tarafından Ekim-Kasım 1156'da Oğuzların elinden kurtarıldı.[1157] Bu hadise Atsız'ı stratejisini değiştirmeye sevk etti. O, bu durumun ardından Nesâ'ya giderek Sencer'e tâbiî olduğunu teyit eden bir mektup gönderdi. Mektupta; Sencer'in emirlerine itaat edeceğini, Tirmiz'e giderek Sultanın ordusuna katılmaya, Hârizm'e dönmeye ya da Horasan'da kalmaya hazır olduğunu arz etti.[1158]

Atsız, Sencer'i esir eden Oğuz beylerinin en büyüğü Tûti Bey'e de bir mektup yollayarak ondan sultandan kendisini affetmesi için ricacı olmasını istemiştir.[1159] Barthold'a

---

[1154] Bünyatov, 2003: 24.
[1155] Bünyatov, 2003: 25.
[1156] Vurgun, 2021: 50-51.
[1157] Sultan Sencer'in esaretten kurtulma tarihini el-Hüseynî, İbnü'l-Esîr ve Müneccimbaşı Ekim-Kasım 1156 veriyorlarsa da bk. el-Hüseynî, 1943: 87.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 180.; Müneccimbaşı, 2000, I: 127. Barthold bunun yanlış olduğunu belirterek Sencer'in kurtuluş tarihinin Nisan 1156 olduğunu söylemektedir. bk. Barthold, 1990: 352-353.
[1158] Barthold, 1990: 353.; Bünyatov, 2003: 25.
[1159] Barthold, 1990: 353.

göre, bu mektup, dönemin diplomasi faaliyetlerinin en iyi örneklerinden biridir. Sultan Sencer'in esaretinden hiç bahsedilmeyen mektup şu şekildedir:

> "Oğuz birlikleri Horasan'a varıp devlet memurları Merv'i terkedince Sultan da gidebilirdi, çünkü Diyar-ı Rum'un en uzak sınırlarına kadar bütün topraklar onun idi ve hâlâ onundur. Fakat Cihan hükümdarı Oğuz birliklerini kendi tebaası saydığından âtıfat-i şâhanesinden ve halkına olan merhametinden dolayı kendilerine teslim oldu ve kendi isteğiyle aralarına girdi. Oğuzlar lütfu takdir edemeyip dergâh-ı mukaddese hürmette kusur ettiklerinden dolayı Sultan kendilerinden ayrılmaya ve onları kendi hallerine bırakmağa mecbur oldu. Şimdi ne niyette oldukları meselesi ortaya çıkmıştır. Her gün bir şehirden başka bir şehre yürümelerine artık imkân yoktur. Çünkü Horasan şehirlerini zapt etmelerine izin verilmesi ancak Sultanın onların aralarına girmesine bağlı idi. İsyandan önce kendilerine arazi tahsis edilmiş olan Belh vilayetinde bütün kuvvetlerini toplamak da kendileri için bir ihtiyatsızlık olurdu. Zira şimdi Sultan bizzat idarenin başında bulunurken izni olmadan ülkesinde hiç kimsenin yerleşmeğe hakkı yoktur. Tek çareleri Selçuklu devletine itaat arz etmek ve özür dilemektir."[1160]

Sultan Sencer'in esaretten kurtulması bölgede dengeleri değiştirdi. Oğuzlar, Horasan'ın şehirlerine gerçekleştirdikleri saldırıları durdurdu. Bunda Atsız'ın Oğuz beylerine gönderdiği ikaz niteliğindeki mektupların da etkisi vardı.[1161] Bu süreçte Atsız, Sultan Sencer'e diplomatik bakımdan önem arz eden üç mektup gönderdi. Çalışmamızın konusu açısından mühim olan bu üç mektup sırasıyla ele alınacaktır. Atsız'ın Sultan Sencer'e gönderdiği birinci mektup şu şekildedir:

> "Âlemlerin sultanı, Şarkın ve Garbın hâkimî, binlerce yıl hâkimiyet sürsün. O, fakirlere yardımcı, yardım isteyenlere kerametlidir. İzzed-i Teâlâ onun koruyucusu ve yardımcısı olsun. O gün mübarek bir gündür ki, Allah hâkimiyeti Selçuklu sülalesine vermiş, Şarkın ve Garbın hükümdarı olmuşlardır. Ve insanların üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Onun, hâkimiyeti döneminde her an halk refah içinde yaşamıştır. Ve her zaman halk arasında mutluluk ve lezzet olmuştur. Millet rahat ve huzur içinde yaşamıştır. Böyle oldu ki, halk kibirlendi, her zaman böyle refah içinde ve mutlu yaşayacaklarını sandılar. Ve gafil oldular ki, âlemde huzur ve süküneti sağlayanın Sultan Sencer olduğunu düşünemediler. Allah gafil halka ders vermek için onların Sultanı'nı içlerinden çekti. Ve insanlar anladılar ki, onların huzur ve refah içinde yaşamaları Sultanın kerametidir. İnsanlar onun sayesinde mutlu olmuşlar ve Allah böyle yaptı ki insanlar Sultanın kadrini bilsinler. Ben (Atsız) Horasan'a geldim ve ordayım. Şimdiki durumda âlemlerin Sultanı azad olmuş ve ben onun hizmetinde çalışmak istiyorum. Horasan'da mı kalmam lazım? Şarkın ve garbın Sultanı'nın her emrine hazırım. Ve her an ona hizmet edeceğim."[1162]

Atsız, mektubunda özetle; Sultanın yüceliğini övgü dolu sözlerle ortaya koymuştur. Atsız'ın Sencer'in esaretten kurtulmasının ardından ona karşı, sadık kaldığını düşünürsek mektubun samimi duygularla kaleme alındığını söyleyebiliriz. Atsız, ayrıca mektupta da ifade

[1160] Barthold, 1990: 353.; Bünyatov, 2003: 25-26.
[1161] Bünyatov, 2003: 25.; Vurgun, 2021: 51.
[1162] Reşîdüddîn Vatvât, (th). 17b-18b.; Reşîdüddîn Vatvât, 1338: 6-7.

edildiği üzere bu tarihten sonra Sencer'in emrinde olmuş ve bölgedeki devletlere mektuplar yollayarak onları Sultan'a itaate davet etmiştir.[1163]

Atsız'ın Sultan Sencer'e gönderdiği ikinci mektup şu şekildedir:

> "Âlemlerin hâkimî olan Sultan'ın hayatı ve zaferleri uzun sürsün, binlerce yıl devam etsin ve Allah onu korusun. Âlemlerin sultanı huzur bulduktan sonra halka çok hizmet etmiş ve halk onun devrinde huzur içinde yaşamıştır. Ancak Allah onların Sultan'ını alarak onlara bir imtihan yapmış ki, halk Sultan'ın kadrini bilsin. Sultan, Allah'ın peygamberinin devamcısı olmuş, eski devirlerde de peygamberler kendi halkına Allah'ın emirlerini söyledikleri zaman halk onlara karşı isyan etmiş ve peygamberler zarar görmüşlerdir. Her zaman kötü insanlar olmuştur ki halkı hâkimlerine karşı kışkırtmıştır. Fakat Allah'ın yardımıyla peygamberler bozguncuları ortadan kaldırmış ve Allah'ın emirlerini halk arasında icra etmişlerdir. Âlemlerin sultanı ki yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Peygamberlerin görevlerini devam ettirir ve halk arasında Allah'ın emirlerini icra eder. Ancak şimdi kötü zamanlar eskide kaldı ve âlemlerin sultanı halkı doğru yola yönlendirmiştir. O, yoldan çıkmış insanları mağlup edecektir. Ben (Atsız) büyük Sultan'ın her emrine (fermanına) tâbiîyim ve bana her ne emir verecekse yapmaya hazırım."[1164]

Sultan Sencer'e, Atsız tarafından gönderilen bu mektup neredeyse bir önceki mektup ile aynı içeriğe sahiptir. Burada faklı olan Atsız'ın Sultan Sencer'e karşı övgülerini arttırması ve kendisine esareti sırasında isyan edenleri, bertaraf edeceğini söylemesidir. Ayrıca Sencer'in devleti yeniden idare etmeye başlamasının halk için büyük bir talih olduğunu ifade etmiştir.

Atsız'ın Sultan Sencer'e gönderdiği üçüncü mektup ise şu şekildedir:

> "Âlemlerin Sultanı'nın hayatı, zaferleri ve adaleti bin yıllarca devam etsin, Allah onun yardımcısı ve koruyucusu olsun. Ben (Atsız) Sultan'a itaatimi bildiriyorum. Onun hâkimiyetini Allah'ın verdiği bir nimet olarak kabul ediyorum ve ona hizmet etmekten mutluyum. Ben âlemlerin Sultanı'nın azad oluşuna seviniyorum. Onun için dua ediyorum ve ona itaat etmeye devam edeceğim. Rebiülevvel ayının sonunda "Visakbaşi" 263 Necmûl Mûlk yanıma geldi. Şarkın ve Garbın Sultanı'nın azad edildiği haberini bana ulaştırdı ki Sultan gelmiş ve halkına kavuşmuştur. Bu haber bana ulaştırıldığında kalbim rahatlamış ve haber halka duyurulmuştur. İsminiz camilerdeki hutbelerde zikredilmiştir. Allah'ü Teâlâ, Sultanı her türlü kötü problemden korusun ve ona sıhhat versin. Ahireti ve yaşamı hayırlı olsun. Ben (Atsız) tüm bu dönemde, Sultanın hizmetinde olmayı arzuluyordum. İstiyordum ki, eskiden olmuş olan itaatsizliğimi telafi edeyim. Bugün etrafımdaki insanlarla Horasan'a geldim. Devletin diğer hizmetlileri gibi samimi kalpten Sultanın hizmetinde çalışmaya hazırım. Sultanın her ne emri olursa olsun ben ona riayet edeceğim."[1165]

Atsız'ın kaleme aldığı üçüncü mektupta da Sultan Sencer'e olan bağlılığını tekrar etmesi; Sultan'ın bir önceki cevabi mektubunda, Atsız'ın devlete karşı giriştiği isyanı kendisine hatırlattığı ve kınadığı yönünde kuvvetli bir izlenim uyandırmaktadır. Zira bu mektupta Atsız, sadakatini ispatlayabilmek adına Sultan'dan kendisine yeni bir fırsat tanınmasını istirham etmiş

[1163] Müntecebeddin Bedî', 1329: 101-103.; Ünal, 2014: 161-163.
[1164] Reşîdüddîn Vatvât, (th). 17b-19a.; Reşîdüddîn Vatvât, 1338: 8-9.
[1165] Reşîdüddîn Vatvât, 1338: 10-11.

ve izlemesi gereken yol hususunda Sultan'ın emir ve talimatlarını talep etmiştir.[1166] Diğer taraftan Atsız hâlâ Sultan'ın kendisine güvenmediğini düşünmektedir. Zira o, mektubunda Sultan'ın emirlerini yerine getireceğine dair yemin etmiştir. Ancak kaynaklarda Sultan Sencer'in, Atsız'a nasıl cevap verdiği hususunda kesin bir malumat yoktur. Bu sebeple bahsi geçen mektuplarda sadece Atsız'ın ifadeleri üzerinden değerlendirmeler ve yorumlar yapılabilmektedir.

Hârizmşah Atsız 1156 yılında ölünce yerine oğlu İl Arslan (1156-1172) geçti. O da Sultan Sencer'e elçi göndererek diplomatik temas kurup itaatini arz etti. Sencer de Hârizm'in İl Arslan'a verildiğine dair yazdığı menşuru h.Ramazan 551/Ekim-Kasım 1156'da hil'âtler ile birlikte ona gönderdi.[1167] Bu sayede İl Arslan Hârizm'in yeni idarecisi oldu.[1168]

Sultan Sencer dönemi, Büyük Selçuklu Devleti ile Hârizmşahlar arasındaki diplomatik ilişkiler genel olarak Hârizmşahların sembolik de olsa tâbiîliği, tarafların Horasan ve Mâverâünnehir'deki stratejik çıkarları, Karahıtaylar, Gurlular ve Oğuzların tehdidi ile Hârizmşahların bağımsızlık düşüncesi çerçevesinde şekillenmiştir. Sencer, Hârizmşahlarla diplomasi kanalını devamlı açık tutmuş bu sayede Mâverâünnehir'de istikrarı tesis etmeye çalışmıştır. Ancak Atsız'ın isyanları ve Katvân mağlubiyeti, bu ilişkileri bir çatışma eksenine kaydırmıştır. Dönemin birincil kaynakları taraflar arasındaki ilişkilerin Selçuklu üstünlüğüne dayalı bir dengeyle başladığını, zaman içerisinde Hârizmşahların bağımsızlık uğraşlarıyla dönüştüğünü nakleder. Bu süreçte Hârizmşahların yükselişi ise Selçuklunun doğu politikalarında uzun vadeli bir boşluk yaratmış ve bölgesel dengeleri değiştirmiştir.

4.1.5. Karahıtaylar

Sultan Sencer dönemi Selçuklu-Karahıtay[1169] ilişkileri Çin sahasında yer alan Hıtayların, Curcenlerin baskısı ile Batıya doğru hükümdarları Yoluğ Taş (Yüe-lu Ta-hsi/ Yeh-lü Ta-şi) liderliğinde h.518/1124 tarihinden itibaren göç edip, Türkistan'ın Çöçek vadisine gelerek yerleşmelerinin ardından dolaylı olarak başlamış ve bu andan itibaren çok mühim bir

[1166] Barthold, 1990: 353.; Vurgun, 2021: 53.
[1167] Ekler kısmında Büyük Selçuk Devleti'nin diplomatik zihin haritası bulunmaktadır. (bk.: Ek 20)
[1168] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 179.
[1169] Orhun kitabelerinde *doğudaki Türk düşmani kavim olarak tanıtılan* Moğol asıllı Tunguz kabilesinden gelmekte olan Karahıtaylar'ın, bk. Barthold, 1943: 32.; İzgi, 1976: 8. ana vatanları Doğu Moğolistan ve Mançurya'nın güney kısımlarıdır. Tarih sahnesine çıkışları IV. asra kadar uzanan Karahıtaylar, siyasi örgütlenmelerini ancak X. yüzyılın sonlarında Kuzey Çin coğrafyasında Liao Devleti'ni kurmak suretiyle tamamladılar. bk. Taşağıl, 2001: 415.; Grousset: 2022: 144. 1009 tarihinden sonra batıya yönelen Karahıtaylar, Uygurları ve Karahanlıları tehdit etmeye başladılar. 1016'da Balasagun yakınlarında Karahanlılar ile yapılan savaşı kaybettiler. Söz konusu muharebenin neticesi, Karahıtayların Türkistan coğrafyasına intikalini bir asırdan fazla geciktirdi. 1125 yılında Liao Devleti'nin yıkılmasına müteakip Hıtaylara mensup boylar Cürcenlerin hâkimiyeti altına girerken; Yeh-lü Ta-şi önderliğindeki bir zümre, Moğolistan'daki diğer boyların da desteğini temin ederek Türkistan topraklarına göç ettiler. bk. Togan, 1981: 60-61.; Barthold, 1990: 339.; Taşağıl, 2001: 415. Biran, 2005: 19. Ekler kısmında Hârizmşahlar, Karahanlılar ve Karahıtayların egemenlik sahalarını gösteren harita bulunmaktadır. (bk.: Ek 17) (Güneş, 2023).

seyir izlemiştir.[1170] Bu dönemde, Karahıtaylar yükselen bir güç olarak Büyük Selçuklu Devleti'nin Mâverâünnehir ve Horasan'daki otoritesine meydan okumuştur. Karahıtaylar ile Selçuklular arasındaki doğrudan münasebetler ise h.524/1130'lardan itibaren başlamıştır.

İslâm dünyası ile Karahıtaylar arasındaki ilk askerî temas 1124-1128 yılları arasında gerçekleşti ve Karahıtay kuvvetleri, Sultan Sencer'in tâbiîiyetinde bulunan Karahanlı Hükümdarı Arslan Han Ahmet b. Hasan tarafından mağlup edildi.[1171] Sultan Sencer, elde edilen bu askerî başarıyı bir övgü kaynağına dönüştürdü; bilhassa Abbâsî Hilafeti nezdinde yürüttüğü diplomatik ilişkilerde bu zaferi kendi hamiliği altındaki İslâm dünyasının koruyucusu olduğunu göstermek adına güçlü bir argüman olarak kullandı.[1172] Ne var ki, bu zafer dahi Karahıtayları durduramadı.[1173] Nitekim 524/1130 yılında yeniden taarruza geçen Karahıtaylar, Kırgız topraklarını istila ederek burada hâkimiyet kurdu.[1174] Daha sonra Türk boylarından olan Karlukların taşkınlıkları ve saldırıları karşısında zor durumda kalan Karahanlılar, Karahıtaylardan yardım talep etti.[1175] Bu vesileyle Sultan Sencer'e tâbiî olan bir devlet ile Karahıtaylar arasında ilk diplomatik temas gerçekleşmiş oldu. Yardım maksadıyla 1130 yılında Balasagun'a intikal eden Karahıtaylar, şehri işgal ederek bölgeye kalıcı olarak yerleşti. Müteakiben Kaşgar, Hoten ve Beşbalıg'ı egemenlikleri altına aldı. Devletin hudutlarını genişletmek gayesiyle ilkin Kuzey Çin topraklarına yönelen Karahıtay hükümdarı, bu seferlerden arzu edilen neticeyi elde edemeyince stratejik yönelimini Mâverâünnehir ve İran coğrafyasına çevirdi.[1176]

Söz konusu devirde, Balasagun örneğinde olduğu gibi Semerkand bölgesindeki Karluk zümresi ile Karahanlı hükümdarı Mahmud b. Arslan Han Muhammed arasında da ihtilaflar yaşanmaktaydı. Karlukların, Semerkant yönetimine karşı Karahıtay hükümdarı Gürhan'dan[1177]

[1170] Pritsak, 1977: 273.; Taşağıl, 2001: 415.
[1171] Pritsak, 1977: 274.; Taşağıl, 2001: 415. Köymen, 2017: 323-324.
[1172] Bu hususta Sultan Sencer'in divanından çıkan ve halifenin vezirine gönderilen resmî bir vesikada da bilgiler bulunmaktadır. Sencer, yukarıda 792. dipnotta bahsettiğimiz bu vesikada halifeye karşı yürüttüğü siyaseti savunurken, kendisinin tahta çıkardığı Kaşgar Hakan'ının (Arslan Han Ahmed b. Hasan), Hârizmşah Atsız gibi, fetihler yaptığını ve kazandığı zaferler hakkında fetihnâme gönderdiğini, bu fetihnâme'de, Türkistan'ın uzak ülkelerinden gelen ve İslâm beldelerine kasteden, gönüllere korku salan asi kafir Gür (Han)'ın, karşısına Kaşgar'dan birkaç menzil uzakta ordusu ile çıktığını, yapılan savaşta her iki taraftan büyük kayıplar verildikten sonra Tanrı'nın yardımıyla kendisini öldürdüğünü ve ordusunu bozduğunu, bu sayede o kafirlerin şer ve fesadından Müslümanların kurtarıldığını izah ediyor. bk. Köymen, 1951: 577.; Köymen, 2017: 218-235. Bu bahsi geçen vesikadan hareketle Sultan Sencer'in kendisine tâbiî olan Karahanlılar'ın doğu sınırlarında vuku bulan hadiseleri büyük bir dikkatle takip ettiğini anlayabiliyoruz. Bu meselede çalışmamızı ilgilendiren nokta ise, diplomasi bakımından Sencer'in, kendi emri haricinde de olsa, bir tâbiî devlet hükümdarının kazandığı zaferi kendine mal etmesi ve bunu devletler arası diplomatik ilişkilerde kullanmasıdır.
[1173] Zerkaya, 2021: 111.
[1174] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 80-84.
[1175] Pritsak, 1977: 274.; Taşağıl, 2001: 415. Köymen, 2017: 326.
[1176] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 83.; Cüveynî, 2022: 308.
[1177] Gürhan, Karahıtay hükümdarlarına verilen unvandır. Bu dönemdeki hükümdarlarının ismi Yeh-lü Ta-şi'dir. bk.: Taşağıl, 2001: 415. İbnü'l-Esîr, Karahıtay hükümdarı Gürhan'ı eserinde 'Ku-Han' olarak zikretmektedir. Müellife göre bu terkipteki *"Ku"* lafzı Çin hükümdarlarının ünvanı olup, *"Han"* tabiri ise Türk hükümdarlarına

yardım istemesi ve bu talebin kabul görmesi, tarafları karşı karşıya getirdi. H.531/1137 tarihinde Hocend mevkiinde cereyan eden savaşı Karahıtayların kazanması, Karahanlıların iç siyasi yapısına yönelik Karahıtay müdahalesinin de önünü açtı.[1178]

Mağlubiyetin akabinde Semerkand'a çekilen Mahmud Han, Karahıtayların batıya doğru yayılmasını engellemek amacıyla, metbû Sultan Sencer'den yardım talep etti. Sultan Sencer, tâbiî hükümdarın bu isteğini karşılıksız bırakmayarak, Karahıtay tehdidine karşı uzun süredir tasarladığı sefer için derhal hazırlıklara başladı. Sultan, harekât öncesinde cephe gerisi güvenliğini sağlamak maksadıyla, h.533/1138 yılında Hârizm üzerine yürüdü ve Atsız'ı bertaraf etti. Mâverâünnehir Seferi hazırlıkları kapsamında Sistan, Gur, Gazne ve Mazenderan gibi tâbiî devletlerin hükümdarlarına elçiler gönderilerek orduya katılmaları emredildi.[1179] Bu seferberlik neticesinde Sultan Sencer'in sancağı altında yaklaşık yüz bin kişilik[1180] muazzam bir kuvvet toplandı; ayrıca orduya çok sayıda din âliminin iştiraki sağlanarak seferin manevi ve meşru zemini güçlendirildi.[1181]

Sultan Sencer Semerkand'a vasıl olduğunda Mahmud Han, Karluklar hakkında Sultan'a şikâyette bulundu. Semerkand Hanı'nın bu tavrının temel saiki, Karlukları kendi iktidarı için potansiyel bir tehdit olarak telakki etmesidir. Oysa Karluk zümresi, şehirde sükûnet içinde yaşamakta ve çevreye herhangi bir zarar vermemekteydi. Buna mukabil Mahmud Han, iktisadi açıdan giderek güçlenen bu Türk boyunun, ilerleyen süreçte kendisi için büyük bir gaileye dönüşeceğinden endişe etmekteydi. Karahanlı hükümdarının bu menfi tutumunun aksine Sultan Sencer, Karluklar üzerine bir sefer düzenlemeye mesafeli yaklaştı. Bu süreçte bazı Selçuklu komutanlarının, gözdağı vermek maksadıyla Karluklara taarruz edip kadın ve çocukları esir almasına rağmen; Karluklar itidallerini korudu. Sencer ile diplomatik temas kuran Karluk heyeti; 50.000 koyun, 15.000 deve ve 5.000 at takdim ederek devlete olan bağlılıklarını ve sadakatlerini arz ettiler. Ancak hem Mahmud Han'ın hem de kumandanların Karluklar ile savaşmak hususunda sultana ısrarcı olmaları Sencer'in bu Türk boyuna sefer yapmasına sebep

---

mahsustur. İbnü'l-Esîr ayrıca, Gürhan'ın giyim kuşamında Çin hükümdarlarının tarzını benimsediğini nakletmektedir. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 82. Ayrıca er-Ravendi, Karahıtay Hükümdarı için *"İlhan"* tabirini kullanmaktadır. bk.: er-Râvendî, 2020: 168. Bundarî, *"Uzhan"* tabirini vermektedir. bk.: Bundarî, 2023: 246. el-Hüseynî ise, *"Hıta", "Huten", Yağma sahibi "Özhan"* olarak aktarmaktadır. bk. el-Hüseynî, 1943: 65.

[1178] İbnü'l-Esîr, 1991: XI, 83.; er-Râvendî, 2020: 168.; Cüveynî, 2022: 309.

[1179] Barthold, 1990: 342.; Turan, 2008: 241.; Köymen, 2017: 327.; Özgüdenli, 2021: 272.; Solmaz, 2021: 104-105.

[1180] İbn Haldûn, 1967, IV: 397.; Abû'l Farac, 1987, II: 376.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 83.; Ahmed b. Mahmud, Sencer'in asker sayısını 70 bin kişi olarak nakletmektedir bk. Ahmed b. Mahmud, 2011: 204.

[1181] Köymen, 2017: 327.

oldu.[1182] Selçuklu hükümdarını ikna edemeyen Karluklar ise kendilerini savunmak maksadıyla Karahıtaylardan yardım istediler.[1183]

Karahanlı Mahmud Han'ın baskısından kaçarak Karahıtaylara iltica eden Karluklar, Gürhan'ı Selçuklu Devleti aleyhine kışkırtarak savaşa teşvik ettiler.[1184] Bunun üzerine Gürhan, Semerkand'da bulunan Sultan Sencer'e bir name göndererek diplomatik temas kurdu ve Karlukların affedilmesi hususunda şefaatçi oldu. Ancak Sultan Sencer, Karahıtay hükümdarının bu talebini, kendi egemenlik haklarına bir müdahale ve şahsına yapılmış bir hakaret olarak telakki etti. Bu duruma hiddetlenen Sultan, mukabil bir mektup göndererek Gürhan'ı İslâm'a davet etti, aksi takdirde savaşın kaçınılmaz olacağını bildirdi. Sencer mektubunda ordusunun büyüklüğüyle iftihar ederek, askerlerinin *"bir kılı okla ikiye ayıracak kadar"* maharetli olduğunu vurgulayıp mübalağalı bir tehdit dili kullandı. Vezir Nasîrüddin Tahir,[1185] diplomatik nezaketten uzak ve abartılı ifadeler içeren böyle bir mektubun gönderilmesine itiraz etse de Sultan'ı ikna edemedi. Tehditkâr mektubu alan Gürhan ise büyük bir öfkeyle Selçuklu elçisinin sakalını yoldurdu ve kendisine bir iğne ile bir kıl verilmesini emretti. Selçuklu elçisinin sakalını yolduarak onu tahkir etti; ardından eline bir iğne ve kıl tutuşturdu. Elçiden iğne ile kılı yarmasını isteyen, ancak elçinin başarısızlığıyla karşılaşan Gürhan; *"Sen daha iğneyle bir kılı bile ikiye ayıramıyorsun diğerleri bir kılı ok ile nasıl ayırabilecekler"* [1186] sözleriyle Sencer'in tehditlerini alaya aldı.

Katvân Savaşı öncesi taraflar arasında elçi teatisi yoluyla gerçekleşen temaslar tahlil edildiğinde hem Selçukluların hem de Karahıtayların diplomasi anlayışı hakkında fikir edinebiliriz. Selçuklu Sultanı Sencer, siyasi teşekkülünü daha yeni tesis eden bir hükümdarın kendisine mektup göndererek Karlukların affını istemesini bölgenin en büyük hâkimi olduğundan hakaret olarak kabul etmiş, gücünü göstermek ve had bildirmek için tehdit içerikli bir mektup ile karşılık vermiştir. Bu hadisede çalışmamızı ilgilendiren bir başka durum da Sencer tarafından abartılı şekilde yazdırılan mektuba, Selçuklu vezirinin muhalefet etmesidir. Bu da Selçukluların devletler arası konularda istişarelerden sonra karar verdiğini göstermektedir. Ancak vezirin muhalefetine rağmen mektubun değiştirilmeden gönderilmesi de son sözün her zaman sultan tarafından verildiğinin ispatıdır. Hadise Karahıtaylar tarafından

---

[1182] Barthold, 1990: 345.; Turan, 2008: 240.; Öngül, 2016: 248.; Köymen, 2017: 327-328.; Koca, 2017: 63.; Özgüdenli, 2021: 271.

[1183] el-Hüseynî, 1943: 65.; İbnü'l-Esîr, 1991: XI, 83.; Fazlullâh, 1999, II/5: 85.; er-Râvendî, 2020: 168.; Bundarî, 2023: 246-247.

[1184] İbnü'l-Esîr'in nakline göre, 1138'de Sultan Sencer'e karşı ağır bir mağlubiyet alan Hârizmşah Atsız'da, bu yenilginin intikamını almak ve bağımsız hareket edebilmek maksadıyla Karahıtay hükümdarını Sencer'e karşı kışkırtmıştır. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 83. Ancak müellifin verdiği bu bilgiler dönemin diğer birincil kaynaklarda yer almamaktadır.

[1185] Bu vezir, Nizâmülmülk'ün torunudur.

[1186] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 83-84.; Ahmed b. Mahmud, 2011: 203.

ele alındığında ise, yeni kurulan bir devletin devrin en büyük siyasi teşekkülüne karşı asi bir tebaayı koruma altına alması ve onların affedilmesini istemesi, kendilerini Selçuklular ile eşit hatta daha üstün gördüklerini göstermektedir. Ayrıca Gürhan'ın, Sencer'den gelen mektuba herhangi bir cevap verip vermediğine dair kaynaklarda bir bilgi olmadığından ve olaydan kısa bir süre sonra gerçekleşen savaştan hareketle Karahıtayların, Selçuklular ile diplomasiyi sonlandırdıklarını söyleyebiliriz.

Gürhan'ın elçiye yaptığı muamele Selçuklu Devleti'ne karşı savaş ilanıydı. Karahıtay hükümdarı; Türk, Çin, Hıtay unsurları başta olmak üzere muhtelif topluluklardan oluşan yüz bin kişilik bir kuvvetle derhal harekete geçerek Semerkand'a yöneldi.[1187] Sayıca birbirine denk iki ordu h.5 Sefer 536/9 Eylül 1141'de Semerkand'ın 5 fersah (25 km) kuzeydoğusunda yer alan Katvân Çölü'nde karşı karşıya geldi.[1188] Selçuklu ordusunun sağ kanadında Emîr Kamac, sol kanadında Sîstan Meliki Ebû'l-Fazl, merkezde de ise Sultan Sencer yer almaktaydı. Savaşın başında Karahıtay ordusu, Selçuklu ordusunu abluka altına aldı. Sencer kuşatmayı yarmak istediyse de buna muvaffak olamadı. Savaş sırasında üstün gayret gösteren Sîstan Meliki Ebû'l-Fazl'ın çabaları da sonuç vermedi. Karlukların[1189] büyük bir gayret gösterdiği savaşı Karahıtaylar kazandı.[1190] Savaşta Selçuklu ordusunun ağır kayıplarının yanı sıra sultanın eşi Terken Hatun, Emîr Kamac ve Sîstan Meliki Ebû'l-Fazl gibi isimler de esir düştü.[1191]

Katvân mağlubiyeti Sultan Sencer'in askerî gücünü büyük ölçüde azaltsa da bilinmedik bir şekilde Gürhan için Horasan'ın kapılarını açamadı. Savaşın ardından Sencer toparlanma yoluna gitti ve tâbiîlerinden yeni kuvvetler istedi. Buna karşın Gürhan, Mâverâünnehir'i hâkimiyet altına alıp Hârizm bölgesini haraca bağlasa da kendi başkentine geri döndü. Bu sayede Büyük Selçuklu Devleti aleyhinde gelişen durum düzeldi. Bu süreçte Atsız'ın da Hârizm'e geri dönmesi Sencer'in rahatlamasını ve bölgeye hâkim olduktan sonra Katvân Savaş'ında esir olanları kurtarmak ve sulh için Gürhan ile diplomatik temas kurmasını sağladı.[1192]

[1187] İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 84.; Mîrhând, 2018: 184-185.
[1188] Müntecebeddin Bedî', 1329: 39-40.
[1189] er-Râvendî, Karlukların otuz kırk bin kişilik bir kuvvetle Karahıtaylara yardım ettiklerini nakletmektedir. bk. er-Râvendî, 2020: 168.
[1190] Dönemin kaynakları bu savaşta her iki tarafında ağır kayıplar verdiğini nakletmekle beraber özellikle Selçuklu ordusunun zayiatı ile alakalı birbirinden farklı sayılar vermektedirler. Reşîdüddin Fazlullâh ve Şebânkâreî bu rsayının otuz binden fazla olduğunu söylerken, bk. Fazlullâh, 1999, II/5: 84-85.; Şebânkâreî, 2021: 85. İbnü'l-Esîr ve İbnü'l-Cevzî bu sayıyı abartılı bir şekilde yüz bin olarak kaydetmektedirler. bk. İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 83-84.; İbnü'l-Cevzî, 1992, XVIII: 19.
[1191] el-Hüseynî, 1943: 66.; Zehebî, 1985, II: 37-38.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 84.; Fazlullâh, 1999, II/5: 85.; Mîrhând, 2018: 184-185.; İbnü'l-Verdî, 2019: 92.; er-Râvendî, 2020: 169-170.; Bundarî, 2023: 247.
[1192] Özgüdenli, 1994: 81. Ekler kısmında dönemlere göre diplomatik odaklar ve sultanlara göre diplomatik odak değişimi gösterilmiştir. (bk.: Ek 21)

Sultan Sencer, Karahıtay hükümdarı nezdine; aralarında Yeminü'd-devle Sungur ve Muvaffakü'ddin Ahmed Arız gibi savaşta da kendisine refakat eden mühim kumandanların bulunduğu bir elçilik heyeti gönderdi.[1193] Elçilik heyetinin vazifesi taraflar arasında yapılacak sulhun tesisi kadar, savaşta esir olan başta Terken Hatun ve Emîr Kamac olmak üzere, esirleri kurtarmaktı. Sultan, toplam altı yüz bin dinar fidye ödeyerek Terken Hatun ve esir düşen kumandanları kurtardı.[1194] Taraflar arasında yapılan bu sulhun Selçuklu Devleti için Mâverâünnehir'in kaybının kabullenmesinden başka bir zorunluluk getirip getirmediği kaynaklarda geçmemektedir. Kaynaklar esirlerin kurtuluşunu savaştan bir yıl sonra olduğunu aktarmaktadır.[1195] Sencer'in kendi başkentine hâkim olması h.Muharrem 537/Temmuz 1142'dir. Karahıtay hükümdarı Gürhan'ın ölümü de aynı yılda[1196] olduğuna göre, bu sulh Sultanın ikinci Hârizm seferi hazırlıklarını yaptığı h.538/1143'ün ilkbaharında gerçekleşmiş olmalıdır.[1197]

Katvân Savaşı Selçuklu siyasi tarihi nezdinde kritik bir ehemmiyet arz etmektedir. Savaş, Müslüman Türklerle gayrimüslim Moğollar arasında gerçekleşti. Katvân'da uğranılan bu ağır hezimet, devrinin en kudretli siyasi teşekküllerinden biri addedilen Büyük Selçuklu Devleti'nin inkıraz sürecine girmesine zemin hazırladı. Söz konusu muharebe aynı zamanda, Selçuklu tarihi boyunca İslâm coğrafyasına doğu cihetinden yöneltilen ilk büyük taarruz niteliğini taşımaktadır. Bu mağlubiyetin akabinde gayrimüslim Moğollar Müslümanların yaşadıkları toprakların bir kısmını ele geçirdiler. Selçuklular ise hâkim oldukları Ceyhun Nehri'nin ötesinde yer alan topraklarını kaybettiler. Netice itibariyle Türkistan coğrafyası tarihte ilk defa putperest bir kavmin egemenliği altına girdi.[1198]

Katvân mağlubiyeti hem İslâm dünyasında hem de Hristiyan dünyasında yankı uyandırdı. Bu yenilgi Sultan Sencer'in ve doğal olarak Selçukluların Müslümanlar nezdinde itibar kaybetmelerine sebebiyet verdi. Mağlubiyetle ilgili dönemin önemli kaynaklarında İbnü'l Kalânisî hadiseyi ilahi adaletin tecellisi olarak değerlendirmektedirler. Müellife göre Allah, Sultan Sencer'den Halife Müsterşîd'in intikamını alarak onu helâk etti.[1199] İbnü'l Kalânisî'nin Sencer hakkında naklettikleri tarafgir duygusunun tezahürüdür. Muharebenin hemen akabinde,

---

[1193] el-Yezdî, th: 224a-224b.; ayrıca bk. Köymen, 1951: 566-567. Ekler kısmında devletlere göre diplomatik ilişki yoğunluğu, diplomatik temaslarının coğrafi ve siyasi dağılımı ile zaman içinde diplomatik hareketlilik trendi gösterilmiştir. (bk.: Ek 22)

[1194] Gaffârî, 1342: 110.; el-Hüseynî, 1943: 66.; İbnü'l-Esîr, 1991, XI: 84.; Fazlullâh, 1999, II/5: 85.; Mîrhând, 2018: 184-185.; İbnü'l-Verdî, 2019: 92.; er-Râvendî, 2020: 169-170.; Bundarî, 2023: 247. Ekler kısmında Büyük Selçuklu diplomasisinde görevlendirilen elçilerin mesleki kökenleri gösterilmiştir. (bk.: Ek 23)

[1195] el-Cûzcânî, 1343: 262.

[1196] Gaffârî, 1342: 110.; Azîmî, 2006: 82.

[1197] Kafesoğlu, 1984: 57.; Özgüdenli, 1994: 82.

[1198] Turan, 2008: 241.; Köymen, 2019: 234-235.; Sevim ve Merçil, 2023: 275-276.; Köksal, 2023: 86.

[1199] İbnü'l Kalânisî, 1908: 281-282.

Haçlı Seferleri dönemi kronikçilerinden Otto von Freising, Karahıtay hükümdarını, Hristiyanlığı Müslümanların tasallutundan kurtaran Doğu'nun efsanevi kralı Rahip Johannes[1200] ile özdeşleştirdi. Freising, bu tarihi olayı efsanevi bir anlatıya dönüştürerek Katvân Savaşı etrafında bir mit inşa etti ve bu yanlış algının Hristiyan dünyasında yayılmasını sağladı.[1201]

Sultan Sencer Katvân mağlubiyetinin ardından Karahıtayların durmayacağını ve batıya doğru hareket edeceklerini düşünerek kendine tâbiî olan Irak Selçuklu Devleti'nden ve Sîstan melikinden yardım istedi. Savaştan sonraki saltanatı süresince de Karahıtaylara karşı herhangi bir hareketin içinde yer almadı ve müdahalede bulunmadı. Bu durum Sencer'in Karahıtaylardan çekindiğini göstermektedir. Ayrıca Sultan Sencer, bundan sonraki süreçte devletin doğu ve batı siyasetini her zaman Karahıtaylara göre düzenlemek durumunda kaldı.[1202]

Katvân Savaşı'nın Karahıtaylar açısından da önemli neticeleri oldu. Karahıtaylar, Çin'den gelerek yerleştikleri Mâverâünnehir ve İran topraklarında bu galibiyetten sonra güçlü bir devlet kurarak bölgede önemli bir konuma sahip oldular. Öyle ki elde edilen zaferin ardından bölgede yaşayan Müslümanları haraca bağlayarak Kirman topraklarına kadar ilerlediler.[1203] Ancak Karahıtaylar, beklenenin aksine çeşitli nedenlerde ötürü batıya yönelik bir istila hareketinde girişmediler. Bunun nedenlerinden ilki, Büyük Selçuklu Devleti'nin bir mağlubiyetle yıkılamayacak kadar güçlü bir yapıya sahip olduğunu Gürhan'ın bilmesidir. İkincisi ise Karahıtayların da tıpkı Selçuklular gibi Katvân Savaşı'nda büyük kayıplar vermeleri ve askerî güçlerini kaybetmeleridir.[1204]

Sultan Sencer dönemi, Büyük Selçuklu Devleti ile Karahıtaylar arasındaki diplomatik ilişkiler, genel olarak Mâverâünnehir'deki rekabet, Karahanlılar üzerindeki nüfuz mücadelesi, Hârizmşahların rolü, dinî ve ideolojik farklılıklar gibi unsurların etkisiyle şekillenmiştir. Sencer'in, Karahıtaylarla ilk doğrudan diplomatik teması Katvân Savaşı öncesinde gerçekleşmiş ancak bunda başarılı olunamayınca 1141'de taraflar arasında savaş vuku bulmuştur. Karahıtayların galibiyetiyle neticelenen savaş, Selçuklu Devleti'nin doğu sınırlarındaki otoritesini sarstığı gibi hem İslâm hem de Hristiyan dünyasındaki itibarına gölge düşürmüştür. Dönemin birincil kaynakları taraflar arasındaki ilişkilerin Selçuklu'nun zayıflama süreciyle paralel olarak dönüştüğünü ortaya koyar. Sonuç itibariyle Karahıtayların Mâverâünnehir'de kurduğu hâkimiyet, Selçukluların doğu politikalarında uzun vadede bir boşluk yaratmış ve Hârizmşahlar gibi yeni güçlerin yükselişine zemin hazırlamıştır. Bu dönem,

[1200] Papaz Johannes efsanesi için bk. Ligetti, 1970, II: 148-151.
[1201] Otto von Freising, 1928: 443.
[1202] Köymen, 2017: 335.; Peacock, 2020: 116.; Grousset, 2022: 179-180.
[1203] Biran, 2005: 41-48.; Bretschnieder, 2017: 214-216.
[1204] Köymen, 2017: 335.; Köksal, 2023: 87-88.

Selçuklu Devleti açısından doğu sınırlarında diplomatik ve askerî bir mücadeleyle karakterize edilen bir geçiş evresi olarak kabul edilebilir.

SONUÇ

X. yüzyılın sonlarından itibaren tarih sahnesinde görünmeye başlayıp giderek etkin bir rol üstlenen Selçuklu Türkleri, XI. yüzyılda Büyük Selçuklu Devleti ismiyle teşkilatlandıktan kısa bir zaman sonra İslâm dünyasının siyasi hamisi konumuna yükselmiş ve askerî kudretlerini diplomasi sanatı ile birleştirerek Orta Çağ Türk-İslâm devlet geleneğinde yeni bir paradigma ortaya koymuşlardır.

Bu tez çalışması kapsamında, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar olan zaman zarfında (1040-1157), diplomasinin devletin meşruiyeti, bekası ve büyümesi hususlarında ne denli stratejik bir araç olarak kullanıldığı, dönemin ana kaynakları ve modern araştırmalar ışığında detaylıca ele alınmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, Selçuklu diplomasisinin durağan bir yapı arz etmediğini; tam tersine devletin kuruluş, yükseliş, fetret ve çöküş dönemlerindeki siyasi konjonktüre, coğrafi şartlara ve ilişkide olunan devletlerin niteliğine göre şekil alan dinamik, çok katmanlı ve devamlı suretle pragmatik bir karakter taşıdığını ortaya koymuştur. Selçukluların diplomasi anlayışı, bozkır kökenli Türk devlet geleneği ile yerleşik İslâm-Fars bürokratik teamüllerinin bir sentezi olarak tezahür etmiş, bu sentez devletin *"cihan hâkimiyeti"* mefkûresine hizmet eden en önemli araçlardan biri olmuştur.

Çalışmanın ilk aşamasını teşkil eden kuruluş ve merkezi devlete geçiş evresinde, diplomasinin temel işlevi *"meşruiyet kazanma"* çabası ekseninde biçimlenmiştir. Dandanakan Savaşı'ndan sonra resmen kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı Tuğrul Bey, ülkenin doğusunda bir yandan Gazneliler ve Karahanlılar gibi köklü Türk-İslâm devletlerine karşı varlık mücadelesi yürütürken, diğer yandan Sünni İslâm dünyasının manevi lideri olan Abbâsî Halifeliği ile münasebetleri en üst seviyede tutmaya ve sistematik bir diplomasi çerçevesinde geliştirmeye özel bir önem vermiştir. Bu dönemde Selçuklu diplomasisinin en belirgin özelliği, askerî zaferlerin mutlaka diplomatik tanınma ve meşruiyetle ile taçlandırılması gerekliliğidir. Tuğrul Bey'in Bağdat'a yönelik politikası ve Halife el-Kâim Bi-Emrillâh ile kurduğu yakın münasebet, Selçukluların *"Sünni İslâm dünyasının koruyucusu"* ünvanını elde etmesini sağlamış, bu da devletin hem hukukî hem de manevî temelini köklü şekilde sağlamlaştırmıştır. Halifelik makamı ile yürütülen yoğun müzakereler, mektup teatileri ve özellikle hanedanlar arası evlilikler, Selçuklu diplomasisinin *"yumuşak güç"* unsurlarını ne ölçüde ustalıkla devreye soktuğunu göstermesi açısından son derece dikkate değerdir. Diğer yandan aynı dönemde Büveyhoğulları'nın siyasi varlığının tasfiyesi sürecinde izlenen strateji, Selçukluların bölgesel

güç dengelerini lehlerine çevirmek için diplomasinin *"baskı ve ikna"* metotlarını bir arada kullandığını açık şekilde ispat etmektedir.

Devletin birinci yükseliş dönemi olarak nitelendirilen Sultan Alp Arslan ve Sultan Melikşah dönemlerinde ise diplomasi, "büyük devlet ülküsünün" bir gereği olarak çok geniş bir coğrafyaya yayılmış ve daha karmaşık bir yapıya evrilmiştir. Bu devirde diplomasi, sadece komşu devletlerle münasebetleri düzenleyen bir araç olmaktan çıkmış, devletin cihanşümul hâkimiyet iddiasını somutlaştıran ve bu iddiayı meşrulaştırarak kalıcı hale getiren başlıca siyasi unsurlardan biri haline gelmiştir.

Sultan Alp Arslan döneminde Bizans İmparatorluğu ile ilişkiler, savaş meydanındaki rekabetin gölgesinde biçimlense de Malazgirt Savaşı öncesi ve sonrasında yoğun olarak yürütülen diplomatik temaslar, Selçuklu devlet aklının savaşın yıkıcı sonuçlarına karşı barışın kalıcı inşasına verdiği önceliği ve bu doğrultuda ortaya koyduğu olgun yaklaşımı açık bir şekilde göstermektedir. İmparator Romanos Diogenes ile yapılan antlaşma metninin muhtevası ve Sultan'ın tutsak imparatora karşı sergilediği insani tutum, Türk-İslâm devlet geleneğinde köklü bir yere sahip olan *"âlicenaplık"* ve *"merhamet"* ilkelerinin diplomatik protokole ve devletler arası münasebetlere yansımasını göstermektedir. Sultan'ın, mağlubiyete uğramış bir hükümdara karşı gösterdiği ihtiram, fidye-i necât mukabilinde serbest bırakma tasarrufu ve önerdiği geniş kapsamlı barış ile akrabalık antlaşması, salt şahsi bir erdem gösterisi olarak değil, aynı zamanda Selçuklu siyasi kültürünün rakip hükümdarları tahkir etmek yerine onları kendi meşruiyet sistemi içine eklemleme stratejisinin açık bir tezahürüdür. Diğer yandan aynı dönemde Şiî Fâtımî Devleti'ne karşı yürütülen yoğun ideolojik ve siyasi mücadele, Selçuklu diplomasisinin bir başka yönünü ortaya koymaktadır. Taraflar arasında yaşananlar göz önünde bulundurulduğunda mezhepsel çatışmalarda diplomasinin, müzakere ve antlaşma vasıtası olmasının yanında bir propaganda ve istihbarat aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Böylece diplomasi, bu dönemde hem *"yumuşak güç"* hem de *"keskin güç"* ögelerini aynı anda içinde barındıran çok katmanlı bir strateji haline gelmiştir.

Sultan Melikşah devri, Selçuklu diplomasisinin ulaştığı en yüksek olgunluk ve etkinlik merhalesini temsil etmektedir. Özellikle Vezir Nizâmülmülk'ün de öngörüsü ve teşkilatçılığı sayesinde kurumsallaşan bürokratik yapı, *"Divân-ı İnşâ"* gibi kurumlar vasıtasıyla diplomatik yazışmaları bir sanat haline getirmiştir. Bu dönemde devletin resmî dili, üslubu, hitap ve teşrifat incelikleri ustalıkla işlenerek muhatap devletler üzerinde sadece siyasi olarak değil psikolojik olarak da bir üstünlük kurma aracı olarak kullanılmıştır. Arapça ve Farsça kaleme alınan menşûrlar, ahidnâmeler ve tevkîler hem içerik hem de biçimsel mükemmellikleriyle karşı taraf üzerinde saygı ve hayranlık uyandırmış, böylece Selçuklu sultanının "*cihanşümul hâkimiyet"*

iddiası yalnızca kılıç gücüyle değil, aynı zamanda kelâmın gücüyle de desteklenmiştir. Bu dönemde doğuda Karahanlılar ve Gazneliler ile kurulan akrabalık bağları, Horasan ve Mâverâünnehir istikametindeki sınırlarının güvenliğini güvence altına alırken, batıda ise Anadolu, Suriye ve Filistin coğrafyasında gerçekleştirilen fetihler, Selçuklu diplomatik misyonlarının faaliyet sahasını büyük ölçüde genişletmiştir.

Tâbiî devletlerle (Mervânîler, Türkiye Selçukluları vb.) ilişkilerde uygulanan *"tâbiîlik diplomasisi"*, merkezi otoritenin gücünü dolaylı fakat kesin bir şekilde yerel hanedanlıklar üzerinde hissettirmiş, itaat, sadakat ve hizmet kavramlarını diplomatik dilin merkezine yerleştirmiştir. Tâbiî hükümdarların Selçuklu sultanı tarafından ünvan, hil'ât ve menşûrla teyit edilen statüleri, Selçuklu Devleti'nin üstün hâkimiyetinin hem sembolik hem de fiilî göstergesi hâline gelmiştir. Ancak aynı yıllarda ortaya çıkan Bâtınî hareketi, özellikle de Hasan Sabbâh'ın Alamut merkezli örgütlenmesi, gelenekselleşmiş devletler arası diplomasinin işlevsiz kaldığı, asimetrik bir tehdit olarak belirmiştir. Selçuklu Devleti bu iç-ideolojik tehdide karşı sadece askerî seferler ile değil, aynı zamanda ideolojik karşı propaganda ve hatta Bâtınîler ile gizli müzakere kanalları açma gibi çeşitli diplomasi argümanlarını yürütmek zorunda kalmıştır.

Sultan Melikşah'ın vefatından hemen sonra başlayan taht mücadeleleri ve fetret devri, Selçuklu diplomasisinin karakterinde ve işleyişinde köklü bir dönüşüme neden olmuştur. Sultan Berkyaruk ile Sultan Muhammed Tapar dönemlerinde, devletin siyasi ve idari gücü önemli ölçüde iç çatışmalara harcanmış, bu durum dış politikada zafiyetlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hanedan üyeleri arasındaki iktidar mücadelesinde, tarafların meşruiyet kazanmak, konumlarını güçlendirmek ve destek bulmak maksadıyla zaman zaman Abbâsî Halifeliği ve yerel emîrler ile yoğun şekilde diplomatik temaslar kurarak pazarlıklara girişmesi, devletin merkezi otoritesini ciddi bir biçimde zayıflatmıştır. Bu süreçte halifelik makamından alınan menşûrlar ve rakip kardeşlere karşı yerel emîrlerden yardım talepleri, kısa vadede siyasi kazanımlar sağlasa da uzun vadede devletin birliğini, otoritesini ve diplomasisinin tutarlılığını zedelemiştir.

İçe dönük diplomasi trafiği, Haçlı Seferleri gibi İslâm dünyasını kökten sarsan bir dış tehdidin doğru tahlil edilmesini ve buna karşı ortak bir diplomatik-askerî cephe oluşturulmasına engel olmuştur. Haçlıların Anadolu ve Suriye coğrafyasına ani gelişleri karşısında başlangıçta yaşanan şaşkınlık, koordinasyonsuzluk ve parçalı tepki fetret devrinde Selçuklu diplomasisinin istihbarat toplama ve ittifak kurma kabiliyetinde meydana gelen gerilemenin bir yansımasıdır.

Sultan Muhammed Tapar devrinde Bâtınîlere ve Haçlılara karşı yürütülen çok cepheli mücadelede gözle görülür toparlanma dikkate şayandır. Sultanın, Suriye ve Irak'ta görev yapan atabeyler ve emîrlerle kurduğu sistemli diplomatik temaslar, elçi teatileri ve ortak sefer çağrıları

devletin toparlanma emareleri gösterdiğini ve kriz yönetimi diplomasisini devreye soktuğunu ortaya koymaktadır. Böylece Muhammed Tapar devri, Selçuklu diplomasisinin yıkımın eşiğinden dönerek yeniden birleştirici ve toparlayıcı bir işlev üstlenebildiğini kanıtlayan geçiş dönemi niteliği taşımaktadır.

Çalışmanın son bölümünde ayrıntılı olarak ele alınan Sultan Sencer dönemi, *"İkinci Yükseliş"* ve akabinde gelen *"Çöküş"* ün iç içe geçtiği son büyük evreyi teşkil eder. Sultan Sencer, devletin idari merkezini batıdan doğuya, yani Merv ve Horasan'a taşıyarak, Selçuklu diplomasisinin coğrafi ağırlık merkezini de köklü şekilde değiştirmiştir. Bu dönemde Gazneliler, Karahanlılar ve Gurlular ile ilişkilerde *"sultânü'l-a'zam"* (büyük sultan) ünvan ve otoritesiyle hareket eden Sencer, uzun saltanatı süresince diplomatik nüfuzunu hanedan evliliği, menşûr tevcihi ve tâbiîlik antlaşmaları yoluyla genişleterek korumaya çalışmıştır. Fakat devletin doğu sınırlarında beliren yeni tehditler, bilhassa Karahıtayların göçebe devlet yapısı, geleneksel Selçuklu diplomasisinin sınırlarını zorlamıştır. H.536/1141 yılında Katvân Savaşı'nda alınan ağır mağlubiyet, sadece askerî bir yenilgi değil, aynı zamanda Selçukluların Türkistan ve Mâverâünnehir'deki diplomatik itibarının da çöküşü manasına gelmiştir. Bu tarihten sonra devletin diplomatik manevra alanı giderek daralmış, Hârizmşahlar gibi yükselen bölgesel güçler karşısında savunmacı ve tavizkar bir politika takip edilmek zorunda kalınmıştır.

Sultan Sencer'in h.548/1153 yılında Oğuzlar tarafından esir alınmasıyla yaşanan otorite boşluğu, merkezle taşra arasındaki bağların tamamen kopmasına yol açmış bu da diplomatik kanalların tıkanmasına ve devletin çözülme sürecinin hızlanmasına sebep olmuştur. Aynı dönemde Abbâsî Halifeliği'nin uzun zamandır devam eden Selçuklu vesayetinden kurtulmak için Hârizmşahlar ve diğer yerel güçlerle gizli görüşmeler yoluyla yürüttüğü karşı diplomasi faaliyetleri de devletin siyasi ömrünün fiilen sona ermesinde rol oynamıştır. Böylece Katvân mağlubiyeti, Oğuz esareti ve halifeliğin bağımsızlık ilanı gibi gelişmeler, Selçuklu diplomasisinin hem dış tehditler hem de iç çözülme karşısında artık sürdürülemez bir hâl aldığını kesin olarak belgelemiştir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin diplomasi teşkilatının kurumsal yapısı incelendiğinde, elçilik müessesesinin hayati bir öneme sahip olduğu açıkça görülmektedir. Araştırma kapsamında ayrıntılı olarak incelenen birincil kaynaklar, Selçuklu elçilerinin sadece birer mesaj taşıyıcısı basit memurlar olmaktan öteye geçtiğini, devletin vakar ve itibarını temsil eden, siyasi ve kültürel donanımı olan, istihbarat toplayan, çok aşamalı müzakere yürüten protokol icrası sırasında gerektiğinde inisiyatif alabilen yetkin devlet adamları olduğunu ortaya koymuştur.

Özellikle Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâme'sinde, faziletli, çok dil bilen, teşrifat ve hitabet ustası, soğukkanlı, güvenilir ve devlet sırrını muhafaza edebilen kişi olarak çizdiği ideal elçi

profili ile tarihî kaynaklarda (İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esîr, er-Râvendî, Bundârî, el-Hüseynî gibi) karşımıza çıkan elçi uygulamaları arasında büyük ölçüde benzerlikler bulunmaktadır. Bu da Selçuklu Devleti'nin elçilik müessesesini kurumsallaştırabildiğini ve diplomasiyi profesyonel bir meslek haline getirdiğini açık bir şekilde kanıtlamaktadır. Elçilere tanınan mutlak dokunulmazlık, kabul edildikleri saraylarda kendilerine sunulan kıymetli hediyeler, kabul merasimlerindeki ihtişam ve protokol kuralları, Selçuklu diplomasisinin sadece bir müzakere aracı değil, aynı zamanda devletin kudretini sergileyen bir gösteri olarak tasarlandığını ortaya koymaktadır. Bu tören ve teşrifat düzeninin maksadı ise muhatap devletlerde hayranlık kadar psikolojik bir üstünlük hissi de uyandırmaktır. Diğer yandan, Selçuklu sultanlarının diplomatik yazışmalarda kullandıkları *"Sultânü'l-Muazzam"*, "*Sultânü'l-A'zam"* gibi yüceltici ünvan ve lakaplar devletin cihan hâkimiyeti iddiasını ve siyasi hiyerarşideki üstün konumunu diplomatik vesikalar aracılığıyla tescil ettirme arzusunun bir yansımasıdır. Atebetü'l-ketebe ve diğer münşeât mecmûalarındaki orijinal belgeler ise Selçuklu bürokrasisinin diplomatik dili ne denli ustaca kullandığını gözler önüne sermektedir. Bu metinler Farsça ve Arapçanın resmî yazışmalardaki hâkimiyetini ve inşâ sanatının devlet idaresindeki yerini belgelemektedir.

Selçuklu diplomasisinin en etkili ve köklü unsurlarından biri de *"evlilik diplomasisi"*dir. Hanedan mensubu hatun ve melikelerinin önem addedilen komşu devlet hükümdarları, Abbâsî halifeleri ya da halife adayları ile evlendirilmesi, siyasi ittifakları kan bağıyla pekiştirme ve kalıcı hale getirme stratejisinin bir parçasıdır. Bu evlilikler yalnızca bir akrabalık ilişkisi kurmakla kalmamış, sıklıkla barış antlaşmalarının en sağlam teminatı, hudut güvenliğinin sigortası, bazen de nüfuz mücadelesinin bir aracı haline gelmiştir. Özellikle Abbâsî halifeleriyle tesis edilen akrabalık bağları, Selçukluların İslâm âlemindeki meşruiyetini güçlendirirken, sultanları ise halifenin damadı ve Âl-i Abbâs'ın hısmı mevkisine çıkartarak yine Sünni İslâm'ın tartışmasız hamisi ünvanını kalıcı bir şekilde tescil etmiştir. Karahanlı ve Gazneli hanedanlarıyla yoğun biçimde gerçekleştirilen evlilikler, Türk-İslâm coğrafyasındaki siyasi birliğin muhafazasını hedeflemiştir. Bu evlilikler sayesinde Horasan'dan Mâverâünnehir'e kadar uzanan Türk dünyasında Selçuklu sultanları üst otorite kabul edilmiş, Karahanlı ve Gazneli hükümdarları ise merkezin nüfuzuna eklemlenmiştir. Öte yandan Selçuklu hatunlarını sadece bir ittifak unsuru olarak görmek yanlıştır. Birçok birincil kaynakta ismi geçen Altuncan Hatun, Terken Hatun, Gevher Hatun gibi güçlü hanedan kadınlarının resmî elçi heyeti kabul ettikleri, muhatap hükümdarlara hediye gönderdikleri ve bazı siyasi kararların alınmasına tesir etmek suretiyle diplomatik süreçlerde aktif rol oynadıkları nakledilmiştir.

Sonuç olarak, Büyük Selçuklu Devleti'nde diplomasi faaliyetleri, askerî gücün tamamlayıcısı olmanın ötesinde, devlet otoritesinin tesisi ve bekası için vazgeçilmez bir unsur

niteliği kazanmıştır. Selçuklular, bozkır kültüründen tevarüs ettikleri pragmatik yaklaşım ile savaşçı yetkinliği, İslâm medeniyetinin kadim diplomasi gelenekleriyle harmanlayarak özgün ve etkin bir diplomasi modeli yaratmışlardır. Bu model, yalnızca muhatap olunan devletlerle ilişkilerde başarı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye Selçukluları, Hârizmşahlar ve Osmanlı Devleti gibi sonraki Türk-İslâm devletlerinin diplomasi anlayış ve uygulamalarına da örnek teşkil etmiştir.

Büyük Selçuklu diplomasisi, XI. ve XII. yüzyılın zorlu coğrafi ve siyasi şartları içinde, doğudan batıya uzanan geniş bir sahada barışın sürdürülmesi, ticaretin devam etmesi ve kültürler arası etkileşimin mümkün kılınması yönünde köprü işlevi görmüştür. Devletin gücünün zirveye çıktığı zamanlarda buyurgan ve yönlendirici bir karakter sergileyen bu diplomasi, merkezî otoritenin zayıfladığı dönemlerde ise dengeleyici ve koruyucu bir niteliğe bürünmüştür. Ancak her iki dönemde de Selçuklu sultanları ve üst düzey devlet adamları, diplomasiyi *"kılıçsız sürdürülen bir mücadele"* olarak idrak etmiş, devletin çıkarlarını müzakere masasında savunmak için sistemli ve kararlı bir çaba göstermişlerdir.

Sultan Sencer'in h.552/1157 yılında ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti resmen tarih sahnesinden çekilmişse de teşekkül ettirdikleri diplomatik kurumlar, teşrifat kuralları ve elçi müessesesi ile devletler arası ilişkilerdeki teamüller, Türk diplomasi tarihinde kalıcı ve belirleyici bir miras bırakmıştır. Bu çalışma, Büyük Selçuklu tarih yazımında çoğunlukla askerî başarılar ve fetihler ekseninde ele alınan dönemin, arka planda son derece gelişmiş ve sistemli bir diplomatik mekanizma tarafından desteklendiğini, bu mekanizmanın yalnızca devletin bekasını sağlamakla kalmayıp XI-XII. yüzyıl Orta Çağ dünyasının siyasi dengelerini nasıl derinden şekillendirdiğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Günümüz Dillerine Çevrilmiş Birincil Kaynaklar

Abû'l Farac, Gregory. (Bar Hebraeus). (1987). *Abû'l Farac Tarihi. C II.* (çev. Ö. R. Doğrul), TTK, Ankara.

Abû'l Farac, Gregory. (Bar Hebraeus). (1999). *Abû'l Farac Tarihi. C I.* (çev. Ö. R. Doğrul), TTK, Ankara.

Ahmed Bin Mahmûd. (2011). *Selçuknâme*. (çev. E. Merçil), Bige Kültür Sanat Yay., İstanbul.

Aksarayî, Kerîmüddîn Mahmud. (2023). Müsâmeretü`l-Ahbâr, (çev. M. Öztürk), TTK, Ankara.

Anonim. (1860). *Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi 'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'â.* Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. quart.

Anonim. (2014). *Tarîh- i Âl-i Selçuk-Selçuknâme.* (çev. H. İ. Gök ve F. Coşguner), Atıf Yay., Ankara.

Anonim. (2014). *Matian Kartlis.* (İng. Trc. D. Gamq'relidze vd.), Tiflis.

Aristakes, L. (2019). *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nın Fethi.* (çev. İ. Aslan), Post Yay., İstanbul.

Attaleiates, M. (1997). *Historia.* (Yay. I. D. Polemês), Atina.

Attaleiates, M. (2008). *Tarih.* (çev. B. Umar), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.

Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed. (1998). *es-Seyfü'l-mühenned fî sîreti'l-Meliki'l-Müeyyed.* (Thk. Fehim Muhammed Şeltût), Kahire.

Azîmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali. (2006). *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538).* (Metin, çev., Notlar ve Açk. A. Sevim), TTK, Ankara.

Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar).* (çev. H. D. Andreasyan), TTK, Ankara.

Bryennios, N. (2008). *Tarihin Özü.* (çev. B. Umar), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.

Bundarî, Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed el-Bundarî el-İsfahânî. (2023). *Zubdetun-Nusra Nuhbatül-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi).* (çev. K. Burslan), TTK, Ankara.

Cedrenus, G. (1839). *Synopsis Historiarum. I-II.* (Yay., I. Bekker), CSHB, Bonn.

Cüveynî, Ebü'l-Muzaffer Alâüddîn Atâ' Melik b. Bahâiddîn Muhammed. (2022). *Tarih-i Cihan Güşa.* (çev. M. Öztürk), TTK, Ankara.

Ebû'l-Fidâ, El- Melikü'l- Müeyyed İsmail B. Ali El- Eyyubi. (1286 hş). *el- Muhtasar Fi Ahbari'l-Beşer (Tarihu Ebi'l-Fidâ).* Matbaa-i Amire, İstanbul.

Ebû'l-Fidâ, El- Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali El- Eyyûbi. (2017). *Ebû'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l Buldan).* (çev. R. Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul.

Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid-i Kirmânî. (1947). *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekāyi'-i Kirmân.* (Nşr. M. Beyânî), Tahran.

Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid-i Kirmânî. (1994). *Selçûkiyân u Guz der-Kirmân*. (Thk. M. M. İbrâhîm-i Habîsî), (Nşr. M. Bâstânî-yi Pârîzî), Tahran.

El-Antâkî, Yahyâ b. Saîd. (1990). *Târîhu'l-Antâkî.* (Nşr. Ö. A. Tedmürî), Trablus.

El-Avfî, Cemâleddin Muhammed b. Muhammed. (1906). *Lubâbu'l-Elbâb.* (Nşr. E. G. Browne-M. Kazvînî), London-Leiden.

El-Avfî, Muhammed Salim b. Şedid. (1982). *el-Alakatü's-Siyasiyye Beyne'd-Devleti'l Fatımiyye ve'd-Devleti'l- Abbasiyye fi Asrı's-Selçuki*. Riyad.

El-Bağdâdî, Hatıb Ebû Bekr Ahmed b. Ali. (th). *Târihu Bağdâd ev Medinetu's-Selâm I-XIV.* Beyrut.

El-Belazûri, İmam Ebû 'l Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir. (1901). *Fütûhu'l-Büldân.* Şirketü tab'i'l-kütübi'l-Arabiyye, Kahire.

El-Belazûri, İmam Ebû 'l Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir. (2013). *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fethi).* (çev. M. Fayda), Siyer Yay., İstanbul.

El-Beyhakî, Ebü'l-Fazl Muhammed. b. Hüseyin. (2007). *Târîh-i Beyhakî.* C *II.* (çev. M. Daneşpejuh), İntişârât-ı Hirment, Tahran.

El-Beyhakî, Ebü'l-Fazl Muhammed. b. Hüseyin. (2022). *Târîh-i Beyhakî.* (çev. N. Lügal), TTK, Ankara.

El-Cûzcânî, Minhâc-I Sirâc. (1343 hş). *Tabakât-ı Nâsırî yâ Tarih-i İrân ve'l-islâm.* (Nşr. A. Habîbî), Tahran.

El-Cûzcânî, Minhâc-i. Sirâc. (2020). *Tabakât-ı Nâsırî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârizmşâhlar*. (çev. E. Göksu), TTK, Ankara.

El-Cûzcânî, Minhac-i. Sirâc. (2022). *Tabakât-ı Nâsırî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar.* (çev. M. Uyar), Ötüken Neşriyat, İstanbul.

El-Hoyî, Hasan b. Abdi'l-Mu'min. (1963). *Gunyetü'l-Kâtib ve Munyetu't-Talib, Rusûmu'r-Resâi'l ve Nucûmu'l-Fezâi'l.* (Yay. A. S. Erzi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara.

El-Hüseynî, Sadruddîn Ebû'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali. (1943). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukıyye*. (Trc. N. Lügal), TTK, Ankara.

El-Iş, Yusuf. (1982). *Tarihu'l Asri'l Hilâfeti'l Abbasiyye*. (Thk. M. Ebu'l Ferec el-Iş), Dımaşk.

El-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. (2019). *Halifelik Kurumu ve Tarihi*. (çev. R. Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul.

El-Makdisî, Muhammed b. Ahmed. (1877). *Aḥsenü't-teḳāsîm fî maʿrifeti'l-eḳālîm*. (Nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1877.

El-Makrizî, Takiyuddin Ahmed b. Ali. (1996). *İtti'azu'l-Hunefâ bi Ahbari'l-Eimmeti'l-Fâtımîyyîn el-Hulefâ II-III.* (Thk. M. H. Muhammed Ahmed), Kahire.

El-Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. (1983). *Nasihatü'l-mülûk*. (Thk. H. Muhammed Hıdır), Mektebetü'l-Felah, Kuveyt.

El-Ömerî, Şihabeddîn b. Fazlullah. (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâliku'l-Ebsâr).* (çev. D. A. Batur). Selenge Yay., İstanbul.

El-Yezdî, Hasan b. Şihâbeddin. (th). *Câmi'u't-tevârîh.* Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, (nr. 4307).

El-Yezdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Nizâm el-Hüseynî. (2020). *Selçukluların hikâyesi. El-urâza fi'l-hikâyeti's Selcûkiyye.* Selenge Yay., İstanbul.

En-Nuveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed. (1985). *Nihâyetu'lereb Fî Funûni'l-Edeb. XXVI.* (Nşr. M. F. el-'Anitîl), Kâhire.

Enverî, Ali b. Muhammed. (1993). *Dîvan-i Enverî. I-II*. (haz. M. Tagi Rezevi), İlmi ve Ferhengi Yay., Tahran.

Er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. (1346 hş). *Râhatü's-Sudur ve Âyetü's-Surûr*. (Nşr. M. İkbal), Tahran.

Er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. (2020). *Râhatü's-sudûr ve Âyetü'sürûr.* C *I-II.* (çev. A. Ateş), TTK, Ankara.

Er-Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn. (2003). *Câmiʿu'l-Ulûm.* (Nşr. S. A. Âl-i Dâvud), Tahran.

Es-Sübkî, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali. (1964-76). *Tabakâtü'ş-Şafi'yyeti'l-kübra. III.* (Nşr. M. M. Tanahî-A. Muhammed el-Hulv), Kahire.

Eş-Şîrâzî, el-Müeyyed fi'd-Din Hibetullah. (1949). *Sîretü'l Müeyyed fi'd-Din Dâi'd-Duât Tercemetü Hayâtihi bi Kalemihi.* (Nşr. M. K. Huseyin), Kahire.

Fakhr-i Mudabbîr, (1967). *Ādāb al-Ḥarb wa'l-Shujā'a*. (Edt. A. Suheylī-yi Hānsārī), ES Khavansarī, Tehran.

Gaffâri, Ahmed b. Muhammed. (1342 hş). *Târih-i Cihân-ârâ.* (Nşr. H. Nurakî), Tahran.

Gerdîzî, Ebû Sa'îd Abdülhayy b. el-Dahhâk b. Mahmûd. (2022). *Zeynü'l-Ahbâr, (Tahirîler, Saffarîler, Samanîler ve Gazneliler).* (Trc. F. Akçay), Gece Kitaplığı, Ankara.

Hândmîr, Gıyaseddin b. Hümamüddin el-Hüseyin. (1380 hş). *Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-i Efrâdü'l Beşer. II.* (Thk. M. D. Siyâkî), İntişârât-ı Hayyam, Tahran.

Hemedânî, Reşîdüddin Fazlullâh. (1999). *Câmi'u't Tevârîh. II.* 5. Cüz, (Nşr. A. Ateş), TTK, Ankara.

Hemedânî, Reşîdüddin Fazlullâh. (2010). *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*. (çev. E. Göksu-H. H. Güneş), Selenge Yay., İstanbul.

Hemedânî, Reşîdüddin Fazlullâh. (2022). *Câmiü't-Tevârih'te Hârizm Sulltanları.* (çev. F. Mazlûmî). Selenge Yay., İstanbul.

İbn Battûta, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî. (2019). *İbn Battûta Seyahatnâmesi.* (çev. A. S. Aykut), Yapı Kredi Yay., İstanbul.

İbn Fadlân, Ahmed b. Fadlân b. Abbâs b. Râşid b. Hammâd. (2019). *İbn Fadlan Seyahatnamesi.* (haz. R. Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul.

İbn Funduk, Ebû'l-Hasan Ali b. Zeyd el-Beyhakî. (1938). *Tarih-i Beyhak.* (Nşr. A. Behmenyâr), Tahran.

İbn Hâbib, Ebu Ca'fer Muhammed el Bağdâdî. (th). *Kitâbu'l-Muhabber.* (Nşr. E. Lichtenstadter), Kütübu't-Ticâriyye, Beyrut.

İbn Haldûn, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed. (1967). *Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mübteda' ve'l-Haber.* Darü'l-Kütüb, Beyrut.

İbn Haldûn, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed. (2005). *Mukaddime. I.* (haz. S. Uludağ), Dergah Yay., İstanbul.

İbn Hallikân, Aḥmad bin Muḥammad bin İbrâhîm bin Abû Bakr. (1900). *Vefayâtü'l-A'yân ve Enbâi Ebnâi'z-Zamân. I-IV.* (Thk. İ. Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut.

İbn Hallikân, Aḥmad bin Muḥammad bin İbrâhîm bin Abû Bakr. (1970). *Biographical Dictionary. III.* (Trs. Mac G. de Slane), Beyrut.

İbn Hallikân, Aḥmad bin Muḥammad bin İbrâhîm bin Abû Bakr. (1977). *Vefeyâtü'l-Aʿyân ve Enbâi Ebnâi'z-Zamân. V./VIII.* (Nşr. İ. Abbas), Beyrut.

İbn Havkal, Ebü'l-Kāsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî. (2017). *10. Asırda İslâm Coğrafyası.* (çev. R. Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul.

İbn Hazm, el-Endelüsî. (2004). *Halifeler ve Fetihler (Esmâu'l-Hulefâ ve Fütûhu'l-İslâm).* (Thk. ve not. Bediusseyid el-Lahham, Türkçe trc. Ş. Öz), İlahiyat Yay., Ankara.

İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kāsım Ubeydullāh b. Abdillâh. (1899, 1967). *el-Mesâlik ve'l-memâlik.* (Nşr. M. J. de Goeje), Leiden.

İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kāsım Ubeydullāh b. Abdillâh. (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı.* (çev. M. Ağarı), Kitabevi, İstanbul.

İbn İsfendiyâr, Bahâüddîn Muhammed b. Hasen b. İsfendiyâr-ı Kâtib (1386 hş). *Tarih-i Taberistan. C I-II.* (Thk. A. İkbal), Tahran.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer. (1994). *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi. C XII.* (çev. M. Keskin), Çağrı Yay. İstanbul.

İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. (1920-21). *Kitâbü Tecâribi'l-ümem: The Eclipse of the Abbâsîd Caliphate. I-VII.* (Nşr. ve Trc. H. F. Amedroz), Oxford.

İbn Müyesser, Tacuddin Muhammed b. Ali b. Yusuf b. Celeb Râgıb. (1981). *el-Müntekâ min Ahbâri Mısr.* (Thk. Eymen Fuad Seyyyid), Kahire.

İbn Şeddâd, İzzuddin Muhammed b. Ali b. İbrahim. (1991). *el-A'lâ ku'l-Hatîre fî Zikri'l-Ulemâi'ş-Şâm ve'l- Cezîre.* (Nşr. Y. Z. Abbare), el-Vezaretu's-Sakafiyye, Dımaşk.

İbn Tağriberdi, Cemaluddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf el-Atabekî. (1992). *en-Nüciimu'z-Zahire fi Mülûki Mısra ve'l-Kahire.* Beyrut.

Îbn Zâfîr, Cemâlu'd-Din Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi Mansûr el-Ezdî. (th). *Ahbâru'd-Düveli'l-Munkati*. (Nşr. A. Ferre), Kahire.

İbnü'l-Adîm, Kamâl Al-Dîn. (1417 hş). *Zübdetü'l-Haleb min Tarih Haleb.* Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbnü'l-Adîm, Kamâl Al-Dîn. (2014). *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular.* (Seçme, Trc ve Dğr. A. Sevim), TTK, Ankara.

İbnü'l-Adîm, Kamâl Al-Dîn. (1982). *Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adîm Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler).* (çev., Notlar ve Açk. A. Sevim), TTK, Ankara.

İbnü'l Belhî, (1921). *Farsnâme.* (Nşr. G. Le Strange ve R. A. Nicholson) Cambridge University Press, London.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. b. Muhammed. (1357-1359 hş.) *el-Muntazam fi Târihi'l-Mülûki ve'l-Ümem. V-X,* Haydarabad-Dekken.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. b. Muhammed. (1992). *el-Muntazâm fî Târîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem.* (Düz. Ata, M. A. ve Ata, M. A.) Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. b. Muhammed. (2014). *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*. (haz. A. Sevim), TTK, Ankara.

İbnü'd-Devâdârî, Ebu Bekr b. Abdullah b. Aybek. (1971). *Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-Gurer.* C *VIII*, (Nşr. U. Haarmann), Freiburg-Kahire.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. (1991). *el-Kâmil fi't-târih. C VIII, IX, X, XI.* (çev. A. Ağırakça-A. Özaydın), Bahar Yay., Ankara.

İbnü'l-Ezrak, el-Farıki. (1975). *Mervani Kürtleri Tarihi*. (çev. M. E Bozarslan), Koral Yay., İstanbul.

İbnü'l-Ferrâ, Ebû Ali Huseyn b. Muhammed. (1972). *Rusûlu'l-Mulûk ve men Yesluh li'r-Risâleti ve's Sifâra.* (Nşr. S. Muneccîd), Beyrut.

İbnü'l Kalânisî, Ebu Ya'lâ Hamza b. Esed b. Ali ed-Dımaşkî. (1908). *Zeylu Tarihi Dımaşk*. (Nşr. H. F. Amedroz), Beyrut.

İbnü'l Kalânisî, Ebu Ya'lâ Hamzab. Esed b. Ali ed-Dımaşkî. (1983). *Tarih-i Dımaşk.* (Thk. S. Zekar), Dımaşk.

İbnü'l Kalânisî, Ebu Ya'lâ Hamza b. Esed b. Ali ed-Dımaşkî. (2015). *Şam Tarihine Zeyl -I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*. (çev. O. Özatağ), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.

İbnü'l-Mûsalâyâ, Ebû Sa'd Alâ b. Hasan b. Vehb. (2003). *Resâilü Emîniddevle.* (Nşr. İ. M. Abdülhâdî Akle, Ayn: Merkezü Zâyed li't-türâs ve't-târîh.

İbnü't-Tıktaka, Ebû Ca'fer Safiyyüddîn Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ el-Hasenî el-Alevî. (1966). *El-Fahrî fî'l-Âdâbi's-Sulṭâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*. Dâru'l-Maʿârif, Kahire.

İbnü't-Tıktaka, Ebû Ca'fer Safiyyüddîn Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ el-Hasenî el-Alevî. (2016). *El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 632-1258).* (çev. R. Şeşen). Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.

İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî. (1970). *Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer.* (Nşr. A. R. el-Bedrâvî), Beyrut.

İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî. (1996). *Târîhu İbnu'l-Verdî, I-II,* Beyrut.

İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî. (2019). *Bir Orta çağ Şairinin Kaleminden Selçuklular.* (çev. M. Alican). Kronik Yay., İstanbul.

İsfahânî, Hamza b. el-Hasen. (1961). *Târîḫu Sinî Mülûki'l-Arż ve'l-Enbiyâʾ.* (Nşr. Cevâd el-Îrânî et-Tebrîzî), Dâru Sâdır, Beyrut.

İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed. (2015). *Ülkelerin Yolları.* (çev. M. Ağarı), Ayışığı Kitapları, İtanbul.

Kâşânî, Cemaleddin Ebü'l-Kasım Abdullah b. Ali b. Muhammed. (1987). *Zübdetü't-tevarih, Bahş-i Fâtimîyân ve Nizârîyân*. (Nşr. M. T. Dânişpejûh), Tahran.

Kâşgarlı Mahmud. (1985). *Dîvân-u Lugât-it- Türk. I-IV.* (çev. B. Atalay), TTK, Ankara.

Kazvinî, Hamdullah Müstevfi-yi. (1943). *Nüzhetü'-l-Kulûb.* Armağan Yay., Tahran.

Kazvinî, Hamdullah Müstevfî-yi. (2015). *Tarih-i Güzide: Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân.* (çev. E. Göksu), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.

Kazvinî, Hamdullah Müstevfî-yi. (2018). *Tarih-i Güzide.* (çev. M. Öztürk), TTK, Ankara.

Kazvinî, Hamdullah Müstevfî-yi. (th). *Zafer-nâme.* British Museum (Or., nr. 2833).

Kedrenos, G. (1839). *Synopsis Historiae. II.* (Nşr. ve Latince çev. İ. Bekker), Bonn.

Khoniates, N. (1995). *Niketas Khoniates Hıstoria (loannes ve Manuel Komnenos Devirleri).* (çev. F. Işıltan), TTK, Ankara.

Kinnamos, I. (2020). *Ioannes Kinnamos Historia'sı.* (çev. I. Demirkent), TTK, Ankara.

Kirmanî, Efdalüddin Ebu Hamîd Ahmed b. Hamîd. (1326 hş). *Târîh-i Efdal yâ Bedâyiu'l-Ezmân fî Vekâyi-i Kirmân.* (Nşr. M. Beyânî), İntişarat-i Danişgah-i, Tahran.

Komnena, A. (1996). *Alexsiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadasında İmparator Alexios Kommenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası.* (Trc. B. Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Maraşî, Seyyid Zahirüddin b. Seyyid Nasirüddin. (1345 hş). *Tarih-i Taberistan Rûyan ve Mâzenderân.* (Tsh. M. H. Tesbihi), Müessese-i Matbuat-i Şarki, Tahran.

Mihail, S. (1944). *Süryani Patrik Mihâil'in Vakâyinâmesi (1042-1195).* (çev. H. D. Andreasyan), TTK Yayınlanmamış Nüsha, Ankara.

Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd. (1339 hş). *Ravzatü's- Safâ' Fi Sîreti'l-Enbiyâ. IV.* Tahran.

Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd. (2018). *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye).* (Trc. ve Notlar, E. Göksu), TTK, Ankara.

Mu'izzî, Ebû Abdillâh Emîrü'ş-şuarâ Muhammed b. Abdilmelik-i Nîşâbûrî. (2006). *Dîvan-i Mu'izzî,* (haz. Muhammedreza Ganberi), Zavvar Yay., Tahran.

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. (2000). *Camiu'd Düvel: Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları. I.* (çev. A. Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir.

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. (2001). *Camiu'd Düvel: Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler.* (çev. A. Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir.

Müntecebeddin Bedî', Müeyyidü'd-devle Alî b. Ahmed el-Kâtib el-Cüveynî. (1329 hş). *Atebetü'l-Ketebe, Mecmûa-i Mürâselât-i Dîvân-ı Sultan Sencer*. (çev. M. Kazvînî-A. İkbal), Tahran.

Nerşâhî, Ebîbekr Muhammed b. Cafer. (2013). *Târîh-i Buharâ.* (çev. E. Göksu), TTK, Ankara.

Nîşâbûrî, Zahîrüddîn. (2004). *Selçuknâme.* (Nşr. A. H. Morton), Berlin.

Nîşâbûrî, Zahîrüddîn. (2018). *Selçuknâme.* (çev. A. G. Fidan), Kopernik Yay., İstanbul.

Nizâmî-i Arûzî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Ömer b. Alî Semerkandî. (1331 hş). *Çehâr Makāle.* (Nşr. M. Kazvînî), Tahran.

Nizâmülmülk. (1999). *Siyâsetnâme.* (haz. M. A. Köymen), TTK, Ankara.

Psellos, M. (2020). *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*. (çev. I. Demirkent), TTK, Ankara.

Rûzrâverî, Ebû Şücâ' Zahîrüddîn Muhammed b. Hüseyn. (1921). *Zeylü tecâribi'l-ümem*. (The Eclipse of the Abbasid Caliphate, III içinde), (Nşr. H. F. Amedroz–D. S. Margoliouth), Oxford.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemsu'd-Din Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Kızoğlu. (1952). *Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân. VIII/I-II.* Haydarabâd.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemsu'd-Din Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Kızoğlu. (2011). *Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular.* Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: (haz. A. Sevim), TTK, Ankara.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemsu'd-Din Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Kızoğlu. (2013). *Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân.* (Düz. M. Enes ve K. M. el-Harrût,) Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut.

Simbat, B. (1946). *Başkumandan Simbad Vekayinâmesi (951-1334).* (çev. H. D. Andreasyan), TTK Basılmamış nüsha.

Skylitzes, I. (1839). *Synopsis Historiarum. II.* (Yay., I. Bekker), CSHB, Bonn.

Suyûtî, Celâleddîn. (2015). *Halifeler Tarihi.* (çev. O. Özatağ), Ötüken Neşriyat. İstanbul.

Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (1363 hş). *Mecma'u'l-Ensâb.* Müessese-i İntişarat-ı Emîr-i Kebir Sipihr Matbaası, Tahran.

Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (2021). *Mecma'u'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi).* TTK, Ankara.

Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr. (th). *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk.* (Nşr. Ebû Suhayb el-Kermî). Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyad.

Tyrensis, W. (2016). *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar.* (çev. E. Ayan), Ötüken Yay., İstanbul.

Urfalı Mateos. (2019). *Urfalı Mateos Vekayi*-Namesi *(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162).* (çev. H. D. Andreasyan), TTK, Ankara.

Utbi, Ebu Nâsr Muhammed b. Abdulcabbar. (1975). *Tarih-i Yemini.* (çev. Ebu Şems Nasır b. Zafer), Tahran.

Vardabet, V. (1937). *Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269).* (çev. H. D. Andresyan), İÜEF Yay., İstanbul.

Vatvât, Reşîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdülcelil. (th). *'Arâisü'l-havâtır ve nefâisü'n-nevâdir.* Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih (nr. 4015).

Vatvât, Reşîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdülcelil. (1338 hş). *Nâmeha-yı Reşîdüddîn Vatvât.* (Thk. K. Toyserekanî), İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran.

Von Freising, O. (1928). *The Two Cites: A Chronicle of Universal History To The Year 1146 ad.* (çev. C C. Mierow), Columbia University Press, Newyork.

Vryennios, N. (1996). *Ylê Istorias, Dêmêtrês Tsougkarakês-Despoina Tsougklidou.* Atina, (çev. O. Kazanlı), *Tarihi Hatıralar.* TTK Basılmamış nüsha.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillah Yâkût b. Abdillah el-Hamevî er-Rumi el-Bağdadi. (1979). *Mu'cemü'l-Büldân. C I- V.* Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut.

Yazıcızâde Ali. (2017). *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuzname-Selçuklu Tarihi).* (çev. A. Bakır), Çamlıca Yay., İstanbul.

Yusuf Has Hacib. (2008). *Kutadgu Bilig.* (çev. R. R. Arat), Kabalcı Yay., İstanbul.

Zehebî, Şemsüddin M. b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, Ebu Abdillah. (1985). *Düveli'l-İslâm.* Beyrut.

Zonaras, I. (1999). *Epitomê Istoriôn. C III.* (Yay. I. Grêgoriadês), Atina.

Zonaras, I. (2008). *Tarihlerin Özeti.* (çev. B. Umar), Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Kitaplar

Adalıoğlu, H. H. (2002). "İlk-Selçuklu-Abbasî ilişkileri", (Edt. H. C Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), *Türkler: C IV. Büyük Selçuklu İmparatorluğu içinde (s. 659-668),* Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Agacanov, S. G. (2004). *Oğuzlar.* (çev. E. N. Necef, A. Annaberdiyev), Selenge Yay., İstanbul.

Agacanov, S. G. (2006). *Selçuklular.* (çev. E. N. Necef, A. Annaberdiyev), Ötüken Yay., İstanbul.

Ahmetbeyoğlu, A. (2001). *Avrupa Hun İmparatorluğu*. TTK, Ankara.

Akyılmaz, G. (2000). *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı.* Gül Kitabevi, Konya.

Allen, W. E. D. (1971). *A History of The Georgian People*. London.

Alican, M. (2017). *Kıyametin İlk Günü Malazgirt 1071.* Kronik Yay., İstanbul.

Alkan, N. (2012). "Diplomasi Tarihi ve Geçirdiği Dönemler", (Edt. M. A. Yalçınkaya), *Osmanlı Diplomasisi içinde (s. 2–28),* Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir.

Alptekin, C (1992). "Büyük Selçuklular", (Edt. H. D. Yıldız), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* C *7. içinde (s. 95-214),* Çağ Yay., İstanbul.

Arı, T. (1997). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Alfa Yay., İstanbul.

Ayan, E. (2007). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı.* Kitabevi, İstanbul.

Ayan, E. (2021). *Sultan Tuğrul.* NEÜ Yay., Konya.

Aydın, E. (2002). *Türklerin Müslümanlaşmasının Resmi Olmayan Tarihi.* İz Yay., İstanbul.

Ayönü, Y. (2021). *Selçuklular ve Bizans.* TTK, Ankara.

Ayverdi, İ. (2005). *Misali Büyük Türkçe Sözlük. I.* Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

Azimli, M. (2018). "Abbâsî Hilafetinde Büveyhi Egemenliği", (Edt. M. Şeker), *İslâm Tarihi ve Medeniyeti (Abbâsîler) içinde (s. 419-428),* Siyer Yay., İstanbul.

Barthold, V. V. (1943). *Oçerk İstory Semireçiya (Очерк истории Семиречья).* Frunze.

Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan.* (haz. H. D. Yıldız), TTK, Ankara.

Barthold, V. V. (2017). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler.* Divan Kitap, İstanbul.

Batur, S. (2008). *Divanü Lûgâti't Türk.* İnkılâp Yay., İstanbul.

Bedirhan, Y. (2000). *Selçuklular ve Kafkasya*. Çizgi Kitabevi, Konya.

Bedirhan, Y. (2004). *İslâm Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Eğitim Kitabevi, Konya.

Bedirhan, Y. ve Atçeken, Z. (2023). *Malazgirtten Vatana Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi.* Eğitim Yay., Konya.

Berdzenişvili, N. ve Canaşia, S. (2000). *Gürcistan tarihi (Başlangıçtan 19. yüzyıla kadar).* (çev. H. Hayrioğlu), Sorun Yay., İstanbul.

Bilge, S. (1966). *Milletlerarası Politika.* AÜSBF Yay., Ankara.

Biran, M. (2005). *The empire of the Qara Khitai in Eurasian history: between China and the Islamic World*. Cambridge University Press.

Bjola, C., & Kornprobst, M. (2013). *Understanding International Diplomacy Theory, Practice And Ethics.* Routledge, New York.

Borzger, E. (1388 hş). *Tarihi-i Taberistan*. *C II.* (Tsh. M. Ş. Fûmeşî), Neşr-i Resâneş, Tahran.

Bosworth, C. E. (1968). "The Political And Dynastic History Of The İranian World (a.d. 1000–1217)", (Edt. J. A. Boyle), *The Cambridge History of Iran içinde (s. 1-202),* Cambridge University Press.

Bosworth, C. E. (1980). *İslâm Devletleri Tarihi.* (çev. E. Merçil ve M. İpşirli), Oğuz Yay., İstanbul.

Bosworth, C. E. (1996*). The New Islamic Dynasties*. Edinburgh.

Bosworth, C. E. (2010). *The history of the Seljuk Turks*. Edinburgh.

Boyle, J. A. (2012). *Tarihi İran Cambridge-Ez Amedene Selçukiyan ta Furupaşiye İlkhanan V (Selçukların Gelişinden İlhanlıların Çöküşüne).* (Farsça'ya çev. Enuşe), Tahran.

Bretschnieder, E. (2017). *Mediveal Researches From Eastern Asiatic Sourches. I.* Forgetten Books, London.

Brockelmann, C. (1992). *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi.* (çev. N. Çağatay), TTK, Ankara.

Bünyatov, Z. (2003). *Hârizmşahlığı ve Enuştekinler Devleti.* (çev. T. Rıvazev), Derin Yay., İstanbul,

Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* TDK Yay., Ankara.

Cahen, C. (1988). *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı).* (çev. Y. Yücel-B. Yediyıldız), TTK, Ankara.

Cahen, C. (2012). *Osmanlılardan Önce Anadolu.* (çev. B. Yediyıldız), TVYY., İstanbul.

Cahen, C. (2018). *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı.* (çev. M. Daş), Yeditepe Yay., İstanbul.

Caşın, M. H. (1995). *Çağdaş Dünyada Uluslararası Güvenlik Stratejileri ve Silahsızlanma.* Savunma Sanayii Müsteşarlığı, Ankara.

Chavannes, E. (1942). *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs) occidentaux: Recueillis et commentés, suivi de notes additionnelles*. Adrien-Maisonneuve.

Chavannes, E. (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*. (çev. M. Koç), Selenge Yay., İstanbul.

Childe, G. (1998). *Tarihte Neler Oldu*. (çev. M. Tunçay ve A. Senel), Alan Yay., İstanbul.

Cin H. ve Akgündüz A. (1990). *Türk İslâm Hukuk Tarihi-I.* Timaş Yay., İstanbul.

Cohen, R. & Westbrook, R. (Eds.). (2000). *Amarna Diplomacy: The Beginnings Of İnternational Relations.* The Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Collins, B. J. (2007). *The Hittites and Their World*. Society of Biblical Literature, Atlanta.

Coşkun, D. (2025). *Bâvendîler 44-749/665-1349 Taberîstan Melikleri.* Bilgeoğuz Yay., İstanbul.

Çağatay, N. ve Çubukçu, İ. A. (1985). *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara.

Çandarlıoğlu, G. (2004). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*. T.D.A.V. Yay., İstanbul.

Çelik, A. (2002). "Fâtımî-Selçuklu Münasebetleri", (Edt. H. C Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), *Türkler: C IV*. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu içinde (s. 651-668),* Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Daftary, F. (2005). *İsmâîliler Tarihleri ve Öğretileri*. (çev. E. Toprak), Doruk Yay., İstanbul.

De Groot, J. J. M. (1921). *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit.* W. de Gruyter & Company, Berlin-Leipzig.

De Groot, J. J M., & Asena, G. A. (2011). *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan.* Pan Yay., İstanbul.

Demirkent, I. (1994). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146) II. Cilt.* TTK, Ankara.

Demirkent, I. (1996). *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*. TTK, Ankara.

Demirkent, I. (1997). *Haçlı Seferleri.* Dünya Yay., İstanbul.

Demirkent, I. (2002). "Haçlı Seferleri ve Türkler", (Edt. H. C Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), *Türkler: C VI. Haçlı Seferleri içinde (s. 661-668),* Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Demirken, I. (2004). *Haçlı Seferleri.* Dünya Kitapları, İstanbul.

Divitçioğlu, S. (2000). *Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet),* Yapı Kredi Yay., İstanbul.

Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askerî Ünvan ve Terimler*. T.D.A.V. Yay., İstanbul.

Eberhard, W. (2007). *Çin Tarihi.* TTK, Ankara.

Ekrem, R. (1933). *Selçuk Tarihi Alp Aslan ve Bizanslılar-Kılıç Aslan ve Haçlılar.* Muallim Ahmet Halip Kitaphanesi, İstanbul.

Emin, H. (1965). *Târîhu'l-Irak fi'l-Asri's-Selcûkî.* Bağdad.

Erdemir, H. P. (2003). *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri,* Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.

Erer, R. (1993). *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*. Bilgi Yay., Ankara.

Ergin, M. (2007). *Orhun Abideleri.* Boğaziçi Yay., İstanbul.

Eyice, S. (1971). *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes.* TTK, Ankara.

Eymen, F. S. (1992). *Devletü'l-Fâtımîyye fi Mısr.* Kahire.

Farnsworth, D. N. (1988). *International Relations An Introduction.* Chicago.

Felix, W. (1981). *Byzanz und die İslâmische Welt im früheren 11. Jahrhundert*. Wien.

Ferguson, N. (2015). *Uygarlık, Batı ve Ötekiler.* (çev. N. Elhüseyni), Yapı Kredi Yay., İstanbul.

Finlay, G. (1854). *History of the Byzantine Empires. II.* Blackwood, London.

Genç, R. (2002). *Karahanlı Devleti Teşkilatı.* TTK, Ankara.

Genç, S. (2002). "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", (Edt. H. C Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), *Türkler: C IV. Büyük Selçuklu İmparatorluğu içinde (s. 639-659),* Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Gibaud, R. (2007). *Göktürk İmparatorluğu İlteris, Kapkan, Bilge (680-734).* (çev. M. Sırman), Töre Yay., İstanbul.

Glassen, E. (1981). *Der mittlere Weg: Studien zur Religionspolitik und Religiosität der späteren Abbasiden-Zeit*. Wiesbaden.

Göksu, E. (2021). *Sultan Berkyaruk.* NEÜ Yay., Konya.

Gömeç S. (2012). *Türk-Hun Tarihi*. Berikan Yay., Ankara.

Gömeç, S. (2014). *Türk Kültürünün Ana Hatları.* Berikan Yay., Ankara.

Gönlübol, M. (1993). *Uluslararası Politika*. Atilla Kitapevi, Ankara.

Grousset, R. (2005). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*. (Trc. S. Dolanoğlu), Aras Yay., İstanbul.

Grousset, R. (2022). *Stepler İmparatorluğu Atillâ, Cengiz Han, Timur*. (çev. H. İnalcık), TTK, Ankara.

Gumilev, L. N. (2011). *Eski Türkler*. (çev. D. A. Batur), Selenge Yay., İstanbul.

Gültepe, N. (2002). "İlk Türk Devletlerinde Bürokrasi", (Edt. H. C Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), *Türkler: C II. İlk Çağ içinde (s. 894-906),* Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Gültepe, N. (2009). *Mührün Gücü, İlk Türk-İslâm Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi.* Ötüken Yay., İstanbul.

Gümüş, N. (2002). "Selçuklu-Gürcü İlişkileri", (Edt. H. C Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), *Türkler: C IV. Büyük Selçuklu İmparatorluğu içinde (s. 713-721),* Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Gümüşoğlu, H. (1999). *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet.* Kayıhan Yay., İstanbul.

Gürbüz, M. (2014). *Hârizmşahlar (Devlet Teşkilatı, Ekonomi, Kültür).* Boğaziçi Yay., İstanbul.

Haldon. J. (2007). *Bizans Tarih Atlası.* (çev. A. Özdamar), Kitap Yay., İstanbul.

Hamîdullah, M. (2003). *İslâm Peygamberi. I-II.* (çev. S. Tuğ), İmaj İç ve Dış Ticaret, Ankara.

Hillenbrand, C (2007). *The Crusades: Islamic Perspectives*. Routledge.

Hitti, P. K. (1980). *Siyasi ye Kültürel İslâm Tarihi. I-IV.* (Trc. S. Tuğ), Boğaziçi Yay., İstanbul.

Hodgson, M. G. S. (1955). *The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizârî Ismâ'îlîs*. Mouton.

Holsti, K. J. (1988). *Internetional Politics, A Faremeword for Analysis.* (Fifth Edition), New Jersey.

Holt, P. M. (1999). *Haçlılar Çağı: 11 yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*. (çev. Ö. Arıkan), Tarih Vakfı Yay., İstanbul.

Honigman, E. (1970). *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı.* (Trc. F. Işıltan), İÜEF Yay., İstanbul.

Hunkan, Ö. S. (2007). *Türk Hakanlığı Karahanlılar*. IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul.

Hunkan, Ö. S. (2011). "Türk Hakanlığı'nda (Karahanlılar) Kadın", (Edt. A. Çetin), *Orta çağda Kadın içinde (s. 375-394),* Lotus Yay., Ankara.

İskit, T. (2015). *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması.* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.

İzgi, Ö. (1987). *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi.* T.K.A.E., Ankara.

Jacob, X. (1990). *Les Turcs Au Moyen–Age. (Textes-Byzantıns).* TTK, Ankara.

John F. (2012). *At Üstünde Fırtına (Türkiye Selçukluları)*. (Trc. N. Domaniç), Doğan Kitap Yay., İstanbul.

Kaçın, B. (2017). *Selçuklu Hatunları.* Bilge Kültür ve Sanat Yay., İstanbul.

Kafesoğlu, İ. (1973). *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah.* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Kafesoğlu, İ. (1984). *Hârizmşahlar Devleti Tarihi (485- 618/1092- 1221).* TTK, Ankara.

Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü.* Ötüken Yay., İstanbul.

Kafesoğlu, İ. (2019). *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar.* Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Kanar, M. (2000). *Farsça-Türkçe Sözlük.* Deniz Kitabevi, İstanbul.

Kanar, M. (2009). *Arapça-Türkçe Sözlük*. Say Yay., İstanbul.

Kapar, M. A. (2017). *Heyetler, Hz. Peygamberin Dönemi Diplomasi.* Endülüs Yay., İstanbul.

Kapar, M. A. (2021). *Sultan Melikşah.* NEÜ Yay., Konya.

Kara, S. (2007). *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*. İz Yay., İstanbul.

Kara, Ş. (1989). *Uluslararası Politika.* Met/Er Matbaası, İstanbul.

Kayhan, H. (2002). "Selçuklu-Fâtımî Halifeliği İlişkileri", (Edt. H. C Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), *Türkler: C IV. Büyük Selçuklu İmparatorluğu içinde (s. 753-759),* Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Kesik, M. (2013). *1071 Malazgirt.* Timaş Yay., İstanbul.

Kesik, M. (2018). *Anadolu Türk Beylikleri*. Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.

Kesrevî-i Tebrizî, A. (1308 hş). *Şehriyârân-ı Gumnâm*. Tahran.

Kırzıoğlu, F. (1953). *Kars Tarihi. C.I.* Işıl Matbaası, İstanbul.

Kırzıoğlu, F. (1992). *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*. TTK, Ankara.

Kitapçı, Z. (1994). *Abbâsi Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları*. Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya.

Kitapçı, Z. (2014). *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları.* Yedi Kubbe Yay., Konya.

Kitapçı, Z. (2015). *Yeni İslâm Tarihi ve Türkler*. Yedi Kubbe Yay., İstanbul.

Koca, S. (1997). *Dandanakan'dan Malazgirt'e.* Kişisel, Giresun.

Koca, S. (2016). *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubâd'a) (1071-1220).* Berikan Yay., Ankara.

Köprülü, F. (1981). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Köymen, M. A. (1976). *Tuğrul Bey ve Zamanı.* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Köymen, M. A. (2017). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri. C II.* TTK, Ankara.

Köymen, M. A. (2018). *Toplu Makaleler II. C Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları.* (haz. S. Tarifci-K. K. Kaya), TTK, Ankara.

Köymen, M. A. (2019). *Selçuklu Devri Türk Tarihi.* TTK, Ankara.

Köymen, M. A. (2021a). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alp Arslan ve Zamanı. C III.* TTK, Ankara.

Köymen, M. A. (2021b). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri. C I.* TTK, Ankara.

Köymen, M. A. (2023). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Çerçevesi İçerisinde Sancar'ın Meliklik Devri.* (Yay. haz. S. Tarifci), TTK, Ankara.

Kurpalidis, G. M. (2007). *Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. (çev. İ. Kamalov), Ötüken Yay., İstanbul.

Kütükoğlu, M. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili.* Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

Laurent, J. (1913). *Byzance et les Turcs Seldjoucides dans l'Asie Occidentale Jusqu'en 1081.* Paris-Nancy.

Lev, Y. (1991). *State and Society in Fatimid Egypt.* Brill.

Lewis, B. (2012). *Alamut Kalesi ve Hasan el-Sabbâh.* (çev. M. Güney), Nokta Kitabevi, İstanbul.

Lewis, B. (2014). *Haşhaşiler İslâm'da Radikal Bir Tarikat.* (Trc. K. Sarısözen), Kapı Yay., İstanbul.

Ligetti, L. (1970). *Bilinmeyen İç-Asya. I-II.* (çev. S. Karatay), MEB Yay., İstanbul.

Lockhart, L. (1960). *Persian Cities.* London.

Lordkıpanıdze, M. (1987). *Georgia in the XI-XII Centurie.* Ganetleba Publishers, Tiflis.

Macid, A. (1994). *Zuhûru'l-Hilafeti'l-Fâtımîyye ve Sûkûtuhâ fî Mısr.* Kahire.

Meray, S. L. (1975). *Devletler Hukukuna Giriş. C II.* AÜSBF Yay., Ankara.

Merçil, E. (1981). *Gazneliler'de Bir Saray Memuriyeti: Resuldârlık*. *II.* TTK Bildirileri, TDV Yay., Ankara.

Merçil, E. (1989a). *Gazneliler Devleti Tarihi*. TTK, Ankara.

Merçil, E. (1989b). *Kirmân Selçukluları.* TTK, Ankara.

Merçil, E. (1991). *Fars Atabegleri Salgurlular.* TTK, Ankara.

Merçil, E. (2005). *Büyük Selçuklu Devleti: Siyasi Tarih.* Nobel Yay., İstanbul.

Merçil, E. (2007). *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*. TTK, Ankara.

Merçil, E. (2013). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi.* Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.

Mevdudî. (1971). *Selçuklular Tarihi.* (çev. A. Genceli), Hilal Yay., Ankara.

Mieroop, M. V. (2006). *Antik Yakındoğu'nun Tarihi İÖ 3000-323.* (çev. S. Gül), Dost Kitabevi Yay., Ankara.

Mneymneh, H. (2021). *Büveyhîler Devleti Tarihi.* (çev. T. Akarsu), Selenge Yay., İstanbul.

Moran, W. L. (1992). *The Amarna Letters*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Muhammed Hasan Han. (1373 hş). *İtimadü's-Saltana et-Tedvîn fî Ahval-i Cibal-i Şervîn*. (Tsh. M. Ahmedzade), İntişarat-i Fikr-i Rûz, Tahran.

Nesibli, Y. (2002). "Orta Çağ Gürcü Kaynaklarında Türkler", (Edt. H. C Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), *Türkler: C IV. Büyük Selçuklu İmparatorluğu içinde (s. 722-730),* Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Nicol, D. M. (2000). *Bizans ve Venedik, Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*. (çev. G. Çağalı Güven), Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul.

Nicolson, H. (2001). *The Evolution Of Diplomatic Method.* University of Leicester.

Niyazi, M. (2015). *Türk-İslâm Felsefesi.* Ötüken Yay., İstanbul.

Norwich, J. J. (2013). *Bizans (Yükseliş Dönemi, MS. 803-1081)*. (Trc. S. Hırçın Riegel), Kabalcı Yay., İstanbul 2013.

Nuhoğlu, G. (2002). "Gaznelilerde Devlet Teşkilâtı", (Edt. H. C Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), *Türkler: C V. İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat içinde (s. 535-588),* Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Numelin, R. (1950). *The Beginnings of Diplomacy; A Sociological Study of İntertribal and İnternational Relations.* Oxford University Press, London.

Olsom, W. C and Sonderman, F. A. (1966). *The Theory and Practice of İnternational Relations.* New Jersey.

Onat, A.- Orsoy, S. vd. (2004). *Han Hanedanlığı Tarihi*. TTK, Ankara.

Ostrogorsky, G. (2023). *Bizans Devleti Tarihi.* (çev. F. Işıltan), TTK, Ankara.

Ögel, B. (1981). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi. II.* Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Ögel, B. (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı*. Ötüken Neşriyat AŞ İstanbul.

Ögel, B. (2022). *Türk Kültür Tarihine Giriş. VII.* Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Öngül, A. (2016). *Selçuklular Tarihi I.* Çamlıca Yay., İstanbul.

Öz, T. (1997). *İstanbul Camileri. I-II.* TTK, Ankara.

Özaydın, A. (1990). *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118).* TTK, Ankara.

Özaydın, A. (2001). *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi, 485-498/1092-1104*. İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.

Özaydın, A. (2002). "Hârizmşahlar Devleti", (Edt. H. C Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), *Türkler: C IV*. *Hârizmşahlar içinde (s. 883-896),* Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Özgüdenli, O. G. (2002). "Ülüş Sisteminden Merkezî Devlete: Selçuklu Devlet Telâkkisinin Teşekkülü (1038-1064)", (Edt. H. C Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), *Türkler: C V, İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat içinde (s. 249-264),* Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Özgüdenli, O. G. (2012). "Selçukluların Kökeni", (Edt. R. Turan), *Selçuklu Tarihi El Kitabı içinde (s. 19-37),* Grafik Yay., Ankara.

Özgüdenli, O. G. (2021). *Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157). C I.* İsam Yay., İstanbul.

Özgüdenli, O. G. (2022). "Sultan Tuğrul Bey'in Bizans İmparatoru'na Bilinmeyen Bir Mektubu", (haz. A. Kaymak-S. Eren-S. Nurdan-K. Güney-M. Özler), *XIX. Türk Tarih Kongresi C II, Türk-İslâm Devletleri Tarihi içinde (s. 17-43),* TTK, Ankara.

Öztürk, M. (2012). *Mevâlînin Hadis Rivâyetindeki Yeri*. Yedirenk Yay., İstanbul.

Peacock, A. C S. (2016). *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu, (Yeni Bir Yorum).* (çev. Z. Rona), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.

Peacock, A. C. S. (2020). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu.* (çev. Ö. Akpınar), İletişim Yay., İstanbul.

Pirneya, H. ve Âştıyânî, A. İ. (1382 hş). *Târîh-i Kâmil-i İran.* (haz. S. Kani, G. Şairan), Tahran.

Piyadeoğlu, C. (2012). *Güneş Ülkesi Horasan, Büyük Selçuklular Dönemi*. Bilge Kültür-Sanat Yay., İstanbul.

Piyadeoğlu, C. (2017). *Sultan Alp Arslan.* Kronik Yay., İstanbul.

Piyadeoğlu, C. (2020). *Çağrı Bey Selçukluların Kuruluş Hikâyesi.* Kronik Kitap, İstanbul.

Piyadeoğlu, C. (2021). *Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı.* Kronik Kitap, İstanbul.

Rourke, T. J. (1989). *International Politics on the World Stage.* The Dushkin Publishing Group.

Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi. I-III,* (çev. F. Işıltan), TTK, Ankara.

Safa, Z. (1336 hş). *Tarih-i Edebiyat der İran.* Tahran.

Sevim, A. (1990). *Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur.* TTK, Ankara.

Sevim, A. (2002). *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri.* TTK, Ankara.

Sevim, A. (2020). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi.* TTK, Ankara.

Sevim, A. (2021). *Malazgirt Meydan Savaşı.* TTK, Ankara.

Sevim, A. (2023). *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah.* TTK, Ankara.

Sevim, A. ve Merçil, E. (2023). *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür).* TTK, Ankara.

Silva, G. E. (1972). *Diplomacy in İnternational Law.* Leiden.

Sinor, D. (2000). *Erken İç Asya Tarihi.* İletişim Yay., İstanbul.

Solmaz, S. (2021). *Sultan Sencer.* NEÜ Yay., Konya.

Sümer, F. ve Sevim, A. (2021). *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı.* TTK, Ankara.

Sümer, F. (2024). *Oğuzlar (Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları).* TTK, Ankara.

Sürûr, M. C. (th). *en-Nüfuzu'l-Fâtımî fi Bilâdi'ş-Şâm ve'l-Irak.* Kahire.

Şemseddin Sami. (1317 hş). *Kamus-ı Türkî.* İkdam Matbaası, İstanbul.

Şemseddin Sami. (2007). *Kamus-ı Türkî.* Çağrı Yay., İstanbul.

Şeşen, R. (1998). *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı: Başlangıçtan XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar.* İSAR, İstanbul.

Şükûn, Z. (1984). *Farsça-Türkçe Lûgat: Gencîne-i Güftâr: Ferheng-i Ziyâ.* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Taşağıl, A. (2002). "Göktürk Kağanlığı Göktürkler", (Edt. H. C Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), *Türkler: C II. İlk Çağ içinde (s. 15-48),* Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Taşağıl, A. (2014). *Gök-Türkler. I-II-III.* TTK, Ankara.

Tellioğlu, İ. (2009). *XI.-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*. Serander Yay., Trabzon.

Tevfik, Ö. K. (1986). *ed-Diblumasiyyetü'l-İslâmiyye ve'l-Alâkatû's Silmiye Ma'a'as-Salîbîn*. İskenderiyye.

Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*. Enderun Kitabevi, İstanbul.

Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş: C 1. En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar.* Enderun Kitabevi, İstanbul.

Tufantoz, A. (2005). *Orta çağ'da Diyarbekir, Mervanoğulları / 990-1085*. Açа Yay., Ankara.

Tuncer, H. (1995). *Eski ve Yeni Diplomasi.* Ümit Yay., Ankara.

Tuncer, H. (2006). *Küresel Diplomasi*. Ümit Yay., Ankara.

Turan, O. (1969). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi (Türk Dünya Nizamının Milli İslâmi ve İnsânî Esasları). C I-II.* Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul.

Turan, O. (1980). *Selçuklular ve İslâmiyet.* Nakışlar Yay., İstanbul.

Turan, O. (2008). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Turan, O. (2018). *Selçuklular Zamanında Türkiye.* Ötüken Yay., İstanbul.

Türk Dil Kurumu. (2005). Türkçe Sözlük. TDK, Ankara.

Usta, A. (2007). *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslâmlaşma Serüveni- Sâmânîler Devleti 874-1005.* Yeditepe Yay., İstanbul.

Uyumaz, E. (2011). *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler.* Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi. C.I.* TTK, Ankara.

Vasiliev, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu Tarihi. I.* (Trc. A. M. Mansel), Maarif Matbaası, Ankara.

Vasiliev, A. A. (1952). *History of the Byzantine Empire. 324-1453,* Madison.

Viladimirova, S. L. (1992). *Târîh-i İsmâiliyân der İran: der Sedehâ-yı 5-7 Hicrî; 11-13 Milâdî*. (Trc. P. Münzevî), Tahran.

Yazıcı, N. (2002). *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. TDV Yay., Ankara.

Yazılıtaş, N. (2009). *Fâtımî Devleti'nde Türkler.* TTK, Ankara.

Yıldırım, İ. (2014). *Osmanlı Devleti'nde Elçi Kabulleri*. Kitap Yay., İstanbul.

Yinanç, M. H. (2020). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri. C I.* TTK, Ankara.

Zerkaya, F. (2021) *Sultan Sencer Devri Selçuklu Dış Siyaseti.* Samer Yay., Kahramanmaraş.

Tezler

Adalıoğlu, H. H. (1996). *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeliği Münasebetleri.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ağırnaslı, N. (2013). *Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır ve Anadolu Politikaları.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aktaş, Y. (2015). *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Diplomasi Tarihi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Akyol, Y, (2013). *Büyük Selçuklu Devleti'nin Doğu Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Ateş, T. (2017). *Selçuklu İlm-i İnşasının Osmanlı Kuruluş Diplomatikasına Etkisi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Atıcı, A. (2005). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Bâtinî Hareketi: Hasan Sabbâh ile İlk Halefleri ve İran Nizârî İsmâilileri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Atila, M. (1996). *XI.- XII. yüzyıllarda (1040-1171) Selçuklu-Fatimi ilişkileri.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Balcı, İ. (2002). *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samun.

Batır, İ. B. (2021). *Büveyhîler ve Selçuklular Döneminde Hûzistân Eyaleti (945-1194).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bedirhan, Y. (1999). *Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya Politikası.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Can, M. (2017). *Sürekli Diplomasi Öncesi Osmanlı Devleti'nde Yabancı Elçiler (Elçi – Ağırlama – Huzura Kabul)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Doygun, A. (2021). *Erken Dönem İslâm Uygarlığında Diplomasinin Gelişiminin Analizi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Eğilmez, S. (2001). *Selçuklu-Gürcü İlişkileri (1060-1157).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Erdem, G. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Genç, S. (1995). *Fatımi-Abbasi-Selçuklu Münasebetleri ve Besasiri İsyanı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Gül, A. (2014). Selçu*klu-Bizans Anlaşmalarının Değerlendirilmesi (1048-1211).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Güneş, Z. (2023). *Hârizmşahlar ve Karahıtaylar Arasındaki İlişkiler.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Köksal, M. (2023). *Hârizmşahların Devletleşme Süreci (1077-1200).* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Köse, A. (2008). *Sultan Tuğrul Bey Devri Hâkimiyet Mücadeleleri (1040-1063).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özgüdenli, O. (1994). *Sultan Sencer ve Kara-Hitaylar -Katavan-Savaşı-.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Palabıyık, M. H. (1996). *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Piyadeoğlu, C. (2008). *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Saraç, S. (2019). *Gûrlular Devleti'nin Kuruluşu ve Gazneliler Devletiyle Münasebetleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sarıbıyık, M. (1996). *Maverdi'nin Nasihatü'l Müluk'u ve Siyasi Görüşleri.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Tokan, Ö. (2011). *İslâmiyet Öncesi Türklerde Diplomasi ve Hunlar Dönemi Diplomatik İlişkileri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Ünal, S. (2014). *Sultan Sencer Dönemi Münşeât Mecmuası (Atabetu'l-Ketebe).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Vardan, N. (2012). *İslâm Öncesi Türk Kültüründe Elçi ve Elçilik Müessesesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Vurgun, N. (2021). *Hârizmşah Devleti'nin Dış Politikası.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yılmaz, S. (2010). *Büyük Selçuklu Devleti'nde Elçilik Kurumu.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Makaleler

Adıgüzel, A. (2014). "Mehmet Şerefeddin Yaltkaya'nın Fatimiler ve Hasan Sabbâh Başlıklı Makalesinin Sadeleştirilmesi", *Şarkiyat,* (12), 187-220.

Ağırakça, A. (2006). "Müneccimbaşı, Ahmed Dede", *DİA,* İstanbul, XXXII, 4-6.

Ağırnaslı, N. (2020). "Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşah'ın Diğer Selçuklu Devletlerini Kontrol Altında Tutma Gayreti Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Orta çağ Araştırmaları Dergisi,* 3(2), 216-225.

Aka, İ. (1997). "Hândmîr", *DİA,* İstanbul, XV, 550-552.

Aka, İ. (2005). "Mîrhând", *DİA,* İstanbul, XXX, 156-157.

Akbaş, M. (2021). "Selçukluların Abbâsî Halifeleriyle İlişkileri ve Halifelik Mefkûresi Bağlamında Bağdat'a Yönelik Faaliyetleri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* (14), 137-178.

Akyol, E. (2012). "Selçukluların Hilafet'le İlk Teması ve Büveyhiler'le İlişkiler", *İSTEM,* (19), 237-252.

Akyürek, Y. (2019). "Emevîlerde Haccâc b. Yûsuf Döneminden İtibaren Mevâlîden Cizye Alınması ve Arka Planı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23 (1), 331-351.

Alican, M. (2013). "Selçuklu-Mervânî İlişkileri", *Electronic Turkish Studies,* 8 (11), 1-16.

Altan, E. (2001). “Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar”, *Belleten* 65.243, 571-582.

Altan, E. (2015). “Latin Doğulu Tarih Yazarı Wıllermus Tyrensıs'in (1130-1185) Hıstorıası ve Zeyilleri”, *Journal of Oriental Studies/Sarkiyat Mecmuasi*, 27 (2), 85-94.

Altınay, R. ve Çeçen E. (2023). “I. Kılıç Arslan’ın Anadolu’daki Beka Mücadelesinde I. Haçlı Seferi’ne Karşı Diplomatik Girişimleri”, *Gazi Akademik Bakış* 16.32, 339-357.

Amedroz, H. F. (1903). “The Marwānid Dynasty at Mayyāfāriqīn in the Tenth and Eleventh Century A.D.”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland,* 123-154.

Ansari, A. S. B. (1993). “el-Cûzcânî, Minhâc-i Sirâc”, *DİA*, İstanbul, VIII, 98-99.

Arayancan, A. A. (2017). “İsfâhan’da Nizarî-İsmâilî Faaliyetleri”, *Milel ve Nihal*, *14*(1), 270-287.

Ateş, A. (1959). “Raşid al-Din Vatvât’ın Eserlerinin Bâzı Yazma Nüshaları”, *İÜEF Tarih Dergisi*, *10*(2), 1-24.

Ateş, A. (1965). “Yabgulular Meselesi”, *Belleten* 115, 517-526.

Ateş, A. (1979). “Bâtıniye”, *İA, MEB,* İstanbul, II, 339.

Ateş, E. (2016). “Selçuklu-Gürcü Mücadelelerinde Bir Dönüm Noktası: Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi,* 35(60), 73-96.

Ayalon, D. (1953). “Studies on the Structure of the Mamluk Army1-I”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* 15 (2), 203-228.

Ayan, E. (2009). “Selçuklu-Kıpçak İlişkileri”, *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 11.2, 105-127.

Ayan, E. (2012). “Büyük Selçuklu Devleti’nin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 3.5, 17-37.

Ayan, E. (2019). “Fatımiler, Selçuklular ve Haçlılar Arasında Kudüs”, *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 1-12.

Aycan, İ. (1997). “Emevîler Döneminde Mevâlî ve Zımmîlerin İdaredeki Rolü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *37*(3-4), 175-190.

Bakkal, A. (2005). “Ebû Bekir’in Halîfe Seçilmesinde “İmamlar Kureyş'tendir” Hadîsinin Rolü Üzerine”, *İstem,* (6), 87-103.

Baştav, Ş. (1971). “Malazgirt Meydan Muharebesi ve Romen Diojen”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* 47, 28-41.

Bayındır, A. (2017). “Sultan Sencer (Sancar) Dönemi (1119-1157) Selçuklularda Taht Mücadeleleri”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *16* (1), 115-128.

Bosworth, C. E. (1968). "The Political And Dynastic History Of The Iranian World (AD 1000–1217).", *The Cambridge History of Iran,* 5, 1-202.

Bilgin, O. (1993). "Cüveynî, Atâ Melik", *DİA*, İstanbul, VIII, 140-141.

Cahen, C. (1949). "Le Malik-nâmeh et l'histoire des origines Seljukides", *Orient,* II/1, Leiden, 31-65.

Cahen, C. (1986). "Büveyhiler veya Büveyhiler", *İA,* MEB*,* İstanbul I, 1350-1357.

Cahen, C. (1965). "La diplomatie orientale de Byzance face à la poussée seldjukide", *Byzantion,* 35 (1), 10-15.

Cahen, C. (1972). "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", (çev. Ç. Kerman), *Türkiyat Mecmuası,* 17, 77-100.

Cahen, C. (2017). "The Malik-Nāma and the History of Seljuqid Origins", *In The Turks in the Early Islamic World*, Routledge, 305-338.

Can, M. (2021). "Eski Serahs: Şehir, Coğrafya, Tarih ve Toplum", *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi,* 21.1, 409-438.

Canard, M. (1965). "Fatımids", *EI,* London, II: 851-862.

Coşkun, A. (1992). "Büyük Selçuklular", *DGBİT,* VII. 95-211.

Coşkun, D. (2020). "Sultan Tuğrul Bey'in Hâkimiyet Mefkûresi Bağlamında Kafkasyadaki Faaliyetleri", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 3(6), 7-24.

Çelik, A. (2005). "Fâtımîler Devletinin Kuruluşu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 15 (2), 433-453.

Çiftçi, Ü. (2024). "Kirman Meliki Kavurd'un Büyük Selçuklu Devleti İçin Önemi", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, *19* (19), 112-128.

Dames, M. L. (1979). "Guriler". *İA, MEB,* İstanbul, IV, 826-830.

Demirci, M. ve Saçar, S. (2019). "Selçukluların Nîşâbur'a Girişi ve Gazneli Bürokrasisinin Tepkisi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 281-292.

Demirkent, I. (1992). "Bizans", *DİA*, İstanbul, VI, 230-244.

Demirkent, I. (1994). "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *Tarih Dergisi*, (35), 65-78.

Demirkent, I. (2007). "Haçlılara Karşı Mücadelede Başarılı Bir Türk Kumandanı: Savar, *Belleten*, *48* (191-192), 453-480.

Donelan, M. (1969). "The Trade of Diplomacy", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-),* 45 (4), 605-616.

Ebu Halabiya, Hasan Abdullah Yusuf. (2023). "Selçukluların Abbasi Medeniyetine Katkıları (447-590 H. / 1055-1194 M.)", *Rawafed Araştırma ve Çalışmalar Dergisi,* 8 (1), 46-77.

Eğilmez, S. (2024). "Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Döneminde Selçuklu-Gürcü İlişkileri", *Tarih ve Tarihçi,* 3 (2), 127-134.

Eren, E. (2021). "Geleneksel Diplomasiden Modern Diplomasiye Diplomasinin Tarihsel Evrimi", *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi,* 1 (1), 32-55.

Erkoç, M. (2020). "Selçuklu Devleti ile Büveyhi Devleti Arasında Yaşanan İktidar Mücadelesinin Bağdat'ta Yaşayan Sünnilerin ve Şiilerin Üzerine Etkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi,* 6(2), 595-615.

Eyice, S. (1991). "Arap Camii", *DİA*, İstanbul, III, 326-327.

Eymen, F. S. (1995). "Fâtımîler", *DİA*, İstanbul, XII, 228-237.

Genç, S. (2010). "Selçuklu Tarihinde İbrahim Yınal İsyanı ve Onun Fatımi Arkaplanı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (31), 9-48.

Gençtürk, C (2023). "Kâkûyî Hükümdarı Zahîrüddin Ebû Mansûr Ferâmurz ve Dönemi", *Orta çağ Araştırmaları Dergisi,* 6(2), 521-534.

Golden, P. B. (1982). "Imperial ideology and the sources of political unity amongst the pre-Činggisid nomads of Western Eurasia", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 2, 37-76.

Gök, N. (2008). "Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlmi veya "İlm-İ İnşâ", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (20), 731-746.

Gökhan, İ. (2013). "Sultan Melikşah Zamanında Suriye Üzerinde Selçuklu-Fatımî Mücadelesi", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi,* 2(2), 92-108.

Göksu, E. (2007). "Türkiye Selçuklu Devletinde Gulam Eğitimi ve Gulamhaneler", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi,* 7 (24), 65-84.

Göksu, E. (2010). "Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındakı Yeri", *Turkish Studies,* 5, 2. 986-1011.

Göksu, E. (2011). "Târîh-i Güzîde'ye Göre Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Tuğrul Bey Dönemi", *History Studies (13094688)*, *3*(1), 289-300.

Göksu, E. (2017). "Türkiye Selçuklu Devleti'ne Tâbiî 'Devletler ve Tâbiîiyet Hukuku Üzerine Bir Değerlendirme", *Belleten,* 81(290), 43-66.

Göksu, E. (2021). "Malazgirt'te Ne Oldu? İmparator Mu Kaybetti, Sultan Mı Kazandı?", *Düşünce Dünyasında Türkiz,* 11, 11-33.

Graefe, E. (1997). "Fâtımîler", *İA, MEB,* Eskişehir, IV, 521-526.

Güner, A. (1994). "Ebû Kâlîcâr", *DİA,* İstanbul, X, 171-172.

Güngör, Z. (2018). "Ermenilerin Haçlılara Yardımları: Antakya İki Kız Kardeş Kulesi Muhafızı Firuz Örneği (Haziran 1098)", *Orta çağ Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 85-91.

Güngör, Z., & Güngör, E. (2022). "Sultan Melikşah'ın Akdeniz'e İlk Adımının Türk Kültür Ögeleri Açısından Düşündürdükleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (55), 413-424.

Güngörmez, Z. (2024). "Haçlı Seferleri Döneminde Gelişen Doğu-Batı Ticaretinin Doğal Bir Sonucu: Kültürel Etkileşim", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, (Volume 3), 123-130.

Hamdanı, A. (1968). "A possible Fatimid background to the battle of Manzikert", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* (10), 1-39.

Hatalmış, A. (2013). "İslâm'ın İlk Dönemlerinde İdari Hayatta Köle ve Mevali", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 13/2, 151-171.

Horst, H., ve Ayan, E. (2012). "Reşîdüddîn Vatvât'ın Koleksiyonunda Hârizmşâhlardan Halîfeliğe Yazılan Arapça Mektuplar", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 327-344.

İnce, F. (2019). "Büyük Selçuklu Devleti'nin Dış Politikasında Hanedan Kadınları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* (43), 271-278.

İpşirli, M. (1995). "Elçi", *DİA*, İstanbul, XI: 3-15.

İzgi, Ö. (1976). "Kuruluş Devrinde Uygurlar'ın Kitanlar'a Tesirleri ve Uygur, Gazne, Kitanlar Arasındaki Münasebetler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8.

İzgi, Ö. (1978) "XI. Yüzyıla Kadar Orta-Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticari Münasebetler", *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi,* C IX, 87-106.

Kaçın, B. (2017). "Büyük Selçuklular'da Evlilik Merasimleri", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi,* (2), 97-121.

Kafesoğlu, İ. (1953). "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti (1015-1021)", *Fuad Köprülü Armağanı,* 225-274.

Kafesoğlu, İ. (1955). "Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün Eseri, Siyasetname ve Türkçe Tercümesi", *Türkiyat Mecmuası*, *12*, 231-256.

Kafesoğlu, İ. (1958). "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası,* C XIII, İstanbul, 117-130.

Kapanşahin, M. (2012). "Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbası Halifelerinin İlişkileri", *History Studies,* 4 (4), 191-218.

Kavas, İ. (2021). "Selçuklu Hanedanı İktidarının Meşrûlaşması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi,* 4 (1), 19-37.

Kaya, P. (2013). "Sultan Sencer Devrinde (1118-1157) Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler", *Tarih Dergisi*, (58), 43-64.

Kitapcı, Z. (1994). "Asrın Olayı. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife El-Kâim'in Kızı Seyyide ile Evlenmesi ve Bazı Tarihî Gerçekler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 1(1), 13-42.

Koca, S. (2007). "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (22), 1-37.

Koca, S. (2017). "Sultan Sancar ve Büyük Selçuklu Devletinin Çöküşten Önce Son Parlayışı", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, *1* (1), 31-80.

Köse, A. (2000). "İhtidâ", *DİA*, İstanbul, XXI: 554-558.

Köymen, M. A. (1943). "Kirman Selçukluları Tarihi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 2(1), 127-134.

Köymen, M. A. (1951). "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar, I. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Dair Münşeat Mecmuaları", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi,* VIII/4. (Ayrı Basım), 537-648.

Köymen, M. A. (1953). "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları I", *Belleten,* XVII/68, 557-604.

Köymen, M. A. (1980). "Sencer", *İA*, *MEB,* İstanbul, X, 486-493.

Köymen, M. A. (1993). "Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Belleten,* 57 (218), 71-80.

Kurtuluş, R. (2010). "Şebânkârei", *DİA,* İstanbul, XXXVIII, 390-391.

Kuşçu, A. D. (2010). "Büyük Selçuklu Devleti'nin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 27, 637-664.

Küçükbekir, E. (2016). "Sultan Alparslan Dönemi Selçuklu-Mirdâsî İlişkileri", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2(1), 29-40.

Kütükoğlu, M. (1994). "Diplomatik", *DİA,* İstanbul, IX: 360-363.

Lafont, B. (2001). "International Relations İn The Ancient Near East: The Birth Of A Complete Diplomatic System", *Diplomacy and Statecraft,* 12 (1), 39-60.

Laurent, J. (1988). "Rum (Anadolu) Sultanlığının Menşei ve Bizans", *Belleten,* 52 (202), 219-226.

Levanoni, A. (1994). "The Mamluk Conception of the Sultanate", *International Journal of Middle East Studies,* 26 (3), 373-392.

Makdisi, G. (2009). "Tuğrul Bey'in Evliliği", *Tarih Okulu Dergisi,* (1 II), 139-159.

Mansuroğlu, M. (1978) "Elçi". *MEB İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, IV, 231.

Merçil, E. (1992a). "Büveyhîler", *DİA,* İstanbul, VI, 496-500.

Merçil, E. (1992b). "Bâvendîler", *DİA,* İstanbul, V, 214-216.

Merçil, E. (1994). "Bizans' ta Selçuklu hanedan mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler II,* TTK, Ankara, 709-721.

Merçil, E. ve Kanar, M. (2007). "Sultan Sencer'in Bızans İmparatoruna Mektubu", *Belleten,* 28 (32), 1-20.

Merçil, E. (2020). "Mirdâsîler", *DİA,* İstanbul, XXX, 149-151.

Miles, G. C (1972). "Another Kākwayhıd Note"*, Museum Notes (American Numismat ic Society),* 18, 139-148.

Onat, A. (1987). "Han döneminde Hun-Çin ekonomik ilişkileri (MÖ 206-MS 220)", *Belleten,* 51 (200), 611-624.

Onay İ. (2021). "Hun ve Han Devletlerinin Diplomatik İlişkileri ve Elçileri", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 1 (Volume 11), 222-236.

Öz, M. (1993). "Dâî", *DİA,* İstanbul, VIII, 420-421.

Özaydın, A. (1991). "Arslan b. Selçuk", *DİA,* İstanbul, III, 402-403.

Özaydın, A. (1992a). "Bündarî", *DİA,* İstanbul, VI, 489-490.

Özaydın, A. (1992b). "Berkyaruk", *DİA,* İstanbul, V, 514-516.

Özaydın, A. (1994). "Ebû'l-Fidâ", *DİA,* İstanbul, X, 320-321.

Özaydın, A. (1997a). "Hamdullah el-Müstevfî", *DİA,* İstanbul, XV, 454-455.

Özaydın, A. (1997b). "Hasan Sabbâh", *DİA,* İstanbul, XVI, 347-350.

Özaydın, A. (1999). "İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ", *DİA,* İstanbul, XXI, 99-100.

Özaydın, A. (2000). "İbnü'l-Kalânisî", *DİA,* İstanbul, XX, 132-134.

Özaydın, A. (2001). "Karahanlılar", *DİA,* İstanbul, XXIV, 404-412.

Özaydın, A. (2002). "Selçuklular Zamanında Suriye'deki Bâtınî Faaliyetleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi,* 12, 195-207.

Özaydın, A. (2004). "Melikşah", *DİA,* İstanbul, XXIX, 54-57.

Özaydın, A. (2007). "Râvendî, Muhammed b. Ali", *DİA,* İstanbul, XXXIV, 471-472.

Özaydın, A. (2011). "Kâim Bî emrillah", *DİA,* İstanbul, XXIV, 210-211.

Özaydın, A. (2016). "I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçukluların İçinde Bulunduğu Siyâsî ve İçtimâî Şartların Rolü", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (5), 1-18.

Özaydın, A. (2018). "Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* (8), 1-31.

Özdemir, M. N. (2008). "Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (24), 315-367.

Özgüdenli, O. G. (2013). "Zahîrüddîn-İ Nîsâbûrî", *DİA,* İstanbul, XXXXIV, 102-103.

Özgüdenli, O. G. (2018). "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA,* İstanbul, XXXV, 19-21.

Özgüdenli, O. G. (2018). "İlhanlılar'da Hükümranlık Telâkkisi ve Hükümdar Algısı", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 5(1), 73-92.

Piyadeoğlu, C. (2003). "Büyük Selçuklu Devleti Emîri Atabeg Çavlu Sakavu", *Tarih Dergisi*, (38), 37-60.

Piyadeoğlu, C. (2013). "Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal", *Türkiyat Mecmuası,* 23 (2), 117-143.

Piyadeoğlu, C. (2018). "Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* (8), 124-135.

Pritsak, O. (1977). "Karahanlılar", *İA*, *MEB,* İstanbul, VI, 251-273.

Pritsak, O. (1977). "Karahıtaylar", *İA*, *MEB,* İstanbul, VI, 273-276.

Rençber, A. (2019). "Bâvendîlerin Selçuklularla Münasebetleri (433/1042-551/1156)", *İran Çalışmaları Dergisi*, 3 (1), 67-90.

Rogers, L. (1955). "The Wonder of Diplomacy", *Foeing Affairs,* Vol. 33. 2, 316-326.

Salman, H. ve Özgüdenli, O. G. (2013). "Yabgu", *DİA,* İstanbul, XXXXIII, 170-171.

Saraç, S. (2022). "Büyük Selçuklu Devleti'nin Gûrlular Devleti ile Siyasi Münasebetleri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *4*(7), 57-68.

Sevim, A. (1963). "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü (Kasım 1092-Şubat 1095)", *Belleten*, *27* (107), 411-435.

Sevim, A. (1991). "Azîmî", *DİA,* İstanbul, IV, 330-331.

Sevim, A. (1996). "Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu", *Erdem,* 9 (26), 789-792.

Sevim, A. (1997). "Tutuş", *İA*, *MEB,* İstanbul, XII (II), 134-137.

Sevim, A. (1999). "İbnü'l-Adîm", *DİA,* İstanbul, XX, 478-479.

Sevim, A. (2000). "İbnü'l-Müslime, Reîsürrüesâ", *DİA,* İstanbul, XXI, 161-162.

Sevim, A. (2009). "Sıbt İbnü'l-Cevzî", *DİA,* İstanbul, XXXVII, 87-88.

Sıddıqui, I. H. (1996). "Gurlular", *DİA,* İstanbul, XIV, 207-211.

Sivrioğlu, U. T. ve Yılmaz, M. E. (2017). "İlkçağ Uygarlıklarında Diplomasi", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 10 (2), 179-227.

Solmaz, S. (2014). "Selçuklu Tarihini Derinden Etkileyen Bir Olay: Selçuklu-Yabgulu Mücadelesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 1. 35, 545-575.

Solmaz, S. (2019). "Selçuklu Tarihinin Kronoloji Problemine Bir Örnek: Selçuk Bey'in Cend'e Göç Tarihi Meselesi", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22, 345-363.

Sümer, F. (1975). "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beyleri", *SAD,* (4), 197-207.

Sümer, F. (1986). "Arslan el-Besâsîrî (Abbâsî Halifesi Kaim Biemrillah ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Devrinde Mühim Roller Oynamış Büyük Bir Türk Kumandan", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* 42, 101-114.

Sümer, F. (1994). "Dihkân", *DİA,* İstanbul, IX, 289-290.

Sümer, F. (2009). "Selçuklular", *DİA*, İstanbul, XXXVI, 365-371.

Sürenhagen, D. (2006). "Forerunners of the Hattusili-Ramesses Treaty", *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan,* 6, 59-67.

Şahin, Ç. (2018). "Gök-Türk Devleti Diplomasisi (552-630)", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* (40), 125-156.

Şimşir, M. (2023). "Malazgirt Meydan Muharebesi Öncesi Bizans-Fâtımî İlişkileri ve Savaşa Etkileri", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi,* (8), 22-39.

Taneri, A. (1993). "Celâlüddevle". *DİA,* İstanbul, VII, 259-260.

Taneri, A. (1997). "Hârizmşahlar". *DİA,* İstanbul, XVI, 228-231.

Taşağıl, A. (2001). "Karahıtaylar". *DİA,* İstanbul, XXIV, 415-416.

Taşağıl, A. (2012). "Türkistan". *DİA,* İstanbul, XLI, 556-560.

Taşkıran, H. (2013). "Büyük Selçuklu Devletinde Bâtınî Suikastları ve Selçuklu Toplumunun Suikastlar Karşısındaki Tutumu", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 75-89.

Toksoy, A. (2020). "Selçukluların Batı (İran) Harekâtı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* (68), 367-376.

Tokuş, Ö. (2020). "Selçuklu Damadı Ebû Kâlîcâr Tacülmülûk Hezâresb ve Faaliyetleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 22(1), 199-213.

Tuncer, H. (1984). "Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diplomasi", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni,* 4 (1), 50-57.

Turan, O. (1945). "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten,* 9 (35), 305-318.

Turan, O. (1946). "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, 10 (39), 471-496.

Turan, O. (1955). "The ideal of world domination among the Medieval Turks", *Studia Islamica,* (4), 77-90.

Turan, O. (1977). "Kılıç Arslan". *İA, MEB,* İstanbul, VI, 681-688.

Tülücü, S. (1986). "Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümeleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (7), 291-344.

Usta, A. (2009). "Sâmânîler". *DİA,* İstanbul, XXXVI, 64-68.

Uygur, T. (2021). "Şebânkâreler ve Selçuklular Zamanında Fars Bölgesindeki Faaliyetleri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* (14), 195-230.

Ünal, B. Ç. (2024). "Sultan Melikşah Döneminde Selçuklu-Gürcü İlişkileri", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences,* 21(21), 39-49.

Vryonis, S. (2001). "Selçuklu Gulamları ve Osmanlı Devşirmeleri", (çev. Tuncay Birkan), *Cogito,* 29, 93-114.

Yakupoğlu, C (2021). "Malazgirt Zaferi ve Anadolu'da Yeni Türk Vatanının Yükselişi", *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi,* 1(1), 1-35.

Yaltkaya, M. Ş. (1926). "Fatımîler ve Hasan Sabbâh", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası,* I, (4), 1-44.

Yavuz, Y. Ş. ve Avcı, C (1999). "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA,* İstanbul, XX, 543-549.

Yazar, N. (2011). "Kirmân Meliki Kavurd Bey'in Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 10 (19), 221-237.

Yazar, N. (2016). "Büyük Selçuklular Döneminde Nişâbur'un Siyasi Durumu", *İslâmî Araştırmalar Dergisi,* 27.2, 134-147.

Yazıcı, T. (1992). "Beyhakī, Muhammed b. Hüseyin", *DİA,* İstanbul, VI, 63-64.

Yazıcı, T. (2006). "Müntecebüddin Bedi'", *DİA,* İstanbul, XXXII, 25.

Yenidoğan, H. (2023). Diplomatic Actors During the Seljuk Period: Envoys. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (8), 71-85.

Yıldız, H. D. (1988). "Abbâsîler", *DİA,* İstanbul, I, 31-48.

Yiğit, İ. (2004). "Mevâli". *DİA,* İstanbul, XXIX, 424-426.

Zettersteen, K. V. (1979). "Büveyhîler", *İA, MEB,* İstanbul, II, 843-845.

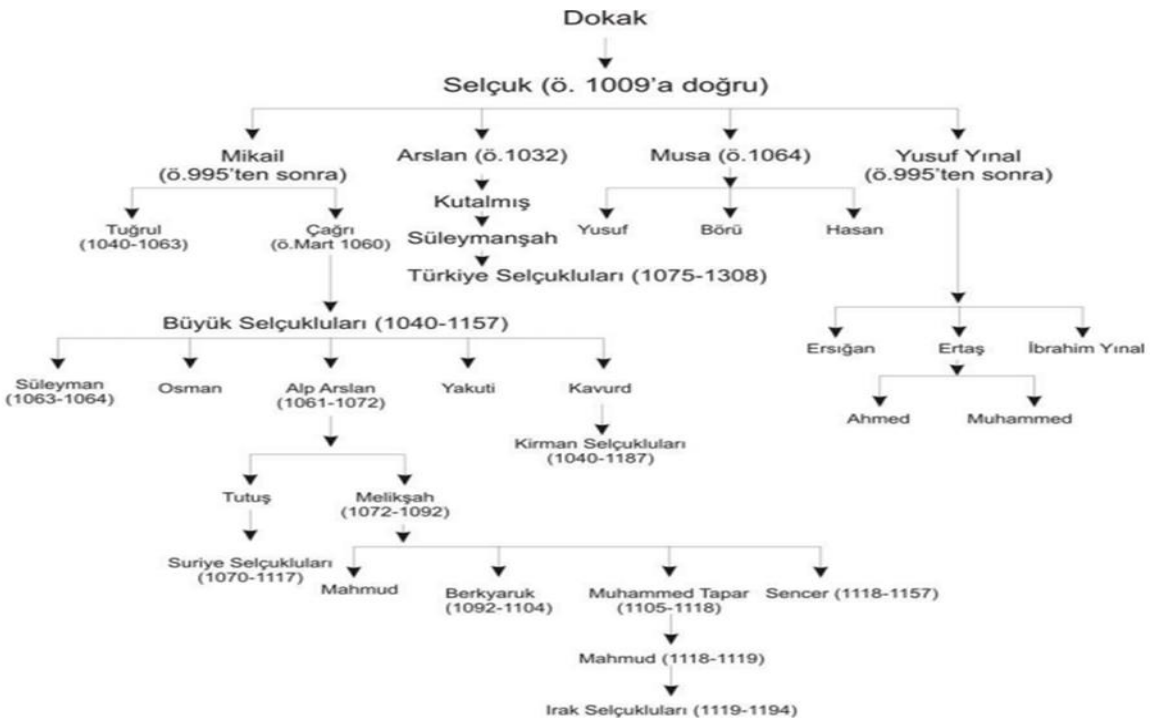
İnternet Kaynakları

Google, *NotebookLM*, "Büyük dil modeli", https://notebooklm.google.com/ (erişim tarihi: 30.11.2025).

TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, "Diplomasi", https://sozluk.gov.tr/ (erişim tarihi: 17.05.2024).

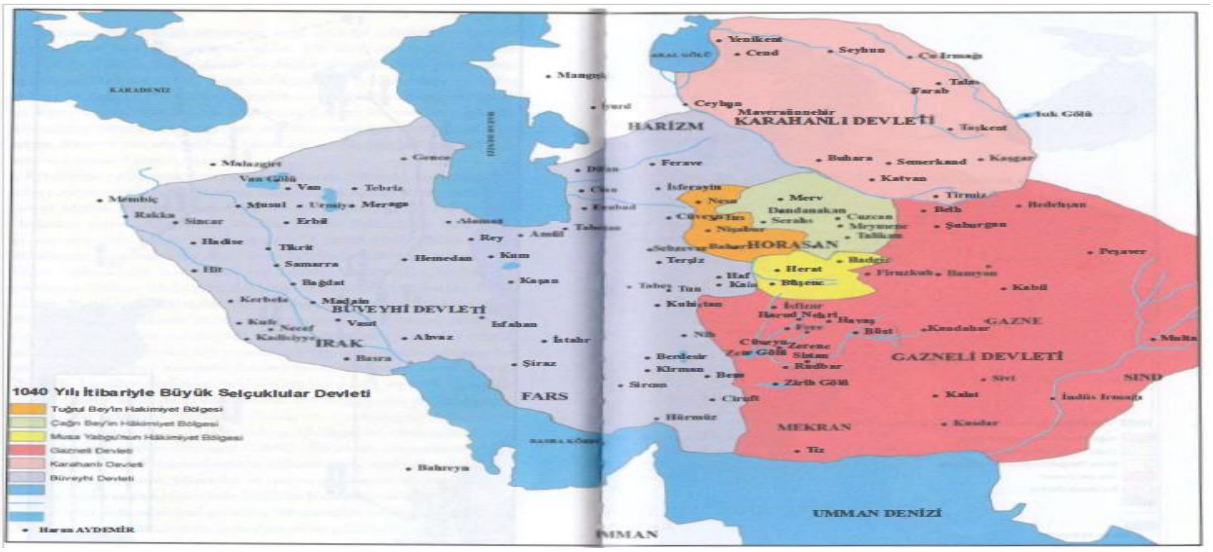
EKLER

EK 1- Büyük Selçuklu Soy Kütüğü

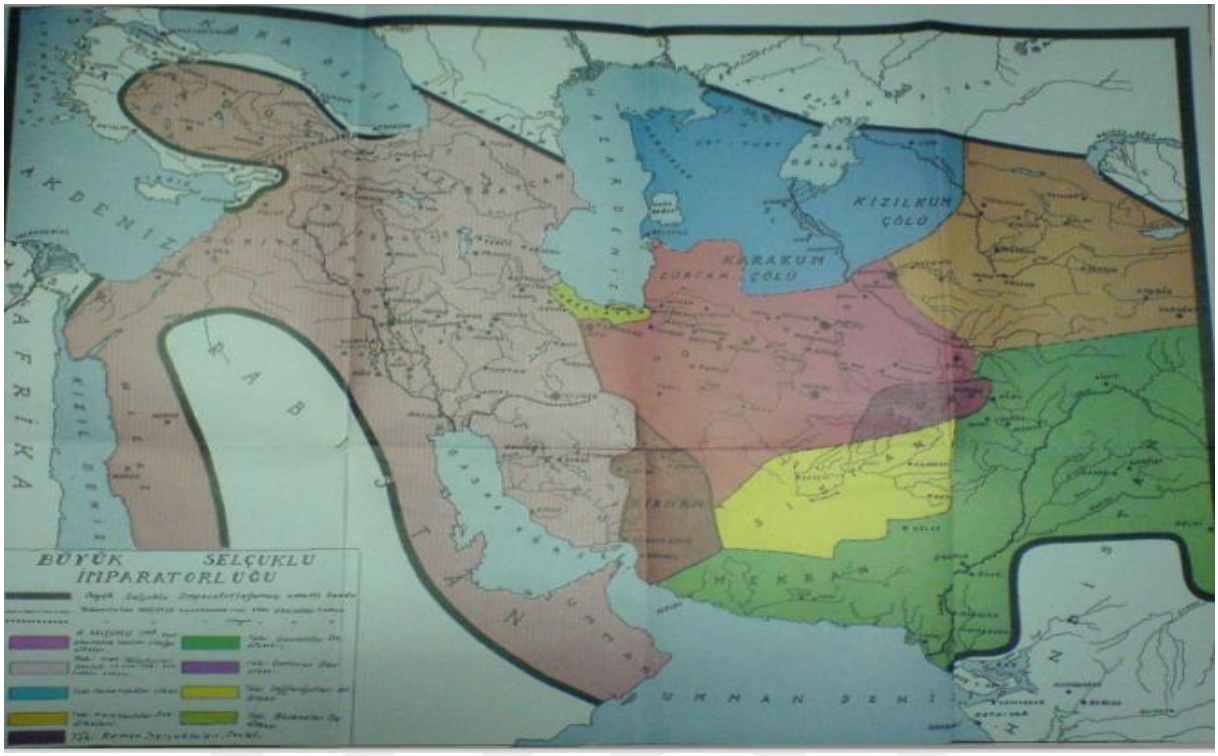

Kaynak: Öngül, A. (2016). Selçuklular Tarihi I, 521.

EK 2- 1040 Yılı İtibariyle Büyük Selçuklu Devleti'ni Gösteren Harita

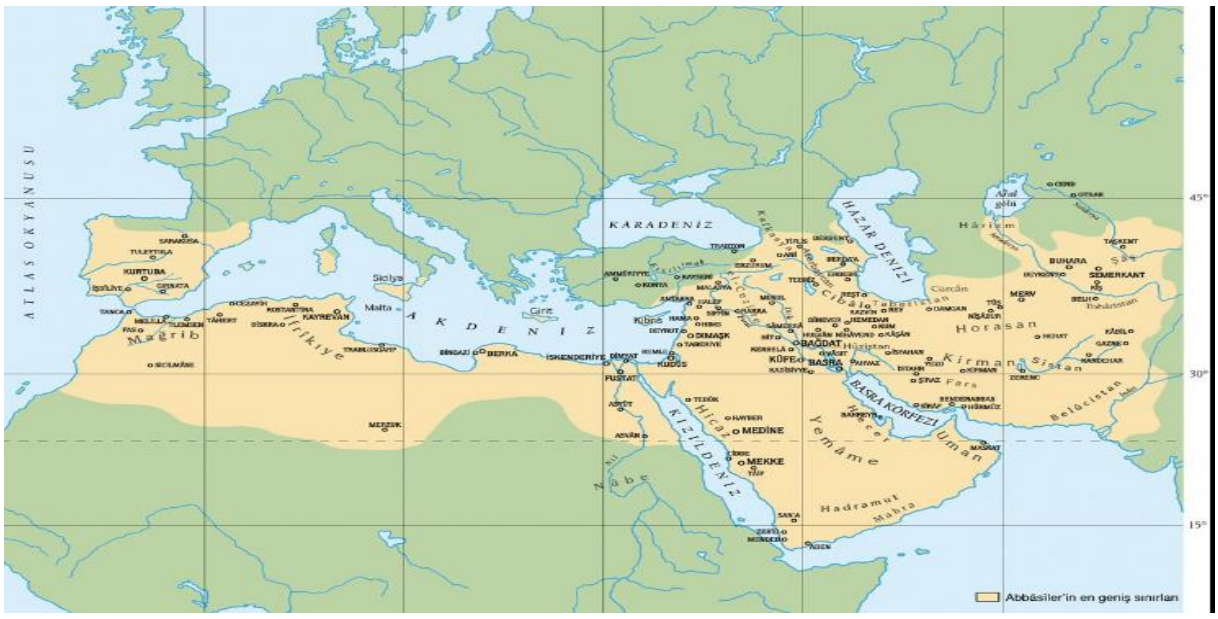

Kaynak: Piyadeoğlu, C. (2021). Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı, Kitap sonu.

EK 3- Büyük Selçuklu Devleti Haritası

Kaynak: Köymen, M. A. (2021a). Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alp Arslan ve Zamanı. C III, Kitap sonu.

EK 4- Abbâsîler'in Ulaştığı En Geniş Sınırları Gösteren Harita

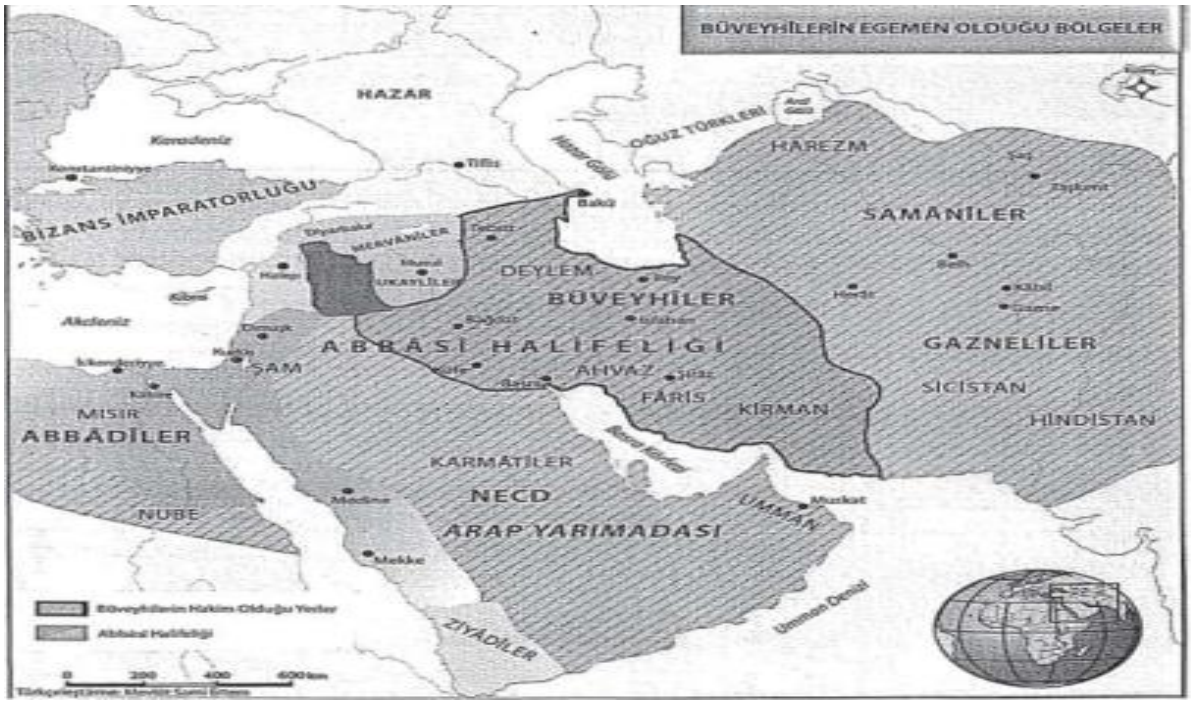

Kaynak: Yıldız, H. D. (1988). Abbâsîler, 33.

EK 5- XII. Yüzyılın İkinci Yarısında Abbâsîler'in Sınırlarını Gösteren Harita

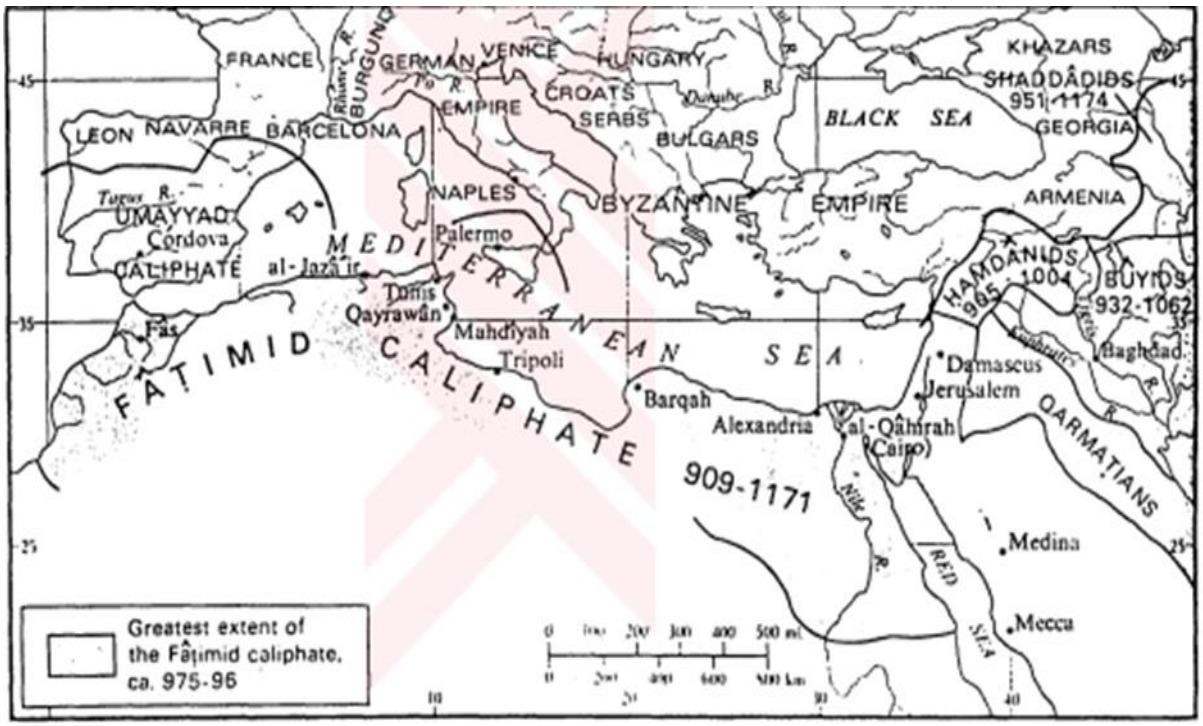

Kaynak: Bosworth, C E. (1968). The Political And Dynastic History Of The İranian World, 188.

EK 6- X-XI. Yüzyıllar Büveyhoğulları Devleti Sınırlarını Gösteren Harita

Kaynak: Azimli, M. (2018). Abbâsî Hilafetinde Büveyhi Egemenliği, 427.

EK 7- XI-XII. Yüzyıllar Fâtımî Devleti Sınırlarını Gösteren Harita

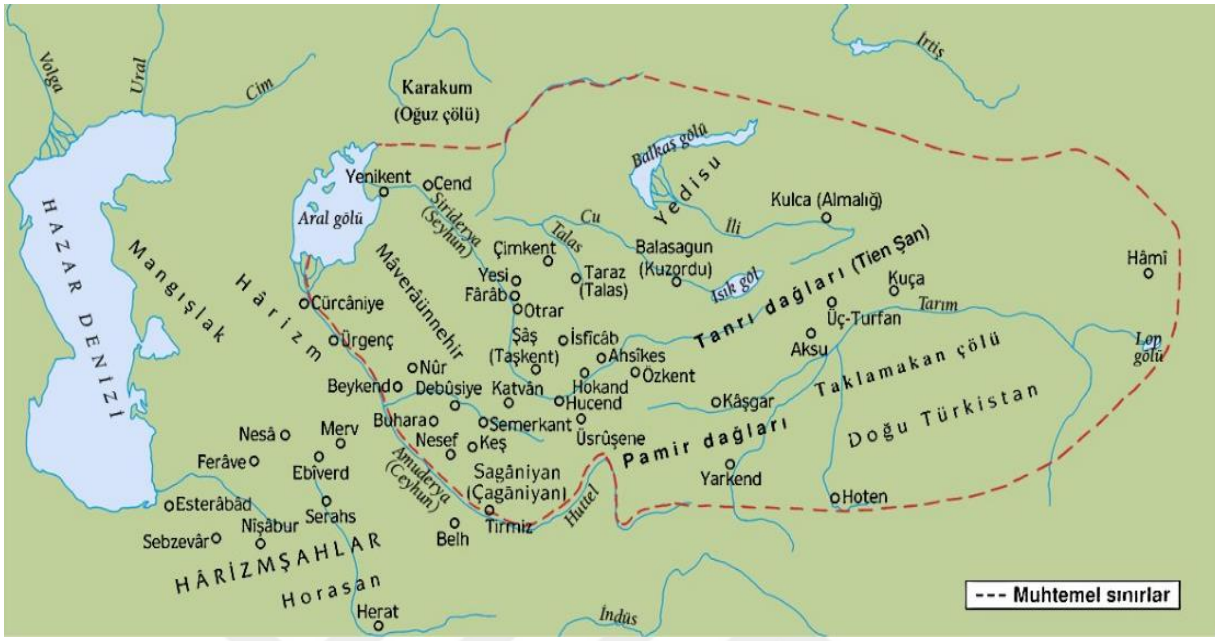

Kaynak: Atila, M. (1996). XI.- XII. yüzyıllarda (1040-1171) Selçuklu-Fatimi ilişkileri, 141.

EK 8- XI-XII. Yüzyıllar Bizans İmparatorluğu Sınırlarını Gösteren Harita

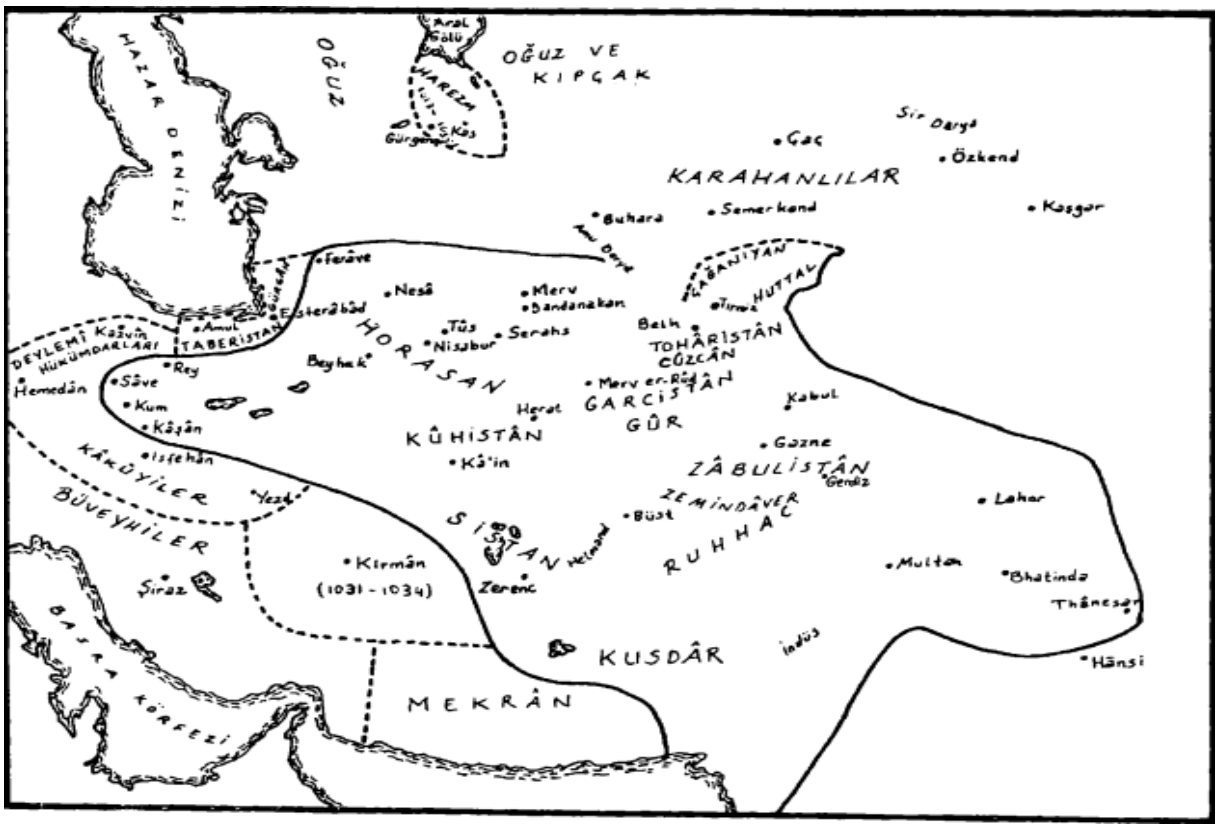

Kaynak: Haldon. J. (2007). Bizans Tarih Atlası, 186.

EK 9- Karahanlıların Muhtemel Sınırlarını Gösteren Harita

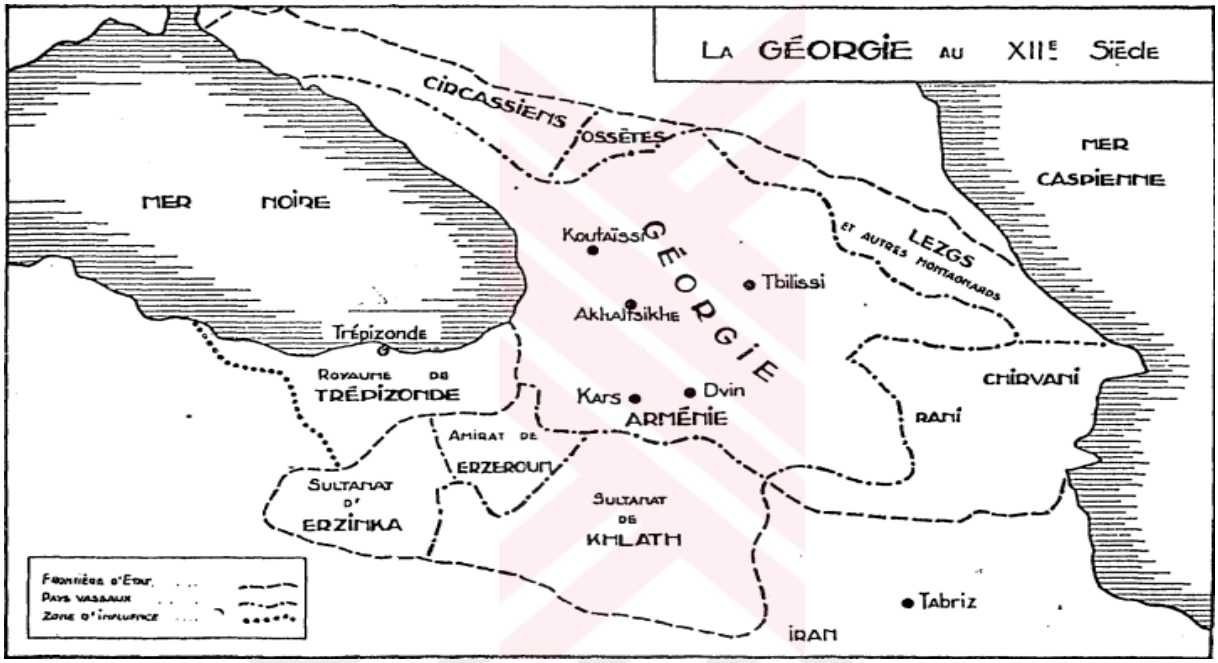

Kaynak: Özaydın, A. (2001). Karahanlılar, 405.

EK 10- XI. Yüzyılda Gaznelilerin Muhtemel Sınırlarını Gösteren Harita

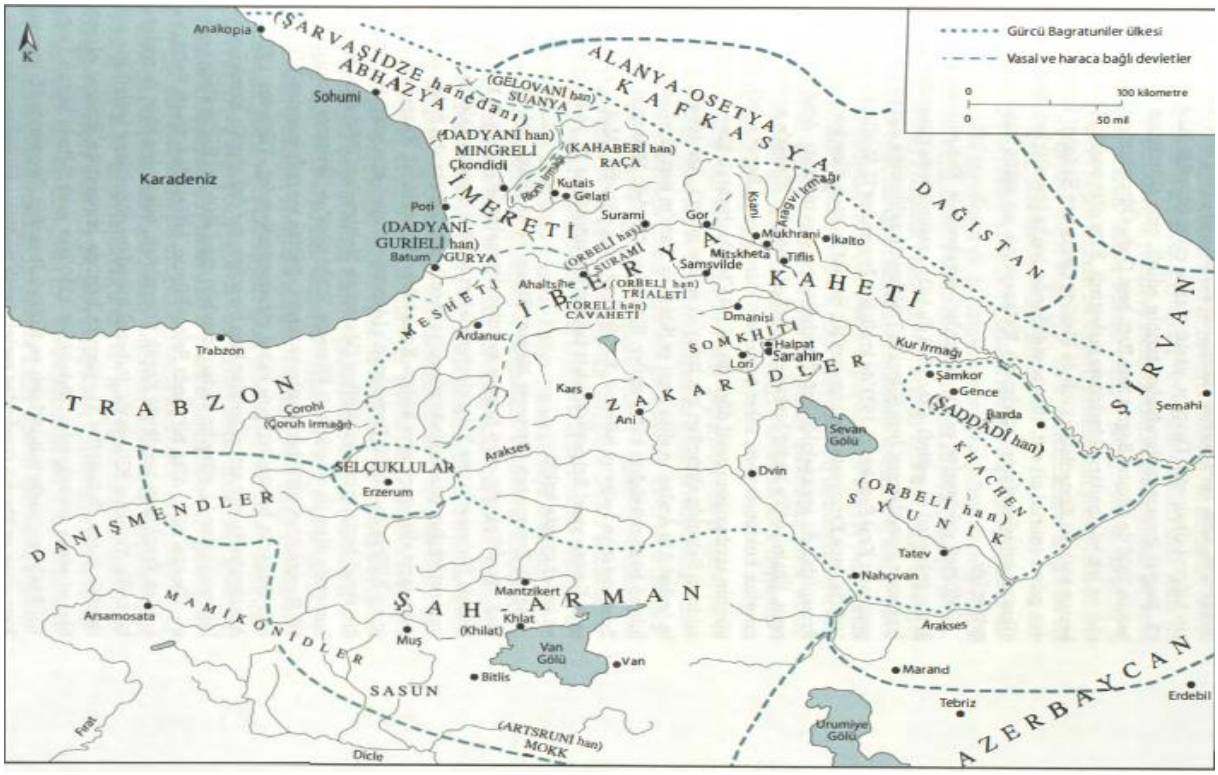

Kaynak: Merçil, E. (1989a). Gazneliler Devleti Tarihi, Kitap sonu.

EK 11- XII. Yüzyılda Gürcü Prensliğinin Sınırlarını Gösteren Harita

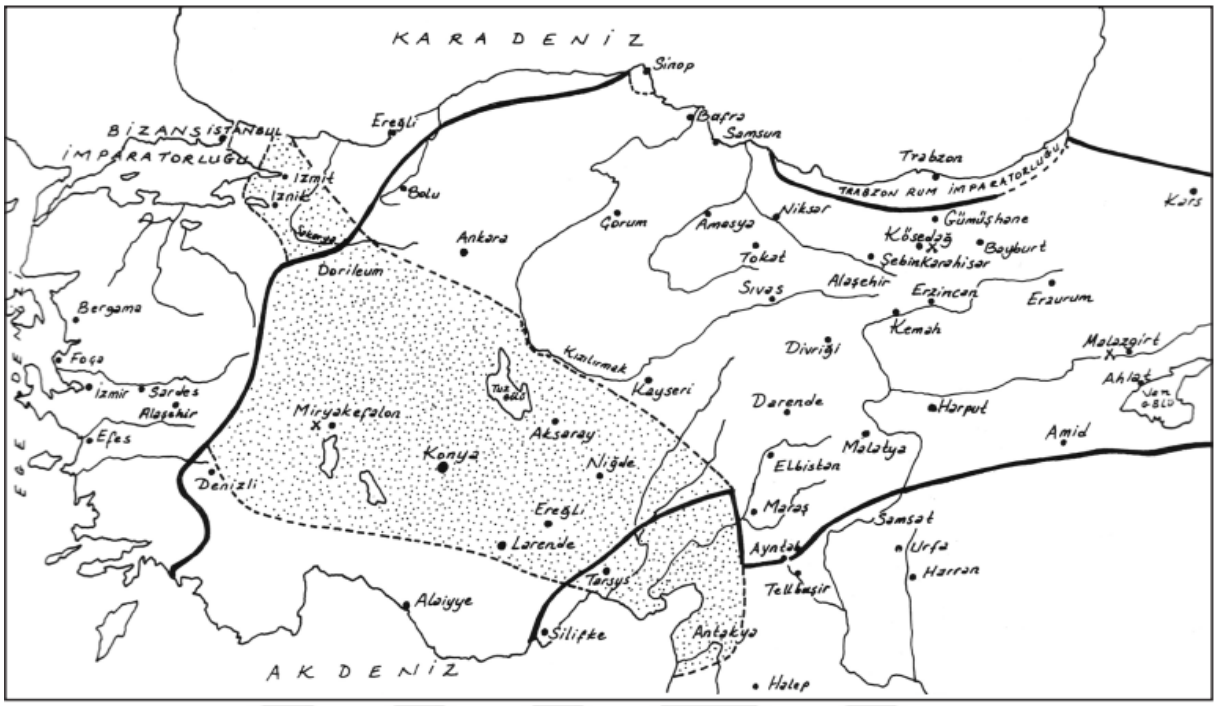

Kaynak: Eğilmez, S. (2001). Selçuklu Gürcü İlişkileri (1060-1157), 96.

EK 12- XI-XV. Yüzyıllarda Ermenistan ve Gürcistan Sınırlarını Gösteren Harita

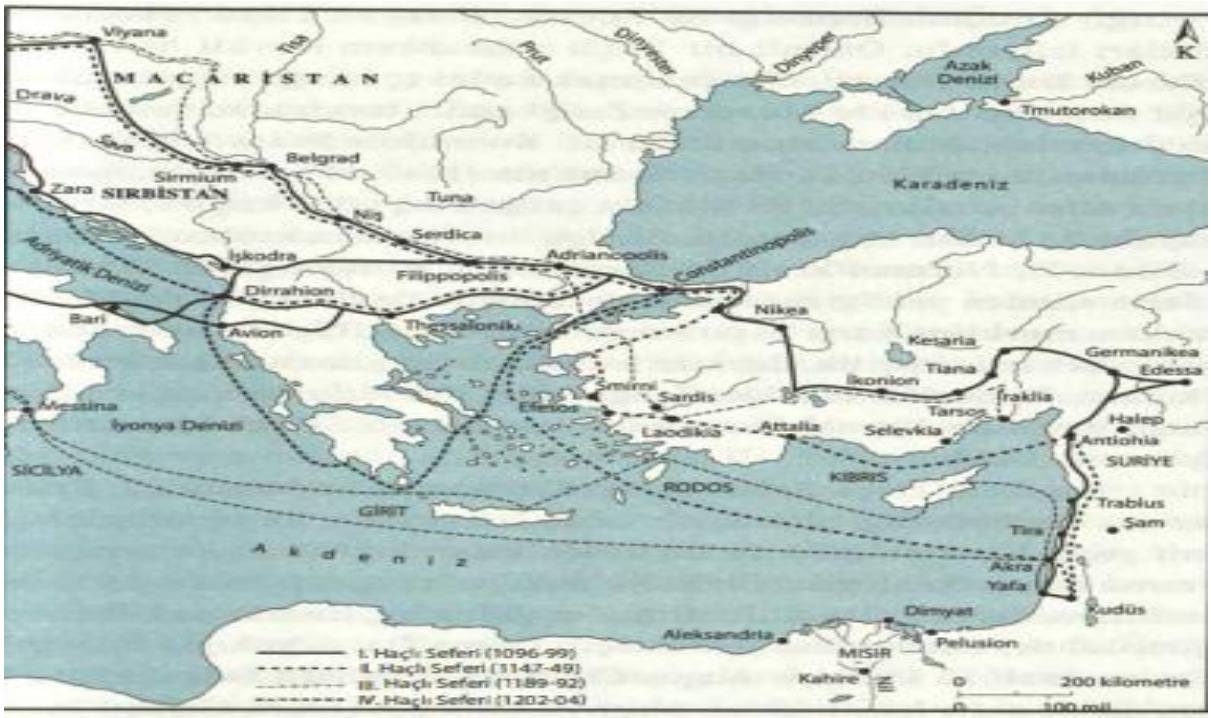

Kaynak: Haldon. J. (2007). Bizans Tarih Atlası, 243.

EK 13- Kuruluş Devrinde Türkiye Selçuklu Devleti Sınırlarını Gösteren Harita

Kaynak: Sevim, A., ve Merçil, E. (2023). Selçuklu Devletleri Tarihi, Kitap sonu.

EK 14- Haçlı Seferleri (1096-1204) Güzergâhını Gösteren Harita

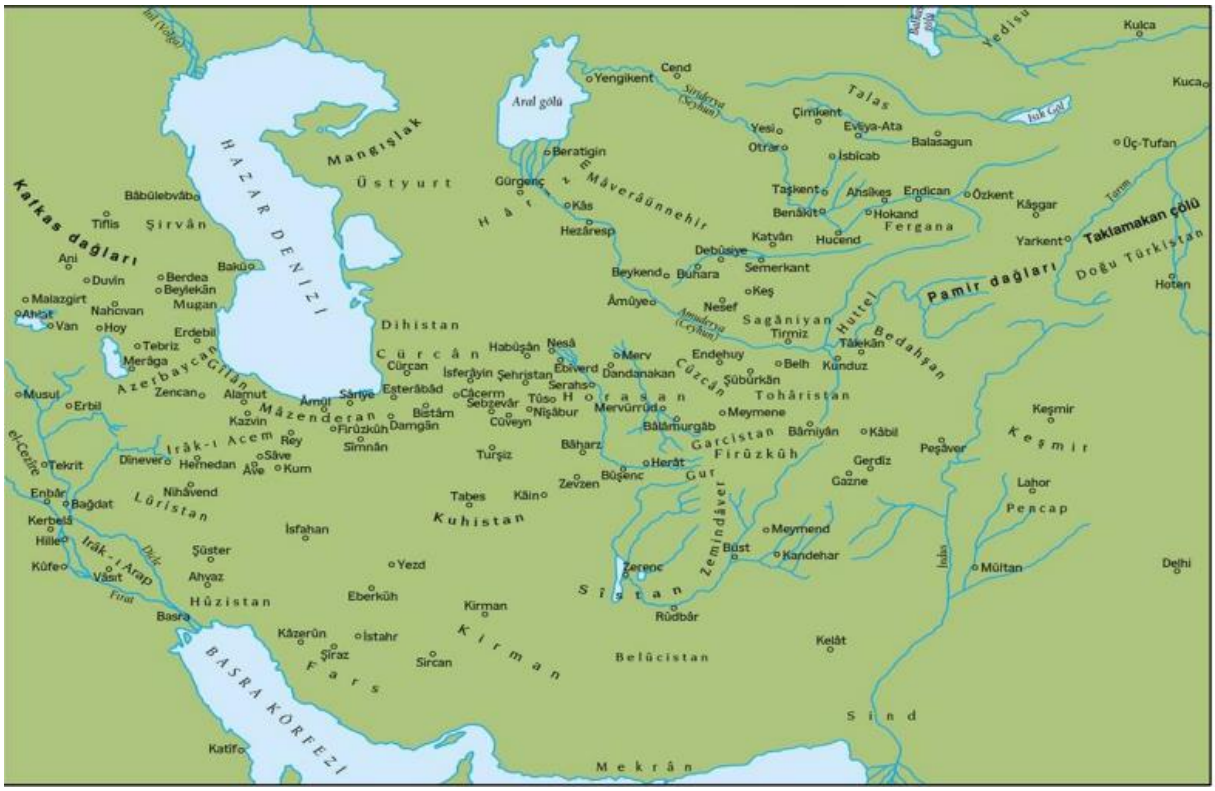

Kaynak: Haldon. J. (2007). Bizans Tarih Atlası, 189.

EK 15- Gurluların Yaşadığı Bölgeyi Gösteren Harita

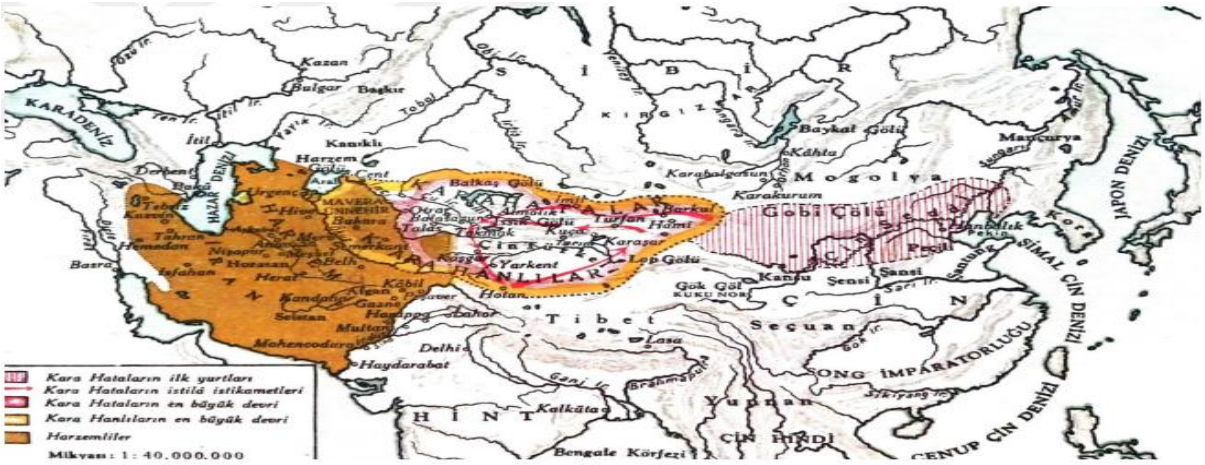

Kaynak: Sıddıqui, I. H. (1996). Gurlular, 207.

EK 16- Hârizmşahların Yaşadığı Bölgeyi Gösteren Harita

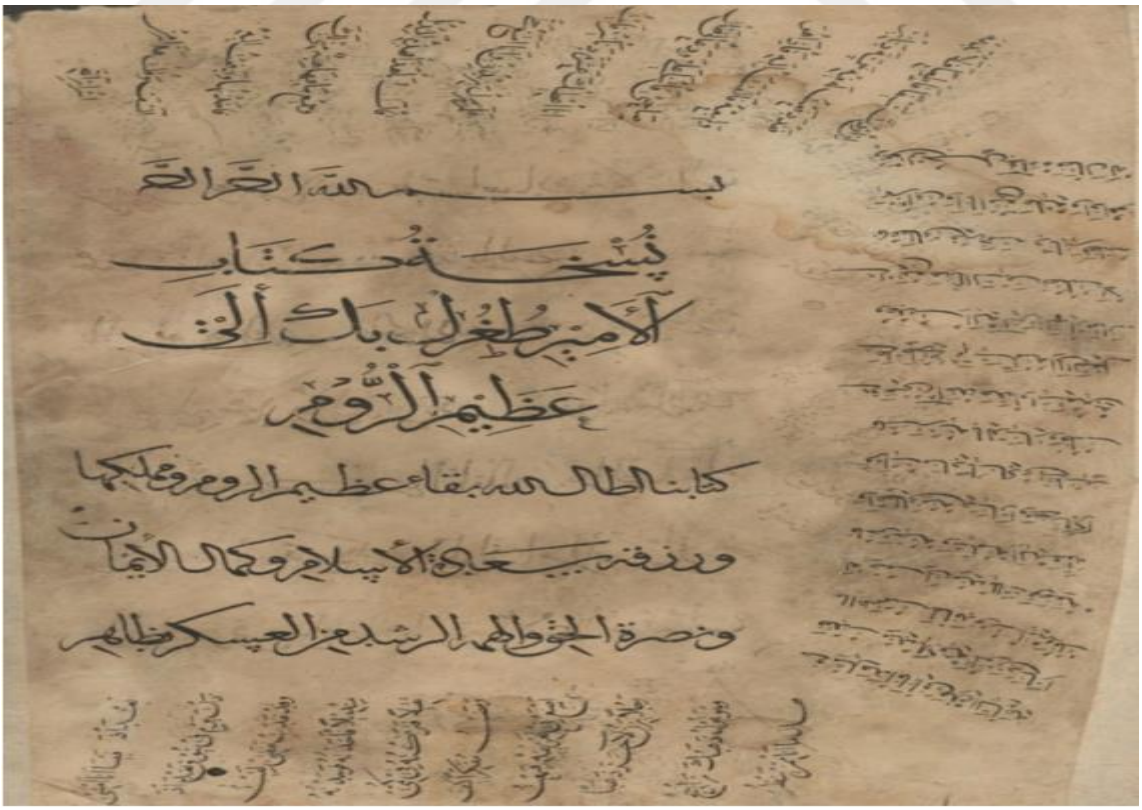

Kaynak: Taneri, A. (1997). "Hârizmşahlar", 228.

EK 17- Hârizmşahlar, Karahanlılar ve Karahıtayların Egemenlik Sahalarını Gösteren Harita

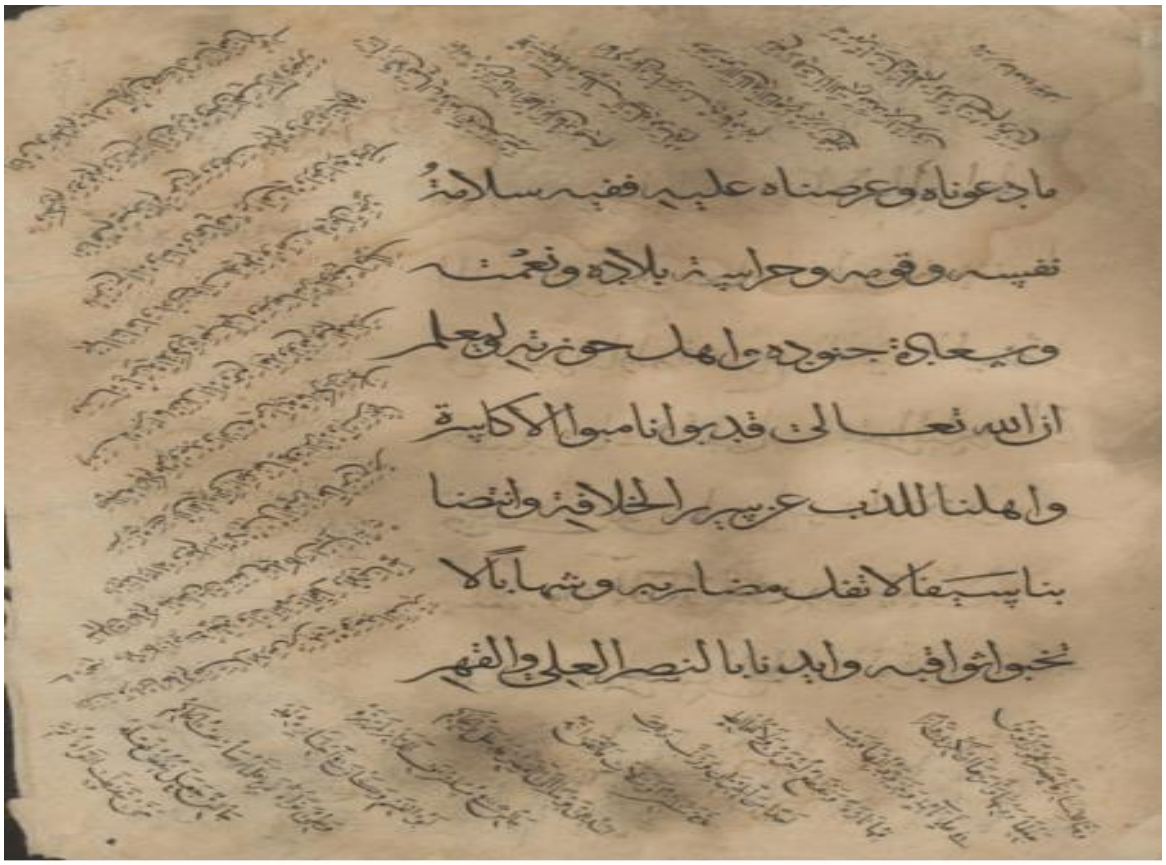

Kaynak: Güneş, Z. (2023). Hârizmşahlar ve Karahıtaylar Arasındaki İlişkiler, 118.

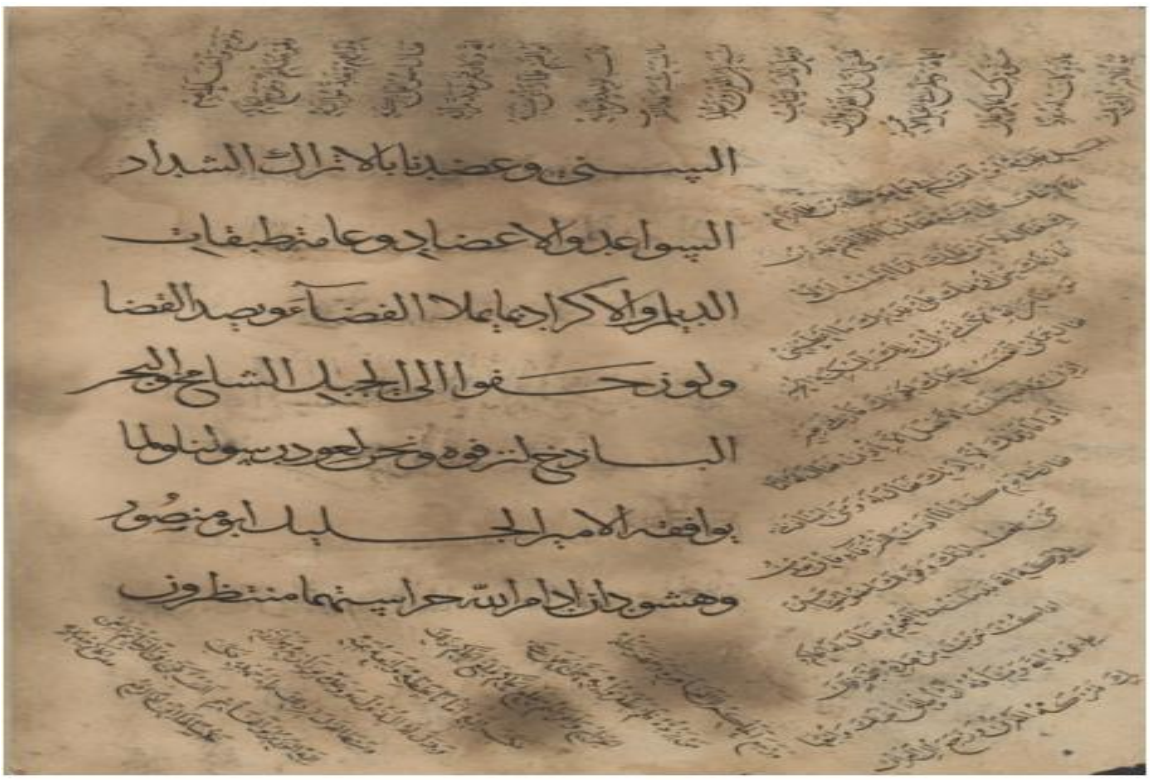
EK 18- Tuğrul Bey'in (1055-1056) Bizans İmparatorluğu'na Gönderdiği Mektubun Orijinal Metni

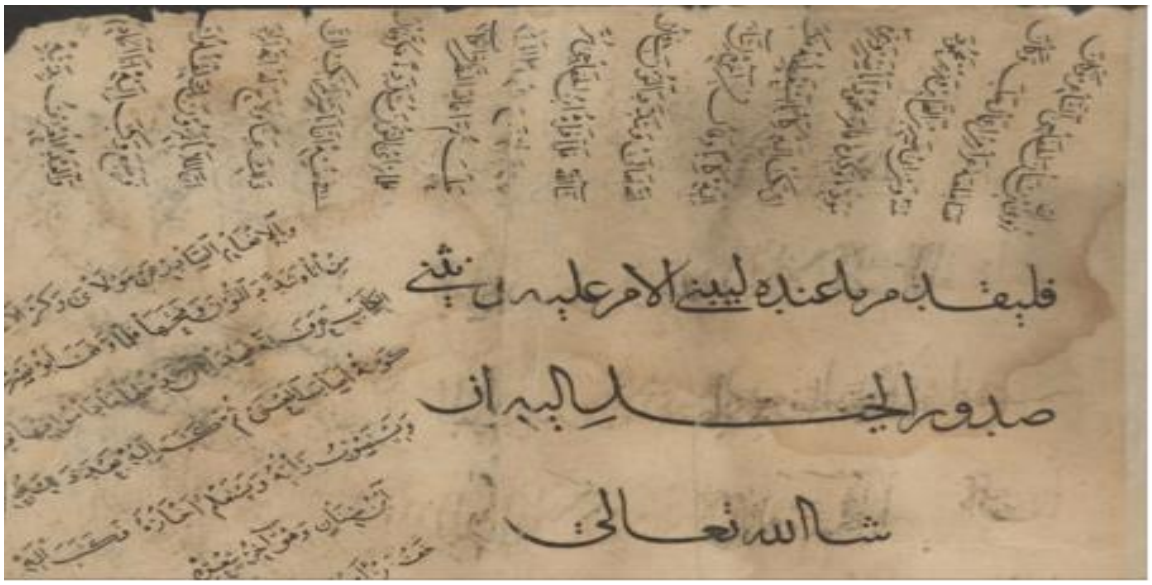
Kaynak: Anonim. (1860). Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi 'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr, vr. 2b.

Kaynak: Anonim. (1860). Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi 'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr, vr. 3a.

Kaynak: Anonim. (1860). Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi 'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr, vr. 3b.

Kaynak: Anonim. (1860). Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi 'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr, vr. 4a.

EK 19- Müslüman Esirlerin Sencer'e Yazmış Oldukları Feryad-Nâme ve Sultan'ın Bizans İmparatorluğu'na Yazdırmış Olduğu Mektubun Farsça Metni

FARSÇA METİN

(ص 240) فریادنامهء اسیران روم بخدمت سلطان سنجر

قال الله سبحانه و تعالی و قوله الحق *لئن شکرتم لازیدنکم و لئن کفرتم ان عذابی لشدید* . از حضرت صمدیت عزت الاوه و تقدست اسماوه خطاب بر این جمله صادر شده است که شکر گزارید و شکر گزاری ء بندگان متفاوت است. بیچاره که حظ او از عالم مقصور بر خورش و پوشش باشد ، بقدر استعداد خود شکر تواند کرد . و شخصی که زمام امور جمهور در دست او باشد و در وجود او ثبات و نظام ربع مسکون و در هستیء او استقامت جهان و جهانیان . اگر شکر ان نعمت نگزارد ، *ان عذابی لشدید* ، و چون تفویض زمام امر و نهی عالم دولت سلجوق را *ادام الله جلالها* میسر شد ، در عهد جهانداری بر تخت مملکت و سریر عظمت تهذیب احوال عالمیان و ترتیب امور جهانیان ، فرمودند و از عواطف انعام سبحانی جلت قدرته و از کرم باری عز *اسمه* (ص 241) شرم داشتند ، خطهء اسلام را از ضلالت کفر نادستردن و مواد اهل فساد و اهل شرک را محسوم ناگردانیدن و عزت اسلام و عظمت ملک از ملوک عالم باز ناخواستن و ایشان را مالیده نادانشتن ، و در این عهد که پادشاه روزگار معز الدنیا و الدین ذوالقرنین الثانی **سنجر بن ملکشاه** *اعز الله انصاره و ضاعف اقتداره* نظام افزای دین و دولت است ، و تاج جهانداری و تخت عالم ارائی بعظمت و سلطنت او ارائسته و مفتخر است ، کار بخلاف آن است که پیش از این بود . چون خداوند عالم، پادشاه مشرق و مغرب تا که جهان است ، جهاندار باد ، عقد دولت سلجوق را واسطهء سعادت و تاج گوهر شاهی را در شب افروز است ، چرا علم کفر در دیار اسلام بر افراشته اند و منجوق کفر سر بعیوق ناپاکی رسانیده ؟ و ان دیاری که بسکون اهل دین آراسته و بمساجد و مناابر مزین بود ، ملوث خنازیر و معدن فضایح شده ، مگر پادشاه این خبر نشنوده (ص 242) است که *کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیته* ، بخدائی که عالم را آفریدگار است و همه را مرجع و مآب بدوست که هر اولی را نهایتی خواهد بود و هر لذتی را شدتی ، رأی عالی خداوندی سلطانی ، *اعلی الله شانه* ، بخاطر جهان ارای نگزش کند که ملوک سالف که نوبت ملک باهتمام جانب او جز بگذشتن ایشان نرسید ، در نوبت جهانداری چنین خواری نکردند و فردای بازپسین را اندیشه داشتند . *یوم یفر المرء من أخیه و امه و ابیه و صاحبته و بنیه ، لکل امرئ منهم یومئذ* (ص243) *شأن یغنیه* ، چه گوید در عهد سلطنت سلطان اگر در ساحت دیار ممالک ، *عمرها الله بالاقبال* ، از دست جور ظالمی ممتحنی یا ضعیفی یک شب ناخوش خسپد بجلال باری تعالی که پادشاه روزگار را با همه عظمت و سلطنت بدان مواخذت بود ، قوله تعالی *و نضع الموازین القسط لیوم القیامة فلا تظلم نفس شیئا و ان کان مثقال حبة من خردل أتینا بها و کفی بنا حاسبین* ، ما بیچارگان و ستم دیدگان ، اسیران روم از مخدرات و اطفال و کهول مسلمانان قرب پنجاه هزار جانور عالم و جاهل ، ضعیف و قوی ، درویش و توانگر ، قصهء شکایت باه سحری آمیخته و بخون چشم رنگ داده ، بحضرت الوهیت بدان بارگاه بی نیازی میفرستیم و از خوار کاری ان پادشاه روزگار فرمانده روی زمین **سنجر بن ملکشاه** با این سوزی که در هر نفسی عالمی درگیرد ، بان

سخت گیر دیر گیر می نالیم و بدان بیدار "*لا تاخذه سنة و لا نوم*" از خواب سلطان وقت گله میکنیم ، ناله از عرش در گذشت ، یارب یارب مظلومان در گوش فلک گوشوار گشت و پرده‌ء آسمان از درد دل دردمندان سیاه شد و صاحبقران جهان در **خراسان** بر تخت پادشاهی تن آسان نشسته ، .اگر رأی عالی (ص 244) سلطان اعظم ، *اعظم الله شانه* ، اقتضا کند ، تأملی فرماید ، در این آیت که خدای تعالی میفرماید: *والفجر و لیال عشر و الشفع والوتر (الی قوله) ان ربک لبالمرصاد* ، داند که سوگند حضرت الهی را نکثی در نیاید و عهدنامه‌ء ازل را نقض پیرامن نگردد ، و ملوک گذشته را قواعد و قوانین و خزاین و ذخایر و عدت و عدت جهانگیری و آثار خوب ایشان در این آیت بیان فرموده است ، اخر سلطان وقت این آیت خوانده است که غیرت و عزت همراه ایشان خواهد بود و کمال اقبالش را صفت لابد منه خواهد شد ، اخر التفات خاطر کجا ، شفقت کجا ، اسلام کجا ، التعظیم لامر الله والشفقة علی خلق الله کجا ، مگر بسمع عزیز نرسیده است تا لاجرم از باد داده‌ء ناب و ناله‌ء چنگ و رباب و غرور شیطان باحوال بیچارگان نپرداخته است ، فریاد از **سلطان سنجر** ، المستغاث بالله از **سلطان سنجر** ، زینهار زینهار ، فریاد فریاد . اسلام را رونقی نمانده است و کار عالم و عالمیان بیکبار پریشان گشته است ، و از نوشانوش شاه دلهای مردم بجوش آمده است . ما بیچارگان و بینوایان این امام عالم را فرستادیم که در سر شهامتی دارد و در طبع حراستی و در جبلت غیرتی ، *و الغیرة من الایمان* ، بخدمت بارگاه اعلی مقدس اعظم ، ضاعف الله جلاله ، تا حال بیچارگان روم را بر رأی سلطان وقت عرضه دارد ، اگر (ص 245) فریاد رسد ، فریاد رسندش و اگر داد دهد ، داد دهندش و اگر خوار گیرد ، خوار گیرندش ، و بعظمت خداوند و کبریاء و جلال او که بهر مویی که در اعضاء تو است ، هزار هزار خواهی یافت از ما بیچارگان اویخته‌ء داد خواه در مظالم اکبر خدای عادل از میل و محابا ، *یوم لا ینفع مال و لا بنون الا من اتی الله بقلب سلیم* ، باقی رأی عالی سلطانی برتر والسلام.

چون این نامه بر **سلطان سنجر** عرضه داشتند ، سلطان عزم **ماوراءالنهر** داشت و بر لب **رود جیحون** لشکرگاه کرده بود ، بفرمود تا نامه‌ء نویسند بنزدیک **ملک روم** بتهدیدی هرچه تمامتر ، و عزم کرد که بطرف روم حرکت فرماید ، **معین اصم** که صاحب دیوان انشاء بود ، نامه‌ء نوشت بدین ترتیب.

نامه‌ء سلطان سنجر بملک روم از انشاء معین اصم

بسمع ما چنان رسانیدند که ملک المسیح عظیم الروم ببلاد اسلام آمده است و دست تعدی بر گشاده و جمعی اسلامیان را اسیر کرده و بتیغ گذرانیده و اموال ایشان بغارت برده و تاراج فرموده و بغرور شیطان فریفته شده و در عواقب آن باز نا اندیشیده و در غائله‌ء آن نظر ناکرده ، همانا که برو پوشیده نمانده است که در عهد سید المرسلین و رسول رب العالمین که بفرمان ایزد تعالی دین حق آشکارا کرد ، جمله‌ء عالم از این حدیث بیگانه بودند ، چون ایزد تعالی دین و ملت را نصرت داد ، در مدت نزدیک آثار آن بهمه جای رسید و مشرق و مغرب گشاده شد و در نوبت خلفاء راشدین (ص 246) ، *رضی الله عنهم* ، آثار آن در دیار روم و ابخاز مشاهده کردند و دستبرد اهل اسلام دیدند و قهر و مخذولی خویش اگرچه بکرات لشکرها ساختند و

مقاومت نموده و مشاهده نموده که بهر نوبت تاریخی است آن اقالیم را ، *یریدون لیطفؤا نور الله بافواهم و الله متم نوره ولو کره المشرکون* ، در عهد اسلاف ما که سلاطین روزگار و پادشاهان عالی مقدار و حاکم وقت بودند و در عهد مبارک پدر ما که جهانداری نوبت او بود ، رسید بدیشان آنچه رسید و هنوز اثر الایش خونهای رومیان و ارمنیه و سقلاب بر قبضه های شمشیر و سنانهای نیزه‌ء لشکر و بندگان مجلس ما باقیست ، *لله الحمد و المنة* که امروز جهانداری و پادشاهی زیادت از آنست و آن لشکرها برقرار و آن تیغها افراشته و از شرق عالم تا بمغرب در حکم و فرمان ما و هر اقلیمی را بفرزندی و نائبی تفویض فرموده ایم ، و بحکم آنکه از هفت اقلیم جهان معموره اقلیم چهارم **خراسان** است دار الملک خود آنجا ساختیم و بترب و باب الحجاز و عراق عرب و دیار شام و ولایت مغرب و مملکت مصر و مضافات بفرزندان اعز و نواب کاردیده که هر یک در خدمت و بندگی آثار و خصال ستوده داشته اند ، باز گذاشته ایم و ضبط آن بلاد تا در روم ایشان را فرموده و هیبت و سیاست ما در آن اقلیم کمتر رسیده ، چون در این وقت نامه‌ء اسیران اسلامیان آن اقلیم بما رسید ، سراپرده‌ء ما روی سوی مشرق داشت و از **جیحون** عبره فرموده بودیم که پادشاه ماوراء النهر و ترکستان که نائب ما بود ، از دنیا کناره کرده و رعایای آن ملک تا چین و ماچین مهمل مانده و محتاج رحمت و عاطفت ما گشته تا ملک آن دیار را ترتیبی فرمائیم و بنائبی بسپاریم ، و آن پادشاهی و ملک بوی تسلیم کنیم . چون استغاثت نامه‌ء اسیران بخواندیم ، حالی بفرمودیم تا دهلیز سراپرده‌ء ما را بسوی **روم** زدند و عزم جزم کردیم که بر آن سمت رانیم و (ص 247) هیچ جای مقام نکنیم الا بآمد و میافارقین ، و بعزت اسلام و افریدگار و پروردگار جل و علا که اگر ملک المسیح عظیم الروم جمله‌ء اسیران اسلام را بنیکوترین وجهی باز نگرداند و تمامت آنچه از ولایت اسلام برده اند، باز نرساند و عذر آن تهور و جسارت نخواهد ، فرمان دهیم تا در ممالک ما از در روم تا ترکستان و هندوستان و شام و دیار عرب هرکجا افریده‌ء باشد ، بر ملت مسیح و دین ترسای جمله را بتیغ قهر بگذرانند و هر دیری و معبدی و کلیسائی که در کل بلاد است ، با زمین راست کنند و پست گردانند و پایگاه ستوران و مزبله سازند ، و بفرمائیم تا از مشرق و مغرب و بر و بحر و سند و هند و ترک و عجم و عرب لشکرهای گران بر آن سمت روان گردانند ، چنانکه دریاها و کوهها از سم ستوران در حرکت آید ، وحوش را در صحرا و طیور را در هوا از کثرت ایشان جای نماند و دار الملک جهانداری بعد ازین **بقسطنطنیه** فرمائیم تا دانند و هیچ افریده را از لشکر روم از خرد و بزرگ زنده نمائیم و جمله‌ء روم از قیصریان و سپاهیان خالی فرمائیم و بتأیید یزدانی و فر سبحانی دین و ملت محمدی و شعائر اسلام را رونق داده و مسجد و منبر در قلب **روم** سازیم ، و بعزت و جلال و عظمت ایزد تعالی و بجاه و منزلت پیشوای رسل و مفخر بشر محمد مصطفی (ص 248) *صلی الله علیه [و آله] و سلم* و بروان سلطان شهید **ملکشاه** که آن اسیران را اگر بر این جمله که فرمودیم ، باوطان و بلاد خویش نرسانند و یک کودک باز گیرند ، هرچه بر لفظ مبارک راندیم و بقلم آورد و بنوشت ، جمله بجای آریم و ایشان را نکال و عبرت عالمیان گردانیم و در آمد و **میافارقین** هیچ جای مقام نسازیم الا **بقسطنطنیه** .

فریادنامهٔ اسیران روم بخدمت سلطان سنجر

قال‌الله سبحانه و تعالی و قوله الحق: لئن شکرتم لازیدنکم و لئن کفرتم‌ان عذابی لشدید ، از حضرت سعدیت عزّت آلاؤه و تقدّست اسماؤه خطاب بر این جمله صادر شده‌است که شکر گزارید وشکر گزاری‌بندگان متفاوت است بیچارهٔ که‌حظّ او از عالم مقصور بر خورش و پوشش باشد بقدر استعداد خود شکر تواند کرد و شخصی که زمام امورجهوردر دست‌اوباشد ودر وجوداوثبات وتظام‌ربع[۱] مسکون و در هستی او استقامت[۲] جهان وجهانیان، اگرشکر آن نعمت نگزارد ؛ ان‌عذابی لشدید، وچون تفویض زمام امر ونهی عالم دولت سلجوق را ادام‌الله جلالها میسّر شد در عهد جهانداری بر تخت مملکت و سریر عظمت تهذیب احوال عالمیان و ترتیب امور جهانیان[۳] فرمودند وازعواطف انعام‌سبحانی جلّت قدرته واز کرم باری‌عزّاسمه

(۱) « ربع » در تصحیح نیست .
(۲) در تصحیح : « اقامت » .
(۳) در تصحیح : « جهانداری » .

(بقیهٔ پاورقی صفحهٔ قبل)
میافارقین آورده بودند همه را لباس دادند و توشه فرمود و جمله را باعزاز تمام بوطن خود باز فرستاد وآنکه گفته‌اند که « بیك نامه کار لشکری کفایت کند » این است .
علامهٔ قزوینی میرزا محمد خان مرحوم در تعلیقات خود بلباب الالباب نسبت باین نامه چنین گفته :
« عین نفیرنامهٔ اسراء روم را با جواب آن از جانب سلطان سنجر از انشاء معین‌الدین اعم مصنف این کتاب نورالدین‌محمدعوفی در کتاب جوامع‌الحکایات ولوامع‌الروایات درباب هیجدهم از قسم اول ذکر میکند و همچنین‌سیف الدین العقیلی‌در کتاب آثار الوزراء در ترجمهٔ تفاریك کاشغری از وزراء سنجر، وآن‌بلاشك منقول ازجوامع‌الحکایات‌است وبی‌مناسبت نیست که در این موضع آن هر دو نامه را نقل نمائیم ، برای
(بقیهٔ پاورقی درصفحهٔ بعد)

شرم داشتند خطّهٔ اسلام را از ضلالت کفر ناستردن و مواد اهل فساد و اهل شرك را خسوم[۱] ناکردانیدن وعزّت اسلام وعظمت ملك از ملوك عالم باز ناخواستن وایشان را مالیده نادانستن ودراین عهد که پادشاه روزگار معزّالدّنیا و الدّین ذوالقرنین‌الثّانی سنجربن ملکشاه ـ أعزّالله انصاره و ضاعف اقتداره ـ نظام افزای دین و دولت است و تاج جهانداری و تخت عالم آرائی بعظمت و سلطنت او آراسته و مفتخر است کار بخلاف آن است که پیش از این بود ، چون خداوند عالم پادشاه مشرق ومغرب تا- که[۲] جهان است‌جهاندار بادـ عقد دولت‌سلجوق را واسطهٔ سعادت وتاج گوهر شاهی را درّ شب افروز است چرا[۳] علم کفر در دیار اسلام بر افراشته‌اند و منجوق کفر سر بعیّوق نایاکی رسانیده و آن دیاری که بسکون اهل دین آراسته و بمساجد و منابر مزیّن بود ملوّث[٤] خنازیر و معدن فضایح شده مگر پادشاه این خبر نشنوده

(۱) در اصل : « محو » .
(۲) در تصحیح « که تا » لیکن در آثارالوزراء : « مصراع : تاکه » .
(۳) در اصل : « امروز چرا » .
(٤) چنانکه مرحوم قزوینی فرموده: «باید [ملوث]اسم‌مکان از باب تفعیل‌باشد» .

(بقیهٔ پاورقی صفحهٔ قبل)
تصحیح متن آن چهار نسخه از جوامع‌الحکایات و یك نسخه از آثار الوزراء بکار برده شده‌است» آنگاه بمعرفی نسخ‌نامبرده پرداخته وماتصحیح آن‌مرحوم راملاك نقل‌قرارداده (مکرر در بعضی موارد غیرمهم) واز آن بلفظ «تصحیح» و از نسخهٔ آثارالوزراء بلفظ «اصل» تعبیرمیکنیم و هر که‌طالب باشد که تمام‌نسخه بدلهائی‌را که مرحوم قزوینی یادداشت کرده ببیند مراجعه کند بتعلیقات جلد اول لباب الالباب (ص ۵۷۷ ـ ۵۸۳ چاپ جدید) .
ناگفته نماناد : نظیر این قصه است آنچه آورده‌اند که در زمان معتصم واقع شده چنانکه در این حکایت منظوم :

شنیدم که در دولت معتصم اسیری گرفتار شد از عجم
(بقیهٔ پاورقی در صفحهٔ بعد)

است که : کلّکم راع و کلّکم مسئول عن رعیّته ، بخدائی که عالم را آفرید کار است و همه را مرجع و مآب بدوست که هر اوّلی[۱] را نهایتی خواهد بود و هر لذّتی را شدّتی ، رأی عالی خداوندی سلطانی ـ أعلی الله شأنه ـ بخاطر جهان آرای نکرش کند که ملوك سالف که نوبت ملك باهتمام جانب او جز بگذشتن ایشان نرسید[۲] در نوبت جهانداری چنین خواری نکردند و فردای باز پسین را اندیشه داشتند ، یوم یفرّالمرء من أخیه ، و امّه ، و ابیه ، و صاحبته و بنیه ، لکلّ امریٍ منهم یومئذٍ

(۱) در اصل : « الی » .

(۲) مرحوم قزوینی در توضیح این جمله فرموده : « یعنی نوبت ملك بتو جز بگذشتن ملوك سالف نرسید و این کنایه است از اینکه نوبت ملك از تو نیز بدیگران خواهدرسید » .

(بقیهٔ پاورقی صفحهٔ قبل)

روان کرد از دیدهها سیل خون — بنالید از دست بخت زبون
که ای معتصم غافلی داد داد — اسیرت بدست مخالف فتاد
توئی شمع روشن بفانوس ملك — بتو میرسد ننگ و ناموس ملك
رعایا امان پروران تواند — همه دختران خونهران تواند
مخالف بر آشفت زین گفتگو — ز روی غضب سیلتی زد برو
که الحال شاه شما معتصم — ز ابلق سواران ملك عجم
فراهم کند لشکر بی شمار — برای نجات تو گردد سوار
قضا را بانداك زمان آن خبر — رسانید بیکی بآن بوم و بر
ز غیرت در آمد ز جا معتصم — ملازد بکردان ملك عجم
که هر کس که دارد زمردی نشان — کشد مرکب ابلقی زیر ران
ز بهر خلاصیّ آن یك اسیر — بر آمد ز جا لشکری بی نظیر
تدارك چنان دید آن شهریار — بر آورد از جان دشمن دمار

مرحوم میرزامهدی خان در نامهٔ که درمثل این دو حکایت بامر پادشاه وقت خود نوشته است این شعرها را با ابیات دیگری درج کرده است هر که طالب باشد رجوع کند بانشاء میرزامهدی خان (ص۵۹ـ ٦۲ نسخهٔ مطبوعه در تبریز بسال ۱۲۷٤) .

شأنٌ یغنیه ، چه گوید[۱] درعهدسلطنت سلطان اگر درساحت دیارممالك ـ عمرهاالله بالاقبال ـ ازدست جورظالمی متحنی[۲] یا ضعیفی یك شب ناخوش[۳] خسبد بجلال باری تعالی که پادشاه روزگار را با همه عظمت و سلطنت بدان مؤاخذت بود قوله تعالی : و نضع الموازین القسط لیوم القیامة فلاتظلم نفسٌ شیئاً و ان کان مثقال حبّةٍ من خردلٍ أتینابها و کفی بناحاسبین ، ما بیچارگان وستم رسیدگان ☆ اسیران روم از مخدّرات و اطفال و کهول مسلمانان قرب پنجاه هزار جانور عالم و جاهل ضعیف و قوی درویش و توانگر ☆[۴] قصّهٔ شکایت بآه سحری آمیخته و بخون چشم رنگ داده بحضرت الوهیّت بدان بارگاه بی نیازی میفرستیم و از خوارکاری آن پادشاه روزگار فرمانده روی زمین سنجربن ملکشاه با این سوزی که در هر نفسی عالمی درگیرد بآن سخت گیر دیرگیر[۵] می نالیم وبدان بیدار « لا تأخذه سنةٌ و لانومٌ » از خواب سلطان وقت گله میکنیم ناله از عرش در گذشت یا ربّ یا ربّ مظلومان درگوش فلك گوشوار گشت و پردهٔ آسمان ازدرد دل دردمندان[٦] سیاه شد وصاحبقران جهان در خراسان برتخت پادشاهی تن آسان نشسته ! گر رأی عالی

(۱) « چه گوید » در تصحیح نیست .

(۲) کذا فی الاصل و التصحیح و بنظر میرسد که « ممتهن » بهاء هوز باشد از « امتهنه » ای ابتذله فی الخدمة و احتقره .

(۳) دراصل : « ناخوشدل » .

(٤) در اصل بجای عبارت میان دوستاره : « زیادت از صد هزار مرد و خاتون و ترك و تازیك و عالم و جاهل و ضعیف ودرویش و غنی » و بنظر میآیدکه ازعبارت متن بهتر باشد .

(۵) « دیرگیر » در تصحیح نیست .

(٦) در تصحیح : « از دود دلها » .

سلطان اعظم[١] أعظم‌الله‌شأنه اقتضا کند تأمّلی فرماید[٢] دراین آیت که خدای تعالی میفرماید :

والفجر ولیال عشر والشفع والوتر (الی قوله) ان ربّك لبالمرصاد، داند که سو گند حضرت الٰهی را نکتی در نیاید[٣] وعهدنامهٔ ازل را نقش پیرامن نگردد و ملوك گذشته را قواعد وقوانین وخزاین وذخایر وعُدّت وعدّت[٤] جهانگیری و آثار خوب ایشان در این آیت بیان فرموده است آخر سلطان وقت این آیت خوانده است که غیرت وعزّت همراه ایشان خواهد بود و کمال اقبالش را سقت لابدّ منه خواهد شد آخر الثقات خاطر کجا، شفقت کجا، اسلام کجا، التعظیم لامر الله والشفقة علی خلق الله کجا[٥]، مکر بسمع عزیز نرسیده است تا الاجرم از یادبادهٔ[٦] ناب ونالهٔ چنگ ورباب وغرور شیطان باحوال بیچارگان نپرداخته است فریاد از سلطان سنجر، المستغاث بالله از سلطان سنجر، زینهار زینهار، فریاد فریاد، اسلام را رونقی نمانده است و کار عالم و عالمیان بیکبار پریشان[٧] گشته است واز نوشانوش شاه[٨] دلهای مردم بجوش آمده است ما بیچارگان وبیتوایان این امام عالم را فرستادیم که در سر شهامتی دارد و در طبع حراستی و درجبلّت غیرتی : و الغیرة من الایمان ، بخدمت بارگاه اعلی مقدّس اعظم- شاعف الله جلاله- تا حال بیچارگان روم را بر رأی[٩] سلطان وقت عرضه دارد اگر

(١) در تصحیح : « اگر رأی سلطانی اعظمی » .
(٢) دراصل : « تأمل کند » .
(٣) در تصحیح : « داند که حضرت الهی را بکسی در نیاید » و بدون شك متن درست است و مراد از « نکت » عمل کردن برخلاف قسم است چنانکه جملهٔ تالی نیز مؤید ومؤکد همین مضمون است .
(٤) در اصل : «عده» .
(٥) « کجا» درتصحیح نیست .
(٦) در اصل : « ازیادة ».
(٧) دراصل: «بیکباره سیاه».
(٨) کلمهٔ «شاه» دراصل نیست.
(٩) در تصحیح : « تا حال ما بیچارگان بروی و رأی » .

فریادرسد فریادرسندش واکرداد دهدداددهندش واکرخوار کیرد خوار کیرندش ؛ ویعظمت خداوند و کبریاء وجلال او که بهر موئی که دراعضاء تواست هزارهزار[١] خواهی یافت از ما بیچارگان آویختهٔ[٢] دادخواه درمظالم اکبر خدای عادل از میل و محابا : یوم لاینفع مال و لابنون الا من أتی الله بقلب سلیم، باقی رأی عالی سلطانی برتر والسّلام[٣].

چون این نامه بر سلطان سنجر عرضه داشتند سلطان عزم ماوراء النّهر داشت و برلب رود جیحون لشکر گاه کرده بود بفرمود تا نامهٔ نویسند بنزدیك ملك روم بتهدیدی هرچه تمامتر وعزم کرد که بطرف روم حرکت فرماید معین الدّین که صاحب دیوان انشاء بود نامهٔ نوشت بدین ترتیب :

نامهٔ سلطان سنجر بملك روم از انشاء معین الدین

بسمع ما چنان رسانیدند که ملك المسیح عظیم الروم ببلاد اسلام آمده است ودست تعدّی بر کشاده وجمعی اسلامیان را اسیر کرده و بتیغ گذرانیده و اموال ایشان بغارت برده و تاراج فرموده و بغرور شیطان فریفته شده و در عواقب آن باز نا اندیشیده و در غائلهٔ آن نظر نا کرده همانا که برو پوشیده نمانده است[٤] که در عهد سیّد المرسلین و رسول رب العالمین که بفرمان ایزد تعالی دین حق آشکارا کرد جملهٔ عالم از این حدیث بیگانه بودند چون ایزد تعالی دین وملّت را نصرت داد در مدّت نزدیك آثار آن بهمه جای رسید ومشرق ومغرب گشاده شد ودر نوبت خلفاء راشدین

(١) دراصل بجای عبارت میان دوستاره : « معلوم سلطان گرداند بعظمت خداوند و جلال وکبریای او که در هر موئی هزار هزار خونی » .
(٢) « آویخته » در تصحیح نیست .
(٣) « والسلام » در تصحیح نیست .
(٤) در اصل . « پوشیده مانده است » .

٢٤٦

رضی‌الله عنهم ـ آثار آن در دیار روم و ایخاز[١] مشاهده کردند و دستبرد اهل اسلام دیدند و قهر و مخذولی خویش اکر چه بکرّات لشکرها ساختند و مقاومت نموده ومشاهده نموده که‌بهر نوبت‌تاریخی است‌آن اقلیم را : یریدون لیطفؤا نورالله بافواههم والله‌متم نوره ولو کره المشرکون ، در عهد اسلاف ما که سلاطین روزکار وپادشاهان عالی‌مقدار و حاکم وقت بودند و در عهد مبارك پدر ما که جهانداری نوبت او بود رسید بدیشان آنچه رسید وهنوز اثر آلایش خونهای رومیان و ارمنیّه و سقلاب بر قبضه های شمشیر و سنانهای نیزهٔ لشکر و بندکان‌مجلس ما باقیست ، لله الحمد و المنّه که امروز جهانداری و پادشاهی زیادت از آنست و آن لشکرها برقرار و آن تیغها افراشته وازشرق عالم تا بمغرب درحکم و فرمان ما وهر اقلیمی را بفرزندی و نائبی تفویض فرمودمایم و بحکم آنکه از هفت اقلیم جهان معموره اقلیم چهارم‌خراسان‌است دارالملك خود آنجا ساختیم و یثرب وباب الحجاز وعراق عرب ودیار شام وولایت‌مغرب ومملکت مصر ومضافات بفرزندان اعزّ ونوّاب کاردیده که هر یاشدر خدمت وبندکی آثار و خصال ستوده داشته‌اند باز کذاشته‌ایم و ضبط آن بلاد تا درروم‌ایشان رافرموده وهیبت و سیاست ما در آن اقلیم کمتررسیده چون در این وقت نامهٔ‌اسیران‌اسلامیان آن اقلیم بما رسید سرایردهٔ ما روی سوی مشرق داشت و از جیحون‌عبره فرموده بودیم که پادشاه ماوراء النّهر وترکستان که نائب ما بود از دنیا کناره کرده ورعایای آن ملك تا چین وما چین مهمل مانده و محتاج رحمت وعاطفت ما کشته تا ملك آن دیار را ترتیبی فرمائیم وبنائبی بسپاریم[٢] و آن پادشاهی وملك‌بوی تسلیم کنیم‌چون استفاثت نامهٔ اسیران بخواندیم حالی‌بفرمودیم تاذهلیز سرایردهٔ ما را بسوی روم زدند و عزم جزم کردیم که بر آن سمت رانیم و

(١) در اصل : « در دیارروم و غیره » .
(٢) در تصحیح : « بنائی بسازیم »

٢٤٧

هیچ‌جای مقام نکنیم الا بآمد و میّافارقین[١] وبعزّت اسلام و آفریدکار و پروردکار جلّ وعلا که اکر ملك المسیح عظیم الرّوم جملهٔ اسیران اسلام را بنیکوترین وجهی باز نکرداند و تمامت آنچه از ولایت اسلام برده‌اند باز نرساند و عذر آن تهوّر و جسارت‌نخواهدفرمان دهیم تا درممالك ماازّ در روم تا ترکستان وهندوستان وشام[٢] و دیار عرب هر کجا آفریدهٔ باشد بر ملّت مسیح و دین ترسای جمله را بتیغ قهر بکذرانند وهردیری‌ومعبدی و کلیسائی که‌در کلّ‌بلاداست‌بازمین‌راست کنند ویست کردانند ویایکنامستوران و مزبله سازند و بفرمائیم تاازّ مشرق ومغرب و برّ و بحر و سند و هند و ترك وعجم و عرب لشکرهای کران بر آن سمت روان کردانند چنانکه دریاها و کوهها ازسمّ ستوران در حرکت‌آید و وحوش را درصحرا وطیور را در هوا از کثرت ایشان‌جای‌نماندودارالملك‌جهانداری بعدازین‌بقسطنطنیّه‌فرمائیم تا دانند[٣] و هیچ آفریده‌ازلشکر روم از خرد و بزرك زنده نمانیم وجملهٔ روم از قیصریان وسیاهیان خالی فرمائیم و بتأیید یزدانی وفرّ سبحانی‌دین و ملّت[٤] محمّدی و شعائر اسلام را رونق‌داده[٥] و مسجد ومنبر در قلب روم سازیم[٦] و بعزّت وجلال و عظمت ایزد تعالی وبجاه و منزلت[٧] پیشوای رسل و مفخر بشر محمّد مصطفی

(١) در اصل : « تا یدارالملك روم » .
(٢) در اصل : « و شام و شامات » .
(٣) « تا دانند » در اصل نیست .
(٤) در تصحیح : « و فر الهی بعد از این ملت » .
(٥) « رونق داده » در تصحیح نیست .
(٦) در تصحیح : « سازند » .
(٧) در تصحیح : « و بجان و سر » .

صلّی‌اللّه علیه [و آله] و سلّم و بروان سلطان شهید ملکشاه که آن اسیران را اگر براین جمله که فرمودیم باوطان و بلادخویش نرسانند و یك کودك باز گیرند هر چه‌برلفظ مبارك راندیم و بقلم‌آورد و بنوشت‌جمله [١] بجای آریم وایشان را نکال و عبرت عالمیان گردانیم و در آمد و میّافارقین هیچ جای مقام نسازیم الا بقسطنطنیه [٢] .

معین الدین ابو نصر احمد الکاشی [٣]

ازمشاهیر کاشان است وزارت سلطان سنجر یافت و در زمان سلطان‌بر کیارق و سلطان محمّد نیز بوزارت معهود [٤] بود واورا از دهقنت و تجارت اموال و استظهار بسیار حاصل شد و درمروّت و سخاوت باقصی الغایه رسیده بود ، ابتدای حال او آن بود که در زمان سلطان ملکشاه خواجه نظام الملك او را بنیابت امیر قماج مقرّر کرد و امیر قماج امیرالامرای سلطان بود و ابهر وولایت زنگان ورودبار وقزوین و طارم والموت بجموع این ولایات از اقطاع امیر قماج بود ، خواهر زادهٔ خود را مجدالدّین نام [٥] بر این اعمال و ولایات نیابت فرمود ، معین الدّین خود ملازم بودی

(١) در اصل : < و هر چه بر زبان مبارك راندیم و در قلم آورده > .
(٢) در اصل : < و تا قسطنطنیه درهیچ مقام آرام نسازیم والسلام > .
(٣) این ترجمهٔ حال مأخوذ از نسائم الاسحار است ؛ رجوع شود بص ٦٤ ـ ٦٩ .
(٤) در نسائم الاسحار : <موعود> .
(٥) مؤلف در این مورد مانند موارد بسیار دیگر تصرف و تلخیص کرده و از عهده بر نیامده است بنا بر این خلل فاحش درمعنی بهم رسیده چنانکه این مطلب را درتعلیقات دیوان راوندی ص٢١٥ ـ ٢١٦ بطورمبسوط نوشته‌ام‌زیرا این نیابت مربوط بناصح الملوك عزیز الحضره ابوطاهر اسماعیل خالوی معین الدین است و مجدالدین برادر معین‌الدین بوده‌است نه خواهر زادهٔ او،رجوع شود بنسائم الاسحار ص ٦٤ .

تا رواج کار ورونق بازاراو بدانجا رسید که ولایت کاشان را بملکیّت بدو دادند ودر آن باب منشور سلطان بتوقیع صادر شد وهمّت او اقتضای آن کرد که‌خراج چهار ساله بر ارباب و رعیّت‌مسلّم داشت واصحاب بیوتات قدیم را بانعام و اکرام گرانمایه مخصوص گردانید و قرضهای دوستان و اصدقای خود را از خاصّهٔ خود ادا کرد ودر کاشان وابهر و زنجان و کنجه و اران چند مدرسه و دار الشّفا بنا فرمود و درنوبت سلطنت سلطان محمّد که سعد الملك آبی وزیر بود صاحب دیوان و طغرای ایشان گشت و بعد از آن مستوفی الممالك شد و چون سلطان محمّد خطیرالملك را از وزارت معزول کرد معین‌الدّین [١] را بر وزارت تکلیف نمود و او از آن ابا نمود و استعفا جست .

امّا دو سال‌حلّ و عقد و قبض وبسط امور ملك‌را مرجع او بود بوقت‌مراجعت سلطان سنجر از جنگ عراق بجانب خراسان معین الدّین بدر ساوه بحضرت‌سلطان پیوست و سلطان ایالت ری بدو تفویض فرمود و او در آن شغل آثار کفایت بظهور رسانید واموال را نقد بخزانهٔ عامرهٔ سلطانی میرسانید و بارسال هدایا و تحف‌جوانب خوانین و اقارب و ارکان دولت را بدست آورد و بعد از آنکه طغان بیگ کاشغری را از وزارت عزل کردندحضرت سلطان‌باستحضار معین‌الدّین [٢] بری فرستادوعنایت بسیار فرمود وبمواعید خوب مستظهر گردانید معین‌الدّین بامیدواری هر چه‌تمامتر متوجّه خراسان گشت و تمامی اکابر عراق عجم ازسادات و قضاة و مشایخ‌بمصاحبت او روان شدند.

بهر شهر و موضع که رسیدی اهالی آنجا را انعام و اکرام بسیار کردی چون بدارالملك مرو رسید سلطان او را بخلوت خواند و مهمّات مصالح در مطارحهٔ او

(١) در اصل : < معین الدوله > بخلاف نسائم‌الاسحار .
(٢) در اصل : < معین‌الدوله > بخلاف نسائم‌الاسحار .

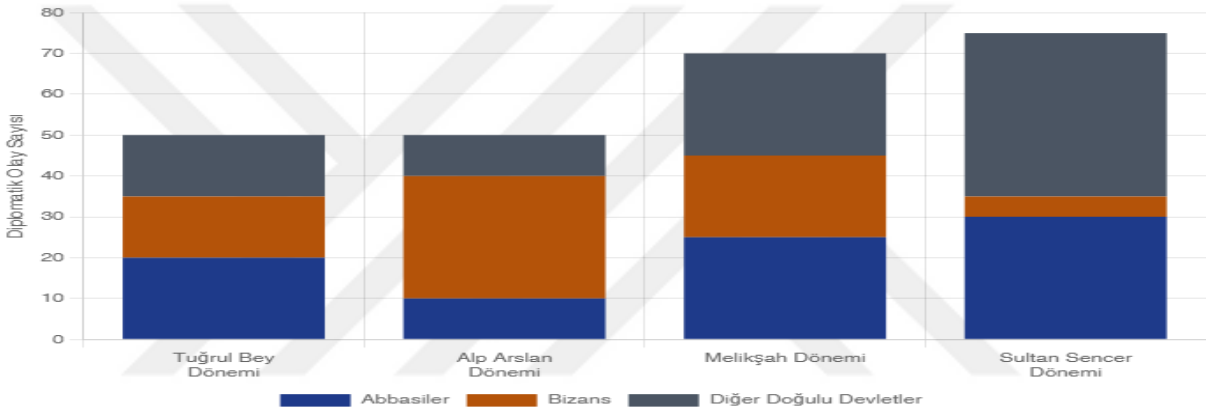
Kaynak: Merçil, E. ve Kanar, M. (2007). Sultan Sencer'in Bizans İmparatoruna Mektubu, 8-20.

EK 20- Büyük Selçuk Devleti'nin Diplomatik Zihin Haritası

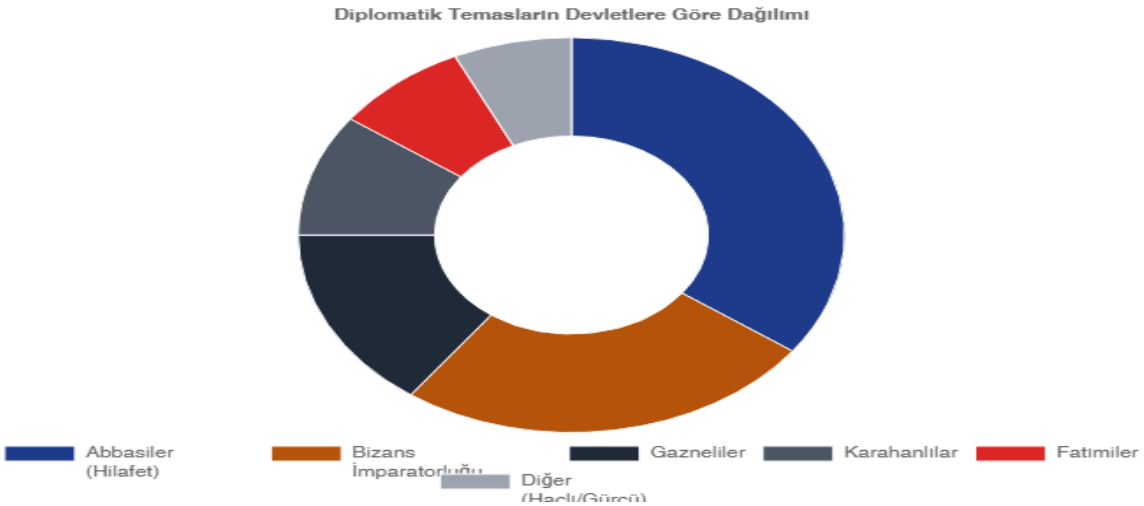

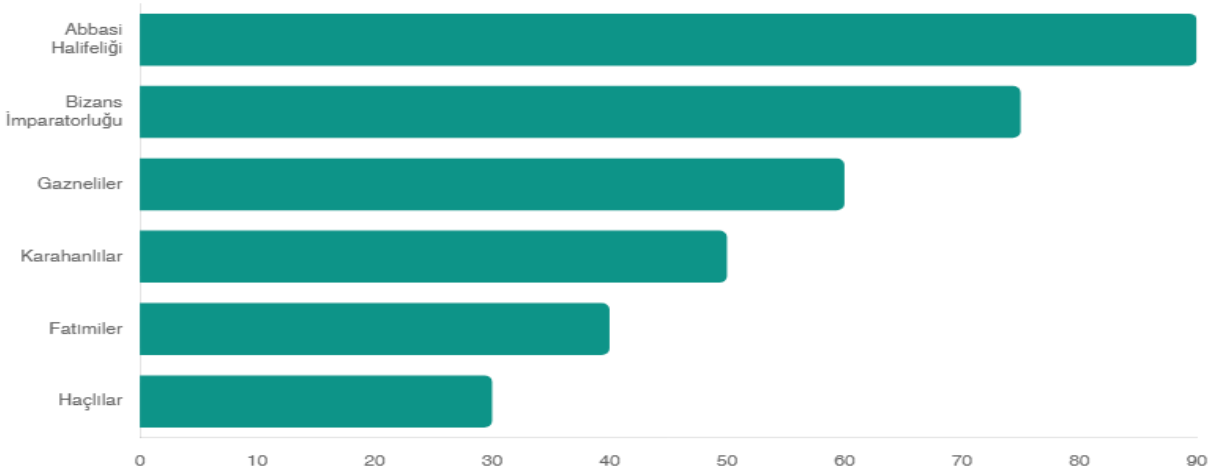
EK 21- Dönemlere Göre Diplomatik Odaklar ve Sultanlara Göre Diplomatik Odak Değişimi

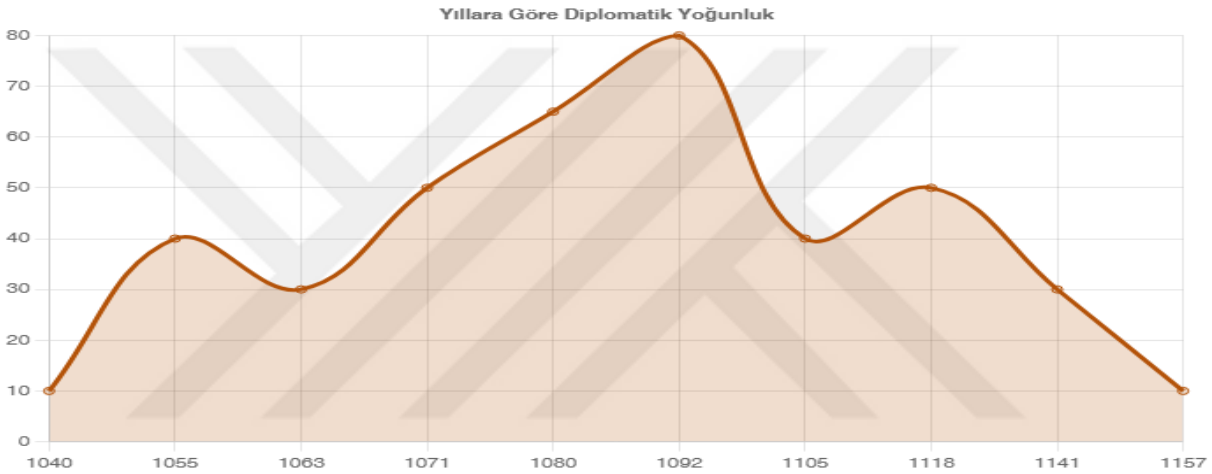
Dönem / Sultan	Temel Muhatap	Diplomatik Strateji	Temel Sonuç
Kuruluş (Tuğrul Bey)	Abbâsî Halifeliği	Meşruiyet Arayışı	Sünni Koruyuculuk
Yükseliş (Alp Arslan)	Bizans / Fâtımîler	Cihan Hâkimiyeti	Anadolu'nun Fethi
Fetret (Berkyaruk)	İç Rakipler / Haçlılar	İç İstikrar ve Denge	Otorite Bölünmesi
Son Parlayış (Sencer)	Hârizm / Karahıtaylar	Beka ve Savunma	İnkıraz ve Çöküş

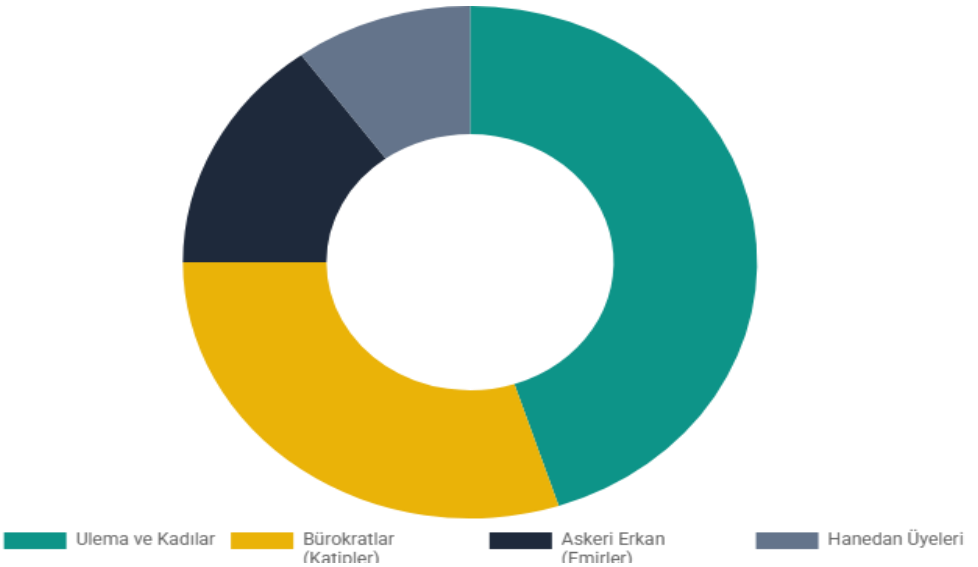

EK 22- Devletlere Göre Diplomatik İlişki Yoğunluğu, Diplomatik Temaslarının Coğrafi ve Siyasi Dağılımı ile Zaman İçinde Diplomatik Hareketlilik Trendi

EK 23- Büyük Selçuklu Diplomasisinde Görevlendirilen Elçilerin Mesleki Kökenleri

Kaynak: Ekler kısmında sunulan 20 ila 23 numaralı görsel materyallerin (harita ve grafikler) hazırlanmasında, NotebookLM aracından istifade edilmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Yavuz Selim ALTINOK
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Ziya Gökalp Lisesi, Erzurum, 2003
Lisans Diploması	-İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Tarih, 2017 -Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çanakkale, 2009
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta çağ Tarihi Anabilim Dalı, Antalya, 2020
Tez Konusu	Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kent Kültürü: Erzurum Örneği
Yabancı Dil / Diller	İngilizce/Farsça (Başlangıç Seviyesi)
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Akdeniz Üniversitesi, Demre Dr. Hasan Ünal Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi- 03.2018- devam ediyor
	Emniyet Genel Müdürlüğü (2010-2018)
BİLİMSEL FAALİYETLER	

- Altınok, Yavuz Selim. "Ortaçağ Erzurum'unda Kentleşme Kültürü İle Sosyo-Kültürel Hayata Dair Bazı Tespitler." *Amisos* 9. Prof. Dr. Ergin AYAN'A ARMAĞAN Özel Sayı (2024): 1-30.
- Altınok, Yavuz Selim. "Anadolu'da Türk Kent Kültürünü Oluşturan Mekânsal Yapılanmalar (XI. Yüzyıldan XIII. Yüzyılın Sonuna Kadar)." *Ahbar* 3. (2025): 44-58.
- Altınok, Yavuz Selim ve Derya Coşkun. "Büyük Selçuklu Tasavvurunda Suç ve Ceza: Cezaevi Sistemi." *ETÜSBED* 22. (2025): 148-160.
- Altınok, Yavuz Selim. "The Struggle For The Dominance Of Medieval Mediterranean and Lykia (VII.-XI. Centuries)." *Research and Evaluation in Social Sciences and Humanities* (2024). 1-28. Gece Kitaplığı.
- Altınok, Yavuz Selim. "Türkiye'de Ortaçağ Tarihi ve Tarihçiliğinin Gelişim Süreci Üzerine Bir Değerlendirme". *Orta Çağ Tarihi Alanında Uluslararası Araştırmalar–I,* (2024). 33-68. Eğitim Yayınevi.
- Altınok, Yavuz Selim. "İslâm Müelliflerinin Eserlerinde Lezgiler ve Müslüman Oluş Süreçleri", *Türkiye ve Rusya Tarihi Üzerine Yazılar I,* (2025). 1-16. Sonçağ Akademi.
- Altınok, Yavuz Selim. "Memlûk Sultanı Melikü'n-Nâsır Muhammed B. Kalavûn Devri Bedevî İsyanları: Sosyo-Politik Bağlam". OTORİTEYE İSYAN Orta Doğu ve Balkanlarda Sarsılan Düzenler (10–20. Yüzyıllar). (2025). 139-161. Sonçağ Akademi.